APOLOGEȚI DE LIMBĂ GREACĂ

APOLOGEȚI
DE
LIMBĂ GREACA

COLECȚIA «PĂRINȚI ȘI SCRIITORI BISERICEȘTI» APARE
DIN INIȚIATIVA ȘI SUB ÎNDRUMAREA PREA FERICITULUI PĂRINTE

IUSTIN
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

INTRODUCERE

***1. Sfîntul Iustin.** Dor nestăvilit după cunoaşterea adevărului; zbucium neobosit pentru dobîndirea lui; dispoziţie nestrămutată pentru propovăduirea lui — din clipa în care l-a găsit — şi moarte martirică pentru mărturisirea lui: iată punctele cardinale ale vieţii sfîntului Iustin Martirul şi Filozoful[1], una dintre figurile cele mai proeminente ale Bisericii creştine din sec. II.*

Dacă tragedia morţii lui ne-a rămas consemnată într-un Martirologiu de la sftrşitul sec. IP, drama lăuntrică a sufletului lui însetat după adevăr, ca şi celelalte date referitoare la viaţa lui, ni le dă el însuşi, în cele două Apologii şi mai ales în Dialogul cu iudeul Tryfon.

De aici aflăm că el s-a născut în localitatea Flavia Neapolis (Vechiul Sichem) din Palestina[3], către anul 100, ca fiu al lui Priscus şi nepot al lui Bacchius. Părinţii lui erau păgîni*. El însuşi, crescut în păgînism, a primit încă de copil o educaţie aleasă, care i-a deschis dorul după căutarea adevărului şi l-a îndreptat către filozofie, ca una care singura — după părerea comună a celor de atunci — era în măsură să descopere oamenilor, după o îndelungată ucenicie, adevărul.

2. Filozofia, după sfîntul Iustin. Ce însemna filozofia pentru acest căutător fervent al adevărului, care de dragul acestei discipline nu a lepădat, pînă la sftrşitul vieţii, mantia de filozof, se poate vedea din următoarele lui cuvinte: „Filozofia este bunul cel mai mare şi cel mai vrednic de Dumnezeu. Ea singură poate să ne înalţe pînă la Dumnezeu şi să ne apropie de El; iar sfinţi, cu adevărat, sînt numai aceia care-şi deprind mintea cu filozofia"[5]. S-ar părea că aceasta este mărturisirea lui Iustin creştinul şi

1. Supranumele de „filozof şi martir" (philosophus et martyr) îl găsim atribuit sfîntului Iustin de către însuşi Tertullianus, în opera *Adv. Valentin,* V. (Vezi CSEL, III, 182).

2. *Mapwpiov riov 'Ayîcjv 'lovarwov, XapiTowot;, Xapircm, Ualouoq, KaL,Aifkpta-vdo, uapTVpujăvT<x>v ki> 'Pcbur]- ■npb T&v elU&v lowiov (Acta SS. Iustini et sociorum),* Migne, P. G., VI, 1565-1592.'

3. *Apologia* I, 1.

4. în ce priveşte originea etnică a părinţilor sfîntului Iustin, după Apologia I, 1 ea pare să fi fost greacă. Totuşi, mulţi îl socotesc pe sfîntul Iustin de origine latină (Vezi F. Cayre A. *A.,Precis de Patrologie* I (1927), p. 110).

5. *Dialogul cu iudeul Tryfon* II. 1.

s-ar putea deduce că alta va fi fost convingerea lui, înainte de convertire. Şi totuşi, nimic nu ne împiedică să credem că, printr-o intuiţie cu totul deosebită, Iustin

confunda, chiar mai înainte de convertire, adevărul cu Dumnezeu, socotind filozofia drept unica posibilitate de a ajunge şi la cunoaşterea adevărului şi la cunoaşterea lui Dumnezeu. Căci spune mai departe: „Ce este filozofia şi pentru care motiv a fost trimisă ea oamenilor, este un lucru necunoscut de mulţi. De altfel, pe bună dreptate, fiindcă ştiinţa aceasta fiind una singură, dacă toţi ar cunoaşte rostul ei, atunci nu ar mai fi unii dintre ei platonici, alţii stoici, alţii peripatetici, alţii teoretici şi alţii pitagorei"[6].

Cum s-a făcut, însă, că filozofia a devenit, astfel, o fiinţă cu mai multe capete? Iată cum explică lucrul acesta sfîntul Iustin: „S-a întîmplat că, după cei dinţii care au venit în contact cu filozofia, cei care i-au urmat n-au mai cercetat nimic cu privire la adevăr, ci, fiind cuprinşi de admiraţie faţă de resemnarea, de înfrînarea şi de cuvintele încurcate ale acestora, au socotit adevăruri numai lucrurile acelea, pe care fiecare le-a învăţat de la dascălul lui şi, la rîndul lor, au transmis mai departe celor de după ei aceste învăţături, aşa cum le-au primit şi altele proprii, asemănătoare cu cele dintîi, numindu-le pe toate, la un loc, cu numele părintelui lor de la început"[1].

In felul acesta, fiecare dintre sistemele filozofice arătate mai sus conţine numai o parte de adevăr, îmbrăcat şi acesta în sholiile continuatorilor. Dar un suflet de elită, însetat după adevăr, nu putea să facă altceva mai bun, decît să se alăture sistemului care se bucura de cel mai bun renume, pe vremea sa. Şi acest lucru îl face şi tînărul Iustin: „De aceea şi eu, la început, dorind să mă alătur unuia dintre aceştia, m-am încredinţat unui stoic"*. Dar nu după multă vreme încep peregrinările din sistem în sistem şi din filozof în filozof: „Stînd la acesta vreme îndelungată, dacă am văzut că nu mi se mai spune nimic despre Dumnezeu (căci nici el, de altfel, nu ştia prea multe lucruri, zicînd că o asemenea învăţătură nici nu este necesară), l-am schimbat pe acesta şi am venit la un altul, care se numea peripatetic şi care, după cît se credea, era un bărbat grozav de luminat. Acesta, îngăduin-du-mă pe lîngă el cîteva zile, mi-a pretins apoi să-i fixez onorariul, pentru ca venirea noastră în contact, să nu rămînă fără de folos. Din cauza aceasta, socotind că un asemenea om nu poate fi nicidecum un filozof, l-am părăsit".

„Fiindcă însă sufletul meu nu-mi dădea pace, dorind să asculte continuu aceea ce formează, în chip propriu şi deosebit, obiectul filozofiei, am venit la un pitagoreu,

6. ***Ibidem.***
***1. Ibidem*, II, 2.**
8. ***Ibidem*, II, 3.**

care era de mare vază şi care era un bărbat ce se ocupa mult de tot cu filozofia. Apoi, vorbind cu el şi arătîndu-i că vreau să devin auditorul şi discipolul lui, îmi zise: „Ia spune-mi: ai urmat cursurile de muzică, de astronomie şi de geometrie ? Crezi că poţi contempla ceva din cele ce alcătuiesc fericirea, dacă n-ai învăţat, mai întîi, lucrurile

acestea, care zmulg sufletul din limitele sensibilului şi-l fac folositor lucrurilor intelectuale, pentru ca astfel, să poţi vedea în sine ceea ce este frumosul şi ceea ce este binele f"[9].

Intrucît cunoaşterea temeinică a acestor materii era o condiţie indispensabilă, iar timpul care ar fi fost necesar pentru învăţarea lor avea să fie îndelungat şi întrucît sufletul lui Iustin era arzător şi nu-i putea da un răgaz atît de mare, el îl părăseşte şi pe acesta, pentru a se alătura, în cele din urmă platonicienilor: „înţelegerea lucrurilor netrupeşti mă incinta foarte mult, iar contemplarea ideilor dădea aripi judecăţii mele. De aceea, socoteam că nu avea să treacă prea multă vreme, pînă să devin înţelept şi, în neghiobia mea, nădăjduiam să văd pe Dumnezeu, faţă către faţă: căci acesta este scopul filozofiei lui Platon "[10].

3. Convertirea sfîntului Iustin. In stadiul acesta se găsea sufletul zbuciumat şi dornic după adevăr al lui Iustin, în preajma convertirii lui la creştinism. Iar convertirea lui poartă pecetea minunii, pe care Dumnezeu o săvîrşeşte întotdeauna cu sufletele mari şi curate.

Departe de orice urmă omenească, pe ţărmul mării, în singurătatea măreaţă a naturii, Iustin îşi purta, într-o zi, gîndurile, care nu încetau cîtuşi de puţin să-l preocupe. Numai plescăitul uşor al valurilor mici ale mării păreau a întrerupe liniştea singurătăţii care-l înconjura. Deodată, însă, se aud nişte paşi în urma lui. Iustin se întoarce şi rămîne cu totul mirat, văzînd pe un bătrîn, venind în urma lui. Se opreşte pe loc, bătrînul se apropie şi discuţia începe. Ea porneşte, după cum era şi firesc, de la filozofie, pentru ca să ajungă apoi iarăşi, la filozofie. Porneşte de la filozofia sistemelor omeneşti, pe care le vînturase sufletul neastîmpărat al lui Iustin, pentru ca să ajungă apoi la filozofia profeţilor şi a lui lisus Hristos şi să smulgă din lumea de rind, un nou adept al cerului. Bătrînul apoi dispare, iar pe ţărmul mării se deşteaptă din întuneric la lumină un om cu totul nou, un om cu adevărat renăscut: sfîntul Iustin. Istorisind această minunată întîmplare, sfîntul Iustin adaugă: „Iar mie mi s-a aprins deodată un foc în suflet şi m-a cuprins o mare dragoste de profeţi, ca şi de bărbaţii aceia care au fost prietenii lui Hristos. Şi, gîndind la cuvintele lui, găseam că aceasta este singura filozofie sigură şi aducătoare de folos. în felul acesta şi pentru aceasta sînt filozof", îşi încheie sfîntul Iustin descrierea acestui eveniment crucial din viaţa lui[11].

9. *Ibidem,* II, 4. 10.
Ibidem, II, 6.

Convertirea la creştinism a sfîntului Iustin s-a întîmplat cu puţin mai înainte de izbucnirea celui din urmă război iudaic (132—135) şi a avut loc, probabil, la Antiohia. La cîtăva vreme după convertirea la creştinism, îl vedem la Efes, unde are loc discuţia cu iudeul Tryfon, iar mai tîrziu îl găsim la Roma, unde înfiinţează, după modelul şcolilor păgîne de filozofie, o şcoală în care preda doctrina creştină. Este cea dintîi

şcoală creştină cu pretenţie de metodă şi de argumentare filozofică. Aici, la Roma, în timpul prefectului Junius Rusticus, adică între anii 163 şi 167, îşi plăteşte cu jertfa vieţii credinţa lui cea atît de scumpă, după care alergase vreme îndelungată şi în cele din urmă o găsise, o propovăduise şi o apărase cu toată puterea inteligenţei lui, şi moare ca martir. Amintirea lui o prăznuieşte Biserica Ortodoxă, la 1 iunie.

4. Opera literară a sfîntului Iustin. Opera literară a sfîntului Iustin Martirul este deosebit de însemnată, pentru că el nu este numai cel mai însemnat reprezentant al literaturii apologetice din sec. II, ci totodată şi cel dintîi părinte bisericesc care a desfăşurat o activitate literară mai bogată. Din nefericire, însă, multe din scrierile lui s-au pierdut, în timp ce alte scrieri, străine de el, ni s-au păstrat sub numele lui. Singurele scrieri autentice ale sfîntului Iustin Martirul, care au ajuns pînă la noi, stnt: Cele două Apologii şi Dialogul cu iudeul Tryfon.

A. CELE DOUĂ APOLOGII

Cele două Apologii caută să prezinte creştinismul înaintea lumii romane păgîne, ca fiind singura religie adevărată, apărtndu-l, în acelaşi timp de acuzaţiile pe care răutatea şi minciunile iudeilor le acreditaseră, în lumea romană, împotriva lui. Dintre aceste Apologii, cea dintîi, care este totodată şi cea mai cuprinzătoare, este adresată împăratului Antoninus Pius (138— 161), fiilor săi adoptivi: Marcus Aurelius şi Lucius Verus, Sacrului Senat şi întregului popor roman. Cea de a doua — mult mai scurtă — este adresată împăraţilor Antoninus Pius şi Marcus Aurelius, ca şi Senatului roman şi este prilejuită de arestarea şi executarea nedreaptă a trei creştini, făcută de către prefectul Romei, Urbicus.

Apologiile au fost scrise la scurtă vreme una după alta, şi anume între anii 150-160.

11. *Ibidem*, VII, 1.

Analiza sumară a Apologiilor sfîntului Iustin. O analiză sumară a Apologiilor ne arată că:

Apologia întîia se poate împărţi, după ordinea ideilor înfăţişate în ea, în trei părţi şi anume: a) cap. I—XXII; b) cap. XXIII—LX şi c) cap. LXI—LXVII. Apologia se încheie cu cap. LXVIII, care reprezintă un decret al împăratului Hadrian, urmat, în cele mai multe manuscrise, de un edict al împăratului Antoninus, adresat comunităţii din Asia şi de o scrisoare a lui Marcus Aurelius, în care se vorbeşte despre o minune întîmplată unei legiuni romane din Germania, în urma rugăciunii creştinilor din legiune. Atît edictul lui Antoninus, cit şi scrisoarea lui Marcus Aurelius sînt însă apocrife. Noi le redăm însă şi pe acestea în traducere românească, deoarece ele ne dau

o înțelegere şi mai adecvată a progresului pe care-l făcea învățătura creştină pretutindeni în lume şi a atenției din ce în ce mai mari, pe care păgînismul se simțea obligat să o manifeste față de această religie.

a) In cap. I—XXII, sfîntul Iustin adrestndu-se împăraților romani, Senatului şi poporului roman în favoarea creştinilor, arată că el însuşi face parte dintre aceştia, amintind despre originea lui (I). Cere ca judecata creştinilor să se facă după dreptate (II). Cei învinuiți de diferite crime să fie lăsați să-şi dovedească nevinovăția (III). Simplul nume cu care se intitulează creştinii nu poate constitui un motiv ca ei să fie condamnați (IV). Atitudinea aceasta este inspirată persecutorilor creştinilor de către demoni (V). Dacă este vorba despre pretinşii zei, desigur că creştinii sînt atei; dar creştinii adoră pe Dumnezeu-Părintele, pe Fiul Său, armata îngerilor celor buni şi pe Duhul Sfînt (VI). Dacă unii dintre creştinii care au fost judecați au fost dovediți criminali, atunci ei să fie condamnați ca criminali, iar nu ca creştini (VII). Nevinovăția creştinilor se poate vedea şi de acolo că, în timp ce ar putea tăgădui că sînt creştini şi astfel ar putea scăpa de judecată, ei preferă să mărturisească acest lucru, decît să mintă şi să ajungă prin pedepsele voastre, cît mai curînd, lîngă Dumnezeul lor (VIII). Să nu se aducă învinuire creştinilor pentru că ei nu adoră statuile; acestea sînt făcute de mîini omeneşti şi nimic nu este mai absurd decît cultul lor (IX). Să nu se mire, de asemenea, dacă creştinii nu aduc daruri lui Dumnezeu, căci Dumnezeu este acela care dă toate darurile oamenilor (X). Creştinii nu aşteaptă o împărăție omenească nouă, ci numai împărăția lui Dumnezeu (XI). Creştinii sînt cei mai dornici adepți ai păcii şi ai liniştei imperiului (XII). Nevinovăția creştinilor o arată şi cultul lor curat (XIII), precum şi schimbarea minunată a moravurilor, după despărțirea lor de demoni (XIV). înfăţişează apoi excelentele învăţături ale lui Hristos, pe care le păzesc creştinii: despre înfrinare, despre dragoste față de toți, despre ajutorarea săracilor (XV); despre răbdare, despre evitarea jurămintelor (XVI); despre ascultarea care trebuie dată împăraților şi despre plata impozitelor (XVII). Moartea nu distruge în noi orice sentiment; după moarte va urma judecata şi pedeapsa veşnică pentru cei răi. Lucrul acesta îl recunosc şi scriitorii păgîni şi, cu atît mai mult creştinii, care nădăjduiesc în învierea trupurilor (XVIII). Şi această înviere a trupurilor nu este la Dumnezeu ceva mai greu de realizat, decît însăşi creația (XIX). Dumnezeu care a creat toate este mai presus de natura cea schimbătoare. Creştinii învață despre Dumnezeu lucruri mai presus de cele ce învață cei mai buni dintre filozofii şi poeții paginilor. Pentru ce, atunci, ei sînt persecutați? (XX). Iar dacă creştinii învață şi despre naşterea, moartea şi înălțarea la cer a Fiului lui Dumnezeu, aceste lucruri nu trebuie să pară absurde, cîtă vreme şi poeții au flecărit atît de mult despre fiii lui Zeus (XXII).

b) In cap. XXIII—LX, sfîntul Iustin făgăduieşte să dovedească trei lucruri: că numai singuri creştinii învață adevărul; că Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat cu adevărat şi că fabulele de tot felul sînt inventate de demoni, în aşa fel ca şi venirea lui Hristos să

pară a fi o fabulă (XXIII). Creştinii nu sînt urîți pentru altceva, decît pentru numele lui Hristos. Ei sînt nevinovați şi totuşi sînt ucişi ca nişte scelerați (XXIV); ei au renunțat, cu primejdia propriei lor vieți la cultul zeilor, pentru cultul lui Hristos (XXV); după înălțarea lui Hristos la cer, printre creştini s-au ivit o seamă de eretici, care, falsificînd învățătura creştină cea adevărată, nu numai că nu au fost persecutați, ci au fost chiar onorați de lumea păgînă, ca Simon Magul şi Menandru Samariteanul (XXVI). Respinge acuzațiile de imoralitate care s-au săvîrşit de către creştini, cu ocazia adunărilor lor (XXVII). A pretinde că Dumnezeu nu se îngrijeşte de lucrurile omeneşti, înseamnă a tăgădui pe Dumnezeu, sau a susține că nu există diferență între bine şi rău decît în mintea oamenilor (XXVIII). Creştinii nu-şi leapădă copiii din teama ca nu cumva negăsindu-se cine să-i preia şi să-t crească, să moară şi să fie răspunzători de moartea lor. Dacă ei se căsătoresc, fac aceasta pentru a-şi creşte copiii, dacă renunță la căsătorie, ei păstrează o înfrinare desăvîrşită (XXIX).

Proba convingătoare şi decisivă în ce priveşte dumnezeirea lui Hristos o constituie profețiile mesianice ale Vechiului Testament, pe care sfîntul Iustin Martirul le arată în următoarele şase capitole (XXX—XXXV). Profeții, cînd vorbesc, arată uneori pe Dumnezeu, Stăpînul şi Părintele tuturor lucrurilor; alteori, pe Hristos şi alteori popoarele care răspund la chemarea Domnului sau a Părintelui Său (XXXVI). El indică unele locuri din Scriptură unde se vorbeşte de Dumnezeu-Tatăl (XXXVII); altele unde vorbeşte Fiul (XXXVIII); altele, unde se vorbeşte de Duhul Sfînt (XXXIX); adaugă unele profeții cu privire la apostoli (XL); cu privire la împărăția lui Hristos (XLI); observînd că uneori Duhul profetic anunță evenimentele viitoare, ca şi cum ele s-ar fi întîmplat deja (XLII). Nimic nu ne îndreptățeşte să credem că împlinirea a ceea ce trebuie să se întîmple s-ar datora fatalității sau destinului (XLIII); ci dovedeşte existența în om a liberului arbitru, ca o calitate înnăscută (XLIV).

Vorbeşte apoi despre înălțarea la cer a lui Hristos, anunțată de mai înainte de către profeți (XLV). Mulți socotesc că oamenii care au trăit înainte de Hristos nu ar fi vinovați pentru felul de viață pe care au dus-o. Insă, cei care au trăit potrivit voii lui Hristos şi învățăturilor Lui sînt creştini chiar dacă au fost considerați atei sau barbari, iar cei ce au trăit potrivnic Cuvîntului au fost nişte vicioşi, vrăjmaşi ai lui Hristos şi ucigători ai ucenicilor Cuvîntului (XL VI).

Insistă asupra profețiilor cu privire la dărîmarea Ierusalimului şi la subjugarea pămîntului Iudeii de către romani (XLVII); asupra minunilor pe care avea să le săvîrşească Hristos (XLVIII). S-a împlinit, totodată şi profeția care spunea că neamurile care nu-L aşteptau îl vor adora şi că iudeii care L-au aşteptat totdeauna nu vor ține seamă de venirea Lui (XLIX). Vorbeşte, în continuare, despre profețiile referitoare la moartea lui Hristos (L) şi despre originea mai presus de cuvînt a lui Hristos, apelînd la profețiile în legătură cu aceasta (LI). Dacă toate împrejurările care s-au împlinit în trecut au fost prezise dinainte de profeți, înseamnă că şi cele ce au fost

anunțate pentru viitor nu este cu putință să nu se întîmple (LII). Cele ce au fost prezise oarecînd cu privire la convertirea neamurilor şi la respingerea iudeilor s-au împlinit toate, sub ochii tuturor (LIII).

Arată, apoi, că fabulele cu privire la fiii lui Zeus au fost inventate din inspirația demonilor, în nădejdea că istoria lui Hristos ar fi putut trece şi ea în fața oamenilor ca o fabulă (LIV). Vorbeşte apoi despre simbolul crucii, care este marele semn al forței şi al puterii lui Hristos (L V). Dar demonii nu s-au mulțumit ca să inventeze, mai înainte de venirea lui Hristos, pe aşa-zişii fii ăi lui Zeus, ci şi după venirea Lui au ridicat alți impostori, ca Simon şi Menandru, care au sedus şi țin şi acum în înşelăciune pe mulți (LVI). Totuşi, cu strădaniile lor, demonii nu pot face altceva decît ca, pe cei dedați patimilor lor, să-i împingă să urască pe creştini şi să caute să-i omoare (L VII). Un alt eretic, Marcion din Pont, tăgăduieşte pe Dumnezeul şi pe Hristosul nostru, predicînd un alt Dumnezeu şi un alt Hristos. Lucrarea lui este o lucrare inspirată tot de demoni, cu tendința de a arunca pe oameni în impietate (LVIII). Platon împrumută teoria lui despre crearea de către Dumnezeu a lumii din materia amorfă, de la Moisi (LIX) şi tot din istorisirea lui Moisi cu privire la ordinul primit de la Dumnezeu în pustie, ca să ridice o cruce de aramă, către care privind, poporul să scape de muşcăturile şerpilor înveninați, Platon trage concluzia că nu este vorba despre o cruce, ci despre semnul„X", simbolul Fiului lui Dumnezeu în univers. De asemenea, el atribuie locul al treilea în univers Duhului, Care este înfățişat de Moisi ca purtîndu-se deasupra apelor (LX).

c) In cap. LXI—LXVIII, sfîntul Iustin arată modul în care creştinii se consacră lui Dumnezeu, prin Taina Botezului, lucru despre care demonii luînd cunoştință au introdus şi ei diferitele spălări şi stropiri în templele păgîne (LXI). De asemenea, preoții păgîni au dispus ca cei ce intră în temple să aducă cult zeilor, să se desculțe mai întîi de încălțămintea pe care o au în picioare (LXII). Cel ce a apărut lui Moisi nu a fost Dumnezeu-Tatăl, ci Dumnezeu-Fiul; iudeii, însă, care susțin că Dumnezeu-Tatăl este cel ce i-a apărut se dovedesc a nu cunoaşte nici pe Tatăl, nici pe Fiul (LXIII). Poveştile în legătură cu Core şi Athena se datoresc aceleiaşi contrafaceri inventate de demoni (LXIV).

Sfîntul Iustin arată apoi în ce chip se săvîrşeşte în adunările creştine Euharistia (LXV); în ce constă ea (LXVI), precum şi toate cele ce au loc în adunările de cult ale creştinilor (LXVII). în ultimul capitol (LXVIII) conchide că, dacă cele ce a spus pînă acum par a fi nişte fleacuri, ele nu sînt totuşi demne de pedeapsa cu moartea.

Apologia întîia se încheie, aşa cum am arătat, cu reproducerea textului unei scrisori a lui Hadrian dată în favoarea creştinilor, la care noi am adăugat, aşa cum se găseşte în unele manuscrise, şi traducerea altor două acte apocrife şi anume: edictul luiAntoninus şi scrisoarea lui Marcus Aurelius.

Apologia a doua, care este mult mai scurtă, n-ar fi, după unii cercetători decît un post-scriptum la prima Apologie[12], prilejuit de o întîm-plare, care a avut loc la Roma, cu puţină vreme mai înainte. Prefectul Romei, Urbicus, sesizat de reclamaţia pe care un oarecare om dedat patimilor de tot felul o făcuse împotriva soţiei sale, care îl repudiase, cum că aceasta este creştină, după o judecată sumară, o condamnă la moarte. Cineva, din cei ce se găseau de faţă protestează împotriva felului uşuratic în care Urbicus a săvîrşit această judecată. întrebat dacă este creştin, acesta îşi mărturiseşte sus şi tare credinţa creştină, pentru care şi el la rîndul lui este condamnat la moarte. Un al treilea păţeşte şi el la fel. Sfîntul Iustin, care din cauza urii unui pseudo-filozof pe nume Crescens, se aştepta şi el să fie tras din clipă în clipă înaintea judecăţii şi să fie condamnat la moarte, caută în această a doua Apologie a sa să răspundă la două obiecţiuni pe care paginii, plini de ironie, le adresau creştinilor: a) De ce, dacă voiţi să ajungeţi mai degrabă înaintea Dumnezeului vostru, nu vă omorîţi voi înşivă, între voi? şi b) De ce

Dumnezeul vostru nu vă eliberează de persecutorii voştri? Apologia a doua se încheie

12. Ipoteza aceasta propusă pentru prima oară de către A. Harnack în lucrarea *Die Ueberlieferung der Apologeten,* a fost combătută de către Krtiger şi Cramer, dar a fost acceptată şi dezvoltată de către Boli, Zahn, Veil şi Emmerich. Vezi Louis Pautigny, *Justin, Apologiei,* Paris, 1904 (Textes et Documents), Introduction, XIV.

cu o rugăminte adresată împăraţilor, prin Senatul roman, de a sancţiona cererea lui şi de a ordona să se urmeze, faţă de creştini,o procedură de judecată regulată.

Dintr-o analiză mai amănunţită a Apologiei a doua se poate constata că ea este cu totul lipsită de vreo introducere şi că sfîntul Iustin protestează, încă de la început, împotriva faptului că oamenii cei răi, laolaltă cu demonii, nu urmăresc altceva decît uciderea creştinilor (I). In sprijinul acestei afirmaţii, el aduce faptul condamnării, de către prefectul Urbicus, a unei femei, denunţată de soţul ei că este creştină, precum şi a altor două persoane, prezente la aşa-zisa judecată a acestei femei şi care mărturisesc , la rîndul lor, că şi ei sînt creştini. Cîteşi trei persoanele sînt condamnate la moarte (II). Arată apoi că el însuşi se aşteaptă să fie supus chinurilor şi morţii, din cauza invidiei şi urii pseudo-filozofului Crescens (III). Răspunde la întrebarea paginilor: pentru ce creştinii nu se omoară ei singuri şi pentru ce, atunci cînd sînt supuşi chinurilor, nu tăgăduiesc că sînt creştini (IV). Răspunde, de asemenea, la obiecţia pe care ar putea-o face cineva, că, dacă Dumnezeu vine în ajutorul oamenilor, de ce lasă pe creştini să fie persecutaţi de către cei răi. El arată că Dumnezeu, creînd lumea, a încredinţat-o îngerilor ca să vegheze asupra ei; dar că îngerii, călcînd porunca lui Dumnezeu, s-au însoţit cu femeile oamenilor şi au dat naştere demonilor, care au prilejuit în mijlocul oamenilor toate răutăţile (V).

Cuvintele prin care ne adresăm lui Dumnezeu nu sînt nişte nume, căci Dumnezeu nu are nume; ele sînt motivate de binefacerile şi acţiunile Lui faţă de noi. FiulSău,

Iisus, este un nume care înseamnă om şi mîntuitor. El a venit în lume pentru mîntuirea oamenilor şi pentru nimicirea demonilor. Dealtfel şi creştinii, invocînd numele lui Iisus, vindecă şi astăzi pe oameni, alungind demonii cuibăriți în ei (VI). Dacă Dumnezeu nu nimiceşte lumea, făcînd să dispară îngerii cei răi, demonii şi păcătoşii, face aceasta din cauza creştinilor, în care El vede un motiv de a conserva lumea. Nu în virtutea unei legi a destinului face cineva şi suferă ceva, ci fiecare săvîrşeşte în chip liber binele sau răul. Dacă cei buni suferă şi dacă cei răi progresează, lucrul acesta trebuie atribuit demonilor. A supune pe om legii destinului înseamnă fie a amesteca pe Dumnezeu însuşi în corupția universului, fie a susține că binele şi răul nu sînt nimic (VII). Cei ce pun în mişcare ura împotriva tuturor acelora care caută să creadă în învățăturile Cuvîntului şi să evite răul sînt demonii. Dar ei vor fi pedepsiți pe drept în închisoarea focului celui veşnic; şi nu numai ei, ci şi toți cei care slujesc pe demoni, căci aşa au prezis toți profeții şi aceasta este învățătura Stăpînului nostru, Iisus Hristos (VIII). Vor zice mulți că, vorbind despre pedepsirea celor răi în focul cel veşnic, noi vrem să atragem pe oameni la virtute prin frică, iar nu prin dragostea^ de bine. Dar pedepsele acestea pentru cei răi există tot aşa cum există şt Dumnezeu. Legile omeneşti actuale sînt făcute pe placul conducătorilor; dar Cuvîntul a venit cu dreptatea Lui (IX).

Doctrina creştină depăşeşte orice altă doctrină omenească, pentru că, în timp ce filozofii şi legislatorii au cunoscut numai în parte pe Cuvîntul, adepții Lui l-au cunoscut în întregime. Nimeni nu a crezut lui Socrate, în în aşa fel ca să moară pentru ceea ce acesta a învățat. Dar Hristos a fost crezut nu numai de filozofi şi de oameni culți, ci şi de muncitori şi de oameni simpli, care au disprețuit pentru El şi părerea celor din jur şi teama morții (X). Nimeni nu este scutit de moarte, iar creştinii se socotesc fericiți de a-şi putea plăti datoria aceasta. Dar, în timp ce altora le este frică de moarte şi caută să fugă de ea, creştinii o disprețuiesc pentru fericirea care urmează după ea (XI). Pe cînd nu era creştin, sfîntul Iustin, văzînd cît de hotărîți sînt creştinii înaintea morții, se gîndea că este imposibil ca ei să trăiască în răutate şi în iubirea plăcerilor şi totuşi să aibă o astfel de atitudine în fața morții. Creştinii ar putea mărturisi aceleaşi lucruri pe care le fac şi paginii, fără nici o teamă şi scăpînd de moarte. Ei ştiu însă că Dumnezeu este martorul gîndurilor şi faptelor noastre. Şi Dumnezeu vede bine. Paginii nu au, deci, decît a se pocăi de atitudinea lor față de creştini şi de a-şi schimba conduita (XII).

învățătura lui Platon, ca şi a celorlalți poeți şi scriitori stoici, nu este cu totul străină de cea a lui Hristos, dar nici nu este întru totul asemănătoare. Şi altceva este a poseda numai o sămînță de adevăr, cum găsim la aceştia, şi cu totul altceva este a poseda adevărul în toată măreția lui (XIII). Roagă apoi ca această cerere să fie sancționată în forma în care se va găsi de cuviință, pentru ca să ia cunoştință de ea toți, iar creştinii să nu mai fie condamnați la moarte, la închisoare sau la vreo pedeapsă asemănătoare, întrucît cei ce-i condamnă se condamnă pe ei înşişi (XIV). Doctrina

creştină este superioară oricărei filozofii omeneşti. Şi sfîntul Iustin îşi încheie această a doua Apologie, cu îndemnul către cei cărora se adresează, de a judeca cu dreptate, în propriul lor interes (XV).

B. DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

Atît Apologiile sfîntului Iustin Martirul, cît şi Dialogul cu iudeul Tryfon nu au purtat de la început aceste denumiri şi — cu toate strădaniile care s-au depus de către criticile literaturii bisericeşti — nu s-a ajuns pînă acum la concluzii unanime în ceea ce priveşte denumirea lor iniţială. Aceasta se întîmplă, probabil, din cauza faptului că aceste scrieri, multă vreme după apariţia lor, nu s-au bucurat de circulaţia largă, la care le dădea dreptul conţinutul lor. Dintre scriitorii bisericeşti vechi, cel ce le-a cunoscut a fost desigur numai Eusebiu. Cit priveşte pe Ieronim, acesta îşi ia informaţia lui de la Eusebiu. Dacă numele sfîntului Iustin revine uneori sub pana scriitorilor creştini de mai înainte de Eusebiu, după acesta nu mai întîlnim nici o menţiune expresă din Dialogul cu iudeul Tryfon. La Tertullian, ca şi la Irineu, găsim indicaţii precise că ei au folosit în scrierile lor anumite pasaje din Dialogul cu iudeul Tryfon. De asemenea, se observă că Taţian, care a fost ucenicul sfîntului Iustin, în Cuvîntul către Elleni, îşi aminteşte adesea de lecţiile orale ale învăţătorului lui, fără ca să facă totuşi apel la cutare sau cutare loc precis din scrierile acestuia[13].

Analiza sumară a Dialogului cu iudeul Tryfon. Din analiza sumară a Dialogului cu iudeul Tryfon al sfîntului Iustin Martirul rezultă că: a) începutul Dialogului îl constituie istorisirea întîlnirii lui cu un bătrîn, pe malul mării, discuţia pe care a avut-o cu acesta şi convertirea lui la creştinism (cap. I—IX); b) partea I-a, în care vorbeşte despre Vechiul Testament şi despre învăţăturile lui ca fiind ceva trecător (cap. X—XLVII); c) partea a Il-a, în care dovedeşte că Fiul lui Dumnezeu, Cel veşnic, S-a întrupat şi S-a răstignit pentru mîntuirea noastră (cap. XLVIII—CVIII) şi, în fine d) partea a IH-a, unde vorbeşte despre chemarea neamurilor şi despre Biserica creştină, întemeiată de Hristos, care a fost propovăduită în chip figurat de către profeţi (cap. CIX—CXLII).

Stăruind sumar asupra conţinutului capitolelor în parte ale Dialogului cu iudeul Tryfon, rezultă următorul conspect:

a) Pe cînd sfîntul Iustin se plimba o dată de dimineaţă, pe aleile Xystului, s-a întîlnit cu Tryfon, care era înconjurat de mai mulţi tovarăşi. Acesta l-a salutat, adresîndui-se cu titlul de „filozof" şi spunîndu-i că este doritor să discute cu el, doar din această discuţie va rezulta vreun lucru bun, fie pentru unul, fie pentru altul. El a cerut sfîntului Iustin să-i spună ce părere are despre Dumnezeu şi care este filozofia lui (I). Filozofia este un lucru foarte de seamă şi foarte preţios înaintea lui Dumnezeu.

13. G. Archambault, în *Justin, Dialogue avec Tryphon* I, 1909 (Textes et Docu-ments), Introduction, p. LVI—LXVI, ne dă un conspect amănunţit de locurile din Dialogul cu iudeul Tryfon, pe care le găsim atît la Ieronim şi Eusebius, cît şi la Tertullianus, Irineu şi Tatian, dovadă că opera aceasta a sfîntului Iustin a avut o circulaţie mult mai largă decît cele două Apologii.

Sfîntul Iustin istoriseşte toate peregrinările lui prin diferitele şcoli filozofice ale timpului, pentru potolirea setei lui de adevăr şi după Dumnezeu şi cum, în cele din urmă, s-a oprit la filozofia lui Platon (II). Retrăgîndu-se o dată pe malul mării, casă mediteze adînc asupra lucrurilor esenţiale care-l frămîntau, s-a întîlnit aici cu un bătrîn, cu care, acesta începînd să vorbească, i-a lămurit încetul cu încetul toate marile probleme care îl frămîntau şi i-a deschis porţile către o nouă înţelegere a lucrurilor, în lumina profeţiilor Vechiului Testament. Ceea ce i-a destăinuit acest bătrîn i-a umplut inima de dragoste faţă de profeţi şi de oamenii aceia care au fost prietenii lui Hristos, şi l-a încredinţat că această filozofie era unica sigură şi profitabilă (III—VIII), însoţitorii lui Tryfon izbucnesc în rîs la spusele sfintului Iustin, care vrea să plece, dar Tryfon a insistat să rămînă şi să continue discuţia. Ei înaintează către centrul Xystului, unde se găseau nişte bănci de piatră, se aşează pe ele, afară de doi dintre însoţitorii lui Tryfon, care pleacă, şi aici începe Dialogul propriu-zis (IX).

b) Sfîntul Iustin întreabă, de la început, dacă în afară de învinuirea că nu păzesc toate prescripţiile Legii mozaice, creştinii mai sînt atacaţi şi în ce priveşte viaţa şi obiceiurile lor, despre care, vrăjmaşii lor au făcut să se acrediteze că ar fi cu totul imorale. Tryfon, care luase deja cunoştinţă de preceptele atît de admirabile ale Evangheliei creştine, tăgăduieşte că creştinii ar duce o viaţă imorală, dar se arată totuşi mirat, cum pot ei să păstreze vreo speranţă de mîntuire, atîta vreme cît nu observă întru totul Legea (X). Sfîntul Iustin răspunde că creştinii nu au alt Dumnezeu, decît pe Acela care a orînduit tot universul: deci acelaşi Dumnezeu, ca şi iudeii. Mai departe, în tot ceea ce înfăţişează, argumentarea lui este întărită la tot pasul, din abundenţă, cu texte scripturistice. El arată că abrogarea Legii celei vechi şi instituirea alteia noi a fost prezisă de profeţi (XI); că paginii au calea deschisă pentru îmbrăţişarea Legii celei noi (XII); că iertarea păcatelor a fost făgăduită prin sîngele lui Hristos, iar nu prin diferitele spălări rituale ale iudeilor (XIII); că îndreptăţirea omului se face prin conversiunea inimii, iar nu prin riturile externe (XIV—XV); că circumciziunea, care a început de la Abraam, a fost dată ca un semn care să-i deosebească pe iudei de celelalte naţiuni, pentru ca numai iudeii să sufere ceea ce suferă în prezent (XVI) ca pedeapsă pentru crimele săvîrşite împotriva lui Hristos şi a creştinilor (XVII). Dacă circumciziunea trupului, sabatul şi sărbătorile iudaice ar însemna ceva, creştinii desigur n-ar prefera să sufere atîte'a chinuri şi moartea, din cauză că nu le observă. Dar circumciziunea nu este necesară tuturor, ci numai iudeilor. Dintru început şipînă la Abraam nu a existat circumciziu-ne. De asemenea nu a existat o lege pentru aducerea de sacrificii şi nici pentru păzirea sîmbetei. Toate s-au introdus cu timpul, pentru ca poporul iudeu, în mijlocul celorlalte popoare, să nu uite de Dumnezeul cel adevărat şi, sub influenţa lor, să se închine zeilor (XVIII—XIX).

Abţinerea de la unele alimente a fost prescrisă pentru ca şi atunci cînd mănîncă şi beau, să se gîndească la Dumnezeu; pentru nedreptăţile lor şi ale părinţilor lor le-a

impus Dumnezeu păzirea sabatului şi a celorlalte sărbători. Şi, pentru păcatele poporului iudeu, le-a impus Dumnezeu sacrificiile, iar nu pentru că El ar avea nevoie de ele. Dacă nu ar fi aşa, ar însemna că altul a fost Dumnezeul care a creat pe om, cînd oamenii nu aveau circumciziune şi nu observau nici sîmbăta, nici celelalte îndatoriri legale şi altul, Cel de pe vremea lui Moisi. Pentru că oamenii au devenit păcătoşi, Dumnezeu, Care este întotdeauna acelaşi, a prescris oamenilor aceste ordonanțe (XX—XXIII). Sîngele circumciziunii trupeşti este abolit, iar creştinii au acum o nouă alianță cu Dumnezeu, în sîngele cel vărsat de Fiul lui Dumnezeu întrupat, pe cruce. Fără credința în această alianță, iudeii nu se pot mîntui. Dacă cei ce au persecutat pe Hristos, îl persecută încă şi nu se pocăiesc, ei nu vor avea nici un fel de moştenire pe muntele cel sfînt al lui Dumnezeu (XXIV—XXVI).

La imputarea lui Tryfon, că sfîntul Iustin alege din profeții numai ceea ce-i convine şi nu ține seama de altele, acesta răspunde că face aceasta nu pentru că ele ar fi împotriva susținerilor sale, ci pentru că simte cu totul necesar să insiste asupra lor. Ce învață profeții, în afară de ceea ce a învățat Moisi ? Iar dacă fac acest lucru, ei îl fac pentru învîrtoşarea inimii iudeilor, ca aceştia să se pocăiască şi să devină bineplăcuți lui Dumnezeu. Adevărata dreptate a venit prin Hristos; de aceea Legea cea veche a devenit inutilă creştinilor, care păzesc Legea cea nouă,prin harul lui Hristos (XXVII—XXX). Prin venirea Sa în lume, Hristos a biruit pe demoni; cea de a doua venire a Lui pe norii cerului, însoțit de îngeri, aşa cum arată Daniel, va fi mult mai strălucitoare. Două sînt venirile lui Hristos, cum se arată în mai mulți psalmi, iar cele ce se spun în psalmi nu se pot referi cîtuşi de puțin la Solomon (XXXI—XXXIV). Se spune că între creştini s-au născut mai multe erezii şi aşa este; dar acestea nu fac altceva decît să confirme pe creştinii adevărați în credință, aşa cum a spus-o de mai înainte Hristos (XXXV— XXXIX). Arată apoi că legea cea veche nu este decît o figură a celor referitoare la Hristos şi că ea îşi are împlinirea în Hristos, fără de Care iudeii în zadar aşteaptă mîntuirea (XL—XLIV). Cei drepți, care au trăit fie mai înainte de darea Legii celei vechi, fie în timpul Legii, vor fi mîntuiți în nădejdea venirii în lume a lui Hristos (XL V). Sfîntul Iustin nu tăgăduieşte că cei care unesc prescripțiile Legii celei vechi, cu credința în Hristos vor obține mîntuirea; cei care însă au îmbrățişat credința în Hristos şi apoi s-au lepădat de ea, revenind la mozaism, nu vor obține mîntuirea (XLVI— XL VII).

c) Sfîntul Iustin caută apoi să înfățişeze dumnezeirea Mîntuitorului Hristos, bazîndu-se pe textele profeților şi pe psalmi şi înlăturînd cu grijă

 toate opozițiile lui Tryfon, care devin din ce în ce mai stăruitoare. Astfel, el sfătuieşte pe Tryfon să considere ceea ce a dovedit mai înainte,

anume că Iisus este Fiul lui Dumnezeu cel mai înainte de veci, ca ceva sigur şi demn de toată credința (XL VIII). Arată apoi că Ilie, cel prezis a preîntîmpina venirea lui Hristos, a venit în persoana sfîntului Ioan Botezătorul (XLIX—LI); apoi arată că cele două veniri ale lui Hristos au fost propovăduite de către însuşi Iacob (LII—LIV). Cînd Tryfon îi cere ca în dovedirea dumnezeirii lui Hristos, să evite acele mărturii în care se vorbeşte numai în chip metaforic despre Dumnezeu, sfîntul Iustin îi făgăduieşte că nu va face uz de ele (LV). Dovedeşte apoi că Dumnezeu, Care S-a arătat lui Abraam, lui Iacob şi lui Moisi nu a fost Dumnezeu-Tatăl, ci Dumnezeu-Fiul (LVI—LIX). Respinge părerile iudaice cu privire la Cel ce S-a arătat în rugul de foc şi, făcînd apel la Proverbele lui Solomon, arată că înțelepciunea se propagă întocmai ca focul din foc (LX—LXI).

Aducînd în fine o serie de dovezi scripturistice, sfîntul Iustin dovedeşte prezența Cuvîntului lui Dumnezeu, împreună cu Dumnezeu-Tatăl, cu ocazia creării lumii şi a căderii lui Adam în păcat (LXII). Ajungînd aici cu argumentarea sa, sfîntului Iustin i se cere de către Tryfon să dovedească şi întruparea, patimile, învierea şi urcarea la cer a Fiului lui Dumnezeu. Deşi sfîntul Iustin a mai vorbit şi în alte locuri despre acestea, anunță pe Tryfon că le va mai vorbi din nou, în nădejdea de a-l convinge definitiv. Sfîntul Iustin aduce mai multe mărturii, în care Hristos este lăudat ca Dumnezeu şi om şi în care se arată de mai înainte convertirea neamurilor (LXIII). Tryfon acceptă că Hristos poate fi Dumnezeul neamurilor, dar spune că iudeii, care cred întrun singur Dumnezeu, nu au nevoie de El.

Atitudinea lui Tryfon începînd să devină din ce în ce mai bătăioasă, sfîntul Iustin îl mustră şi arată că în condițiunile acestea dialogul nu mai are nici un sens. Tryfon revine şi-l roagă să continue; totuşi, pe parcurs, observă că potrivit Scripturii, Dumnezeu nu cedează altcuiva slava Sa (LXIV). Sfîntul Iustin explică precum se cuvine locul acesta, după care vorbeşte de naşterea din Fecioară a Mîntuitorului Hristos (LXV). Tryfon obiectează că după textul (masoretic) al Scripturii, în textul citat de sfîntul Iustin, din Isaia, nu este vorba despre o fecioară, ci despre o „tînără"; că naşterea dintr-o fecioară este luată de creştini după povestea lui Perseu şi că dacă Iisus ar fi fost într-adevăr Hristos, era de ajuns pentru aceasta ca să se fi născut ca om din oameni (LXVI). Sfîntul Iustin respinge toate obiecțiu-nile lui Tryfon şi arată că iudeii au îndepărtat din traducerea Septuagintei multe alte locuri (LXVI—LXXI). Rugat de către Tryfon să arate aceste locuri, sfîntul Iustin o face şi aduce şi alte locuri, din care rezultă împreunarea majestății dumnezeieşti cu umilința omenească în persoana lui Iisus

Hristos. Şi această profeție pe care o găsim la Isaia s-a realizat întru totul în persoana Domnului Hristos (LXXII—LXX VIII).

Cerînd Tryfon noi explicații cu privire la îngeri, la reînnoirea Ierusalimului şi la împărăția de o mie de ani, sfîntul Iustin dezvoltă aceste chestiuni (LXXIX—LXXX), după care, pornind de la un text din Apocalipsă, vorbeşte despre darurile profetice pe

care le au creştinii, despre persecuţiile şi ereziile prezise de Hristos şi iudeii sînt îndemnaţi să nu blesteme pe Hristos şi să nu interpreteze în mod greşit Scripturile (LXXXI—LXXXII). Sfîntul Iustin arată apoi că psalmii 110, 1 şi 23, 7, ca şi profeţia lui Isaia, 7, 14, nu vorbesc despre Ezechia, ci despre Hristos şi, la cererea iudeilor care au venit să asiste la acest dialog numai în ziua a doua, se arată dispus să revină asupra multor lucruri pe care le-a lămurit în ziua întîia (LXXXIH—LXXXV).

Sfîntul Iustin vorbeşte apoi despre „cruce", aducînd o seamă de dovezi scripturistice. Tryfon arată, mai întîi că nu poate înţelege pentru ce, dacă Hristos este Dumnezeu, a mai avut nevoie ca Duhul Sfînt să Se pogoare asupra Lui, după cum nu înţelege de ce Hristos S-a lăsat răstignit pe cruce, dat fiind faptul că în Lege se spune că „blestemat" este cel răstignit pe cruce ? Sfîntul Iustin răspunde cu argumente zdrobitoare la toate aceste nedumeriri ale lui Tryfon şi arătînd cu diferite exemple din Scriptură puterea cea mare a crucii (LXXXVI—CV). De asemenea, sfîntul Iustin dovedeşte învierea lui Hristos, apelînd la psalmul 22, 22 şi urm. şi la istoria profetului Iona şi subliniind faptul că, în timp ce iudeii, după învierea Lui, au umplut lumea de minciuni şi au pornit persecuţie împotriva adepţilor lui Hristos, aceştia nu au încetat să se roage lui Dumnezeu, pentru luminarea minţii iudeilor şi aducerea lor la dreapta credinţă (CVI—CVIII).

d) Convertirea ninivitenilor, pe care iudeii nu au imitat-o, face începutul acestei ultime părţi a Dialogului cu Tryfon. Sfîntul Iustin arată despre convertirea neamurilor că a fost propovăduită de Mihea şi citează multe locuri din Scriptură, cu ajutorul cărora dovedeşte că eliberarea neamurilor a fost prefigurată prin Sîngele lui Hristos (CIX—CXI). Respinge interpretările pe care învăţaţii iudeilor le dădeau unor pasaje din Lege; arată că Iisus Navi a fost o figură a lui Hristos; că Hristos a introdus neamurile în pămîntul cel sfînt; face comparaţie între circumciziunea trupului de la iudei şi circum-ciziunea inimii de la creştini şi o găseşte pe aceasta din urmă cu mult mai valoroasă decît pe cea dintîi (CXII—CXIV). Acelaşi lucru îl dovedeşte din viziunea lui Zaharia şi din profeţia lui Maleahi, cu privire la sacrificiul creştinilor, pe care-l confirmă din sacerdoţiul lui Hristos (CXV—CXVIII). Arată apoi că creştinii sînt un popor cu mult mai sfînt decît iudeii şi că ei sînt neamul cel făgăduit lui Abraam, lui Isaac şi lui Iacob (CXIX—CXX). Binecuvîntarea făgăduită în Hristos nu se referă la prozeliţii iudeilor, ci la creştini, care sînt adevăratul Izrael şi fiii lui Dumnezeu, fiindcă Hristos este Fiul lui Dumnezeu, şi Izrael, şi Dumnezeu care S-a arătat celor vechi (CXX—CXXIX). Creştinii se bucură laolaltă cu poporul cel adevărat al lui Dumnezeu, aşa cum au spus profeţii, şi-şi dovedesc chemarea lor prin sfinţenia moravurilor, în timp ce iudeii prin impietatea lor ofensează şi au ofensat întotdeauna pe Dumnezeu (CXXX—CXXXIII).

Pornind apoi, de la faptul că Iacob a avut două soţii, el arată că Lia prefigurează sinagoga, iar Rachela, Biserica creştină şi că creştinii sînt adevăratul Izrael. Cine nu

primeşte pe Hristos, dispreţuieşte voinţa lui Dumnezeu (CXXXIV—CXXXVIII). Un simbol, în legătură cu Mîntuitorul Hristos, găseşte sfîntul Iustin, în cele petrecute în vremea potopului, cu familia lui Noe şi cu binecuvîntările pe care acesta le-a dat fiilor săi (CXXXIX). In Biserica întemeiată de Domnul Hristos nu există nici o deosebire între servi şi copii şi în zadar iudeii se laudă că ei sînt fiii lui Abraam. Voind ca îngerii şi oamenii să urmeze voinţa Sa, Dumnezeu a hotărît să-i lase liberi în ce priveşte practicarea dreptăţii, cu obligaţia de a fi judecaţi de El. De aceea, datoria fiecăruia este de a se pocăi, în cazul cînd a înţeles că a săvîrşit lucruri nedrepte înaintea lui Dumnezeu. Nu este suficient ca cineva să spună că el cunoaşte pe Dumnezeu, pentru ca Dumnezeu să nu-i impute păcatul. Exemplu avem în cele ce s-au petrecut cu David (CXL—CXLI).

Cu capitolul care urmează (CXLII), Dialogul cu iudeul T r y f o n ia sfîrşit. Tryfon se simte mulţumit de felul cum a decurs Dialogul şi-l îndeamnă pe sfîntul Iustin să-şi aducă aminte de ei, ca de nişte prieteni; iar sfîntul Iustin îi îndeamnă să mediteze adînc asupra celor discutate şi să prefere didascălilor lor pe Hristosul lui Dumnezeu cel atotputernic. Despăr-ţindu-se unii de alţii, sfîntul Iustin înalţă lui Dumnezeu o fierbinte rugăciune pentru luminarea minţii lor, ca să ajungă şi ei să creadă că Iisus este Hristosul lui Dumnezeu.

D i a l o g u l c u i u d e u l T r y f o n nu este pur şi simplu o stenogramă a discuţiilor pe care sfîntul Iustin Martirul le-a avut, timp d e două zile cu iudeul Tryfon şi cu însoţitorii acestuia, ci este o lucrare de-sine-stătătoare, pe care sfîntul Iustin o alcătuieşte probabil la Roma, la cîtăva vreme după ce a avut loc dialogul verbal, unde ştim că a plecat îndată după terminarea dialogului verbal care a avut loc la Efes. Lucrarea se pare că a fost dedicată — deşi dedicaţia nu s-a păstrat pînă la noi — unui prieten bun, sau poate admirator al sfîntului Iustin, pe nume Marcus Pompeius, pe care-l aminteşte doar pe scurt în cap. VIII, 3: „prea iubite" şi cu numele întreg, în cap. CXLI, 5: „prea iubite Marcus Pompeius", despre care însă nu ni s-a păstrat nici o referinţă istorică.

Este cu totul impresionantă cunoaşterea Scripturilor, de care face uz sfîntul Iustin la tot pasul, în argumentarea şi susţinerea adevărurilor de credinţă ale Bisericii creştine. Ş i rezultă că el cunoştea nu numai textul Septuagintei, care a fost de la început folosit în Biserica creştină, ci şi textul pe care-l foloseau iudeii în sinagogile lor şi care, în multe părţi, se deosebea de cel dintîi. Cîtă muncă şi cîtă străduinţă şi pasiune va fi depus sfîntul Iustin, pentru ca să poată ajunge la o astfel de înţelegere a Scripturilor! Iar interpretările lui nu sînt cîtuşi de puţin eronate, cu toate că unele dintre ele sînt pentru prima dată folosite în literatura bisericească creştină.

Sfîntul Iustin Martirul este şi rămîne una dintre cele mai de seamă personalităţi ale Bisericii creştine din secolul II, care a îmbrăţişat şi apărat cu t o t sufletul şi cu

toată ființa lui credința creştină şi care a pecetluit cu sîngele său martiric viața sa de adevărat creştin şi de fiu ales al Bisericii Domnului şi Mîntuitorului Iisus Hristos.

BIBLIOGRAFIE

Despre sfîntul Iustin Martirul şi Filozoful şi despre opera lui teologică şi literară s-au ocupat foarte mulți învățați, de-a lungul timpului. în cele de mai jos, după ce vom arăta edițiile care au stat la baza traducerii noastre, vom specifica şi cele mai de seamă lucrări apărute în legătură cu diferitele probleme pe care le înfățişează în opera sa.

Ediții: S. *Justini Philosophi et Martyris Opera.* Recensuit, prolegomenis adnota-tione ac versione instruxit, indicesque adjecit Joann. Carol. Theod. Otto, Jenensis. Jenae, tom. I 1842; tom. II 1843.

— Pr. Maran, Edition des Be'neclictins, Paris 1742, Veneția 1747, reprodusă în Patrologia Greacă Migne, t. VI {Paris 1857).

— L. Pautigny, *Les Apologies* (Coli. Textes et Documents), Paris 1904.

— G. Archambault, *Le Dialogue avec Tryphon* (aceeaşi colecție), 2 voi., Paris, 1909.

Lucrări cu caracter general: Semisch, *Justin der Mărtyrer,* Brestau, 1840— 1842. Freppel, *Saint Justin,* Paris, 1860. B. Aube', *Saint Justin, philosophe et martyr,* Paris, 1861 (1875). Engelhardt, *Das Christentum Justins des Mărtyrers,* Erlangen, 1878. Paul Allard, *f/ist. des persecutions pendant les deux premiers siecles,* Paris, 1885. G. Krueger, *Geschichte der altchristlichen Literatur in den ersten drei Jahrhunderten,* Fribourg, 1895. P. Batiffol, *La litterature grecque (Anciennes litteratures chretiennes).*

Sfîntul Iustin Martirul cercetat din punct de vedere literar: A. et M. Croiset, *Histoire de la litterature grecque.* Th. Wehofer, *Die Apologie Justins in literar-historischen Beziehung zum ersten mal untersucht,* Rome, 1897. G. Rauschee, *Die formale Seite der Apologien Justins,* în Theologische Quartalschrift, LXXXI (1899).

Filozofia la sfîntul Iustin Martirul: Thuemer, *Ueber den Platonismus in den Schriften des Justinus Martyr,* Glauchau, 1880. C. Clemen, *Die religionsphilosophische Bedeutung des stoisch-christlichen Eudămonismus in Justins Apologie,* Leipzig, 1890. E. de Faye, *De Vinfluence du Time'e de Platon surla thiologie de Justin Martyr,* în „Etudes de critique et d'histoire", Paris, 1896.

Opera exegetică a sfîntului Iustin Martirul: Semisch, *Die Apostolischen Denkwurdigkeiten des Mărtyrers Justinus,* Hamburg şi Gotha, 1848. Overbeck, *Ueber das Verhăltniss Justins des Mărtyrers zur Apostelgeschichte,* în Zeitschrift fur wissenschaft-lichc Theologie , XV (1872). A. Toma, *Justins literarischer Verhăltniss zu Paulus tind zu Johannes-Evangelium, ibid.,* XVIII (1873). Gr-ube, *Darlegung der hermeneutischen Grundsătze Justins des Mărtyrers,* Mayence, 1880. Paul, *Die Abfassungszeit der synopti-schen Evangelien. Ein Nachiveis aus Justinus Mă'rtyr,* Leipzig, 1887. Bousset, *Die Evange-liencitate Justins des Mărtyrers,* Gottingen, 1891. A. Baldus, *Das Verhăltniss Justins des Mărtyrers zu unsem synoptischen Evangelien,* Miinster, 1895.

Teologia la sfîntul Iustin Martirul: Cu privire la această problemă găsim preţioase indicaţii la: Schwane, *Histoire des Dogmes,* trad. fr., Paris (1866), voi. I. Harnack, *Dogmengeschichte,* ediţia Tubingen, voi. I. Fr. Loofs, *Dogmengeschichte,* Halle, 1893. R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte,* Erlangen 1895. J. Sprinzl, *Die Theologie des HI. Justinus,* în Theologisch-practische Quartalschrift , Linz: XXXVII (1884) şi XXXVIII (1885). J. Turmei, *Histoire de la Theologie positive,* voi. I, Paris 1904.

învăţătura cu privire la Logos: L. Paul, *Ueber die Logoslehre bei Justinus Martyr,* în Jahrbiicher fur protestantische Theologie , XII (1886); XVI (1890); XVII (1891). A. Aal, *Der Logos* II, Leipzig, 1899.

învăţătura despre botez şi euharistie: F. Kattenbusch, *Das apostolische Symbol* II (1900). W. Bornemann, *Das Taufsymbol Justins des Mărtyrers,* în „Zeitschr. fur Kirchengeschichte", III (1878—1879). Hamack, *Brot und Wasser, die eucharistischen Elemente bei Justin* (Texte und Untersuchungen 2-e serie VII, caietul 2), Leipzig 1891. Th. Zahn, *Brot und Wein im Abendmahl der alten Kirche,* Erlangen, 1892. Funk, *Die Abendmahlselemente bei Justin,* în „Theol. Quartalscrift", LXX (1892). A. Scheiwiller, *Die Elemente der Eucharistie in den ersten Jahrhunderten,* Mayence, 1903.

învăţătura despre eshatologie: Atzberger, *Geschichte der christlichen Escha-tologie,* Freibourg 1896.

Apologia: J. Turmei, *Histoire de l'angeologie des temps apostoliques ă la fin du V-e siecle,* în „Revue d'histoire et de litte'rature religieuses", voi. III (1898).

Pr. Prof. OLIMP N. CÂCIULA

SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ŞI FILOZOFUL

APOLOGIILE

APOLOGIA ÎNTÎIA

TRADUCERE ŞI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULA

APOLOGIA ÎNTÎIA ÎN FAVOAREA CREŞTINILOR
CĂTRE ANTONINUS PIUS

I.

împăratului Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius, Augustul Cesar[14] şi lui Verissimus, fiul filozof[15] şi lui Lucius, filozoful, fiul natural al Cesaru-lui[16] şi adoptiv al lui Pius, iubitor de cultură, precum şi sacrului Senat şi întregului popor roman, eu Iustin, fiul lui Priscus, nepotul lui Bacchius, născut în Flavia Neapolei

14. 2e/3aaT<^5 *Kaloapi* (Augustului Cezar) două supranume, folosite pînă în sec. II, exclusiv pentru desemnarea împăraţilor: primul ca *„nomen fiereditarium"* (pentru soţia împăratului se întrebuinţa supranumele de „augusta"), iar al doilea, ca făcînd parte din titlul împăratului, de ex.: *Imperator Caesar Domitianus Augustus.* Din sec. II al erei creştine, cînd încep să fie concomitent doi sau mai mulţi împăraţi, se foloseşte pentru toţi denumirea de *Augusti.* Cînd împăratul Hadrianus (11 aug. 117—10 iulie 138) către sfîrşitul vieţii sale, a adoptat, pentru prima oară: pe Lucius Ceionius Commodus, sub numele de Lucius Aelius Verus, i-a atribuit şi titlul de *„caesar";* iar de atunci, cu numele de *„caesar"* a fost desemnată întotdeauna cea de a doua persoană din stat, cu dreptul prezumtiv la tron.

15. Prin numele de *„Verissimus"* trebuie să înţelegem pe Marcus Annius Verus, cunoscut mai tîrziu sub numele de Marcus Aurelius Antoninus Augustus, adoptat de mic copil de către bunicul său, Annius Verus, căruia, împăratul Hadrianus i se adresa ca o mîngîiere şi încurajare cu numele de „Verissimus". El a fost adoptat apoi, împreună cu Lucius Ceionius Commodus, fiul lui Aelius Verus, cel dintîi cezar al împăratului Hadrianus, care moare mai înainte de a deveni „augustus", la 1 ianuarie 138, iar după adoptarea de către Hadrianus a lui Antoninus Pius, la vîrsta de 52 de ani, acesta adoptă, la rîndul său, atît pe Marcus Antoninus Verus, cît şi pe Lucius Ceionius Commodus. După moartea lui Antoninus Pius, în 161, puterea supremă în stat revine lui Marcus Aurelius Antoninus (Verissimus), care însă admite la ea, cu deplină participare, şi pe Lucius Aelius Verus (Ceionius Commodus). Acesta din urmă, fiind mai tînăr, s-a ocupat cu problemele politice şi militare, în timp ce, cel dintîi s-a ocupat mai mult cu filozofia şi literele. Cuvintele *„fiului filozof"* din text vor să arate că Marcus Aurelius Antoninus era fiul adoptiv al lui Antoninus Pius şi că, prin preocupările lui intime era un filozof.

16. Cît priveşte pe*„Lucius filozoful, fiul natural al cezarului şi adoptiv al lui Pius",* el este, după cum am văzut în hota precedentă, Lucius Aelius Verus. Se spune despre el că este *„fiul natural al cezarului",* adică al lui Lucius Ceionius Commodus, adoptat de către Hadrianus ca cezar, cu numele de Lucius Aelius Verus, al cărui fiu, cu acelaşi nume este adoptat, apoi, de către Antoninus Pius. Singurul lucru care rămîne de neînţeles în toată această formulă de adresare a sfîntului Iustin este denumirea de „filozof" şi de „iubitor de cultură" pe care o dă el lui Lucius Aelius Verus, care se ştie că a fost, în primul rînd şi mai presus de toate, un om de acţiune, iar nu de gîndire şi de meditaţie filozofică.

din Syria Palestinei, adresez această cuvîntare şi intervenţie a mea, în favoarea

oamenilor de tot neamul care sînt pe nedrept urîți şi chinuiți, ca unul care însumi fac parte dintre ei.

II.

Celor ce sînt pioşi cu adevărat, şi filozofi, rațiunea le dictează să cinstească şi să iubească numai adevărul şi să renunțe a urma părerile celor vechi, în cazul cînd acestea ar fi greşite. Şi tot rațiunea cea înțeleaptă dictează iubitorului de adevăr, nu numai să nu urmeze pe acei care săvîrşesc sau învață vreo nedreptate, ci ca, în tot chipul şi mai presus de însuşi sufletul său, să prefere a săvîrşi şi a spune numai cele drepte, chiar dacă l-ar amenința moartea. Voi auziți că pretutindeni sînteți numiți pioşi, filozofi, păzitori ai adevărului şi iubitori de cultură. Dar, dacă sînteți şi în realitate aşa, se va vedea. Căci, dacă venim acum la voi, venim nu ca să vă linguşim, printr-această scriere a noastră şi nici din simpla plăcere de a vă vorbi, ci venim ca să vă cerem să faceți judecată în conformitate cu rațiunea cea dreaptă şi aşa cum se obişnuieşte atunci cînd este vorba despre o cercetare, iar nu ca — lăsîndu-vă stăpîniți de vreo prejudecată şi nici din complezență față de cei superstițioşi, sau din vreo pornire lipsită de rațiune, sau din faima cea rea care s-a creat de mai multă vreme în jurul nostru — să aduceți vreo hotărîre care să fie împotriva voastră. Căci, după părerea noastră, voi nu puteți, pentru nimic în lume, să ne învinuiți de vreo răutate, decît doar că sîntem defăimați ca nişte lucrători ai răutății sau pentru că ni s-a dus faima că am fi nişte oameni răi. Voi ne puteți, desigur, ucide, dar, cu aceasta, să ştiți că nu ne puteți vătăma.

III.

Ca să nu se pară cuiva, însă, că toate acestea nu sînt decît nişte cuvinte lipsite de rațiune şi pline de îndrăzneală, noi cerem ca învinuirile care ni se aduc să fie cercetate şi, dacă se va dovedi că aşa stau lucrurile şi în realitate, să fim pedepsiți precum se cuvine; dacă, însă, nimeni nu va putea să dovedească ceva împotriva noastră, atunci rațiunea cea dreaptă dictează nu numai să nu nedreptățiți pe nişte oameni nevinovați, doar pentru faima cea rea care circulă în legătură cu ei, ci, mai degrabă să vă pedepsiți pe voi înşivă, care căutați să judecați lucrurile nu cu judecata cea adevărată, ci cu patima. Şi orice om cu mintea întreagă vă poate declara că îndemnul acesta al nostru este singurul bun şi drept: ca cei ce sînt conduşi să-şi dea socoteală cinstită despre viața şi cuvîntul lor şi, de asemenea, ca cei ce conduc, nu cu sila şi nici cu tirania, ci urmînd o atitudine de pietate şi de filozofie, să-şi exprime părerea lor. Căci numai în felul acesta şi conducătorii şi cei conduşi se vor putea bucura de bine. Dealtfel, şi unul dintre cei vechi a spus undeva: „Dacă atît conducătorii, cît şi cei conduşi nu vor

avea o atitudine de filozofi, cetățile nu vor fi fericite" [17]. Sarcina noastră este, deci, de a da tuturor posibilitatea de cercetare a vieții şi a învățăturilor noastre, pentru ca nu cumva pedeapsa acelora care ignorează cele ale noastre şi dintre care unii ar greşi, orbiți fiind de patimă, să cadă asupra noastră; iar sarcina voastră este ca, auzind despre toate acestea, să vă arătați a fi aşa cum cere rațiunea, nişte drepți judecători. Căci ar însemna un lucru fără de apărare înaintea lui Dumnezeu, dacă aflînd cum stau lucrurile în realitate, nu ați căuta să săvîrşiți cele drepte.

IV.

După simpla denumire a unui lucru şi fără să ținem seama de faptele care cad în sfera acestui lucru, nu se poate considera ceva nici bun, nici rău. Pentru că, dacă am ține seama de numele cu care sîntem caracterizați, ar însemna că noi sîntem cît se poate de buni. Dar, pentru că noi nu socotim just ca, numai pentru nume, în cazul cînd am fi vădiți ca răi, să cerem a fi absolviți de pedeapsă, atunci, iarăşi, în cazul cînd nu se va găsi că am săvîrşit vreo nedreptate nici din cauza numelui pe care-1 purtăm şi nici din cauza felului nostru de trai, este de datoria voastră să vă dați silință, ca nu cumva, pedepsind pe nedrept pe aceia care nu pot fi vădiți de învinuirile pe care li Ie aduceți, să vă agonisiți pedeapsă, cu judecata voastră. Deci pe bună dreptate nu ar putea rezulta de pe urma numelui nici laudă şi nici pedeapsă, dacă nu s-ar putea dovedi prin fapte, că ceva este virtuos sau rău. Cît priveşte, în genere, cei ce sînt învinuiți de voi, ştiți bine că, mai înainte de a-i cerceta şi vădi de faptele lor, nu-i pedepsiți. Numai în ce ne priveşte pe noi, voi socotiți numele nostru ca o suficientă dovadă, deşi, în ceea ce priveşte numele, ați avea datoria să pedepsiți mai degrabă pe cei ce ne acuză. Sîntem învinuiți că sîntem creştini; dar a urî ceea ce este bun nu este un lucru drept[18]. Şi iarăşi, dacă cumva vreunul dintre cei ce sînt învinuiți tăgăduieşte, spunînd el însuşi că nu este creştin, voi îl lăsați, ca şi cum nu ați avea a-1 vădi cu nimic că a păcătuit. Dacă, însă, cineva mărturiseşte că este creştin, voi îl pedepsiți numai pentru mărturisirea lui. Trebuie, însă, să cercetați atît viața celui ce mărturiseşte, cît şi a celui ce tăgăduieşte, pentru ca de pe urma faptelor să se arate în ce chip este fiecare. Căci, după cum unii, care au primit învățătura de la învățătorul Hristos, sînt îndemnați ca, atunci cînd sînt cercetați, să nu tăgăduiască, tot astfel, cei care duc o viață urită, fără a se gîndi cîtuşi de puțin la aceasta, poate că dau prilejuri binevenite celor care şi altfel sînt gata să învinuiască pe toți creştinii de

17. Platon, *De Republica,* V, 473 DE.

18. Sfîntul Iustin foloseşte aici un joc de cuvinte, cu ajutorul căruia dărîmă întreaga poziție a acuzatorilor: „Sîntem învinuiți că sîntem creştini *(yfllOTUWoL)*; dar, a urî ceea ce este bun *(xpTjavâv)* nu este un lucru drept".

impietate şi de nedreptate. Dar nici acest lucru nu este drept să se facă. Fiindcă şi

printre ceilalți oameni, mulți se împăunează cu numele şi cu îmbrăcămintea de filozofi, dar nu fac nimic vrednic de făgăduința lor. Astfel, voi ştiți destul de bine că, dintre cei vechi, cei ce profesează şi învață lucruri contrarii, se intitulează cu un singur nume: acela de filozofi. Iar unii dintre aceştia au propovăduit ireligiozitatea, iar poeții de odinioară au denunțat pe Zeus şi pe copiii lui, ca pe nişte desfrînați. Şi totuşi, cei ce profesează învățăturile acelora nu sînt cîtuşi de puțin respinşi de către voi, ci unora ca aceştia voi le atribuiți chiar şi premii şi onoruri, numai pentru faptul că defăimează prin versurile lor pe zei.

V.

Dar, ce înseamnă aceasta? In ce ne priveşte pe noi, cu toate că declarăm sus şi tare că nu săvîrşim nici o nedreptate şi nici nu profesăm nişte astfel de învățături ireligioase, voi nu ne chemați să fim cercetați la tribunalele voastre, ci, mînați de patima oarbă şi de biciul demonilor celor răi, ne pedepsiți fără de judecată, neținînd seamă de nimic. Să spunem, însă adevărul: deoarece, de demult, demonii cei răi arătîndu-se pe pămînt au depravat femeile, au corupt copiii şi au săvîrşit lucruri înfricoşătoare pentru oameni, în aşa fel ca să înspăimînte pe aceia care n-au pututsă judece cu rațiunea faptele întîmplate, oamenii cuprinşi de spaimă şi neştiind că este vorba despre demonii cei răi, le-au dat numele de zei şi au început să invoce pe fiecare, cu numele pe care fiecare dintre demoni şi l-a dat sieşi. Şi cînd Socfates, cu ajutorul rațiunii adevărate şi în chip judicios a încercat să dea la iveală toate acestea şi să smulgă din mîinile demonilor pe oameni, atunci demonii înşişi, cu ajutorul oamenilor acelora care se bucură de răutate, au lucrat în aşa fel, ca să-1 ucidă pe Socrates, ca pe un ateu şi ca pe un om lipsit de pietate, spunînd că născoceşte nişte demoni noi. Iar acum, ei fac acelaşi lucru şi cu noi. Căci nu numai la elleni au fost date la iveală acestea de către rațiune prin Socrates, ci şi la barbari[19], de către Cuvîntul însuşi, Care S-a întrupat, a devenit om şi S-a chemat Iisus Hristos, Căruia crezînd, spunem nu numai că demonii care săvîrşesc nişte astfel de lucruri nu sînt drepți, ci că sînt nişte demoni răi şi impioşi, care, în ceea ce priveşte faptele, nu se aseamănă nici măcar cu oamenii cei doritori de virtute.

VI.

19. Prin „*barbari*" trebuie să înțelegem aici toate celelalte neamuri de pe suprafața pămîntului, inclusiv pe iudei, care nu erau de origine greacă.

Pentru aceasta noi sîntem numiți şi atei. Şi mărturisim că sîntem atei atunci cînd este vorba despre nişte astfel de zei închipuiți, dar nu şi atunci cînd este vorba despre prea adevăratul Părinte al dreptății şi al temperanței, precum şi al

celorlalte virtuți, Care este neamestecat cu nici un fel de răutate. Ci pe Acela şi pe Fiul cel venit de la El, Care ne-a învățat toate acestea şi oştirea celorlalți îngeri buni, care-L urmează şi care I se aseamănă, precum şi pe Duhul cel profetic, noi îi respectăm şi ne închinăm Lor, cinstindu-I în duh şi adevăr[20] şi stăm la dispoziția oricăruia ar voi să afle ceva cu privire la Ei, ca să-1 învățăm din belşug, precum şi noi înşine am fost învățați.

VII.

Dar, poate că va zice cineva: iată, unii dintre cei care au fost arestați, s-au dovedit a fi răufăcători. Desigur că pe mulți de multe ori îi veți găsi astfel, cînd vă veți apuca să cercetați viața celor învinuiți; dar voi nu-i veți condamna doar pentru un simplu denunț, care s-a făcut împotriva lor. în genere, noi mărturisim şi aceea că, după cum la elleni cei ce învață cele plăcute lor se intitulează cu un singur nume, acela de filozofi, deşi învățăturile lor se bat cap în cap una cu alta, tot asemenea şi numele comun al acelora dintre barbari, care au devenit şi sînt socotiți înțelepți, este unul singur, căci toți sînt numiți creştini. Pentru aceasta, noi cerem să fie judecate faptele tuturor acelor care sînt denunțați înaintea voastră, pentru ca cel ce va fi dovedit cu vreo nedreptate, să fie pedepsit ca atare, iar nu ca creştin; iar dacă cineva se va dovedi că nu i se poate imputa nimic, să fie absolvit ca creştin, care nu a săvîrşit nici un lucru rău[21]. Noi nu vă cerem să pedepsiți pe denunțători; căci acestora le este de ajuns răutatea lor firească şi necunoaşterea celor bune.

VIII.

Socotiți că toate acestea le spunem în interesul vostru; căci noi atunci cînd sîntem cercetați, am putea să tăgăduim că sîntem creştini. Dar noi nu voim să trăim ca nişte mincinoşi; ci, plini de dorul după viața cea veşnică şi curată, ne silim să ducem o viață laolaltă cu Dumnezeu, Părintele şi Creatorul tuturor şi ne grăbim să mărturisim că cei ce sînt convinşi şi cred că pot obține acestea pot lua ca exemplu pe cei ce au încredințat pe Dumnezeu prin fapte că I-au urmat Lui şi că au ales felul de viețuire cel de la El, unde nu există nici un fel de răutate. Acestea sînt, ca să vorbim pe scurt, cele ce aşteptăm noi, cele ce le-am învățat

20. In. 4, 24.

21. A se vedea scrisoarea împăratului Hadrianus, adresată guvernatorului Minucius Fundanus, la sfîrşitul Apologiei întîi (LXVIII, 10).

prin Hristos şi pe care, la rîndul nostru, le propovăduim şi noi. Platon a spus cum că Rhadamante şi Minos vor pedepsi pe cei nedrepți, care vor veni la judecata lor[22] . Şi noi, la rîndul nostru, spunem că se va întîmpla acelaşi lucru, dar că vor fi pedepsiți de Hristos; că ei vor fi pedepsiți în aceleaşi trupuri pe care le-au avut împreună cu sufletele lor şi că vor fi pedepsiți cu pedeapsă veşnică, iar nu numai

o perioadă de o mie de ani, aşa cum zice Platon[23] . Dacă, deci, cineva ar spune că lucrul acesta este de necrezut, sau că este cu neputinţă, rătăcirea aceasta ne priveşte pe noi şi nicidecum pe altul, atîta timp cît nu vom fi dovediţi a nedreptăţi pe cineva în fapt.

IX.

Dar noi nu cinstim nici cu jertfe multe şi nici cu cununi de flori statuile acelea, pe care oamenii cioplindu-le şi aşezîndu-le în temple le-au numit zei, deoarece ştim că acestea sînt neînsufleţite şi moarte (căci noi nu credem că Dumnezeu are un asemenea chip, cum spun unii că vor să-L imite, spre cinstirea Lui), ci poartă aceleaşi nume şi chipuri cu demonii aceia răi, care s-au arătat odinioară. Căci ce trebuie să vă mai spunem vouă, care ştiţi destul de bine, modul în care meşterii prelucrează materia, atunci cînd o sculptează, cînd o taie, cînd o topesc şi cînd o lovesc cu ciocanul ? Şi cum, de multe ori, din nişte vase spurcate, prin meşteşugul lor, schimbîndu-le doar forma şi dîndu-le înfăţişarea de oameni, îi numesc zei ? Lucrul acesta noi îl socotim nu numai lipsit de raţiune, ci că se face şi spre batjocorirea lui Dumnezeu, Care avîndu-Şi negrăite slava şi chipul, voi numiţi cu ele nişte lucruri stricăcioase şi care au nevoie continuu de a fi îngrijite. Şi voi ştiţi destul de bine că meşterii unor astfel de zei sînt nişte destrăbălaţi şi plini de toată răutatea, ca să nu mai enumerăm aici toate viciile lor şi că trăiesc în desfrînare cu tinerele care lucrează laolaltă cu ei. O, ce nebunie, să spuneţi că nişte oameni desfrînaţi plăzmuiesc pe zei pentru ca oamenii să li se închine acestora, îi transformă din materia moartă în statui, iar în templele în care-i aşează le pun paznici, neînţelegînd că este o impietate chiar şi numai a gîndi şi a spune că oamenii ar putea fi nişte paznici ai zeilor.

X.

Aşa cum am fost învăţaţi, Dumnezeu nu are nevoie nici măcar de ofrandele materiale ale oamenilor, El fiind acela care procură tuturor toate;

22. ***Gorgias,*** **523 E-524 A.**
23. **Platon,** ***Republ.*** **X, p. 615** ***A;Phedru,*** **p. 249 A.**

dar am fost învăţaţi, sîntem convinşi şi credem, că El acceptă cu plăcere numai pe aceia care imită calităţile Lui cele bune: înţelepciunea şi dreptatea şi iubirea de oameni şi toate cîte sînt proprii lui Dumnezeu, Celui care nu este numit cu nici un nume pozitiv. Şi am fost învăţaţi că, bun fiind, Dumnezeu a creat, la început, din materia lipsită de formă[24] , toate, pentru oameni; care dacă s-ar arăta, prin faptele lor demni de voinţa Aceluia, am aflat că aveau să se învrednicească de trăirea laolaltă cu El, împărăţind laolaltă şi devenind nestricăcioşi şi lipsiţi de patimă.

Căci, după cum la început neexistînd ei, i-a creat, tot aşa socotim că cei ce aveau să aleagă cele plăcute Lui, aveau să se învrednicească şi de nestricăciune şi de trăirea laolaltă cu El. Existenţa noastră iniţială nu a depins de noi; dar El ne convinge şi ne aduce la credinţa de a alege să urmăm cele plăcute Lui, prin puterile raţionale pe care ni le-a dăruit. Şi credem că este în interesul tuturor oamenilor de a nu fi împiedicaţi să afle acestea, ba, ceva mai mult, de a fi chiar îndemnaţi către acestea. Căci ceea ce legile omeneşti nu au fost în stare să facă, Cuvîntul, dumnezeiesc fiind, le-ar fi făcut, dacă demonii cei răi nu ar fi răspîndit multe acuzaţii mincinoase şi atee, luînd ca aliat pofta cea rea şi de natură diferită faţă de toate, care se găseşte în fiecare: lucruri care, nici unul, nu ne caracterizează pe noi.

XI.

Iar voi, auzind că noi aşteptăm o împărăţie, aţi subînţeles că noi vorbim, fără să ne dăm seamă, despre o împărăţie omenească, în timp ce noi vorbim despre o împărăţie laolaltă cu Dumnezeu. Se întîmplă cu aceasta ca şi atunci cînd, cercetaţi fiind de către voi, noi mărturisim că sîntem creştini, cu toate că cunoaştem că pedeapsa celui ce mărturiseşte aceasta este moartea. Dacă ar fi ca noi să aşteptăm o împărăţie omenească, noi am tăgădui, ca să nu fim ucişi şi am încerca să ne ascundem, pentru ca să obţinem cele aşteptate. Dar, întrucît nădejdile noastre nu se referă la timpul prezent, atunci cînd sîntem ucişi, nu dăm nici o atenţie acestui fapt, deoarece, în genere, fiecare dintre noi este dator să moară.

XII.

Noi sîntem nişte ajutători şi nişte aliaţi ai voştri, mai mult decît toţi ceilalţi oameni, în ce priveşte pacea, atunci cînd sîntem de părere că este cu neputinţă să

24. Aici, ca şi în capit. LIX, 1, sfîntul Iustin spune că la început Dumnezeu a creat toate din materia lipsită de formă. Cu aceasta, însă, el nu admite nici preexistenta veşnică a materiei şi nici nu tăgăduieşte crearea ei „ex nihilo". Rămînînd credincios învăţăturii lui Moisi, el respinge învăţătura lui Platon cu privire la veşnicia materiei. Iar dacă, odată cu stoicienii, admite că lumea va pieri prin foc *(Apologia întîia* XX, 4), nu înţelege cîtusi de puţin lucrul acesta aşa cum îl înţelegeau stoicienii *(Apologia a doua* VII, 3).

se ascundă de la faţa lui Dumnezeu vreun răufăcător, vreun avar, vreun perfid sau vreun virtuos şi că fiecare dintre aceştia, potrivit faptelor lui, pleacă de aici fie spre pedeapsa cea veşnică, fie spre mîntuirea cea veşnică. Dacă toţi oamenii ar cunoaşte acestea, atunci nu ar mai prefera cineva să săvîrşească pentru o scurtă vreme răutatea, ştiind că după aceasta urmează să se ducă la condamnarea cea veşnică prin foc, ci s-ar reţine, în tot chipul şi s-ar împodobi cu virtutea, ca să obţină bunurile cele de la Dumnezeu şi să fie eliberat de chinuri. Căci nu pentru

legile şi pedepsele impuse de voi caută să se ascundă cei ce săvîrşesc răul; ci ei săvîrşesc răul, ştiind că este cu putință să rămînă ascunşi de voi, care sînteți şi voi nişte oameni. Dacă ar afla însă şi s-ar convinge că este cu neputință să rămînă ceva ascuns înaintea lui Dumnezeu, nu numai din cele săvîrşite, ci chiar din cele numai intenționate, credem că sînteți şi voi de acord că numai pentru pedepsele care îi amenință, ar căuta să fie, în tot chipul, nişte oameni oneşti.

Se pare însă că vă temeți ca nu cumva toți să fie nişte oameni care săvîrşesc acte de dreptate, iar voi să nu mai aveți pe cine pedepsi. O asemenea atitudine ar fi, însă, mai degrabă vrednică de nişte călăi, iar nu de nişte conducători buni. Sîntem convinşi că şi aceasta, aşa cum am spus mai înainte (cf. cap. V), este opera demonilor celor răi, care cer sacrificii şi slujbe de la cei ce trăiesc în chip irațional; dar noi nu am socotit nici o dată că voi, care iubiți pietatea şi filozofia, sînteți în stare să faceți aşa ceva. Dacă totuşi şi voi, asemenea celor lipsiți de minte dați întîietate obiceiurilor înaintea adevărului, n-aveți decît să faceți ce vreți! Căci tot atît de mult pot şi conducătorii care cinstesc mai presus de adevăr o părere oarecare, cît pot şi tîlharii într-o pustie. Cum că strădaniile acestea ale voastre nu vor fi încununate de succes, o dovedeşte Cuvîntul, decît care, după Dumnezeu care L-a născut, alt conducător mai împărătesc şi mai drept nu ştim să existe. Căci după cum toți caută să se sustragă de la moştenirea sărăciei sau a patimilor sau a dezonoarei părinteşti, tot asemenea nici un om cu bun simț nu va alege să săvîrşească cele ce Cuvîntul a interzis a fi săvîrşite. Cum că toate acestea se vor întîmpla a spus-o de mai înainte învățătorul nostru Iisus Hristos, Care a fost Fiul şi Apostolul Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu[25], de la Care am primit şi numele de creştini. Pentru aceasta, noi sîntem siguri de toate cele ce am fost învățați de El, deoarece se arată a se îndeplini în fapt tot ceea ce a spus El de mai înainte că se va întîmpla. Şi este ceva propriu lui Dumnezeu de a spune ceva mai înainte de a se întîmpla şi ca lucrul acela să se arate întîmplîndu-se, aşa cum a fost spus de mai înainte.

Am putea, deci, să ne oprim aici şi să nu mai adăugăm nimic, socotind că cele ce cerem sînt nişte lucruri drepte şi adevărate. Dar, deoarece ştim că nu este ceva

25.Evr. 3,1.

uşor ca un suflet stăpînit de necunoştință să se poată schimba repede, de dragul de a convinge pe iubitorii de adevăr, am preferat să adăugăm cîte ceva, bine ştiind că atunci cînd adevărul se găseşte de față, este cu neputință ca necunoştință să nu se împrăştie.

XIII.

Nefiind, deci, atei, ca unii care venerăm pe Creatorul acestui univers, spunînd, aşa precum am fost învățați, că El nu are trebuință de jertfe sîngeroase,

de libațiuni şi de tămîieri, noi îl lăudăm, pe cît ne stă în putință, cu cuvinte de rugăciune şi de mulțumită, pentru toate cele ce ni se oferă, primind învățătura că singura cinstire vrednică de El este aceea, ca cele ce ne-au fost date de El spre hrană, să nu le consumăm prin foc, ci să ni le oferim nouă şi celor ce au trebuință de ele, fiindu-I recunoscători prin adresarea de omagii şi prin înălțarea de imne, pentru viața pe care ne-a dat-o, pentru toate posibilitățile de a ne păstra sănătatea şi deopotrivă, pentru calitățile lucrurilor şi schimbarea anotimpurilor, ca şi pentru a putea, prin cererile pe care I le adresăm, datorită credinței pe care o avem în El, să ajungem la nemurire. Şi cine, oare, întreg fiind la minte, nu va mărturisi toate acestea? Noi vă vom dovedi că, pe bună dreptate cinstim pe Cel ce a fost învățătorul nostru cu privire la toate acestea şi Care pentru aceasta S-a născut, Iisus Hristos, Cel răstignit sub Pontius Pilat, guvernatorul din Iudeea de pe vremea Caesarului Tiberius, care aflase că acest Iisus Hristos a fost Fiul adevăratului Dumnezeu, iar noi Îl aşezăm în rîndul al doilea, precum şi Duhul cel profetic, pe Care îl socotim în rîndul al treilea. Şi aici iese în evidență pentru unii nebunia noastră, care ne impută zicînd că dăm unui om răstignit locul al doilea după Dumnezeul cel neschimbat, veşnic şi Creatorul tuturor, necunoscînd taina care se ascunde aici: taină căreia vă îndemnăm să-i dați atenție, în timp ce vom căuta să v-o explicăm.

XIV.

Vă spunem de mai înainte să vă păziți, ca nu cumva demonii, pe care noi îi acuzăm de toate relele, să vă înşele şi să vă împiedice de avă ocupa, în genere, şi de a înțelege cele spuse de către noi (căci ei se luptă de a vă avea sclavi şi slujitori şi atît prin arătările lor în visuri, cît şi, iarăşi, prin viclenii magice caută să pună stăpînire pe toți aceia care nu se străduiesc pentru mîntuirea lor), aşa cum şi noi, de îndată ce am crezut Cuvîntului, am renunțat de a mai crede în aceia şi urmăm singurului Dumnezeu nenăscut, prin Fiul. Noi, care odinioară găseam plăcere în desfrîu, îmbrățişăm

 acum numai castitatea. Noi, care ne foloseam de meşteşugurile magiei, ne-am consacrat acum lui Dumnezeu celui bun şi nenăscut. Noi, care iubeam mai mult decît orice veniturile de pe urma banilor şi a moşiilor, acum şi cele ce avem le aducem laolaltă şi împărtăşim din ele pe tot cel ce are nevoie. Noi, care ne uram şi ne ucideam unii pe alții şi care, în ceea ce priveşte pe cei de alt neam, din cauza obiceiurilor, nu înjghebam nici măcar cămine comune, acum, după arătarea în lume a lui Hristos, ducem acelaşi fel de viață, ne rugăm pentru vrăjmaşi, încercînd să convingem, pe cei ce ne urăsc pe nedrept, că

cei ce trăiesc potrivit cu bunele precepte ale lui Hristos pot nădăjdui de la Dumnezeu, Stăpînul tuturor, aceleaşi recompense ca şi noi. Dar, pentru ca să nu părem înaintea voastră nişte sofişti, am socotit de bine ca, mai înainte de orice dovadă, să vă amintim de unele din învăţăturile lui Hristos însuşi. Şi este treaba voastră, în calitatea de împăraţi puternici în care vă găsiţi, să cercetaţi dacă aşa am fost învăţaţi şi aşa învăţăm şi noi, cu adevărat, pe alţii. învăţăturile Lui sînt scurte şi concise: căci El nu a fost un sofist, ci cuvîntul Lui a fost puterea lui Dumnezeu.

XV.

Astfel, despre cumpătare, El a zis: „Cel ce caută la o femeie, poftind-o, a şi săvîrşit adulterul în inima lui, înaintea lui Dumnezeu" [26]. Şi a mai zis: „Dacă ochiul tău cel drept te scandalizează, smulge-1 pe el; că mai de folos îţi este ţie să intri cu un singur ochi întru împărăţia cerurilor, decît să fii trimis cu amîndoi, în focul cel veşnic" [27]. De asemenea: „Cel ce ia în căsătorie femeia repudiată de alt bărbat săvîrşeşte adulterul"[28]. Şi, „Sînt unii, care au fost făcuţi eunuci de către oameni; sînt şi alţii, care s-au născut eunuci şi sînt şi dintr-aceia care s-au făcut eunuci pe ei înşişi, pentru împărăţia cerurilor; numai că nu toţi pot să înţeleagă aceasta"[29]. După cum cei care, potrivit legii omeneşti, contractează o căsătorie dublă sînt nişte păcătpşi înaintea învăţătorului nostru, tot aşa şi cei care caută la o femeie, poftind-o pe ea; aşa încît nu numai cel ce săvîrşeşte adulterul în fapt este îndepărtat de El, ci şi cel ce intenţionează să săvîrşească adulterul, deoarece Dumnezeu cunoaşte atît faptele, cît şi gîndurile oamenilor. Mulţi bărbaţi şi multe femei, care au ajuns la vîrsta de şasezeci sau şaptezeci de ani şi care din pruncie au fost ucenici ai lui Hristos, au rămas curaţi, iar eu doresc să se arate în tot neamul oamenilor nişte astfel de fiinţe. Pentru ce am mai aminti aici de mulţimea nenumărată a celor ce şi-au schimbat viaţa lor de desfrîu, cînd au aflat de această învăţătură ? Căci Hristos nu a chemat la pocăinţă nici pe cei drepţi şi nici pe cei cumpătaţi, ci pe cei nelegiuiţi, pe cei vicioşi şi pe cei nedrepţi. El a zis: „N-am

26. **Mt. 5, 28.**
27. **Mt. 5, 29; 18, 9; Mc. 9-47.**
28. **Mt. 5, 32; Lc. 16, 18.**
29. **Mt. 19, 12, 11.**

venit să chem pe cei drepţi, ci pe cei păcătoşi, la pocăinţă" [30]. Căci Părintele cel ceresc vrea mai degrabă pocăinţa păcătosului decît pedepsirea lui. Despre datoria noastră de a iubi pe toţi, El ne-a învăţat următoarele: „Dacă iubiţi pe cei ce vă iubesc pe voi, ce lucru nou faceţi ? Căci şi desfrînaţii fac la fel. Dar Eu vă spun vouă: rugaţi-vă pentru duşmanii voştri şi iubiţi pe cei ce vă urăsc pe voi şi binecuvîntaţi pe cei ce vă blesteamă pe voi şi rugaţi-vă pentru cei ce vă necăjesc pe voi"[31]. în legătură cu datoria noastră de a da celor lipsiţi şi de a nu face nimic spre

slava noastră deşartă, El a zis: „Daţi oricăruia vă cere şi nu întoarceţi spatele celui ce voieşte să se împrumute"[32]. Căci dacă împrumutaţi pe acela de la care nădăjduiţi să luaţi înapoi, ce lucru nou faceţi ? Lucrul acesta şi vameşii îl fac[33]. Nu vă adunaţi comori pe pămînt, unde viermii şi rugina le strică şi tîlharii le sapă şi le fură; ci vă adunaţi comori în ceruri, unde nici viermii, nici rugina nu le strică[34]. Căci ce va folosi omul, de va dobîndi lumea întreagă şi-şi va pierde sufletul său ? Sau ce va da omul în schimb pentru sufletul său? [35]. Adunaţi-vă, deci comori în ceruri, unde nici viermii, nici rugina nu le strică" [36] . Şi: „Fiţi buni şi milostivi, precum şi Părintele vostru este bun şi milostiv[37], Care face să răsară soarele Lui asupra celor păcătoşi şi asupra celor drepţi şi asupra celor răi[38]. Nu vă îngrijiţi de ce veţi mînca sau cu ce vă veţi îmbrăca; Oare nu valoraţi voi mai mult decît păsările şi animalele sălbatice ? Iar Dumnezeu le hrăneşte pe ele. Nu vă îngrijiţi, deci, de ce veţi mînca sau cu ce vă veţi îmbrăca; căci ştie Părintele vostru cel ceresc că aveţi nevoie de acestea. Căutaţi împărăţia cerurilor şi toate acestea se vor adăuga vouă[39] . Căci acolo unde este comoara omului este şi gîndul lui"[40] . Şi: „să nu faceţi acestea, pentru a fi priviţi de oameni; iar de nu, plată nu veţi avea de la Părintele vostru, cel din ceruri" [41].

XVI.

Cele ce a spus în legătură cu datoria noastră de a fi resemnaţi, îndatoritori faţă de toţi şi blînzi, sînt acestea: „celui ce te loveşte peste un obraz,

30. **Mt. 9,13; Lc. 5,32.**
31. **Mt. 5, 44,46; Lc. 6,32.**
32. **Mt. 5, 42,46; Lc. 6,30.**
33. **Lc. 6, 34.**
34. **Mt. 6, 19-20.**
35. **Mt. 16,26.**
36. **Mt. 6, 20.**
37. **Lc. 6, 36.**
38. **Mt. 5,45.**
39. **Mt. 6, 25 urm. 31-33; Lc. 12, 22-24.**
40. **Lc. 12, 34.**
41. **Mt. 6, 1.**

întoarce-i-1 şi pe celălalt şi pe cel ce-ţi ia haina, nu-1 împiedica să-ţi ia şi mantaua[42]. Cine se va mînia, vinovat este focului. Cine te va sili să mergi cu el o milă, urmează-1 două. Să strălucească faptele voastre buhe înaintea oamenilor, ca văzîndu-le, să admire pe Părintele vostru cel din ceruri"[43]. Nu trebuie să ne ridicăm împotriva nimănui şi Dumnezeu nu vrea să fim nişte imitatori ai celor răi, ci ne-a îndemnat ca, prin răbdare şi blîndeţe, să scoatem pe toţi din ruşine şi din pofta celor rele. Lucrul acesta îl putem dovedi şi cu exemplele multora dintre

42. **Lc. 6, 29;Mt. 5, 39.**
43. **Mt. 5,22,41, 16.**
44. **Mt. 5, 34,37.**
45. **Mc. 12,29-30.**
46. **Mc. 10, 17-18;Lc. 18, 18-19.**
47. **Mt. 7,21.**
48. **Mt. 7, 24; Lc. 10, 16.**
49. **Mt. 7, 22-23; Lc. 13, 26, 28.**
50. **Mt. 13,42-43.**

aceia care mai înainte au trăit printre voi: din nişte oameni violenţi şi tirani, ei s-au schimbat, fiind învinşi, fie urmărind fermitatea vieţii vecinilor lor, fie înţelegînd răbdarea cu totul deosebită a tovarăşilor lor de cale, care le erau superiori din punctul acesta de vedere, fie incitaţi de raporturile de fiecare dată cu ei. Iar în legătură cu faptul de a nu jura cîtuşi de puţin şi de a spune întotdeauna adevărul, El ne-a poruncit astfel: „Să nu vă juraţi cîtuşi de puţin. Ci cuvîntul vostru să fie: da-da şi nu-nu; căci ceea ce este mai mult decît aceasta este de la cel rău"[44]. Şi, cum că numai lui Dumnezeu trebuie să I ne închinăm, El ne-a îndemnat, spunînd: „Există o foarte mare poruncă: Domnului Dumnezeului tău te vei închina şi Lui singur îi vei sluji, din toată inima ta şi din toată puterea ta: Domnului Dumnezeu, care te-a făcut pe tine"[45]. Iar venind la El cineva şi zicîndu-I: „învăţătorule bun", i-a răspuns, zicînd: „Nimeni nu este bun, decît numai Dumnezeu, Cel ce a făcut toate"[46]. Cei ce nu se vor găsi trăind aşa cum El a învăţat, să cunoască cum că nu sînt creştini, chiar dacă vor rosti cu gura învăţăturile lui Hristos. Căci El a spus că se vor mîntui nu cei ce pur şi simplu spun, ci cei ce şi fac faptele cuvenite. El a spus aşa: „Nu tot cel ce-Mi zice Mie: Doamne, Doamne, va intra în împărăţia cerurilor, ci cel ce face voia Părintelui Meu care este în ceruri"[47]. „Căci cel ce ascultă de Mine şi face ceea ce spun Eu, ascultă de Cel ce M-a trimis pe Mine"[48]. „Şi mulţi îmi vor zice: Doamne, Doamne, oare nu întru numele Tău am mîncat şi am băut şi am făcut minuni ? Şi atunci le voi zice: Depăr-taţi-vă de la Mine, lucrători ai nelegiuirii"[49] .„Atunci va fi plîngerea şi scrîşnirea dinţilor, cînd drepţii vor străluci ca soarele, iar cei nedrepţi vor fi trimişi în focul cel veşnic[50]. Căci mulţi vor veni în numele Meu, pe dinafară îmbrăcaţi în piei de oaie, iar pe dinlăuntru fiind lupi răpitori; din faptele lor îi veţi cunoaşte. Şi orice pom care nu face roadă bună se taie şi în foc se aruncă"[51]. Cerem, deci, şi de la voi, să pedepsiţi pe aceia care nu trăiesc în conformitate cu învăţăturile Lui şi care poartă numai numele de creştini.

XVII.

în ce priveşte dările şi impozitele faţă de cei orînduiţi de către voi, în scopul acesta, noi căutăm pretutindeni şi mai înainte de toţi să ni le plătim, aşa cum am fost învăţaţi de El. Căci, în vremea aceea, apropiindu-se unii de El, L-au întrebat, dacă trebuie să se plătească dări Cezarului. Şi El le-a răspuns: ,,Spuneţi-Mi, ce imagine are gravată pe ea moneda ?". Iar aceia au zis: „A Cezarului". Şi iarăşi le-a zis lor: „Daţi, deci Cezarului cele ce sînt ale Cezarului şi lui Dumnezeu cele ce sînt ale lui Dumnezeu"[S2]. Pentru aceasta noi ne închinăm numai lui Dumnezeu, iar vouă, pe lîngă toate celelalte, bucurîndu-ne, slujim, mărturisind că voi sînteţi împăraţii şi conducătorii oamenilor şi ne rugăm ca, dimpreună cu puterea

împărătească, să vă arătaţi a avea şi o judecată înţeleaptă. Iar dacă, cu toate rugăciunile noastre şi cu aducerea la iveală a tuturor acestora, voi veţi rămîne nepăsători, noi nu vom fi păgubiţi cu nimic, crezînd, ba chiar fiind încredinţaţi că fiecare, după măsura faptelor lui, va primi pedeapsă prin focul cel veşnic şi că i se va cere socoteală de Dumnezeu, după măsura puterilor cu care a fost dăruit, aşa cum Hristos ne-a arătat, zicînd: „De la acela căruia Dumnezeu i-a dat mai mult, mai mult i se va cere"[53].

XVIII.

Priviţi la săvîrşirea din viaţă a fiecăruia dintre împăraţii care au fost: ei au murit de moartea care este comună tuturor. Dacă moartea ar duce la nesimţire, ea ar fi un avantaj pentru toţi cei nedrepţi. Dar, întrucît şi simţămîntul le rămîne tuturor celor ce au trăit, şi pedeapsa cea veşnică îi aşteaptă, nu neglijaţi de a fi convinşi şi de a crede că acestea sînt adevărate. Invocările morţilor pentru aflarea adevărului, cercetarea trupurilor copiilor morţi nevinovaţi, evocarea sufletelor oamenilor şi cei numiţi de către magi trimitători de vise împreună cu asistenţii lor, ca şi toate cele ce se fac de către cei ce cunosc acestea, să vă convingă că sufletele, şi după moarte, sînt în simţire. Gîndiţi-vă, apoi, la oamenii aceia cuprinşi şi scuturaţi de sufletele celor morţi, cărora toţi le zic demonizaţi şi furioşi, la aşa-numitele oracole de la voi: al lui Amfiloch, al Dodonei şi al Pythiei şi la toate celelalte de felul acestora şi la învăţăturile scriitorilor: Empedocles,

51. Mt. 7, 15-16, 19.
52.Mt. 22, 17-22;Lc. 20, 21, 26.
53. Lc. 12, 48.

Pytagora, Platon şi Socrates, la groapa despre care vorbeşte Homer şi la coborîrea lui Ulysse ca să vadă aceste mistere, precum şi la alte lucruri de felul acestora, despre care au vorbit alţii. Şi primiţi-ne şi pe noi, deopotrivă ca pe aceia, întrucît noi credem în Dumnezeu nu mai puţin, ci mult mai mult decît ei şi aşteptăm ca morţii care au fost îngropaţi în pămînt, să-şi reia din nou trupurile lor, socotind că nimic nu este cu neputinţă la Dumnezeu.

XIX.

Pentru cine ar căuta să înţeleagă, ce i s-ar putea părea mai de necrezut decît că, dacă noi nu am exista în trup, i-ar zice cineva că, dintr-o mică picătură de spermă omenească ar putea să se formeze oase şi nervi şi carne, aşa cum le vedem laolaltă în corpul omenesc? Să ne folosim de o ipoteză: dacă cineva v-ar spune, vouă, care nu aţi fi aşa cum sînteţi şi nici nu aţi face parte dintre oameni — arătîndu-vă sămînţa omenească şi imaginea desemnată a unui om — şi asigurîndu-vă că omul a luat fiinţă din sămînţă, mai înainte de a se întîmpla

54.1 Cor. 15 53.
55. Mt. 19,26;Mc. 10,27;Lc. 18,27.
56. Lc. 12,4-5;Mt. 10,28.

aceasta, ați crede ? Nimeni nu ar îndrăzni să spună ceva împotrivă. în acelaşi chip, deci, pentru că voi nu ați văzut încă pe nimeni înviat, voi nu credeți în înviere. Dar, după cum la început nu ați crezut că este cu putință ca, dintr-o mică picătură să fiți aşa cum sînteți şi totuşi vedeți că ați devenit, socotiți că tot în acelaşi chip, trupurile omeneşti desfăcîndu-se şi împrăştiindu-se în pămînt întocmai ca nişte seminţe, la timpul cuvenit, prin porunca lui Dumnezeu nu este cu neputință să învieze şi să se îmbrace în nestricăciune[s4]. Despre ce putere vrednică de Dumnezeu vorbesc aceia care spun că fiecare lucru trebuie să se întoarcă la acelea din care a luat ființă şi că împotriva acestui fapt nimeni altcineva, nici chiar Dumnezeu nu poate să facă nimic, noi nu putem spune. Dar observăm că ei nu ar fi crezut că este cu putință să devină vreodată aşa nici ei şi nici lumea întreagă şi din care văd că s-au făcut toate. Şi, este mai bine de a crede cele ce depăşesc natura noastră şi puterea omenească, decît a rămîne necredincioşi ca alții, deoarece şi învățătorul nostru, Iisus Hristos, ştim că a zis:„Cele cu neputință la oameni, sînt cu putință la Dumnezeu" [55]. Şi tot El a spus: „Nu vă temeți de cei ce vă ucid pe voi, iar după aceasta, nu pot să vă mai facă nimic; temeți-vă de Acela care, după moarte, poate să vă arunce în gheena şi sufletul şi trupul"[56]. Iar gheena este un loc în care urmează să fie chinuiți cei ce au trăit în chip nedrept şi care n-au crezut că se vor întîmpla toate acestea, cîte ne-a învățat prin Hristos.

XX.

Atît Sibylla[57], cît şi Hystaspe[58], au spus că consumarea celor coruptibile se va face prin foc. Filozofii aşa-numiți stoici învață că însuşi Dumnezeu se va dizolva în foc şi că după schimbarea aceasta, lumea va renaşte din nou. Noi, însă înțelegem că Dumnezeu, Făcătorul tuturor este cu totul mai presus de cele schimbătoare. Deci, dacă noi spunem anumite lucruri la fel cu acelea spuse de poeții şi filozofii cei cinstiți de voi, iar altele în chip mult mai măreț şi mai dumnezeiesc decît ei şi sîntem singurii care aducem dovezi în sensul acesta, atunci pentru ce sîntem urîți, în chip nedrept, de toți ? Căci atunci cînd zicem că toate au fost puse în ordine şi făcute de către Dumnezeu, noi părem că susținem învățătura lui Platon; iar cînd spunem că va fi o conflagrațiune universală, noi părem că susținem învățătura stoicilor; cînd spunem că sufletele celor nedrepți, găsindu-se şi după moarte în simțire, sînt pedepsite şi că sufletele celor drepți, eliberate de pedepse, duc o viață fericită, noi ne înfățişăm a fi de acord cu cele ce spun poeții şi filozofii voştri, iar atunci cînd spunem că nu trebuie să ne închinăm unor lucruri făcute de mîinile omeneşti, noi nu facem altceva decît să exprimăm cele rostite de către comicul Menandru şi de cei ce au grăit la fel cu el. Ei au declarat cu toții, cum că Creatorul este mai mare decît făptura creată de El.

XXI.

Cînd spunem că şi Cuvîntul, Care este primul-născut al lui Dumnezeu, Iisus Hristos, învăţătorul nostru, S-a născut pe pămînt fără de amestec trupesc şi că Acesta, după ce a fost răstignit şi a murit şi după ce a înviat, S-a înălţat la cer, noi nu aducem nimic nou în comparaţie cu cele ce se spun Ia voi despre aşa-zişii fii ai Iui Zeus. Voi ştiţi destul de bine despre cîţi fii ai lui Zeus vorbesc scriitorii cei mai onoraţi de la voi. Ei vorbesc despre Hermes, cuvîntul cel tîlcuitor al lui Zeus şi învăţătorul tuturor; despre Asclepios, care a fost şi medic şi care, lovit de trăsnet, s-a ridicat la cer; despre Dionysos, care a fost sfîşiat în bucăţi; despre Heracles care, ca să scape de chinuri, s-a aruncat pe sine însuşi în foc; despre Dioscuri, fiii Ledei, despre Perseu, fiul Danaei şi despre Bellerofon, cel de pe calul Pegas, care era dintre oameni. Ce vom mai spune despre Ariadna şi despre ceilalţi asemenea ei, care se zice că au fost transformaţi în astre ? Şi ce vom mai spune despre împăraţii care mor la voi şi pe care pretindeţi să-i faceţi nemuritori,

57. *Sibylla,* o profeteasă antică. Vezi Platon, *Phaedr.* 244 B.

58. *Hystaspe* a fost fiul lui Arsames şi tatăl lui Darius I. Făcea parte din casa regală persană a Achaemenizilor. în afară de Darius I, el a mai avut doi fii: pe Artabanus şi Artanes. Ammianus Marcellinus face din el un şef al magicienilor, arătînd că el a studiat arta magiei la brahmanii din India. Numele lui apare de mai multe ori în inscripţiile de la Persepolis.

aducînd de faţă pe cineva, care să spună, sub stare de jurămînt, că a văzut pe cezarul, care ardea pe rug, ridicîndu-se din foc la cer? Cît priveşte faptele care se istorisesc pe seama fiecăruia dintre aşa-zişii fii ai lui Zeus, pentru cei care ştiu de ele, nici nu mai este nevoie să le spun; voi spune numai că ele au fost puse în scris pentru coruperea şi pervertirea celor ce se instruiesc: căci toţi socotesc că este ceva bun a fi imitatori ai zeilor. Departe de sufletul cel înţelept o astfel de idee despre zei, ca, bună-oară, însuşi Zeus, stăpînul şi creatorul tuturor, să fie, după cum se spune, paricid şi fiu de paricid şi învins de dragostea unor urîte şi ruşinoase plăceri, să se ridice asupra lui Ganymede şi a multor femei adultere şi să accepte ca proprii lui copii să facă nişte lucruri asemănătoare. Dar, aşa cum am spus mai înainte (cf. cap. V, 2),demonii cei răi au făcut acestea. Noi, însă, am fost învăţaţi că se vor bucura de nemurire numai cei ce trăiesc în cuvioşie şi în chip virtuos în apropierea lui Dumnezeu şi că cei ce trăiesc în nedreptate şi nu-şi schimbă felul de viaţă, credem că vor fi pedepsiţi în focul cel veşnic.

XXII.

Fiul lui Dumnezeu, Cel ce se numeşte Iisus, dacă în chip comun nu ar fi fost decît numai un simplu om, ar merita, pentru înțelepciunea Lui, să fie numit Fiu al lui Dumnezeu. Căci toți scriitorii numesc pe Dumnezeu Părintele oamenilor şi al zeilor. Iar dacă şi în chip deosebit, pe lîngă naşterea Lui comună, noi spunem că El S-a născut din Dumnezeu, ca Cuvînt al lui Dumnezeu (aşa cum am arătat mai înainte) (cf. cap. XXI, 1), lucrul acesta este ceva comun şi lui Hermes, pe care voi îl numiți cuvîntul şi mesagerul lui Dumnezeu. Dacă va obiecta cineva că El a fost răstignit, şi lucrul acesta este comun fiilor lui Zeus enumerați mai înainte, care au avut, după voi de pătimit. Se istoriseşte că pătimirile morții acelora nu au fost asemănătoare, ci diferite; încît nici în ce priveşte identitatea pătimirii, pătimirea Lui nu pare să fi fost mai mică. Dimpotrivă, aşa cum am făgăduit (cf. cap. XIII), în continuarea acestui cuvînt al nostru, vom dovedi că a fost superioară, ba, ceva mai mult, s-a şi dovedit lucrul acesta, deoarece ceea ce este superior se arată din fapte. Iar dacă spunem că S-a născut dintr-o Fecioară şi lucrul acesta să fie pentru voi ceva comun cu Perseu. Iar cînd spunem că, în fine, El a vindecat şchiopi, paralitici şi infirmi din naştere şi că a înviat morții şi acestea le spunem ca fiind asemănătoare cu cele ce grăiți voi că s-au săvîrşit de către Asclepios.

XXIII.

Pentru ca şi acest lucru să vă fie vouă lămurit, anume că toate cele ce spunem şi pe care le-am aflat de la Hristos şi de la profeții care L-au precedat sînt singurele adevărate şi mai vechi decît toți scriitorii care au fost vreodată, noi nu vă cerem să le acceptați pentru că am spune ceea ce spun şi ei, ci pentru că spunem adevărul: Iisus Hristos singur este propriu-zis Fiul lui Dumnezeu, Cuvîntul Său, Primul Său Născut şi Puterea Sa şi S-a făcut om prin voința Sa, învățîndu-ne acestea, în vederea schimbării şi ridicării neamului omenesc; şi mai înainte ca El să apară om între oameni, sub influența demonilor celor răi despre care am vorbit mai înainte (cf. cap. V; XXI), unii,prin mijlocirea poeților, au ajuns să înfățişeze ca realități fabulele inventate de ei, în acelaşi chip în care au pus la cale zvonuri calomnioase şi impioase împotriva noastră, pentru care nu au nici un martor şi nici o dovadă. Şi lucrul acesta noi voim să-1 dăm pe față acum.

XXIV.

Mai întîi, voim să arătăm că, deşi spunem aceleaşi lucruri pe care le spun ellenii, noi singuri sîntem urîți pentru numele lui Hristos şi, nesăvîrşind nici o nedreptate, sîntem ucişi ca nişte păcătoşi, în timp ce alții, prin alte locuri, adoră arborii şi rîurile, şoarecii, pisicile şi crocodilii şi multe alte animale necuvîntătoare şi nu aceleaşi sînt adorate de către toți, ci tot altele prin fiecare

parte, aşa încît cu toţii sînt impioşi unii faţă de alţii, prin faptul că nu toţi adoră aceleaşi lucruri. Singurul lucru pe care ni-1 puteţi imputa este acela că noi nu adorăm aceiaşi zei cu voi şi că nu aducem pe mormintele morţilor libaţiuni, grăsime de animale, cununi şi jertfe. Şi, cum că aceleaşi lucruri sînt socotite la unii zei, la unii animale, iar la unii victime, voi o ştiţi destul de bine.

XXV.

în al doilea rînd, din tot neamul oamenilor, noi singuri, care adoram odinioară pe Dionysos, fiul Semelei şi pe Apollon, fiul Latonei, ale căror fapte pe care le-au făcut împotriva naturii este o ruşine chiar de a Ie aminti; care adoram pe Persefona şi pe Afrodită, cele cuprinse de patimă faţă de Adonis, ale căror mistere voi le sărbătoriţi, sau pe Asclepios sau pe vreun altul dintre ceilalţi aşa-zişi zei, deşi ne ameninţaţi cu moartea, noi i-am dispreţuit pentru Iisus Hristos şi ne-am consacrat Dumnezeului celui nenăscut şi mai presus de patimi, Care sîntem încredinţaţi că nu s-a năpustit cu aţîţare de pofte nici asupra Antiopei sau asupra altor femei, nici asupra lui Ganymede; Care n a avut nici o dată nevoie de ajutorul lui Thetis pentru a se elibera de gigantul acela cu o sută de braţe şi nici nu s-a gîndit ca, în schimbul acestui serviciu, Achille, fiul lui Thetis, să poată nimici mulţime multă de elleni pentru concubina lui, Briseis. Noi deplîngem pe cei ce cred în asemenea fabule şi ştim că născocitorii lor nu sînt alţii decît demonii.

XXVI.

în al treilea rînd, observăm că şi după înălţarea lui Hristos la cer, demonii au scos la iveală pe anumiţi oameni, care au spus despre ei că sînt zei şi care nu numai că nu au fost prigoniţi de voi, ci dimpotrivă au fost învredniciţi şi de onoruri. Astfel, un oarecare Simon Samariteanul, din satul care se cheamă Gitthon, care în vremea Cezarului Claudiu, cu ajutorul demonilor, a săvîrşit minuni de magie în cetatea voastră împărătească, Roma, a fost socotit drept zeu şi a fost cinstit de către voi cu o statuie, care i s-a ridicat pe o insulă din rîul Tibru, dintre cele două poduri, avînd pe ea săpată, în limba latină, inscripţia aceasta: SIMONI DEO SANCTO". Şi aproape toţi samaritenii, ba chiar şi unii de alte naţionalităţi, îl adoră, recunoscîndu-1 ca cea dintîi divinitate a lor şi i se închină; iar despre o oarecare Elena, care-1 însoţea pretutindeni în vremea aceea şi care, mai înainte trăise într-un loc de prostituţie, s-a spus că este prima lui noţiune. Un altul, Menandru, şi el deopotrivă samaritean, de fel din satul Cappareteea, devenind şi el ucenicul lui Simon, ştim că pe cînd se găsea la Antiohia, cu ajutorul demonilor care lucrau prin el, a înşelat pe mulţi prin diferite meşteşugiri

59. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, II, XIII, 3-4.
60. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, III, XXVI, 3.
61. A se vedea mai sus, capit. VII, 3.
62. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.* IV, XI, 9.

magice, căutînd să convingă pe adepţii lui că nu vor muri[60] ; chiar şi astăzi mai sînt unii dintre aceia ai lui, care mărturisesc lucrul acesta. Tot aşa, un oarecare Marcion din Pont, care încă şi astăzi mai învaţă pe adepţii lui, socoteşte că există un alt Dumnezeu mai mare decît Dumnezeu-Creatorul. Acesta, cu ajutorul demonilor, a făcut pe mulţi oameni, de toate neamurile, să spună lucruri defăimătoare şi să tăgăduiască pe Dumnezeu, Creatorul universului, mărturisind că un alt Dumnezeu, care este mai mare, a făcut lucruri şi mai mari decît Acesta. Toţi cei care împărtăşesc părerile acestora, aşa cum am spus[61], se numesc creştini, tot aşa cum, cu toată deosebirea sistemelor filozofice pe care le profesează, numele de filozofi este dat tuturor celor ce se ocupă cu filozofia[62]. Dacă ei săvîrşesc şi acele lucruri urîte şi de domeniul basmului, ca: stingerea luminilor în cadrul adunărilor lor şi împreunările ruşinoase şi mîncările de carne omenească, noi nu cunoaştem; însă că ei nu sînt prigoniţi şi nici ucişi de voi, nici măcar pentru învăţăturile lor, aceasta o ştim prea bine. De altfel, noi am alcătuit o lucrare asupra tuturor ereziilor care au fost vreodată. Dacă vreţi să o citiţi, v-o ţinem de dispoziţie.

XXVII.

întrucît ne priveşte pe noi, pentru a nu săvîrşi nici o nedreptate şi nici o impietate, noi am fost învăţaţi că a expune, adică a părăsi pe copii, este un obicei al celor răi; mai întîi, pentru că aproape pe toţi aceştia îi vedem îndrumaţi către prostituţie — nu numai pe fete, ci şi pe băieţi — şi, aşa cum se spune despre cei vechi că hrăneau cirezile de boi sau turmele de capre şi de oi, sau hergheliile de cai de păşune, tot aşa şi acum sînt crescuţi copiii, spre a fi folosiţi numai la desfrînare şi că la toate popoarele se găsesc, deopotrivă, mulţime de femei, de fiinţe cu sexul nedeterminat, sau de făpturi infame, care se ocupă cu sacrilegiul acesta. Iar voi, în loc să stîrpiţi din lumea voastră nişte asemenea creaturi, luaţi de la ele plăţi, tribute şi impozite. Şi, printre aceştia de care se foloseşte cineva spre împreunare neîngăduită, lipsită de pietate şi necurată, nu este exclus să se găsească vreun copil, vreo rudenie sau vreun frate al său. Alţii îşi prostituează pe înşişi copiii şi soţiile lor şi se mutilează în chip public în vederea prostituţiei şi iau în felul acesta parte la misterele Mamei zeilor. Fiecăruia dintre cei socotiţi zei de către voi, i se dă drept atribut marele şi misteriosul simbol al şarpelui. Şi cele săvîrşite şi cinstite în chip public de către voi, ne acuzaţi pe noi că le-am săvîrşit, cu luminile stinse şi cufundaţi în întuneric. Dar aceste acuzaţii, în măsura în care noi sîntem nevinovaţi de a săvîrşi asemenea lucruri, nu ne aduc nici o pagubă, ci dimpotrivă, ele păgubesc pe cei ce le săvîrşesc şi care aduc mărturii mincinoase împotriva noastră.

XXVIII.

La noi conducătorul de căpetenie al demonilor celor răi se numeşte şarpe şi satan şi diavol, aşa cum veţi putea afla şi din scrierile noastre, dacă le veţi cerceta. Despre el, Hristos a prezis că va fi trimis în foc, împreună cu oştirea lui şi cu oamenii care-l urmează, pentru a fi pedepsiţi în veacul cel nesfîrşit[63]. Răbdarea lui Dumnezeu de a nu face încă lucrul acesta a avut în vedere neamul omenesc. Căci Dumnezeu ştie de mai înainte pe cei ce vor urma să se mîntuiască prin pocăinţă şi pe cei ce nu vor face aceasta, chiar dacă aceştia din urmă încă nu s-au născut. El a făcut, dintru început neamul omenesc inteligent şi capabil de a alege, în chip liber, adevărul şi binele, încît nimenea dintre oameni nu va avea cuvînt de scuză înaintea lui Dumnezeu[64] ; căci ei au fost creaţi cu puterea de a

63. Mt. 25,41.

raţiona şi de a considera în adîncul lor lucrurile. Iar dacă cineva nu crede că Dumnezeu se îngrijeşte de acestea, unul ca acesta înseamnă că, folosindu-se de meşteşugul vorbirii, sau va mărturisi că Dumnezeu nu există, sau că, dacă există, El se bucură de la natură de răutate, sau că rămîne insensibil ca o piatră, că în fond virtutea şi răutatea nu sînt nimic şi că numai oamenii au părerea că acestea sînt sau bune, sau rele: ceea ce constituie cea mai mare impietate şi nedreptate.

XXIX.

Şi iarăşi, al doilea motiv pentru care noi nu expunem, adică nu abandonăm copiii, este acela ca nu cumva vreunul dintre aceştia, nefiind luat să fie crescut de cineva, să moară şi, în felul acesta să fim şi ucigaşi. Dar, dacă principial noi nu ne căsătorim decît cu scopul de a creşte copii, în cazul cînd noi renunţăm la căsătorie, facem aceasta cu scopul de a ne înfrîna cu desă-vîrşire. Şi iată că unul dintre ai noştri, pentru ca să vă convingă cum că la noi, împreunarea ruşinoasă nu constituie o taină, a prezentat o cerere, în scris, guvernatorului Felix al Alexandriei, ca să îngăduie unui medic să-i extirpeze organele genitale; căci medicii de acolo spuneau că fără autorizaţia guvernatorului nu le era îngăduit să facă aceasta. întrucît Felix, însă, nu a voit cîtuşi de puţin să aprobe această cerere, tînărul rămînînd pe poziţia lui, s-a mulţumit cu mărturia conştiinţei lui şi a celor ce împărtăşeau credinţa lui. Şi socotim că nu este ceva absurd să amintim aici şi de Antinous[65], care a murit de curînd şi pe care toţi, de teamă, au început să-l adore ca pe un zeu, cu toate că ştiau cine era şi de unde venea.

XXX.

Dar pentru ca cineva, opunîndu-se nouă, să nu zică: ce împiedică pe aşa-numitul Hristos de la voi, ca, fiind şi El om dintre oameni, să fi săvîrşit cu ajutorul meşteşugului magic minunile despre care este vorba şi, pentru aceasta, să vi se pară că este Fiul lui Dumnezeu ? La acestea vom răspunde, nu dînd crezare celor ce vorbesc despre ele, ci lăsîndu-ne încredinţaţi, în chip necesar, de cei ce

64. Rom. 1,21.

65. Antinous a fost un tînăr de origine umilă, născut în Bithynia, care, din cauza frumuseţii lui, a fost luat de împăratul Hadrian, ca paj al său, ţinîndu-1 continuu pe lîngă sine. Pe cînd Hadrian se găsea într-una din călătoriile sale în Egipt, Antinous, scăldîndu-se în Nil, s-a înecat, în anul 122. Jalea lui Hadrian nu a cunoscut margini. Ca urmare, localitatea Besa din Thebaida (Egipt), lîngă care se înecase Antinous a primit numele de Antinopolis. El a fost trecut în numărul zeilor şi i s-au ridicat temple în Egipt şi Grecia, precum şi statui în diferite părţi ale imperiului roman. De asemenea, un mare număr de lucrări de artă au fost executate în cinstea lui. După Dion Cass. (LXIX, 11), moartea lui Antinous a constituit o eră în istoria artei vechi.

le-au profeţit, mai înainte ca ele să se întîmple, pentru că vedem cu înşişi ochii noştri, cele ce s-au întîmplat şi cele ce se întîmplă, întocmai precum au fost profeţite. Iar dovada aceasta, aşa cum credem, vi se va părea şi vouă cît se poate de mare şi de adevărată.

XXXI.

Printre iudei, unii oameni au fost profeţi ai lui Dumnezeu, prin care Duhul cel profetic a vestit de mai înainte de a fi, cele ce urmau să fie. Şi profeţiile acestora, regii de pe vremuri ai iudeilor dobîndindu-le, le-au păstrat cu multă grijă, aşa cum au fost spuse, atunci cînd au fost profeţite, în limba lor ebraică deosebită, în nişte cărţi alcătuite de înşişi aceşti profeţi. Cînd Ptolomeu, împăratul Egiptului, alcătuind o bibliotecă şi căutînd să adune în ea scrierile tuturor oamenilor, a fost informat şi de profeţiile acestea, a trimis soli la Irod, regele de atunci al iudeilor, cerîndu-i să-i trimită cărţile profeţilor. Şi regele Irod i le-a trimis, scrise în limba lor ebraică, amintită mai înainte. Dar, deoarece egiptenilor nu le erau cunoscute cele scrise în ele, Ptolomeu a cerut din nou să i se trimită nişte oameni care să le traducă pe acestea în limba ellenă. Făcîndu-se aceasta, cărţile au rămas şi la egipteni, pînă în ziua de astăzi şi se găsesc pretutindeni la toţi iudeii, care, deşi le citesc, nu înţeleg cele spuse în ele, ci ne socotesc pe noi duşmani şi vrăjmaşi ai lor şi întocmai ca şi voi ne ucid şi ne chinuiesc ori de cîte ori pot, aşa cum puteţi voi înşivă să vă convingeţi. Astfel, în războiul iudaic ce a avut loc de curînd, Barcochebas, conducătorul revoltei iudeilor, numai pe creştini a poruncit să-i supună la cele mai crunte pedepse, dacă nu vor tăgădui şi nu vor defăima pe Iisus Hristos[66]. Dar, în cărţile profeţilor noi găsim propovăduit de mai

66. Cf. *Easebhx, Hist. Eccl,* I, VIII, 4. 67.Mt. 4, 23;9, 35; 10, 1.

înainte, că Iisus, Hristosul nostru, va veni, născîndu-Se dintr-o fecioară, că va ajunge la vîrsta bărbăţiei şi va vindeca toată boala şi toată slăbiciunea[67], că va învia morţii şi că prigonit, desconsiderat şi răstignit, va muri, că va învia şi Se va înălţa la ceruri, că va fi şi Se va numi Fiu al lui Dumnezeu, că unii vor fi trimişi de El să propovăduiască acestea la tot neamul omenesc şi că oamenii cei dintre neamuri vor fi aceia care vor crede mai degrabă în El. Şi aceste profeţii s-au făcut uneori cu cinci mii de ani mai înainte de arătarea Lui, alteori cu trei mii de ani, alteori cu două mii de ani şi iarăşi alteori cu o mie sau opt sute de ani; căci profeţii s-au succedat unii după alţii, de-a lungul generaţiilor.

XXXII.

Deci Moisi, care a fost cel dintîi dintre profeţi, a spus literalmente acestea: „Nu va lipsi conducător din Iuda, nici îndrumător din coapsele lui, pînă ce va veni Acela, Căruia I s-a rezervat; şi El va fi aşteptarea neamurilor, Care va lega de viţa de vie asinul Său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea Sa"[68] . Este, deci, treaba voastră de a cerceta cu exactitate şi de a afla pînă cînd a fost printre iudei conducător şi rege unul dintre ei. Aceasta s-a întîmplat pînă la arătarea lui Iisus Hristos, învăţătorul nostru şi Tîlcuito-rul profeţiilor celor uitate, aşa cum s-a prezis de către dumnezeiescul Duh Sfînt profetic, prin Moisi, că nu va lipsi conducător dintre iudei, pînă cînd va veni Acela, Căruia I s-a rezervat regatul. Iuda este strămoşul iudeilor, de la care iudeii şi-au primit şi numele. Iar voi, după arătarea Lui, care a avut loc, nu numai că aţi împărăţit asupra iudeilor, ci aţi pus stăpînire şi pe întregul lor pămînt. Cuvintele: „El va fi aşteptarea neamurilor" vor să arate că oamenii de toate neamurile vor aştepta ca El să vină iarăşi, ceea ce puteţi vedea cu ochii voştri că se întîmpla şi puteţi să vă convingeţi în fapt: căci oamenii de toate neamurile aşteaptă pe Cel ce a fost răstignit în Iudeea, după care, îndată, pămîntul iudeilor fiind cucerit de voi cu armele, a ajuns în stăpînirea voastră. Iar cuvintele: „Care va lega de viţa de vie asinul său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea sa" au fost un simbol lămuritor de cele ce aveau să se întîmple lui Hristos şi de cele ce aveau să fie făcute de El însuşi. Căci un mînz de asină se găsea la intrarea într-un sat, legat de o viţă de vie şi pe acesta a poruncit atunci cunoscuţilor Lui ca să 1-1 aducă şi aducîndu-I-1, suindu-Se pe el a stat, şi aşa a intrat în Ierusalim[69], unde se găsea cel mai mare templu ai iudeilor, care, după aceea a fost distrus de voi; şi după aceasta a fost răstignit, pentru ca să se împlinească restul profeţiei. Căci cuvintele: „spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea Sa" au fost vestitoare de mai înainte ale pătimirii pe care avea să o sufere, curăţind prin sînge pe cei ce aveau să creadă în El. Căci „îmbrăcămintea" despre care vorbeşte Duhul cel dumnezeiesc, prin profetul, sînt oamenii care cred în El, în care locuieşte sămînţa cea de la Dumnezeu-Cuvîntul. Cuvintele „sînge

68. Fac. 49, 10-11.
69. Mt. 21, 1 urm.
70. In. 1,4.

de strugure" vor să însemne că Cel ce avea să vină va avea sînge, dar nu din sămînța omenească, ci din puterea dumnezeiască. Cea dintîi putere după Părintele tuturor şi Stăpînul Dumnezeu, este Fiul şi Cuvîntul Lui[70]. Despre modul în care Acesta S-a întrupat şi S-a făcut om, vă vom spune în cele ce urmează. Căci după cum sîngele viței de vie nu l-a făcut omul, ci Dumnezeu, tot aşa a arătat că şi sîngele acesta nu s-a făcut din sămînță omenească, ci din puterea lui Dumnezeu, aşa cum am spus mai înainte. Un alt profet, Isaia, profetizînd acelaşi lucru cu alte cuvinte, a zis astfel: „Răsări-va o stea din Iacob şi o floare se va ridica din rădăcina lui Iessei; şi neamurile vor nădăjdui în brațul Lui" [71]. Steaua cea strălucitoare care a răsărit şi floarea care s-a ridicat din rădăcina lui Iessei, este acest Hristos. El S-a născut, prin puterea lui Dumnezeu, dintr-o fecioară, care se trăgea din sămînța lui Iacob, cel ce a fost părintele lui Iuda, care, aşa cum am văzut, a fost strămoşul iudeilor. Cît priveşte pe Iessei, care de-a lungul generațiilor a fost fiul lui Iacob şi al lui Iuda, el a fost, la rîndul lui, protopărintele lui Hristos.

XXXIII.

Şi, iarăşi, ascultați acum cum s-a profețit de către Isaia că El Se va naşte dintr-o fecioară. S-a spus aşa: „Iată, Fecioara în pîntece va lua şi va naşte Fiu şi-I vor da Lui numele „Dumnezeu cu noi"[72] . Căci cele socotite de către oameni de necrezut şi cu neputință, pe acestea Dumnezeu le-a vestit de mai înainte, prin Duhul cel profetic că se vor întîmpla, în aşa fel ca, atunci cînd se vor întîmpla să nu fie necrezute, ci să fie crezute prin faptul că ele au fost spuse de mai înainte[73]. Pentru ca nu cumva unii care nu înțeleg profeția arătată, să ne reproşeze nouă, ceea ce noi înşine am reproşat poeților, care spun că Zeus s-a năpustit asupra femeilor împins de plăcerile afrodisiace, vom încerca să lămurim aceste cuvinte. Cuvintele „Iată Fecioara în pîntece va lua", nu înseamnă că Fecioara va concepe ca urmare a unei împreunări omeneşti; căci dacă ar fi avut loc o împreunare omenească, cu orişicine, ea nu ar fi mai fost fecioară; ci puterea lui Dumnezeu venind asupra Fecioarei o a umbrit[74] şi a făcut-o, deşi era fecioară, să poarte în pîntece. Iar îngerul, care a fost trimis de Dumnezeu, în vremea aceea, i-a binevestit ei, zicînd: „Iată, vei concepe în pîntece de la Duhul Sfînt şi vei naşte un Fiu, care se va chema Fiu al Celui Prea înalt şi-I vei pune numele Iisus, căci El va mîntui pe poporul Lui de păcatele lui"[75], aşa cum ne-au învățat despre Mîntuitorul nostru Iisus Hristos cei ce ne-au păstrat toate memoriile în legătură cu El şi cărora am crezut, deoarece Duhul cel profetic a amintit şi prin Isaia, cel menționat mai înainte, aşa cum am arătat, că Acesta Se va naşte. Prin Duhul, deci, şi prin puterea cea de la Dumnezeu, nu este îngăduit să înțelegem altceva,

71. Is. 11, 1, 10;Num. 24, 17.
72. Is. 7, 14;Mt. 1, 23.
73. In. 14, 29.
74. Lc. 1, 35.
75. Lc. 1, 31-32;Mt. 1, 20-21.

decît pe Cuvîntul, Care este primulnăscut al lui Dumnezeu, aşa cum Moisi, profetul cel mai înainte amintit, a arătat. Şi acesta, venind asupra Fecioarei şi umbrind-o, a lăsat-o însărcinată, nu ca urmare a vreunei împerecheri omeneşti, ci prin puterea lui Dumnezeu. Iar cuvîntul „Iisus", care este un nume evreiesc, în limba greacă înseamnă Mîntuitor. Pentru aceasta şi îngerul a zis, adresîndu-se Fecioarei: „Şi-I vei pune numele Iisus; căci El va mîntui pe poporul Lui de păcatele lor". Cum că cei ce profeţesc nu sînt inspiraţi de nimeni altul decît de cuvîntul lui Dumnezeu, socotesc că şi voi înşivă sînteţi de acord.

XXXIV.

Despre locul unde avea să Se nască El pe pămînt, ascultaţi ce a prezis un alt profet, Miheea. El a zis astfel: „Şi tu, Bethleeme, pămîntul Iudei, nu eşti cu nimic mai prejos printre conducătorii lui Iuda; căci din tine va ieşi conducătorul care va păstori pe poporul Meu"[76]. Iar Bethleemul este un sat din ţara iudeilor, care se găseşte la treizeci şi cinci de stadii de Ierusalim. Aici S-a născut Iisus Hristos, aşa cum puteţi afla din registrele de re-censămînt ale lui Cyrenius, care a fost cel dintîi guvernator al vostru în Iudeea.

XXXV.

Cum că Hristos, după naşterea Sa, avea să rămînă necunoscut celorlalţi oameni, pînă la vîrsta bărbăţiei, fapt care s-a şi împlinit, ascultaţi cele profeţite în legătură cu aceasta. Profeţia spune: „Un copil s-a născut nouă şi un tînăr ni s-a dat, a cărui putere este pe umerii lui" [77] ; iar lucrul acesta aminteşte de puterea crucii, pe care, atunci cînd a fost răstignit, şi-a pus umerii săi, aşa cum se va arăta mai lămurit, în continuarea cuvîntului nostru. Şi, iarăşi, acelaşi profet Isaia, inspirat de Duhul cel profetic, a zis: „întinsu-mi-am mîinile mele asupra unui popor neascultător şi contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună. Ei cer de la mine acum judecată şi îndrăznesc să se apropie de Dumnezeu"[78]. Şi, iarăşi, prin alt profet, cu alte cuvinte, zice: „Străpuns-au mîinile şi picioarele mele şi asupra îmbrăcăminţii mele au aruncat sorţi"[79]. Dar împăratul şi profetul David, cel ce a spus acestea, nu a pătimit nimic din acestea. Iisus Hristos, însă. Şi-a întins mîinile Sale, atunci cînd a fost răstignit de către iudeii care-L contraziceau şi spuneau că El nu este Hristos. Căci, aşa cum zice profetul, tîrîndu-L, L-au aşezat pe scaunul de judecată şi I-au zis: Dă-ne răspuns la judecată ! Iar cuvintele: „Străpuns-au mîinile şi picioarele Mele", au fost o explicare a piroanelor celor înfipte în mîinile şi picioarele Lui, pe cruce. După

76.Mih. 5,2;Mt. 2,6.
77. Is. 9,6.
78. Is. 65, 2; 58, 2.
79. Ps. 21, 17, 19.

răstignire, cei ce L-au răstignit au tras la sorți îmbrăcămintea Lui şi au împărțit-o între ei[80]. Cum că acestea aşa s-au întîmplat, o puteți afla din actele care s-au încheiat pe vremea lui Pontius Pilat. Ca să arătăm cum că s-a profețit în chip lămurit că EI va intra în Ierusalim călare pe un mînz de asină, ne vom folosi de cuvintele profeției unui alt profet, Sofonia[81]. Ele sună în chipul următor: „Bucură-te, foarte, fiica Sionului, propovăduieş-te cu glas mare, fiica Ierusalimului; căci iată, împăratul tău vine la tine, blînd şi călare pe asin şi pe mînz de asină, care nu a fost supus la jug".

XXXVI.

Cînd auziți cuvintele profeților exprimate ca din partea lor, să nu socotiți că ele au fost grăite de către aceşti oameni inspirați, ci de Cuvîntul cel dumnezeiesc, care i-a pus în mişcare. Căci El spune uneori, în chip de prevestire, cele ce se vor întîmpla, alteori vorbeşte ca din partea Stăpînului tuturor şi Părintelui Dumnezeu, alteori din partea lui Hristos şi, în fine, alteori din partea popoarelor care răspund Domnului sau Părintelui Său. Lucrul acesta se poate vedea şi la scriitorii voştri; căci în timp ce unul şi acelaşi este cel care scrie toate, el aduce în scenă mai multe persoane care discută între ele. Lucrul acesta neputîndu-1 înțelege iudeii care au în mîinile lor cărțile profeților, nu au recunoscut pe Hristos nici chiar atunci cînd a venit, ci şi pe noi care spunem că a venit şi dovedim că El a fost răstignit de ei, aşa cum s-a propovăduit de mai înainte, ne urăsc din toate puterile lor.

XXXVII.

Dar, pentru ca şi lucrul acesta să vă fie vouă lămurit, vă vom arăta că următoarele cuvinte, exprimate de către profetul Isaia, cel mai înainte amintit, sînt spuse ca din partea Părintelui: „Boul a cunoscut pe cel ce 1-a dobîndit şi asinul, ieslea stăpînului său; dar Israel nu M-a cunoscut şi poporul Meu nu M-a înțeles. Vai, neam păcătos, popor plin de păcate, sămînță rea, fii nelegiuiți; ați părăsit pe Domnul"[82]. Şi iarăşi, în alt loc, cînd acelaşi profet spune deopotrivă din partea Părintelui: „Ce casă Mi-ați zidit ? zice Domnul. Cerul este scaunul Meu şi pămîntul aşternut picioarelor Mele"[83]. Şi iarăşi, în altă parte: „Lunile cele noi şi sabatele voastre le urăşte sufletul Meu şi nu suport marea voastră zi de post şi

80. Mt. 27,35.

81. Cuvintele profeției care urmează nu aparțin lui Sofonia, ci sînt reproduse din profetul Zaharia, 9, 9,Cf. Mt. 21, 5.

82. Is. 1,3-4.

83. Is. 26. 1.

repaosul vostru;

şi nici atunci cînd veţi veni să vă arătaţi Mie, nu vă voi asculta pe voi. Mîinile voastre sînt pline de sînge. Chiar de-Mi aduceţi floare de făină şi tămîiere, acestea constituie pentru Mine un lucru de scîrbă: nu vreau grăsimea mieilor şi sîngele taurilor. Cine a cerut acestea din mîinile voastre ? Ci, mai degrabă, dezleagă orice legătură de nedreptate, rupe constrîngerile schimburilor silite, acoperă pe cel fără de adăpost şi pe cel gol, împarte cu cel înfometat pîinea ta"[84]. De aici puteţi înţelege ce fel sînt învăţăturile pe care ni le dau profeţii, în numele lui Dumnezeu.

XXXVIII.

Iar atunci cînd Duhul profetic grăieşte ca din partea lui Hristos, el zice astfel: „întinsu-Mi-am mîinile Mele asupra unui popor neascultător şi contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună" [85]. Şi, iarăşi: „Pus-am spatele Meu spre biciuiri şi obrajii Mei spre lovituri, iar faţa Mea nu o am întors de la ruşinea scuipăturilor. Şi Domnul a fost ajutătorul Meu; pentru aceasta nu M-am ruşinat, ci am pus faţa Mea ca o stîncă solidă şi am cunoscut că nu voi fi ruşinat, pentru că Cel ce Mă îndreptăţeşte Se apropie" [86] . Şi, iarăşi, atunci cînd spune: „Ei au pus la sorţi îmbrăcămintea Mea şi Mi-au pironit picioarele şi mîinile. Iar eu M-am culcat şi am adormit şi m-am sculat, că Domnul va avea grijă de Mine"[87]. Şi, iarăşi, atunci cînd zice: „Grăit-au întru buzele lor, mişcat-au din cap, zicînd: „Mîntuiască-se pe sine însuşi"[88]. Cum că toate acestea s-au făcut de iudei lui Hristos, puteţi afla. Căci în timp ce El era răstignit, iudeii îşi mişcau buzele şi dădeau din cap, zicînd: „Cel ce a înviat morţii, să se mîntuiască pe sine însuşi"[89].

XXXIX.

Atunci cînd Duhul profetic vorbeşte, profeţind cele viitoare, el zice astfel: „Căci din Sion va ieşi o lege şi Cuvîntul Domnului din Ierusalim şi va judeca în mijlocul neamurilor şi va da la iveală mult popor. Şi vor face din săbiile lor fiare de plug şi din lăncile lor furci şi nu va mai ridica un neam asupra altui neam sabia

84. Is. 1, 11-15;58,6.
85. Is. 65,2.
86. Is. 50, 6-8.
87. Ps. 21, 19,17; 3, 6
88. Ps. 21,9.
89. Mt. 27, 39-43.
90. Is. 2, 3-4.

şi nu vor mai învăţa să se războiască"[90]. Şi, că aşa s-a întîmplat, puteţi să vă convingeţi. Căci de Ia Ierusalim au pornit în lume un număr de doisprezece bărbaţi, şi aceştia nişte oameni simpli[91], care nu puteau vorbi, dar care, prin puterea lui Dumnezeu, au vestit întregului neam omenesc că au fost trimişi de Hristos ca să înveţe pe toţi cuvîntul lui Dumnezeu; şi noi, care odinioară ne ucideam unii pe alţii, nu numai că nu ne luptăm împotriva duşmanilor, ci, pentru a nu minţi şi a nu înşela pe judecătorii noştri, mărturisind pe Hristos noi murim cu bucurie. Ar fi cu putinţă ca, în asemenea cazuri să facem şi noi ceea ce spune zicala: „Limba a jurat, dar sufletul a rămas în afara jurămîntului" [92] . Desigur că ar fi ceva de rîs ca, în timp ce aceia care cad de acord cu voi se înrolează ca soldaţi ai voştri, îmbrăţişînd mărturisirea voastră, mai presus de viaţa lor, de părinţii lor, de patria lor şi de toţi cei familiari ai lor, cu toate că voi nu le puteţi procura nici o recompensă nestricăcioasă pentru aceasta, noi, care sîntem îndrăgostiţi de nestricăciune, să nu suferim, la rîndul nostru, toate, pentru a primi cele dorite, de la Cel ce singur este în stare să ni le dea.

XL.

Ascultaţi acum şi cele ce s-au spus mai înainte despre cei ce vor propovădui învăţătura Lui şi care au anunţat arătarea Lui, regele profet, amintit mai înainte, fiind acela care a spus prin Duhul cel profetic: „Ziua varsă zilei cuvînt şi noaptea vesteşte nopţii cunoştinţă. Nu sînt graiuri, nici cuvinte, ale căror glasuri să nu se audă. în tot pămîntul a ieşit sunetul lor şi la marginile pămîntului, cuvintele lor. în soare şi-a aşezat cortul Său şi El, întocmai ca un mire, ieşind din cămara Sa, Se va bucura întocmai ca un gigant care-şi urmează calea Sa"[93]. Pe lîngă acestea, am socotit cu cale că este un lucru bun şi cuvenit, ca să vă amintim şi de alte cuvinte, care au fost profeţite de către acelaşi David, din care să puteţi afla cum îndeamnă Duhul cel profetic pe oameni să trăiască, şi cum anunţă coaliţia care s-a făcut de către Irod, regele iudeilor, de iudei înşişi şi de către Pilat, care a fost guvernatorul vostru la ei, împreună cu ostaşii lui, împotriva lui Hristos, şi cum avea să fie EI crezut de către oamenii din toate neamurile; cum Dumnezeu îl numeşte pe El Fiu şi-I făgăduieşte că-I va supune pe toţi vrăjmaşii, aşa cum demonii, în ceea ce-i priveşte, încearcă să scape de puterea Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu şi de cea a lui Hristos şi cum Dumnezeu cheamă pe toţi la pocăinţă, mai înainte de a veni ziua judecăţii. Căci s-a zis aşa: „Fericit bărbatul, care nu a mers în sfatul necredincioşilor şi nu a stat în calea păcătoşilor şi pre scaunul celor nedrepţi nu a stătut, ci în legea Domnului este voia lui şi în legea Lui va judeca ziua şi noaptea.

Şi va fi întocmai ca un arbore plantat la marginea apelor, care-şi va da roadă la

91. Fapte 4, 13.
92. Euripide, *Hippolyte,* vers. 607.
93. Ps. 18, 3-6.

timpul său şi frunza lui nu va cădea şi toate cîte va face îi vor prospera lui. Nu tot aşa, necredincioşii, nu tot aşa; ci întocmai ca praful, pe care vîntul îl smulge de pe faţa pămîntului; pentru aceasta, cei necredincioşi nu vor învia la judecată şi nici păcătoşii în sfatul celor drepţi, pentru că ştie Domnul calea drepţilor, iar calea celor necredincioşi se va pierde" [94] . Pentru ce au fremătat neamurile şi popoarele au cugetat cele deşarte ? Au fost de faţă regii pămîntului şi conducătorii s-au adunat laolaltă, împotriva Domnului şi împotriva Hristosului Său, zicînd: Să rupem legăturile lor şi să lepădăm de la noi jugul lor. Cel ce locuieşte în ceruri va rîde de ei şi Domnul îşi va bate joc de ei; atunci va vorbi către ei întru mînia Lui şi întru urgia Lui îi va tulbura pe ei. Iar Eu am fost pus de El împărat în Sion, muntele cel sfînt al Lui, pentru a vesti porunca Domnului. Domnul a zis către Mine: Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut. Cere de la Mine, şi-Ţi voi da Ţie neamuri spre moştenire şi spre stăpînire marginile lumii. Tu îi vei păstori cu toiag de fier şi-i vei zdrobi cape vasele olarului. Şi acum, regilor, înţelepţi-ţi-vă, învăţaţi-vă toţi cei ce judecaţi pămîntul. Slujiţi Domnului cu frică şi vă bucuraţi de El cu cutremur. Ţineţi-vă de învăţătură, ca nu cumva Domnul să Se mînie şi să vă pierdeţi de la calea cea dreaptă, cînd se va aprinde repede mînia Lui. Fericiţi sînt toţi cei ce se încred în El" [95].

XLI.

Şi, iarăşi, printr-o altă profeţie, Duhul cel profetic anunţînd prin acelaşi David că, după ce va fi răstignit, Hristos va împăraţi, a zis astfel: „Cîntaţi Domnului tot pămîntul şi vestiţi zi cu zi mîntuirea Lui; că mare este Domnul şi vrednic foarte de laudă; El este înfricoşător mai presus decît toţi zeii. Căci toţi zeii neamurilor sînt nişte idoli ai demonilor, în timp ce Dumnezeu a făcut cerurile. Slavă şi laudă este înaintea feţei Lui şi putere şi' splendoare în locul sfinţeniei Lui. Daţi Domnului, Părintelui veacurilor, slavă. Luaţi har şi intraţi înaintea feţei Lui şi vă închinaţi în curţile Lui cele sfinte. Tot pămîntul să se teamă de faţa Lui; să se ţină tare şi să nu se clintească. Cei dintre neamuri să se bucure: Domnul a împărăţit" de pe lemn[96].

XLII.

Atunci cînd Duhul cel profetic arată cele ce urmează să se întîmple, ca şi cum s-ar fi întîmplat, aşa cum aţi putut vedea şi în cele spuse mai înainte, pentru

94. Ps. 1.
95. Ps. 2.
96. I Par. 16, 23, 25-31; Ps. 96, 1-10.

ca lucrul acesta să nu producă vreo contrazicere la cei ce se vor întîlni cu el, vom căuta deopotrivă să-1 lămurim. Evenimentele cunoscute în genere că se vor

întîmpla, le prezice ca deja împlinite; iar că aşa trebuie acceptat acest lucru, fiţi atenţi cu mintea la cele ce vă voi spune. David a spus cele arătate mai înainte, cu o mie cinci sute de ani mai înainte ca Hristos, făcîndu-Se om, să fie răstignit şi nimeni dintre cei de mai înainte de El nu a fost răstignit pentru ca să aducă bucurie neamurilor, dar nici după El. Iar Iisus Hristos al nostru, fiind răstignit şi murind, a înviat şi urcîndu-Se la cer, împărăteşte, iar bucuria celor propovăduite de EI, prin apostoli este la toate neamurile care aşteaptă nestricăciunea cea făgăduită de El.

XLIII.

Pentru ca nu cumva unii să creadă, din cele spuse de noi mai înainte, că noi zicem că cele ce se întîmpla au loc printr-o necesitate a destinului, fiind cunoscute de mai înainte pentru faptul că de mai înainte au fost spuse, vom căuta să lămurim şi acest lucru. Prin profeţi am aflat şi declarăm că este adevărat, că pedepsele şi chinurile, ca şi răsplătirile cele bune, se vor da potrivit cu faptele fiecăruia. Deoarece, dacă nu ar fi aşa, ci totul s-ar întîmpla potrivit destinului, atunci nu ar mai exista nici libertate personală. Căci dacă de la destin ar fi cineva bun şi altcineva rău, atunci nici cel dintîi nu ar fi demn de laudă, nici cel de pe urmă nu ar fi demn de blam. Şi, iarăşi, dacă neamul omenesc nu ar avea puterea de a fugi de cele ruşinoase şi de a alege cele bune prin propria sa alegere liberă, atunci el ar fi nevinovat de faptele pe care le face, oricum ar fi acestea. Dar, faptul că omul prin libera lui alegere săvîrşeşte uneori cele bune, iar alteori greşeşte, iată cum putem dovedi. Noi vedem că unul şi acelaşi om în săvîrşirea faptelor sale trece de la o extremitate la alta. Dar dacă el ar fi de la destin sau rău sau bun, atunci el nu s-ar mai arăta în stare să săvîrşească lucruri contrare şi, în felul acesta, să se schimbe de mai multe ori. Şi atunci nu ar mai fi unii buni şi alţii răi, pentru că, în cazul acesta am arăta că destinul este cauza atît a celor bune, cît şi a celor rele şi că el lucrează împotriva sa, sau că ar putea părea adevărat ceea ce am spus mai înainte[97], că atît virtutea, cît şi răutatea nu înseamnă nimic, ci că ele sînt socotite ca o simplă părere: ceea ce, aşa cum arată raţiunea adevărată, constituie cea mai mare impietate şi nedreptate. Noi zicem, însă, că destin inevitabil este acesta: celor ce aleg cele bune, recompensele cele vrednice şi, de asemenea, celor ce aleg cele potrivnice, pedepsele cele vrednice. Căci Dumnezeu nu a făcut pe om ca pe celelalte făpturi, bunăoară, ca arborii şi ca patrupedele, care nu pot săvîrşi nimic cu voinţa lor liberă; deoarece nu ar fi mai fost vrednic nici de răsplată şi nici de laudă, în cazul cînd el nu ar fi ales cu de la

97. A se vedea capit. XXVIII. 4.

sine putere binele şi nici dacă ar fi fost rău, nu ar fi putut primi pe bună dreptate pedeapsa, nefiind de la sine aşa şi neputînd fi altceva decît este.

XLIV.

Cel ce ne-a învățat pe noi acestea a fost Duhul cel profetic, Care ne-a spus prin Moisi că i s-a zis de către Dumnezeu celui dintîi om creat, acestea: „Iată, înaintea feței tale este binele şi răul; alege binele"[98]. Şi, iarăşi, prin Isaia celălalt profet, în legătură cu aceasta, se spune că s-a zis, ca din partea Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu, acestea: „Spălați-vă, deveniți curați, îndepărtați răutatea din sufletele voastre, învățați-vă să faceți binele, faceți judecată orfanului şi îndreptățiți pe văduvă şi veniți să stăm de vorbă, zice Domnul. Şi de vor fi păcatele voastre ca purpura, ca lîna le voi albi, iar de vor fi stacojii, ca zăpada le voi albi. Şi, de veți vrea şi Mă veți asculta, bunătățile pămîntului veți mînca; iar de nu Mă veți asculta, sabia vă va mînca. Căci gura Domnului a vorbit acestea" [99]. Cuvintele „sabia vă va mînca" nu înseamnă că cei ce nu vor da ascultare vor fi ucişi cu săbiile, ci sabia lui Dumnezeu este focul a cărui pradă vor deveni cei ce au ales să facă acele rele. Pentru aceasta zice „sabia vă va mînca". „Căci gura Domnului a vorbit acestea". Căci dacă ar fi vorbit despre sabia care taie şi ucide de îndată, nu ar mai fi zis „vă va mînca". încît şi Platon, atunci cînd zice: „Vina este a celui ce alege, iar Dumnezeu nu este vinovat cu nimic", a spus-o luînd aceasta de la profetul Moisi; căci Moisi este mai vechi decît toți scriitorii de la elleni. Şi toate cîte atît filozofii cît şi poeții le-au spus, în legătură cu nemurirea sufletului, sau pedepsele cele de după moarte sau despre contemplarea lucrurilor cereşti, sau despre alte învățături asemănătoare, au putut să le înțeleagă şi să le explice, luînd principiile acestora de la profeți. De aceea, la toți ele apar ca nişte semințe de adevăr; iar atunci cînd spun lucruri contrare unul altuia, ei se vădesc că nu le-au înțeles exact, încît atunci cînd spunem că cele viitoare au fost prezise, noi nu susținem că ele se săvîrşesc printr-o necesitate a destinului, ci că, Dumnezeu fiind de mai înainte cunoscător al celor ce urmează să fie făcute de toți oamenii şi hotărîrea Lui fiind de a răsplăti pe fiecare dintre oameni după valoarea faptelor lui şi de a răspunde celor săvîrşite împotriva lui, după gravitatea lor, arată de mai înainte, prin Duhul cel profetic, cele ce vor să fie, pentru ca cei din neamul omenesc să înțeleagă şi să-şi amintească întotdeauna, arătînd solicitudinea şi purtarea Lui de grijă față de ei. Prin acțiunea demonilor celor răi, s-a hotărît pedeapsa cu moartea împotriva celor ce vor citi cărțile lui Hystaspe, sau ale Sibyllei, sau ale profeților, pentru ca prin frică să-i împiedice pe oamenii

98. Deut. 30, 15, 19.
99. Is. 1, 16-20.

care s-ar ocupa cu ele să ia cunoştință de cele bune şi să-i țină în stăpînirea lor, ca să-i slujească: ceea ce, pînă în sfîrşit, nu au putut face. Dar noi, nu numai că le citim fără de teamă, ci, după cum vedeți, le aducem şi la cunoştința voastră,

cunoscînd că ele se vor arăta plăcute tuturor. Şi chiar dacă numai pe puţini dintre voi îi vom putea convinge de aceasta, va fi pentru noi un cîştig cît se poate de mare. Căci răsplata noastră, pe care o vom primi de la Stăpînul nostru, va fi aceea a unor buni lucrători.

XLV.

Despre aceea că Dumnezeu, Părintele tuturor, avea să aducă pe Hristos în cer; după învierea Lui din morţi şi să-L ţină acolo pînă ce va avea să calce în picioare pe demoni, vrăjmaşii Lui, şi pînă ce va avea să se completeze numărul celor buni şi virtuoşi cunoscuţi de El de mai înainte, pentru care nu a lăsat încă să se întîmple conflagraţiunea generală, ascultaţi cele spuse de către profetul David. Iată cuvintele lui: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Şezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale. Toiag de putere îţi va trimite Ţie Domnul din Ierusalim şi stăpîneşte în mijlocul vrăjmaşilor Tăi. Cu Tine va fi conducerea în ziua puterii Tale, în strălucirea sfinţilor Tăi. Din pîntece, mai înainte de luceafăr Te-am născut"[100]. Cuvintele: „Toiag de putere îţi va trimite Ţie Domnul din Ierusalim" sînt prevestitoare ale cuvîntului celui puternic, pe care apostolii Lui, ieşind din Ierusalim le-au propovăduit pretutindenea şi, cu toate că s-a stabilit pedeapsa cu moartea împotriva celor ce învaţă, sau chiar numai mărturisesc numele lui Hristos, noi pretutindeni îmbrăţişăm acest nume şi-1 propovăduim. Iar dacă şi voi veţi lua în consideraţie cuvintele noastre ca nişte vrăjmaşi, nu veţi putea face nimic mai mult, aşa precum am spus[101], decît să ne ucideţi; ceea ce nouă nu ne aduce nici o pagubă. Vouă, în schimb, şi tuturor celor ce ne vrăjmăşesc pe nedrept şi nu se pocăiesc, vă va aduce pedeapsa veşnică, prin foc.

XLVI.

Pentru ca vreunii, procedînd fără de judecată, să spună în vederea răsturnării celor învăţate de noi că Hristos, după părerea noastră, S-a născut cu o sută cincizeci de ani mai înainte, pe vremea lui Cyrinius şi că a învăţat, ceea ce

100. Ps. 109, 1-3.
101. A se vedea capit. II, 4 şi XI, 2.

spunem noi că a învăţat, mai tîrziu, în timpul lui Pontius Pilat şi să nu invoce că toţi oamenii de mai înainte ar fi nevinovaţi, oprindu-ne aici vom căuta să lămurim şi această dificultate. Hristos este primul-născut al lui Dumnezeu, Cuvîntul Său, la Care participă toţi oamenii: iată ce am învăţat şi ce am declarat. Cei ce ău vieţuit potrivit Cuvîntului, sînt creştini, chiar dacă au fost socotiţi atei.

Astfel au fost, bunăoară, laelleni: Socrates şi Heraclit şi cei asemenea lor, iar la barbari: Abraam şi Anania, Azaria, Misail şi Ilie[102] şi alţii mulţi, ale căror nume şi fapte fiind prea multe ca să le înşirăm aici, renunţăm la ele. De asemenea, cei ce au trăit mai înainte împotriva Cuvîntului au fost nişte vicioşi şi vrăjmaşi ai lui Hristos şi ucigaşi ai celor ce au trăit cu Cuvîntul. Iar cei ce au trăit şi trăiesc cu Cuvîntul sînt creştini: ei sînt fără de teamă şi netulbufaţi de nimic. Pentru care motiv, prin puterea Cuvîntului, după voia Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu, El S-a născut ca om din Fecioară şi a fost numit Iisus, iar după ce a fost răstignit şi după ce a murit, a înviat şi S-a suit la cer; din toate cele spuse pînă acum, cel ce este cu mintea întreagă va putea înţelege. Nefiind necesar acum să insistăm pentru dovedirea celor de mai sus, vom trece să înfăţişăm dovezile cele mai urgente pentru momentul de faţă.

XLVII.

Ascultaţi, deci, cele spuse de Duhul cel profetic, în legătură cu devastarea pămîntului iudeilor. Aceste cuvinte s-au spus ca din partea popoarelor cuprinse de uimire cu privire la cele întîmplate. Iată-le: „Devenit-a pustiu Sionul, precum pustiu a devenit Ierusalimul; casa, sanctuarul nostru, spre blestem, iar slava pe care au binecuvîntat-o părinţii noştri a ajuns pradă flăcărilor şi au căzut toate podoabele ei. Şi asupra tuturor acestora ai răbdat şi ai tăcut şi ne-ai umilit foarte"[10]? De faptul că Ierusalimul a fost pustiit, precum s-a spus de mai înainte că se va întîmpla, sînteţi convinşi cu toţii. în legătură cu pustiirea lui şi cu faptul de a nu se îngădui nimănui să mai locuiască în el, s-a mai. spus prin profetul Isaia şi următoarele: „Pămîntul lor este pustiu; înaintea ochilor lor vrăjmaşii lor îl mănîncă şi nu este nimeni dintre ei, care să locuiască în el"[104]. Voi cunoaşteţi cu exactitate că se păzeşte de către voi ca nici un iudeu să nu fie în Ierusalim şi că s-a hotărît pedeapsa cu moartea pentru iudeul prins că a intrat acolo.

XLVIII.

102. Să nu ne surprindă că sfîntul Iustin aşează aici pe Abraam, Anania, Azaria, Misail şi Ilie printre barbari, căci el vorbeşte după mentalitatea curentă de atunci, că „tot ceea ce nu este elin, este barbar".

103. Is. 64, 10-12.

104. Is. 1, 7; Ier. 2, 15.

Că Hristos al nostru va vindeca toate bolile şi va învia pe morţi, s-a profeţit, de asemenea. Ascultaţi cele spuse. Acestea sînt următoarele: „La venirea Lui, ologul va sări ca cerbul, iar limba celor muţi va fi bine grăitoare; orbii vor vedea, leproşii vor fi vindecaţi, iar morţii vor învia şi vor umbla" [10s]. Că El a săvîrşit nişte astfel de lucruri, vă puteţi informa din actele care s-au încheiat în vremea lui

Ponțiu Pilat. Iar că s-a vestit de mai înainte de către Duhul cel profetic, că El va fi dat morții, împreună cu oamenii cei ce nădăjduiesc în El, ascultați din cele ce s-au spus prin Isaia. Acestea sînt următoarele: „Iată cum dreptul a murit şi nimeni nu înțelege acest lucru în inima lui; şi oamenii cei drepți sînt ucişi şi nimeni nu-şi dă socoteală de aceasta. Din fața nedreptății cel drept a fost ridicat şi va fi în pace mormîntul lui. El a fost ridicat din mijloc" [106] .

XLIX.

Şi, că s-a zis, iarăşi, prin acelaşi profet Isaia că popoarele neamurilor care nu L-au aşteptat I se vor închina Lui, iar iudeii, care L-au aşteptat întotdeauna, nu-L vor cunoaşte atunci cînd va veni, iată cuvintele care au fost spuse, ca din partea lui Hristos. Acestea sînt următoarele: „M-am făcut lămurit celor care nu întrebau de Mine; am fost găsit de cei ce nu Mă căutau. Zis-am: Iată-Mă ! neamurilor care nu chemau numele Meu. Intinsu-Mi-am mîinile Mele asupra unui popor neascultător şi contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună, ci în urma păcatelor lor"[107]. „Poporul care ațîța ura împotriva Mea"[108]. Căci iudeii, care aveau profețiile şi care aşteptau întotdeauna pe Hristos[109] , atunci cînd El a venit în lume, nu numai că L-au ignorat, ci L-au dat chiar morții; iar cei de alte neamuri, care nu au auzit nici o dată ceva despre Hristos, pînă cînd apostolii Lui, care au pornit de la Ierusalim au anunțat cele în legătură cu El şi au transmis profețiile, în urma predicii apostolilor, umplîndu-se de bucurie şi de credință, s-au lepădat de idoli şi s-au devotat Dumnezeului celui nenăscut, prin Hristos. Cum că erau de mai înainte cunoscute calomniile acestea, care aveau să se spună împotriva celor ce mărturisesc pe Hristos şi că aveau să fie nişte nenorociți cei ce-L defăimează şi care zic că este bine să se păstreze vechile obiceiuri, ascultați cele spuse pe scurt de Isaia. Acestea sînt următoarele: „Vai celor ce spun că

105. Is. 35,5-6;Mt. 11,5.
106. Is. 57, 1-2.
107. Is. 65, 1-2.
108. Is. 65,3.
109. Fapte, 13,27,48.

dulcele este amar şi amarul dulce" [110] .

L.

Cum că făcîndu-Se om pentru noi, a răbdat să pătimească şi să fie batjocorit şi cum că iarăşi va veni cu slavă, ascultaţi profeţiile care au fost spuse cu privire la acestea.'Acestea sînt următoarele: „Pentru care au dat morţii sufletul Său şi a fost socotit cu cei fără de lege; dar El a luat asupra Sa păcatele multora şi celor nelegiuiţi va fi ispăşire[111] .Căci,iată,servul Meu va înţelege şi va fi înălţat şi va fi slăvit foarte. Aşa cum mulţi se vor mira de Tine, tot aşa chipul Tău va fi nesocotit de către oameni şi slava Ta nesocotită de oameni; dar tot aşa neamuri multe se vor minuna, iar împăraţii vor rămîne muţi, pentru că cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea şi cei care nu au auzit despre El, vor înţelege[112] . Doamne, cine a crezut auzului nostru? Şi braţul Domnului cui s-a descoperit ? Vestitu-L-am înaintea Lui ca pe o odraslă, ca pe o rădăcină în pămînt însetat. El nu are nici chip, nici slavă; şi L-am văzut, şi nu avea nici chip, nici frumuseţe, ci chipul Lui era mizerabil şi părăsit de către oameni. Un om, care se găseşte în suferinţă şi ştie să suporte slăbiciunea, că Şi-a întors faţa Lui, a fost dispreţuit şi nu s-a ţinut seama de El. Acesta păcatele noastre le poartă şi pentru noi suferă durerea, iar noi am socotit că El se găseşte în suferinţă, în durere şi în chin. El, însă, a fost rănit pentru nelegiuirile noastre şi a arătat slăbiciune pentru păcatele noastre; învăţătura păcii a fost peste El şi cu loviturile Lui noi ne-am vindecat. Toţi ne-am rătăcit întocmai ca nişte oi; omul s-a rătăcit de la calea lui; şi L-a dat pe El pentru păcatele noastre, iar El, pentru că a suferit, nu Şi-a deschis gura Lui. Ca o oaie, spre junghiere, S-a adus şi ca un miel fără de glas înaintea celui ce-1 tunde, tot aşa nu-Şi deschide gura Sa. întru umilinţa Lui judecata Lui s-a ridicat" [113]. Deci, după răstignirea Lui, chiar şi cunoscuţii Lui s-au îndepărtat de El, renegîndu-L; iar mai pe urmă, înviind şi arătîndu-Se lor şi stăruind asupra profeţiilor în care se arăta că toate acestea aveau să se întîmple, i-a învăţat pe ei[114] , iar aceştia văzîndu-L înălţîndu-Se la cer şi crezînd în El şi luînd puterea cea trimisă lor de către El[115] împrăştiindu-se în tot neamul oamenilor, au propovăduit acestea şi au primit numele de apostoli.

LI.

Şi pentru ca Duhul cel profetic să ne arate nouă că Cel ce a pătimit acestea îşi are neamul Său cu neputinţă de povestit şi împărăteşte asupra vrăjmaşilor, a

110. Is. 5,20.
111. Is. 53, 12.
112. Is. 52, 13-15.
113. Is. 53, 1-8.
114. Lc. 24,44-46.
115. Fapte 1,8-9.

spus astfel: „Iar neamul Lui cine-L va spune ? Că se ia de pe pămînt viaţa Lui şi de pe urma nelegiuirilor lor a venit la moarte. Şi voi da pe cei răi în locul mormîntului Său şi pe cei bogaţi în locul morţii Lui, pentru că El nu a făcut păcat şi nici vicleşug nu s-a găsit în gura Lui. Şi Domnul vrea să-L curăţe de rana Lui.

De vă veți strădui să nu păcătuiți, sufletul vostru va vedea sămînță de viață îndelungată. Şi Domnul vrea să scoată din durere sufletul Lui, să-I arate lumina, să-I formeze înțelepciunea, să îndreptățească pe acest drept, care bine a slujit celor mulți şi care va lua asupra lui păcatele noastre. Pentru aceasta, El va moşteni pe mulți şi va împărți prăzile celor puternici, pentru care a fost dat morții sufletul Său şi a fost socotit cu cei fără de lege, în timp ce El a purtat păcatele multora şi pentru fărădelegile lor El S-a dat" [116]. Iar că El, aşa precum s-a prezis, avea să Se înalțe şi la cer, ascultați acum. S-a spus astfel: „Ridicați-vă, porți ale cerurilor, deschideți-vă, ca să intre împăratul slavei. Cine este împăratul acesta al slavei ? Domnul cel tare, Domnul cel puternic" [117]. Cum că şi din ceruri va avea să vină cu slavă, auziți şi cele spuse în privința aceasta, prin profetul Ieremia[118]. Acestea sînt: „Iată, că un Fiu al omului vine pe norii cerului şi îngerii Lui, împreună cu El".

LII.

Deoarece, deci, am dovedit că toate cele întîmplate în trecut au fost profețite de către profeți mai dinainte de a fi ele, este necesar ca şi cu privire la cele ce au fost deopotrivă profețite că vor avea să se întîmple în viitor să avem încredere că ele se vor întîmpla. Căci în acelaşi chip în care s-au întîmplat, cele vestite de mai înainte că se vor întîmpla, deşi erau necunoscute, tot aşa şi celelalte, chiar dacă sînt necunoscute şi nu li se poate da crezare, se vor întîmpla. Astfel, profeții au vestit de mai înainte două veniri ale lui Hristos: una, cea care a fost deja, ca a unui om disprețuit şi pătimitor, iar a doua oară va avea loc atunci cînd El va veni cu slavă din ceruri, împreună cu oştirea Lui îngerească şi cînd va învia trupurile tuturor oamenilor care au fost vreodată şi va îmbrăca pe cele ale celor vrednici în nestricăciune, iar pe acelea ale celor nedrepți le va trimite în focul cel veşnic, ca să se chinuiască de-a pururea, laolaltă cu demonii cei răi. Iar că acestea au fost profețite de mai înainte că se vor întîmpla, vă vom dovedi mai jos. Astfel, prin profetul Iezechiel s-a spus: „Se va aduna laolaltă încheietură lîngă încheietură şi

116. Is. 53,8-12.
117. Ps. 23, 7-8.
118. Citatul care urmează nu este din profetul Ieremia, ci din profetul Daniel 7, 13;Cf. Mt. 25, 31.

os lîngă os şi pe lîngă ele va creşte carne. Şi tot genunchiul se va pleca înaintea Domnului şi toată limba se va mărturisi Lui"[119]. In ce fel de suferință şi de pedeapsă se vor găsi cei nedrepți, ascultați deopotrivă cele ce s-au spus în legătură cu aceasta. S-a spus aşa: „Viermele lor nu va înceta şi focul lor nu se va stinge" [120]. Şi atunci ei se vor pocăi, dar aceasta nu le va mai fi de nici un folos. Ceea ce vor face şi vor spune mulțimile iudeilor cînd II vor vedea pe El venind întru slavă, prin profetul Zaharia s-a spus aşa, în formă de profeție: „Voi porunci

celor patru vînturi să adune pe copiii cei împrăştiaţi; voi porunci vîntului de miazănoapte să-i aducă şi vîntului de miazăzi să nu-i împiedice[121]. Şi atunci, în Ierusalim va fi geamăt mare; geamăt nu din guri sau din buze, ci geamăt din inimă şi nu-şi vor mai sfîşia veşmintele lor, ci cugetele lor. Se vor tîngui trib către trib şi atunci vor vedea pe Acela pe care L-au împuns[122] şi vor zice: „Pentru ce, Doamne, ne-ai rătăcit de la calea Ta ? Slava pe care au binecuvîntat-o părinţii noştri făcutu-s-a nouă spre defăimare" [123].

LIII.

Deşi am mai putea să vă aducem multe alte profeţii, ne oprim aici, socotind că şi acestea sînt suficiente spre încredinţarea celor ce au urechi de auzit şi de înţeles[124]. Ei vor putea să vadă de aici că, spre deosebire de acei făcători de basme cu privire la aşa-zişii fii ai lui Zeus, noi nu numai grăim pur şi simplu despre cele ale credinţei noastre, ci avem şi cu ce le dovedi. Căci în virtutea cărei raţiuni omeneşti ne-am putea convinge noi despre un om răstignit că este primul-născut al Dumnezeului celui nenăscut şi că El va face judecată întregului neam omenesc, dacă nu am găsi mărturii propovăduite cu privire la El, mai înainte de a veni El ca om, şi dacă nu le-am vedea în felul acesta împlinite: pustiirea pămîntului iudeilor şi oamenii de toate naţiunile convinşi prin învăţătura apostolilor Lui, renunţînd la vechile lor obiceiuri, în care au fost crescuţi mai înainte, şi dacă nu ne-am vedea pe noi şi nu am şti că mult mai mulţi şi mai adevăraţi sînt creştinii dintre neamuri, decît aceia de origine iudaică sau samariteană ? Căci toate celelalte rase de oameni sînt numite de către Duhul cel profetic „neamuri", iar tribul iudaic şi samaritean sînt numite Israel şi casa lui Iacob. Modul în care s-a profeţit că mult mai mulţi vor fi aceia dintre neamuri care vor crede decît aceia dintre iudei şi samariteni, îl vom arăta aici. S-a spus

119. Iez. 37, 7-8; Is. 45, 24; Rom. 14, 11.
120. Is. 66, 24.
121. Zah. 2, 6;Is. 43, 5-6; 11, 12.
122. Zah. 12, 10-12; Iod, 2, 13; In. 19,37.
123. Is. 63, 17; 64, 11.
124. Mt. 13,9, 12 urm.

astfel: „Bucură-te stearpă, care nu naşti, izbucneşte de bucurie şi strigă tu, care nu ai dureri de naştere, că mult mai mulţi vor fi copiii celei părăsite, decît ai aceleia care are bărbat"[125]. Căci erau părăsite de adevăratul Dumnezeu toate neamurile care adorau nişte lucruri făcute de mîini omeneşti; însă iudeii şi samaritenii care aveau cuvîntul lui Dumnezeu transmis lor prin profeţi şi aşteptau continuu pe Hristos, atunci cînd El a venit, L-au neglijat, afară de foarte puţini, despre care Duhul cel profetic a spus de mai înainte prin Isaia, că se vor mîntui. Şi Isaia a vorbit ca din partea lor zicînd: „De nu ne-ar fi lăsat Domnul sămînţă, am fi

devenit ca Sodoma şi Gomora"[126]. Se istoriseşte de către Moisi că Sodoma şi Gomora au fost nişte cetăţi ale unor bărbaţi impioşi, pe care Dumnezeu, arzîndu-le cu foc şi cu pucioasă, le-a distrus, nesalvîndu-se nimenea din ele, decît un străin de neam, un chaldeian, cu numele de Lot, care a scăpat împreună cu fetele lui. Şi toată ţara din jurul cetăţii acestora fiind pustiită şi arsă şi rămînînd neroditoare, toţi cei ce vor, o pot vedea şi astăzi. Iar că cei dintre neamuri au fost cunoscuţi de mai înainte ca mai adevăraţi şi mai credincioşi, vă vom arăta aici cele spuse de profetul Isaia[127]. El a zis astfel: „Israel este necircumcis cu inima, iar neamurile, cu prepuţul" [128] . Toate acestea pe care le-am văzut pînă acum pot să umple de convingere şi de credinţă pe cei ce doresc să îmbrăţişeze adevărul, care nu sînt cuprinşi de slavă deşartă şi nici nu sînt stăpîniţi de patimi.

LIV.

Cei care predau tinerilor basmele cele alcătuite de poeţi nu aduc nici o dovadă acelora pe care-i învaţă, iar noi putem să dovedim că tot ceea ce s-a spus de către ei, s-a spus spre înşelarea şi rătăcirea neamului omenesc, cu concursul demonilor celor răi. Căci ştiind, prin profeţi, că Hristos cel propovăduit va veni şi că oamenii impioşi vor fi pedepsiţi prin foc, ei au arătat că şi despre Zeus se spune că a avut mulţi fii, socotind cu aceasta că vor putea face pe oameni să creadă că şi cele spuse cu privire la Hristos sînt o fabulă, asemănătoare cu cele spuse de poeţi. Nişte astfel de lucruri s-au spus şi la elleni şi la toate celelalte neamuri, mai ales acolo unde au aflat că profeţii au proorocit că se va crede în Hristos. Dar, că, chiar auzind cele spuse prin prooroci, ei nu le-au înţeles cu exactitate şi că rătăcind, astfel au imitat la rîndul lor cele referitoare la Hristosul nostru, vă vom arăta îndată. După cum am spus mai înainte (cap. XLIV, 8),

125. Is. 54,1.
126. Is. 1,9.
127. Citatul care urmează nu este din profetul Isaia, ci din profetul Ieremia 9, 26.
128. Ier. 9,26.

profetul Moisi a fost cel mai vechi decît toţi scriitorii şi, prin el, aşa cum am arătat[129], s-a profeţit astfel: „Nu va lipsi conducător din Iuda, nici îndrumător din coapsele lui, pînă ce va veni Acela căruia I s-a rezervat; şi El va fi aşteptarea neamurilor, care va lega de viţa de vie asinul Său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea Sa" [130] . Deci, demonii auzind de aceste cuvinte profetice au spus despre un oarecare Dionysos că a fost fiul lui Zeus şi că acesta a fost descoperitorul viţei de vie;'ei au introdus necesitatea utilizării vinului în misterele acestuia şi au învăţat despre el că, sfîşiat apoi în bucăţi, s-a ridicat la cer. Şi deoarece prin profeţia lui Moisi nu se arăta în mod clar dacă Cel ce trebuia să vină era Fiul lui Dumnezeu şi dacă urcat pe asin va rămîne pe pămînt sau Se va

ridica la cer şi cum numele de mînz putea să însemne atît un mînz de asin, cît şi un mînz de cal, neştiind deci, dacă Acela care era anunţat, trebuia să-Şi manifeste ^prezenţa Sa urcat pe un asin sau pe un cal şi dacă va fi Fiu al lui Dumnezeu, aşa cum am spus mai înainte[131], sau un fiu de om, au spus despre Bellerophon, care a fost om dintre oameni, că s-a ridicat la cer, pe calul Pegas. Iar atunci cînd au auzit, printr-un alt profet, Isaia, că avea să Se nască dintr-o Fecioară şi că Se va înălţa la cer prin propria Lui putere, demonii au susţinut că este vorba despre Perseu. De asemenea, cînd au luat cunoştinţă de cuvintele: „Puternic ca un gigant, care-şi urmează calea sa"[132], ei au spus că este vorba despre Hercule cel puternic, care a parcurs toată lumea. în fine, atunci cînd au aflat, iarăşi, că s-a profeţit că El va vindeca toată boala şi va învia morţii, demonii au scos la iveală pe Asclepios.

LV.

Dar nici o dată şi asupra nici unuia dintre aşa-zişii fii ai lui Zeus, ei nu au fost în stare să imite şi faptul răstignirii; căci ei n-au putut să înţeleagă cele ce s-au spus în legătură cu aceasta, toate fiind spuse în chip simbolic, aşa cum s-a arătat mai înainte[133]. Ceea ce, aşa cum a spus de mai înainte profetul, constituie simbolul cel mai mare al tăriei şi puterii lui Iisus precum se arată şi din cele ce vedem. Căutaţi de înţelegeţi dacă toate cele ce sînt în lume se pot conduce sau pot avea o comuniune între ele fără semnul acesta al crucii. Marea nu se poate parcurge, dacă trofeul acesta, care se numeşte pînza corăbiei, nu rămîne întreg pe corabie; şi pămîntul nu se ară, fără de ajutorul Iui; săpătorii nu-şi aduc la îndeplinire munca lor şi tot aşa nici meşterii, decît numai cu ajutorul

129. A se vedea capit. XXXII, 1.
130. Fac. 49, 10-11.
131. A se vedea capit. XXI, 2.
132. Ps. 18, 6.
133. A se vedea capit. XXXV, 6.

instrumentelor care au forma aceasta. Iar forma omenească nu se deosebeşte întru nimic de a celorlalte animale, decît prin aceea că este dreaptă şi că are posibilitatea de a-şi întinde mîinile şi că pe faţă, de la frunte în jos, poartă un organ care se numeşte nas, prin care se face respiraţia vitală şi care nu arată altceva decît forma crucii[134] . Iar prin profetul, s-a zis astfel: „Duhul feţei noastre este Hristos Domnul"[135]. Şi simbolurile voastre arată puterea crucii noastre: vreau să spun stindardele şi trofeele, cu care se fac înaintările voastre pretutindenea, arătînd în acestea semnele autorităţii şi puterii voastre, deşi faceţi acest lucru fără ca să vă daţi seama. Şi atunci cînd împăraţii voştri mor, voi le aşezaţi chipurile pe un astfel de soclu şi prin inscripţii îi denumiţi zei. îndemnîndu-vă, deci, pe voi atît prin cuvînt, cît şi prin forma cea văzută, pe cît ne este cu putinţă, avem

conştiinţa că sîntem şi mai departe fără de răspundere, chiar dacă voi nu veţi crede; căci am făcut ceea ce era de datoria noastră; şi cu aceasta am terminat.

LVI.

Demonii cei răi nu s-au mulţumit să spună, mai înaintea venirii lui Hristos, că Zeus a avut pe aşa-zişii lui fii, ci după arătarea lui Hristos şi venirea Lui printre oameni, cunoscînd prin profeţi tot ceea ce fusese vestit de mai înainte cu privire la El şi văzînd că El este crezut şi aşteptat de către toate neamurile, aşa cum am arătat mai înainte[136], au scos la iveală pe alţii: pe Simon şi pe Menandru din Samaria, care săvîrşind tot felul de minuni cu ajutorul magiei, pe mulţi au înşelat şi-i au şi acum în această stare de înşelăciune. Căci, aşa cum am spus mai înainte, venind la voi Simon, în cetatea împărătească a Romei, pe vremea Cezarului Claudius, a uimit atît de mult sacrul Senat şi poporul roman, încît a fost socotit ca zeu şi a fost cinstit cu o statuie, ca şi ceilalţi zei cinstiţi de voi. Pentru aceasta, noi cerem ca sacrul Senat şi poporul vostru să fie de acord cu noi, ca, dacă se va găsi cumva vreunul, împărtăşind învăţăturile aceluia, aflînd adevărul, să poată fugi de înşelăciune. Cît priveşte statuia lui, dacă vreţi n-aveţi decît să o distrugeţi.

LVII.

Demonii cei răi nu vor putea convinge pe nimeni că pedeapsa focului nu este rezervată celor impioşi, după cum n-au fost în stare să facă în aşa fel ca

134. Despre simbolismul crucii în literatura veche bisericească, a se vedea de asemenea: Minucius Felix, *Octavius,* XXDC; Tertullianus, *Apologeticum,* XVI; *Ad Nationes* I, XII *şiAdv. Marcionem* III, XVIII.
135.Plîng. 4, 20.
136. A se vedea capit. XXVI, 2 şi urm.

Hristos, venind în lume, să rămînă ascuns. Ci ei pot face un singur lucru: ca cei ce trăiesc în chip iraţional, cei care sînt plini de patimi şi care sînt crescuţi în obiceiuri rele şi sînt sclavi ai părerilor bune pe care le au despre ei, să ne urască şi să ne ucidă. Dar pe unii ca aceştia noi nu numai că nu-i urîm, ci, după cum se ştie, avem milă de ei şi voim cu tot dinadinsul să se schimbe. Noi nu ne înfricoşăm de moarte, fiind ceva mărturisit, în genere, că toţi oamenii trebuie să moară şi că în lumea aceasta nu este nimic nou, ci aceeaşi succesiune intervine în ordinea lucrurilor. De aceste lucruri de aici, cei ce participă la ele se pot sătura chiar şi în cursul unui singur an, dar, pentru ca ei să rămînă netulburaţi de patimi şi fără de nici o lipsă, trebuie să dea atenţie învăţăturilor noastre. Iar dacă ei nu cred să mai fie ceva după moarte şi susţin că cei morţi ajung la o stare de nesimţire, smulgîndu-ne prin moarte, din suferinţele şi necesităţile de aici, ei nu ne fac decît bine; în schimb se arată că sînt nişte oameni răi, vrăjmaşi ai seme-

nilor lor şi plini de înfumurare. Căci ei nu ne ucid cu scopul de a ne elibera din cele de aici, ci ne omoară, ca să ne lipsească de viaţă şi de fericirea la care am putea ajunge.

LVIII.

Demonii cei răi, aşa cum am spus mai înainte[137], au scos apoi la iveală pe un oarecare Marcion din Pont, care învaţă chiar şi acum tăgăduind pe Dumnezeu — Creatorul tuturor celor cereşti şi celor pămînteşti şi pe Hristos, Fiul Său, Cel vestit de mai înainte de către profeţi — şi propovăduieşte un alt dumnezeu în afară de Dumnezeu-Creatorul universului şi tot aşa, un alt fiu; şi mulţi, lăsîndu-se convinşi de acesta ca de unul care singur ştie adevărul, ne iau în derîdere, deşi nu au nici o dovadă cu privire Ia cele ce susţin, ci fără să-şi dea seama, întocmai ca nişte miei răpiţi de lup, devin pradă învăţăturilor celor lipsite de Dumnezeu şi a demonilor. Căci demonii despre care vorbim nu se străduiesc să facă altceva, decît să îndepărteze pe oameni de Dumnezeu, Care i-a creat şi de Hristos, Primul-născut al Său. Astfel, pe cei ce nu sînt în stare să se ridice de la pămînt, i-au pironit şi-i pironesc de lucrurile pămînteşti şi cele făcute de mîna omenească, iar pe cei ce înaintează spre contemplarea celor dumnezeieşti îi ocolesc şi dacă nu dau dovadă de o judecată înţeleaptă şi nu duc o viaţă curată şi lipsită de patimi îi atrag la impietate.

LIX.

Dar, pentru ca să ştiţi că şi Platon, atunci cînd a zis că Dumnezeu, schimbînd materia care era informă a făcut lumea, a luat această învăţătură

137. A se vedea capit. XXVI, 5.

de la didascălii noştri, adică din învăţătura pe care am primit-o prin profeţi, ascultaţi cuvintele spuse literalmente de către Moisi, care, aşa cum am arătat mai înainte, a fost cel dintîi profet, mult mai vechi decît scriitorii elleni, prin care Duhul cel profetic arătînd cum şi din ce a creat Dumnezeu la început lumea, a zis astfel: „La început a creat Dumnezeu cerul şi pămîntul. Şi pămîntul era nevăzut şi fără de formă şi întuneric era peste faţa adîncului. Şi Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor. Şi a zis Dumnezeu: Să se facă lumină ! Şi lumină s-a făcut" [138]. încît, cu Cuvîntul lui Dumnezeu s-a făcut întreaga lume, din cele ce existau şi care au .fost arătate de către Moisi, iar Platon şi cei ce spun la fel ca el şi noi înşine am aflat lucrul acesta, iar voi înşivă vă puteţi convinge de el. Iar cuvîntul Erebos[139] pe care-l întîlnim adesea la poeţi, ştim că a fost folosit cel dintîi de către Moisi.

LX.

Cînd Platon, în opera lui, „Timeu", vorbind despre Fiul lui Dumnezeu, potrivit principiilor naturale, zice: „El a fost imprimat în forma literei X în univers"[140], el a spus aceasta, luîndu-se deopotrivă după Moisi. Căci în cărţile lui Moisi se spune că, în vremea aceea, cînd israeliţii au ieşit din Egipt şi se găseau în pustie, au ieşit înaintea lor nişte animale veninoase, vipere, aspide şi tot felul de şerpi, care omorau cu muşcăturile lor poporul; şi că prin inspiraţia şi îndrumarea pe care a primit-o de la Dumnezeu, Moisi, luînd o bucată de aramă a făcut din ea un chip de cruce pe care 1-a aşezat deasupra cortului celui sfînt, a zis poporului: „De veţi căuta spre semnul acesta şi veţi crede, în el vă veţi găsi scăparea"[141] . Şi a scris că, făcînd aceasta, şerpii au murit şi ne-a transmis că în felul acesta poporul a scăpat de moarte. Lucrurile acestea citindu-le Platon, dar nepricepîndu-le bine şi nepricepînd că semnul acesta era o cruce, ci socotind că era semnul literei X, a spus că, după Dumnezeul cel dintîi, cea de a doua putere este răspîndită în univers sub forma literei X. Şi vorbind despre o a treia putere, a făcut aceasta, deoarece, aşa cum am spus mai înainte, el a citit ceea ce s-a spus de către Moisi (cap. LIX, 3), că Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor. Al doilea loc el îl dă Cuvîntului celui de la Dumnezeu, despre care spune că S-a revărsat, întocmai ca litera X în tot universul, iar al treilea, Duhului,

138. Fac. 1, 1-3.

139. *Erebos* (Deut. 32, 22) „cele mai adinei ale infernului". Cuvîntul înseamnă „întunecime" şi este folosit şi de Hesiod, de Hyginus şi de Cicero, pentru desemnarea spaţiului întunecat şi plin de umbre, prin care sufletele trec în Hades.

140. Platon, *Timeu,* p. 36 BC.

141. Num. 21, 8.

despre Care spune că Se purta deasupra apelor şi zice: „Cele dintr-al treilea rînd sînt în jurul celui de-al treilea"[142]. Ascultați acum modul în care Duhul cel profetic a vestit de mai înainte prin Moisi că va avea loc conflagrația viitoare. El a zis astfel: „Se va pogorî un foc pururea viu şi va devora totul pînă în fundul abisului" [143] . Deci, nu noi sîntem acei care credem la fel cu alții, ci toți, imitîndu-ne, spun cele de la noi. La noi, deci, se pot auzi şi înțelege lucrurile acestea chiar şi de către aceia care nu cunosc semnele literelor şi care sînt nişte oameni ignoranți şi barbari în ceea ce priveşte vorbirea, dar care sînt înțelepți şi credincioşi în ceea ce priveşte mintea, chiar dacă ei sînt vreunii dintre ei infirmi sau lipsiți de vedere; în asa fel ca să înțelegeți că acestea se **întîmpla** nu datorită înțelepciunii omeneşti, ci puterii lui Dumnezeu[144].

LXI.

Vă vom explica acum modul în care, înnoiți prin Hristos, ne-am consacrat pe noi înşine lui Dumnezeu, pentru ca nu cumva, trecînd cu vederea acest lucru să apărem înaintea voastră că din viclenie am ascunde ceva în explicarea noastră. Toți cei ce s-ar încredința şi ar crede că lucrurile acestea învățate şi propovăduite de noi sînt adevărate şi care făgăduiesc că vor putea trăi aşa, sînt învățați să se roage şi să ceară de la Dumnezeu, postind, iertarea păcatelor pe care le-au săvîrşit mai înainte, în timp ce noi, la rîndul nostru, ne rugăm şi postim laolaltă cu ei. Apoi, ei sînt conduşi de noi undeva, unde este apă şi sînt renăscuți acolo, în acelaşi fel în care noi înşine am fost renăscuți; ei primesc atunci o baie în apă, în numele Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu şi al Mîntuitorului nostru Iisus Hristos şi al Sfîntului Duh[145]. Căci Hristos a zis: „De nu vă veți renaşte, nu veți intra în împărăția cerurilor"[146]. Faptul că este cu neputință ca cei o dată născuți să mai intre o dată în pîntecele celora care i-au născut, este un lucru lămurit tuturor. De altfel aşa cum am arătat şi prin profetul Isaia s-a spus[147] in ce chip vor scăpa de păcatele lor cei ce au păcătuit şi se pocăiesc. S-a zis astfel: „Spălați-vă, deveniți curați, îndepărtați răutatea din sufletele voastre, învățați-vă să faceți binele, faceți judecată orfanului şi îndreptățiți pe văduvă şi veniți să stăm de vorbă, zice Domnul. Şi de vor fi păcatele voastre ca purpura, ca lîna le voi albi, iar de vor fi stacojii, ca zăpada le voi albi. Şi, de veți vrea şi mă veți asculta, bunătățile pămîntului veți mînca; iar de nu mă veți asculta, sabia vă va mînca.

142. Pseudo-Platon, *Epist.* II, 312 E.
143. Deut. 32, 22. 144.1
Cor. 2, 5.
145. Mt. 28, 19.
146. In. 3, 3-5;Mt. 18, 3.
147. A se vedea capit. XLIV, 2 şi urm.

Căci gura Domnului a vorbit acestea"[148]. Iar învățătura aceasta noi am aflat-o de la apostoli. Deoarece, necunoscînd prima noastră sursă de viață, noi am venit pe lume în chip necesar dintr-o sămînță umedă, prin împreunarea părinților noştri

unul cu altul şi ne-am găsit în mijlocul unor obiceiuri rele şi în mijlocul unor împrejurări urîte, pentru ca să nu rămînem nişte copii ai necesităţii şi nici ai ignoranţei, ci să fim nişte copii ai iniţiativei şi ai ştiinţei şi să dobîndim iertarea păcatelor pe care le-am săvîrşit mai înainte, se invocă asupra apei, pentru cel ce voieşte să se regenereze şi să se pocăiască de păcatele de mai înainte, numele Părintelui tuturor şi Stăpînului — Dumnezeu, acesta fiind singurul lucru, pe care-1 rosteşte cel ce aduce la baie pe acela care urmează să fie spălat. Nimeni nu ar putea da un nume Dumnezeului celui negrăit iar dacă cineva ar îndrăzni să spună că ar exista un astfel de nume ar săvîrşi o nebunie iremediabilă. Iar baia aceasta se numeşte luminare, întrucît cei care primesc toate cele în legătură cu ea devin apoi luminaţi la minte. Iar cel ce se luminează este spălat deopotrivă şi în numele lui Iisus Hristos, Cel răstignit în vremea lui Pontius Pilat, şi în numele Duhului Sfînt, Cel care a vestit de mai înainte, prin profeţi, toate cele în legătură cu Iisus Hristos.

LXII.

Dar demonii, care au auzit despre baia aceasta, prezisă mai înainte de profet, au acţionat în aşa fel, ca cei ce intră în templele lor şi urmează să se înfăţişeze înaintea lor, ca să le aducă libaţiuni şi sacrificii, să se stropească pe ei înşişi; ceva mai mult, ei fac în aşa fel ca cei ce voiesc să intre în templele în care se găsesc ei, mai înainte de a intra, să facă o baie. De asemenea, preoţii demonilor poruncesc ca cei ce intră în templele lor, ca să se închine demonilor, să se descalţe de încălţămintea lor, iar lucrul acesta demonii l-au imitat după cele întîmplate lui Moisi, profetul despre care am vorbit mai înainte. Căci, în vremea aceea, cînd Iui Moisi i s-a poruncit să se ducă în Egipt şi să scoată de acolo poporul israeliţilor, în timp ce el se găsea păstorind în Arabia turmele unchiului lui dinspre mamă, acolo i-a vorbit lui dintr-un rug de foc Hristosul nostru şi i-a zis: „Descalţă încălţămintea ta şi, apropiindu-te, ascultă"[149]. Iar el, descălţîndu-se şi apropnndu-se, a ascultat şi a primit ordinul să se ducă în Egipt şi să scoată de acolo poporul israeliţilor şi a primit putere mare de la Cel ce i-a vorbit lui din rugul de foc, de la Hristos, şi ducîndu-se în Egipt a scos de acolo poporul, făcînd lucruri mari şi minunate, pe care, dacă voiţi să le ascultaţi, le veţi putea afla numai din scrierile

148. Is. 1, 16-20.
149. leş. 3, 5.

aceluia.

LXIII.

Toți iudeii, chiar și astăzi învață că Cel ce a vorbit lui Moisi a fost Dumnezeul Acela Care nu poate fi numit cu nici un nume. Pentru acest motiv Duhul cel profetic, prin profetul Isaia, cel amintit mai înainte, înfrun-tîndu-i pe ei, așa cum am arătat[150], a zis: „Boul a cunoscut pe cel ce l-a dobîndit și asinul, ieslea stăpînului său; dar Israel nu M-a cunoscut și poporul Meu nu M-a înțeles"[151]. Iar Iisus Hristos, înfruntînd de asemenea pe iudei, că nu au cunoscut nici pe Tatăl, nici pe Fiul, a zis și El: „Nimeni nu a cunoscut pe Tatăl, decît numai Fiul și nici pe Fiul, decît numai Tatăl și aceia cărora Fiul le-a descoperit"[152]. Fiul lui Dumnezeu este, așa cum am spus mai înainte, Cuvîntul lui Dumnezeu[153]. El se numește de asemenea înger și apostol; căci El este Acela care vestește cele ce trebuie cunoscute și este trimis ca să arate cîte vestește, așa cum însuși Domnul nostru a zis: „Cel ce ascultă de Mine ascultă de Cel ce M-a trimis pe Mine"[154]. Iar lucrul acesta este lămurit și din scrierile lui Moisi. în ele se spune astfel: „Și a vorbit lui Moisi îngerul lui Dumnezeu din flacăra rugului de foc și i-a zis: Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeul lui Abraam, Dumnezeul lui Isaac, Dumnezeul lui Iacob, Dumnezeul părinților tăi. Du-te în Egipt și scoate de acolo pe poporul Meu" [155]. Cele ce urmează, dacă vreți, voi le puteți afla din acele cărți, căci nu este cu putință să Ie reproducem aici pe toate. Cuvintele pe care le-am arătat mai sus sînt o dovadă că Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu și trimisul Lui, Care — fiind mai întîi Cuvîntul Lui Care S-a manifestat cînd sub forma focului, cînd ca o imagine netrupească, iar acum, prin voința lui Dumnezeu, făcîndu-Se om în favoarea neamului omenesc — a suferit și a pătimit toate chinurile cîte demonii au acționat să se dispună împotriva Lui de către iudeii cei fără de minte. Și, cu toate că iudeii au, în scrierile lui Moisi, cuvintele care spun categoric: „Și a vorbit lui Moisi îngerul lui Dumnezeu, din flacăra rugului de foc și i-a zis: Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeul lui Abraam și Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacob", ei spun că cel ce a spus acestea este Părintele și Creatorul tuturor. Pentru aceasta și Duhul cel profetic, înfruntîndu-i pe ei, a zis: „Dar Israel nu M-a cunoscut și poporul

Meu nu M-a înțeles"[156]. Și, iarăși, Iisus, după cum am arătat, pe cînd se găsea la

150. A se vedea capit. XXXVII, 1.
151. Is. 1,3. 152.Mt. 11,27.
153. A se vedea capit. XXI, 1; XXII, 1 și urm. XXIII, 2 si XXXII, 10.
154. Mt. 10,40; Lc. 10, 16.
155. Ies. 3, 2, 6, 10, 14, 15.

ei, a zis: „Nimeni nu a cunoscut pe Tatăl, decît numai Fiul și nici pe Fiul, decît numai Tatăl și aceia cărora Fiul le-a descoperit"[157]. Iudeii, deci, socotind întotdeauna că Părintele tuturor a fost acela care a vorbit lui Moisi, în timp ce Fiul lui Dumnezeu, Care Se mai numește și „înger" și „trimis" a fost cel ce le-a grăit, pe bună dreptate sînt vădiți atît de către Duhul cel profetic, cît și de către însuși Hristos, că nu au cunoscut nici pe Tatăl și nici pe Fiul. Căci cei ce zic că Fiul este Tatăl, sînt dați pe față ca unii care nici pe Tatăl nu-L cunosc și nici că Tatăl are un

Fiu, Care fiind Cuvîntul şi Primul-născut al lui Dumnezeu este în acelaşi timp şi Dumnezeu[154] . Şi Acesta S-a arătat mai întîi în chipul focului şi în imagine netrupească lui Moisi şi celorlalți profeți, iar acum, în vremurile stăpînirii voastre, aşa cum am arătat[159], făcîndu-Se om prin Fecioara, după voia Părintelui spre mîntuirea celor ce vor crede în El, a răbdat să fie socotit drept nimic şi să pătimească pentru ca, murind şi înviind, să biruiască moartea. Iar cuvintele cele auzite de către Moisi din rugul cel de foc: „Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeul lui Abraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacob şi Dumnezeul părinților tăi", înseamnă că chiar dacă aceia au murit ei rămîn şi sînt, chiar şi după moarte, oamenii lui Hristos. Căci ei singuri, cei dintîi dintre toți oamenii, s-au ocupat cu căutarea şi aflarea lui Dumnezeu: Abraam, care a fost tatăl lui Isaac, şi Isaac, care a fost tatăl lui Iacob, aşa cum a scris despre aceasta şi Moisi.

LXIV.

Obiceiul de a ridica la izvoarele apelor statuia aşa-numitei zeițe Core, l-au pus la cale demonii, care spun că aceasta este fiica Iui Zeus şi imitînd cu aceasta cele grăite prin Moisi, aşa cum puteți înțelege din cele spuse de noi mai înainte[160]. Căci Moisi, după cum am arătat mai înainte, a zis: „La început a creat Dumnezeu cerul şi pămîntul. Şi pămîntul era nevăzut şi fără de formă. . . şi Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor". Ca o imitare a Duhului lui Dumnezeu, Care se spune că Se purta deasupra apelor, demonii au arătat pe Core, fiica lui Zeus. Plini de viclenie, demonii au spus deopotrivă şi despre Athena că este fiica lui Zeus, care nu s-a născut de pe urma vreunei împreunări, ci, deoarece ei au ştiut că-Dumnezeu a voit să creeze lumea prin Cuvîntul Său, ei au dat numele acestui prim gînd Athena, ceea ce noi socotim că este ceva cît se poate de ridicol, ca imaginea gîndului să poarte o formă feminină. Şi tot aşa şi pe ceilalți pretinşi fii

156. Is. 1,3. ;
157. Mt. 11,27.
158. In. 1,4.
159. A se vedea capit. XXXII, 14.
160. A se vedea capit. LIX, 2.

ai lui Zeus, înseşi faptele lor îi dau pe față.

LXV.

în ce ne priveşte pe noi, după spălarea celui ce crede şi care a căzut întru totul de acord cu noi, îl aducem în locul unde se găsesc adunați cei pe care noi îi numim frați, făcînd rugăciuni comune pentru noi înşine şi pentru cel luminat, ca şi pentru toți ceilalți de pretutindeni, cu multă stăruință, ca să ne învrednicim ca, aflînd adevărul, să ne găsim şi prin fapte a fi nişte buni trăitori şi păzitori ai celor ce ne sînt poruncite, în aşa fel ca să ne mîntuim cu mîntuirea veşnică. încetînd rugăciunile, noi ne îmbrățişăm unii pe alții cu sărutarea păcii. Apoi, se aduce celui ce prezidează adunarea fraților pîine şi un pahar de vin amestecat cu apă, pe care acesta luîndu-le, înalță laudă şi slavă Părintelui tuturor, în numele Fiului şi al

Duhului Sfînt şi rosteşte o lungă rugăciune de mulțumire, pentru ca acestea să fie primite de către El. Cînd a terminat rugăciunile şi euharistia, întreg poporul care este de față rosteşte cu glas mare: „Amin". Cuvîntul Amin este un cuvînt ebraic, care înseamnă „aşa să fie". După ce întîistătătorul a terminat euharistia şi tot poporul a rostit Amin, slujitorii aceia care sînt numiți la noi diaconi dau fiecăruia dintre cei ce se găsesc de față să se împărtăşească din pîinea şi vinul amestecat cu apă, care s-au transformat în euharistie, iar celor ce nu sînt de față, li se duc pe la casele lor.

LXVI.

Hrana aceasta se numeşte la noi euharistie. Nimeni nu poate participa la ea decît numai cel ce crede că cele propovăduite de noi sînt adevărate şi care a trecut prin baia iertării păcatelor şi a renaşterii, trăind mai departe aşa cum ne-a transmis Hristos. Căci noi nu primim acestea ca pe o pîine comună şi nici ca pe o băutură comună; ci, după cum prin Cuvîntul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Mîntuitorul nostru, S-a întrupat şi a avut în vederea mîntuirii noastre şi trup şi sînge[161], tot astfel şi hrana transformată în euharistie, prin rugăciunea cuvîntului celui de la El, hrana aceasta din care se hrănesc sîngele şi trupurile noastre prin schimbare, am fost învățați că este atît trupul, cît şi sîngele Acelui Iisus întrupat. Apostolii, în Memoriile lor, care se numesc Evanghelii, aşa ne-au transmis că li s-a poruncit lor: Iisus luînd pîinea şi aducînd rugăciuni de mulțumire asupra ei, a zis: „Aceasta să o faceți în amintirea Mea; acesta este trupul Meu"[162]. Şi, de asemenea, luînd şi paharul şi aducînd rugăciuni de mulțumire asupra lui, a zis: „Acesta este sîngele Meu"[163]. Şi i-a împărtăşit din ele numai pe ei. Demonii cei răi, imitînd acest lucru,

161. In. 6,57.
162. Lc. 22, 19-20.

au transmis că aceasta are loc şi în misterele lui Mithra, deoarece şi aici, în slujbele care se săvîrşesc cu prilejul inițierii cuiva i se pune înainte pîine şi un pahar cu apă însoțite de unele formule. Voi ştiți bine acest lucru, iar de nu, îl puteți afla cu uşurință.

LXVII.

Mai departe, noi ne reamintim unii altora de toate acestea; cei ce avem bunuri materiale, venim în ajutorul celor lipsiți şi ne găsim laolaltă cu ei întotdeauna. Şi, pentru toate cele ce ni se oferă, noi binecuvîntăm pe Creatorul tuturor, prin Fiul Său Iisus Hristos şi prin Duhul Sfînt. Iar în aşa-zisa zi a soarelui, se face adunarea tuturor celor ce trăiesc la oraşe sau la sate şi se citesc Memoriile apostolilor sau scrierile profeților, cîtă vreme îngăduie timpul. Apoi, după ce cititorul încetează, întîistătătorul ține un cuvînt prin care sfătuieşte şi îndeamnă la imitarea acestor frumoase învățături. Apoi, ne ridicăm în picioare toți laolaltă şi înălțăm rugăciuni; după care, încetînd noi rugăciunea, aşa cum am arătat mai înainte[164], se aduce pîine şi vin şi apă, iar întîistătătorul înalță deopotrivă

rugăciuni şi mulţumiri, cît poate mai multe, la care poporul răspunde într-un singur glas, rostind Amin. Şi se dă fiecăruia să se împărtăşească din cele ce au fost consfinţite prin euharistie, iar celor care nu sînt de faţă, li se trimite euharistia acasă, prin diaconi. Cei ce se găsesc cu dare de mînă şi vor, dau fiecare, ceea ce voieşte, după intenţia lui, iar ceea ce se adună se depune la întîistătător, iar el se îngrijeşte şi ajută pe orfani şi pe văduve, pe cei lipsiţi din vreo astfel de cauză, pe cei ce se găsesc în închisori, pe străinii care se găsesc în trecere şi într-un singur cuvînt el devine purtătorul de grijă al tuturor celor ce se găsesc în nevoi. Iar în ziua soarelui, noi ne adunăm cu toţii laolaltă, deoarece aceasta este prima zi în care Dumnezeu, schimbînd întunericul şi materia, a creat lumea, iar Iisus Hristos,Mîntuitorul nostru, în aceeaşi zi a înviat din morţi. Căci L-au răstignit în ajunul zilei lui Saturn şi a doua zi după ziua lui Saturn, care este ziua soarelui, arătîndu-Se apostolilor şi ucenicilor Lui, i-a învăţat acestea toate cîte le-am supus aici examinării voastre.

LXVIII.

De vi se va părea vouă că ele sînt conforme cu raţiunea şi cu adevărul, daţi-le cinstirea cuvenită; dacă însă, ele vi se vor părea o nebunie, dispreţui-ţi-le ca pe nişte lucruri ce nu merită nici o atenţie; dar nu dispuneţi moartea împotriva

163. Mt. 26,28.
164. A se vedea capit. LXV, 3.

noastră care nu vă nedreptăţim cîtuşi de puţin, întocmai ca împotriva unor duşmani. Căci de veţi insista în această nedreptate, vă prezicem că nu veţi putea scăpa de viitoarea judecată a lui Dumnezeu. Cît ne priveşte pe noi, noi strigăm: Să se facă voia lui Dumnezeu ![16S]

Avînd posibilitatea, pe baza unei scrisori a prea marelui şi prea strălucitului Cezar Hadrian, părintele vostru, de a vă cere vouă să porunciţi ca judecăţile să se facă, aşa cum v-am pretins, v-am cerut aceasta nu atît folosindu-ne de decretul lui Hadrian, cît din conştiinţa pe care o avem despre dreptatea cauzei noastre şi pentru aceasta am alcătuit această cuvîntare şi explicare. Dar am alăturat şi copia de pe epistola lui Hadrian, pentru ca şi din punctul acesta de vedere să luaţi cunoştinţă că noi spunem adevărul. Copia epistolei este aceasta:

Către Minucius Fundanus[166] Am primit epistola pe care mi-a scris-o Serenius Granianus, strălucitul bărbat, predecesorul tău. Socotesc că chestiunea aceasta nu trebuie să rămînă necercetată, pentru ca nici oamenii să nu se tulbure şi nici să nu se dea calomniatorilor prilej de a-şi manifesta răutatea. Deci, dacă locuitorii din provincia ta vor putea susţine în chip lămurit plîngerea lor împotriva creştinilor, în aşa fel ca să poată răspunde şi înaintea tribunalului, să se îndrepteze numai către aceştia, dar nu cu pretenţii şi numai cu strigăte. Şi, s-ar cuveni mult mai mult ca, dacă cineva ar voi să aducă vreo acuzaţie, pe aceasta să o cunoşti în prealabil. Deci, dacă cineva aduce vreo învinuire şi arată că unii au

săvîrşit ceva împotriva legilor, să dispui aşa cum se cuvine potrivit cu gravitatea delictului. Dar, pe Hercule, dacă cineva ar propune ceva din calomnie, fii atent asupra răutății acesteia şi caută ca ea să fie răzbunată.

Epistola lui Antoninus către populația din Asia[16 7] împăratul Cezar Titus Aelius Adrianus Antoninus Augustus Pius, Pontifex Maximus, cu puterea de tribun pentru a XV-a oară şi de consul pentru a III-a oară, Părintele Patriei, către populația din Asia[168], salutare !

165. Cf. Platon, *Criton,* p. 43 D.

166. Este singura scrisoare autentică, din partea împăratului Hadrian, cu care se încheie Apologia I a sfîntului Iustin Martirul. (A se vedea: *Introducere,* p. X—XI).

167. Unul din motivele pentru care cercetătorii au respins autenticitatea acestei scrisori este acela că, dacă sfîntul Iustin Martirul ar fi ştiut de ea, s-ar fi folosit de ea şi nu ar mai fi trebuit să recurgă la scrisoarea împăratului Hadrian.

168. După datele istorice care s-au păstrat, locuitorii din Asia îşi aveau o adunare comună a lor, în care fiecare cetate îşi trimitea delegații sau participanții ei. Nişte astfel de adunări se mai găseau şi în alte provincii, care luau hotărîri şi alegeau delegați care să aducă la cunoştință împăratului dorințele întregii provincii. Adunările acestea şi-au avut însemnătatea lor în diferitele persecuții ale creştinilor.

Eu credeam că zeii vor fi plini de grijă, ca să nu lase pe nişte astfel de oameni să rămînă ascunşi. Căci tocmai pe aceia ar trebui să-i pedepsească mai mult, care nu vor să li se închine lor. Pe unii ca aceştia voi îi acuzați de tulburare şi-i învinuiți ca atei, din cauza părerii pe care ei o au despre zei, aducîndu-le şi alte acuzații, pe care însă nu le putem dovedi. Se pare, totuşi, că acelora le este folositor să creadă că mor din cauza învinuirilor pe care voi li le aduceți. Şi, în felul acesta, ei vă înving pe voi, punîndu-şi mai degrabă la dispoziția voastră sufletele lor, decît să se lase convinşi că săvîrşesc cele ce pretindeți voi. în ce priveşte cutremurele care s-au întîmplat şi care se întîmpla, nu se cuvine să vă arătați plini de mînie, atunci cînd ele au loc, dacă comparați cele ale voastre cu cele ale acelora, deoarece aceia sînt mai plini de îndrăzneală decît voi, față de Dumnezeu. Voi, în vremea aceea, păreți că neglijați cu desăvîrşire pe zeii voştri şi neglijați cu totul templele lor, rămînînd străini de orişice legătură cu Dumnezeirea. Motiv pentru care vă arătați plini de invidie față de cei ce şi-au păstrat legătura lor cu Dumnezeirea şi-i persecutați pînă la moarte. Cu privire la nişte astfel de oameni religioşi şi alți conducători de provincii s-au adresat în scris prea divinului meu părinte. Dar acesta le-a răspuns, să nu întreprindă nici o acțiune împotriva lor, în cazul cînd nu s-ar dovedi că ei iau vreo atitudine împotriva stăpînirii romanilor. Şi mie, de altfel, mulți mi-au atras atenția asupra unora ca aceştia, dar le-am răspuns urmînd îndeaproape părerea tatălui meu. Iar dacă cineva ar vrea să aducă împotriva unuia ca acesta acuzația că este creştin, cel ce este astfel acuzat să fie absolvit de crima care i se impută, chiar dacă s-ar dovedi că este creştin; iar acela care porneşte acțiunea împotriva lui, să fie vinovat judecății.

Epistola împăratului Marcus Aurelius către Senat, (în care arată că creştinii au fost cauza biruinţei romanilor[169]

împăratul Cezar Marcus Aurelius Antoninus, Germanic, Pârtie, Sarma-tic, către poporul romanilor şi către Sacrul Senat, sărutare ! V-am adus la cunoştinţă măreţia planurilor mele pe care le aveam pe cînd mă găseam la graniţele Germaniei, unde, din cauza împrejurărilor care au urmat, stră-duindu-mă şi pătimind, am fost înconjurat, în localitatea Carnuti, de către 9074 de cohorte de draconi. Aceştia găsindu-se în apropierea noastră, spionii noştri ne-au adus la cunoştinţă, iar Pompeianus, şeful miliţiei noastre, ne-a arătat, ceea ce de altfel ştiam (căci eram înconjurat de o mulţime imensă şi ordonată, avînd cu mine legiunile: prima, a zecea, gemi-na, frentensia, un amestec numărat), fiind de faţă

169. Scrisoarea aceasta este cu neputinţă să fi fost folosită de către sfîntul Iustin Martirul, deoarece el pătimise moarte martirică mai înainte cu mult de apariţia ei.

o mulţime de nouă sute şaptezeci şi şapte de mii de oameni. Cercetînd, deci, mulţimea din jurul meu, în comparaţie cu mulţimea barbarilor şi a vrăjmaşilor, care era cu mult mai mare, am ajuns la concluzia să invocăm ajutorul zeilor părinteşti. Fiind, însă, neglijat de ei şi considerînd strîmtorarea puterii mele, am apelat la aceia care se numesc la noi creştini. Şi, întrebînd, am aflat o mare mulţi-me dintre aceştia, la care am apelat, ceea ce n-ar fi trebuit să fac, pentru că ar fi urmat să recunosc puterea lor, la ei ca să ne ajute. Iar aceia au început de îndată, nu prin pregătirea de săgeţi, nici de arme şi nici prin sunete de trîmbiţe, deoarece aşa ceva este neîngăduit la ei, din cauza lui Dumnezeu, pe care-L poartă în conştiinţele lor. în felul acesta, aceia pe care noi îi socotim că sînt atei, poartă pe Dumnezeu zidit în conştiinţele lor. Deci, aceştia, aruncîndu-se la pămînt, s-au rugat nu numai pentru noi, ci şi pentru întreaga noastră armată pentru uşurarea ei de pe urma setei şi a foamei de care pătimea. Căci cei care fuseseră trimişi după apă, nu au adus nici un strop, din cauză că nu au găsit. Şi ne aflam pe atunci în inima Germaniei şi în graniţele vrăjmaşilor noştri. Dar de îndată ce aceştia s-au aruncat la pămînt şi au început să se roage Dumnezeului pe care eu îl ignoram pînă atunci, a început să cadă ploaie din cer şi anume, asupra romanilor, o ploaie cît se poate de rece, iar asupra vrăjmaşilor romanilor, o grindină ca de foc. Dar şi prezenţa directă a lui Dumnezeu, care a avut loc în cursul acestei rugăciuni, a fost îndată pe cît de incomparabilă, pe atît de cu neputinţă de înţeles. Deci, din momentul acesta începînd, noi îngăduim unora ca aceştia să fie creş.tini, pentru ca nu cumva cerînd şi împotriva noastră o astfel de armă, să o dobîndească. Unul ca acesta, sfătuiesc, ca atare, să nu fie învinuit cum că este creştin. Iar, de s-ar găsi cineva care să aducă învinuire unui creştin, pentru faptul că este creştin, vreau ca creştinul adus înaintea judecăţii să fie lăsat liber, dacă va mărturisi acest lucru şi dacă nu i se va mai putea imputa nimic altceva, decît faptul că este creştin, iar cel ce-1 tîrăşte la judecată, să fie ars de viu. De asemenea, cel căruia i s-a încredinţat spre conducere provincia să nu poată sili să-şi schimbe părerea, sau aduce la o stare de lipsă de libertate, pe creştinul care mărturiseşte că este

creştin şi care a primit asigurări cu privire la libertatea lui de credință. Lucrurile acestea vreau să le întăresc şi prin hotărîrea senatului şi poruncesc ca această dispoziție a mea să fie afişată şi în forul lui Traian, ca să poată fi citită de toți. De asemenea, prin grija prefectului Vitrasius Pollio, să fie trimisă şi în provinciile din jur. Şi oricine voieşte să se folosească de ea şi s-o aibă, să nu fie împiedicat să o primească din cele ce au fost puse la dispoziție de către noi.

SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ŞI FILOZOFUL

APOLOGIILE

APOLOGIA A DOUA

TRADUCERE ŞI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULA

APOLOGIA A DOUA ÎN FAVOAREA CREŞTINILOR.

(CĂTRE SENATUL ROMAN)[170]

I.

Cele întîmplate în timpurile din urmă, în cetatea voastră sub Urbicus, o romanilor, cît şi cele săvîrşite, de asemenea, de către magistraţii voştri, pretutindenea, fără de nici o raţiune, mă silesc să alcătuiesc această expunere în favoarea noastră, care pătimim şi care sîntem fraţi ai voştri, cu toate că voi ignoraţi acest lucru şi nu voiţi să vă daţi seama de el, din cauza zadarnicei păreri înalte pe care v-aţi făcut-o despre voi. Căci pretutindeni toţi cei care ar merita să fie ţinuţi în frîu de tatăl lor, de vecinul lor, de copilul sau de prietenul lor, de fratele lor, sau, în lipsă, de soţul sau de soţia lor, în afară de cei ce sînt încredinţaţi că cei nedrepţi şi cei neînfrînaţi vor fi chinuiţi în focul cel veşnic şi că cei virtuoşi şi care au vieţuit la fel cu Hristos (este vorba despre cei ce au devenit creştini) se vor găsi într-o stare de nepătimire laolaltă cu Dumnezeu, toţi ceilalţi, din cauza dificultăţii de a-şi schimba felul de viaţă, ca şi din cauza iubirii de plăceri şi a greutăţii de a se îndruma spre bine, ca şi demonii cei răi, care ne vrăjmăşesc pe noi şi care au la dispoziţia lor şi printre adoratorii lor nişte asemenea judecători, caută, întocmai ca nişte magistraţi plini de duh demonic, să ne ucidă pe noi. Pentru ca să vă fie vouă cunoscută cauza a tot ce s-a întîmplat sub Urbicus, vă voi înfăţişa mai jos lucrurile, aşa cum s-au întîmplat.

II.

O femeie oarecare[171], soţia unui bărbat desfrînat, fusese şi ea, mai înainte, tot atît de desfrînată. Dar, de îndată ce a cunoscut învăţătura Iui Hristos, ea s-a cuminţit şi a încercat să-1 facă şi pe soţul ei, deopotrivă, să se cuminţească,

170. Cuvintele; *„Către senatul roman"* par a fi deduse din text; ca atare ele nu pot aparţine sfîntului Iustin Martirul.

171. în legătură cu istoria care ni se înfăţişează aici, a se vedea şi Paul Allard, *Histoire des persecutions pendant Ies deux premiers sie ele s,* Paris, 1885, p. 318 şi urm.

amintindu-i despre această învăţătură, vorbindu-i despre chinurile pe care vor avea să le sufere în focul cel veşnic cei ce nu trăiesc în cuminţenie, în cumpătare

şi cu dreaptă judecată. Acela, însă, insistînd mai departe în aceleaşi năravuri uricioase, prin faptele lui de toată ziua şi-a îndepărtat singur de la el pe soţia lui. Deci, femeia, socotind o impietate de a se culca, mai departe, cu un bărbat, împotriva legii naturale şi care, împotriva justiţiei, încerca şă-şi găsească prilejuri de plăcere în toate, s-a gîndit să se despartă de trăirea laolaltă cu el. Fiind sfătuită, însă, de cei ai ei, să nu se grăbească, ci să mai aştepte încă, în nădejdea că soţul ei îşi va schimba felul de viaţă, împotriva voinţei ei, a rămas mai departe cu el.

0 dată, cînd soţul ei se găsea la Alexandria, i-a ajuns la ureche că acolo acesta a săvîrşit lucruri şi mai urîte, şi, pentru ca nu cumva să se facă şi ea părtaşă la nedreptăţile şi nelegiuirile lui, deoarece se găsea sub acelaşi acoperămînt cu el, ducînd acelaşi fel de viaţă şi împărţind patul ei cu el, i-a dat ceea ce se cheamă la voi „repudiu" şi s-a despărţit de el. Dar bunul şi binevoitorul ei bărbat, care ar fi trebuit să fie fericit de faptul că viaţa pe care o ducea aceea, mai înainte, plină de uşurătate, cu servitorii şi cu argaţii, dedîndu-se la beţii şi la tot felul de răutăţi, a încetat de a o mai săvîrşi şi că ea căuta pe orice cale să-1 facă şi pe el să înceteze cu o astfel de viaţă, nevoind ca ea să se despartă de el, i-a adus învinuirea, spunînd despre ea că este creştină. Deci, ea ţi-a înmînat ţie, împăratului o cerere, în care ruga să
1 se îngăduie să-şi aranjeze, mai întîi, treburile ei, urmînd ca, apoi, după aranjarea treburilor ei, să se apere de învinuirea care i se aducea; iar tu, împărate, ai admis cererea aceasta. Fostul ei bărbat, faţă de situaţia aceasta, nemaiputînd zice deocamdată nimic împotriva ei, s-a năpustit asupra unui oarecare Ptolemeu, care fusese învăţătorul aceleia în ce priveşte învăţăturile creştine şi pe care Urbicus l-a supus la chinuri, în modul următor: El a apelat la un centurion, care-i era prieten şi care vîrîse pe Ptolemeu la închisoare, convingîndu-1 să-1 ia pe Ptolemeu deoparte şi să-1 întrebe numai un singur lucru: dacă este creştin. Ptolemeu, care era un om iubitor de adevăr, căruia nici prin gînd nu-i trecea să mintă, mărturisind că este creştin, a fost pus de către centurion în lanţuri şi a fost chinuit multă vreme în închisoare. în cele din urmă, cînd a fost adus înaintea lui Urbicus, el a fost cercetat numai despre un singur lucru: dacă este creştin. Şi, iarăşi, acesta, avînd cunoştinţă de bunurile pe care le dobîndise din învăţătura lui Hristos, Ptolemeu a mărturisit că trecuse prin şcoala virtuţii dumnezeieşti. Căci cel ce tăgăduieşte orice lucru cît de mic, face aceasta, fie avînd cunoştinţa lucrului pe care-1 tăgăduieşte, fie că se socoteşte pe sine nevrednic şi străin de lucrul în cauză, în care caz, el evită mărturisirea lui. La un adevărat creştin, însă, nu vom găsi nici o dată o astfel de atitudine. Deci, Urbicus poruncind ca Ptolemeu să fie scos afară, un oarecare Lucius — şi el creştin —, văzînd această judecată cu totul nedreaptă, adresîndu-se lui Urbicus i-a zis: „Care este motivul pentru care, pe omul acesta, care nu s-a dovedit a fi nici adulter, nici desfrînat, nici ucigaş de

oameni, nici pungaş, nici răpitor şi nici că ar fi săvîrşit vreo oarecare nedreptate, ci numai a mărturisit case numeşte creştin, l-ai condamnat la chinuri ? Judecata aceasta a ta, Urbicus, nu este conformă nici cu intenţiile piosului nostru împărat, nici cu acelea ale filozofului fiu al lui Cezar[172], nici cu ale Sacrului Senat". Dar fără vreun alt răspuns, acesta adresîndu-se lui Lucius, i-a zis: „Mi se pare că şi tu eşti unul ca acesta". Iar Lucius răspunzînd: „Desigur", Urbicus a poruncit, iarăşi, ca şi acesta să fie scos afară. Noul condamnat şi-a exprimat atunci mulţumirile lui faţă de el, deoarece a înţeles că urmează să fie eliberat din mîinile unor astfel de stăpîni răi şi să meargă către Părintele şi împăratul cerurilor. Un al treilea, care a urmat.a fost deopotrivă condamnat la chinuri.

III.

La rîndul meu, şi eu mă aştept să fiu urmărit şi pus la stîlp de către vreunul dintr-aceia pe care i-am numit, sau cel puţin de către Crescens[173], acest iubitor de vîlva care se face în jurul lui ca filozof şi iubitor de paradă. Căci nu este vrednic să se numească filozof un bărbat, care mărturiseşte, în mod public despre noi cele ce nu ştie, anume că, creştinii ar fi nişte atei şi nişte impii, făcînd aceasta spre mulţumirea şi plăcerea multora dintre cei înşelaţi cu privire la noi. Astfel, dacă el ne prigoneşte, fără să fi luat cunoştinţă de învăţăturile lui Hristos, el este un om înrăit şi cu mult mai primejdios decît ignoranţii, care de multe ori se feresc să vorbească şi să depună mărturie mincinoasă cu privire la lucrurile despre care nu ştiu nimic; sau dacă, luînd cunoştinţă de ele, nu a înţeles măreţia cuprinsă în ele, sau, în fine, înţelegînd-o, face acestea ca să nu fie bănuit că este şi el unul dintre creştini, atunci el este şi mai mizerabil şi mai infam, dovedindu-se sclavul unei păreri oarbe şi lipsite de raţiune, pentru că dă atenţie fricii. Vreau să ştiţi, că, înfăţişîndu-mă înaintea lui şi punîndu-i unele întrebări de felul acesta, am aflat şi

172. Este cu totul curios că sfîntul Iustin nu mai aminteşte, aici, de cîteştrei persoanele cărora le-a adresat Apologia I, ci numai de două dintre ele şi anume de: Antoninus Pius şi Lucius Verus. Marcus Aurelius, care nu era fiu de cezar, este lăsat deoparte. Şi tot atît de curios este faptul că şi aici, lui Lucius Verus i se dă numele de filozof. Vezi în legătură cu aceasta şi notele: 14, 15 şi 16 de mai sus.

173. Despre acest filozof cinic, Crescens, aminteşte şi Tatian, în lucrarea sa *Oratio adv. Graec.* (cap. 19). După cum ni-1 descrie sfîntul Iustin, era un îngîmfat, fără nici un fel de scrupule, dar totodată şi un om cît se poate de periculos, care, necunoscînd nimic din învăţăturile creştinilor, îi acuza fără de nici o remuşcare, ca nu cumva să lase să se înţeleagă că şi el, în vreun fel, împărtăşeşte învăţăturile lor. Sfîntul Iustin avusese cu el o discuţie pe faţă, în care-i dovedise atît neştiinţa, cît şi superficialitatea. Despre această discuţie aveau cunoştinţă mai mulţi; se crede că ea ajunsese chiar şi la urechile conducerii de stat. De aceea, ura lui împotriva sfîntului Iustin sporise, iar vajnicul apărător al creştinilor se aştepta din clipă în clipă să cadă victimă uneltirilor Iui Crescens.

l-am dovedit că nu ştie nimic cu adevărat. Că spun adevărul, în cazul cînd nu vi s-ar fi raportat vouă discuţiile noastre, aş fi gata să vă împărtăşesc şi vouă, din nou, întrebările pe care i le-am pus; iar lucrul acesta ar fi ceva demn de puterea voastră

împărătească. Dar, dacă vi s-au adus la cunoştinţă atît întrebările mele, cît şi răspunsurile aceluia aţi putut vedea că el nu cunoaşte nimic din cele ale noastre. Iar dacă totuşi cunoaşte, neîndrăznind să spună, aşa cum am arătat mai înainte, din cauza celor ce-1 ascultă, prin aceasta se dovedeşte că nu este un bărbat iubitor de înţelepciune, ci numai un bărbat iubitor de slavă deşartă şi că, prin aceasta, nu dă cinstirea cuvenită nici admirabilei maxime a lui Socrate: „Un om nu trebuie preferat înaintea adevărului" [174] . Dar este cu neputinţă ca un cinic, care pune sfîrşitul cel mai de pe urmă în indiferenţă, să cunoască vreun alt bun, în afară de indiferenţă [175].

IV.

Dar, ca să nu poată zice cineva: Ucideţi-vă, deci cu toţii pe voi înşivă şi duceţi-vă astfel la Dumnezeu, iar nouă nu ne mai produceţi nici un fel de greutăţi — voi arăta aici motivul pentru care noi nu facem aceasta şi pentru care, atunci cînd ne găsim înaintea tribunalelor voastre şi sîntem cercetaţi, noi mărturisim credinţa noastră fără teamă. Noi am fost învăţaţi că Dumnezeu nu a creat lumea în zadar, decît numai pentru neamul omenesc; şi, am spus mai înainte că El se bucură de cei ce caută să imiteze calităţile Lui[176] şi că detestă pe cei ce îmbrăţişează cele rele, fie în cuvînt, fie în faptă. Deci, dacă toţi ne-am omorî pe noi înşine, în aşa fel ca să nu se mai nască cineva şi să fie instruit în învăţăturile dumnezeieşti, sau ca să nu mai existe cîtuşi de puţin neamul omenesc, în cît ne priveşte, noi am fi vinovaţi noi înşine faţă de voinţa lui Dumnezeu, de am face aşa ceva. Atunci cînd sîntem cercetaţi de către judecătorii voştri, însă, noi nu tăgăduim, pentru că avem conştiinţa că nu sîntem cîtuşi de puţin vinovaţi şi pentru că socotim că este ceva lipsit de pietate a nu spune întru totul adevărul, care ştim că este plăcut şi lui Dumnezeu. De aceea, ne şi străduim acum a vă elibera pe voi de nedreptele voastre prejudecăţi.

174. Citat din Platon, *Republica,* X, p. 595 C.
175. A se vedea Eusebiu, *Hist. Eccl.* IV, XVI, 3-6.
176. A se vedea *Apologia I,* capit. X, 1.

V.

De-i va veni cuiva dintre voi în minte şi gîndul acesta, că, mărturisind că Dumnezeu este ajutătorul nostru nu ar mai trebui să spunem că sîntem vîrîţi la închisoare şi sîntem pedepsiţi, voi căuta să vă lămuresc şi asupra acestui lucru. Dumnezeu, creînd lumea întreagă şi supunînd cele pămînteşti oamenilor, iar elementele cereşti aşezîndu-le spre creşterea roadelor şi schimbarea anotimpurilor, a orînduit acestora o lege dumnezeiască, lăsînd să se vadă că şi pe acestea le-a făcut pentru oameni şi a încredinţat purtarea de grijă a oamenilor şi a celor de sub cer, îngerilor, pe care i-a orînduit cu aceasta. Dar îngerii, călcînd orînduirea aceasta, s-au lăsat biruiţi de amestecul cu femeile şi au dat naştere la copii, care sînt aşa-zişii demoni. Ceva mai mult, după aceasta, ei au prefăcut neamul omenesc într-o masă de sclavi: pe de o parte, prin anumite semne magice, pe de alta, prin temeri şi pedepse pe care le aducem asupra lor şi, în fine, pe de altă parte, învăţîndu-i să le aducă jertfe şi tămîieri şi libaţiuni, de care au simţit nevoia, după ce au fost robiţi de poftele patimilor. Şi au semănat printre oameni ucideri, războaie, adultere, desfrînări şi tot felul de răutăţi. Pentru aceasta şi poeţii şi alcătuitorii de mituri, neştiind că îngerii şi demonii cei născuţi din aceştia au săvîrşit toate grozăviile pe care ei le-au istorisit: toate faptele împotriva naturii, toate adulterele şi toate crimele împotriva cetăţilor şi naţiunilor, le-au atribuit lui Jupiter însuşi şi fiilor celor născuţi din el, fraţilor Poseidon şi Pluton, ca şi copiilor lor. Şi au dat fiecăruia dintre ei numele pe care fiecare dintre îngeri 1-a ales pentru el sau pentru copiii lui.

VI.

Părintele universului, fiind nenăscut, nu are nici un nume pozitiv; căci acela căruia i se dă un nume oarecare, trebuie să aibă pe cineva mai în vîrstă ca el, care să-i dea acest nume. Cuvintele de: Părinte, Dumnezeu, Ziditor, Domn şi Stăpîn nu sînt propriu-zis nume, ci numai moduri de adresare, care provin de pe urma binefacerilor şi lucrărilor Lui. Iar Fiul Său, Care singur este numit în chip propriu Fiu, Cuvîntul, Care a fost împreună cu El şi S-a născut mai înainte de toate celelalte făpturi şi prin Care, la început, a zidit şi a împodobit toate, se numeşte Hristos, pentru faptul că este uns şi că Dumnezeu a împodobit toate prin El. Cuvîntul acesta îşi are şi el un sens deopotrivă de necunoscut, după cum şi cuvîntul Dumnezeu nu este un nume, ci o idee înnăscută în firea oamenilor, despre ceva cu totul greu de explicat. Numai cuvîntul Iisus este un nume şi de om şi de mîntuitor. Aşa cum am spus mai înainte[177] , Hristos S-a făcut om, născîndu-Se, după voinţa

177. A se vedea *Apologia I,* capit. XXIII, 3.

lui Dumnezeu şi Tatăl, pentru oamenii care vor crede în El şi pentru nimicirea demonilor. Iar voi vă puteți convinge despre aceasta din cele ce se întîmpla acum sub ochii voştri. Căci în toată lumea, ca şi în cetatea voastră se găsesc mulți îndrăciți, pe care nu i-au putut vindeca nici unul dintre exorciştii, vrăjitorii şi magicienii voştri, dar pe care mulți dintre oamenii noştri, dintre creştini, exorcizîndu-i în numele lui Iisus Hristos, Care a fost răstignit sub Pontius Pilat, i-au vindecat şi-i vindecă încă şi acum, nimicind şi alungind demonii care-i țin în stăpînire pe oameni.

VII.

Dacă Dumnezeu întîrzie să dezlănțuie catastrofa, menită să aducă după sine distrugerea lumii întregi şi să facă să dispară îngerii cei răi, demonii şi păcătoşii, face aceasta din cauza seminței creştinilor, în care El vede un motiv de a conserva lumea. Căci, dacă nu ar fi aşa, voi nu ați mai putea să împliniți lucrarea demonilor celor răi, ci focul judecății, coborînd de sus, ar produce, fără excepție, dizolvarea tuturor, ca şi potopul de odinioară, care nu a lăsat pe nimeni în viață, decît pe aşa-numitul Noe, împreună cu ai săi, care este cunoscut la voi sub numele de Deucalion, din care, iarăşi, s-au născut atîția şi atîția, dintre care unii răi şi alții buni. în felul acesta spunem că va avea loc conflagrația universală, iar nu cum gîndesc stoicii, prin absorbirea ființelor, unora de către altele, lucru care se pare a fi cît se poate de dezonorant. Dar nici prin legea destinului nu se întîmpla ceea ce face sau ceea ce suferă omul, ci fiecare săvîrşeşte în chip liber atît binele, cît şi răul. Dacă cei buni, ca Socrate şi cei asemănători lui, au fost prigoniți şi aruncați în închisoare, faptul acesta trebuie atribuit demonilor şi tot demonilor trebuie atribuită şi abundența şi slava de care par să se fi bucurat Sardanapal[178], Epicur[179] şi cei asemenea lor. Lucrul acesta neînțelegîndu-1 stoicii, au spus că totul ascultă de fatalitatea destinului. Dar, pentru că Dumnezeu a făcut de la început neamul îngerilor şi al oamenilor înzestrîn-du-i cu libertate, pe bună dreptate, aceştia îşi vor primi pedeapsa în focul cel veşnic, pentru cele ce vor greşi. Natura oricărei făpturi este capabilă de răutate şi de virtute; căci nimeni n-ar avea nici un merit dacă nu ar putea alege între cele două căi. Lucrul acesta îl arată şi oamenii de pretutindeni care au filozofat şi au alcătuit legi după rațiunea cea dreaptă, care ne arată că unele lucruri trebuie făcute, iar altele să ne ferim a le

178. Sardanapal, un personaj legendar, care pare să fi fost regele Asiriei, între 836 şi 817 î. Hr. El ar fi fost ultimul descendent al împărătesei Semiramida. A intrat în istorie ca prototipul prințului destrăbălat, laş şi afemeiat.

179. *Epicur,* filozof grec, crescut la Atena de Xenocrates. El învață că binele suprem al omului este plăcerea şi că toate eforturile omului trebuie să tindă la obținerea plăcerii. Dar Epicur nu pleda în favoarea plăcerilor grosolane ale simțurilor, ci în favoarea cultivării spiritului şi în practicarea virtuților. învățăturile lui au fost încă de la început răstălmăcite, iar numele de „epicureeni" s-a atribuit din ce în ce mai mult acelora care se dedau plăcerilor mesei şi ale simțurilor.

face. Stoicii, ei înşişi, în învățătura lor morală, țin cu fermitate la aceste legi, ceea ce dovedeşte că teoria lor cu privire la principiile lucrurilor şi ființelor netrupeşti

nu este adevărată. A supune pe om legii destinului, sau a zice că Dumnezeu nu este nimic alăturea de aceste lucruri schimbătoare şi nestatornice şi care se dizolvă întotdeauna în aceleaşi elemente, înseamnă a nu vedea nimic dintre cele ce sînt nestricăcioase şi a amesteca pe Dumnezeu însuşi, în corupția universului, fie în întregime, fie în părțile sale, sau înseamnă a spune că binele şi răul nu sînt nimic, ceea ce contravine oricărei înțelepciuni, oricărei rațiuni şi oricărei minți raționale.

VIII.

Noi ştim, că atît cei ce s-au făcut părtaşi învățăturilor stoicilor şi care au fost, în ce priveşte rațiunea morală nişte oameni decenți, ca şi poeții, din anumite puncte de vedere, datorită seminței Cuvîntului, care este înnăscută în tot neamul oamenilor, au fost urîți şi ucişi: amintim aici de Heraclit, despre care am vorbit şi mai înainte[180], de Musonius[181], în zilele noastre, precum şi de alții. După cum am arătat, demonii au lucrat în aşa fel, ca toți cei ce s-au străduit, în orice fel, să trăiască potrivit Cuvîntului şi să fugă de răutate, să fie întotdeauna urîți. Aşa că nu este cîtuşi de puțin de mirare, dacă demonii, dați pe față, fac în aşa fel ca să fie urîți cu mult mai mult, nu acei care participă numai în parte la acest Cuvînt spermatic, ci care posedă cunoştința şi contemplarea întregului Cuvînt, Care este Hristos. Dar ei îşi vor primi chinul şi pedeapsa, fiind închişi în focul cel veşnic. Căci, dacă ei sînt învinşi de către oameni, încă de pe acum, în numele lui Iisus Hristos, aceasta este o înştiințare cu privire la chinul cel rezervat lor şi celor care îi adoră pe ei, pe care-l vor suferi în focul cel veşnic. Aşa au vestit de mai înainte profeții că va fi şi tot aşa ne-a învățat şi Învățătorul nostru, Iisus Hristos.

IX.

Dar, pentru ca să nu spună cineva ceea ce spun pretinşii filozofi că cele arătate de noi în legătură cu cei nedrepți, care vor fi chinuiți în focul cel veşnic, sînt doar nişte vorbe mari şi înfricoşătoare şi că noi voim să aducem pe oameni la virtute prin frică şi nu prin dragostea față de bine, voi răspunde pe scurt că dacă aceste pedepse nu ar exista, atunci nici Dumnezeu nu ar exista; sau că, dacă ar

180. A se vedea *Apologia I,* capit. XLVI, 3.
181. Rufus C. Musonius, un celebru filozof stoic, din primul secol al erei creştine.

exista un Dumnezeu, el nu s-ar ocupa de oameni, nu ar mai exista nici bine şi nici rău[182], iar legislatorii, aşa cum am spus mai înainte[183], s-ar dovedi a fi nişte oameni nedrepți, atunci cînd ar pedepsi pe aceia care calcă în picioare prescripțiile cele bune ale lor. Dar, pentru că aceia nu sînt nedrepți, după cum nici Părintele lor care ne învață prin Cuvîntul Său să săvîrşim aceleaşi lucruri, înseamnă că numai aceia care nu sînt de acord cu ei sînt nedrepți. Iar dacă cineva, comparînd diferitele legi ale oamenilor, ar zice că la unii oameni anumite lucruri sînt bune, iar altele sînt socotite rele, în timp ce, la alții, cele urite la cei dintîi sînt

socotite bune şi cele bune sînt socotite urite, să ia aminte cele ce spuneam şi cu privire la aceasta. Ştim, de altfel, că îngerii cei răi au stabilit şi legi asemănătoare răutății lor. De aceste legi se bucură oamenii care au devenit asemenea lor. Dar venind Cuvîntul, cu dreptatea Lui, a arătat că nu toate părerile şi nici toate principiile nu erau bune; că existau unele bune iar altele rele. Iată ceea ce voi spune, sau nişte lucruri asemănătoare, celor care fac această obiecție şi ceea ce aş putea dezvolta mult mai pe larg, dacă ar fi nevoie. Acum, însă, mă voi întoarce la subiect.

X.

Deci, cele ale noastre, depăşesc orice altă învățătură omenească, prin aceea că noi avem în Hristos întreg Cuvîntul, Care S-a arătat pentru noi trup, Cuvînt şi suflet. Căci tot ceea ce au grăit şi au găsit filozofii şi legiuitorii, au fost scoase de ei cu trudă din ceea ce au găsit contemplînd doar în parte Cuvîntul. Dar, deoarece ei nu au cunoscut toate cele ale Cuvîntului, Care este Hristos, ei au spus de multe ori şi lucruri contrare. De altfel, chiar şi cei ce au fost mai înainte de Hristos şi au încercat să-şi dea seama de nişte asemenea lucruri în chip omenesc, cu ajutorul rațiunii, au fost traşi la răspundere întocmai ca nişte impioşi şi ca nişte oameni plini de curiozitate. Dintre aceştia, lui Socrates, cel care a depus mai multă ardoare în aceasta, i s-au adus aceleaşi acuzații care ni se aduc şi nouă. Căci au spus despre el că introduce nişte divinități noi şi că pe aceia pe care cetatea îi socoteşte zei, el îi nesocoteşte[184] . Iar acela, eliminînd din Republica lui pe demonii cei răi, care săvîrşeau cele ce spuneau poeții, învăța pe oameni să renunțe la Homer şi la ceilalți poeți, şi-i îndemna să ajungă cu ajutorul cercetării rațiunii, la cunoaşterea Dumnezeului celui necunoscut[185], spunînd: „Nu este uşor de a găsi pe Părintele şi Creatorul tuturor şi nici nu este ceva sigur ca, atunci cînd L-ai găsit, să vorbeşti despre El tuturor"[186], lucru pe care 1-a făcut Hristosul nostru, prin puterea Lui proprie. Nimeni nu a fost convins de către Socrate în aşa

182. A se vedea *Apologia I,* XXIV, 4.
183. A se vedea *Apologia II,* capit. VII, 7.
184. Platon, *Apolog.,* p. 24 B.
185. Cf. *Fapte,* 17, 23.

fel, ca să moară pentru o asemenea învățătură; dar, de către Hristos, Cel în parte cunoscut şi de către Socrates (căci El a fost şi este Cuvîntul, Care este în toate, Care a prezis prin profeți cele ce aveau să fie, El însuşi devenind pătimitor asemenea nouă şi învățîndu-ne acestea), au fost convinşi nu numai filozofii şi filologii, ci şi meşteşugarii şi ignoranții de tot felul, care, pentru El au disprețuit şi slava, şi teama, şi moartea. Pentru că El este puterea Părintelui celui negrăit şi nicidecum o invenție simplă a rațiunii omeneşti.

Noi nici nu am fi omorîți şi nici oamenii cei nedrepți şi demonii nu ar fi mai puternici decît noi, dacă nu ar fi de datoria fiecărui om care s-a născut să şi moară. Pentru care motiv, noi sîntem mulțumiți că ne putem achita această

186. Platon, *Timeu,* p. 28 C.
187. Xenofon, *Memorab.,* II, I, 24 şi urm.

datorie a noastră. Aceasta, deşi socotim că este bine şi binevenit de a spune lui Crescens şi celor deopotrivă cu el lipsiţi de raţiune, povestea aceea pe care o întîlnim la Xenofon[187]. Acesta povesteşte că Heracles, ajungînd la o răscruce de drumuri, s-a întîlnit cu virtutea şi cu răutatea, care i-au apărut sub chipuri de femeie. Astfel, răutatea, avînd pe ea o îmbrăcăminte diafană, cu faţa graţioasă şi înfloritoare, din cauza podoabelor pe care le avea pe ea şi fiind de-a dreptul încîntătoare la vedere, i-a spus lui Heracles că dacă o va urma îl va face să ducă de-a pururea o viaţă plină de plăceri şi de frumuseţe, la fel de strălucită cu aceea a lumii din jurul ei. Iar virtutea, stînd înaintea lui cu o faţă şi îmbrăcăminte severă, i-a zis: „De te vei lăsa, însă, convins de mine, te vei împodobi nu cu podoabă şi nici cu frumuseţe trecătoare şi stricăcioasă, ci cu podoabele cele cu adevărat frumoase şi veşnice". Sîntem convinşi, deci, că oricine va evita bunurile aparente şi se va ataşa de cele socotite crude şi iraţionale va găsi fericirea. Căci răutatea, îmbrăcînd forma exterioară a faptelor ei cu calităţile virtuţii şi a celor ce sînt cu adevărat bune, prin imitarea celor nestrică-cioase (întrucît ea nu are nimic nestricăcios în ea însăşi şi nici nu poate să facă ceva care să nu fie stricăcios), robeşte pe oamenii de jos, încununînd virtutea cu atributele ei cele rele. Cei ce înţeleg, însă, calităţile cele bune ale fiinţei, rămîn incoruptibili în ce priveşte virtutea. Lucrul acesta se poate spune şi despre creştini şi despre atleţi şi despre oamenii care fac aceleaşi lucruri asemănătoare cu acelea pe care le-au spus poeţii în legătură cu aşa-zişii lor zei şi el poate fi înţeles de către orice om cu mintea întreagă din modul cum noi dispreţuim moartea, de care toţi ceilalţi se înfricoşează.

XII.

De altfel, eu însumi, pe cînd mă găseam împărtăşind învăţăturile lui Platon, auzind de modul în care creştinii erau defăimaţi şi văzîndu-i că sînt fără de teamă în faţa morţii şi în faţa tuturor acelora pe care oamenii le socotesc înfricoşătoare, am înţeles că este cu neputinţă ca ei să trăiască în răutate şi în pofta plăcerilor. Ce om dedat plăcerilor sau desfrîului, care socoteşte un lucru bun să se hrănească din cărnurile omeneşti, ar fi în stare să îmbrăţişeze moartea, ca să se lipsească de bunurile lui şi nu ar căuta, cu tot dinadinsul, să se bucure de viaţa prezentă şi să se sustragă magistraţilor, decît să se expună morţii, denunţîndu-se pe sine însuşi ? Dar şi lucrul acesta au căutat să-1 săvîrşească demonii cei răi, slujindu-se de oamenii cei lipsiţi de pietate. Ei au condamnat la moarte pe mai mulţi dintre ai noştri, bazaţi pe calomniile răspîndite împotriva noastră şi au supus la chinuri pe servitorii noştri, pe copii şi pe femei, şi prin chinuri înspăimîntătoare, i-au silit să ne impute aceste crime faimoase, pe care de altfel ei le săvîrşesc pe faţă.

Dar, pentru că noi nu avem de-a face cu nimic din cele ce caută ei să ne impute, noi nici nu ne gîndim măcar la aşa ceva, avînd pe Dumnezeul cel nenăscut şi mai presus de orice cuvînt martor al cugetelor şi faptelor noastre. Pentru ce, oare, nu am mărturisi în chip public că toate acestea sînt nişte lucruri bune şi nu am spune despre ele că sînt o filozofie divină ? că noi celebrăm prin

ucidere de oameni misterele lui Kronos ? că atunci cînd noi ne adăpăm cu sînge, aşa cum se spune, facem aceleaşi lucruri ca şi idolul pe care voi îl cinstiţi, care este stropit nu numai cu sînge de animale, ci şi cu sînge omenesc, de către cel mai ilustru şi mai nobil bărbat de la voi, care îi aduce libaţiune de sînge de oameni ucişi ? că noi imităm pe Zeus şi pe ceilalţi zei, dedîndu-ne fără nici o rezervă, la crime împotriva naturii şi la adultere ? Pentru ce nu am căuta şi noi justificarea noastră în scrierile lui Epicur şi ale altor poeţi ? Dar noi, dimpotrivă, căutăm să inspirăm groază faţă de nişte astfel de lucruri şi îndemnăm pe toţi să fugă de cei ce le practică şi de imitatorii lor, ceea ce ne silim să facem şi prin cuvintele acestea ale noastre şi pentru aceasta noi sîntem persecutaţi pe toate căile. Dar nu ne pasă de aceasta, pentru că ştim că Dumnezeu este un drept supraveghetor. Fie ca şi acum, cineva, urcîndu-se pe o tribună înaltă să strige aceste tragice cuvinte: „Ruşinaţi-vă, ruşinaţi-vă că imputaţi unor nevinovaţi crimele pe care voi le săvîrşiţi în chip public şi că-i acoperiţi pe aceştia cu greşalele voastre şi ale zeilor voştri, care nu au nici cea mai mică legătură cu ele. Schimbaţi-vă atitudinea voastră, înţelepţiţi-vă !"

XIII.

Dar eu, aflînd că învăţăturilor celor dumnezeieşti ale creştinilor li se pune un veşmînt urît de către demonii cei răi, pentru îndepărtarea de ele a celorlalţi oameni am luat în derîdere atît pe cei ce îmbrăcau în tot felul de minciuni aceste învăţături, cît şi minciunile pe care ei le scorneau, precum şi părerea pe care mulţimea şi-o făcea despre ele. Mărturisesc, sus şi tare, că sînt creştin şi dorind şi luptîndu-mă din toate puterile să mă arăt astfel, nu din cauză că învăţăturile lui Platon ar fi străine de cele ale lui Hristos, ci din cauză că ele nu sînt întru totul asemănătoare, după cum se întîmpla şi cu cele ale celorlalţi stoici şi poeţi şi scriitori, m-am deosebit mult de acestea din urmă. Fiecare dintre aceştia, atunci cînd a văzut, în parte, apropierea lui de Cuvîntul dumnezeiesc Cel împrăştiat în lume, a putut să grăiască cîte un adevăr parţial; dar cei care au vorbit lucruri contrare unii altora, în chestiunile cele mai însemnate, se pare că nu au avut nici o ştiinţă vădită şi nici o cunoştinţă neîndoioasă despre Cuvîntul. Deci, toate acelea care se spun corect de către toţi, sînt cele ale noastre, ale creştinilor. Căci după Dumnezeu, noi ne închinăm şi iubim Cuvîntul Cel de la Dumnezeu, Cel nenăscut şi negrăit, pentru că El S-a făcut pentru noi om şi fiind astfel părtaş suferinţelor noastre, ne-a adus şi vindecarea. Toţi scriitorii, prin sămînţa Cuvîntului, care s-a găsit în ei de la natură, au putut vedea numai slab de tot, adevărul. Dar altceva este a poseda o sămînţă şi o asemănare potrivită cu facultăţile proprii şi altceva obiectul însuşi, a cărui participare şi imitare provin de la harul care vine de la El.

XIV.

Şi acum vă cerem ca să sancţionaţi această cărticică a noastră, în forma în care veţi găsi de cuviinţă, pentru ca cele ale noastre să poată fi cunoscute şi altora şi să se poată elibera de prejudecăţile şi de ignorarea celor bune, toţi acei care se

fac răspunzători de pedeapsă din cauza lor înşişi. Căci omul are prin natura sa puterea de a cunoaşte binele şi răul. Noi sîntem acuzaţi de crime, despre care nu se ştie dacă sîntem vinovaţi. Totuşi, zeii care fac lucrurile de care noi sîntem - acuzaţi şi care caută imitatori printre oameni, sînt aprobaţi. Dar cei ce, pentru aceste fapte pretinse, ne condamnă Ia moarte, la închisoare sau la alte chinuri asemănătoare, se condamnă pe ei înşişi: ei nu mai au nevoie de alţi judecători.

XV.

(Eu am dispreţuit, în neamul meu, învăţătura nelegiuită şi falsă a lui Simon). Dacă voi veţi sancţiona această scriere, noi o vom face cunoscută tuturor, pentru ca toţi, de va fi cu putinţă, să-şi schimbe atitudinea lor faţă de noi. Pentru aceasta noi am alcătuit această scriere. Judecind după judecata sănătoasă, învăţătura noastră nu este o învăţătură reprobabilă, ci este superioară oricărei filozofii omeneşti. Cel puţin ea valorează mult mai mult decît ceea ce au scris Sotades[188], Philaenis[189], Archestrate[190], Epicur şi ceilalţi poeţi, ale căror lucrări poate să le citească şi să le vadă reprezentate toată lumea.

Ne oprim aici. Am făcut tot ceea ce a depins de noi şi dorim ca toţi oamenii de pretutindenea să cunoască adevărul. Fie ca voi, aşa cum se cade pietăţii şi

188. Sotades, poet din vremea lui Ptolomeu Filadelful, autorul unor poezii în care, sub o formă satirică şi adesea obscenă, se găseau intercalate maxime morale. El a fost tradus sau imitat de Ennius, sub titlul *„Sota"*. Versurile lui sînt cunoscute sub numele de „versuri sotadice".

189. Philaenis, o poetă contemporană cu Isocrates. A scris o lucrare libertină, despre cele afrodisiace.

190. Archestrate de Gela, contemporan cu Aristotel, autorul unui poem gastronomic intitulat *„Hedypatheia"*, care a fost imitat de către Ennius, sub titlul de *„Hedyphagetica"*.

filozofiei voastre, să judecați cu dreptate, în propriul vostru interes !

SFÎNTUL IUSTIN MARTIRUL ŞI
FILOZOFUL

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

TRADUCERE ŞI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULA

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON[191]

(PARTEA ÎNTÎIA)

I.

Pentru ce Iustin s-a făcut creştin. Pe cînd mă plimbam într-o zi, dis-de-dimineaţă, pe cărările Xistului[192], întîlnindu-mă cu cineva, care era însoţit de mai mulţi alţi tovarăşi; acesta îmi zise:

— Bucură-te, filozofule !

Şi, zicînd acestea, întorcîndu-se din cale, s-a alăturat mie şi odată cu el s-au întors din cale şi s-au alăturat mie şi ceilalţi tovarăşi ai lui. La rîndul meu, adresîndu-mă lui, i-am zis:

— Ei, ce este?

— Am învăţat la Argos, de la Corint Socraticul, că nu trebuie să dispreţuim şi nici să trecem cu vederea pe cei ce poartă o astfel de haină, ci, dimpotrivă, să ne dăm toată osteneala să stăm de vorbă cu ei, doar-doar, din această convorbire ar putea rezulta vreun folos, fie pentru unul, fie pentru altul. Căci este un lucru deopotrivă de bun, chiar dacă numai unul din amîndoi ar putea dobîndi vreun folos. De aceea, cînd văd pe cineva purtînd o astfel de haină, mă apropii de el cu multă plăcere. Şi tot de aceea te-am întîmpinat şi pe tine, acum, cu aceeaşi plăcere. Cît priveşte pe tovarăşii mei, aceştia mă urmează, aşteptînd să audă şi ei, de la tine, ceva bun şi folositor.

— Dar cine eşti tu, oare, prea puternice printre muritori ?[193], i-am zis eu atunci, glumind în felul acesta cu el.

Şi el mi-a spus, cît se poate de simplu şi numele şi neamul lui:

— Mă numesc Tryfon şi sînt ebreu din circumciziune. Am fugit de războiul

191. Titlul dat de manuscrisul nr. 450 din Biblioteca Naţională de la Paris, de al cărui cuprins ţinem seama aici, este *„Dialogul cu iudeul Tryphon al sfîntului Iustin Martirul şi Filozoful".* El însă nu aparţine sfîntului Iustin. Probabil că titlul iniţial şi original, care nu s-a păstrat, va fi avut şi o dedicaţie făcută lui Marcus Pompeius, pe care îl găsim amintit în cap. VIII, 3 şi cap. CXLI, 5.

192. După indicaţiile lui Eusebiu *(Hist. Eccl.* IV, XVIII, 6), aici ar fi vorba despre „Xistul" (stadionul^ de la Efes. A se vedea şi *Dialog.* IX, 3.

193. „Tic 6e *av'ean",* expresie luată de la Homer, *Iliada,* VI, 123 şi XV, 247.

care are loc acum în Palestina[194] şi am petrecut multă vreme în Grecia şi, mai ales, la Corint.

—Dar ce-ai putea folosi tu, oare, mai mult, de pe urma filozofiei, decît de pe urma legiuitorului tău şi a profeţilor ? i-am zis eu, atunci.

—Cum ? zise la rîndul lui acela, filozofii nu vorbesc, oare, tot timpul despre Dumnezeu şi discuţiile lor nu se învîrtesc întotdeauna în jurul monarhiei şi al proniei ? Oare sarcina filozofiei nu este tocmai aceea de a cerceta cele cu privire la Dumnezeu ?

—Da, i-am zis eu; şi noi credem la fel. Dar cei mai mulţi nici măcar nu s-au gîndit dacă este numai un singur Dumnezeu, sau dacă sînt mai mulţi şi dacă Dumnezeu poartă de grijă fiecăruia dintre noi, în parte, sau nu, ca şi cum cunoştinţa aceasta nu ar contribui cu nimic la fericire. Dimpotrivă, ei se încearcă să ne convingă că Dumnezeu poartă de grijă numai de univers, de genuri şi de specii, dar că de mine şi de tine şi de fiecare în parte nu poartă grijă, fiindcă dacă ar purta, atunci noi nu am mai fi siliţi să ne rugăm Lui toată ziua şi toată noaptea. Unde-i poate duce pe unii ca aceştia o astfel de părere, nu este greu de înţeles. într-adevăr, cei care învaţă asemenea lucruri îşi iau îngăduinţa şi libertatea de a vorbi, de a urma şi de a face orice voiesc, fiindcă ei nu se tem nici de pedeapsă şi nici nu nădăjduiesc vreun bine de la Dumnezeu. Căci cum ar putea face altfel[19S], ei, care zic că lucrurile sînt aceleaşi întotdeauna şi că, iarăşi, eu şi tu trăim la fel, ca unii care nu putem deveni nici mai buni, nici mai răi ? Alţii, învăţînd că sufletul omenesc este nemuritor şi netrupesc, socotesc că atunci cînd fac vreun rău nu vor avea nici o pedeapsă (căci ceea ce este netrupesc nu poate pătimi) şi că n-au nevoie de nimic de la Dumnezeu, întrucît sufletul este nemuritor.

Atunci Tryfon, zîmbind cu înţeles, a zis:

—Dar tu ce crezi despre toate acestea ? Spune-ne ce părere ai tu despre Dumnezeu şi care este filozofia ta ?

II.

Iţi voi spune, i-am zis eu, care este părerea mea. într-adevăr filozofia este lucrul cel mai mare şi mai vrednic de Dumnezeu. Ea singură poate să ne înalţe pînă la Dumnezeu şi să ne apropie de El, iar sfinţi, cu adevărat, sînt numai aceia care-şi deprind mintea cu filozofia. Ce este, însă, filozofia şi pentru care motiv a fost ea trimisă oamenilor, este un lucru necunoscut de mulţi. Dealtminteri, pe bună dreptate, fiindcă ştiinţa aceasta fiind una singură, dacă toţi ar cunoaşte rostul

194. Este vorba de războiul declanşat de Bar-Kochebas, în timpul împăratului Hadrian (132—135). Potrivit acestei informaţii, Dialogul (nu alcătuirea lui în scris), se pare că a avut loc între anii 132—135.

195. Aici sfîntul Iustin se referă la unii dintre stoicieni. Cf. *Apolog. I,* XIX, 5 şi XX, 1-2.

ei, atunci nu ar mai fi unii platonicieni, alții stoici, alții peripateticieni, alții teoreticieni şi alții pitagorei. Cum s-a făcut că filozofia a devenit o ființă cu mai multe capete, vă voi spune îndată.

S-a întîmplat că, după cei dintîi care au venit în contact cu filozofia, cei care le-au urmat n-au mai cercetat nimic cu privire la adevăr, ci, fiind cuprinşi de admirație față de resemnarea, de înfrînarea şi de cuvintele încurcate ale acestora, au socotit adevăruri numai lucrurile acelea, pe care fiecare le-a învățat de la dascălul lui şi, la rîndul lor, au transmis mai departe, celor de după ei, aceste învățături, aşa cum le-au primit şi altele proprii asemănătoare cu cele dintîi, numindu-le pe toate, la un loc, cu numele părintelui de la început al lor. De aceea şi eu, dorind, la început, să mă alătur unuia dintre aceştia, m-am încredințat unui stoic[196] . Şi, stînd destulă vreme la el, dacă am văzut că nu mi se mai spunea nimic despre Dumnezeu (căci nici el, de altfel, nu ştia prea multe lucruri, zicînd că o asemenea învățătură nici nu este necesară), l-am schimbat pe acesta şi am venit la un altul, care se numea peripatetician şi care, după cîte se credea, era un bărbat grozav de luminat. Acesta, îngăduindu-mă pe lîngă el cîteva zile, mi-a pretins apoi să-i fixez onorariul, pentru ca venirea noastră în contact să nu rămînă fără de folos. Din cauza aceasta, socotind că un asemenea om nu poate fi nicidecum un filozof, l-am părăsit.

Dar, fiindcă sufletul meu nu-mi dădea pace, dorind să asculte continuu despre ceea ce formează în chip propriu şi deosebit obiectul filozofiei, am venit la un pitagoreu, care era pe atunci în mare vază, ocupîndu-se mult de tot cu filozofia. Apoi, vorbind cu el şi arătîndu-i că vreau să devin auditorul şi discipolul lui, mi-a zis: „I-a spune-mi: ai urmat cursurile de muzică, de astronomie şi de geometrie ? Crezi că poți contempla ceva din cele ce alcătuiesc fericirea, dacă n-ai învățat, mai întîi, lucrurile acestea, care smulg sufletul din limitele sensibilului şi-1 fac folositor lucrurilor intelectuale, pentru ca să poți vedea, în felul acesta, ce este în sine frumosul şi ce este binele ?" Lăudîndu-mi, cît se poate de mult aceste materii de învățămînt şi spunîndu-mi că ele sînt cu cît se poate de necesare, m-a respins, în cele din urmă, cînd a auzit că nu am cunoştință de ele. Am fost nemulțumit, după cum era şi natural, văzîndu-mi nădejdea spulberată şi aceasta cu atît mai mult, cu cît îmi închipuiam că acesta era un om cu adevărat cunoscător. Pe de altă parte, gîndindu-mă, iarăşi, la timpul pe care aveam să-1 întrebuințez pentru însuşirea materiilor acelora de învățămînt, nu mă puteam hotărî să fiu atît de mult amînat. Găsindu-mă, astfel, într-un asemenea impas, am socotit cu cale să mă duc şi la platonicieni, căci şi aceştia aveau un frumos renume. Şi cum nu de multă vreme venise în oraşul nostru[197] un bărbat înțelept şi

196. Potrivit cu *„Acta mart. Just. et soc"*, sfîntul Iustin Martirul vorbeşte şi prefectului Rusticus despre această odisee filozofică a sa.

foarte distins printre platonicieni, am petrecut laolaltă cu el de foarte multe ori şi am progresat astfel, pe calea aceasta, apropiindu-mă din ce în ce mai mult de el. înțelegerea lucrurilor netrupeşti mă încînta foarte mult, iar teoria ideilor dădea aripi judecății mele. De aceea, socoteam că nu avea să treacă prea multă vreme, pînă să devin înțelept şi, în neghiobia mea, nădăjduiam să văd pe Dumnezeu față către față: căci acesta este scopul filozofiei lui Platon.

III.

Pe cînd mă găseam astfel, părîndu-mi-se că port în mine o mare linişte şi voind să fug şi mai mult de orice urmă omenească[198], m-am dus într-un sat nu departe de mare. în timp ce mă apropiam de locul acela, în care ajungînd, aveam să fiu numai eu cu mine însumi, un bătrîn respectabil, cu înfățişarea destul de frumoasă, cu chip blînd şi cuvios, venea pe urma mea, numai la cîțiva paşi depărtare. întorcîndu-mă spre el şi oprindu-mă din cale, l-am fixat cu privirea straşnic. El mi-a zis:

—Mă cunoşti ? I-am
spus că nu.

—De ce, atunci, mi-a zis el, te uiți aşa la mine ?

— Mă mir, i-am răspuns eu, că te-ai întîmplat să fii în acelaşi loc cu mine. Căci nu m-am aşteptat să văd pe nimeni aici.

— Eu caut nişte oameni de-ai mei, mi-a zis acela, care au plecat de la mine, ca să se ducă într-altă parte. Am venit să văd, dacă nu cumva se vor arăta pe undeva. Dar tu, mi-a zis el, ce cauți pe aici ?

— Simt o plăcere deosebită, i-am răspuns eu, să mă ocup cu astfel de îndeletniciri. Căci aici pot să stau de vorbă cu mine însumi, nefiind alte lucruri care să mă împiedice, aşa cum se întîmpla de obicei. Nişte astfel de locuri sînt cît se poate de prielnice pentru meditație.

— Aşadar, tu eşti un om iubitor de meditație, mi-a zis el, şi nu eşti un om iubitor de faptă şi de adevăr, după cum nu încerci să fii un om mai mult practic decît un sofist ?

— Dar, i-am răspuns eu, ce lucru poate fi mai de seamă, pe care l-ar putea săvîrşi cineva, decît să arate că rațiunea este mai presus de toate celelalte şi

197. Se pare că aici este vorba despre Naplusa, locul de origine al sfîntului Iustin. După alții ar fi vorba tot despre Efes. Unul din motivele de seamă care au îndemnat pe sfîntul Iustin să vină la credința creştină a fost şi constanța martirilor în credința lor (vezi *Apolog. II,* XII, 1). Despre această constanță în credință, el vorbeşte în mai multe rînduri. Astfel: *Dialog.* XXXIV, 8; XLVI, 7; XCVI, 2; CX, 4; CXII, 2; CXXXI, 2.

198. Comp. Homer, *Iliada,* VI, 202.

lăsîndu-se astfel stăpînit şi condus de rațiune, să poată vedea rătăcirea altora şi

îndeletnicirile lor, anume că ei nu săvîrşesc nimic sănătos şi plăcut lui Dumnezeu ? Fără de filozofie şi fără de raţiunea cea dreaptă, nimeni nu poate dobîndi înţelepciunea. Pentru aceasta, tot omul trebuie să se îndeletnicească cu filozofia şi să socoată lucrul acesta ca fiind cel mai de seamă şi mai vrednic din toate, şi că celelalte nu sînt decît de o a doua şi a treia mînă, devenind lucruri moderate şi vrednice de acceptat numai în legătură cu filozofia şi că fără de ea, sau fără ca filozofia să urmeze în chip natural celor care se ocupă cu aceste lucruri, ele devin împovărătoare şi nişte lucruri de rînd.

—Aşadar, filozofia duce la fericire ? a reluat acela.

—Da, am răspuns eu, ea şi numai ea singură.

—Dar ce este oare filozofia şi în ce constă fericirea Ia care duce ea ? Dacă nu te împiedică ceva să-mi răspunzi, răspunde-mi!

—Filozofia, am reluat eu, este ştiinţa fiinţei şi cunoaşterea adevărului, iar încoronarea unei astfel de ştiinţe şi de înţelepciuni este fericirea.

—Dar ce numeşti tu Dumnezeu ? mi-a zis el.

—Dumnezeu este aceea ce este întotdeauna acelaşi şi care este în acelaşi fel; El este cauza fiinţei tuturor celorlalte.

In felul acesta i-am răspuns eu, iar el, auzind aceasta, m-a întrebat din nou:

—Dar ştiinţa nu este, oare, un nume comun al mai multor lucruri deosebite ? Căci în toate meşteşugurile, cel care cunoaşte pe vreunul dintre acestea se numeşte om de ştiinţă. Aşa se întîmpla cînd este vorba de meşteşugul armelor, al conducerii şi tot aşa şi în arta medicinii. Cît priveşte, însă, lucrurile dumnezeieşti şi cele omeneşti, nu se întîmpla la fel. Căci putem spune, oare, că există o ştiinţă care să ne procure cunoştinţa lucrurilor dumnezeieşti şi a celor omeneşti şi care să ne arate dumnezeirea şi dreptatea pe care acestea o conţin în ele ?

—Desigur, i-am răspuns eu.

—Dar ce ? A cunoaşte pe om sau pe Dumnezeu este acelaşi lucru cu a cunoaşte muzica, aritmetica, astronomia, sau altceva dintre acestea?

—Nicidecum !

—Prin urmare, mi-a zis acela, n-ai răspuns bine, fiindcă la cunoştinţa acelora ajungem prin învăţătură, sau printr-o continuă îndeletnicire cu ele, pe cînd la cunoştinţa celorlalte ajungem prin intuiţie. Dacă ţi-ar spune cineva că un animal, care trăieşte în India, nu este asemănător cu nici unul din toate celelalte, ci că este în cutare şi cutare fel, că este în multe chipuri şi culori, dacă nu l-ai văzut sau nu-1 vei vedea mai întîi, nu vei putea spune nimic despre el, de nu vei fi auzit vorbind despre el pe cineva care l-a văzut.

—Negreşit că nu, am zis eu.

—Atunci, cum ar putea vorbi, precum se cuvine, filozofii despre Dumnezeu, sau cum vor putea ei spune ceva adevărat despre El, dacă nu există o ştiinţă a Lui şi dacă nu L-au văzut şi nici nu L-au auzit vreodată ?

—Dar, părinte, am reluat eu, ei nu văd pe Dumnezeu cu ochii, aşa cum văd celelalte animale, ci Dumnezeu poate fi înţeles numai cu mintea, după cum zice Platon[199] , iar eu sînt de aceeaşi părere cu el.

IV.

—Are, oare, mintea noastră, a zis el, o astfel de putere, ba încă o putere atît de mare, sau nu percepe fiinţa decît prin simţuri ? Sau, ca să vorbim mai lămurit, va putea ea să vadă vreodată pe Dumnezeu, cîtă vreme nu este împodobită de Duhul Sfînt[200] ?

—Platon zice, am reluat eu, că în felul acesta este puterea de a vedea a minţii şi că ea ne-a fost dată pentru a putea privi, prin curăţia ei însăşi fiinţa aceea, care este cauza tuturor celor intelectuale, care nu are culoare, nici formă, nici mărime, nici altceva care se poate vedea cu ochiul, fiinţa aceea, zice tot el, care este mai presus de orice fiinţă, care nu se poate spune, nici povesti şi care este numai frumuseţe şi bunătate, găsindu-se deodată în sufletele cele bune de la natură, printr-o înrudire oarecare şi prin iubirea lor de a o vedea.

—Dar ce înrudire avem noi cu Dumnezeu ? m-a întrebat el. Sau şi sufletul este de natură dumnezeiască şi nemuritor şi deci, o parte din acel spirit împărătesc ? Şi, în felul în care vede acela pe Dumnezeu, ne este oare şi nouă cu putinţă, să cuprindem cu mintea noastră pe Dumnezeu şi, de aici, să fim fericiţi ?

— Desigur, am răspuns eu.

—Dar, a întrebat el, toate sufletele care sînt în diferitele animale îl pot cuprinde, sau altul este sufletul omului, altul acela al calului şi altul acela al asinului ?

—Nu, am răspuns eu; ci toate sînt aceleaşi în toate.

—Vor vedea, sau au văzut, oare, şi caii şi asinii pe Dumnezeu ?

—Nu, am răspuns eu; cum de altfel nici cei mai mulţi dintre oameni, ci numai aceia care trăiesc întru dreptate şi care sînt curăţiţi prin dreptate şi prin toate celelalte virtuţi.

—Prin urmare, a zis el, cineva nu vede pe Dumnezeu din cauza înrudirii şi nici pentru că este spirit, ci pentru că este virtuos şi drept.

199. Platon, *Timeu,* 77 B (ed. Didot, II, p. 238).

200. Şi după sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.* IV, XX, 6 şi 8 (P.G. VII, 1036-1038) condiţia de a vedea pe Dumnezeu este aceea de a avea în sine pe Duhul Sfînt.

—Da, am răspuns eu, dar şi pentru că are cu ce să înțeleagă pe Dumnezeu.
—Dar ce, caprele şi oile sînt oare nedreptățite ?
—Nu se face nici o nedreptate nimănui, am zis eu.
—Deci, după cuvîntul tău,şi aceste dobitoace vor vedea pe Dumnezeu ?
—Nu, căci trupul lor, fiind astfel de la natură, le este o piedică.
—Dacă aceste dobitoace ar avea glas, cunoaşte că ele ar defăima şi mai mult trupul nostru. Dar să lăsăm acum acestea şi să zicem că este aşa precum glăsuieşti tu. Spune-mi, însă, un lucru: sufletul vede pe Dumnezeu atunci cînd este încă în trup, sau numai după ce se desface de acesta ?
—îi este cu putință să ajungă la aceasta, am răspuns eu, şi atîta vreme cît se găseşte în chip omenesc, dar mai ales, după ce s-a desfăcut de trup şi se găseşte singur, poate să atingă ceea ce este mai presus de orice timp[201].
—Oare, îşi mai aduce aminte el de aceasta, venind iarăşi într-un om ?
—Cred că nu, am răspuns eu.
—Dar atunci ce folos au sufletele care îl văd, sau cu ce se deosebeşte sufletul care-L vede, de acela care nu-L vede, dacă nu-şi aduce aminte nici măcar de faptul că L-a văzut ?
—Aici nu pot spune nimic, am zis eu.
—Dar sufletele cele nevrednice de o astfel de privire, ce vor pătimi ?
—Ele sînt închise în trupurile vreunor fiare, iar pedeapsa lor constă tocmai în aceasta.
—Ştiu ele, însă, că din cauza aceasta se găsesc în nişte astfel de trupuri şi deci, că au păcătuit cu ceva ?
—Cred că nu.
—Atunci, nici ele nu folosesc nimic de pe urma pedepsei, după cîte se pare. Ba, aş putea spune chiar că nici măcar nu sînt pedepsite, de vreme ce ele nu pricep această pedeapsă[202] .
—Negreşit că nu !
—Aşadar, sufletele nici nu văd pe Dumnezeu şi nici nu rătăcesc în alte trupuri. Căci, dacă ar fi aşa, ele ar şti că sînt astfel pedepsite şi s-ar teme, mai departe, de a păcătui, chiar şi numai din întîmplare. Dar că ele pot înțelege că există Dumnezeu şi că dreptatea şi pietatea sînt ceva frumos, aici sînt şi eu de aceeaşi părere, a zis el.
—Bine zici, i-am răspuns eu.

201. Sfîntul Iustin vorbeşte mereu ca un platonician. A se vedea *Phedon,* 66, ed. Didot, I, p. 51 *şipassim.*
202. Deopotrivă cu sfîntul Iustin, la rîndul lor şi sfîntul Irineu şi Tertulian combat metempsihoză şi cu acelaşi argument, scos din necunoştința pe care o avem despre ea.

V.

Deci, filozofii aceia nu ştiu nimic despre aceste lucruri; căci ei nu pot spune nici măcar ce este sufletul.

—Se pare că nu.

—Nu trebuie să spunem nici măcar că sufletul este nemuritor, căci ceea ce este nemuritor este totodată şi nenăscut.

— După unii filozofi, numiți platonicieni, sufletul este într-adevăr nenăscut şi nemuritor.

—Dar poate că tu zici că şi lumea este nenăscută ?

—Sînt unii care zic aşa, dar eu nu sînt de părerea aceasta.

—Foarte bine faci ! Că ce rost ar avea ca un trup, atît de solid, care are duritate şi care este compus, care se schimbă pierind şi născîndu-se zi de zi, să socotim că n-a fost făcut de la început de cineva, iar dacă lumea este născută, în chip necesar că şi sufletele au fost făcute şi că ele nu există cu de la sine putere ? Căci ele au fost făcute pentru oameni şi pentru celelalte animale, dacă, după cum spui tu, au fost făcute fiecare în parte, iar nu fiecare cu trupul lui propriu.

—Aşa mi se pare şi mie că este drept.

—Prin urmare, sufletele nu sînt nemuritoare.

—Nu, fiindcă am văzut că şi lumea este născută.

—Dar eu nu spun nicidecum că toate sufletele mor; căci pentru cei răi, aceasta ar fi cu adevărat un profit. Dar atunci cum ? Sufletele celor pioşi rămîn într-un loc mai bun, iar cele nedrepte şi rele într-unui mai rău, aşteptînd acolo vremea judecății. Astfel, sufletele cele vrednice de Dumnezeu nu vor mai muri, pe cînd celelalte vor fi pedepsite, atîta vreme cît Dumnezeu voieşte ca ele să existe şi să fie pedepsite.

¯ Ce spui tu acum nu este, oare, acelaşi lucru cu acela pe care Platon îl lasă să se înțeleagă, despre lume, în Timaeos, spunînd că ea este strică-cioasă întrucît este făcută, dar că ea nu va fi distrusă şi nici nu-şi va găsi soarta morții, din cauza voinței lui Dumnezeu ? Şi crezi că se poate spune acelaşi lucru şi despre suflet şi, în genere, despre toate celelalte ? Căci toate cele ce sînt după Dumnezeu, sau care vor fi vreodată, au natura stricăcioasă şi, ca atare vor dispărea şi nu vor mai fi. Singur Dumnezeu este nemuritor şi nestricăcios şi tocmai pentru aceasta este Dumnezeu, în vreme ce toate celelalte, care vin după El, sînt născute şi stricăcioase. Pentru aceasta sufletele vor şi muri şi vor fi şi pedepsite; căci dacă ar fi nenăscute, ele n-ar mai păcătui şi n-ar mai fi pline de nebunie, nici n-ar mai fi şovăitoare şi cutezătoare, nici n-ar mai locui de bună voie în porci, în şerpi şi în cîini, nici n-ar mai fi îngăduit ca să fie constrînse, de vreme ce-ar fi nenăscute. Căci ceea ce este nenăscut este asemănător cu ceea ce este nenăscut şi este deopotrivă şi acelaşi cu el, neputîndu-se deosebi unul de altul nici în ceea ce priveşte puterea, nici în ceea ce priveşte cinstea. De aici urmează că nici nu sînt multe cele ce sînt nenăscute. Căci, dacă ai socoti că între cele ce sînt nenăscute ar exista vreo deosebire şi ai cerceta mai bine, n-ai putea găsi cauza deosebirii, ci, • ducîndu-te cu mintea la nesfîrşit, aceasta în cele din urmă, se va opri obosită, la

ceva care este nenăscut şi vei sfîrşi prin a zice că acesta este cauza tuturor. Oare aceasta au scăpat-o din vedere Platon şi Pitagora, bărbaţii aceia înţelepţi, care au devenit pentru noi un fel de zid şi de sprijin al filozofiei ? [203]

VI.

Puţin îmi pasă de Platon, de Pitagora şi, în genere, de oricare altul, care gîndeşte la fel. Că adevărul acesta este, află-1 de aici: sau sufletul este viaţă, sau el are viaţă. Dacă este viaţă, atunci el ar trebui să facă pe altcineva să trăiască, iar nu pe sine însuşi, după cum şi mişcarea face să se mişte un alt lucru, iar nu pe sine însăşi. Faptul că sufletul trăieşte, nimeni n-ar putea tăgădui. Dacă trăieşte, însă, el trăieşte nu pentru că este viaţă, ci pentru că se împărtăşeşte din viaţă şi, ceea ce se împărtăşeşte din ceva este cu totul altceva decît aceea din care se împărtăşeşte. Sufletul se împărtăşeşte din viaţă, pentru că Dumnezeu voieşte ca el să trăiască. Şi ca atare, sufletul nu se va mai împărtăşi din viaţă, cînd Dumnezeu va voi ca sufletul să nu mai trăiască. Căci sufletul nu trăieşte prin el însuşi, cum trăieşte Dumnezeu. Ci — după cum nu este cu putinţă ca omul să trăiască continuu şi nici ca sufletul să fie continuu la un loc cu trupul şi atunci cînd trebuie ca armonia aceasta să se desfacă, sufletul părăseşte trupul şi omul nu mai există — tot astfel şi atunci cînd sufletul nu trebuie să mai existe, spiritul vivificator[204] pleacă din el, iar sufletul nu mai există, ci se întoarce iarăşi acolo de unde a fost atras[205].

VII.

Atunci, la ce dascăl se va mai duce cineva în cazul acesta, sau unde va mai găsi vreun folos, dacă nici la aceştia nu se găseşte adevărul ?

— Cu mult mai înainte de aceşti aşa-zişi filozofi, au fost nişte oameni fericiţi, drepţi şi iubitori de Dumnezeu, care au vorbit în Duhul Sfînt şi care au arătat cele viitoare, care se întîmpla acum: aceştia sînt profeţii. Numai aceştia au

203. Argumentul acesta a fost reprodus de sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.*, II, XVI, 3 (P. G. VIII, 760).

204. De aici nu se poate trage concluzia că sfîntul Iustin ar fi distins în om: spiritul, sufletul şi trupul (teoria trihotomistă). El rămîne pretutindenea un partizan al dihoto-mismuluiţa se vedea: *Dialog.* CV, 3—4; *Apolog. I,* 8, 4 *şi Apolog. II,* 10, 1.

205. Eccl. 12, 7.

văzut şi au spus oamenilor adevărul, netemîndu-se şi neascultînd de nimeni. Ei nu au fost învinşi de dorinţa de slavă, ci au spus numai ceea ce au auzit şi au văzut, fiind plini de Duhul Sfînt. Scrierile lor se păstrează chiar şi acum şi, îndeletnicindu-se cineva cu ele, dacă crede în ele, poate folosi foarte mult: atît cu privire la începuturi, cît şi cu privire la sfîrşit şi la toate cele ce trebuie să ştie un filozof. Ei nu vorbesc cu dovezi, căci sînt nişte martori vrednici ai adevărului, mai presus de orice dovadă. Cele ce s-au mtîmplat, însă, sau se întîmpla şi acum, silesc pe orişicine să fie de acord cu cele grăite de ei. Chiar şi numai pentru minunile pe care le-au săvîrşit, ei pot fi socotiţi drepţi, atunci cînd au slăvit pe Făcătorul tuturor, Dumnezeu şi Tatăl şi au vestit pe Hristos, Care avea să vină de

la El şi Care avea să fie Fiul Lui. Lucrul acesta nici nu l-au făcut şi nici nu-1 fac profeții mincinoşi, care sînt plini de duhul cel necurat şi rătăcitor şi care, deşi îndrăznesc să săvîrşească oarecare minuni, spre uimirea oamenilor, slăvesc, în schimb, duhurile rătăcirii şi pe demoni[206] . Roagă-te, deci, mai presus de toate, să ți se deschidă porțile luminii, căci toate acestea nu pot fi văzute şi nici înțelese de toți, dacă Dumnezeu şi Hristosul Lui nu dă cuiva să înțeleagă.

VIII.

Spunînd acestea şi alte multe de felul acestora pe care nu mai este timpul să le înşir acum aici, a plecat, poruncindu-mi să urmez aceste lucruri, şi nu l-am mai văzut, de atunci. Iar mie, mi s-a aprins deodată un foc în suflet şi m-a cuprins o mare dragoste de profeți şi de bărbații aceia, care sînt prietenii lui Hristos. Şi, gîndind la cuvintele lui, găseam că aceasta este singura filozofie sigură şi aducătoare de folos. In felul acesta şi pentru aceasta sînt filozof. Şi aş voi ca toți, dobîndind aceeaşi dispoziție pe care o am eu, să nu vă depărtați de cuvintele Mîntuitorului. Căci ele au în sine ceva de temut şi sînt în stare să îmblînzească pe toți cei care ies din ideea cea dreaptă, fiind o odihnă cît se poate de plăcută pentru cei ce se dedau studiului lor. Dacă, deci, te îngrijeşti şi tu de tine şi dacă voieşti să ajungi la mîntuire şi ai încredere în Dumnezeu, ca unul care, în definitiv, nu eşti străin de aceste lucruri, se cuvine ca şi tu, cunoscînd pe Hristosul lui Dumnezeu şi devenind desăvîrşit, să fii fericit.

Spunînd acestea, prea iubitul meu[207] , cei care erau împreună cu Tryfon au început să rîdă, iar el, zîmbind, mi-a zis:

— Toate celelalte despre care ai vorbit, le accept şi-ți admir zelul tău pentru

206.1 Tim. 4, 1.

207. Aici este vorba despre Marcus Pompeius, căruia i-a fost dedicat acest dialog (cf. *Dialog.* CXLI, 5 şi I, 1).

tot ceea ce este dumnezeiesc, dar ar fi fost mai bine, dacă ai fi rămas la filozofia lui Platon, sau a altcuiva, practicînd resemnarea, înfrînarea şi cumpătarea, decît să te înşeli cu nişte cuvinte mincinoase şi să urmezi unor oameni de nimic. Căci dacă ai fi rămas în felul acela Ia filozofie şi dacă ai fi trăit fără de pată, ai fi avut nădejdea unei sorți mai bune. Părăsind însă pe Dumnezeu şi nădăjduind în om, ce mîntuire îți mai poate rămîne ? Dacă acum vrei să mă asculți şi pe mine (căci de acum te socot prieten), mai întîi circufncide-te, apoi păzeşte, după cum este legiuit, sabatul, sărbătorile, lunile cele noi ale lui Dumnezeu şi, într-un cuvînt, fă tot ceea ce este scris în Lege, şi atunci poate că vei găsi milă înaintea lui Dumnezeu. Hristos, însă, chiar dacă s-a născut şi se va fi găsind pe undeva, este un necunoscut şi el însuşi nu se cunoaşte, nici nu are vreo putere, pînă cînd, venind Ilie, nu-1 va unge şi nu-1 va face cunoscut tuturor. Voi, însă, primind un zvon zadarnic, v-ați făurit un Hristos, iar din cauza lui, sînteți nimiciți acum prosteşte.

IX.

îngăduie-ţi-se ţie, omule şi iartă-ţi-se ţie, i-am zis eu atunci, că nu ştii ce vorbeşti. Ai ascultat de nişte dascăli care nu pricep Scripturile şi vorbeşti, la voia întîmplării, ceea ce-ţi vine în minte. Dacă ai voi să primeşti, însă, discuţia cu privire la aceasta, cum că, adică, nu sîntem în rătăcire şi că nu vom înceta niciodată de a mărturisi acest lucru, chiar dacă se vor purta asupra noastră toate defăimările oamenilor şi chiar dacă tiranul cel mai crud ne-ar sili la aceasta, îţi voi arăta numaidecît, că noi n-am crezut în nişte basme zadarnice şi nici în niscaiva cuvinte lipsite de dovadă, ci în nişte cuvinte pline de Duh Sfînt, izvorîtoare de putere şi înfloritoare de har.

Cei ce erau cu el, izbucniră iarăşi în hohote de rîs şi începură să vorbească cuvinte urite, pentru care motiv ridicîndu-mă, eram gata s-o iau din loc. Dar el, apucîndu-mă de haină, mi-a zis să nu plec, mai înainte de a îndeplini ceea ce am făgăduit.

— Dar atunci, am zis eu, tovarăşii tăi să nu mai facă gălăgie şi nici să nu mai vorbească atît de urît; ci, dacă vor, să asculte în linişte, iar dacă vreo treabă mai de seamă îi împiedică, să plece. Apoi noi, retrăgîndu-ne undeva şi odihnindu-ne, să terminăm discuţia.

Tryfon a găsit cu cale şi el că e bine să facem aşa. De aceea, îndreptîn-du-ne am luat-o către centrul stadionului Xistos. Doi dintre tovarăşii lui, bătîndu-şi joc de noi şi luînd în rîs rîvna noastră, au plecat. Cînd am ajuns în locul acela, către care ne îndreptam, unde şi de-o parte şi de alta, sînt nişte bănci de piatră, cei ce erau împreună cu Tryfon, aşezîndu-se pe una din aceste bănci şi unul din ei aducînd vorba despre războiul cel din Iudeea, au început cu toţii să vorbească despre acest război.

X.

Atacurile împotriva creştinilor. După ce aceştia au terminat discuţia lor, am început, iarăşi, să le grăiesc:

— Bărbaţi prieteni, nu cumva mai este şi alt motiv pentru care ne defăimaţi, în afară de acela că nu trăim după Lege, nu ne circumcidem trupul la fel cu strămoşii voştri şi nu păstrăm sîmbăta, ca voi? [208] Sau şi viaţa şi moravurile noastre sînt defăimate de voi ? Vreau să spun: nu cumva aţi crezut şi voi, despre noi, cum că am mînca oameni şi că, după băutură, stingînd luminile, ne tăvălim în amestecuri neîngăduite ? Sau ne condamnaţi numai pentru faptul că credem în învăţăturile noastre şi că nu credem, într-o învăţătură, după voi adevărată ?

— Faptul acesta ne miră, a zis Tryfon. Cît despre celelalte, despre care vorbesc alţii, ele nu sînt vrednice de crezare, căci sînt prea departe de natura omenească. De altfel, ştim că şi preceptele voastre din aşa-numita Evanghelie, sînt atît de minunate şi de mari, încît îmi vine să cred, că nimeni nu poate să le păzească, căci am avut toată grija ca să mă îndeletnicesc şi cu ele[209] . Mă surprinde, însă, mai ales faptul, că voi, numindu-vă pioşi şi socotind că vă deosebiţi de alţii, neseparîndu-vă însă întru nimic de ei, nici nu arătaţi o viaţă

deosebită de aceea a neamurilor, prin faptul că nu păziți nici sîmbetele, nici sărbătorile şi nici nu aveți circumciziune, ci, punîndu-vă nădejdile într-un om răstignit, aveți credința să dobîndiți totuşi vreun bine de la Dumnezeu, cu toate că nu îndepliniți poruncile Lui. Sau poate n-ați citit că „se va nimici sufletul acela din neamul lui, care nu se va circumcide în ziua a opta"[210]? Şi tot asemenea s-a spus şi despre cei de alt neam şi despre sclavii cumpărați cu bani. Deci, voi, disprețuind de-a dreptul acest aşezămînt, nu voiți să țineți seama de el şi nici de cele ce decurg din el. Dimpotrivă, încercați să ne convingeți că cunoaşteți pe Dumnezeu, cu toate că nu faceți nimic din cele ce fac cei ce se tem de Dumnezeu. . . Dacă ai de spus ceva întru apărare față de acestea şi dacă poți arăta în ce fel nădăjduiți ceva cu toate că nu păziți Legea, te-am asculta cu multă plăcere şi, în acelaşi chip am putea discuta împreună şi asupra celorlalte puncte de vedere.

XI.

Noua alianță. Nici nu va fi vreodată, Tryfon, vreun alt Dumnezeu şi nici nu a fost altul din veci, i-am zis eu, afară de Cel ce a făcut şi a orînduit

208. Acestea erau, la vremea aceea, acuzațiile cele mai curente aduse de iudei împotriva creştinilor. Sfîntul Iustin s-a plîns adesea împotriva lor (A se vedea: *Apolog. I,* X, 6; XXII, 2 şi mai ales XXVI, 7; si *Apolog. II,* XII, 1, iar mai ales *Dialog.* XVII, 3 şi CVIII, 2).

209. Trifon vorbeşte aici întocmai ca scriitorii creştini. A se vedea Minucius Felix, *Octavius* (XXX), P.L., III, 301 siTertullianus,/lpo/o^efi'cum VII si VIII, P.L., 1,308 şiurm.

210. Fac. 17, 14.

acest univers. Şi, ceva mai mult, noi nu socotim că Dumnezeul nostru este unul, iar al vostru altul, ci El este unul şi acelaşi, Care a scos pe părinții voştri din Egipt „cu mîna puternică şi cu brațul înalt"[211] . De altfel, noi nici n-am nădăjduit în altcineva (căci nu este un altul), ci numai în Acesta, în care nădăjduiți şi voi, în Dumnezeul lui Abraam, al lui Isaac şi al lui Iacob. Nu am nădăjduit, însă, prin Moisi, nici prin Lege, căci în cazul acesta am fi făcut şi noi ceea ce faceți voi. Am citit nu de mult, o, Tryfon, că ar fi şi o lege ultimă şi un testament mai de seamă decît toate celelalte[212], pe care trebuie să-1 păzească acum toți oamenii care doresc să se învrednicească de moştenirea lui Dumnezeu. Căci Legea cea de pe Horeb este acum o lege veche şi ea este numai a voastră, pe cînd cealaltă este, în genere, a tuturor. Şi, o lege, care se dă împotriva unei alte legi, o desființează pe cea dintîi, după cum şi un testament, care se face mai tîrziu, îl face de asemenea nelucrător pe cel dinaintea lui. Drept lege veşnică şi finală şi testament credincios[213] , ne-a fost dat nouă Hristos, după care nu mai este nici o lege, nici un precept, nici o poruncă. Sau, poate că tu nu ai citit ceea ce spune Isaia ? „Ascultați-mă, ascultați-mă poporul meu şi împăraților luați aminte, că va veni o lege de la mine şi judecata mea va fi întru lumina neamurilor. Se apropie repede dreptatea mea şi va veni mîntuirea mea, iar neamurile vor nădăjdui în brațul

211. Deut. 5, 15;Ps. 135, 12.

212. Lege (râ/noc) şi Testament *(Aia&fjKTj).* Aici sfîntul Iustin înfățişează creştinismul ca o nouă lege şi o nouă alianță, opuse celor vechi, pe care le abrogă. Adevăratul legiuitor nu mai este Moisi, ci Iisus Hristos *(Dialog.* XII, 2 şi XIV, 3). Ideea o găsim şi la sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.* III, X, 5; IV, IX, 2; XXXIV, 4 (P.G. VII, 878, 997, 1085) şi la Tertullianus: *De praesor.* XIII şi *Adv. Judaeos* III (P.L. II, 604).

213. Is. 55, 3;61, 8;Ier. 32,40.

214. Is. 51,4-5.

215. Ier. 31, 31-32.

216. Fac. 49, 10.

meu"[214] . Iar prin Ieremia spune, tot despre testamentul acesta, în felul următor: „Iată, vin zilele, zice Domnul,şi voi încheia cu casa lui Israel şi cu casa Iui Iuda un testament nou, nu acela pe care l-am încheiat cu părinţii lor, în ziua în care i-am luat de mînă, pentru a-i scoate din Egipt" [215]. Deci, dacă Dumnezeu a proclamat că va fi orînduită o nouă alianţă şi că aceasta va fi spre lumina neamurilor, noi vedem şi sîntem convinşi, că, prin numele lui Iisus Hristos cel răstignit, înşişi oamenii vin la Dumnezeu de la idoli şi de la orice altă nedreptate şi rămîn pînă la moarte în mărturisire şi pietate, şi că din lucrurile şi din minunile care urmează, poate fi înţeles de toţi, că aceasta este „Legea cea nouă, şi alianţa cea nouă şi nădejdea celor din toate neamurile"[216], care aşteaptă bunurile cele de la Dumnezeu. Căci neamul israelit cel adevărat şi duhovnicesc, neamul lui Iuda şi neamul lui Iacob, Isaac şi Abraam, care pe cînd se găsea în necircumciziune[217] a fost mărturisit de Dumnezeu şi binecuvîntat şi numit părinte al multor neamuri[218], sîntem noi, cei care am fost aduşi la Dumnezeu prin Hristos cel răstignit, după cum se va dovedi, pe măsură ce vom înainta în discuţiunea noastră.

XII.

Spunîndu-i acestea, am adăugat că şi într-un alt loc, Isaia zice: „Ascultaţi-mi cuvintele şi sufletul vostru va trăi şi voi încheia cu voi o alianţă nouă, cele sfinte şi credincioase ale lui David. Iată, l-am dat pe el mărturie neamurilor. Neamurile care nu te cunosc, te vor chema; popoarele care nu te ştiu, vor găsi scăpare la tine, din cauza Dumnezeului cel sfînt al tău, Israel, că te-a slăvit pe tine"[219]. Legea aceasta, însă, voi aţi dispreţuit-o şi aţi batjocorit alianţa cea nouă şi sfîntă a Lui şi nici acum nu o primiţi şi nici nu vă pocăiţi, iar răul pe care-1 faceţi cu aceasta este cît se poate de mare. „Ba, ceva mai mult: urechile voastre s-au astupat, ochii voştri au orbit, iar inima voastră vi s-a învîrtoşat" [220] . A strigat Ieremia[221], şi nici astfel nu aţi ascultat; a venit Legiuitorul[222] şi nu L-aţi văzut; „Săracilor li se predică, orbii văd" [223] , iar voi nu înţelegeţi. Este nevoie de o a doua circum-ciziune, iar voi socotiţi că este mare lucru de voi din cauza circumciziunii trupului. Legea cea nouă voieşte ca voi să păziţi de-a pururi sabatul, iar voi, nelucrind nimic o zi, socotiţi că sînteţi pioşi, neînţelegînd pentru ce vi s-a poruncit astfel. Iar dacă mîncaţi pîine nedospită, voi ziceţi că împliniţi voia lui Dumnezeu. Dar Domnul Dumnezeul nostru nu binevoieşte în nişte astfel de lucruri. Dacă este cineva dintre voi sperjur sau hoţ, să înceteze; dacă este preacurvar, să se pocăiască, fiindcă numai atunci el a păzit sabatele cele pline de desfătări şi adevărate[224] ale lui Dumnezeu. Dacă cineva nu are mîini curate, să se spele,căci atunci este curat.

XIII.

De altfel, Isaia nu v-a trimis la baie[225], ca să vă spălați acolo crima şi celelalte păcate, căci nici toată apa mării n-ar fi fost în stare să vă curețe;

217. Rom. 4, 10.
218. Fac, 17, 5; Rom. 4, 17.
219. Is. 55,3-5.
220. Is. 6, 10.
221. Ier. 31,31.
222. Este vorba despre Iisus Hristos, despre Care se poate spune că, în *Apologie* apare ca Mîntuitor mai ales prin învățătura Sa, în *Dialog,* mai ales în rol de legislator, fără ca totuşi să excludă ideea mintuirii prin suferințele lui Hristos. A se vedea *Dialog.* XIII, 1 şi XXIV, 1.
223. Mt. 11, 5;Is. 29, 18-19;61, 1.
224. Is. 58, 13.
225. Is. 1,16.

ci, după cum este natural, baia aceea mîntuitoare, despre care a vorbit atunci, este baia celor care se pocăiesc şi care se curăță nu „prin sîngele țapilor şi al oilor", sau „prin cenuşa unei junince", sau prin ofrande de floare de făină, ci în credință, prin sîngele lui Hristos şi prin moartea Lui[226], Care pentru aceasta a murit, după cum însuşi Isaia a spus grăind astfel: „Domnul va descoperi brațul Său cel sfînt înaintea tuturor neamurilor şi toate neamurile şi marginile pămîntului vor vedea mîntuirea cea de la Dumnezeu, îndepărtați-vă, îndepărtați-vă, îndepărtați-vă, ieşiți de acolo şi nu vă atingeți de murdărie, ieşiți din mijlocul ei, despărțiți-vă, voi care purtați vasele Domnului, căci voi nu mergeți în tulburare. înaintea voastră va merge Domnul şi cel ce vă adună pe voi este Domnul Dumnezeul lui Israel. Iată, sluga mea va înțelege şi va fi înălțat şi va fi slăvit foarte. După cum mulți se vor mira de tine, tot astfel, El va şterge dinaintea oamenilor chipul şi slava ta şi astfel, neamuri multe se vor minuna de El, iar împărații îşi vor închide gurile lor, căci cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea şi cei care nu au auzit vor înțelege. Doamne, cine a crezut auzului nostru şi brațul Domnului cui s-a descoperit ? Noi am vestit înaintea Lui ca un copil, ca o rădăcină într-un pămînt însetat. El nu are chip şi nici slavă şi L-am văzut pe El şi nu avea nici chip, nici frumusețe, ci chipul Lui era necinstit şi se ştergea înaintea fiilor oamenilor. Un om, care era cu rană şi care ştia să suporte slăbiciunea, căci s-au întors de la fața Lui şi a fost necinstit şi nu a fost luat în seamă. Acesta poartă păcatele noastre şi suferă pentru noi şi am socotit că El este în durere, în rană şi în suferință. Iar El a fost rănit pentru păcatele noastre şi a fost slăbit din cauza nelegiuirilor noastre. învățătura păcii noastre asupra Lui şi cu lovirea Lui noi am fost vindecați. Toți am fost rătăciți ca nişte oi, omul s-a rătăcit în calea lui. Şi Domnul L-a dat pe El pentru păcatele noastre, iar El, cu toate că I s-au căşunat tot felul de chinuri, nu-Şi deschide gura Sa. Ca o oaie spre junghere S-a adus şi ca un miel, care este fără de glas, în mintea celui ce-1 tunde, aşa nu Şi-a deschis gura Sa. întru umilința Lui, judecata Lui s-a ridicat. Iar neamul Lui cine-1 va spune ? Că se ia de pe pămînt viața Lui. Din cauza nedreptăților poporului meu, a venit la moarte. Şi voi da pe cei răi în locul îngropării Lui şi pe cei bogați în locul morții Lui, că El n-a

226. Evr. 9, 13.

făcut nelegiuire şi nu s-a găsit vicleşug în gura Lui. Şi Domnul voieşte să-L curețe de rană. Dacă veți da pentru păcat, sufletul vostru va vedea sămînța de viață lungă. Şi Domnul voieşte să ia din durere sufletul Lui, să-i arate lumina şi să-1 formeze în înțelegere, îndreptățind nedreptul, care lucrează bine multora. El va lua asupra-Şi păcatele noastre. Pentru aceasta, El va moşteni pe mulți şi va împărți prăzile celor puternici, pentru care sufletul Lui a fost dat morții şi a fost socotit cu cei fără de lege şi El a luat asupră-Şi păcatele multora şi a fost dat pentru nelegiuirile lor. Bucură-te stearpă, care nu ai născut; izbucneşte şi strigă, tu, care n-ai avut dureri de naştere, căci copiii pustiului sînt mult mai mulți decît ai aceleia care are bărbat. Domnul a zis: Lărgeşte-ți locul cortului tău şi al curților tale, înfige, nu cruța, lărgeşte-ți corturile tale şi întăreşte-ți stîlpii tăi, desfăşurîndu-i la dreapta şi la stînga. Şi sămînța ta va moşteni neamuri şi vei locui cetăți pustiite. Nu te teme că ai fost ruşinat, nici nu te ruşina că ai fost defăimat, căci vei uita ruşinea ta veşnică şi nu-ți vei mai aduce aminte de defăimarea văduviei tale, că Domnul Şi-a făcut Luişi nume şi Cel ce te smulge pe tine este Dumnezeul lui Israel şi numele Lui va fi chemat pe tot pămîntul. Domnul te-a numit pe tine, ca pe o femeie părăsită şi mică la suflet, ca pe o femeie urîtă încă din tinerețe" [227] .

XIV.

Deci, prin baia pocăinței şi a cunoştinței lui Dumnezeu, care s-a făcut pentru nelegiuirea popoarelor lui Dumnezeu, după cum zice Isaia, noi am crezut şi cunoaştem, că Botezul acela, pe care 1-a vestit el de mai înainte, este singurul care poate curați pe cei ce se pocăiesc şi că el este „apa vieții" [228] . Gropile pe care vi le-ați săpat voi înşivă sînt nimicite şi nu vă sînt de nici un folos[229] . Căci ce folos poate să aibă botezul acela care curăță numai carnea şi trupul ? Botezați-vă sufletul de urgie şi de îmbuibare, de invidie şi de ură, căci numai atunci trupul vostru va fi curat[230] . Acesta este simbolul pîinilor celor nedospite: să nu mai faceți lucrurile vechi ale aluatului celui rău[231]. Voi însă ați înțeles totul numai trupeşte şi socotiți că sînteți pioşi dacă, făcînd acestea, aveți sufletele pline de vicleşug şi în genere de toată răutatea. Din cauza aceasta şi Dumnezeu v-a poruncit ca, după cele şapte zile ale mîncării de azime, să vă frămîntați vouă aluat nou, cu alte cuvinte, El v-a poruncit săvîrşirea unor alte lucruri, iar nu imitarea celor vechi şi rele. Pentru (a arăta) că acest lucru este ceea ce cere de la voi acest Legiuitor nou, voi aduce din nou cuvintele spuse de mine mai înainte şi voi mai aduce, odată cu ele şi altele, pe care mai înainte le-am trecut cu vederea.

S-a zis de către Isaia, astfel: „Ascultați-Mă, şi sufletul vostru va trăi şi voi încheia cu voi o alianță nouă, cele sfinte şi credincioase ale lui David.

227. Is. 52, 10-54, 6.
228. Ier. 2,13.
229. In. 4, 10;Apoc. 21,6.
230. Lc. 11,41.
231. I Cor. 5, 8.

Iată, l-am dat pe el mărturie neamurilor, conducător şi proteguitor al neamurilor. Neamurile care nu te cunosc, te vor chema şi popoarele care nu te ştiu, vor găsi scăpare la tine, din cauza Dumnezeului cel sfînt al tău, Israel, că te-a slăvit pe tine. Căutați pe Dumnezeu şi găsindu-L, chemați-L, cînd Se va apropia de voi. Părăsească nelegiuitul căile lui şi bărbatul cel nelegiuit voile lui şi întoarcă-se la Domnul şi va fi miluit, fiindcă va ierta mult timp păcatele voastre. Căci voile mele nu sînt ca cele ale voastre şi nici căile mele ca cele ale voastre, ci, pe cît de departe este cerul de pămînt, pe atît de departe este calea mea de calea voastră şi gîndurile voastre de gîndul meu. In felul în care coboară zăpada şi ploaia din cer şi nu se va întoarce pînă ce nu va îmbiba pămîntul şi-1 va fructifica şi-1 va face să scoată roade şi să dea sămînța semănătorului şi pîinea de mîncare, tot aşa va fi şi cuvîntul meu, care va ieşi din gura mea: nu se va întoarce, pînă ce nu se vor împlini toate cîte am voit şi voi conduce cu bine poruncile mele. Căci veți ieşi întru veselie şi veți fi învățați întru bucurie, munții şi colinele vor sălta, primindu-vă pe voi şi toți arborii de pe ogoare vor lovi din ramuri; în locul spinului va răsări chiparosul; în locul urzicii va răsări mirtul; iar Domnul va fi spre nume şi semn veşnic şi nu se va şterge" [232] . Dintre cuvintele acestea şi din altele de felul acesta, spuse de profeți, am accentuat, o Tryfon, că unele s-au spus cu privire la prima venire a lui Hristos, în care avea să Se arate oamenilor „necinstit, disprețuit şi muritor" [233] , iar celelalte, la cea de a doua arătare a Lui, „cînd va veni întru slavă şi deasupra norilor" şi poporul vostru „îl va vedea şi-L va cunoaşte pe Acela pe Care L-au împuns cu sulița", după cum a spus profețind Osea[234] , unul dintre cei doisprezece profeți,şi Daniel[23 5] .

XV.

învățați-vă, deci, să postiți adevăratul post al lui Dumnezeu, cum zice Isaia, ca să fiți bine plăcuți lui Dumnezeu. Căci Isaia a grăit astfel: „Strigă cu putere şi nu te cruțat ridică-ți glasul ca o trîmbiță şi vesteşte neamului meu păcatele lor şi casei lui Iacob nelegiuirile lor. Ei mă caută zi de zi şi doresc să cunoască căile mele, ca un popor care a'făcut dreptatea şi care n-a părăsit judecata lui

232. Is. 55, 3-13.
233. Is. 53, 2—3; Ideea unui Mesia pătimitor, în cadrul primei Sale parusii, era familiară iudeilor. A se vedea *Dialog.* LXVIII. Cît priveşte chipul Domnului Hristos, sfîntul Iustin, potrivit lui Isaia 53, 2, credea că Iisus a fost iîrît la înfățişare. Aceeaşi idee o găsim la sfîntul Irineu, Tertulian şi Clement Alexandrinul. Pentru Origen, Domnul a fost cînd frumos, cînd urît la înfățişare, potrivit felului de a fi al celor ce-L vedeau. Menționarea lui Osea aici, este probabil o scăpare din vedere a sfîntului Iustin, căci citatul nu este din Osea, ci din Zaharia.
234. Zah. 12, 10.
235. Dan. 7, 13.

Dumnezeu. îmi cer acum judecată dreaptă şi doresc să se apropie de Dumnezeu, zicînd: pentru ce am postit, dacă Tu n-ai văzut şi pentru ce ne-am umilit sufletele dacă Tu nu ai cunoscut ? Căci în zilele posturilor voastre voi găsiți voințele voastre şi asupriți pe toți supuşii voştri; iată, voi postiți în judecăți şi-n lupte şi

loviţi cu pumnii pe cel umil. Pentru ce postiţi pînă astăzi ? Pentru a fi auzit glasul vostru întru strigare ? Eu n-am ales un astfel de post şi nici o astfel de zi pentru ca omul să-şi umilească sufletul său şi chiar dacă-ţi vei pleca cerbicea întocmai ca un cerc, şi-ţi vei aşterne sac şi cenuşă, nici astfel nu veţi numi acestea post şi zi primită de Domnul. Căci Eu nu am ales un astfel de post, zice Domnul. Ci desfă toată legătura nedreptăţii, desfă cătuşele schimburilor silite, dă drumul întru iertare celor asupriţi şi sfîşie orice act nedrept. împarte cu cel flămînd pîinea ta şi pe săracii cei fără de adăpost adu-i în casa ta. Dacă vei vedea pe cineva gol, îmbracă-1 şi nu fi mîndru faţă de cei de aceeaşi sămînţă cu tine. Atunci, lumina ta va ţîşni de dimineaţă şi îmbrăcămintea ta repede va străluci şi înaintea ta va merge dreptatea ta, iar slava lui Dumnezeu te va înconjura. Atunci, de vei striga, Dumnezeu te va auzi. Şi chiar în timpul cît tu vei vorbi, îţi va zice: Iată, sînt de faţă. Căci, dacă vei lepăda de la tine legătura şi punerea mîinii şi orice cuvînt de murmur şi vei da din suflet celui flămînd pîinea ta, şi te vei umple de un suflet umilit, atunci va răsări în întuneric lumina ta şi întunericul tău va fi ca miezul zilei, iar Dumnezeul tău va fi cu tine de-a pururi şi te va umple, după cum doreşte sufletul tău şi oasele tale se vor îngraşă, şi vor fi întocmai ca o grădină udată, sau ca o fîntînă de apă, sau ca un pămînt, căruia nu i-a lipsit apa" [236] .

Circumcideţi-vă, deci, cu circumciziunea inimii voastre, după cum cer îndemnurile lui Dumnezeu, în toate cuvintele de mai sus.

XVI.

Răutatea iudeilor. De altfel, chiar şi prin Moisi Dumnezeu însuşi a strigat, zicînd: „Deci, circumcideţi-vă învîrtoşarea inimii voastre şi nu vă mai învîrtoşaţi cerbicea. Căci Domnul, Dumnezeul vostru şi Domnul domnilor este Dumnezeu mare, puternic şi înfricoşător, care nu Se lasă copleşit de o faţă oarecare şi nici nu primeşte vreun dar" [237] . Iar în Levitic, zice: „Fiindcă ei au călcat Legea şi M-au trecut cu vederea şi fiindcă au umblat împotriva Mea pe căi lăturalnice, de aceea şi Eu am mers cu ei lăturalnic şi-i voi pierde pe ei, în pămîntul duşmanilor lor. Atunci inima lor cea netăiată împrejur se va ruşina" [238] .

Căci circumciderea cea după trup s-a dat de la Abraam, cu semn, ca să fiţi

236. Is. 58, 1-11.
237. Deut. 10, 16-17 şi 26, 40-41.
238. Lev. 26,40-41.

deosebiţi de celelalte neamuri şi de noi şi pentru ca singuri să pătimiţi, cele ce pătimiţi acum, pe bună dreptate; pentru ca ţările voastre să devină pustii, iar cetăţile voastre arse de foc şi ca, înaintea voastră, străinii să mănînce roadele voastre[239] şi nimeni dintre voi să nu se mai poată sui în Ierusalim[240] . Căci voi nu vă deosebiţi prin nimic altceva de ceilalţi oameni, decît prin circumciderea voastră cea după trup. Nimeni dintre voi, după cîte socot, nu va îndrăzni să zică, cum că Dumnezeu nu este şi n-a fost şi cunoscător de mai înainte al celor ce aveau să fie în viitor, pregătind de mai înainte, fiecăruia, cele ce merită[241]. Şi

pentru voi s-au întîmplat acestea destul de bine şi după dreptate. Voi ați ucis pe Cel drept[242] , şi mai înainte de El, pe profeții Lui[243] , iar acum căutați să nimiciți şi pe cei ce nădăjduiesc în El şi în Cel ce L-a trimis pe El, Atotțiitorul şi Făcătorul tuturor, Dumnezeu, şi îi necinstiți, în măsura în care vă stă în putință, blestemîndu-i în sinagogile voastre pe cei ce cred în Hristos. Căci n-aveți putere să ne ucideți, din cauza stăpînitorilor de acum; de cîte ori ați putut, însă, ați făcut şi lucrul acesta.

Din cauza aceasta, Dumnezeu vă strigă prin Isaia: „Vedeți că dreptul a pierit şi nimeni nu ia aminte în inima lui de aceasta, iar bărbații cei drepți sînt ridicați şi nimeni nu înțelege. Dreptul este luat pe sus de nedreptate. Mormîntul lui va fi în pace; el a fost ridicat din mijlocul lor. Voi, fii ai nedreptății, ați adus aici sămînța preacurvarilor şi copiii desfrînatei. De cine vă bateți joc cu satisfacție ? Asupra cui ați deschis gura voastră ? Asupra cui v-ați folosit limba voastră ?" [244] .

XVII.

Nu tot astfel celelalte neamuri ajung la această nedreptate împotriva noastră şi a lui Hristos, cum faceți voi, care sînteți cauzatorii unei prejudecăți rele, atît împotriva dreptului, cît şi a noastră, care sîntem discipolii Lui. Căci, după ce ați răstignit pe acel Om unic[245] , fără de pată şi drept[246] , prin care vine vindecarea rănilor celor care se apropie de Tatăl prin El[247] , fiindcă ați cunoscut că El a înviat

239. Is. 1, 7.
240. Sînt măsuri luate de împăratul Hadrian, la Ierusalim, ca urmare a războiului dus cu atîta înverşunare de Bar-Kocheba.
241. Circumciziunea este considerată ca semn menit să favorizeze executarea decretului lui Hadrian.
242.1 Tes. 2, 15; Fapte, 7,52;Evr. 11,32-40 şi Is. 57, 1.
243. Mt. 23,29,31.
244. Is. 57, 1-4.
245. Lc. l,6;Ps. 118, 1.
246. Is. 53, 11.
247. Is. 53, 5.

din morți şi s-a urcat la ceruri, după cum şi profețiile au arătat de mai înainte că va fi, nu numai că nu v-ați pocăit de cele ce ați făcut în chip rău, ci, alegînd după placul vostru oameni de la Ierusalim, i-ați trimis atunci pe tot pămîntul, zicînd că s-a ivit o erezie atee, aceea a creştinilor, aducînd împotriva noastră toate acele mărturii, pe care le spun împotriva noastră cei ce nu ne cunosc. Aşa că voi nu sînteți numai cauzatorii nedreptății voastre, ci, în genere, şi cauzatorii nedreptății tuturor celorlalți oameni.

De aceea, pe bună dreptate strigă Isaia: „Prin voi, numele Meu se defăimează întru neamuri" [248] . Şi: „Vai de sufletul lor ! fiindcă gîndesc sfat viclean împotriva lor înşişi, zicînd: Să legăm pe cel drept, căci nu ne este de folos. Deci, ei vor mînca roadele faptelor lor. Vai de cel nelegiuit! Căci multe rele i se vor întîmpla lui, din cauza lucrurilor mîinilor lui" [249] . Şi iarăşi, în alte

părţi: „Vai de cei ce tîrăsc păcatele lor ca şi cu o funie lungă şi nedreptăţile lor ca şi cu o coroană a jugului junincei. Şi vai de cei ce zic: Să se apropie repeziciunea Lui şi să vină voia Sfîntului lui Israel, pentru ca să-1 cunoaştem. Vai de cei ce zic că răul este bine şi că binele este rău, de cei care socot lumina întuneric şi întunericul lumină şi care socot amarul dulce şi dulcele amar" [250] . Deci, împotriva singurei lumini drepte şi fără de pată, care a fost trimisă oamenilor de la Dumnezeu, aţi căutat să vorbiţi cele amare, cele întunecoase şi nedrepte. Căci vi s-a părut că nu vă este de folos, cînd vă striga vouă: „Scris este: Casa Mea este casă de rugăciune, iar voi aţi prefăcut-o în peşteră de tîlhari"[251]. Şi a distrus mesele schimbătorilor de bani din templu, strigînd. „Vai vouă, cărturarilor şi fariseilor făţarnici, că daţi dijmă din izmă şi din rută[25 2] , iar iubirea lui Dumnezeu şi judecata nu o cunoaşteţi. Morminte văruite, care se par frumoase pe dinafară, iar pe dinlăuntru sînt pline de oase moarte" [25 3]. Iar cărturarilor le-a strigat: „Vai vouă, cărturarilor, că aveţi cheile, dar nu intraţi, ci împiedicaţi şi pe cei ce voiesc să intre: conducători orbi!" [254] .

XVIII.

învăţăturile alianţei celei vechi. Deoarece, o Tryfon, după cum ai mărturisit singur, ai spus că ai citit cele propovăduite de acel Mîntuitor al nostru, socot că nu fac un lucru necugetat, dacă amintesc în scurt şi de cuvintele Aceluia,

248. Is. 53,5.
249. Is. 3,9-11.
250. Is. 5, 18-20.
251. Lc. 19,46 şiMt. 21, 13.
252. O legumă comestibilă, care se folosea la pregătirea mîncărurilor. Unele traduceri o redau prin „mărar".
253. Mt. 23,23. 27; Lc. 9,42.
254. Lc. 9, 52;Mt. 23, 14, 16, 24.

alături de cele ale profeţilor.

„Spălaţi-vă, deci şi faceţi-vă acum curaţi şi îndepărtaţi-vă răutăţile din inimile voastre" [2 5 5] . Dar faceţi aceasta, în felul în care Dumnezeu vă porunceşte să vă spălaţi cu baia aceasta şi să vă circumcideţi cu circum-ciziunea cea adevărată. Căci noi am păzi şi această circumciziune după trup şi sabatul ei, şi în genere, toate sărbătorile, dacă nu am cunoaşte pentru care motiv s-au poruncit: din cauza fărădelegilor voastre şi din cauza învîrto-şării inimilor voastre. într-adevăr, dacă noi răbdăm să suferim toate răutăţile făcute nouă de oameni şi de demonii cei răi şi dacă chiar în cele mai grozave, în moarte şi în chinuri, ne rugăm să fie miluiţi cei ce ne supun pe noi la acestea, nevoind să fie răsplătit nimeni cu nici cel mai mic lucru rău pentru ele, după cum ne-a poruncit Legiuitorul nostru cel nou, cum atunci, n-am păzi, o Tryfon, şi cele ce nu ne vatămă întru nimic, cum sînt bunăoară circumciziunea cea trupească, sabatul şi sărbătorile voastre ?

XIX.

— Acest lucru este tot ce poate să ne mire mai mult, a zis Tryfon, că suferind acestea, nu păziți şi toate celelalte despre care discutăm acum.

— Circumciziunea aceasta nu este necesară tuturor, ci numai vouă, pentru ca, după cum am spus mai înainte, acestea pe care le pătimiți acum, să le pătimiți pe bună dreptate. De altfel, noi nu primim nici botezul acela nefolositor al gropilor, căci el nu este nimic față de Botezul acesta al vieții. Pentru aceasta şi Dumnezeu a strigat „că-L părăsiți pe El, izvorul vieții şi v-ați săpat vouă gropi găurite, care nu vor putea să păstreze în ele apă" [256] . Voi, cei circumcişi trupeşte, aveți nevoie de circumciziunea noastră, iar noi, avînd-o pe aceasta, nu mai avem nevoie întru nimic de aceea. Căci, dacă, după cum socotiți voi, ar fi fost necesară, atunci Dumnezeu n-ar fi mai creat pe Adam necircumcis şi nici nu ar fi mai privit asupra darurilor lui Abel[257], care a adus jertfă în necircumciderea trupului, nici n-ar fi mai binevoit față de Enoch[258] , cel din necircumciziune, care nu s-a mai găsit, fiindcă Dumnezeu l-a răpit pe el.

Lot a fost salvat din Sodoma, necircumcis, căci îngerii aceia înşişi şi Dumnezeu l-a trimis mai înainte[259] . Noe a fost începătorul unei alte generații. Dar, oare, el nu a intrat necircumcis, dimpreună cu copiii lui, în corabie ? Necircumcis a fost şi Melchisedec, preotul Celui Preaînalt, căruia i-a oferit

255. Is. 1, 16.
256. Ier. 2, 13.
257. Fac. 4, 4.
258. Fac. 5, 24.
259. Fac. 19.

darurile dijmei Abraam, care cel dintîi a primit circumciziunea cea după trup şi a dobîndit binecuvîntarea de la Melchisedec[260] , după rînduiala căruia, Dumnezeu avea să aşeze pe Preotul cel veşnic, după cum a anunțat prin David[261].

Deci, numai pentru voi singuri a fost necesară circumciziunea aceasta „pentru ca poporul să nu mai fie popor" şi neamul să nu mai fie neam, după cum zice şi Osea[262] , unul dintre cei doisprezece profeți. Căci drepții, cei mai sus arătați, au bineplâcut lui Dumnezeu, nu păzind sîmbetele şi tot aşa după ei, Abraam şi toți fiii lui, pînă la Moisi, sub care poporul vostru s-a arătat nedrept şi nerecunoscător față de Dumnezeu, în pustiu, făcîndu-şi un vițel, la care să se închine. Din această cauză, Dumnezeu, făcînd pogo-rămînt față de poporul acela, i-a poruncit să aducă şi jertfe în numele Lui, pentru ca să nu mai fiți idololatri. Dar voi n-ați păzit aceasta, ci dimpotrivă, ați jertfit demonilor chiar şi pe copiii voştri. Deci, El v-a poruncit vouă să păziți' şi sabatul, pentru ca să luați cunoştință de Dumnezeu. Căci cuvîntul Lui aceasta înseamnă, atunci cînd zice: „Ca să cunoaşteți că Eu sînt Dumnezeu, Cel ce v-am răscumpărat pe voi" [263] .

XX.

De asemenea, El v-a poruncit să vă feriți de anumite mîncări, pentru ca, chiar atunci cînd mîncați şi cînd beți, să aveți înaintea ochilor pe Dumnezeu, deoarece voi ați fost uşor de influențat şi repezi întru a vă îndepărta de la

cunoaşterea Lui, după cum zice şi Moisi: „Poporul a mîncat şi a băut şi s-a ridicat să joace" [264] . Şi, iarăşi: „Iacob a mîncat şi s-a săturat, s-a îngrăşat şi cel prea iubit a căzut. S-a îngrăşat şi s-a îngroşat şi a părăsit pe Dumnezeu, Cel ce 1-a făcut"[265] . Căci Noe, fiindcă era drept, Dumnezeu i-a îngăduit să mănînce orice vietate „afară de carne în sînge", care este carnea vietăţilor moarte. Aceasta s-a povestit vouă de către Moisi, în cartea Facerii[266] .

Şi fiindcă Tryfon voia să adauge: „ca buruienile de iarbă" [26 7] , eu i-am luat-o mai înainte. Cuvintele „ca buruienile de iarbă", voi nu le înţelegeţi aşa cum s-au zis ele de Dumnezeu. Că, după cum buruienile de iarbă Ie-a făcut Dumnezeu spre hrana omului, tot asemenea şi animalele le-au fost date, pentru mîncare de carne. Şi, deoarece sînt unele verdeţuri pe care nu le mîncăm, voi ziceţi că această

260. Fac. 14, 18, 20, 19.
261. Ps. 109,4.
262. Osea, 1, 9-10.
263. Iez. 20, 12-20.
264. leş. 32, 6.
265. Deut. 32, 15.
266. Fac. 9,4.
267. Fac. 9, 3.

deosebire s-a făcut încă de atunci, de pe vremea lui Noe.

Dar nu trebuie să înţelegem aşa cum înţelegeţi voi. Faptul că, mai întîi, orice buruiană de iarbă este şi se poate mînca, lucrul acesta pot să-1 spun şi să-1 dovedesc. Totuşi, nu mă voi ocupa de aceasta. Cu toate că deosebim, însă, verdeţurile cîmpului, nemîncîndu-le pe toate, noi nu le mîncăm, nu din cauză că ar fi comune, sau necurate[268] , ci nu le mîncăm, sau din cauză că sînt amare, sau din cauză că sînt otrăvitoare sau spinoase. Ne atingem, totuşi, de toate cele dulci, hrănitoare şi bune şi le mîncăm atît pe cele maritime, cît şi pe cele pămînteşti. în felul acesta, Dumnezeu v-a poruncit prin Moisi să vă abţineţi de la cele necurate şi nedrepte şi nelegale, fiindcă, cu toate că aţi mîncat mană în pustiu şi aţi văzut toate lucrurile minunate pe care vi le-a făcut vouă Dumnezeu, v-aţi cioplit un viţel de aur şi v-aţi închinat lui. Aşa că, pe bună dreptate vă strigă întotdeauna: „Fii nebuni, nu este credinţă întru ei" [269] .

XXI.

Din cauza nedreptăţilor voastre şi ale părinţilor voştri, după cum am spus mai înainte, vi s-a dat vouă aceasta, drept semn şi Dumnezeu v-a poruncit să păziţi sabatul, dîndu-vă totodată şi celelalte porunci, arătînd că a făcut acest lucru din cauza neamurilor, pentru ca să nu se profaneze numele Lui de către ele şi din cauza aceasta a şi lăsat pe cîţiva dintre voi încă vii, înseşi cuvintele Lui putînd să vă dovedească aceasta. Astfel, prin Iezechiel, El zice: „Eu sînt Domnul Dumnezeul vostru, umblaţi în poruncile Mele şi păziţi dreptăţile Mele; nu vă luaţi după năravurile Egiptului. Sfinţiţi sabatul Meu şi va fi ca semn de mijloc între Mine şi voi pentru a cunoaşte că Eu sînt Domnul Dumnezeul vostru. Voi M-

268. Fapte, 10, 14.
269. Deut. 32, 20; Ier. 4, 22.

ați amărît, iar copiii voştri n-au umblat în poruncile Mele şi n-au păzit dreptățile Mele, pentru a le face pe ele, pe care, omul făcîndu-le, va trăi în ele, ci sabatul Meu îl profanează. Şi am zis să-Mi vărs mînia Mea asupra lor în pustiu, să-Mi desfăşor urgia Mea asupra lor şi n-am făcut-o, pentru ca numele Meu să nu fie mai departe profanat înaintea neamurilor. Scosu-i-am pe ei de la ochii lor. Şi Eu Mi-am ridicat mîna asupra lor în pustiu, pentru a-i împrăştia printre neamuri şi a-i semăna prin țări, din cauză că ei n-au făcut dreptățile Mele, au respins poruncile Mele şi au profanat sabatul Meu, iar ochii lor au fost după amintirile părinților lor. Şi am dat lor porunci, care nu sînt bune şi drepturi întru care nu vor putea trăi între ei; şi-i voi mînji în casele lor, cînd voi trece să deschid tot pîntecele, pentru a-i nimici" [270] .

XXII.

Că pentru păcatele poporului vostru şi pentru idololatriile lui, iar nu pentru că ar fi avut nevoie de asemenea ofrande, Dumnezeu a poruncit de asemenea ca să se facă acestea, auziți cum zice despre acestea prin Amos, unul dintre cei doisprezece, grăind: „Vai de cei care doresc să vină ziua Domnului! La ce vă foloseşte această zi a Domnului ? Ea este întuneric, iar nu lumină. Este întocmai ca şi cum un om care ar scăpa din fața leului, ar întîlni un urs şi ar intra în casa lui şi sprijinindu-şi mîinile de perete, l-ar muşca un şarpe. Oare ziua Domnului nu este întuneric, iar nu lumină şi încă o întunecime fără de strălucire pentru ei ? Am urît şi am respins sărbătorile voastre şi nu voi putea respira în sărbătorile voastre: fiindcă, dacă-Mi veți aduce arderile de tot şi jertfele voastre, nu le voi primi şi nu voi privi asupra pîinilor punerii înainte. îndepărtează de la Mine mulțimea cîntărilor şi a psalmodiilor tale. Nu voi da ascultare instrumentelor tale. Judecata se va rostogoli ca o apă, iar dreptatea ca un torent în care nu se poate merge. Oare, în pustiu, nu Mi-ați adus animale tăiate şi jertfe, casă a lui Israel ? zice Domnul. Şi nu ați luat asupra voastră cortul lui Moloch şi steaua zeului vostru Rafan, figurile pe care vi le-ați făcut vouă ? Şi vă voi muta dincolo de Damasc, zice Domnul, al cărui nume este Dumnezeu Atotțiitorul. Vai de cei ce trăiesc la Sion în risipă şi de cei ce se încred în muntele Sama-riei! Vai de cei numiți peste conducători, care au cules stăpînirile neamurilor şi casa lui Israel a intrat la ei! Treceți toți la Halanis[271] şi duceți-vă de acolo la Amathul cel mare şi coborîți-vă de acolo la Ghetul celor străini de neam, cele mai puternice cetăți din toate aceste împărății, şi vedeți dacă granițele lor smt mai mari decît granițele voastre. Vai de cei ce vin în ziua cea rea, de cei care se apropie şi se ating de sîmbetele mincinoase, de cei care dorm pe paturi de fildeş şi care-şi petrec timpul în dulcețurile aşternu-turilor lor, de cei care mănîncă miei din turme şi viței de lapte din staule, de cei care bat din palme la glasul instrumentelor, căci ei au socotit acestea ca stătătoare, iar nu ca trecătoare ! Vai de cei ce beau vinul în cupe, care se ung cu cele mai de frunte parfumuri şi care n-au suferit nimic din

270. Iez. 20, 19-26.

271. Cuvîntul „Halanis" pe care-1 întîlnim în textul masoretic al Scripturii (Fac. 10, 10 şi Is. 10, 9), nu-1 întîlnim în nici un manuscris al Septuagintei, în care figurează profetul Amos. Probabil că el a ajuns aici din textul ebraic, prin mijlocirea versiunii lui Aquila.

cauza necazului lui Iosif. Din cauza aceasta, ei vor fi acum prizonieri şi aşezaţi în fruntea celor puternici care sînt duşi în captivitate, iar casa răufăcătorilor

va fi răsturnată şi va dispărea nechezatul cailor din Efraim"[272] . Şi, iarăşi, prin Ieremia, zice: „Adunaţi-vă cărnurile şi jertfele voastre şi mîncaţi-le, căci Eu nu am poruncit părinţilor voştri să-Mi aduceţi nici jertfe şi nici libaţiuni, în ziua încare am pus mîna pe ei pentru a-i scoate din Egipt" [273] . Şi, iarăşi, prin David, în Psalmul al patruzeci şi noulea, a zis astfel: „Dumnezeul Dumnezeilor, Domnul a vorbit şi a chemat pămîntul de la răsăritul soarelui şi pînă la apus. Din Sion, bunăcuviinţa frumuseţii Lui. Dumnezeu va veni în chip strălucit, Dumnezeul nostru şi nu va tăcea; înaintea Lui va arde foc şi de jur-împrejurul Lui, o furtună puternică. El va chema cerul de sus şi pămîntul;pentru a deosebi pe poporul Lui. Adunaţi-vă cu El sfinţii Lui, cei care aţi încheiat cu El alianţa pe jertfă. Şi cerurile vor vesti dreptatea Lui, căci Dumnezeu este judecător. Ascultă, poporul Meu, şi-ţi voi vorbi ţie, Israele, şi-ţi voi mărturisi ţie: Dumnezeul, Dumnezeul tău sînt Eu. Eu nu te voi vădi pe tine din cauza jertfelor tale: arderile de tot ale tale sînt de-a pururea înaintea Mea. Nu voi primi viţeii din casa ta şi nici berbecii din turmele tale, căci toate dobitoacele de pe ogoare, fiarele din munţi şi boii sînt ai Mei. Eu am cunoscut toate păsările cerului şi frumuseţea ogorului este cu Mine. Dacă Mi-ar fi foame nu ţi-aş spune, căci lumea toată, cu plinirea ei, este a Mea. Oare Eu mănînc carnea taurilor, sau voi bea sîngele ţapilor ? Jertfeşte lui Dumnezeu jertfă de laudă şi dă Celui Prea înalt rugăciunile tale. Şi cheamă-Mă, în ziua necazului, şi te voi smulge şi Mă vei slăvi. Iar păcătosului, Dumnezeu a zis: Pentru ce povesteşti dreptăţile Mele şi iei asupra ta alianţa Mea, prin gura ta ? Iar tu ai urît instrucţiunea şi ai dat cuvintele Mele la spate. Dacă ai văzut un hoţ, ai alergat dimpreună cu el şi ţi-ai pus partea ta laolaltă cu adulterul. Gura ta a fost plină de răutate, iar limba ta s-a împleticit în viclenie. Stînd, ai vorbit împotriva fratelui tău şi ai dat prilej de scandal împotriva fiului maicii tale. Ai făcut acestea şi am tăcut; ai gîndit fărădelegea, că-ţi voi fi asemănător. Te voi vădi şi voi înfăţişa păcatele tale înaintea feţei tale. înţelegeţi acestea, voi, care uitaţi de Dumnezeu, ca nu cumva cineva să vă răpească şi să nu aveţi cine să vă smulgă. Jertfa de laudă Mă va slăvi şi aceasta este calea pe care voi arăta lui mîntuirea Mea" [274] . Deci, El nu ia nici jertfă de la voi şi nici n-a poruncit-o dintru început ca unul care ar avea nevoie de jertfă, ci El a poruncit-o numai pentru păcatele voastre. Căci dacă şi templul acela, care se numeşte templul de la Ierusalim, l-a numit casă şi curte a Lui, El a făcut aceasta nu din cauză că ar fi avut nevoie de el, ci numai pentru ca, ţinînd seamă de aceasta, să nu cădeţi în idololatrie. Mărturie este profetul Isaia, care zice: „Ce fel de casă Mi-aţi zidit Mie ?, zice Domnul. Cerul este scaunul Meu, iar pămîntul, aşternut picioarelor Mele" [2 75] .

272. Amos, 5, 18-6, 7.
273. Ier. 7, 21 şi urm.
274. Ps. 49.

XXIII.

De nu vom mărturisi acestea, aşa cum am arătat mai sus, se va întîmpla să cădem în cugetări absurde, cum că, adică, Dumnezeul din timpul lui Enoch şi al tuturor celorlalţi care nu au avut nici circumciziune trupească, n-au păzit nici sîmbăta, nici celelalte, nu a fost acelaşi Dumnezeu, întrucît Moisi este acela care a poruncit să se facă acestea, sau că El n-a voit ca aceleaşi lucruri drepte să le facă tot neamul omenesc întotdeauna, cu toate că pe acestea pare că trebuie să le mărturisim vrednice de rîs şi nebune. Dimpotrivă, trebuie să mărturisim că El, Care este întotdeauna acelaşi, a poruncit acestea şi altele de felul acestora, din cauza oamenilor celor păcătoşi şi să spunem că El este iubitor de oameni, cunoscător de mai înainte, fără de nici o lipsă, drept şi bun. Căci, dacă faptele n-ar sta astfel, răspundeţi-mi, voi, bărbaţi, ce gîndiţi cu privire la cele despre care v-am vorbit acum ? Şi, cum nimeni nu a răspuns nimic, am adăugat:

— Pentru aceasta, o Tryfon, eu îţi voi propovădui ţie şi celor ce voiesc să devină prozeliţi[276], cuvîntul cel dumnezeiesc, pe care I-am auzit de Ia bărbatul acela[277] . Uitaţi-vă că stihiile[278] nu stau în repaos şi nici nu păzesc sîmbăta. Rămîneţi aşa cum aţi fost făcuţi. Căci, dacă mai înainte de Abraam, n-a fost nevoie de circumciziune şi nici mai înainte de Moisi n-a fost nevoie de a păzi sabatul, sărbătorile şi ofrandele, tot asemenea nici acum, după venirea în lume a Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Cel născut după voinţa lui Dumnezeu, fără de păcat[279] , prin Fecioara Măria, cea din neamul lui Abraam, nu mai este nevoie. Căci însuşi Abraam, care se găsea în necir-cumciziune, a fost îndreptăţit şi binecuvîntat[280] , pentru credinţa cu care a crezut în Dumnezeu, după cum arată Scriptura[281] : el a luat circumciziunea ca un semn[282] şi nu ca o îndreptăţire, după

275. Is. 66, 1.

276. Cuvîntul „prozeliţi" desemnează pe acei dintre păgîni care căutau în religia venită din Iudeea ceea ce idolii nu le puteau procura şi care, în consecinţă, voiau să se facă fie iudei, fie creştini.

277. Este vorba despre bătrînul cu care s-a întîlnit sfîntul Iustin şi despre care vorbeşte în cap. III—VIII din *Dialog.* ~"~™~ ~~~

278. „Stihiile" sînt considerate aici astrele, ca principii şi elemente de viaţă pentru oameni. A se vedea şi *Apologia II,* V, 2.

279. „Fără de păcat" este o expresie care lipseşte în textul original dar care s-a introdus cu timpul. Lipseşte din textul original nu din cauză că sfîntul Iustin ar fi fost de altă părere, ci pentru faptul că el a găsit de cuviinţă să se folosească, în anumite locuri, unde a voit să arate ideea aceasta, de formula: „fără amestec (bărbătesc)". A se vedea *Apologia I,* XXI, 1; XXII, 2 şi *Dialog.* LIV, 2.

280. Rom. 4, 3.

281. Fac. 15, 6.

cum şi Scripturile şi faptele ne silesc să mărturisim. încît s-a spus un lucru drept despre poporul acela, că: „se va nimici sufletul acela din neamul lui, care nu se va circumcide în ziua a opta" [283] . Dar şi faptul că genul feminin nu poate să primească circumciziunea trupească, arată că circumciziunea aceasta a fost dată ca semn, iar nu ca un lucru de îndreptăţire. Căci Dumnezeu a făcut ca şi partea femeiască să poată păzi, deopotrivă cele drepte şi virtuoase. Vedem, însă, că în

ceea ce priveşte trupul pentru bărbat s-a găsit o formă deosebită, iar pentru femeie o formă deosebită, din care cauză înțelegem că nici una, nici cealaltă nu este nici dreaptă, nici nedreaptă, ci că ele au fost orînduite aşa, numai pentru pietate şi pentru dreptate.

XXIV.

De altfel, o, bărbați, ne-ar fi cu putință să dovedim, am zis eu, că ziua a opta avea o taină[284] mai mare decît cea de a şaptea, iar această taină a fost vestită prin acestea de către Dumnezeu. Dar, pentru ca să nu vi se pară că trec acum la alte chestiuni, înțelegeți aceea ce vă spun, că sîngele circum-ciziunii aceleia a fost desființat şi că noi credem acum într-un singur mîntui-tor. Acum există o altă alianță[285] , iar din Sion a ieşit o altă Lege[286] , Iisus Hristos circumcide pe toți care vor, după cum s-a arătat mai sus, cu cuțite de piatră[28 7] , pentru ca ei să devină un neam drept, un popor care păzeşte credința, care înțelege adevărul şi care păstrează pacea[288] . Veniți cu mine, voi toți, care vă temeți de Dumnezeu, cei care voiți să vedeți bunătățile Ierusalimului[289] . Veniți să umblăm în lumina Domnului, căci El a lăsat să meargă în această lumină pe poporul Său, casa lui Iacov[290] . Veniți toate neamurile să ne adunăm în Ierusalimul, care nu va mai fi atacat din cauza fărădelegilor popoarelor[291]. „Căci M-am făcut vădit celor ce nu

Mă caută, cei care nu întreabă de Mine, M-au găsit" [292] , strigă prin Isaia şi: „Am

282. Fac. 17, 11; Rom. 3, 10.
283. Fac. 17, 14.
284. „Taina" aceasta este explicată de sfîntul Iustin, în cap. XLI, 4. Hristos nu avea să învieze, în ziua a „şaptea", adică sîmbăta, ci în ziua a'„opta". De altă parte, circumciziunea, ordonată pentru ziua a „opta", înseamnă în acelaşi timp învierea lui Hristos, care este adevărata circumcizie spirituală. Aceeaşi „taină" se găseşte, după sfîntul Iustin *(Dialog.* CXXXVIII, 1), în numărul oamenilor scăpați din potop, care şi ei la rîndul lor au fost „opt": Noe, soția lui şi cei trei fii ai lui cu soțiile lor.
285[N]Tler. 31, 31 ;Is. 54,3.
286. Is. 2,3;51,4;Mih. 4, 2.
287. Ios. 5, 2.
288. Is. 26,2-3.
289. Ps. 77,4-5.
290. Is. 2, 5-6.
291. Ier. 3, 17.

zis: Iată sînt de față, înaintea popoarelor care n-au chemat numele Meu. Mi-am întins mîinile toată ziua asupra poporului neascultător şi potrivnic, asupra celor care nu umblau pe calea cea bună, ci care umblau după păcatele lor: poporul care Mă ațîță în față".

XXV.

Cei care se îndreptățesc pe ei înşişi[293] şi spun că sînt copiii lui Abraam[294] ar voi să moştenească, dimpreună cu voi, chiar şi numai un mic loc, după cum strigă Duhul Sfînt, prin Isaia, ca din partea lor, zicînd: „Întoarce-Te din cer şi vezi din

292. Is. 65, 1-3.
293. Lc. 16, 15.
294. Mt. 3,9;Lc. 3,8.

casa sfîntului Tău şi a slavei. Unde este zelul Tău şi puterea ? Unde este mulțimea milei Tale, că ne-ai susținut pe noi, Doamne ? Tu eşti tatăl nostru, că Abraam nu ne-a cunoscut şi Israel n-a voit să ştie de noi. Dar Tu, Doamne, tatăl nostru smulge-ne pe noi! încă de la început numele Tău este asupra noastră. Pentru ce ne-ai rătăcit, Doamne, din calea Ta şi ne-ai învîrtoşat inima, ca să nu ne mai temem de Tine ? Întoarce-Te, pentru servii Tăi, pentru triburile moştenirii Tale, pentru ca să moştenim şi noi puțin loc pe muntele cel sfînt al Tău. Ne-am făcut ca de la început, cînd nu erai Tu conducătorul nostru şi nici numele Tău nu era chemat asupra noastră. Dacă vei deschide cerul, munții vor lua spaimă de la Tine şi se vor topi, cum se topeşte ceara de foc. Şi focul îi va arde pe cei potrivnici, iar numele Tău va fi vădit între cei potrivnici; neamurile se vor tulbura de fața Ta. Cînd vei face lucrurile Tale slăvite, munții vor lua spaimă de Tine. Din veac nu am auzit şi nici ochii noştri nu au văzut un alt Dumnezeu, afară de Tine şi de lucrurile Tale, pe care le vei face, drept milă, celor ce se pocăiesc. El se va întîlni cu cei ce fac dreptatea şi ei îşi vor aduce aminte de căile Tale. Iată, Tu Te-ai mîniat şi noi păcătuim. Pentru aceasta ne-am rătăcit şi toți am devenit necurați şi toată dreptatea noastră este întocmai ca o cîrpă a unei femei necurate şi ne-am risipit întocmai ca frunzele, din cauza fărădelegilor noastre. Şi tot astfel ne va lua vîntul. Nu va fi cine să mai cheme numele Tău şi nici cine să-şi aducă aminte că Tu ai avut grijă de el, fiindcă Ți-ai întors fața de la noi şi ne-ai părăsit, din cauza păcatelor noastre. Iar acum, întoarce-Te, Doamne, căci noi toți sîntem poporul Tău. Cetatea sfîntului Tău a devenit pustie; Sionul a devenit ca un pustiu; iar Ierusalimul, ca un blestem: casa sfîntului nostru şi slava, pe care le-au binecuvîntat părinții noştri au devenit arse de foc şi toate neamurile cele slăvite au decăzut. Şi Tu ai suportat acestea şi ai tăcut, Doamne, şi ne-ai umilit pe noi, foarte" [295] . La acestea, Tryfon a zis:

—Ce înseamnă ceea ce spui, că nimeni dintre noi nu va moşteni nimic în muntele cel sfînt al lui Dumnezeu ?[296] .

XXVI.

Chemarea neamurilor. Eu i-am răspuns:

—Nu spun aceasta, ci spun numai că cei care au prigonit şi prigonesc pe Hristos şi nu se pocăiesc, nu vor moşteni nimic în muntele cel sfînt, iar neamurile, care au crezut în El şi care s-au pocăit de păcatele lor, acestea vor moşteni dimpreună cu patriarhii, cu profeții şi cu drepții care s-au născut din Iacob. Cu toate că nu păzesc sîmbăta, nici nu se taie împrejur şi nici nu păstrează sărbătorile, totuşi, ei vor moşteni moştenirea cea sfîntă a lui Dumnezeu. Căci Dumnezeu spune, prin Isaia, astfel: „Eu, Domnul, Dumnezeul, te-am chemat pe tine întru dreptate şi te voi ține de mînă, şi-ți voi da putere şi te-am dat spre alianță neamului, spre lumină neamurilor pentru a deschide ochii orbilor, pentru a

295. Is. 63,15-64,12.
296. Is. 63,18.
297. Is. 42, 6-7.
298. Is. 62,10-63,6.

scoate din lanțuri pe cei chinuiți şi din casa închisorii pe cei ce stau întru întuneric" [297] . Şi iarăşi: „Ridicați stindardul întru neamuri. Căci, iată, Domnul S-a făcut auzit pînă la marginile pămîn-tului. Spuneți fiicelor Sionului: Iată, Mîntuitorul tău a fost de față, avîn-du-Şi plata şi lucrarea înaintea Lui. Şi-1 va numi pe el popor sfînt, răscumpărat de Domnul, iar tu te vei numi cetate căutată, iar nu părăsită. Cine este acesta, care a venit din Edom şi a cărui purpură de pe veşmintele Iui este din Bosor ? Acesta este frumos în îmbrăcămintea lui, ridicîndu-se năpraznic, cu putere. Eu vorbesc de dreptate şi de judecata mîntuitoare. Pentru ce veşmintele tale sînt roşii, iar îmbrăcămintea ta, întocmai ca de in călcat în picioare ? Numai Eu singur am călcat inul, sătul fiind de rodul viei, călcat în picioare şi printre neamuri nu este nici un bărbat cu Mine. Şi i-am călcat în picioare cu mînie şi i-am fărîmițat ca pe un pămînt şi am făcut să curgă sîngele lor în pămînt. Lor le-a venit ziua răsplătirii şi anul răscumpărării este de față. Am privit şi n-a fost nici un ajutor şi Mi-am ațintit mintea şi nimeni nu venea în ajutor. Brațul s-a îndepărtat şi a venit asupra mînia Mea şi i-am călcat în picioare, în urgia Mea şi-am făcut să curgă sîngele lor în pămînt"[29]».

XXVII.

Tot despre învățăturile alianței celei vechi. Atunci, Tryfon a zis:

—Cum se face că tu alegi din profeți numai cuvintele pe care-ți convine să le spui şi nu faci mențiune de cele care în chip clar poruncesc să se păzească sîmbăta? Căci prin Isaia s-a spus astfel: ,,Dacă-ți întorci piciorul tău de la sîmbăta, pentru ca să nu-ți faci voile tale în ziua cea sfîntă şi dacă numeşti sîmbăta cea plăcută, sîmbăta sfîntă a Dumnezeului tău, dacă nu-ți ridici piciorul tău ca să mergi la lucru şi nici nu vorbeşti cuvînt din gura ta, să fii încrezător în Domnul şi te va ridica peste bunătățile pămîntului şi te va hrăni cu moştenirea lui Iacob, părintele tău; căci gura Domnului a grăit acestea" [299].

Eu, însă, i-am răspuns:

—Am trecut sub tăcere aceste profeții ^prietenii mei, nu pentru că ele s-ar fi împotrivit mie, ci, fiindcă am crezut că ați înțeles şi înțelegeți că, chiar dacă prin toți profeții v-ar porunci să faceți acelea pe care vi le-a poruncit şi prin Moisi, El strigă întotdeauna aceleaşi lucruri pentru învîrto-şarea inimii voastre şi pentru nerecunoştința voastră, pentru ca, chiar dacă în felul acesta v-ați pocăi vreodată, să-I bineplăceți Lui şi „să nu mai jertfiți nici pe copiii voştri demonilor[300], şi nici să nu mai fiți părtaşi cu hoții şi să iubiți darurile, să urmăriți răsplata, nefăcînd judecată orfanilor şi neținînd socoteală de dreptatea văduvei şi nici să nu aveți mîinile pline de sînge"[301]. Căci „şi fiicele Sionului au umblat cu gîtul în sus şi cu semne din ochi, jucînd şi smulgîndu-şi hainele de pe ele" [302] . într-adevăr, „toți s-au abătut", strigă El, „şi toți au devenit în acelaşi timp nişte răi. Nu mai este nimeni care să înțeleagă, nu mai este pînă la unul. Cu limbile lor au vorbit vicleşuguri, gîtlejul lor este un mormînt deschis, veninul viperelor este sub buzele lor, întristare şi oboseală în drumurile lor şi ei n-au cunoscut calea

299. Is. 58, 13-14.
300. Ps. 105, 37; Is. 57,5 urm.
301. Is. 1, 15, 23.
302. Is. 3, 16.
303. Ps. 13, 2-3; Rom. 3, 11-17.
304. Iez. 3, 7.
305. Ier. 4, 22.
306. Is. 42, 18.
307. Ps. 17,46,111 Regi 18,21.

păcii"[303] . Aşa că, în felul în care El a stabilit aceste porunci, de la început, din cauza răutăţii voastre, tot aşa, din cauza perseverării voastre în acestea şi, ceva mai mult, din cauza încăpăţînării voastre, cu aceleaşi cuvinte El vă cheamă a vă aduce aminte de El şi a-L cunoaşte. . . Voi, însă, sînteţi „un popor cu inima învîrtoşată" [304] , „neînţelept" [305] , „orb" [306] „şi şchiop" [307] şi „fii întru care nu este credinţă" [308] , după cum zice El însuşi, „cinstindu-L pe El numai cu buzele, iar cu inima fiind departe de El, învăţînd o învăţătură proprie, iar nu învăţătura Lui"[309] . Căci, spuneţi-mi, Dumnezeu a voit, oare, ca arhiereii voştri să păcătuiască, deoarece ei aduc ofrandele lor sîmbă-ta[310], sau ca să păcătuiască cei care circumcid şi cei care sînt circumcişi în ziua sîmbetei, de vreme ce a poruncit ca, întotdeauna, cei născuţi să fie circumcişi la fel, în ziua a opta, chiar dacă este zi de sîmbătă ? Sau, oare, nu putea ca să facă să se circumcidă cei născuţi, cu o zi mai înainte sau cu o zi mai în urmă de sîmbătă, dacă ştia că este rău să se facă aceasta în ziua de sîmbătă ? Sau, de ce n-a învăţat să facă acestea şi pe cei dinainte de Moisi şi de Abraam, care se numesc drepţi şi care au fost bineplăcuţi Lui, cu toate că nu erau circumcişi în ceea ce priveşte partea pe care voi o circumcideţi, şi care nici nu păzeau sîmbătă ?

XXVIII.

Dar Tryfon a zis:

—Şi mai înainte te-am auzit punîndu-ne această întrebare şi i-am dat toată atenţia, căci, cu adevărat, ea merită multă atenţie. Nici eu nu pot zice, ceea ce socotesc cei mulţi, că aşa a găsit El cu cale. Căci faptul acesta constituie întotdeauna un refugiu, pentru cei ce nu pot răspunde Ia întrebarea aceasta.

La aceasta, eu am adăugat:

—Deoarece eu aduc dovezi şi vorbesc pe baza Scripturilor şi a faptelor, zic că voi nu trebuie nici să şovăiţi şi nici să vă îndoiţi de a-mi crede mie, chiar dacă eu sînt necircumcis. Timpul acesta al prozelitismului vostru este scurt [311]. Cînd va sosi clipa să vină Hristos, în zadar vă veţi mai pocăi, în zadar veţi mai plînge, căci nu veţi mai fi auziţi. „înnoiţi-vă ogoarele" a strigat Isaia poporului, „şi nu semănaţi deasupra spinilor. Circumcideţi-vă Domnului şi circumcideţi-vă învîrtoşarea inimii voastre"[311]. Deci, nu semănaţi în spini şi în loc nearat, de unde nu veţi avea roadă. Cunoaşteţi pe Hristos şi iată, va fi un teren nou şi frumos, frumos şi gras întru inimile voastre. „Căci, iată, vin zilele — zice Domnul — şi voi vizita pe toţi cei ce şi-au circumcis partea care trebuie circumcisă, în Egipt, în Iuda şi în Edom şi în fiii lui Moab, căci toate neamurile sînt necircumcise şi toată casa lui

308. Deut. 32, 20.

309. Is. 29, 13.

310. Num. 28, 9 urm.;Mt. 12, 5.

311. Sfîntul Iustin, ca de altfel mulţi creştini din vremea sa, aştepta ca foarte apropiată cea de a doua venire a Domnului *(Dialog.* XXXII, 3; XXXIX, 2 şi LI, 2). Tot astfel şi Tertulian, în epoca montanistă din viaţa lui *(De cultu feminarum* II, IX; *De fuga* şi *De jejunio,* XII).

312. Ier. 4, 3-4.

Israel este necircumcisă în ceea ce priveşte inima lor"[313]. Vedeţi, deci, că Dumnezeu nu voieşte această circumciziune, care a fost dată ca semn. Căci aceasta nu este folositoare nici egiptenilor, nici fiilor lui Moab şi nici fiilor lui Edom. Dimpotrivă, chiar dacă ar fi cineva scit, sau pers[314], el poate avea cunoştinţa lui Dumnezeu şi a Hristosului Lui, dacă păzeşte dreptăţile veşnice, se circumcide cu circumciziunea cea bună şi folositoare şi este prieten al lui Dumnezeu, Care se bucură de darurile şi ofrandele lui. Vă voi aduce, bărbaţi prieteni, şi cuvintele lui Dumnezeu însuşi, cînd a vorbit prin Maleachi, unul dintre cei doisprezece profeţi. Ele sînt acestea: „Nu este voia Mea întru voi" — zice Domnul — „şi nu voi primi jertfele voastre din mîinile voastre; fiindcă de la răsăritul pînă la apusul soarelui numele Meu a fost slăvit întru neamuri şi în tot locul se oferă jertfă în numele Meu şi jertfă curată, căci numele Meu se cinsteşte întru neamuri" — zice Domnul — „iar voi îl profanaţi"[315]. Iar prin David a zis: „Poporul pe care nu l-am cunoscut Mi-a servit Mie, întru ascultarea urechii lui, Mi s-a supus Mie" [316].

XXIX.

Să slăvim pe Dumnezeu, laolaltă cu neamurile, căci şi pe noi ne-a cercetat. Să-L slăvim, prin împăratul slavei, prin Domnul Puterilor[317]. Căci El a binevoit şi întru neamuri şi primeşte acum jertfele noastre în chip mai plăcut, decît pe ale voastre. Şi ce nevoie mai am să vorbesc despre circumciziune, atîta vreme cît am mărturia lui Dumnezeu cu mine ? Ce nevoie mai este de acel botez[318] pentru cel care este botezat în Duhul Sfînt? Spunînd acestea, socot să conving şi pe cei ce au mintea prea scurtă. Căci cuvintele acestea nu sînt alcătuite de mine şi nici nu sînt înfrumuseţate cu artă omenească, ci pe acestea le-a psalmodiat David, le-a binevestit Isaia, le-a predicat Zaharia[319], le-a scris Moisi. Le recunoşti, Tryfon ? Ele se găsesc în scrierile voastre, sau, mai bine-zis, nu într-ale voastre, ci într-ale noastre[320] . Căci noi le dăm ascultare, iar voi, citindu-le, nu înţelegeţi sensul lor. Deci, nu vă indignaţi şi nici nu ne defăimaţi necircumciderea trupului pe care l-a

313. Ier. 9,25-26.
314. Comp. Col. 3,9-11.
315. Mal. 1, 10-12.
316. Ps. 17,44-45.
317. Ps. 33, 10.
318. Este vorba aici despre botezul sau spălarea iudaică, despre care sfîntul Iustin a vorbit în cap. XIV, 1 din *Dialog.*
319. Este probabil o confuzie cu profetul Maleahi, citat mai sus, în cap. XXVIII. Aceeaşi confuzie o mai întîlnim şi în cap. XLIX, 2 din *Dialog.*
320. Revendicarea Vechiului Testament de către creştini, cf. şi *Apolog. I,* LIX, 1 şi *Dialog.* XLV—XLVIII, 1, o mai întîlnim şi la alţi scriitori creştini, anteriori sfîntului iustin.

făcut însuşi Dumnezeu şi nici nu socotiţi un lucru grozav, dacă noi bem cald în zilele de sîmbătă[321], fiindcă şi Dumnezeu conduce lumea în ziua aceasta, la fel ca în toate celelalte, şi arhiereilor li s-a poruncit să aducă jertfă în ziua aceasta, ca în

toate celelalte şi atîția drepți care n-au săvîrşit nimic din aceste lucruri ale Legii primesc mărturisirea aceasta de la Dumnezeu.

XXX.

Parusia Domnului. Dar voi sînteți acuzați de însăşi răutatea voastră, pentru că din cauza acestei răutăți este cu putință ca Dumnezeu să fie calomniat de cei fără de minte că n-a învățat întotdeauna pe toți aceleaşi lucruri drepte. Multora s-a părut că învățăturile acestea sînt lipsite de rațiune şi nevrednice de Dumnezeu, unii ca aceştia neprimind harul de a cunoaşte că poporul vostru, plin de vicleşug şi în boală sufletească, a fost chemat la întoarcere şi la pocăința duhului[322] şi că profeția care a venit după moartea lui Moisi, este veşnică[323] . De altfel, acest lucru, bărbaților, s-a spus şi prin Psalmi[324] . Şi că noi, care medităm asupra lor, mărturisim că sînt „mai dulci decît mierea şi fagurul" [325] se poate vedea şi din aceea că, ne arătăm că sîntem în stare, ca pînă la moarte să nu renunțăm la ele. Cum că noi, care credem în El şi îl rugăm să ne ferească „de cei străini" [326] , adică de duhurile cele rele şi rătăcitoare, după cum spune cuvîntul profeției, în chipul uneia dintre persoanele care au crezut în el, este un lucru vădit tuturor. Astfel noi ne rugăm întotdeauna, ca Dumnezeu, prin Iisus Hristos, să ne păzească de demonii, care sînt străini de religia lui Dumnezeu şi cărora ne închinam odinioară, pentru ca apoi, după ce ne-am întors la Dumnezeu, să rămînem fără de pată, prin El[32 7] . Căci noi numim ajutor şi răscumpărător[328] pe Acela, de puterea numelui Căruia şi demonii tremură, ei, care sînt blestemați de numele lui Iisus Hristos, Cel răstignit sub Pontiu Pilat, care a fost procuratorul Iudeii şi se supun, iar din aceasta tuturor le este vădit că Părintele Lui, i-a dat Lui o putere atît de mare, încît şi demonii să se supună numelui Lui şi iconomiei pătimirii Lui care a fost.

XXXI.

321. Prescripția de a nu bea cald în zilele de sabat nu o întîlnim nicăieri în scrierile iudaice, dar ea este o consecință directă a preceptului care ordonă ca alimentele să fie fierte în ajun de sabat (Ieş. 16, 23 şi 35, 3).

322. Comp. Ps. 18,8.

323. Ps. 18, 10.

324. Ps. 18, 11.

325. Ibidem.

326. Ibidem.

327. Ibidem, 8, 14.

328. Ibidem, 15.

Dar, dacă se dovedeşte că iconomia pătimirii Lui a avut şi are o putere atît de mare, cît de mare va fi aceasta, la strălucita Lui venire ? Căci El va veni pe nori, ca un Fiu al Omului, după cum a anunțat Daniel, iar îngerii Săi vor veni împreună cu El. Cuvintele acestea sună în chipul următor: „Am privit pînă s-au aşezat tronurile şi Cel învechit în zile şedea, avînd îmbrăcămintea ca zăpada cea albă, iar perii capului Lui, ca lîna cea albă; tronul Lui era ca para focului, iar roțile, de foc arzător. Un rîu de foc țîşnea din fața Lui; mii şi mii slujeau Lui şi

zeci şi zeci de mii se găseau de-o parte şi de alta a Lui. Cărţile s-au deschis şi s-a aşezat zălog. Am privit atunci glasul cuvintelor celor mari, despre care cornul vorbeşte şi fiara a fost lovită, iar trupul ei a fost pierdut şi s-a dat arderii focului. Celelalte fiare au fost lipsite de puterea lor şi s-a dat fiarelor un timp de viaţă, cît timpul unui an. Am privit în vedenia nopţii şi iată-L venind ca un Fiu al Omului, dimpreună cu norii cerului. Şi a venit pînă la Cel învechit în zile şi a fost înaintea Lui, iar cei care stăteau de-o parte şi de alta, L-au adus pe El. Şi I s-a dat Lui putere şi cinste împărătească şi toate neamurile de pe pămînt, după neamurile lor şi toată slava slujitoare. Puterea Lui era putere veşnică ce nu se va lua, iar împărăţia Lui nu se va distruge. Duhul meu s-a cutremurat în locul în care mă găseam, iar vedeniile capului meu m-au tulburat. M-am apropiat de unul dintre cei ce stăteau şi am cerut de la el lămurirea exactă a tuturor acestora. Şi acesta, răspunzîndu-mi, îmi zise mie lămurindu-mi şi judecata cuvintelor: aceste patru fiare mari sînt patru împărăţii, care se vor pierde de pe pămînt şi care nu vor mai primi împărăţia pînă în veac şi pînă în veacul veacului. Atunci 'am voit să cercetez cu privire la fiara cea de-a patra, care distrugea totul şi era extrem de fioroasă, cu dinţii de fier şi unghiile de aramă, care, mîncînd şi împuţinînd, călca în picioare tot ceea ce mai rămînea. Am mai voit să cercetez cu privire la cele zece cornuri ale ei de pe cap şi cu privire la unul care ieşise în plus şi au căzut prin el trei din cele de mai-nainte, iar cornul acela avea ochi şi gură care vorbea tare, iar înfăţişarea lui o întrecea pe a celorlalte. Şi am înţeles că cornul acela începea război cu sfinţii şi-i punea pe fugă, pînă la venirea Celui învechit în zile şi a dat judecată sfinţilor Celui Prea înalt şi a venit timpul şi împărăţia au cucerit-o sfinţii Celui Prea înalt. Şi mi s-a spus cu privire la fiara cea de a patra: va fi o a patra împărăţie pe pămînt, care va fi deosebită de toate împărăţiile acestea şi care va înghiţi tot pămîntul şi-1 va răzui. Şi cele zece coarne înseamnă că se vor ridica zece împăraţi şi un altul după ei şi acesta va conduce rău faţă de cei dintîi şi va umili trei împăraţi şi va vorbi cuvinte urîte către Cel Prea înalt şi va distruge pe ceilalţi sfinţi ai Celui Prea înalt şi îşi va pune în gînd să schimbe timpurile şi anii. Şi el va fi dat în mîinile Celui Prea înalt în timp şi timpuri şi jumătate de timp. Şi judecata s-a oprit şi vor schimba puterea de a nimici şi a distruge pînă la sfîrşit. Şi împărăţia şi puterea şi măreţia locurilor împărăţiilor de sub soare s-a dat poporului sfînt al Celui Prea înalt, pentru a împăraţi cu o împărăţie veşnică. Şi toate puterile se vor supune Lui şi vor asculta de El. Pînă aici sfîrşitul cuvîntului. Eu, Daniel, am fost cuprins de un extaz foarte mare şi starea mea nu a fost cea obişnuită, şi-am pus cuvîntul întru inima mea" [329] .

XXXII.

încetînd eu de a vorbi, Tryfon a zis:

— Ah, omule ! Scripturile înşile ne silesc să aşteptăm pe Cel slăvit şi mare ce primeşte împărăţia cea veşnică de la „Cel învechit în zile", „ca Fiu al Omului". Dar acesta, al vostru, care este numit Hristos, a fost

„necinstit şi fără de slavă" [330] , încît a căzut şi în ultimul blestem din Legea lui Dumnezeu, căci „a fost răstignit" [331]. Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă, o, bărbați, nu s-ar fi spus din Scripturile din care v-am povestit mai înainte, că: „chipul Său va fi neslăvit şi neamul Lui nepovestit" şi că „în locul morții Lui, bogații vor fi dați morții" şi că „cu rana Lui ne-am vindecat", precum şi că „El va fi adus ca o oaie", şi dacă nu v-aş fi explicat, că vor fi două veniri ale Lui — una, în care a fost „împuns" de voi şi alta, în care „veți cunoaşte în cine ați împuns"[332] şi că triburile voastre vor fi lovite, trib cu trib, femeile în parte şi bărbații în parte — s-ar fi părut că spun lucruri nelămurite şi ciudate. Acum, însă, cu ajutorul cuvintelor pe care le voi lua din sfintele şi profeticele voastre Scripturi, vă voi face dovada cuvenită, nădăjduind că se va putea afla cineva dintre voi, care să se găsească în partea aceea care este cuprinsă în mîntuirea cea veşnică, ce vine în har de la Domnul Savaoth[333] . Pentru ca ceea ce discutăm acum să vă fie şi mai lămurit, vă voi spune şi alte cuvinte, care au fost grăite prin fericitul David, şi din care veți înțelege că Hristos a fost numit şi Domn de către Duhul Sfînt profetic[334] şi că Domnul, Care este Tatăl tuturor, L-a ridicat de pe pămînt şi „L-a aşezat de-a dreapta Lui, pînă cînd va pune pe duşmani aşternut

329. Dan. 7,9-28.
330. Is. 53,2-3. 331.Deut. 21,23;Gal. 3,13.
332. Zah. 12, 10-14; In. 19,37;Apoc. 1, 7.
333. Comp. Is. 1, 9; 10, 22; Rom. 9, 27-29; 11, 15. Semnificația exactă a cuvintelor: „Domnul Savaoth" este aceea de „Domnul oştirilor".
334. Cu toate că sfîntul Iustin aşează uneori persoana Duhului Sfînt după îngeri (Tatăl, Hristos, îngerii şi apoi Duhul Sfînt sau profetic), este mai presus de orice îndoială, aşa cum rezultă din tot ce spune el, că Duhul Sfînt este cea de a treia persoană a Sfintei Treimi. Faptul acesta apare în evidență, cu totul clar, îndeosebi după sfîntul Iustin, la părinții şi scriitorii bisericeşti care au urmat.

picioarelor Sale"[335]. Ceea ce se şi întîmpla de cînd S-a înălțat la cer, după ce a înviat din morți, Domnul nostru Iisus Hristos, deoarece timpurile s-au împlinit şi Cel ce urma să grăiască defăimarea şi îndrăzneala către Cel Prea înalt şi despre Care Daniel a arătat că va ocupa puterea „în timp, în timpuri şi în jumătate de timp, este la uşă" [336] . Voi, însă, necunoscînd cît timp urmează să stăpînească, socotiți cu totul altceva, căci ziceți că timpul trebuie explicat printr-o sută de ani. Dacă ar fi aşa, atunci omul nelegiuirii[337] ar trebui să împărătească cel puțin trei sute şi cincizeci de ani, dacă prin ceea ce s-a zis prin sfîntul Daniel, „în timpuri" ar trebui să numărăm numai două sute de ani[338] . Acestea vi le spun acum vouă, făcînd o paranteză, pentru ca, convingîndu-vă de ceea ce s-a spus de Dumnezeu împotriva voastră, „că sînteți fii nebuni" [339] şi că „Pentru aceasta, iată voi adăuga de a muta pe poporul acesta şi-i voi muta pe ei şi voi lua înțelepciunea înțelepților şi priceperea celor pricepuți ai lor o voi ascunde"[340] , să încetați de a mai rătăci

335. Ps. 109, 1.
336. Dan. 7, 25.
337. II Tes., 2, 8 urm.
338. Vechii învățători evrei dădeau cuvîntului „timp" de la Daniel o durată de o sută de ani, dar spațiul de timp care trecuse a făcut pe cei mai noi să recunoască falsitatea acestui calcul. Apocalipsa (12, 14 şi 6) precum şi sfîntul Irineu, calculează drept „timp" de un an, adică în total „o mie două sute şasezeci de zile". La fel face şi sfîntul Iustin Martirul.
339. Ier. 4, 22.
340. Is. 29, 14.
341. Ps. 109.

atît voi, cum şi de a face pe cei ce vă aud să rătăcească şi să vă învăţaţi de la noi, care am fost înţelepţiţi de harul lui Hristos. De altfel, şi cuvintele spuse prin David, sînt acestea: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Stai de-a dreapta Mea pînă ce voi pune pe duşmanii Tăi aşternut picioarelor Tale. Domnul îţi va trimite Ţie din Sion toiagul puterii. Şi stăpîneşte în mijlocul vrăjmaşilor Tăi. Cu Tine este începutul, în ziua puterii Tale, în strălucirile sfinţilor Tăi. Din pîntece, mai înainte de luceafăr, Te-am născut. Domnul a jurat şi nu Se va căi. Tu eşti preot în veac, după rinduiala lui Melchisedec. Domnul este de-a dreapta Ta. El a nimicit pe împăraţi, în ziua urgiei Sale. Va judeca întru neamuri şi le va umple de cadavre. Din torent va bea, în drum; pentru aceasta El va înălţa capul" [341].

XXXIII.

Voi îndrăzniţi să ziceţi că acest Psalm trebuie explicat, ca-şi cum ar fi fost zis pentru regele Ezechia[342] . Eu nu ignorez aceasta, ci numai adaug: că voi rătăciţi, vă voi arăta îndată din înseşi aceste cuvinte: „juratu-S-a Domnul şi nu Se va căi", precum şi: „Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec" [343], ca şi cuvintele care urmează şi cele ce sînt mai înaintea lor. Iar că Ezechia nici nu a fost preot şi că nici nu este preot veşnic al lui Dumnezeu, nici chiar voi nu îndrăzniţi să spuneţi contrariul. Şi că acestea s-au spus despre Hristosul nostru, înseşi cuvintele o arată. Urechile voastre, însă, s-au astupat şi inimile voastre s-au învîrtoşat[344]. Căci prin cuvintele: , Juratu-S-a Domnul şi nu Se va căi"; „Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec" [345] , Dumnezeu L-a arătat cu jurămînt arhiereu după rînduiala lui Melchisedec, din cauza necredinţei voastre; cu alte cuvinte — după cum s-a scris de Moisi că Melchisedec a fost preot al Celui Prea înalt şi acesta era preot al celor ce se găseau în ne circumciziune, şi a binecuvîntat pe Avraam, cel din circumciziune, care i-a oferit lui zeciuială — tot asemenea Dumnezeu a arătat că preotul Lui cel veşnic, care a fost numit şi Domn[346] de către Duhul Sfînt, este al celor din necircumciziune. Şi că pe cei din circumciziune, care vin la El, adică pe cei care cred în El şi cer binecuvîntări-le de la El[34 7] , îi primeşte şi pe aceştia şi-i binecuvintează. Faptul că El avea să fie mai întîi, un om umil şi că apoi Se va înălţa, este arătat de cele ce sînt la sfîrşitul psalmului: „Din torent va bea apă în drum" şi totodată: „Pentru aceasta El va înălţa capul" [348] .

XXXIV.

Pentru ca să vă conving că voi n-ați înțeles nimic din Scripturi, vă voi aminti şi de un alt psalm al lui David, spus de către Duhul Sfînt, despre care voi ziceți că a fost spus pentru Solomon, care a fost şi el un rege de-al vostru, dar de fapt şi acesta a fost spus cu privire la Hristosul nostru. Voi însă vă înşelați din cauza cuvintelor cu două înțelesuri din el. Căci acolo unde s-a zis că Legea Domnului este fără de pată[349], voi explicați că este

342. Cum că evreii se înşelau atunci cînd refereau cele spuse de psalmul 109 la regele Ezechia, se poate vedea din faptul că el nu a fost niciodată preot (necum „preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec"). Sfîntul Iustin discută mai pe larg chestiunea aceasta în capit. LXXXIII din *Dialog.*
343. Ps. 109, 4.
344. Comp. Is. 6, 10; In. 12,40 uTm.
345. Ps. 109, 4.
346. Ps. 109, 1.
347. Fii. 2,8-9; Lc. 1,52.
348. Ps. 109, 7.
349. Ps. 18, 8.

vorba despre Legea cea dată prin Moisi, iar nu despre aceea care avea să vină după aceea, cu toate că Dumnezeu strigă că va încheia o „Lege nouă"[350] şi o „alianță nouă"[351]. Şi acolo unde s-a zis: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului" [352], deoarece Solomon a fost împărat, ziceți că psalmul a fost spus cu privire la el, cu toate că cuvintele psalmului arată lămurit, că a fost spus cu privire la împăratul cel veşnic, adică cu privire la Hristos. Iar că Hristos este împărat, preot, Dumnezeu, Domn, înger, om, conducător de cete, piatră şi prunc şi că, fiind mai întîi pătimitor, Se va ridica apoi la cer şi iarăşi va veni cu slavă, arătînd că va avea o împărăție veşnică, o dovedesc din toate Scripturile. Dar, pentru ca să înțelegeți ceea ce am zis, eu vă spun cuvintele psalmului. Acestea sînt următoarele: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului şi dreptatea Ta fiului împăratului, pentru ca să judece poporul Tău în dreptate şi pe săracii Tăi în judecată. Munții să ia pace pentru popor şi colinele dreptate. El va judeca pe săracii poporului şi va mîntui pe fiii celor lipsiți şi va umili pe calomniator. Şi va rămîne dimpreună cu soarele şi mai înainte de lună, în neamurile neamurilor. Se va pogorî ca ploaia pe lînă şi ca picătura care pică pe pămînt. în zilele Lui va răsări dreptatea şi mulțimea păcii, pînă ce luna va dispărea. Şi va stăpîni de la o mare la alta şi de la rîuri, pînă la marginile pămîntului. în fața Lui vor cădea, cu fața la pămînt etiopienii, iar vrăjmaşii Lui vor linge țărîna. Regii din Tars şi din insule vor aduce daruri, regii arabilor şi cei din Saba vor aduce daruri şi se vor închina Lui toți regii pămîntului şi toate neamurile îi vor sluji Lui. Căci El a smuls din mîna puternicului pe sărac şi pe cel lipsit, care nu aveau nici un ajutor. El va cruța pe sărac şi pe lipsit şi va mîntui sufletele celor lipsiți; El va răscumpăra sufletele lor din camătă şi din nedreptate şi numele Lui va fi cinstit înaintea lor. El va trăi şi I se va da lui din aurul Arabiei şi se vor ruga neîncetat pentru El, toată ziua îl vor binecuvînta. El va fi un sprijin pe pămînt şi se va ridica mai presus de vîrfuri-le munților. Rodul Lui va fi mai presus de Liban şi ei vor înflori în cetăți, ca iarba pămîntului. Numele Lui va fi binecuvîntat în vecii

350. Is. 2,3;51,4;Mih. 4,2.
351. Ier. 31, 31;Is. 54, 3;Evr. 8, 7-8.
352. Ps. 71, 1.
353. Ps. 71, 1-19.

vecilor. Numele Lui va rămîne mai înainte de soare. Şi, întru El se vor binecuvînta toate triburile pămîntului; toate neamurile îl vor ferici. Binecuvîntat este Domnul, Dumnezeul lui Israel, Care singur face minuni; binecuvîntat este numele slavei Lui, în veac şi în veacul veacului. Şi tot pămîntul se va umple de slava Lui. Fie ! Fie ţ" [35 3] . Iar la sfîrşitul psalmului acestuia despre care am vorbit este scris: „S-au sfîrşit imnurile lui David, fiul lui lesei".

Că Solomon a fost un rege strălucit şi mare, în timpul căruia s-a zidit casa, aşa-numită, templul din Ierusalim, o ştim. Insă că, nimic din cele ce se spun în psalmul acesta nu i s-au întîmplat lui, este iarăşi un lucru lămurit. Căci nici toţi împăraţii nu i s-au închinat lui, nici nu a împărăţit pînă la marginile pămîntului şi nici duşmanii lui, căzîndu-i în faţă, nu au lins ţărîna. Ba, chiar îndrăznesc să spun cele ce s-au scris, despre cele făcute de el, în cărţile împăraţilor, că a devenit idololatru prin femeia cea din Sidon[354] , ceea ce nu este cu putinţă să facă cei ce dintre neamuri au cunoscut pe Făcătorul tuturor Dumnezeu, prin Iisus cel răstignit, căci unii ca aceştia suportă orice tratament şi pedeapsă, pînă la moartea cea mai de pe urmă, pentru a nu fi nici idololatri şi a nu mînca nici din victimele sacrificate idolilor.

XXXV.

Despre creştinii neadevăraţi. La acestea, Tryfon a zis:

—Dar mulţi dintre cei care mărturisesc pe Hristos şi se numesc creştini, sînt informat că mănîncă din victimele sacrificate idolilor şi zic că nu sînt vătămaţi întru nimic, cu aceasta.

Eu, însă, i-am răspuns:

—Chiar şi din faptul că există nişte astfel de bărbaţi — care mărturisesc că sînt creştini şi care recunosc că Iisus cel răstignit este Domn şi Hristos şi, cu toate acestea, nu învaţă învăţăturile Aceluia, ci altele, care vin de la duhurile rătăcirii[355]—noi, care sîntem învăţăceii adevăratei şi curatei învăţături a lui Iisus Hristos, sîntem şi mai încredinţaţi şi mai siguri în nădejdea cea vestită nouă de El. Căci cele ce a spus că au să fie, întru numele Lui, acestea vedem cu ochii şi cu fapta că se săvîrşesc. El a zis: „Mulţi vor veni în numele Meu, pe dinafară îmbrăcaţi în piei de oi, dar care, pe dinlăuntru sînt lupi răpitori" [356] . Şi: „Vor fi shisme şi erezii" [35 7] . Şi: „Feriţi-vă de profeţii mincinoşi, care vor veni la voi, îmbrăcaţi pe dinafară în piei de oi şi care pe dinlăuntru sînt lupi răpitori" [358] . Şi: „Se vor ridica mulţi Hristoşi mincinoşi şi apostoli mincinoşi şi mulţi dintre credincioşi se vor rătăci" [3 59] . Sînt şi au fost, o, voi, prieteni, bărbaţi mulţi, care au învăţat a spune şi a săvîrşi lucruri fără de Dumnezeu şi defăimătoare, venind în numele lui Iisus Hristos[360]. Ei sînt numiţi de noi după numele acelor bărbaţi de la care a început fiecare învăţătura şi părerea. Fiecare dintre aceştia învaţă, în

354. III Regi 9, 1,3.6.
355. ITim. 4, 1.
356. Mt. 24, 5. 7. 15.
357.1 Cor. 11, 18-19.
358. Mt. 7, 15.
359. Mt. 26, ll-24;Mc. 13, 22.
360. Mt. 24, 5.

felul lui, să fie defăimat Creatorul tuturor şi Hristos, Cel profețit de El că va veni şi Dumnezeul lui Abraam, Isaac şi Iacob. Noi nu avem nici o legătură cu aceştia, cunoscînd că ei sînt fără de Dumnezeu, impioşi, nedrepți şi nelegiuiți şi că, în loc de a adora pe Iisus, ei II mărturisesc numai cu numele. Unii ca aceştia se numesc creştini în acelaşi fel în care şi unele dintre neamuri dau numele de Dumnezeu lucrurilor celor făcute de mînă şi participă la ceremonii nelegiuite şi atee. Dintre ei, unii sînt numiți Marcioniți, alții Valentinieni, alții Basilidieni, alții Saturnilieni, iar alții se numesc cu alte nume, fiecare numindu-se după începătorul învățăturii pe care o au, tot în acelaşi fel în care şi fiecare dintre cei ce socot că filozofează, după cum am spus la început, socoate că poartă numele filozofiei pe care o filozofează, de la părintele sistemului lor. Aşa că şi din acestea noi cunoaştem, după cum am spus mai sus, că Iisus era cunoscător de mai înainte al celor ce vor fi după El şi cunoaştem şi din alte multe pe care le-a prezis că se vor întîmpla celor ce-L cred şi-L mărturisesc pe El Hristos. Căci cele ce pătimim, atunci cînd sîntem ucişi de către cei apropiați ai noştri, El ne-a prezis că ni se vor întîmpla[361] în aşa fel ca întru nimic, cuvîntul şi fapta Lui să nu se arate vrednice de contrazicere. Din cauza aceasta, noi ne rugăm şi pentru voi şi pentru toți ceilalți oameni, care ne vrăjmăşesc[362] , pentru ca, schimbîndu-vă părerea şi gîndul la fel cu noi, să nu mai defăimați[363] pe Acela care, prin faptele Lui şi prin minunile cele făcute în numele Lui, ca şi prin cuvintele învățăturii şi prin profețiile cele prezise cu privire la El, este întru totul fără de pată şi de neatacat, în calitate de Iisus Hristos, şi crezînd întru El şi în cea de a doua şi strălucită venire a Lui, să vă mîntuiți şi să nu fiți condamnați de el în foc.

XXXVI.

Din nou despre parusia Domnului. Tryfon mi-a zis:

— Fie şi aceasta, aşa cum zici şi că Hristos s-a propovăduit că va fi pătimitor şi că a fost numit piatră şi că va veni în chip strălucit după prima Lui venire, în care s-a propovăduit că va fi pătimitor şi că va fi judecătorul tuturor şi Jmpărat veşnic şi preot. Dar, dovedeşte acum, că El este Acela despre care s-au profețit acestea.

La acestea, eu i-am răspuns:

361. Mt. 10,21-22.

362. Atitudinea aceasta a creştinilor față de vrăjmaşi mai este arătată de sfîntul Iustin şi în *Apologia I,* capit. LVII, 1 precum şi în *Dialog.* XCVI, 2.

363. Aici este repetată ideea pe care sfîntul Iustin o pune în evidență şi în capit. XVI, 4.

— Dacă vrei aceasta, o Tryfon, îți voi aduce dovezile pe care le doreşti, la locul cuvenit. Acum, însă, îmi vei îngădui să-ți amintesc profețiile pe care le am în minte, spre a-ți dovedi că, într-o parabolă, Hristos se numeşte de către Duhul Sfînt:şi Dumnezeu, şi Domn al puterilor, şi al lui Iacob; iar exegeții voştri, după cum strigă însuşi Dumnezeu[364] , sînt nebuni atunci cînd spun că parabola aceasta

364. Ier. 4, 22.

365. Ps. 23.

366. A se vedea *Dialog.* XXXIV, 7-8. Sfîntul Iustin va relua această demonstrație în capit. LXXXV, 1.

367. Ps. 109, 1.

368. Cf. Is. 53,2-3.

369. Ps. 23, 10.

nu s-a spus cu privire la Hristos, ci cu privire la Solomon şi anume atunci cînd a adus cortul mărturiei în templul pe care 1-a clădit. Parabola aceasta se găseşte într-un psalm al lui David: „Al Domnului este pămîntul şi toată plinirea lui; lumea şi toţi cei ce locuiesc în ea. El a întemeiat-o pe mări şi a pregătit-o pe rîuri. Cine se va sui în muntele Domnului, sau cine va sta în locul cel sfînt al Lui ? Nevinovat la mîini şi curat cu inima, El care n-a primit în zadar sufletul Lui şi n-ajurat cu vicleşug aproapelui Lui. Acesta va primi binecuvîntarea de la Domnul şi mila de la Dumnezeu, Mîntuitorul Lui. Acesta este neamul celor ce-L caută pe Domnul, celor ce caută faţa Dumnezeului lui Iacob. Ridicaţi, boieri, porţile voastre şi înălţaţi-vă voi, porţi veşnice şi va sta împăratul slavei. Cine este acest împărat al slavei ? Domnul cel tare şi puternic în război. Ridicaţi porţile voastre, boieri, şi ridicaţi-vă voi, porţi veşnice şi va intra Domnul slavei. Cine este acest împărat al slavei ? Domnul puterilor, Acesta este împăratul slavei" [365] . Despre Solomon, că nu este Domnul puterilor, s-a dovedit[366] . Acesta este, însă, Hristosul nostru, atunci cînd a înviat din morţi şi S-a înălţat la cer şi se porunceşte boierilor acelora aşezaţi în ceruri, de către Dumnezeu, să se deschidă porţile cerului, pentru ca să intre Acesta, Care este împăratul slavei şi urcîndu-Se „să şeadă de-a dreapta Tatălui, pînă ce va pune pe vrăjmaşi aşternut picioarelor Sale", aşa cum s-a arătat prin celălalt psalm[36 7] . Căci, deoarece boierii cei din cer vedeau că El are o înfăţişare fără de chip, necinstită şi lipsită de slavă[368] , necunoscîndu-L, au căutat şi s-au informat:Cine este împăratul acesta al slavei? Şi li s-a răspuns lor de către Duhul Sfînt, sau din partea Tatălui, sau a Lui însuşi: „Domnul puterilor, Acesta este împăratul slavei" [369] . Despre faptul că nici de Solomon, acest împărat atît de slăvit, nici despre cortul mărturiei n-ar fi îndrăznit să zică cineva, dintre cei care stăteau lîngă porţile templului: „Cine este acest împărat al slavei ?", oricine ar putea mărturisi.

XXXVII.

în cuprinsul psalmului al patruzeci şi şaselea, am continuat eu, s-a vorbit despre Hristos în chipul următor:

,,Suitu-S-a Dumnezeu cu strigări de bucurie, Domnul, cu glas de trîmbi-ţă. Cîntaţi lui Dumnezeu, cîntaţi-I; cîntaţi regelui nostru, cîntaţi-I ! Căci rege peste tot pămîntul este Dumnezeu: cîntaţi-I cîntare ! Dumnezeu domneşte peste popoare; Dumnezeu şeade pe sfîntul Său tron. Domnii popoarelor, poporul Dumnezeului lui Avraam. Căci ale Domnului sînt scuturile pămîntului: El este înalt foarte ţ" [370] . Şi în psalmul nouăzeci şi opt, Duhul Sfînt vă acuză pe voi, că Acela pe care voi nu-L voiţi ca rege este în fapt regele şi stăpînul, atît al Iui Samuel, cît şi al lui Aaron, al Iui Moisi şi al tuturor celorlalţi. Iată cuvintele psalmului: „Domnul a împărăţit, să se cutremure popoarele ! El, Cel ce este mai presus de heruvimi, pămîntul să tresalte ! Domnul este mai mare în Sion, înălţat deasupra tuturor popoarelor. Să se laude numele Tău cel mare, căci el este înfricoşător şi sfînt, căci cinstea regelui iubeşte judecata. Tu ai pregătit dreptatea;

Tu ai împlinit judecata şi dreptatea în Iacob. înălțați pe Domnul Dumnezeul nostru şi vă închinați aşternutului picioarelor Lui, că Sfînt este. Moisi şi Aaron, printre preoții Lui şi Samuel, printre cei ce invocau numele Lui. Ei invocau pe Domnul, zice Scriptura, iar El îi auzea. în stîlp de nor le-a vorbit lor; ei au păzit mărturiile Lui şi porunca pe care le-a dat-o. Doamne, Dumnezeul nostru, Tu i-ai ascultat; Dumnezeule, Tu le-ai fost binevoitor şi ai răzbunat toate faptele lor. înălțați pe Domnul Dumnezeul nostru şi vă închinați în muntele cel sfînt al Lui, că Sfînt este Dumnezeul nostru".

XXXVIII.

Dar Tryfon a zis:

— O, omule ! bine era să ne fi lăsat convinşi de dascălii care au legiuit ca să nu vorbim cu nimeni dintre voi şi nici să nu fi luat parte la discuția aceasta cu tine[3 71]. Căci tu vorbeşti multe lucruri blasfematorii, pretinzînd să ne convingi că Acest om răstignit a fost laolaltă cu Moisi şi cu Aaron şi că a vorbit cu ei în stîlp de nour, iar apoi, devenind om, a fost răstignit şi că S-a înălțat la cer şi iarăşi va să vină pe pămînt şi că trebuie să I ne închinăm Lui.

370. Ps. 46,5-9.

371. Interdicția ca iudeii să ia parte la discuții în contradictoriu cu creştinii exista, dar, după cîte pare, ea nu era riguros respectată. Autorul A. H. Goldfahn în lucrarea sa *„Justin Matyr und die Agada"*, apărută în 1873 în periodicul „Monatschrift fur Geschichte und Wissenschaft des Judentums", ne înfățişează cazul lui Rabbi Eliezer Ben Hyrkanos, care pentru faptul că frecventa prea stăruitor pe creştini, a fost pe punctul să sufere martiriul din partea coreligionarilor lui.

Eu însă i-am răspuns:

— Ştiu că, după cum a spus Cuvîntul lui Dumnezeu, înțelepciunea aceasta mare a Creatorului tuturor şi a Atotțiitorului Dumnezeu s-a ascuns de la voi[372] . Din cauza aceasta, mişcat de compătimire față de voi, mă zbat din toate puterile, ca să vă fac să înțelegeți învățăturile noastre, care vi se par ciudate, iar, dacă nu, cel puțin să fiu, eu singur, nevinovat în ziua judecății. Şi acum auziți şi alte cuvinte, care se par a fi şi mai ciudate. Nu vă tulburați, însă, ci dimpotrivă, făcîndu-vă nişte ascultători şi mai zeloşi, stăruiți în cercetarea voastră, disprețuind tradiția dascălilor voştri, ca unii care sînt dovediți că nu pot să înțeleagă cele spuse de Dumnezeu prin Duhul Sfînt şi, ceva mai mult, alegeți a învăța aceleaşi lucruri ca şi noi. Astfel, în psalmul al patruzeci şi patrulea s-a zis deopotrivă despre Hristos, acestea: „Inima mea a răspuns cuvînt bun. Eu spun lucrurile mele împăratului. Limba mea este trestia scriitorului care scrie foarte ascuțit. Frumos eşti la înfățişare înaintea fiilor oamenilor. Vărsatu-s-a harul întru buzele tale. Pentru aceasta te-a binecuvîntat Dumnezeu în veac. încinge-ți sabia peste coapsa ta, puternice, cu frumusețea şi cu podoaba ta. întinde, porneşte la drum cu bine şi împărăteşte, din cauza adevărului, a blîndeții şi a dreptății. Şi te va conduce în chip minunat dreapta ta. Săgețile tale sînt ascuțite, puternice, în

372. Comp. Is. 29, 14; I Cor. 1, 19-22; 2, 7.

373. Ps. 44.

inima vrăjmaşilor împăratului, iar popoarele vor cădea la picioarele tale. Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului este toiag de îndreptare, toiagul împărăției Tale. Iubit-ai dreptatea şi ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, înaintea tovarăşilor Tăi. Smirnă, picături de mir şi scorțişoară din veşmintele Tale, din palate de fildeş, cu care Te-au înveselit pe Tine fiicele de împărați, întru cinstea Ta. De față a stat împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată şi preaînfrumusețată. Ascultă fiică şi vezi şi pleacă urechea ta: uită de poporul tău şi de casa tatălui tău, iar împăratul va pofti frumusețea ta, căci EI este Domnul tău şi Lui I se vor închina toți. Şi fiica Tirului cu daruri. Bogații poporului se vor ruga înaintea feței Tale. Toată slava fiicei împăratului este înăuntru, îmbrăcată în țesături de aur şi preaînfrumusețată. Se vor aduce împăratului fecioare după ea. Cele de aproape ale ei se vor aduce Ție. Se vor aduce întru bucurie şi veselie şi vor fi duse în templul împăratului. în locul părinților Tăi s-au născut fiii Tăi: pe aceştia îi vei pune conducători peste tot pămîntul. Aduce-mi-voi aminte de numele Tău în tot neamul şi neamul. Pentru aceasta popoare se vor mărturisi ție în veac şi în veacul veacului" [373] .

XXXIX.

Tot despre învățăturile alianței celei vechi. Nu este nimic de mirare, am adăugat apoi, dacă voi ne urîți pe noi, fiindcă înțelegem aceasta şi vă dăm pe față gîndurile voastre, ieşite întotdeauna dintr-o inimă învârtoşată. Căci şi Ilie, intervenind la Dumnezeu pentru voi, a zis astfel: „Doamne, ei au ucis pe profeții Tăi şi au răsturnat jertfelnicele Tale. Numai eu am mai rămas, dar ei caută şi sufletul meu". Şi i s-a răspuns lui: „Iată, mai am şapte mii de bărbați, care nu şi-au încovoiat genunchiul lui Baal" [374] . Deci, după cum atunci Dumnezeu nu a adus urgia asupra lor, din cauza celor şapte mii, tot astfel nici acum nu a adus încă şi nu aduce judecata lui asupra lor[375], cunoscînd că sînt unii, care veniți zi de zi la cunoştința numelui Hristosului Său, părăsesc calea rătăcirii, căpătîndu-şi, în felul acesta, fiecare darurile lui, după vrednicia lor şi luminîndu-se[376] prin numele acestui Hristos: căci unul ia duhul înțelepciunii, altul pe acela al tăriei, altul pe al vindecării, altul al cunoaşterii de mai-nainte, altul al învățăturii, iar altul al temerii de Dumnezeu[377] .

La acestea, Tryfon mi-a zis:

—Vreau să te fac să ştii că, spunînd acestea vorbeşti doar nişte simple nebunii.

Dar eu i-am răspuns:

—Ascultă, omule ! nici nu sînt nebun[378] şi nici nu vorbesc prostii. Căci s-a profețit că, după înălțarea lui Hristos la cer, El ne va opri de la rătăcire şi ne va da daruri. Cuvintele profeției sînt acestea: „El S-a ridicat în înălțime şi a robit robia şi a dat oamenilor daruri" [379] . Deci, noi, cei care am primit daruri de la Hristos, Cel ce S-a ridicat în înălțime, vă dovedim pe voi, care vă ştiți înțelepți întru voi şi în ochii voştri[380] din cuvintele profetice, că sînteți proşti, şi ca unii care cinstiți numai cu buzele pe Dumnezeu şi pe Hristosul Lui. Noi, însă, care sîntem instruiți în tot adevărul, îl cinstim şi în fapte şi în cunoştință şi în inimă[381], pînă la moarte. Voi, poate, şi din cauza aceasta şovăiți să mărturisiți că Acesta este Hristosul,

374. III Regi 19, 10-18; Rom. 11,2-4.

375. Pentru sfîntul Iustin, care, potrivit tradiției apostolice, aştepta ca iminentă cea de a doua venire a Domnului, constituia o problemă întîrzierea ei (Vezi *Dialog.* XXVIII, 2). Soluția pe care o dă aici a mai menționat-o încă de trei ori în *Apolog. I,* XXVIII, 2; XLV, 1 şi în *Apolog. II,* VII, 1. El gîndea că cea de a doua parusie întîrzie, pentru ca să se poată converti la creştinism şi oamenii care nu se născuseră încă.

376. Aici, termenul „luminîndu-se" este echivalent cu acela de „botezîndu-se".

377. Is. 11, 2; I Cor. 12, 7-10. Aceste daruri ale Duhului Sfînt sînt tratate mai pe larg în *Dialog,* capit. LXXXVII.

378. Fapte, 26, 25.

379. Ps. 67, 18; Ef. 4,8.

380. Cf. Is. 29,13.

după cum dovedesc Scripturile şi lucrurile care se văd şi care se **întîmpla** întru numele Lui[382] , pentru ca să nu fiți prigoniți de conducători, care nu vor înceta[383] , mînați de duhul cel rău şi rătăcitor al şarpelui, de a ucide cu fapta şi de a prigoni pe cei ce mărturisesc numele lui Hristos, pînă ce Hristos va veni iarăşi şi-i va nimici pe toți şi va răsplăti fiecăruia după merit. Dar Tryfon a zis:

—Dă-ne acum dovada că acesta, despre care zici că a fost răstignit şi că s-a înălțat la cer, este Hristosul lui Dumnezeu. Căci, faptul că Hristos este pătimitor şi că astfel este arătat de Scripturi şi că iarăşi va veni cu slavă şi că va lua împărăția veşnică a tuturor neamurilor, şi orice altă împărăție i se va supune lui, s-a dovedit în deajuns din Scripturile arătate mai înainte de tine. Dovedeşte, deci, că lucrul acesta aşa este.

Atunci eu i-am răspuns:

—S-a dovedit lucrul acesta, o, voi, oameni, pentru cei ce au urechi de auzit, chiar şi din cele mărturisite pînă acum de către voi înşivă. Dar, pentru ca să nu socotiți cum că m-aş găsi în impas, şi că n-aş putea să vă aduc dovezi în sensul în care voi pretindeți, voi face, aşa cum v-am făgăduit, lucrul acesta, la locul cuvenit. Acum însă, voi reveni la şirul cuvintelor pe care vi le-am vorbit mai înainte.

XL.

Astfel, taina mielului pe care a poruncit Dumnezeu ca să-1 jertfiți de paşte, era o imagine a lui Hristos, cu sîngele Căruia, după cuvîntul credinței în El, se ung casele lor[384] , adică voi înşivă, care credeți în El. Căci puteți cu toții să înțelegeți, că Adam, creatura pe care a creat-o Dumnezeu, a fost casă a suflării lui Dumnezeu[385] . Cum că şi această poruncă era, însă, trecătoare, vă voi dovedi acum. Dumnezeu nu îngăduie ca să se jertfească mielul pascal nicăieri, decît numai pe locul în care s-a chemat numele Lui, ştiind că vor veni zile, după pătimirea lui Hristos, cînd şi locul Ierusalimului se va da vrăjmaşilor voştri şi se va înceta, pur şi simplu, de a se mai aduce orice ofrandă[386] . Şi porunca de a fi consumat tot mielul acela era un simbol al pătimirii crucii, prin care Hristos avea

381. Cf. In. 8, 31-32; 16, 13.

382. „Lucrurile care se văd" înseamnă modul cum transpiră învățătura creştină în viața de toate zilele a credincioşilor; iar (lucrurile) „care se întîmpla întru numele Lui", minunile săvîrşite de creştini în numele lui Iisus Hristos.

383. întru cît sfîntul Iustin se găsea în aşteptarea celei de a doua parusii a Domnului, care socotea că va avea loc sub imperiul roman, prigonitor al creştinilor, nu a prevăzut venirea la conducerea imperiului roman a împăratului Constantin cel Mare.

384. Ieş. 2, 7-21.

385. Fac. 2, 7;ICor. 3, 16.

să pătimească. Căci mielul, atunci cînd se frige[387] , se aşează tot în felul crucii. într-adevăr, o suliță dreaptă se trece din părțile cele de jos pînă la cap şi alta, iarăşi, pe la spate, de care se atîrnă şi labele mielului. De altfel, poruncind ca cei doi țapi care se aduceau în post[388] , dintre care unul era trimis ca ispăşire, iar altul se aducea ca ofrandă, să fie de asemenea şi aceasta o vestire a celor două veniri ale lui Hristos: una, în care bătrînii poporului vostru şi preoții L-au trimis ca pe o ispăşire, punînd mîinile pe El şi omorîndu-L, iar cea de a doua venire a Lui, cînd, în acelaşi loc al Ierusalimului, îl veți cunoaşte, pe cel necinstit de voi. Căci El a fost ofrandă pentru toți păcătoşii, care vor voi să se pocăiască şi care postesc postul acela pe care-1 arată Isaia, rupînd lanțurile contractelor siluitoare şi păzind toate celelalte, arătate deopotrivă de el[389] , pe care eu însumi vi le-am istorisit, lucruri pe care le săvîrşesc cei ce cred în Hristos. Şi ştiți destul de bine, că, jertfa aceea a țapilor care a fost poruncită să se aducă în ziua postului, nu era de asemenea îngăduită nicăieri, decît numai la Ierusalim.

XLI.

De altă parte şi ofranda de floare de făină, o, voi, bărbați, care fusese poruncită să fie adusă de către cei care se curățau de lepră[390], era o preîn-chipuire a pîinii euharistice, pe care Iisus Hristos, Domnul nostru, ne-a dat-o ca să o aducem[391] , în amintirea pătimirii pe care a răbdat-o El pentru oameni, ale căror suflete' sînt curate acum de toată răutatea, pentru ca, pe de o parte, să mulțumim lui Dumnezeu pentru că a creat lumea cu tot ceea ce este în ea, pentru om, precum şi pentru că noi am fost eliberați de răutatea în care am fost şi că puterile

386. De la ruina Ierusalimului şi a templului de acolo, sfîntul Iustin ajunge la concluzia că Legea Vechiului Testament îşi îndeplinise misiunea şi nu mai avea nici un rost. Tertulian, Eusebiu şi alții reiau ideea aceasta, care devine apoi un argument tradițional.

387. în timp ce„de obicei, Hristos este comparat cu mielul junghiat, sfîntul Iustin, cu mai multă precizie, II compară cu mielul de Paşte, pus la frigare.

388. Lev. 16, 5 urm.

389. Is. 58,5-7.

390. Lev. 14, 10.

391. I Cor. 11, 24; Lc. 22, 19.

şi stăpînirile au fost nimicite, cu o nimicire desăvîrşită, prin Cel ce a devenit pătimitor, după voința Lui. Astfel, Dumnezeu zice despre jertfele oferite de voi atunci, după cum am spus, prin Maleahi, unul dintre cei doisprezece: „Nu e voia Mea la voi, zice Domnul şi jertfele voastre nu le voi primi din mîinile voastre; căci de Ia răsăritul, pînă la apusul soarelui, numele Meu a fost slăvit întru neamuri şi în tot locul se oferă tămîiere numelui Meu şi jertfă curată. Că mare este numele Meu întru neamuri, zice Domnul, iar voi îl profanați" [392] . Despre jertfele oferite de noi, neamurile, în tot locul Lui, adică despre pîinea euharistiei şi despre paharul de asemenea al euharistiei, Domnul prezice, atunci cînd spune că numele Lui „este slăvit de noi şi profanat de voi".

In ce priveşte porunca circumciziunii, care cere ca cei născuți, în genere, să fie circumcişi în ziua a opta[393], şi aceasta era o preînchipuire a adevăratei circumciziuni, cu care ne-am circumcis de rătăcire şi răutate, prin Cel ce a înviat din morți, într-una a sîmbetelor, Iisus Hristos, Domnul nostru. Iar „una a sîmbetelor", rămînînd întotdeauna cea dintîi dintre toate zilele, socotită, iarăşi, după numărul tuturor zilelor săptămînii, se numeşte a opta[394] şi rămîne întîia.

XLII.

Dar şi cele douăsprezece clopotele[39S], care erau prinse de mantia arhiereului, după cum era tradiția, erau un simbol al celor doisprezece apostoli, care au fost prinşi de puterea veşnicului Preot Hristos şi la glasul cărora tot pămîntul s-a umplut de slava şi harul lui Dumnezeu şi ale Hristosului Lui. Pentru care motiv, şi David zice: „în tot pămîntul a ieşit vestirea lor şi pînă la marginile lumii, cuvintele lor" [396] . Dealtfel şi Isaia, ca din partea apostolilor care zic lui Hristos, că oamenii nu cred auzului lor, ci puterii Celui ce i-a trimis pe ei, zice astfel: „Doamne, cine a crezut auzului nostru şi brațul Domnului cui s-a descoperit ? Noi am vestit înaintea Lui întocmai ca înaintea unui copil, ca o rădăcină, într-un pămînt însetat"[397] şi celelalte ale profeției, pe care le-am arătat mai înainte. Iar faptul că spune ca din partea multora cuvintele: „Noi am vestit înaintea Lui" şi adaugă „întocmai ca înaintea unui copil", arată că cei răi, supunîndu-se, au slujit la porunca Lui şi că toți s-au făcut întocmai ca un copil. Acest lucru se poate vedea şi cu privire la trup, căci deşi înnumără mai multe mădulare, toate, laolaltă sînt şi se numesc un singur trup, după cum şi comuniunea şi adunarea oamenilor, cu toate că reprezintă mai mulți oameni în ceea ce priveşte numărul, se numeşte ca şi cum ar fi un singur lucru şi, ca şi cum ar fi un singur lucru i se adresează cineva[398] . Şi în genere toate celelalte, o, voi,

392. Mal. 1, 10-12. în *Didahii* XIV, 3 versetele 11 şi 14 din capit. 1 Maleahi sînt apropiate şi aplicate la euharistie.

393. Fac. 17, 1-14.

394. Este vorba despre taina pe care o includea în sine ziua a opta şi pe care o explică mai pe larg în *Dialog.* XXIV, 1.

395. Despre cele „douăsprezece clopotele, care erau prinse pe mantia arhiereului", nu găsim nici o mențiune nicăieri. Ştim de altminteri că la veşmîntul marelui preot se găseau, în schimb, douăsprezece pietre. Clopoțelele simbolizează, în orice caz,mai bine decît pietrele, glasul apostolilor, care a răsunat în lume.

396. Ps. 18,4.

397. Is. 53, 1-2.

bărbaţi, cele învăţate de către Moisi, înfăţişîndu-vi-le una cîte una, pot să vă dovedesc că sînt preînchipuiri, simboluri şi vestiri despre cele ce aveau să se întâmple lui Hristos, despre cei ce erau cunoscuţi de mai înainte că vor crede în El şi despre cele ce aveau să fie făcute, deopotrivă de către Hristos însuşi. Dar, deoarece îmi par îndeajuns şi cele pe care vi le-am înfăţişat pînă acum, lăsîndu-le pe acestea la o parte, revin acum la ordinea discuţiunii noastre.

XLIII.

Naşterea din Fecioara. Deci, după cum de la Abraam a început circumciziunea şi de la Moisi au început: sabatul, jertfele, ofrandele şi sărbătorile şi s-a dovedit că acestea au fost orînduite din cauza învîrtoşării inimii poporului vostru, tot astfel acestea trebuiau să înceteze, după voia Tatălui, în Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Cel născut prin Fecioara cea din neamul lui Abraam şi din tribul lui Iuda şi David, Care a fost propovăduit că va veni

lege veşnică[399] şi alianţa nouă[400] pentru toată lumea, după cum arată profeţiile înfăţişate mai înainte. Şi noi, care prin Aceasta am venit la Dumnezeu, n-am luat circumciziunea aceasta trupească, ci pe cea duhovnicească[401], pe care au păzit-o Enoch şi cei asemenea cu el. Şi am luat-o prin botez, din cauza milei celei de la Dumnezeu, pentru că am fost păcătoşi şi tuturor le este cu putinţă să o primească în felul acesta. Dar acum a venit vremea ca să mă grăbesc a vorbi despre taina naşterii Aceluia. Despre neamul lui Hristos însuşi, că este nespus oamenilor, Isaia a spus aşa cum am arătat şi mai înainte: „Iară neamul lui cine-1 va spune ? Că se ia de pe pămînt viaţa Lui; din cauza nedreptăţilor poporului a fost dus la moarte"[402] . Deci, neamul Acestuia, care avea să moară, pentru ca „cu rana Lui să ne vindecăm noi", oamenii păcătoşi, este nespus şi Duhul cel profetic ne-a arătat aceasta. Ceva mai mult: pentru ca oamenii care cred în El să poată cunoaşte felul în care S-a născut El în lume, prin acelaşi Isaia Duhul cel profetic a profeţit cum avea să fie, în modul acesta: „Şi a adăugat Domnul vorbind lui Ahaz, zicînd: Cere ţie un semn de la Domnul Dumnezeul tău, în adîncime, sau în înălţime". Şi a zis Ahaz: „N-am să cer şi nici n-am să ispitesc pe Domnul". Şi a zis Isaia: „Ascultă, deci, casa Iui David. Oare puţin lucru este vouă ca să căutaţi ceartă oamenilor ? Cum, atunci, căutaţi ceartă Domnului ? Pentru aceasta, Domnul însuşi vă va da vouă un semn. Iată, Fecioara în pîntece va lua şi va naşte fiu şi

398.1 Cor. 12, 12.
399. Is. 2, 3;51,4;Mih. 4,2.
400. Ier. 31, 31; Is. 54,3.
401. Col. 2, 11-12.
402. Is. 53,8.

veţi numi numele lui Emmanuel. EI va mînca unt şi miere şi, mai înainte de a cunoaşte şi de a prefera răul, va alege binele. Căci copilul, mai înainte ca să cunoască răul, sau binele, nu va ţine socoteală de cele rele, pentru a alege binele. Fiindcă mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei, în faţa împăratului Asirienilor. Şi

pămîntul va fi cuprins, pămîntul acesta pe care tu-l vei suporta cu greutate înaintea celor doi împărați. Dar Dumnezeu va aduce asupra ta, asupra poporului tău şi asupra casei tatălui tău zile cum n-au venit nicidecum asupra ta, din ziua în care Efraim a luat de la Iuda pe împăratul Asirienilor"[403] . Cum că în neamul lui Avraam, cel după trup nu s-a născut şi nimeni nu se zice că este născut dintr-o fecioară, decît numai acest Hristos al nostru, acesta este un lucru lămurit tuturor. Dar, deoarece voi şi dascălii voştri îndrăzniți să ziceți că în profeția lui Isaia nu s-a zis nicidecum: „Iată Fecioara în pîntece va lua", ci: „Iată tînăra în pîntece va lua şi va naşte fiu" şi explicați profeția aceasta ca referindu-se la Ezechia, care a fost împăratul vostru, mă voi încerca să explic şi aici, pe scurt, lucrul acesta, care se va întoarce tot împotriva voastră şi să vă dovedesc cum că cuvintele acestea s-au zis cu privire la Acela pe care noi îl mărturisim ca fiind Hristos.

XLIV

Tot despre învățăturile Alianței celei vechi în felul acesta mă voi găsi cu totul nevinovat față de voi dacă mă voi sili, cu argumentele mele, să vă conving. Dacă însă voi veți rămîne cu inima împietrită, sau veți fi slabi la cuget, de frica morții, care le este menită creştinilor şi nu veți voi să treceți de partea adevărului, vă veți arăta doar voi singuri vinovați.

Astfel, voi vă înşelați pe voi înşivă atunci cînd socotiți că, fiind sămînța după trup a lui Avraam[404] , veți moşteni întru totul bunurile care s-au vestit că se vor da de Dumnezeu, prin Hristos. "Căci nimeni nu va putea lua nimic din acelea, decît numai aceia care se vor asemăna, întru totul, în ceea ce priveşte cugetul, cu credința lui Avraam şi care vor cunoaşte toate tainele, cu alte cuvinte, că o poruncă a fost dată spre evlavie şi săvârşirea dreptății, iar că o altă poruncă şi o altă faptă s-a dat, de asemenea, sau cu privire la taina lui Hristos, sau din cauza învîrtoşării inimii poporului vostru. Astfel stau lucrurile, vorbind despre aceasta, la Iezechiel, căci Dumnezeu a zis:

403. Is. 17, 10-16; 8, 4; 7, 16-17.
404. Rom. 9, 7;Mt. 3, 9;Lc. 3, 8.

„Dacă Noe, Iacov şi Daniel vor cere fii, sau fiice, nu li se va da lor" [405] . Iar, la Isaia, cu privire la aceleaşi lucruri, a zis astfel: „Zis-a Domnul, Dumnezeu: Şi vor ieşi şi vor vedea membrele oamenilor călcători de lege; căci viermele lor nu se va sfîrşi şi focul lor nu se va stinge şi vor fi spre vedere înaintea a tot trupul"[406]. Deci, alungind din sufletele voastre nădejdea aceasta, ar trebui să vă îngrijiți a cunoaşte care este calea prin care vi se va face vouă iertarea păcatelor voastre şi prin care veți putea dobîndi nădejdea moştenirii bunurilor celor vestite. Iar aceasta nu este alta, decît să cunoaşteți pe acest Hristos şi să vă îmbăiați cu baia aceea, vestită prin Isaia[407] , pentru iertarea păcatelor, trăind, mai departe, fără de păcat[408] .

XLV.

La acestea Tryfon a zis:

—Cu toate că mi se pare că ar trebui să mă ocup de cuvintele acestea, de care-mi spui că este necesar a fi cercetate, totuşi, chestiunea pe care voiesc să o pun eu acum, fiind mai urgentă, îngăduie-mi să vorbesc eu mai întîi.

Şi eu i-am zis:

—întreabă orice voieşti, după cum îţi vine în minte, căci după întrebările tale şi după răspunsurile mele, mă voi încerca să reiau cuvintele mele şi să le desăvîrşesc.

Iar Tryfon a zis:

—Spune-mi deci: cei care au trăit după Legea cea instituită prin Moisi, vor trăi, la învierea morţilor, la fel cu Iacov, cu Enoch şi cu Noe, sau nu ?

Şi eu i-am răspuns:

—Atunci cînd ţi-am amintit, o, omule, cele grăite de Iezechiel că: „chiar dacă Noe, Daniel şi Iacov vor cere fii şi fiice, nu li se va da lor, ci fiecare, negreşit, se va mîntui după dreptatea lui"[409] , am spus că şi cei care au trăit după legea lui Moisi, deopotrivă, se vor mîntui. Căci şi în Legea lui Moisi s-a prescris ca cei ce se supun acestei legi, să săvîrşească cele ce sînt de la natură bune, cuvioase şi drepte şi s-a scris deopotrivă, că cele ce făceau cei de sub Lege, erau poruncite din cauza învîrtoşării inimii poporului. Fiindcă cei ce au săvîrşit bunurile cele veşnice, care sînt astfel în chip general şi de la natură, sînt bineplăcuţi lui Dumnezeu şi ei vor fi mîntuiţi prin acest

405. Iez. 14, 20.
406. Is. 66, 23-24.
407. Is. 1, 46.
408. Sfîntul Iustin punctează aici condiţiile mîntuirii, adică ale participării la moştenirea lui Hristos. Acestea sînt: credinţa în Hristos, botezul şi viaţa fără de păcat (A se vedea: *Dialog.* VIII, 2; XCV, 3; CXXXVIII, 3 *şi Apolog. I,* capit. LXI şi LXVI, 1).
409. Iez. 14, 20. 14.

Hristos[410], la înviere, deopotrivă cu drepţii Noe, Enoch şi Iacov, care au fost mai înainte de ei şi cu alţii, care vor mai fi fost dimpreună cu cei care cunosc pe acest Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu, pe El, Care a fost mai înainte de luceafăr[411] şi mai înainte de lună[412] şi Care a binevoit, întrupîndu-Se, să Se nască din această Fecioară din neamul lui David, pentru ca prin iconomia aceasta[413], şarpele cel plin de vicleşug de la început şi îngerii care s-au asemănat lui să fie nimiciţi[414] şi moartea să fie dispreţuită şi ca la cea de a doua venire a lui Hristos însuşi, să înceteze cu desăvîrşire, pentru cei care au crezut în El şi au trăit într-un chip bineplăcut Lui şi ca apoi să nu mai existe, iar atunci cînd unii vor fi trimişi ca să fie pedepsiţi la judecata şi la condamnarea focului celui neîncetat, ceilalţi să fie laolaltă în nepăti-mire, în nestricăciune, în lipsă de durere şi în nemurire[415].

XLVI.

Dar, dacă unii voiesc şi acum să trăiască păzind cele prescrise prin Moisi şi crezînd în acest Iisus răstignit, cunoscînd că El este Hristosul lui Dumnezeu, că Lui I s-a dat să judece pe toţi, în genere, şi că a Lui este împărăţia cea veşnică[416] , pot, oare, şi aceştia să se mîntuiască ?

La acestea, eu i-am răspuns, iarăşi:

— Să judecăm împreună şi acest lucru, dacă mai este cu putinţă acum, să păzim toate cele prescrise de Moisi.

Dar acela a zis:

—Nu, pentru că cunoaştem că, aşa cum ai spus tu însuţi mai înainte, nici mielul pascal nu mai este cu putinţă să fie jertfit în alt loc şi nici ţapii, care fuseseră porunciţi să fie oferiţi în post, după cum, în genere, nici celelalte jertfe.

Faţă de acestea, eu am adăugat:

—Atunci, mă rog, ce este cu putinţă să mai fie păzit ? Spune tu. Căci singur te vei convinge, că chiar dacă cineva nu păzeşte îndreptările cele veşnice, sau nu le pune în faptă, poate, în genere, să se mîntuiască.

410. Alături de drepţii din rîndurile iudeilor, sfîntul Iustin, în *Apolog. I,* capit. XLVI, 1—4, aşează pe drepţii naţiunilor, Socrate şi Heraclit la elleni, care vor fi mîntuiţi, pentru că au trăit după legile cele veşnice, potrivit Cuvîntului.

411. Ps. 109, 3.

412. Ps. 71,5.

413. Cuvîntul „iconomie", pe care sfîntul Iustin îl foloseşte numai în *Dialog,* înseamnă realizarea întru totul sau numai în parte a planului lui Dumnezeu cu privire la oameni şi, în primul rînd, întruparea şi Răscumpărarea.

414. I In. 3, 8.

415. Comp. Apoc. 21, 4.

416. Cf. Dan. 7, 26-27.

Dar el a zis:

— Mai rămîne păzirea sabatului, circumciziunea şi păzirea lunilor, abluţiunile, dacă te-ai atins de ceva din cele oprite de Moisi, sau după relaţiunile sexuale.

Atunci, eu i-am zis:

— Dar Avraam, Isaac, Iacov, Noe, Iov şi alţii care vor mai fi fost mai înainte, sau după aceştia, deopotrivă de drepţi şi apoi şi Sarra, femeia lui Avraam, Rebeca, femeia lui Isaac, Rachela, aceea a lui Iacov, Lia şi toate celelalte de felul lor, pînă la mama lui Moisi „servitorul cel credincios"[417], care n-au păzit nimic din toate acestea, ce credeţi voi: s-au mîntuit ?

Tryfon a răspuns:

—Dar Avraam şi cu cei de după dînsul, nu s-aii circumcis ?

Eu am zis:

— Ştiu că Avraam şi cei de după el s-au circumcis. Pentru care motiv li s-a dat lor circumciderea, am spus-o de mai multe ori în cele de mai înainte; iar dacă cele spuse nu vă satisfac, să cercetăm iarăşi chestiunea aceasta. Cum că, însă, pînă la Moisi, nici un drept, în genere, n-a păzit nimic din toate acestea despre

care vorbim şi că nici nu a luat poruncă să le păzească, afară de începutul circumciziunii, pe care l-au luat de la Avraam, voi o ştiţi destul de bine.

Tryfon a zis:

—Ştim şi mărturisim că ei s-au mîntuit. Dar

eu am continuat:

— Gîndiţi-vă că Dumnezeu v-a poruncit prin Moisi toate poruncile de felul acesta, din cauza învîrtoşării inimii voastre, pentru ca, prin multe astfel de porunci, să aveţi pe Dumnezeu întotdeauna înaintea ochilor voştri şi să nu începeţi nici să nedreptăţiţi nici să vă depărtaţi de credinţa în El. El a poruncit să vă îmbrăcaţi cu haina voastră roşie[418], pentru ca, prin aceasta, să nu vă cuprindă uitarea de Dumnezeu şi a poruncit ca să vă încingeţi cu filacteriui, care are scrise unele litere pe nişte membrane foarte fine, şi care înţelegem totdeauna că sînt sfinte[419], îndemnîndu-vă şi cu aceasta, ca să aveţi întotdeauna amintirea lui Dumnezeu şi totodată cercetarea Lui întru inimile voastre. Căci voi nu aveţi nici măcar o scurtă ţinere de minte pentru respectul pe care-1 datoraţi lui Dumnezeu, şi nici măcar în felul acesta nu v-aţi convins a nu mai fi idololatri. Căci sub Ilie, arătînd numărul celor ce nu şi-au încovoiat genunchiul lui Baal, a zis că erau şapte mii cu numărul[420] , iar la Isaia vă mustră deoarece chiar şi copiii voştri au adus jertfă idolilor[421]. Noi, însă, pentru ca să nu mai jertfim celor ce am jertfit

417. Num. 12, 7;Evr. 3,2. 5.
418. Num. 15,37 urm.
419. leş. 13,9-16;Deut. 6,8; 11, 18.

mai înainte, suferim cele mai de pe urmă pedepse şi ne bucurăm, atunci cînd sîntem ucişi, crezînd că Dumnezeu ne va învia prin Hristosul Lui şi ne va face nestricăcioşi, nepătimitori şi nemuritori. Cunoaştem, deci, că cele poruncite pentru învîrtoşarea inimii poporului vostru n-au contribuit cu nimic la săvîrşirea dreptăţii de către voi şi la pietatea voastră.

XLVII.

Dar Tryfon a zis din nour

—Dar dacă cineva, ştiind că astfel stau lucrurile, cu alte cuvinte, cunoscînd că Acesta este Hristosul, va crede şi se va încrede în El, dar va voi să păzească şi prescripţiunile Legii, se va mîntui ?

La acestea eu i-am răspuns:

—După cîte îmi pare mie, o Tryfon, unul ca acesta se va mîntui, dacă nu se va strădui să convingă şi pe alţii dintre cei circumcişi de la rătăcire, prin Hristos, ca să păzească aceleaşi lucruri pe care le păzeşte el, zicînd că ei nu se vor mîntui, dacă nu vor păzi acestea, ceea ce şi tu ai făcut la începutul discuţiei noastre, declarînd că eu nu mă voi mîntui, dacă nu voi păzi acestea.

Dar el a zis:

—Pentru ce ai spus: „după cîte îmi pare mie, unul ca aceştia se va mîntui" ? Nu cumva există şi dintre aceia care zic că unii ca aceştia nu se vor mîntui ?

—Sînt, i-am răspuns eu, o Tryfon, iar aceştia nu îndrăznesc nici să ia parte la discuţie şi nici să locuiască în acelaşi cămin cu unii ca aceştia. Eu însă nu sînt de părere cu ei. Dar dacă ei, din cauza slăbiciunii cugetului lor, odată cu nădăjduirea în acest Hristos voiesc să mai păzească şi tot ce mai pot acum din cele ale lui Moisi, care înţelegem că au fost instituite din cauza învîrtoşării inimii poporului şi să păzească totodată atît practicile religioase veşnice cît şi respectul pe care-1 datorează lui Dumnezeu de la natură şi vor înţelege să trăiască împreună cu creştinii şi credincioşii, după cum am spus mai înainte, necăutînd să-i convingă nici să se circumcidă la fel cu ei, nici să păzească sabatul, nici altele de felul acesta — declar că pe unii ca aceştia trebuie să-i primim cu braţele deschise şi să comunicăm unii cu alţii, ca unii care sîntem din acelaşi pîntece şi ca unii care sîntem fraţi. Dacă însă, cei din neamul vostru, o Tryfon, care zic că cred în Hristos, vor sili pe toate căile pe aceia dintre neamuri, care au crezut în acest Hristos să trăiască după Legea instituită de Moisi, sau vor căuta să nu comunice cu unii ca aceştia care preferă o astfel de purtare, făcînd şi eu la fel cu

420. Comp. Rom. 11, 4; III Regi 19, 18.
421. Is. 57, 4-5.

ei, pe unii ca aceştia nu-i accept. Cei care se lasă convinşi de unii ca aceştia, pentru trăirea cea după lege şi care totodată păstrează mărturisirea în Hristosul lui Dumnezeu, admit că pot fi mîntuiţi. Afirm, însă, că aceia care mărturisesc şi cunosc că Acesta este Hristos şi care, din vreo cauză oarecare, încep să trăiască după Lege, schimbîndu-şi mai departe felul de viaţă şi tăgăduiesc apoi că Acesta este Hristos, fără să se pocăiască înainte de moarte, nu se pot nicidecum mîntui. Tot astfel, afirm că aceia din sămînţa lui Avraam, care trăiesc după Lege şi care nu cred în Hristos mai înainte de moarte, nu se vor mîntui. Cu atît mai mult nu se vor mîntui cei care, în sinagogi au anate-matizat şi anatematizează pe cei care cred în acest Hristos şi care fac totul pentru ca să se mîntuiască şi să scape de pedeapsa focului. Căci bunătatea şi iubirea de oameni a lui Dumnezeu[422] şi nemăsurarea bogăţiei Lui, socoteşte pe cel ce se pocăieşte de păcate, după cum se spune la Iezechiel[423] ca drept şi fără de păcat, după cum şi pe cel care trece de la săvîrşirea dreptăţii şi de la pietate, la nedreptate sau ateism îl cunoaşte ca păcătos, nedrept şi impios. Pentru aceasta şi Domnul nostru Iisus Hristos a zis: „în cele în care vă voi surprinde, într-acelea vă voi judeca"[424] .

XLVIII.

Existenţa lui Hristos mai înainte de veacuri. Mai departe, Tryfon a zis:

—Am ascultat ce gîndeşti asupra acestor lucruri. Deci, reluînd discuţia de acolo de unde ai lăsat-o, continuă. Găsesc, însă, aici, un paradox, care nu poate fi întru nimic dovedit. Ceva mai mult: atunci cînd zici că acest Hristos a existat mai înainte, fiind Dumnezeu mai înainte de veacuri şi că apoi S-a născut şi a îngăduit a fi om şi că El nu este un om dintr-un alt om, mi se pare nu numai că spui un paradox, ci o adevărată nebunie.

La acestea, eu i-am zis:

—Ştiu că cuvîntul acesta poate părea paradoxal, mai ales pentru cei din neamul vostru, care nici nu voiţi să înţelegeţi şi nici nu voiţi să săvîrşiţi cele ale lui Dumnezeu, ci numai „pe cele ale dascălilor voştri", după cum însuşi Dumnezeu strigă[425] . O, Tryfon, am zis eu, nu este întru nimic mai

422. Cf. Tit3,4;Rom. 2, 4.

423. Iez. 32, 12-20.

424. Este un „logion" care circula pe vremea sfîntului Iustin şi pe care-1 găsim citat şi de Clement Alexandrinul, în lucrarea *„Qui div. salv"* XL (P.G. IX, 645). Acest „logion" corespunde gîndirii evanghelice de la Matei 24, 40—42 şi 25, 13, şi oferă o asemănare deosebită cu Iezechiel 8,3,8, 24, 30; 24, 14; 33, 12—16, 20. Forma proverbială a acestui „logion", a înlesnit ca el să fie considerat ca o expresie evanghelică.

425. Is. 29, 13.

puțin adevărat că Acesta este Hristosul lui Dumnezeu, chiar dacă eu n-aş putea dovedi că El a existat mai înainte, ca Fiu al Creatorului tuturor, fiind Dumnezeu şi că apoi S-a născut om prin Fecioara. Cum, însă, este cu totul dovedit, că El este Hristosul lui Dumnezeu, oricare ar fi El, numai dacă nu voi dovedi că a existat mai înainte şi că apoi S-a născut om pătimitor, la fel cu noi, şi a îngăduit, după voia Tatălui, să aibă trup, numai într-această privință ar fi drept a spune că pot să rătăcesc. Nu ar fi drept însă să tăgăduieşti că El este Hristos pentru că se arată ca om, născut din oameni şi dacă se va dovedi că a fost ales pentru a fi Hristos. Căci sînt unii, o prieteni, chiar din neamul nostru, care, mărturisindu-L că este Hristos, declară că a fost un om dintre oameni. Eu nu sînt, însă, de părerea lor şi nici cei mai mulți dintre aceia care cred la fel cu mine, n-ar putea să spună acest lucru. Căci nouă ni s-a poruncit de către însuşi Hristos, să nu ne lăsăm înduplecați de învățăturile omeneşti[426] , ci numai de cele propovăduite de către fericiții profeți şi învățate de El.

XLIX.

Despre înainte-mergătorul Domnului. Dar Tryfon a zis:

—Mi se pare că cei care spun că El a fost om, că a fost uns după alegere şi că a fost Hristos, spun lucruri mai probabile decît voi, care spuneți aşa cum zici tu. Căci noi toți aşteptăm pe Hristos ca pe un om dintre oameni şi pe Ilie, care va veni să-L ungă. Dacă este adevărat că Acesta este Hristos, atunci trebuie să se ştie că EI a fost întru totul un om dintre oameni. Cum, însă, nici Ilie nu a venit, cred că nici El nu a fost Hristos.

Față de acestea, eu l-am întrebat, iarăşi:

—Oare nu grăieşte Cuvîntul, prin Zaharia[427], că Ilie va veni mai înainte de ziua cea mare şi înfricoşată a Domnului ?[428]

El a răspuns:

—Desigur.

—Deci, dacă Cuvîntul ne sileşte să mărturisim că s-a profețit că vor fi două veniri ale lui Hristos: una, în care Se va arăta pătimitor, necinstit şi fără de chip[429] , iar alta în care va veni slăvit şi judecător al tuturor[430], după cum s-a arătat în mai multe rînduri, în cele spuse mai înainte, oare nu trebuie să înțelegem că Cuvîntul lui Dumnezeu a propovăduit că Ilie va fi

426. Se pare că sfîntul Iustin are aici în vedere în mod deosebit pe ebioniți, nişte creştini de neam iudaic, dar poate că şi pe alții.

427. Referința aceasta este din Maleahi, iar nu din Zaharia. Este şi aici o scăpare din vedere, ca la capit. XXIX, 2.

428. Mal. 4, 5.

429. Is. 53,.2—3,— -

430. Dan. 7, 26-27.

un înainte-mergător al zilei celei înfricoşătoare şi mari, adică al celei de-a doua veniri a Lui ?

—Negreşit, a răspuns Tryfon.

—Deci şi Domnul nostru ne-a arătat acelaşi lucru în învăţăturile Lui, zicînd: „Va veni şi Ilie"[431] . Şi noi ştim că lucrul acesta va fi atunci, cînd Domnul nostru Iisus Hristos va urma să vină întru slavă. Propovăduitor al celei dintîi veniri a Lui a fost Duhul lui Dumnezeu, Care a fost şi în Ilie şi în Ioan[432] , care a fost profet în neamul vostru, după care nu s-a mai arătat la voi nici un alt profet. Acesta, stîhd la rîul Iordan, striga: „Eu vă botez cu apă, întru pocăinţă, va veni, însă, Cel mai puternic decît mine, a Cărui încălţăminte nu sînt vrednic să o ţin. Acesta vă va boteza în Duh Sfînt şi foc. El va avea în mîna Lui grebla şi va curăţa aria Lui şi va aduna griul în hambar, iar paiele le va arde în focul cel nestins"[433] . Şi chiar pe acest profet, împăratul vostru Irod 1-a închis în închisoare, iar în vremea cînd îşi sărbătorea ziua naşterii, nepoata acestui Irod, dansînd în chip plăcut înaintea lui, el i-a spus să-i ceară orice ar voi. Şi mama copilei a sfătuit-o să-i ceară capul lui Ioan, care era în închisoare. Şi cerîndu-i-1 a trimis şi a poruncit să-i aducă pe tavă capul lui Ioan. Din cauza aceasta şi Hristosul nostru a spus atunci celor ce ziceau că, mai înainte de Hristos trebuia să vină pe pămînt Ilie: „va veni şi Ilie şi va restabili totul. Vă zic chiar că Ilie a şi venit şi nu l-au cunoscut, şi i-au făcut lui cîte au voit". Şi este scris că: „atunci au înţeles ucenicii că le-a vorbit despre Ioan Botezătorul"[434] .

Dar Tryfon a zis:

— Mi se pare tot atît de paradoxal cînd zici că Duhul profetic al lui Dumnezeu, Care a fost m Ilie, a fost şi în Ioan.

La acestea, am răspuns:

—Nu ţi se pare, însă, că s-a întîmplat acelaşi lucru şi cu Iosua Navi, care a urmat la conducerea poporului după Moisi, cînd i s-a spus lui Moisi să-şi pună mîinile asupra lui Iosua[435] , şi cînd Dumnezeu a adăugat: „Şi Eu voi pune asupra lui din Duhul care este în tine" ? [436] .

—Desigur, a răspuns el.

—Deci, am continuat eu, după cum atunci cînd Moisi se găsea încă printre oameni, Dumnezeu a trimis din Duhul care era în Moisi asupra lui Iosua, tot asemenea Dumnezeu a fost în stare să facă să vină din Duhul lui Ilie asupra lui Ioan, pentru ca, după cum Hristos la prima venire S-a arătat fără de slavă, tot

431. Mt. 17,11.
432. Lc. 1, 17.
433.Mt. 3, ll-12;Lc. 3, 16.
434. Mt. 16, 3-11; Mc. 6, 17-28;Lc. 3, 20.
435. Num. 27, 18; Deut. 34, 9.
436. Num. 11, 17.

asemenea să înţelegem că şi prima venire a Duhului, Care în Ilie este întotdeauna curat, a fost ca şi a lui Hristos, fără de slavă. Căci se spune că: „Domnul a luptat cu Amalec, cu o mînă ascunsă"[437] şi nu veţi tăgădui cîtuşi de puţin că Amalec a

căzut învins. Iar dacă se zice că numai la venirea cea slăvită a lui Hristos, Amalec va fi înfrînt, ce rost mai are atunci cuvîntul care zice: „Domnul a luptat cu Amalec, cu o mînă ascunsă" ? Puteţi, prin urmare, să înţelegeţi că puterea cea ascunsă a lui Dumnezeu a fost în Hristosul cel răstignit, de Care tremură şi demonii şi, în general, toate puterile şi stăpînirile pămîntului.

L.

Dar Tryfon a zis:

—Mi se pare că din multele controverse pe care le-ai avut cu mulţi şi care s-au purtat asupra tuturor chestiunilor, eşti gata să răspunzi la toate, la care ai fi întrebat. Răspunde-mi, deci, mai întîi cum poţi să dovedeşti că există şi un alt Dumnezeu în afară de Creatorul tuturor ? Numai după aceasta vei căuta să dovedeşti că a îngăduit să Se nască prin Fecioara.

—Mai întîi îngăduie-mi, i-am zis eu, să-ţi amintesc cîteva cuvinte din profeţia lui Isaia, care s-au spus despre venirea, înaintea Domnului nostru Iisus Hristos, a lui Ioan Botezătorul, care a fost şi profet.

—Iţi îngădui, a zis acela.

—Cu privire la venirea mai înainte a lui Ioan, Isaia a prezis următoarele: „Şi a zis Ezechia către Isaia: Bun este cuvîntul Domnului, pe care l-a vorbit: să fie pace şi dreptate în zilele mele"[438] . Şi: „Mîngîiaţi poporul: preoţi, vorbiţi în inima Ierusalimului şi mîngîiaţi-1, că umilinţa lui a ajuns la margini. Păcatul i s-a iertat, fiindcă a primit din mîna Domnului păcatele lui în chip dublu. Glasul celui ce strigă în pustie: Gătiţi căile Domnului, drepte faceţi cărările Dumnezeului nostru. Toată valea se va umple şi tot muntele şi dealul se va umili şi toate cele strîmbe se vor îndrepta şi cele aspre se vor transforma în căi netede. Şi se va vedea slava Domnului şi tot trupul va vedea mîntuirea lui Dumnezeu, că Domnul a vorbit. Glasul celui ce zice: Strigă ! Şi am zis: Ce să strig ? Tot trupul este iarbă şi toată slava omului, ca o floare de iarbă. Iarba s-a uscat şi floarea ei a căzut, dar cuvîntul Domnului rămîne în veac. Urcă-te pe un munte înalt, tu, cel ce binevesteşti Sionul. înalţă-ţi cu putere glasul tău, tu, care binevesteşti Ierusalimul. înălţaţi-vă, nu vă temeţi ! Eu am zis cetăţilor lui Iuda: Iată, Dumnezeul vostru vine şi braţul Lui vine cu stăpînire. Iată plata este cu El şi lucrul înaintea Lui. El

437. Ies. 18, 8.
438. Is. 39,8.

va paşte turma Lui ca un păstor şi cu braţul Lui va aduna mieii şi va mîngîia pe cea care are în pîntece. Cine a măsurat apa cu mîna, cerul cu şchioapa şi tot pămîntul cu pumnul ? Cine a pus munţii cu cîntarul şi văile cu balanţa ? Cine a cunoscut gîndul Domnului şi cine a fost sfetnicul Lui, care să-L înveţe ? Sau, cu ce L-ar fi sfătuit şi cum L-ar fi învăţat ? Sau, cine I-a arătat Lui judecată ? Sau, cine I-a făcut Lui cunoscută calea înţelegerii ? Toate neamurile au fost socotite ca

o picătură din hîrdău şi ca o înclinare de balanţă şi vor fi socotite ca un scuipat. Libanul nu va fi îndeajuns pentru ardere şi animalele cu patru picioare nu vor fi îndeajuns pentru arderea de tot şi toate popoarele sînt nimic şi drept nimic au fost socotite"[439] .

LI.

După ce am terminat eu, Tryfon a zis:

— Toate cuvintele profeţiei pe care ai spus-o sînt îndoielnice, omule, şi n-au nimic în ele, care să dovedească argumentul la care te referi.

Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă nu s-ar fi terminat şi ar mai fi fost încă profeţi în neamul vostru, o, Tryfon, după acest Ioan, poate că cele spuse cu privire la Iisus Hristos ar merita să fie considerate îndoielnice. Dacă însă Ioan a venit într-adevăr ca înainte-mergător, strigînd oamenilor să se pocăiască[440], şi, dacă Hristos venind la el, atunci cînd stătea la rîul Iordanului, 1-a oprit de a mai profeţi şi a mai boteza şi dacă El însuşi, binevestind, a zis că s-a apropiat împărăţia cerurilor[441] şi că El va trebui să pătimească multe din partea cărturarilor şi a fariseilor şi să Se răstignească, iar a treia zi să învieze[442] şi că va fi iarăşi în Ierusalim şi atunci va bea din nou cu ucenicii şi va mînca dimpreună cu ei[443] şi că pînă la venirea Lui, după cum am spus mai înainte, vor veni erezii[444] şi profeţi mincinoşi întru numele Lui[445] , după cum se şi vede că s-a întîmplat, atunci cum vă mai puteţi îndoi, cîtă vreme faptele înseşi vă pot convinge despre toate acestea ? Cum că nu va mai fi nici un profet în neamul vostru şi pentru a recunoaşte că alianţa cea nouă, vestită odinioară de Dumnezeu, s-a realizat, chiar atunci, cu alte cuvinte, că El însuşi, Hristos, a realizat-o, El a grăit în felul următor: „Legea şi profeţii au fost pînă la Ioan Botezătorul; de atunci, împărăţia cerurilor este luată cu asalt şi cei care o forţează, o răpesc. Şi, dacă voiţi să credeţi, Ilie este însuşi acela care urmează să

439. Is. 40, 1-17.
440. Mt. 3,2.
441. Mt. 4, 17.
442. Mt. 16,21.
443. Mt. 26,29.
444. I Cor. 11, 19.
445. Mt. 24,5. 11.

vie. Cel ce are urechi de auzit, să audă"[446].

LII.

Chiar şi prin patriarhul Iacov s-a profeţit că vor fi două veniri ale lui Hristos şi că în timpul celei dintîi, El va fi pătimitor, iar că după venirea Lui, nu va mai fi nici un profet şi nici un împărat din neamul vostru, am adăugat eu,şi că neamurile care vor crede în Hristosul cel pătimitor II vor aştepta să vină iarăşi. Dar, Duhul Sfînt, am mai zis eu, din cauza aceasta a vorbit cuvintele acestea în parabolă şi în chip acoperit. Şi, am spus eu: mai departe, el a grăit astfel: ,,Iuda, pe tine te-au lăudat fraţii tăi; mîinile tale sînt pe spatele vrăjmaşilor tăi, fiii tatălui tău se

446. Mt. 11, 12-15.
447. Fac. 49, 8-12.
448. Is. 1, 7-8.

închină ție. Iuda este un pui de leu; din sămînța te-ai ridicat, fiul meu. Culcîndu-se, a adormit ca un leu şi ca un pui de leu; cine-1 va deştepta pe el? Nu va lipsi Domn din Iuda şi nici conducător din coapsele lui, pînă ce nu vor veni cele ce-i sînt hotărîte tui. Şi El va fi aşteptarea neamurilor şi va lega de viță asinul Său şi de cepul viței pe mînzul asinei Lui. Va spăla îmbrăcămintea Lui în vin şi haina Lui în sîngele strugurelui. Ochii Lui sînt veseli de vin, iar dinții Lui albi ca laptele"[447]. Oricît de neruşinați ați fi, voi nu veți îndrăzni să spuneți şi nici nu veți putea dovedi, că în neamul vostru nu au încetat vreodată nici profeții, nici domnii, decît numai atunci cînd a venit şi a pătimit acest Iisus Hristos. Voi ziceți că Irod, de pe urma căruia a pătimit, a fost ascalonit şi susțineți, totuşi, că a fost arhiereu în neamul vostru, aşa că şi atunci voi ați avut pe cineva care a adus ofrandele după legea lui Moisi şi care a păzit celelalte lucruri legiuite. De asemenea şi profeți au fost în şir, pînă la Ioan, aşa că, chiar atunci cînd poporul vostru a fost dus în Babilon, cînd pămîntul a suferit de pe urma războiului şi cînd vasele cele sfinte au fost răpite, nu au încetat de la voi profeții, care au fost domni, conducători şi stăpîni ai poporului vostru. Căci Duhul, Care era în profet}, ungea şi vă aşeza vouă şi pe împărați. După arătarea şi moartea lui Iisus, însă, Care este Hristosul nostru, în neamul vostru nu a mai fost nicidecum şi nici nu mai este vreun profet, ba, ați încetat şi de a mai fi sub un împărat al vostru şi, ceva mai mult, pămîntul vostru a fost pustiit şi a fost părăsit întocmai ca **patului** unui pîndar[448] . Iar ceea ce a spus Cuvîntul, prin Iacov: „Şi El va fi aşteptarea neamurilor" [449] , a arătat în chip simbolic cele două veniri ale Lui şi că neamurile vor crede în El, lucru care v-a fost dat şi vouă să-1 vedeți, puțin mai tîrziu. Căci noi, care dintre toate neamurile, prin credința în Hristos, am devenit pioşi şi drepți, Il aşteptăm să vină iarăşi.

LIII.

Despre cele două veniri ale Domnului. De altfel şi cuvintele: „Va lega de viță asinul Lui şi de cepul viei pe mînzul asinei Lui"[450] erau o dovadă de mai înainte şi despre lucrurile care aveau să fie făcute de El, în timpul primei Lui veniri şi despre neamurile care aveau să creadă în El. Căci neamurile erau întocmai ca un asin fără de şa şi fără de jug pe gîtul lui, pînă cînd, venind acest Hristos şi trimițîndu-Şi pe ucenicii Lui, i-a învățat şi apoi suportînd jugul cuvintelor Lui, Şi-a întors spatele, pentru ca să sufere totul pentru bunurile aşteptate, cele făgăduite de El. De altfel, atunci cînd a urmat ca Domnul nostru Iisus Hristos să intre în Ierusalim, El a poruncit ucenicilor Lui să-I aducă, cu adevărat, chiar o asină cu un mînz, care era legată la intrarea într-un sat numit Bethfaghe[451] , şi apoi, aşezîndu-Se pe ea, a intrat călare în Ierusalim. Şi acest lucru, care a fost profețit în chip lămurit că se va face de către Hristos, deoarece a fost săvîrşit de El şi deoarece este ceva îndeobşte cunoscut, face dovada lămurită că El este Hristos. Cu toate, însă, că acestea au fost săvîrşite şi sînt pe deplin dovedite de

449. Fac. 49, 10.

450. Fac. 49, 11. Profeția aceasta a fost interpretată în acelaşi chip şi în *Apolog. I,* capit. XXXII. Detaliul neevanghelic pe care-1 aduce sfîntul Iustin, că asinul pe care s-a suit Iisus era legat de un cep de viță de vie, este un exemplu frapant despre preciziunea pe care profețiile Vechiului Testament au putut s-o dea anumitor fapte din istoria lui Iisus.

451. Mt. 21, 2.

452. Zah. 9,9.

Scriptură, voi sînteți încă cu inima învîrtoșată. Astfel Zaharia, unul dintre cei doisprezece, a profețit că se va întîmpla lucrul acesta, zicînd: „Bucură-te foarte, fiică a Sionului; strigă, vestește, fiică a Ierusalimului: Iată, împăratul tău va veni la tine, drept şi mîntuitor, blînd şi sărac, călare pe o vită de la jug şi pe un mînz de asină" [452] . Faptul că Duhul profetic, dimpreună cu patriarhul Iacov zice că va avea în stăpînirea Lui o asină de la jug, dimpreună cu mînzul ei, după cum am spus mai înainte, fiindcă a poruncit să I se aducă amîndouă animalele, era o prevestire a celor care, din sinagoga voastră, vor crede în El, dimpreună cu cei dintre neamuri. Căci, după cum mînzul cel neînşeuat al asinei era un simbol al celor dintre neamuri, tot asemenea şi asina înşeuată era un simbol al poporului vostru: fiindcă voi aveți asupra voastră Legea, cea dată prin profeți. Dar tot prin profetul Zaharia s-a profețit, că acest Hristos însuşi va fi lovit şi că ucenicii Lui vor fi împrăştiați [453] , ceea ce s-a şi întîmplat. Căci, după răstignirea Lui, ucenicii care erau dimpreună cu El s-au împrăştiat pînă ce El a înviat din morți şi i-a convins că astfel s-a profețit despre El, că avea să pătimească. Şi astfel, fiind convinşi şi ieşind în toată lumea, au învățat acestea. De aici, şi noi sîntem siguri în credința şi în învățătura Lui, pentru că încrederea aceasta ne vine atît de la profeți, cît şi de la cuvioşii care s-au văzut şi au fost în toată lumea, în numele Celui răstignit. Cele grăite de către Zaharia sînt următoarele: „Sabie, ridică-te asupra păstorului Meu şi asupra bărbatului poporului Meu, zice Domnul puterilor, loveşte păstorul, şi oile lui se vor împrăştia"[454] .

LIV.

Preexistenta lui Hristos. De altfel, şi prin cuvintele care s-au istorisit de Moisi şi s-au profețit de patriarhul Iacov: „Va spăla îmbrăcămintea Lui în vin şi haina Lui în sîngele strugurelui" [455] , s-a arătat că El avea să spele în sîngele Lui pe cei ce vor crede în El. Căci Duhul Sfînt a numit haină a Lui pe cei ce primesc prin El iertarea păcatelor[456] , întru care El Se găseşte întotdeauna prezent în potentă şi va fi în chip lămurit la a doua venire a Lui. Cînd Cuvîntul vorbeşte însă despre sîngele strugurelui, arată cu aceasta că Hristos are sînge, dar nu din sămînța omenească, ci din puterea lui Dumnezeu. Căci după cum sîngele strugurelui nu este născut de om, ci de Dumnezeu, tot asemenea şi sîngele lui Hristos nu avea să fie din neamul omenesc, ci s-a vestit de mai înainte, că avea să fie din puterea lui Dumnezeu. Iar profeția aceasta, o, voi, bărbați, pe care am spus-o, arată că Hristos nu este om din oameni şi deci născut în chipul comun al oamenilor.

LV.

Celălalt Dumnezeu. Dar Tryfon a zis:

— Vom ţine socoteală şi de această explicaţie a ta, dacă vei întări şi cu argumente de altă amploare această chestiune încurcată. Acum însă, reluînd discuţia de mai înainte, dovedeşte că Duhul cel profetic a mărturisit că mai este şi un alt Dumnezeu, în afară de Creatorul tuturor, păzindu-te, totuşi, să vorbeşti despre soare şi despre lună[457] la care este scris că Dumnezeu a îngăduit oamenilor să se închine, ca la nişte dumnezei. De altfel, ştim că şi profeţii folosindu-se de

453. Sfîntul Iustin aplică aici profeţia lui Zaharia (13, 7), ca şi Marcu (14, 27), la împrăştierea ucenicilor în timpul arestării de către iudei a Domnului Hristos.

454. Zah. 13, 17.

455. Fac. 49, 11.

456. Prin cuvintele acestea sfîntul Iustin desemnează pe cei ce au primit botezul. A se vedea şi capit. XLIV, 4.

457. Deut. 4, 19.

multe ori, în chip greşit, de acest cuvînt, zic că: „Dumnezeul tău, este Dumnezeul dumnezeilor şi Domnul domnilor", adăugind adesea: „cel mare şi puternic şi de temut" [4SS] . Ei spun aceasta, nu ca şi cum ar fi şi alţi dumnezei, ci în măsura în care raţiunea ne învaţă, că Dumnezeul cel adevărat, Cel ce a creat toate, El singur este Domnul acelor dumnezei şi domni închipuiţi. Pentru ca Duhul Sfînt să vădească şi aceasta, a zis prin sfîntul David: „Dumnezeii neamurilor", cu alte cuvinte, dumnezeii închipuiţi „sînt idolii demonilor, iar nu dumnezei"[459] . Şi adaugă blestem asupra acelora care îi fac pe aceştia să li se închine[460]. Faţă de acestea, eu am zis:

— Nu m-am gîndit să aduc astfel de dovezi, o Tryfon, prin care ştiu că cei ce se închină unor astfel şi astfel de lucruri sînt condamnaţi, ci altele, împotriva cărora nimeni nu poate să se împotrivească. Şi, totuşi, şi aceste dovezi ţi se vor părea curioase, cu toate că voi le citiţi în fiecare zi, aşa că chiar din aceasta puteţi să înţelegeţi că din cauza răutăţii voastre Dumnezeu a ascuns de la voi putinţa de a înţelege înţelepciunea din cuvintele Lui[461], afară numai de aceea care se găseşte în cîteva, în care, după cum spune Isaia, a lăsat prin harul îndurării Sale, sămînţă întru mîntuire, pentru ca neamul vostru să nu se piardă cu desăvîrşire, ca acela al sodomiţilor şi gomoreilor[462] . Deci, dă atenţie celor pe care le voi aminti, care sînt din Sfintele Scripturi şi care n-au nevoie de explicare, ci numai de urmare.

LVI.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Avraam. Astfel Moisi, fericitul şi credinciosul servitor al lui Dumnezeu[463] , amintind despre Dumnezeul care S-a arătat lui Avraam, la stejarul din Mamvri, cu cei doi îngeri dimpreună cu El[464], trimişi pentru judecata Sodomei de către Altul, Care rămîne de-a pururea în cer şi Care nu s-a arătat şi nu a vorbit prin El singur nimănui, niciodată şi pe care-L înţelegem ca Creator al tuturor şi Tată, zice astfel: „ŞTl>-a arătat lui, Dumnezeu,

458. Deut. 10, 17.

459. Ps. 95,5; I Par. 16,26.

460. Ps. 113, 16.

461. Cf. II Cor. 3, 14.

462. Comp. Is. 1, 9; 10, 22; Rom. 9, 27-29.

463. Num. 12, 7;Evr. 3, 2-5.

464. Cele trei persoane care au vizitat pe Avraam au atras încă de timpuriu atenţia exegeţilor. Cea mai mare parte dintre ei au folosit pentru explicarea lor exegeza alegorică. Pentru talmudişti aceste persoane au fost îngerii: Mihael, însărcinat să aducă mesajul Sarrei; Rafael, însărcinat a salva pe Lot şi Gabriel, însărcinat să distrugă Sodoma. Pentru sfîntul Iustin, una dintre aceste persoane era Domnul Dumnezeu, dar nu Dumnezeul cel suprem, ci Logosul, Fiul Său. Şi interpretarea aceasta este adoptată apoi, de toţi părinţii şi scriitorii bisericeşti, pînă la Augustin.

la stejarul din Mamvri, în vremea cînd, către amiază, el stătea la uşa cortului. Ridicîndu-şi ochii, văzu, şi iată trei bărbaţi au stat asupra lui. Şi văzînd, a alergat întru întîmpinarea lor, de la uşa cortului lui şi s-a închinat la pămînt şi a zis[465] . . ." şi celelalte[466] , pînă la: „Şi Avraam s-a ridicat dis-de-dimineaţă, în locul în care a stat înaintea Domnului şi privind la faţa Sodomei şi Gomorei şi la faţa pămîntului de jur-împrejur, a văzut şi iată se ridica o flacără de pe pămînt, întocmai ca un abur din cămin" [467].

Apoi, oprindu-mă din vorbă, am întrebat dacă au înţeles cele grăite.

Ei au răspuns că au înţeles, dar că cuvintele grăite de mine nu aveau în ele nici o dovadă, că există, sau că s-a vorbit de către Duhul Sfînt, despre un alt Dumnezeu sau Domn, în afară de Creatorul tuturor.

La acestea, eu am zis, iarăşi:

—Acum, fiindcă aţi înţeles Scripturile, mă voi încerca să vă conving că este şi Se numeşte Dumnezeu şi Domn şi altul, în afară de Făcătorul tuturor. Acesta se mai numeşte şi înger, din cauză că vesteşte oamenilor cele cîte voieşte să le vestească Făcătorul tuturor, mai presus de care nu mai există un alt Dumnezeu. Şi, istorisind din nou cele spuse mai înainte, am întrebat pe Tryfon: Crezi, deci, că sub stejarul din Mamvri, S-a arătat lui Avraam Dumnezeu, aşa cum spun cuvintele acestea ?

—Desigur, a răspuns el.

—Şi el a fost, am adăugat eu, Unul dintre Aceşti trei, pe Care Duhul Sfînt cel profetic îi numeşte bărbaţi şi zice că S-au arătat lui Avraam ?

Dar acela a zis:

—Nu, ci Dumnezeu S-a arătat lui, mai înainte de arătarea celor trei. Apoi, cei trei, pe care cuvîntul îi numeşte bărbaţi, erau îngeri: doi dintre ei, trimişi spre pierderea Sodomei, iar unul, ca să binevestească Sarrei, că va avea un copil. Pentru aceasta fusese trimis şi îndeplinindu-şi misiunea, s-a depărtat.

—Atunci cum se face, am reluat eu, că unul dintre cei trei care fusese în cort şi care şi spusese: „într-un an Mă voi întoarce la tine şi Sarra va avea un fiu"[468] , se vede că Se reîntoarce, de îndată ce Sarra are un fiu, iar cuvîntul profetic şi atunci îl arată ca fiind Dumnezeu ? Pentru ca ceea ce vă spun să fie şi mai lămurit pentru voi, ascultaţi cele ce-au fost spuse, în chip cît se poate de limpede, de către Moisi. Acestea sînt următoarele: „Cînd Sarra a văzut pe fiul

465. Fac. 18, 1-3.

466. După toate probabilităţile, sfîntul Iustin va fi citat aici întregul pasaj în legătură cu Avraam, mai ales dacă ţinem seama de cele ce spune el în parag. 18 din acest capitol. Dar se vede că vreun copist al textului original, cu voie de la sine va fi eliminat de aici ceea ce i s-a părut de prisos.

467. Fac. 19, 27-28.

468. Fac. 18, 14.

Agarei, al roabei celei egiptene, pe care-1 născuse cu Avraam, jucîndu-se cu Isaac, fiul ei, a zis lui Avraam: Alungă pe roaba aceasta şi pe fiul ei. Căci fiul roabei acesteia nu va moşteni dimpreună cu fiul meu Isaac. Cuvîntul acesta s-a

părut foarte aspru înaintea lui Avraam, pentru fiul lui. Iar Dumnezeu a zis lui Avraam: Să nu ţi se pară ţie ceva crud cele ce ai auzit cu privire la copil şi la roabă. în toate cele ce ţi-a spus ţie Sarra, ascultă glasul ei, fiindcă întru Isaac ţi se va numi ţie sămînţa"[469]. Aţi înţeles, deci, că cel ce a zis atunci, sub stejar, că se va întoarce, fiindcă ştia de mai înainte, că este nevoie ca să sfătuiască pe Avraam cele ce voia Sarra de la el, S-a reîntors, după cum este scris, şi că El este Dumnezeu, după cum arată şi cuvintele care au fost grăite, astfel: „Iar Dumnezeu a zis lui Avraam: Să nu ţi se pară ţie ceva crud cele ce ai auzit cu privire la copil şi la roabă" ? am întrebat eu după aceasta. Dar Tryfon a zis:

—Da ! Dar cu aceasta n-ai arătat că Dumnezeu este altul în afară de Acesta care S-a arătat lui Avraam şi Care S-a arătat şi celorlalţi patriarhi şi profeţi, ci ai dovedit numai, că noi nu am înţeles bine cînd am gîndit că cei trei, care au venit în cort la Avraam, erau cu toţii îngeri.

Deci eu am zis iarăşi:

—Dacă, deci, n-aş fi putut să vă dovedesc din Scripturi, că Unul dintre Aceia trei este şi Dumnezeu[470] şi Se numeşte şi înger[471], fiindcă El, după cum am spus mai înainte, vesteşte celor cărora Dumnezeu, Creatorul tuturor, voieşte, cele ale Lui, atunci ar fi fost destul de raţional din partea voastră, ca să înţelegeţi că Acesta, Care S-a arătat lui Avraam pe pămînt, în chipul unui bărbat asemănător cu cei doi îngeri, care au fost cu El, a fost Dumnezeul care a existat mai înainte de facerea lumii, lucru pe care îl înţelege tot neamul vostru.

—Desigur, a zis Tryfon, căci astfel am crezut pînă acum. Dar eu am adăugat:

—Revenind la Scripturi, mă voi încerca să vă conving că Acesta, Care se scrie şi se zice că S-a arătat lui Avraam, lui Isaac şi Iui Iacov este un alt Dumnezeu, decît Dumnezeu Creatorul tuturor şi, cînd zic aşa înţeleg că este un altul cu numărul[472] , iar nu cu voinţa personală. Căci vă spun că El nu a făcut nici

469. Fac. 21,9-12.
470. Fac. 18, 1.
471. Fac. 31, 12.
472. Sfîntul Iustin, potrivit capit. CXXVIII, 3-4 şi CXXIX, 1-3, deosebeşte numeric pe Dumnezeu-Cuvîntul de Dumnezeu-Tată al tuturor lucrurilor. Este lămurit, totuşi, că sfîntul Iustin este încă departe de formula unui singur Dumnezeu, în trei persoane, de dogma aceasta care s-a stabilit de către Biserică mult mai tîrziu.

o dată altceva, decît a făcut, a voit şi a vorbit Acela care a făcut lumea şi, mai presus decît care nu există alt Dumnezeu[473] . La acestea, Tryfon a zis:

—Dovedeşte acum că există, pentru ca să cădem de acord şi asupra acestui lucru. Căci înţelegem ceea ce spui tu, atunci cînd zici că el n-a afirmat, n-a făcut şi n-a vorbit nimic altceva decît Creatorul tuturor.

La rîndul meu, i-am zis:

—Scriptura, la care m-am referit mai înainte, va face acest lucru în chip lămurit. Căci ea grăieşte astfel: „A ieşit soarele pe pămînt şi Lot a intrat în Segor.

Şi Dumnezeu a plouat pucioasă şi foc de la Domnul din cer şi a distrus oraşele acestea şi tot locul de jur-împrejur" [4 74] .

Cel de-al patrulea, dintre cei care rămăseseră cu Tryfon, a zis:

—Trebuie să spunem, atunci, că acela dintre cei doi îngeri care au venit la Sodoma şi pe care Cuvîntul îi numeşte, prin Moisi, un singur Domn, era Dumnezeu, în afară de acesta, care s-a arătat lui Avraam.

Dar eu i-am răspuns:

—Nu numai din cauza aceasta, care, de altfel aşa este, trebuie să mărturisim că aici se dă numirea de Domn, de către Duhul Sfînt, altuia, în afară de acela care înțelegem că este Creatorul tuturor. Căci s-a spus astfel nu numai prin Moisi, ci şi prin David. Astfel, prin David, s-a spus: „Zice Domnul, Domnului meu: Stai de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale" [475] , după cum am spus şi mai înainte. Și, iarăşi, în alte cuvinte: „Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului, toiag de îndreptare este toiagul împărăției Tale. Ai iubit dreptatea şi ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta, Te-a uns pe Tine Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, lîngă tovarăşii Tăi"[476] . Deci, dacă voi ziceți că Duhul Sfînt mai numeşte Dumnezeu şi Domn şi pe altul, în afară de Părintele tuturor şi de Hristosul Lui, puteți să-mi dați acum un răspuns. Eu, însă, vă făgăduiesc să vă dovedesc din Scripturile înseşi, că nu unul dintre cei doi îngeri, care s-au coborît la Sodoma, este acela pe care Scriptura îl numeşte Domn, ci ea numeşte Domn pe Acela care era dimpreună cu ei, Care se numea Dumnezeu şi care S-a arătat lui Avraam.

Atunci, Tryfon a zis:

—Dovedeşte, căci, după cum vezi, ziua înaintează şi noi nu sîntem pregătiți pentru astfel de răspunsuri primejdioase; fiindcă n-am auzit niciodată, ca să fi fost cineva să cerceteze, să caute sau să dovedească acestea. Şi nu te vom putea

473. Cf. In. 12, 49.
474. Fac. 19, 23-25.
475. Ps. 109, 1.
476. Ps. 44, 6-7.

asculta, dacă vorbind, nu vei dovedi totul cu Scripturile. Tu, însă, te străduieşti să aduci dovezi din Scriptură şi declari că, mai presus de Dumnezeu, Care este Făcătorul tuturor, nu mai este nici un alt Dumnezeu.

Față de acestea, eu am zis:

— Voi ştiți că Scriptura zice: „Şi a zis Domnul către Avraam: Pentru ce a rîs Sarra, zicînd: oare, voi naşte cu adevărat ? Căci am îmbătrînit. Dar, oare, cuvîntul acesta este cu neputință la Dumnezeu ? în vremea aceasta Mă voi întoarce la tine, pe'te un an, şi Sarra va avea un fiu"[477] . Iar puțin mai departe: „Şi ridicîndu-se de acolo, bărbații priviră la fața Sodomei şi Gomorei. Iar Avraam mergea dimpreună cu ei, conducîndu-i. Şi Domnul a zis: Oare voi ascunde de Avraam, copilul Meu, cele ce voi face?" [478] . Iar puțin mai departe, zice din nou astfel: „Zis-a Domnul: Strigătul Sodomei şi Gomorei s-a înmulțit, iar păcatele lor sînt mari, foarte. Deci, coborîndu-Mă, voi vedea, dacă ei petrec după acest

477. Fac. 18, 13-14.
478. Fac. 18, 16-17.
479. Fac. 18, 20-23.
480. Fac. 18, 33; 19, 1
481. Fac. 19, 10.

strigăt, venit pînă la Mine, iar de nu, ca să ştiu. Şi întorcîndu-se bărbații de acolo, au venit la Sodoma. Şi Avraam era stînd înaintea Domnului şi apropiindu-se Avraam, zise: Nu cumva vei pierde pe drept, la un loc cu cel nelegiuit ? etc." [479] , căci socot că nu trebuie să mai spun, iarăşi, aceleaşi lucruri, căci le-am spus mai înainte pe toate, ci numai pe acelea prin care am făcut dovada lui Tryfon şi celor care erau cu el. Am ajuns, deci, la următorul pasaj, în care se spune: „Şi a plecat Domnul, după ce a încetat de a mai grăi lui Avraam şi S-a dus unde a găsit cu cale. Iar cei doi îngeri au venit seara la Sodoma. Şi Lot stătea la poarta Sodomei"[480] , şi celelalte, de asemenea, pînă la: „Şi întinzîndu-şi bărbații mîinile au apucat pe Lot la ei în casă şi au închis uşa casei"[481] şi celelalte, pînă la: „Şi îngerii l-au ținut de mînă pe el, pe femeia lui şi pe fiicele lui, în timpul cît i-a crutat pe ei Domnul. Şi a fost, cînd i-a scos pe ei afară şi le-au zis: Mîntuieşte-ți, mîntuieşte-ți sufletul tău. Să nu te uiți înapoi şi nici să nu te opreşti în locul de jur-împrejur. Mîntuieşte-te în munte, pentru ca să nu fii şi tu cuprins laolaltă. Şi a zis Lot către ei: Doamne, mă rog, pentru că servitorul Tău a găsit milă înaintea Ta şi ai mărit dreptatea Ta, pentru ca să faci să trăiască sufletul meu. Eu, însă, nu mă pot mîntui în munte, pentru ca să nu mă cuprindă relele şi să mor. Iată, oraşul acesta mic este aproape, pentru a ne refugia în el. Acolo mă voi mîntui, că este mic şi va trăi sufletul meu. Şi a zis lui: Iată am admirat chipul tău şi în cuvîntul acesta, de aceea nu voi distruge cetatea, despre care ai vorbit. Grăbeşte-te de te mîntuie acolo. Căci nu voi putea face nici un lucru, pînă ce nu vei intra tu acolo. Pentru aceasta a numit numele cetății Segor. Soarele a ieşit pe pămînt şi Lot a intrat în Segor. Şi Dumnezeu a plouat în Sodoma şi Gomora pucioasă şi foc de la Domnul din cer şi a distrus oraşele acestea şi tot locul, de jur-împrejur" [482] . Şi iarăşi, oprindu-mă puțin, am adăugat: Oare, nici acum n-ați înțeles, voi, prieteni, că Unul dintre Cei trei, Care este şi Dumnezeu şi Domn şi Care slujeşte celui din ceruri, este Domnul celor doi îngeri ? Căci, pe cînd aceştia au venit la Sodoma, El rămînînd pe loc a vorbit ca Avraam cele scrise de Moisi, iar după convorbire, plecînd şi El, Avraam s-a întors la locul lui ? Cînd a ajuns şi el la Sodoma, n-au mai vorbit cei doi îngeri lui Lot, ci El, după cum se vede din cele grăite acolo. Iar El este Domn, în afară de Domnul din cer, adică de Făcătorul tuturor, luînd asupra Lui să aducă peste Sodoma şi Gomora cele pe care Cuvîntul le enumera astfel, zicînd: „Domnul a plouat asupra Sodomei şi Gomorei pucioasă şi foc, de la Domnul din cer" [483] .

LVII.

După ce am terminat eu, Tryfon a zis:

—Este ceva lămurit că Scriptura ne sileşte să mărturisim acest lucru. Dar tu însuți trebuie să mărturiseşti că este ceva care ne pune în încurcătură, atunci cînd se spune că a mîncat cele pregătite şi puse înainte de Avraam[484].

La acestea, eu am răspuns:

—Că au mîncat, este lucru scris. Dacă însă am fi auzit că s-a spus că au mîncat cîteşi trei, iar nu numai doi — care erau într-adevăr îngeri şi care se hrănesc, în cer, după cum este lămurit, deşi nu au o hrană asemănătoare cu aceea de care ne folosim noi, oamenii (căci despre hrana manei, cu care s-au hrănit părinţii voştri în deşert, Scriptura zice că „ei au mîncat pîinea îngerilor")[485] , aş putea spune atunci că cuvîntul, care spune că ei au mîncat, grăieşte tot aşa cum

482. Fac. 19, 16-25.
483. Fac. 19, 24.
484. Fac. 18, 6-8.
485. Mana cu care au fost hrăniţi iudeii în pustie este numită „pîinea îngerilor". Dacă ţinem seama de faptul acesta, înseamnă că şi îngerii au nevoie în cer de o hrană oarecare pentru continuarea existenţei lor, cu toate că sînt fiinţe spirituale. Dar această hrană nu poate consta cîtuşi de puţin, în ceva material. Dacă şi hrana pe care au primit-o iudeii în pustie a fost „mana", adică „pîinea îngerilor", ea se va fi deosebit cu totul de aceea propriu-zisă a îngerilor, prin aceea că ea urma să fie folosită de oameni pentru existenţa lor trupească şi pentru întreţinerea vieţii. De aceea, în Scriptură, îngerii trimişi de Dumnezeu printre oameni, puşi în faţa diferitelor mîncăruri, numai se făceau că mănîncă, dar în realitate nu mîncau. Ideea aceasta, susţinută de rabinii învăţaţi ai iudeilor, a fost acceptată şi de către părinţii şi scriitorii bisericeşti.

grăim şi noi atunci cînd spunem despre foc că a înghiţit totul. Cu toate acestea, noi nu înţelegem cîtuşi de puţin că au mîncat mestecînd cu dinţii şi cu măselele. Aşa că şi aici nu este nici o încurcătură, dacă ne-am arăta cîtuşi de puţin cunoscători ai limbajului figurat.

Dar Tryfon a zis:

—Este cu putinţă, desigur, să se explice şi astfel felul mîncării, decît că au consumat mîncînd cele pregătite de Avraam, după cum este scris. De aceea, vino acum şi ne lămureşte, cum acest Dumnezeu, Care S-a arătat lui Avraam şi care era slujitorul Dumnezeului Făcător al tuturor, născîndu-Se din Fecioara, a fost om pătimitor, la fel cu toţi, după cum ai zis mai înainte[486] .

La acestea, eu am zis:

— **Ingăduie**-mi, o, Tryfon, mai întîi, să-ţi aduc cu această ocazie şi alte cîteva dovezi, adunate din multe locuri, pentru ca să rămîneţi convinşi pe deplin, cu privire la aceasta. Mai pe urmă, îţi voi da socoteală şi de cele ce-mi ceri acum.

El a zis:

—Fă cum crezi mai bine; căci cu aceasta vei face şi pentru mine un lucru foarte de dorit.

LVIII.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Iacov. Atunci, am zis:

—Voiesc să vă citez Scriptura, iar nu să mă grăbesc să vă înfăţişez numai construcţii de cuvinte meşteşugite. Căci nici nu am o astfel de putere, ci mi s-a dat numai un har de la Dumnezeu: acela de a înţelege Scripturile Lui, de care har mă rog să se împărtăşească toţi, în chip gratuit şi din abundenţă, pentru ca să nu fiu pus în situaţia de a-mi da socoteală şi pentru aceasta, la judecata care urmează

să se facă, prin Domnul nostru Iisus Hristos, de către Dumnezeu, Creatorul tuturor.

Iar Tryfon a zis:

—Şi acest lucru pe care-1 vei face acum, va fi vrednic de pietatea ta. **îmi** pare însă că spui o ironie, atunci cînd zici că nu ai puterea cuvintelor meşteşugite.

Față de acestea, eu i-am răspuns iarăşi:

—Dacă crezi tu astfel, fie ! Eu însă sînt convins că ceea ce spun este adevărat. Dar, pentru ca să trec mai degrabă la dovezi, dă acum atenție cuvintelor mele.

486. Sfîntul Iustin face pe Tryfon să vorbească, aşa cum va vorbi el însuşi, în capit. următor (LVIII, 3).

Şi el a zis:

—Vorbeşte !

—O, fraților, am continuat eu, s-a scris iarăşi, de către Moisi, că acest Dumnezeu care S-a arătat patriarhilor[487] , este numit şi înger[488] , şi Domn[489] , pentru ca şi din aceasta să cunoaşteți că El slujeşte Dumnezeului, Părintelui tuturor, după cum ați putut vedea mai înainte, şi pentru ca, apoi convingîndu-vă şi prin mai multe alte dovezi, să rămîneți siguri. Astfel, Cuvîntul lui Dumnezeu, explicînd prin Moisi cele cu privire la Iacov, nepotul lui Avraam, zice astfel: „Şi era, pe cînd oile rămîneau însărcinate, luînd în pîntece, şi am văzut cu ochii, acestea în somn. Şi iată că țapii şi berbecii se urcau peste oi şi peste capre, cu dungi albe, pestrițe şi cu pete cenuşii. Şi mi-a zis îngerul Domnului în somn: Iacov, Iacov ! Iar eu am zis: Ce este, Doamne ? Şi a zis: Priveşte cu ochii tăi şi vezi țapii şi berbecii, urcîndu-se peste oi şi peste capre cu dungi albe, pestrițe şi cu pete cenuşii. Am văzut toate cîte îți face Laban. Eu sînt Dumnezeu care M-am arătat ție în locul lui Dumnezeu, acolo unde Mi-ai uns Mie stîlp şi te-ai rugat cu rugăciune. Deci, acum ridică-te şi ieşi din pămîntul acesta şi du-te în pămîntul naşterii tale, iar Eu voi fi cu tine"[490] . Şi iarăşi, în alte cuvinte vorbind despre acest Iacov, zice astfel: „Ridicîndu-se, în noaptea aceea, a luat pe cele două femei, pe cele două roabe şi pe cei unsprezece copii ai lui şi a trecut trecătoarea lui Iavoch şi luîndu-i mai departe, i-a trecut valea şi a trecut prin toate cele ale lui. Şi Iacov a rămas singur. Şi s-a luptat un om cu el, pînă dimineața. Şi a văzut că nu poate nimic împotriva lui şi s-a apucat de latul femurului lui şi a amorțit latul femurului lui Iacov din cauza luptei pe care o dusese cu el. Şi a zis lui: Dă-mi drumul, că a venit dimineața. Iar acela zise: Nu-ți voi da drumul, pînă ce nu mă vei binecuvînjta. Şi zise lui: care este numele tău ? Iar acela zise: Iacov. Şi i-a zis lui: Numele tău nu se va mai chema Iacov, ci Israel va fi numele tău: fiindcă te-ai luptat cu Dumnezeu, vei fi puternic şi cu oamenii. Şi Iacov a întrebat şi a zis: Spune-mi numele tău ! Şi i-a zis: De ce mă întrebi de numele meu ? Şi l-a binecuvîntat pe el acolo. Şi a numit Iacov numele locului aceluia: Vederea lui

Dumnezeu. Căci am văzut pe Dumnezeu față către față şi sufletul meu s-a bucurat"[491].

Şi iarăşi, în alte locuri, vorbind despre acelaşi Iacov, zice acestea: „A venit Iacov în Luz, care este în pămîntul Canaan, care este Bethel, el şi tot poporul, care era dimpreună cu el. Şi a clădit acolo jertfelnic şi a numit numele locului aceluia Bethel. Căci acolo i S-a arătat Dumnezeu, în timpul cît fugea de fața

487. **Fac. 18, 1.**
488. **Fac. 31, 11.**
489. **Fac. 31, 10-13.**
490. **Ibidem.**
491. **Fac. 32, 22 -30.**

fratelui său Esau. Şi a murit Debora, dădaca Rebecăi, şi a fost îngropată mai jos de Bethel sub stejar, iar Iacov a numit numele său Stejarul tristeții. Şi S-a arătat Dumnezeu lui Iacov, încă în Luz, cînd a venit acolo din Mesopotamia Siriei şi 1-a binecuvîntat. Şi i-a zis Dumnezeu: Numele tău nu se va mai chema Iacov, ci numele tău va fi Israel"[492]. El se numeşte astfel Dumnezeu şi Dumnezeu este şi va fi. Şi, de vreme ce toți au făcut semn din cap că sînt de acord, eu am zis:

— Socotesc că este necesar să vă amintesc, totodată, şi cuvintele care vestesc că Acesta S-a arătat lui pe cînd fugea de fratele lui Esau, şi ca înger, şi ca Dumnezeu, şi ca Domn, El care S-a arătat în formă de bărbat lui Avraam şi care în formă de om S-a arătat, luptînd cu Iacov[493] . Cuvintele acestea sînt următoarele: „Şi a ieşit de la fîntîna jurămîntului şi a pornit în Haran. Şi' a venit într-un loc oarecare şi a dormit acolo. Căci soarele apusese. Şi a luat din pietrele locului şi le-a aşezat la capul lui şi s-a culcat în locul acela şi a văzut vise: Şi, iată, o scară sprijinită pe pămînt, al cărei cap ajungea la cer, iar îngerii lui Dumnezeu se urcau şi se coborau pe ea şi Domnul Se sprijinea pe ea. Şi Acela zise: Eu sînt Domnul Dumnezeul lui Avraam, părintele tău şi al lui Isaac. Nu te teme ! Pămîntul pe care tu dormi ți-1 voi da ție şi seminției tale. Şi sămînța ta va fi ca nisipul pămîntului şi se va înmulți spre mare, spre miazăzi, spre miazănoapte şi spre răsărit şi întru tine se vor binecuvînta toate triburile pămîntului şi întru sămînța ta. Şi iată, Eu sînt cu tine, păzindu-te pe calea în care vei merge şi te voi întoarce în pămîntul acesta, căci nu te voi părăsi, pînă ce nu voi face toate cîte ți-am vorbit ție. Şi s-a ridicat Iacov din somnul lui şi a zis: în locul acesta este Domnul, iar eu n-am ştiut. Şi s-a temut şi a zis: Cît de înfricoşător este locul acesta ! Aici nu este altceva decît casa lui Dumnezeu şi însăşi poarta cerului. Şi s-a sculat Iacov de dimineață şi a luat piatra pe care o pusese acolo la capul lui şi a pus-o drept stîlp şi a vărsat untdelemn pe marginea ei. Şi a chemat Iacov numele locului: Casa lui Dumnezeu, iar numele cetății era mai înainte Ulammaus"[494] .

LIX.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Moisi. Şi spunînd acestea, am adăugat:

— îngăduiți-mi să vă dovedesc şi din cartea Exodului, cum Acesta, arătîndu-Se lui Avraam şi lui Iacov ca înger, Dumnezeu, Domn, bărbat[495] şi om[496], S-a arătat şi a vorbit şi lui Moisi în flacăra de foc dintr-un tufiş[497]. Iar aceia

492. Fac. 35,6-10.
493. Fac. 32,24.
494. Fac. 28, 10-19.
495. Fac. 18, 2.

spunînd că ascultă cu plăcere, fără oboseală şi cu voie bună, am adăugat: In cartea, care se intitulează Ieşire, se găsesc şi acestea: „După zilele acelea multe s-a sfîrşit împăratul Egiptului şi fiii lui Israel au gemut din cauza muncilor"[498] şi celelalte, în continuare, pînă la: „Mergînd, adună pe bătrînii lui Israel şi vei zice lor: Domnul-Dumnezeul părinților voştri S-a arătat mie, Dumnezeul lui Avraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacov, zicînd: Cu privirea privesc la voi şi la toate cîte s-au întîmplat vouă în Egipt"[499]. Şi, la acestea, am adăugat: O, voi, bărbați, ați înțeles că îngerul acela care zice Moisi că i-a vorbit lui în foc, acesta fiind însuşi Dumnezeu, arată lui Moisi că El este Dumnezeul lui Avraam, al lui Isaac şi al lui Iacov ?

LX.

Dar Tryfon a zis:

— Din cuvintele pe care le spui tu nu înțelegem aceasta, ci numai că, cel ce s-a arătat în para focului era înger şi că cel ce a vorbit lui Moisi era Dumnezeu, aşa că, în acea viziune de atunci a fost şi înger şi Dumnezeu, adică doi laolaltă[500].

La aceasta, eu i-am răspuns, iarăşi:

— Chiar dacă s-a întîmplat aşa, atunci, o, prieteni, şi dacă în viziunea care s-a făcut lui Moisi a fost şi înger şi Dumnezeu laolaltă, după cum vi s-a dovedit vouă prin cuvintele arătate mai înainte, atunci, cel ce a zis lui Moisi că este Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacov, nu poate fi nicidecum Dumnezeu-Făcătorul tuturor, ci Cel ce S-a dovedit vouă că S-a arătat lui Avraam, lui Isaac şi lui Iacov, slujind voinței Făcătorului tuturor şi Care, la judecata Sodomei, a slujit deopotrivă voinței Lui. Aşa că, chiar dacă ziceți că au fost doi: înger şi Dumnezeu, orişicine, avînd puțină minte, nu va îndrăzni să spună că Făcătorul tuturor şi Tatăl, părăsind toate cele mai presus de cer, S-a arătat într-un mic colțişor de pămînt.

Şi Tryfon a zis:

— Deoarece s-a dovedit mai înainte, că cel ce s-a arătat lui Avraam, şi care

496. Fac. 32, 24.
497. Ieş. 3, 2.
498. Ieş. 2,23.
499. Ieş. 3, 16.
500. S-ar părea că aici ne găsim în fața unei contraziceri: astfel în Exod 3, 2 se spune că îngerul Domnului a apărut lui Moisi, iar în Exod 3, 4, Domnul însuşi este acela care-i vorbeşte. Sfîntul Iustin este însă de părere că în amîndouă cazurile este vorba despre cea de a doua persoană a dumnezeirii, despre Logosul lui Dumnezeu, pe Care Scriptura îl desemnează atît ca „înger" cît şi cu un alt nume, mult mai deosebit dumnezeiesc, acela de „Domn" (a se vedea capit. LXI, 1).

este numit de către Domnul din ceruri Dumnezeu şi Domn, a adus cu sine asupra Sodomei cele ce au venit asupra ei, şi acum, chiar dacă a fost înger cel ce a apărut lui Moisi, dimpreună cu Dumnezeu, înțelegem că Dumnezeu care a vorbit cu Moisi din rug nu a fost Dumnezeu-Făcătorul tuturor, ci acela care s-a dovedit că s-a arătat şi lui Avraam, şi lui Isaac, şi lui Iacov, care se mai cheamă înger al lui Dumnezeu-Făcătorul tuturor şi se înțelege că este astfel, din aceea că el comunică oamenilor cele ale Părintelui şi Făcătorului tuturor. Eu i-am zis, însă, iarăşi:

— Iată, Tryfon, îți voi dovedi acum, că în viziunea lui Moisi Acesta singur, Care este numit şi înger şi Care este şi Dumnezeu, S-a arătat şi a vorbit lui Moisi. Deoarece Cuvîntul zice astfel: „Căci s-a arătat îngerul Domnului în focul flăcării din rug şi el vede că rugul arde în foc şi totuşi, rugul nu se consumă. Şi Moisi a zis: Ducîndu-mă voi vedea viziunea aceasta mare, că rugul nu se consumă. Şi Domnul văzînd că se apropie să vadă, 1-a chemat Domnul, din rug" [501]. Deci, în felul în care numeşte înger pe Cel ce S-a arătat lui Iacov, în timpul somnului, şi acest înger care i s-a arătat lui în somn i-a zis: „Eu sînt Dumnezeu, Care M-am arătat ție cînd ai fugit de fața fratelui tău Esau" [502] , iar în timpul lui Avraam, la judecata Sodomei îl numeşte: „Domn, care a adus judecata de la Domnul din ceruri" [503] , tot aşa şi aici, Cuvîntul, spunînd că îngerul Domnului s-a arătat lui Moisi, şi după aceasta arătînd că el este Domn şi Dumnezeu, îl numeşte astfel pe acelaşi pe care-1 arată, şi prin multe alte cuvinte, slujind Dumnezeului care este mai presus de lume[s 04] şi mai presus de care nu mai este altul.

LXI.

înțelepciunea este deopotrivă Celălalt Dumnezeu. Şi am adăugat: — O, prieteni, vă voi da şi o altă mărturie din Scriptură şi anume aceea că, mai înainte de toate cele create[505] , Dumnezeu a născut din El un principiu şi o putere oarecare rațională, care se mai numeşte de către Duhul

501. Ieş. 3, 2-4.
502. Fac. 31, 13;35, 1-7.
503. Fac. 19, 24.
504. Ideea că, în lume, Domnul Iisus Hristos în toate arătările Sale, în diferite chipuri, a slujit Dumnezeului care este mai presus de lume, o mai găsim exprimată de sfîntul Iustin şi în *Dialog.* V, 3; LXV, 7 şi LVI, 22.

505. *,?Apxft"* are în greceşte mai multe semnificații: cea de bază este aceea de „început - Sensul in care-I foloseşte sfîntul Iustin, aici, este acela de „principiu", sau de putere rationala, aşa cum am tradus şi noi mai sus. La sfîntul Irineu găsim expresia „creavit me pnnapnim" (P.G. VII, 1033), iar la Tertulian, expresia „condidit me initium" *(Adv. Hermog.* XVIII).

Sfînt şi Slavă a Domnului[506] , alteori Fiu[507] , alteori înțelepciune[508] , alteori înger, alteori Dumnezeu, alteori Domn şi Cuvînt[509] şi alteori Se numeşte pe Sine Conducător principal de oaste[510] atunci cînd S-a arătat în chip de om lui Iosua

Navi. Căci întotdeauna El îşi are numirea după felul cum slujeşte voinţei părinteşti şi din aceea că este născut din Tatăl, prin voinţă.

Oare un astfel de lucru nu vedem că se întîmpla şi în noi, înşine ? Căci atunci cînd spunem un cuvînt, noi dăm naştere unui cuvînt nu prin sciziune, pentru ca să credem că se împuţinează cuvîntul din noi atunci cînd vorbim[511]. Şi, după cum vedem că dintr-un foc ia naştere alt foc, nemicşo-rîndu-se acela din care s-a făcut aprinderea, ci rămînînd acelaşi, iar acela care a fost luat din el, se pare că este acelaşi şi că nu împuţinează pe acela din care s-a aprins. De altfel, şi cuvîntul „înţelepciune"[512] îmi va fi o mărturie că acest Dumnezeu însuşi, Care S-a născut din Părintele tuturor, este şi Cuvîntul şi înţelepciunea şi Puterea şi Slava Celui ce L-a născut şi Care a > spus acestea prin Solomon: „Dacă vă voi vesti vouă cele ce se fac în fiecare zi, aducîndu-mi aminte voi enumera cele din veac. Domnul M-a întemeiat început al căilor. .Lui[5 13], întru lucrurile Lui. Mai înainte de veac M-a întemeiat, în început, mai înainte de a face pămîntul şi mai înainte de a face abisurile, mai înainte de a ieşi izvoarele apelor, mai înainte de a se stabili munţii. Mai înaintea tuturor munţilor Mă naşte pe Mine. Dumnezeu a făcut pămîntul care nu este locuit şi marginile locuite de sub cer. Cînd a pregătit cerul, eram alăturea de El, şi cînd a aşezat în chip deosebit tronul Lui pe vînturi, cînd a făcut puternici norii de sus şi cînd a făcut sigure izvoarele abisului, cînd a făcut puternice temeliile pămîntului, am fost lîngă El, potrivind totul. Eu am fost aceea întru care s-a veselit; în fiecare zi Mă veseleam în faţa Lui şi în tot timpul, că Se veselea alcătuind lumea şi Se veselea întru fiii oamenilor. Deci acum, fiule, ascultă-Mă: Fericit bărbatul care va asculta de Mine şi omul care va păzi căile Mele, veghind la uşile Mele în fiecare zi, ţinînd uşorii intrărilor Mele. Căci ieşirile Mele sînt ieşirile de viaţă şi voinţa este pregătită de Domnul. Cei care păcătuiesc faţă de Mine nelegiuiesc faţă de sufletele lor, iar cei ce Mă urăsc

506. Comp. Ieş. 16, 7.
507. Ps. 2, 7.
508. Comp. Pilde, cap. 8 şi urm.
509. Comp. Ps. 32, 6; 106, 20.
510. Ios. 5, 13-14.
511. Comparaţia aceasta dublă pe care o înfăţişează sfîntul Iustin, cu cuvîntul omenesc şi cu focul, o găsim şi la Tatian, la Tertulian şi la Lactantiu.
512. Aici este vorba despre înţelepciunea Tatălui,iar nu de cartea „Proverbelor", pe care sfîntul Iustin o citează mai departe (capit. CXXXIX, 3), sub numele de „înţelepciune".
513. în unele manuscrise dinainte de sfîntul Iustin, în acest loc citim: „început al căii lui". în LXX şi în citatele scriitorilor contemporani lui, însă, citim în toate: „început al căilor lui". Ceva mai mult, sfîntul Iustin nu spune niciodată că Scriptura numeşte pe Hristos „cale", cu toate că expresia aceasta o întîlnim la Ioan 14, 6.

iubesc moartea"[514].

LXII.

Celălalt Dumnezeu ia parte la creație ți Se arată lui Iosua Navi. Acelaşi lucru, o prieteni, 1-a spus Cuvîntul lui Dumnezeu şi prin Moisi, indicîndu-ne că acela despre care am vorbit mai sus este tot acela, căruia Dumnezeu i se adresează şi la facerea omului, zicîndu-i aceste cuvinte: „Să facem om după chipul nostru şi după asemănare. Şi să aibă stăpînirea peştilor mării şi a păsărilor cerului, ca şi a tuturor tîrîtoarelor, care se tîrăsc pe pămînt. Şi a făcut Dumnezeu pe om; după chipul lui Dumnezeu 1-a făcut pe el: bărbat şi femeie i-a făcut pe ei. Şi i-a binecuvîntat Dumnezeu pe ei, zicînd: Creşteți şi vă înmulțiți şi umpleți pămîntul şi-1 stăpîniți"[51 s]. Pentru ca nu cumva să schimbați cuvintele spuse mai înainte şi să ziceți aşa cum spun şi dascălii voştri — sau că Dumnezeu zice: „Să facem", adresîndu-Se Sie însuşi, tot aşa cum şi noi, de multe ori, avînd ceva de făcut, zicem către noi înşine: „să facem"; sau că Dumnezeu a spus către elemente, adică pămîntului şi celorlalte, deopotrivă, din care a fost făcut omul, „să facem" — vă voi înfățişa din nou cuvintele grăite de însuşi Moisi, din care vom putea să înțelegem, mai presus de orice îndoială, că el a vorbit către cineva, care, din punct de vedere numeric era altul, şi care în acelaşi timp era şi o ființă rațională. Cuvintele sînt acestea: „Şi a zis Dumnezeu: Iată Adam a fost făcut ca unul din noi, ca să cunoască binele şi răul"[516]. Deci, zicînd „ca unul din noi", a menționat numărul mai multora care erau laolaltă şi care erau cel puțin doi. Căci n-aş putea zice că este adevărat ceea ce dogmatizează acea erezie de la voi, sau ceea ce încearcă să dovedească dascălii voştri, că Dumnezeu a zis astfel adresîndu-se îngerilor, sau că trupul omenesc este creațiunea îngerilor[517]. Ci progenitura aceea, ieşită cu adevărat din Tatăl[518] mai înainte de toate făpturile, se găsea dimpreună cu Tatăl şi Tatăl acesteia îi vorbeşte, după cum a arătat Cuvîntul, şi prin Solomon, că ceea ce Solomon numeşte înțelepciune a fost şi început mai înainte de toate făpturile, şi progenitură a lui Dumnezeu, iar prin descoperirea făcută lui Iosua Navi ne arată acelaşi lucru.

Pentru ca şi de aici să înțelegeți, în chip lămurit ceea ce vă spun, ascultați acum şi cele ce se spun în cartea lui Iosua. Acestea sînt următoarele: „Şi a fost pe cînd Iosua în Ierihon, privind cu ochii, văzu un om, stînd înaintea lui. Şi apropiindu-se Iosua, îi zise lui: Eşti de-al nostru, sau de-al potrivnicilor ? Şi i-a zis lui: Eu sînt comandantul şef al puterii Domnului şi am venit acum aici. Şi Iosua a căzut cu fața la pămînt şi i-a zis lui: Stăpîne, ce porunceşti robului tău ? Iar conducătorul şef al Domnului zise către Iosua: Desfă-ți încălțămintea picioarelor tale, căci locul pe care ai stat este un pămînt sfînt. Şi Ierihonul era închis şi întărit şi nimeni nu ieşea afară din el. Şi a zis Domnul către Iosua: Iată îți dau Ierihonul subjugat şi pe împăratul lui din el şi pe cei puternici în ce priveşte forța"[s 19].

514. Pilde 8, 21-36.
515. Fac. 1, 26-28.
516. Fac. 3, 22.
517. Aici sfîntul Iustin are în vedere sau totalitatea sectelor iudaice, sau numai pe vreunele din ele, sau în fine, pe acei iudei cu tendințe filozofice de natura celor ale lui Philon.
518. A se vedea şi *Apolog. II,* VI, 3.

LXIII.

Naşterea din Fecioară. Faţă de toate acestea, Tryfon a zis:

—In chip puternic şi cu multe argumente ai dovedit aceasta, prietene. Acum, mai rămîne să dovedeşti că Acesta S-a născut om din fecioară, după voinţa Tatălui Lui şi că S-a răstignit şi că a murit. Apoi, negreşit, să mai dovedeşti că, după acestea, înviind din morţi, S-a înălţat la cer.

Dar eu i-am răspuns:

—Chiar şi lucrul acesta l-am dovedit, o, voi, bărbaţi, prin cuvintele profeţilor istorisite mai înainte, pe care, amintindu-vi-le acum din nou şi explicîndu-le, mă voi încerca să vă aduc şi la înţelegerea acestora. Oare, cuvintele lui Isaia: „Neamul Lui cine-l va spune ? Că se ia de pe pămînt viaţa Lui" [520] , nu vi se pare că s-au zis ca şi cum El nu Şi-ar avea neamul de la oameni, El, care se spune că a fost dat morţii de Dumnezeu din cauza nelegiuirilor poporului ?[521]. Despre sîngele Acestuia şi Moisi a spus în parabolă, după cum am văzut mai înainte, că va spăla haina Lui în sîngele strugurelui[522] , ca şi cum sîngele Lui nu s-ar naşte din sămînţa omenească, ci din voinţa lui Dumnezeu[523] . De altfel şi cele spuse de către David: „In strălucirile sfinţilor Tăi, din pîntece, mai înainte de luceafăr Te-am născut. Juratu-S-a Domnul şi nu Se va căi: Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec"[S24], nu vă arată vouă că Dumnezeu-Tatăl, al tuturor, avea să-L nască pe El de sus şi din pîntecele omenesc ? Tot astfel şi în alte locuri pe care vi le-am arătat mai înainte, zice: „Scaunul Tău, Dumnezcule, în veacul veacului. Toiag de îndreptare este toiagul împărăţiei Tale. Iubit-ai dreptatea

519. Ios. 5, 13-6,2.
520. Is. 53, 8.
521. Is. 53,5.
522. Fac. 49, 11.
523. In. 1, 13.
524. Ps. 109, 3-4.

şi ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei înaintea tovarăşilor Tăi. Smirnă, picături de mir şi scorţişoară din veşmintele Tale, din palate de fildeş, cu care Te-au înveselit pe Tine. Fiice de împăraţi întru cinstea Ta; de faţă a stat împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată şi prea înfrumuseţată. Ascultă fiică şi vezi şi pleacă urechea ta; uită de poporul tău şi de casa tatălui tău, iar împăratul va pofti frumuseţea ta, căci El este Dumnezeul tău şi tu te vei închina Lui" [S2S].

Cum că El este mărturisit, de către cel ce a făcut toate acestea, ca vrednic de a I se da închinare şi deci ca Dumnezeu şi Hristos, se poate vedea, în chip lămurit,chiar din cuvintele acestea. Anume că, de asemenea, celor ce cred în El că ar fi un singur suflet, o singură adunare şi o singură Biserică, Cuvîntul lui Dumnezeu li se adresează ca unei fiice, cu alte cuvinte, astfel se

adresează Bisericii care s-a făcut în numele Lui şi care participă la numele Lui (căci toți ne numim creştini), tot cuvintele acestea o arată lămurit, învățîndu-ne să uităm, în acelaşi timp şi obiceiurile noastre părinteşti vechi. Căci ele sună astfel: „Ascultă fiică şi vezi şi pleacă urechea ta; uită de poporul tău şi de casa tatălui tău, iar împăratul va pofti frumusețea ta, căci El este Domnul tău şi tu te vei închina Lui" [526] **.**

LXIV.

Dar Tryfon a zis:

— Fie cunoscut ca Domn şi Hristos şi Dumnezeu, după cum arată Scripturile, pentru voi, cei dintre neamuri, care vă şi numiți cu toții după numele lui: creştini. Noi, însă, fiind adoratorii lui Dumnezeu, Care 1-a făcut şi pe acesta însuşi, nu avem nevoie de mărturisirea lui şi nici să ne închinăm lui.

La acestea, eu i-am răspuns:

— O, Tryfon, dacă aş fi fost tot atît de iubitor de gîlceavă şi plin de zădărnicie ca voi, nu aş mai fi rămas să discut cu voi, care nu sînteți pregătiți să înțelegeți cele spuse de mine, dar sînteți pregătiți întotdeauna să spuneți ceva care să ne atingă. Acum însă, fiindcă mă tem de judecata lui Dumnezeu, nu voiesc să-mi dau cu părerea despre nimeni din neamul vostru, dacă nu cumva este dintre aceia, care pot să se mîntuiască prin harul cel de la Domnul Savaot. Pentru aceasta, chiar dacă voi vă arătați plini de răutate, voi aştepta ca să vă răspund la orice mă veți întreba şi la orice

525. Ps. 44, 7-13.
526. Ps. 44,11-13.

contrazicere şi fac acelaşi lucru,în genere, cu toți, de orice neam ar fi ei, care voiesc să discute sau să mă întrebe ceva cu privire la acestea.

Deci, că şi cei care se mîntuiesc din neamul vostru se mîntuiesc prin Acesta şi sînt în ceata Acestuia, dacă ați fi dat atenție celor grăite de mine, mai înainte, din Scripturi, ați fi înțeles şi nu m-ați mai fi întrebat despre aceasta. De aceea, iarăşi vă voi grăi acum cele spuse mai înainte de mine, din David şi vă cer ca să înțelegeți, iar nu numai să vă grăbiți de a vă arăta plini de răutate şi să contraziceți. Astfel, cuvintele pe care le-a rostit David sînt următoarele: „Domnul a împărățit; să se mînie popoarele. Cel ce şade pe heruvimi; să se cutremure pămîntul. Domnul este mare în Sion şi mai presus de toate popoarele. Mărturisească-se numelui Tău, al celui mare, că este înfricoşător şi sfînt şi cinstea împăratului iubeşte judecata. Tu ai pregătit căile cele drepte; tu ai făcut judecată şi dreptate întru Iacov. înălțați pe Domnul Dumnezeul nostru şi închinați-vă aşternutului picioarelor Lui, că sfînt este. Moisi şi Aaron între preoții Lui şi Samuel între cei ce cheamă

numele Lui. Ei au chemat pe Domnul şi El i-a ascultat pe ei. în stîlp de foc a vorbit lor, că ei au păzit mărturiile Lui şi poruncile Lui, pe care le-a dat lor"[527]. Şi în alte cuvinte spuse de David, pe care vi le-am istorisit de asemenea, mai înainte, şi despre care voi ziceți în chip cu totul necugetat că au fost spuse cu privire la Solomon, fiind intitulate: „Asupra lui Solo-mon", se dovedeşte pe de o parte că ele nu au fost spuse cu privire la Solomon, iar pe de altă parte, că acesta a fost şi mai înainte de soare şi că cei mîntuiți din neamul vostru, se vor mîntui prin El. Aceste cuvinte sînt următoarele: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului şi dreptatea Ta fiului împăratului. Va judeca pe poporul Tău întru dreptate şi pe săracul Tău întru judecată. Să ia munții asupra lor pacea poporului şi colinele, dreptatea. Va judeca pe săracii poporului şi va mîntui pe fiicele celor lipsiți şi va umili pe calomniator. Şi va rămîne dimpreună cu soarele şi mai înainte de lună în neamurile neamurilor. . ." etc.,[528] pînă la: „Mai înainte de soare va rămîne numele Lui. Şi se vor binecuvînta întru El toate triburile pămîntului; toate neamurile îl vor ferici. Binecuvîntat este Domnul, Dumnezeul lui Israel, singurul care face lucruri minunate şi binecuvîntat este numele slavei Lui, în veacul veacului. Şi tot pămîntul se va umple de slava Lui. Fie ! fie!" [529] .

Amintiți-vă, de asemenea, şi de celelalte cuvinte despre care am spus că au fost grăite tot de către David şi în care se tîlcuia că avea să iasă de la

527. Ps. 98,1-7.
528. Ps. 71,5.
529. Ps. 71. 17-19.

marginile cerului şi că iarăşi avea să se înalțe în aceleaşi locuri, pentru ca să cunoaşteți şi pe Dumnezeu care a venit de sus şi pe omul care a fost între oameni, cum şi că Acela, pe care vor avea să-L vadă şi să plîngă cei ce L-au împuns, va veni iarăşi[530]. Cuvintele acestea sînt următoarele: „Cerurile spun slava lui Dumnezeu, iar firmamentul vesteşte făptura mîinilor Lui. Ziua spune cuvînt zilei, iar noaptea vesteşte cunoştință nopții. Nu sînt graiuri, nici cuvinte ale căror glasuri să nu se audă. In tot pămîntul a ieşit sunetul lor şi la marginile lumii cuvintele lor. £1 a pus cortul Lui în soare şi, ca un mire pornind din cămara de nuntă a Lui, Se va înveseli întocmai ca un gigant, pentru a alerga pe cale. De la marginile cerului ieşirea Lui şi punctul de ajungere a Lui pînă la marginile cerului şi nu va fi nimeni care să se ascundă de căldura Lui"[531].

LXV.

Capitolul XLII din Isaia, în discuția cu Tryfon. **La acestea Tryfon a zis:**

— Tulburat din cauza atîtor citate pe care ni le pui înainte, nu ştiu ce să mai zic despre Scriptură, care ne arată ceea ce a grăit Isaia cînd a spus că Dumnezeu nu dă nimănui altuia slava Lui, zicînd astfel: „Eu sînt Domnul

Dumnezeu; acesta este numele Meu; Eu nu voi da altuia slava Mea şi nici virtuţile Mele" [532] .

Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă, o, Tryfon, dacă ai spus pur şi simplu, cuvintele acestea, fără nici o răutate, ai tăcut apoi, neamintind nici de cuvintele care sînt înaintea lor şi neadăugîndu-le nici pe acelea care vin după ele, să fii iertat. Dacă însă ai făcut aceasta căutînd să duci discuţia noastră în încurcătură, pentru ca să spun că Scripturile se contrazic între ele, greşeşti, foarte. Căci niciodată nu va putea să-mi treacă prin cap sau să spun aşa ceva; ci dimpotrivă, dacă mi-ai pune înainte o Scriptură care s-ar părea astfel şi ai avea pretextul că ea ar fi contradictorie, convins fiind întru totul că nici o Scriptură nu este contrară cu alta, voi mărturisi, ceva mai mult, că eu nu înţeleg cele spuse şi mă voi zbate ca să conving şi pe cei ce presupun că Scripturile se contrazic, să gîndească aceea ce gîndesc şi eu. Şi acum, numai Dumnezeu ştie, cum vei fi pus tu chestiunea.

Eu, însă, vă voi aminti cuvîntul aşa cum s-a spus, pentru ca şi din aceasta să cunoaşteţi că Dumnezeu dă slava Lui numai Hristosului Lui. Voi relua, deci, cîteva cuvinte, o, bărbaţi, dintre cele ce sînt în legătură cu cele grăite de Tryfon şi apoi, pe cele ce sînt de asemenea în legătură şi care

530. Comp. Zah. 12, 10.
531. Ps. 18,1-6.
532. Is. 42. 8.

urmează. Nu le voi lua dintr-o altă pericopă, ci laolaltă, aşa cum sînt legate între ele. După aceasta, voi înşivă îmi veţi spune sensul lor. Aceste cuvinte sînt următoarele: „Aşa zice Domnul Dumnezeu, Cel ce a făcut cerul şi 1-a întărit pe el; Cel ce a solidificat pămîntul şi cele de pe el şi a dat suflare poporului de pe el şi duh celor ce-1 calcă: Eu sînt Domnul Dumnezeu, Care te-am chemat pe tine întru dreptate şi te voi ţine de mînă şi te voi întări şi te-am dat ca alianţă neamului, spre lumina neamurilor, pentru a deschide ochii orbilor, ca să scoţi din lanţuri pe cei chinuiţi şi din casa închisorii pe cei ce stau întru întuneric. Eu sînt Domnul Dumnezeu, acesta este numele Meu, nu voi da slava Mea altuia şi nici virtuţile Mele idolilor celor sculptaţi. Iată au venit cele de la început, lucrurile noi pe care Eu le vestesc şi mai înainte de a le vesti, au fost făcute clare vouă. Lăudaţi pe Dumnezeu cu laudă nouă; începutul Lui este de la marginea pămîntului, o, voi, care coborîţi pe mare şi plutiţi continuu, insule, şi voi care le locuiţi. Veseleşte-te, pustiule; satele şi curţile şi cei ce locuiesc Kidarul se vor veseli şi cei ce locuiesc pe pietrele de la vîrfurile munţilor vor striga, vor da lui Dumnezeu slavă şi vor vesti în insule virtuţile Lui. Domnul, Dumnezeul puterilor, va veni, va nimici războiul, va ridica rîvna şi va striga asupra vrăjmaşilor, cu putere" [533] . Şi, zicînd acestea, le-am spus lor: Aţi înţeles, o, prieteni, că Dumnezeu zice, că va da acestuia, pe care 1-a aşezat spre lumina neamurilor, slava Sa, iar nu

altcuiva[534] , sau, cum a zis Tryfon, că Dumnezeu îşi păstrează slava pentru El însuşi ? Iar Tryfon a răspuns:

— Am înțeles şi aceasta. Sfîrşeşte, deci şi celelalte părți ale discuției.

LXVI.

***Naşterea din Fecioară, după Isaia.* Deci, reluînd din nou cuvîntul de acolo unde mă oprisem în dovedirea faptului că El S-a născut din Fecioara şi că s-a profețit prin Isaia că Se va naşte prin Fecioara[535] , am început să spun din nou această profeție care se prezintă astfel: „Şi a adăugat**

533. Is. 42,6-13.

534. Sfîntul Iustin nu vorbeşte aici nimic despre Sfîntul Duh şi pare că rezervă slava dumnezeiască şi adorația numai Fiului. Dar felul acesta de a proceda nu este ceva caracteristic sfîntului Iustin, căci şi alți scriitori creştini contemporani fac la fel. De aici s-a tras concluzia pripită de către unii, că sfîntul Iustin nu atribuie Duhului Sfînt locul pe care, cu timpul, 1-a ocupat El în teologia creştină. Totuşi mențiunea Sfîntului Duh o găsim la sfîntul Iustin în formulele sale trinitare.

535. Sfîntul Iustin a citat încă din capit. XLIII pasajul respectiv din Isaia, pe care a început chiar să-1 comenteze. Dar, la puțină vreme după aceasta, la cererea lui Tryfon, a trebuit să părăsească documentarea sa despre naşterea din fecioară a Domnului şi a vorbit de condițiile mîntuirii şi despre celelalte chestiuni care au urmat: condiția întrupării, preexistenta lui Hristos şi existența unui alt Dumnezeu decît Tatăl (capit. XLVIII şi urm).

Domnul vorbind lui Ahaz, zicînd: Cere ție un semn de la Domnul Dumnezeul tău, în adîncime, sau în înălțime. Şi a zis Ahaz: N-am să cer şi nici n-am să ispitesc pe Domnul. Şi a zis Isaia: Ascultă, deci, casa lui David. Oare puțin lucru este vouă să căutați ceartă oamenilor ? Cum atunci căutați ceartă Domnului ? Pentru aceasta, Domnul însuşi vă va da vouă semn. Iată, Fecioara în pîntece va lua şi va naşte fiu şi veți numi numele lui Emmanuel. El va mînca unt şi miere. Mai înainte de a cunoaşte şi de a prefera răul, va alege binele. Fiindcă mai înainte ca copilul să cunoască răul sau binele, nu va ține socoteală de cele rele, pentru a alege binele. Astfel că, mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei, în fața împăratului Asirienilor. Şi pămîntul va fi cuprins, pămîntul acesta pe care tu-1 vei suporta cu greutate înaintea celor doi împărați. Dar Dumnezeu va aduce asupra ta, asupra poporului tău şi asupra casei tatălui tău zile care n-au mai venit nici de cum asupra ta, din ziua în care Efraim a luat de la Iuda pe împăratul Asirienilor"[536] . Şi am adăugat: că în neamul lui Avraam cel după trup, nimeni, niciodată, nu se zice că se naşte, sau că s-a născut dintr-o fecioară, ci numai acest Hristos al nostru, este un lucru lămurit tuturor.

LXVII.

Dar Tryfon a răspuns:

—în Scriptură nu este scris: „Iată Fecioara în pîntece va lua şi va naşte fiu", ci „Iată tînăra în pîntece va lua şi va naşte fiu" şi celelalte, aşa cum ai zis tu. Şi toată profeția aceasta s-a zis cu privire la Ezechia, căruia se şi dovedeşte că i s-au întîmplat acestea, după cum zice profeția.

De altfel, în miturile aşa-zişilor elleni se spune că Perseu s-a născut din Danae, care era fecioară, după ce a curs asupra ei, în formă de aur, cel care se chema la ei Zeus. De aceea voi, care spuneţi aceleaşi lucruri ca şi ei, ar trebui să vă ruşinaţi şi să numiţi pe acest Iisus mai degrabă om din oameni, iar dacă dovediţi din Scripturi că el este Hristos, să spuneţi că el a fost ales drept Hristos din cauza vieţuirii lui după lege şi desăvîrşire, iar nu să îndrăzniţi a spune astfel de grosolănii, datorită cărora vă daţi pe faţă că aveţi nişte concepţii tot atît de proaste ca şi ellenii.

La acestea, drept răspuns, am zis:

—O, Tryfon, voiesc să te conving atît pe tine, cît şi, în genere, pe toţi oamenii, că chiar dacă glumind, sau în batjocoră aţi spune nişte lucruri şi mai rele, nu mă veţi putea îndepărta de la cele ce stau înaintea noastră; ci, din lucrurile pe care socotiţi să le grăiţi drept vădire a noastră, vă voi face întotdeauna dovada celor spuse de mine, cu mărturii din Scriptură. Căci tu nu faci un lucru nici drept, nici adevărat, dacă şi acelea cu privire la care eşti totdeauna de acord cu noi că au fost, cu alte cuvinte unele porunci care s-au dat prin Moisi din cauza învîrtoşării inimii poporului vostru, te încerci acum să le întorci. Căci

536. Is. 7, 10-16; 8, 4; 7, 16-17.

tu zici că el a fost ales şi că a fost Hristos, din cauza vieţuirii lui după lege, dacă, cel puţin, se va dovedi că a fost aşa. Aici, Tryfon intervenind, a zis:

—Tu însuţi ai mărturisit că el s-a circumcis şi că a păzit şi toate celelalte ale legii celei poruncite prin Moisi.

La acestea, eu am răspuns:

—Am mărturisit şi mărturisesc. Dar am mărturisit că a suportat toate nu ca şi cum L-aş îndreptăţi prin aceasta, ci împlinind iconomia pe care a voit-o Părintele Său, Creatorul tuturor, Domnul şi Dumnezeul nostru. Căci mărturisesc că El a îngăduit să moară răstignit şi să fie om şi să pătimească atîtea cîte au poruncit celor din neamul vostru. Deoarece însă, o, Tryfon, tu te arăţi din nou că nu mai eşti de acord cu cele ce ajunseşi să fii de acord, răspunde-mi: drepţii şi patriarhii care au fost mai înainte de Moisi, nepăzind nimic din cele ce cuvîntul dovedeşte că au luat porunca începutului prin Moisi, se mîntuiesc în moştenirea celor fericiţi, sau nu ?

La aceasta Tryfon a zis:

—Scripturile mă silesc să mărturisesc că da !

—De asemenea, te întreb iarăşi: Dumnezeu a poruncit părinţilor voştri ca să aducă ofrandele şi jertfele din cauză că avea trebuinţă de ele, sau din cauza învîrtoşării inimii voastre şi din cauza uşurinţei voastre de a înclina către idololatrie ?

—Şi acest lucru, a zis el, Scripturile ne silesc să-1 mărturisim.

—Dar Scripturile spun de asemenea, că Dumnezeu a vestit că va încheia o alianţă nouă, în afară de cea din Horeb ?

—Şi acest lucru, a răspuns el, a fost prezis.

Atunci, eu i-am zis, iarăşi:

—Este adevărat că vechea alianţă s-a încheiat cu teamă şi cu cutremur, cu părinţii voştri, aşa încît ei nu au mai putut să-1 audă pe Dumnezeu ?[537]

El a mărturisit şi aceasta.

—Deci, am zis eu, care este cealaltă alianță pe care a făgăduit-o Dumnezeu că va fi, nu după cum a încheiat-o pe aceea dintîi şi despre care a zis că o va încheia cu ei fără teamă, fără cutremur şi fără fulgere şi pe care Dumnezeu o ştie ca o poruncă şi un lucru veşnic şi potrivit cu tot neamul, în timp ce, pe cea dintîi a poruncit-o în acord cu învîrtoşarea inimii poporului vostru, după cum strigă şi prin profeți ?

—Este necesar să cădem de acord şi cu acest lucru, a zis el, dacă voim să fim iubitori de adevăr, iar nu de ceartă.

Şi eu i-am zis:

—Nu ştiu cum, dar numind pe unii iubitori de ceartă, tu însuți te-ai arătat de multe ori în faptă, că eşti astfel, contrazicînd în repetate rînduri lucrurile asupra cărora căzuseşi în prealabil de acord.

537. Comp. Ieş. 19, 16-18; 20, 18-20; Evr. 12, 18-19.

LXVIII.

Tryfon a zis:

—încerci să dovedeşti un lucru de necrezut şi aproape cu neputință, atunci cînd voieşti să susții că Dumnezeu a îngăduit să Se nască şi să fie om.

—Dacă mi-aş fi impus, am zis eu, să dovedesc aceasta, bazat pe învățături sau pe argumente omeneşti, n-ar trebui să-mi dați atenție; acum, însă, cînd vă aduc vouă citate atît de multe cu privire la aceasta, şi de atîtea ori şi pretind ca să le cunoaşteți, voi sînteți vîrtoşi cu inima, fiind vorba de a cunoaşte gîndul şi voința lui Dumnezeu. Dacă voiți să rămîneți astfel întotdeauna, eu nu voi avea nici o pagubă, ci, susținînd aceleaşi lucruri, pe care le-am susținut şi mai înainte de a mă întîlni cu voi, mă voi îndepărta de la voi şi vă voi lăsa în pace.

Dar Tryfon a zis:

—Vezi, prietene, că tu ai dobîndit acestea cu multă osteneală şi sudoare. Deci, şi noi va trebui să meditām adînc cele ce s-au întîmplat şi numai după aceasta să cădem de acord cu cele ce ne silesc Scripturile.

Față de acestea, eu am zis:

—Nu pretind ca voi să nu vă străduiți, în toate chipurile, să faceți cercetarea celor discutate, ci numai să nu vă opuneți, iarăşi, acelora cu care ziceți că sînteți de acord, neavînd să spuneți nimic în locul lor.

Şi Tryfon a zis:

—Ne vom încerca să facem aşa cum zici tu. La acestea, eu am zis:

—Voiesc să vă întreb din nou şi acum, cu privire la cele ce v-am întrebat mai înainte, iar cu întrebările acestea mă voi sili să termin, mai degrabă, discuția noastră.

Tryfon a zis:

—întreabă ! Iar eu am zis:

—Nu cumva socotiți, oare, că mai este vrednic de închinare şi că se mai numeşte, în Scripturi, Domn şi Dumnezeu şi altul, în afară de Cel ce a făcut acest univers şi de Hristos, care, prin atîtea Scripturi, v-am dovedit că S-a făcut om ?

Dar Tryfon a zis:

—Cum am putea mărturisi un astfel de lucru, cînd am discutat atît de mult numai asupra faptului, dacă mai este şi altul, în afară de Tatăl singur ?

Şi eu am adăugat:

—Este necesar să vă întreb în felul acesta, pentru ca să cunosc dacă nu cumva socotiți şi altceva în afară de cele ce ați mărturisit pînă acum.

Dar Tryfon a zis:

— Nu, omule !

Atunci, eu am continuat:

—Deci, dacă sînteți de acord cu adevărat şi dacă cuvîntul zice: „Neamul Lui cine-l va povesti ?"[538] , nu trebuie, oare, să înțelegeți că El nu este sămînța neamului omenesc ?

Față de acestea, Tryfon a zis:

—Dar cum atunci, cuvîntul lui David zice că Dumnezeu îşi va lua Lui un fiu din coapsa Lui şi-I va forma Lui o împărăție şi-L va aşeza pe tronul slavei Lui ?[539]

Eu i-am răspuns:

—O, Tryfon, dacă şi profeția pe care a spus-o Isaia, nu ar grăi către casa lui David: „Iată, Fecioara va lua în pîntece"[540], ci către un alt trib din cele douăsprezece, poate că faptul acesta ar conține un punct de întrebare. Dar, deoarece şi profeția aceasta a fost spusă către casa lui David, ceea ce s-a zis de Dumnezeu în taină către David, s-a explicat prin Isaia, aşa cum avea să fie. Dar voi, prieteni, nu ştiți nici măcar acest lucru, că multe cuvinte spuse în chip acoperit şi în parabole sau taine, sau simboale ale lucrurilor, au fost explicate apoi de profeții care au fost după aceia care le-au spus sau le-au făcut.

—Ba da ! a zis Tryfon.

—Dacă, deci, am continuat eu, vă voi dovedi că profeția aceasta a lui Isaia a fost spusă cu privire la Hristosul nostru, iar nu la Ezechia, după cum ziceți voi, oare, cu aceasta, nu vă voi determina ca să nu vă mai încredeți în dascălii voştri, care îndrăznesc să spună că explicarea pe care au făcut-o cei şaptezeci de bătrîni ai voştri, care au fost la Ptolomeu, împăratul Egiptenilor, nu este adevărată într-unele locuri ? Căci cele ce se arată în chip clar în Scripturi, vădind părerea aceea proastă şi egoistă a lor, ei îndrăznesc să spună că n-au fost scrise astfel[541]. Iar cele ce conduc la faptele omeneşti, care pot să se potrivească cu ele, ei zic că acestea nu au fost spuse cu privire la Hristosul nostru, ci cu privire la acela la care se încearcă ei să le refere. Tot astfel şi Scriptura aceasta despre care este vorba acum, v-a învățat pe voi să ziceți că a fost spusă cu privire la Ezechia. De aceea, după

538. Is. 53,8.
539. Comp. Ps. 131, 11; II Regi 7, 12-16; Fapte, 2, 30.
540. Is. 7,13-14.

ADolbceti de limba ereacă

541. In anumite cercuri restrînse ale învățaților iudei se cunoştea faptul că Hristos avea să pătimească. De altfel Tryfon însuşi face această mărturisire (capit. LXXXIX, 1). Dar această idee despre un Mesia pătimitor nu ajunsese să fie niciodată populară îri mediile iudaice.

cum v-am făgăduit, vă voi dovedi că toate cîte spun ei sînt nişte lucruri mincinoase. De asemenea, Scripturile pe care le înfăţişăm lor şi care, în chip lămurit dovedesc pe Hristos pătimitor, vrednic de închinare şi Dumnezeu, Scripturi pe care vi le-am istorisit şi vouă mai înainte, fiind siliți să cadă de acord că s-au spus cu privire la Hristos, îndrăznesc să spună totuşi, cu toate că mărturisesc că El va veni, va pătimi, va împărați şi va fi Dumnezeu vrednic de închinare, ceea ce este ridicol şi nebun, lucru pe care-1 voi dovedi îndată. Dar, deoarece mă grăbesc să răspund cu privire la cele spuse de tine într-un chip atît de ridicol, voi da mai întîi răspunsurile la acestea, iar cu privire la celelalte, voi da dovezile mai tîrziu.

LXIX.

Falsificări diavoleşti. După acestea, am adăugat:

— Deci, să ştiii bine, o, Tryfon, că cele ce prin meşteşugiri viclene a făcut să se spună printre elleni, acela care se numeşte diavolul, după cum şi ceea ce a'lucrat prin magii din Egipt[542] , ca şi prin profeţii mincinoşi din timpul Iui Ilie[543] , acestea mi le-a făcut sigure cunoştinţa şi credinţa în Scriptură. Căci atunci cînd se zice că Dionysos s-a născut ca fiu al lui Zeus, din amestecul acestuia cu Semele, că el a fost inventatorul viței de vie şi că a fost sfîşiat şi a murit şi apoi a înviat şi se povesteşte că s-a urcat la ceruri, sau cînd se oferă în misterele lui un asin, pot eu, oare, să nu înțeleg că diavolul imită cu aceasta profeția spusă de Moisi şi atribuită patriarhului Iacov ?[544] . Şi atunci cînd ei vorbesc, iarăşi, despre Hercule cel puternic, care a alergat peste tot pămîntul, spunînd şi despre el că a fost fiul lui Zeus din Alkmene şi că murind, s-a urcat la cer, nu înțeleg, oare, că se imită şi aici, deopotrivă, Scriptura cea spusă despre Iisus, că: „Puternic ca un uriaş aleargă pe drumul său" ?[545]. Sau, cînd îl arată pe Asklepios înviind morţii şi vindecînd celelalte pătimiri[546] , oare nu imită şi cu aceasta, iarăşi, profeţiile care s-au spus despre Hristos ? Dar, fiindcă nu v-am istorisit încă o asemenea Scriptură, care arată că Hristos va face astfel de lucruri, vă voi aminti, în chip necesar una, din care vă va fi cu putinţă să înţelegeți că şi celor ce sînt pustii de cunoştinţa lui Dumnezeu — cu alte cuvinte neamurilor care, cu toate că au avut ochi, n-au văzut şi cu toate că au avut inimă n-au înțeles, închinîndu-se la făpturile făcute din materie[547] — Cuvîntul le-a profeţit că vor tăgădui acestea şi că vor nădăjdui în Acest Hristos. Căci s-a zis astfel: „Bucură-te pustiule, care eşti însetat; să se veselească pustiul şi să fie în floare, ca un crin. Şi vor înflori şi se vor bucura pustiurile Iordanului şi slava Libanului s-a dat lui şi cinstea Carmelului. Iar poporul Meu va vedea înălțimea Domnului şi slava lui

542. Ieş. 7, 11, urm.
543. Comp. III Regi, 18.
544. Fac. 49, 11-12.
545. Ps. 18, 6.
546. Asupra lui Hercule şi Asklepios a se vedea şi locurile paralele din *Apolog. I,* LIV, 9 şi 10; XXI, 2; XXII, 6.
547. Comp.Ps. 113, 12-13; Is. 6, 10.

Dumnezeu. împuterniciţi-vă mîini întinse şi genunchi încovoiaţi. Rugaţi-vă, voi cei puţini la inimă, împuterniciţi-vă, nu vă temeţi. Iată, Dumnezeul nostru dă şi va da judecată. El va veni şi ne va mîntui pe noi. Atunci se vor deschide ochii orbilor şi urechile surzilor vor auzi. Atunci ologul va alerga, întocmai ca o căprioară, iar limba bîlbîiţilor va fi curată, că în pustiu a ţîşnit apa şi torentul din pămîntul însetat şi pămîntul neudat va fi ca un eleşteu şi în pămîntul însetat va fi fîntînă de apă" [548] . Fîntînă de apă vie de la Dumnezeu[549] , în pustiul cunoştinţei de Dumnezeu, în pămîntul neamurilor, a ţîşnit Acest Hristos care S-a arătat şi în neamul vostru şi pe cei din naştere bolnavi, surzi şi şchiopi i-a vindecat, f ăcînd pe unul să alerge, pe altul să audă, iar pe altul să vadă, cu cuvîntul Lui. El a înviat şi morţi şi i-a făcut să vieţuiască şi a condus prin faptele Lui, pe oamenii de atunci, întru a-L cunoaşte. Iar cei care au văzut întîmplîndu-se acestea, ziceau că sînt numai o închipuire magică, căci au îndrăznit să spună cum că este mag[550] şi înşelător al poporului[s51]. El, însă, a făcut acestea pentru ca să convingă şi pe cei ce aveau să creadă în El, că chiar dacă s-ar găsi cineva în vreo infirmitate a trupului şi va păzi învăţăturile lăsate de El, îl va învia pe acesta întreg, la cea de a doua venire, făcîndu-1 totodată nemuritor, nestricăcios şi fără de durere.

LXX.

Iar atunci cînd cei care învaţă despre misterele lui Mithras spun că el s-a născut din piatră şi numesc peşteră locul în care se spune că iniţiază pe cei ce se încred în el, aici, oare, nu este lămurit că se imită ceea ce s-a zis de către Daniel: „că s-a tăiat o piatră, fără mîini, dintr-un munte mare"[552] şi cele spuse, de asemenea, de către Isaia[5 5 3] , ale cărui cuvinte ei caută să le imite pe toate ? Căci au născocit că s-ar fi spus şi de către aceştia cuvinte referitoare la observarea dreptăţii. De aceea, în chip necesar, vă voi istorisi cuvintele spuse de Isaia, pentru ca şi din ele însele să cunoaşteţi cum stau lucrurile. Acestea sînt următoarele: „Ascultaţi, voi care sînteţi de departe cele ce am făcut: să cunoască, cei ce se apropie, puterea Mea. Depărtatu-s-au nelegiuiţii din Sion: pe cei necredincioşi îi va cuprinde groaza. Cine vă va vesti vouă locul cel veşnic ? Acela care umblă în dreptate şi care vorbeşte despre calea cea dreaptă, urînd nelegiuirea şi nedreptatea

548. Is. 35,1-7.
549. Cf. In. 4, 10.
550. Mt. 9, 34; 12, 24.
551. In. 7, 12;Mt. 27, 63.
552. Comp. Dan. 2, 34.
553. Is. 33, 16.

şi care este cu mîinile curate de daruri; astupîndu-şi urechile pentru ca să nu audă judecata sîngelui nedrept, închizîndu-şi ochii pentru ca să nu vadă nedreptatea; acesta va locui în peştera cea înaltă a pietrei celei puternice. I se va da lui pîine şi apa care îi este lui credincioasă. Veţi vedea un împărat cu slavă şi ochii voştri vor vedea de departe. Sufletul vostru va gîndi teama de Dumnezeu. Unde este grămăticul ? Unde sînt sfătuitorii ? Unde este cel ce numără pe cei ce se hrănesc, pe poporul mic şi mare ? Ei nu s-au sfătuit cu acesta şi nici n-au ştiut adîncurile

graiurilor lui, aşa încît nu au auzit. Popor lenevit şi nu este înţelepciune în cel ce aude" [554] . Că şi în profeţia aceasta este vorba de pîinea pe care ne-a lăsat-o nouă Hristosul nostru a o săvîrşi întru amintirea întrupării Lui, pentru cei ce cred în El, pentru care a şi fost pătimitor şi despre paharul pe care ni 1-a lăsat ca să-1 aducem, mulţumind, întru amintirea lui[sss], este clar. Şi iarăşi, că pe Împăratul acesta îl vom vedea cu slavă, tot profeţia aceasta o arată şi înseşi cuvintele profeţiei strigă; că poporul care era cunoscut de mai înainte că va crede întru El, era cunoscut de mai înainte că va gîndi teama lui Dumnezeu. Şi tot aceste Scripturi au strigat că cei care se cred că ştiu cuvintele Scripturilor şi care ascultă profeţiile nu au înţelegere. De altfel, am adăugat eu, o, Tryfon, cînd aud că Perseu s-a născut din fecioară, sînt de acord să înţeleg că şi acest lucru a fost imitat de şarpele cel înşelător.

LXXI.

Tot despre naşterea din Fecioară, după Isaia. Dar eu nu mă încred nici în dascălii voştri care susţin că Scripturile nu au fost bine explicate de către cei şaptezeci de bătrîni, în timpul lui Ptolomeu, care a fost împăratul Egiptului, şi care se încearcă să le explice ei. De asemenea, voiesc să vă fac să ştiţi că multe Scripturi au fost date afară cu desăvîrşire din explicările făcute de către bătrînii care au fost la Ptolomeu. Din acestea se dovedeşte în chip clar, că Cel răstignit, însuşi, era propovăduit ca Dumnezeu şi om şi că avea să fie răstignit şi să moară. Insă fiindcă ştiu că pe acestea le tăgăduiesc toţi cei din neamul vostru, nu voi mai începe astfel de discuţii, ci voi căuta să discut numai cele care fac parte din cele mărturisite de voi. De altfel, voi le recunoaşteţi pe toate cele ce am pus înainte, afară de cuvintele: „Iată fecioara va lua în pîntece", pe care le-aţi tăgăduit, spunînd că s-a zis: „Iată tînăra va lua în pîntece"[5S6]. Şi v-am făgăduit să vă dovedesc că profeţia aceasta nu s-a spus cu privire la Ezechia, aşa cum susţineţi voi, ci cu privire la Acest Hristos al meu. De aceea, vă voi face dovada.

554. Is. 33, 13-19.
555. Cf. ICor. ll,24;Lc. 22, 19.
556. Is. 7, 14.

Dar Tryfon a zis:

—Mai întîi pretindem să ne spui şi cîteva din Scripturile care zici că au 'fost cu desăvîrşire lăsate la o parte.

LXXII.

Evreii au trunchiat Scripturile. I-am răspuns:

—Fiindcă vă sînt prieten, voi face şi aceasta. Astfel, dintre explicările pe care le-a făcut Ezdra, cu privire la legea paştelui, ei au dat afară explicarea aceasta: „Şi a zis Ezdra poporului: Acest paşte este Mîntuitorul nostru şi scăparea noastră. Şi, dacă aţi înţeles şi s-a suit la inima voastră că „trebuie să-L umilim pe cruce, iar după aceasta să nădăjduim întru El, locul acesta nu se va pustii tot timpul, zice Dumnezeul puterilor. Dacă însă nu veţi crede în El şi nici nu veţi

asculta predica Lui, veți fi batjocura neamurilor"[557]. Iar din cele ce s-au spus prin Ieremia, au tăiat acestea: „Eu sînt ca un miel fără de răutate, care se aduce pentru a fi jertfit. Asupra mea au judecat judecată, zicînd: Veniți să vîrîm lemn în pîinea lui şi să-l nimicim pe el din pămîntul celor vii, iar numele lui nu va mai fi amintit"[558]. Şi, deoarece pericopa aceasta din cuvintele lui Ieremia se mai găseşte încă scrisă într-unele copii ale iudeilor din sinagogi (căci au tăiat aceasta de curînd), fiindcă şi din cuvintele acestea se dovedeşte că iudeii au plănuit asupra lui Hristos hotărînd ca să-L ucidă, răstignindu-L, iar El Se arată, după cum s-a profețit şi prin Isaia, că S-a adus ca o oaie la junghiere[559], tot astfel şi aici Se arată ca un miel fără de răutate[560], de Care mirîndu-se ei încep să-L defăimeze. Şi din cuvintele aceluiaşi Ieremia, ei au tăiat, de asemenea, următoarele: „Şi-a adus aminte Domnul Dumnezeu de morții din Israel, care dormeau în pămînt de **țarină** şi S-a pogorît la ei, ca să le vestească lor mîntuirea Lui" [561].

LXXIII.

Şi din Psalmul al nouăzeci şi. cincilea, dintre cuvintele spuse de David, au redus următoarele scurte cuvinte: „de pe lemn"[562] . Căci, deoarece

557. Textul acesta nu există în Septuaginta.
558. Ier. 11, 19.
559. Is. 53, 7.
560. Cf. Ier. 11, 19.
561. II Pt. 3, 19 şi 4, 6. Este un lucru interesant că, în timp ce sfîntul Iustin face deseori mențiune despre înălțarea lui Hristos la cer, în formulele de credință el nu aminteşte niciodată de pogorîrea lui Hristos la iad.
562. După Joann. Carol. Theod. Otto, *S. Justiții Philosophi et Martyris Opera,* voi. II, Jenae 1843, p. 247, nota 1, cuvintele „de pe lemn" par a nu fi fost şterse din textul original de iudei, ci dimpotrivă adăugate în textul original de vreun creştin.

se spusese: „Spuneți întru neamuri că Domnul a împărățit de pe lemn", au lăsat numai: „Spuneți întru neamuri că Domnul a împărățit"[563]. Iar „întru neamuri" nu s-a spus niciodată despre nimeni din neamul vostru, ca despre un Dumnezeu şi Domn că a împărățit, decît numai despre Acest răstignit, despre Care Duhul Sfînt tot în acest psalm spune că înviind a fost mîntuit, arătînd că nu este asemănător dumnezeilor celorlalte popoare: căci aceia sînt idoli ai demoniIor[s*4]. Pentru ca să înțelegeți, însă, ceea ce s-a zis, vă voi înfățişa aici tot psalmul. £1 este acesta: „Cîntați Domnului cîntare nouă; cîntați Domnului tot pămîntul. Cîntați Domnului şi binecuvîntați numele Lui. Vestiți zi de zi mîntuirea Lui. Vestiți întru neamuri slava Lui, în toate popoarele minunile Lui, căci El este Domn mare şi vrednic de laudă foarte, El este de temut, mai presus de toți dumnezeii, fiindcă toți dumnezeii neamurilor sînt demoni. Iar Domnul a făcut cerurile, în fața Lui este mărturisire şi frumusețe, iar în locul cel sfînt al Lui, sfințenie şi măreție. Aduceți Domnului, familiile neamurilor, aduceți Domnului slavă şi cinste, aduceți Domnului slavă întru numele Lui. Luați jertfele şi intrați în curțile Lui, închinați-vă Domnului, în curtea cea sfîntă a Lui. Cutremure-se de fața Lui tot pămîntul. Spuneți întru neamuri: Domnul a împărățit (de pe lemn), căci a isprăvit lumea, care nu se va clăti. El va judeca popoare întru dreptate. Veselească-se cerurile şi să se bucure pămîntul; cutremure-se marea şi toată plinirea ei. Veselească-se cîmpiile şi toate cele de pe ele, veselească-se toate lemnele stejarului de fața Domnului, că vine, vine, să judece pămîntul. El va judeca lumea întru dreptate şi popoarele întru adevărul Lui"[s*s].

Tryfon a zis:

— Dacă, după cum ai spus tu, conducătorii poporului au şters ceva din Scripturi, numai Dumnezeu poate să ştie. Dar aşa ceva s-ar părea un lucru de necrezut.

— Da, i-am replicat eu, s-ar părea un lucru de necrezut, căci este ceva mai îngrozitor decît construirea vițeilor de aur, pe care părinții voştri i-au făcut, atunci cînd erau hrăniți cu mană pe pămînt şi decît jertfirea copiilor la demoni, sau decît uciderea profeților. Dar, am adăugat eu, îmi păreți ca şi cum nici n-ați fi auzit vreodată cele ce-am spus eu acum, că Scripturile au fost trunchiate. Ei, bine, Scripturile istorisite mai înainte, dimpreună cu cele ce urmează a fi spuse şi care sînt încă păstrate de voi, sînt mult mai mult decît suficiente întru dovedirea celor cercetate.

563. Ps. **95,10.**
564. **Cf.** Ps. **95, 5;** I Par. **16, 26.**
565. Ps. **95.**

LXXIV.

Psalmul XCV. în continuare, Tryfon a zis:

—Ştim că ai istorisit toate acestea, din cauză că noi ţi-am pretins-o. Despre psalmul acesta, însă, pe care l-ai spus acum în urmă şi care este luat din cuvintele lui David, mi se pare că nu a fost spus cu privire la altcineva, decît numai cu privire la Tatăl, Care a făcut şi cerurile şi pămîntul. Tu, însă, zici că a fost spus cu privire la pătimitorul acela, pe care te străduieşti să-1 dovedeşti că este Hristos.

Dar eu i-am răspuns:

—Prin cuvintele pe care Duhul Sfînt le-a grăit în psalmul acesta, vă rog să înţelegeţi ceea ce spun şi să cunoaşteţi, că nici eu n-am spus ceva rău şi că nici voi nu aţi fost cu adevărat pîngăriţi, căci, în felul acesta, aţi putea să înţelegeţi şi multe alte spuse ale Duhului Sfînt, de veţi căuta să veniţi întru voi: „Cîntaţi Domnului cîntare nouă. Cîntaţi Domnului tot pămîntul. Cîntaţi Domnului şi binecuvîntaţi numele Lui. Binevestiţi zi cu zi mîntuirea Lui; în toate popoarele, minunile Lui"[s66] . Aici se porunceşte ca toţi cei de pe pămînt, care au cunoscut taina aceasta mîntuitoare a Lui, adică, pătimirea lui Hristos, prin care i-a mîntuit, să vină să cînte şi să psalmodieze Dumnezeului şi Părintelui tuturor, cunoscînd că El este şi vrednic de laudă şi înfricoşător şi făcător al cerului şi al pămîntului; El care a făcut mîntuirea aceasta pentru neamul omenesc şi Care, după ce a fost răstignit şi a murit, a fost învrednicit de Dumnezeu să împărătească asupra întregului pămînt, ca şi prin ....

*

Aici se sfîrşeşte prima parte a Dialogului Sfîntului Iustin Martirul şi Filozoful cu iudeul Tryfon, în manuscrisele în care s-a păstrat această operă întreagă. După felul cum se sfîrşeşte, se poate vedea destul de bine că o parte oarecare din acest Dialog, nu ni s-a păstrat. Ca atare, între prima parte a Dialogului (ziua întîia) şi cea de a doua parte (ziua a doua) există o lacună. Lămuriri cu privire la întinderea acestei lacune se pot găsi la G. Archambault, op. cit. I. 11. LXIX—LXXXI. în redactarea originală a sfîntului Iustin nu a existat împărţirea aceasta. Ea a fost făcută mult mai tîrziu şi este definitiv consfinţită pe vremea sfîntului Ioan Damaschin.

566.Ps.95,1-3.

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

(PARTEA A DOUA)

LXXIV.

„. . .[567]ai pămîntului în care acesta merge şi Mă vor părăsi şi vor nimici aşezămîntul Meu, pe care l-am orînduit lor în ziua aceea. Şi-i voi părăsi pe ei şi-Mi voi întoarce faţa Mea de la ei; şi vor fi întocmai ca un lucru pe care toţi ar căuta să-1 înghită şi vor veni asupra lui multe rele şi necazuri. Şi va zice în ziua aceea: Fiindcă Domnul Dumnezeul meu nu mai este printre noi, au dat peste mine relele acestea. Dar Eu, cu o mişcare de scîrbă îmi voi întoarce faţa Mea de la ei, în ziua aceea, pentru toate răutăţile pe care le-au făcut, căci s-au întors către zei străini"[568]

LXXV.

Iisus, fiul lui Navi (Iosua Navi). Pe de altă parte, în cartea Ieşirii el a vestit în chip tainic, prin Moisi, că numele acestui Dumnezeu însuşi era şi Iisus; nume, despre care afirmă că nu a fost arătat nici lui Avraam şi nici lui Iacov, iar noi am înţeles acest lucru. Astfel, s-a zis: „Şi a zis Domnul lui Moisi: Spune poporului acestuia: Iată că Eu trimit pe îngerul Meu înaintea feţei tale, pentru ca să te păzească pe cale şi pentru ca să te ducă în pămîntul pe care ţi l-am pregătit ţie. Dă-i atenţie şi ascultă-l;nu fi nesupus faţă de el, căci el nu te va părăsi, întrucît

567. Dintre cei ce au căutat să explice lacuna aceasta din Dialogul sfîntului Iustin Martirul cu Iudeul Tryfon, amintim aici părerea lui Maran care socoteşte lacuna aceasta cu totul scurtă: *„vix tria aut quator verba desunt"* şi părerea lui G. Archambault care subliniază mai multe fapte (încheierea dialogului din prima zi, începutul celui din ziua a doua etc.) şi care este de părere că lacuna aceasta trebuie să fi fost foarte mare. Ţinem să arătăm însă că, dacă numerotarea capitolelor textului Dialogului este şi acum cea originală (adică cea de pe vremea sfîntului Iustin), Partea I-a a Dialogului sfîrşindu-se în capit. LXXIV şi Partea a Il-a a lui începînd tot în capit. LXXIV, înseamnă că Maran are mult mai multă dreptate, în evaluarea întinderii lacunei respective, căci ea este o lacună dintr-o capitol, iar nu o lacună de mai multe capitole, aşa cum caută să demonstreze G. Archambault.

568. Deut. 31,16-18.

numele Meu este asupra lui"[569]. Deci, cine a introdus în pămîntul (făgăduinţei) pe părinţii voştri ? Poate că înţelegeţi acum, că Acesta a fost cel supranumit cu numele de Iisus şi Care mai înainte se numea Ausis. într-adevăr, dacă înţelegeţi lucrul acesta, veţi pricepe atunci că şi numele Celui care a zis lui Moisi: „numele Meu este asupra lui"[570] era Iisus[571]. Căci el se mai numea şi Israel şi a numit cu numele acesta pe Iacov[572] . Cum că, de altă parte profeţii cei trimişi să vestească cele ale lui Dumnezeu se mai numesc şi îngeri şi apostoli ai lui Dumnezeu, este

lămurit în Isaia. Căci într-un loc, Isaia spune: „Trimite-mă!" [573] . Şi este lămurit tuturor că fiul lui Navi, cel numit cu numele de Iisus, a fost un profet puternic şi mare. Dacă ştim, deci, că Dumnezeu S-a arătat în atîtea forme lui Avraam, lui Iacov şi lui Moisi, cum să ne mai mirăm atunci şi să nu credem, că a fost cu putinţă să se şi nască om din fecioară, după vrerea Tatălui tuturor, avînd atît de multe Scripturi din care se poate înţelege, în chip lămurit, că şi acest lucru s-a făcut după voia Tatălui ?

LXXVI.

Tot despre naşterea din Fecioară. Oare atunci cînd Daniel zice că Cel ce primeşte împărăţia cea veşnică este „ca un fiu al omului" [574] nu face aluzie tot la acest lucru ? Căci a zice: „Ca un fiu al omului", înseamnă că acesta S-a arătat şi a fost om, dar, cu toate acestea nu înseamnă că el a fost din sămînţa omenească. Şi, atunci cînd zice că El este „piatră tăiată fără mîini omeneşti" [575] , strigă acelaşi lucru, în taină. Căci zicînd că piatra aceasta a fost tăiată fără mîini omeneşti, arată că El nu este o lucrare omenească, ci o lucrare a voinţei Părintelui tuturor, Dumnezeu, care L-a dat la iveală. Tot aşa, atunci cînd Isaia zice: „neamul Lui cine-1 va povesti ?" [576] , arată că neamul Lui nu se poate povesti. Aşişderea, cînd Moisi zice că El „îşi va spăla îmbrăcămintea în sîngele strugurelui" [577] , nu arată, oare, aceea ce v-am spus de mai multe ori, că a profeţit vouă în ascuns ? Căci a arătat

569. Ieş. 20, 22.
570. Ieş. 23, 21; Num. 13,17.
571. Transcrierea greacă *LXX* a numelui lui Iosua Navi este aceea de Iisus = numele lui Hristos. De aici, folosirea mesianică a acestui nume a fost foarte râspîndită la începuturile Bisericii.
572. Fac. 32, 24-31.
573. Is. 6,8.
574. Dan. 7, 13-14.
575. Dan. 2,34.
576. Is. 53,8.
5 77. Fac. 49, 11.

578. Is. 9,6.
579. Mt. 8, 11-12.
580. Aici avem o combinaţie de cuvinte din Luca şi Matei, care este însă afară de gîndirea lor. Este un „logion" păstrat pe cale verbală.
581. Mt. 7, 22-23; Lc. 13, 26-27.
582. Mt. 25, 41. Citaţia aceasta nu corespunde exact cu textul din Matei 25, 41. Ea este totuşi identică în *Omiliile Pseudo-Clementine* XIX, 2 (P.G. I, 424).
583. Lc. 10, 19.
584. Creştinismul a apărut de la început, ca o biruinţă a lui Dumnezeu-Tatăl, prin Logosul şi Fiul Său, asupra zeilor păgîni, adică asupra demonilor care formează armata lui satan şi aţîţă pe iudei şi pe păgîni împotriva creştinilor *(Dialog.* CXXXI, 2). Puterea asupra demonilor a fost o harismă foarte vie în Biserica primară, atît timp cît ea a avut de luptat împotriva zeilor. Sfîntul Iustin vorbeşte adesea de această harismă *(Apolog. II,* VI, 6; *Dialog.* XXX, 3; XXXV, 8; LXXXV, 2; CXI, 2;CXXI, 3). Puterea demonilor asupra paginilor neconvertiţi se poate înţelege mai bine dacă ne gîndim că sfîntul Iustin socoteşte că diavolul şi armata lui nu au fost încă aruncaţi în foc; dar ei vor fi aruncaţi, deoarece Hristos a prezis lucrul acesta (Matei 25, 41). Dacă Dumnezeu mai întîrzie să facă aceasta, este pentru că El vrea să lase timp de pocăinţă oamenilor care au urmat pe demoni şi se găsesc încă în slujba lor *(Apolog. I,* XXVIII, 1—2).

de mai înainte că El va avea sînge, dar nu de la oameni, în felul în care nick sîngele viei nu este născut de la oameni, ci de la Dumnezeu. Iar Isaia cînd L-a numit: „înger de mare sfat" [578] , oare nu a vestit el de mai înainte, că venind în lume, El avea să fie învățător al lucrurilor pe care va avea să le propovăduiască ? Căci toate lucrurile mari pe care le-a gîndit Tatăl, cu privire la toți oamenii care au fost şi vor fi plăcuți Lui, ca şi cu privire la oamenii care singuri s-au îndepărtat de la El, El singur le-a propovăduit, în chip deschis, zicînd: „Vor veni de la răsărituri şi de la apusuri şi se vor odihni dimpreună cu Avraam, Isaac şi Iacov, întru împărăția cerurilor; iar fiii împărăției vor fi aruncați întru întunericul cel mai din afară" [579] . Şi încă: „Mulți îmi vor zice în ziua aceea: Doamne, Doamne, oare n-am mîncat şi n-am băut întru numele Tău[580] şi n-am profețit şi n-am scos demoni ?" Şi voi zice lor: „Depărtați-vă de la Mine"[581]. Şi, în alte cuvinte, cu care va condamna pe cei ce sînt nevrednici de a fi mîntuiți, El a spus că va zice: „Duceți-vă întru întunericul cel mai din afară, pe care l-a pregătit Tatăl, lui satan şi îngerilor lui" [582] . Şi iarăşi, în altă parte, a zis: „Vă dau putere să călcați asupra şerpilor, scorpionilor, scolopendrelor şi asupra întregii puteri a vrăjmaşului" [583] . Şi acum noi, cei care am crezut în Domnul nostru Iisus, Cel răstignit în timpul lui Pontius Pilat, exorcizînd toți demonii şi duhurile cele rele, le avem supuse nouă[584] . Căci dacă prin profeți s-a propovăduit în chip tainic că Hristos avea să fie pătimitor, iar după aceasta, să stăpînească peste toți, totuşi, El nu a putut fi înțeles de nimeni, pînă ce n-a convins El însuşi pe apostoli că aceste lucruri au fost propovăduite în chip clar în Scripturi. Căci, mai înainte de a fi răstignit, a strigat: „Trebuie ca Fiul Omului să pătimească multe şi să fie defăimat de cărturari şi farisei şi să Se răstignească, iar a treia zi să învieze"[585] . Iar David a propovăduit că Fiul lui Dumnezeu avea să Se nască din pîntece, mai înainte de soare şi de lună[586] , după voința Tatălui[587] şi a arătat că El, Care este Hristos, este Dumnezeul puternic[588] şi vrednic de închinare[589] .

LXXVII.

Față de acestea, Tryfon a zis:

— Că citatele de felul acesta, prin mulțimea lor, sînt suficiente ca să mulțumească pe orişicine, sînt şi eu de acord. Aş voi, totuşi să ştii că eu pretind să dovedeşti acum cuvîntul pe care de multe ori l-ai pus înainte. Termină-1 deci şi pe acesta, pentru ca să vedem în ce chip dovedeşti că şi cuvîntul acela a fost spus cu privire la Hristosul acesta al vostru. Căci noi spunem că acela a fost profețit cu privire la Ezechia.

Şi eu i-am răspuns:

— Voi face şi acest lucru, aşa cum voiţi. Dar mai întîi dovediţi-mi voi că cuvintele: „Mai înainte ca să cunoască copilul a chema pe tatăl sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei în faţa împăratului Asirienilor", au fost spuse cu privire la Ezechia. Să ştiţi însă, că nu vi se va putea îngădui să explicaţi, aşa cum voiţi, cu alte cuvinte, că Ezechia a luptat cu cei din Damasc şi Samaria în faţa împăratului Asirienilor[590] . Căci „mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl sau pe mama sa", cuvîntul profetic a zis că: „va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei în faţa împăratului Asirienilor"[591]. Şi, dacă Duhul profetic n-ar fi spus acestea, cu adaosul: „Mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei" [592] , ci ar fi zis numai: „Şi va naşte fiu şi va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei", aţi fi putut zice: Deoarece Dumnezeu a cunoscut de mai înainte că El urma să ia acestea, a spus-o de mai înainte. Dar acum profeţia s-a spus cu adaosul acesta: „Mai înainte ca să cunoască copilul a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei". Şi voi nu puteţi dovedi că s-a întîmplat vreunuia dintre iudei acest lucru, iar noi putem să dovedim că aceasta s-a împlinit în Hristosul nostru. Căci de îndată ce S-a născut El, magii din Arabia[593] , venind la El, I s-au închinat, după ce mai înainte venise-

585. Mc. 8,31; Lc. 9, 22.

586. Ps. 109,3;71,5,17.

587. Aici este vorba despre naşterea Cuvîntului din Tatăl, în opoziţie cu naşterea din Fecioara. A se vedea şi XLV, 4 şi LXIII, 3.

588. Ps. 18,6.

589. Comp. Ps. 44, 13; 71, 11.

590. Argumentul acesta a fost reluat şi de Tertullianus, cu verva lui incisivă în *Adv. Marcion.* III, XIII *şi Adv. Jud.* IX.

591. Is. 8,4.

592. Ibidem.

ră la Irod, cel care împărăţea în pămîntul vostru şi pe care cuvîntul îl numeşte împăratul Asirienilor, din cauza credinţei lui atee şi nelegiuite. Şi ştiţi că Duhul Sfînt a vorbit de multe ori astfel de lucruri în parabole şi asemănări. Astfel a făcut, bunăoară, faţă de tot poporul din Ierusalim, către care în mai multe rînduri adresîndu-se, i-a zis: „Tatăl tău este amoreu, iar mama ta hetee" [594] .

LXXVIII.

Căci regele acesta, Irod, atunci cînd au venit la el magii din Arabia şi i-au zis că, după steaua care s-a arătat pe cer au cunoscut că „S-a născut un împărat în ţara voastră şi am venit să ne închinăm Lui" [595] , a căutat să afle de la bătrînii poporului vostru unde S-a născut, bătrînii i-au spus că la Bethleem, căci astfel este scris de profet: „Şi tu, Bethleeme, pămîntul lui Iuda, întru nimic nu eşti mai mic între conducătorii lui Iuda; căci din tine va veni un conducător, care va paşte pe poporul Meu" [596] . Deci magii din Arabia, venind la Bethleem şi închinîndu-se copilului şi aducîndu-i daruri: aur, smirnă şi tămîie, după ce s-au închinat copilului în Bethleem, printr-o descoperire li s-a poruncit să nu mai revină la Irod[597] . Iar fiindcă Iosif, cel care era logodit cu Măria, se gîndea mai întîi să îndepărteze pe logodnica lui, Măria, socotind că ea fusese însărcinată din unire bărbătească, adică din desfrînare, printr-o viziune i s-a poruncit să nu-şi îndepărteze femeia, căci îngerul care i s-a arătat lui i-a spus, că ceea ce are în pîntece, este de la Duhul Sfînt. Deci, temîndu-se, n-a îndepărtat-o[598] , ci dimpotrivă, deoarece în Iudeea avea loc în timpul acela cel dintîi reCensămînt de sub Quirinius[599] , a plecat de la Nazaret, unde locuiau, la Bethleem, de unde erau, ca să se înscrie. Căci erau de neam din tribul lui Iuda, care locuia în pămîntul acela[600]. Apoi, el a primit ordin să plece împreună cu Măria în Egipt şi să rămînă acolo cu copilul, pînă ce li se va descoperi din nou să se reîntoarcă în Iudeea[601]. Deci, venind timpul ca pruncul să se nască în Bethleem, deoarece Iosif nu avea unde să poposească în satul acela, a poposit într-o peşteră din apropierea

593. La Matei 2, 1 găsim: „de la răsărituri", precizare trecută şi în tradiţia liturgică creştină. După Clement Alexandrinul *(Protrept.* V, 4) ca şi după Ieronim şi Augustin, magii au venit din Persia.

594. Ez. 16,3.

595. Cf. Mt. 2,2.

596. Mt. 2,5-6;Mih. 5,2.

597. Comp. Mt. 2, 11-12.

598. Mt. 1, 13-30.

599. Sfîntul Iustin mai aminteşte de recensămîntul lui Quirinius şi în *Apologia I,* XXXIV, 2, unde îl numeşte procurator al Iudeii, în timp ce, după sfîntul evanghelist Luca, 2, 2, el a fost guvernator al Syriei.

600. Lc. 2, 1-5.

satului[602] . Şi atunci, pe cînd ei se găseau acolo, Măria a născut pe Hristos şi L-a aşezat în iesle[603] , unde L-au găsit magii care veniseră din Arabia[604] . Cum că Isaia a profetizat şi despre simbolul peşterii, v-am istorisit-o mai înainte[605] . Dar, totuşi, vă voi reaminti din nou această pericopă, pentru cei care au venit astăzi cu voi aici. Şi am istorisit şi pericopa aceea pe care am spus-o mai înainte din Isaia, arătînd că pentru cuvintele acestea, cei care învaţă misterele acelea ale lui Mithras, au fost puşi la cale de către diavolul să spună cum că ei se iniţiază în aceste mistere într-un loc, numit la ei peşteră. Deoarece magii din Arabia n-am mai revenit la Irod, aşa cum le-a cerut s-o facă, ci, conform cu cele poruncite lor, s-au dus în ţara lor pe o altă cale, iar Iosif, dimpreună cu Măria şi cu pruncul au plecat în Egipt, aşa cum li s-a descoperit lor, Irod necunoscînd pruncul, la care magii veniseră să se închine, a poruncit să fie ucişi, pur şi simplu toţi pruncii din

Bethleem. Faptul acesta s-a profeţit deopotrivă de către Ieremia, că avea să se întîmple, deoarece Duhul Sfînt a spus prin el acestea: „Glas în Rama[606] s-a auzit; plîngere şi durere mare. Rachela plîngîndu-şi copiii ei şi nu voia să se mîngîie, fiindcă nu sînt" [607] . Deci, din cauza glasului care avea să se audă din Rama, adică din Arabia (căci şi pînă astăzi există un loc în Arabia, care se numeşte Rama), plîngerea avea să cuprindă locul unde a fost înmormîntată Rachela, femeia lui Iacov care a fost supra-numit Israel, patriarhul cel sfînt — adică Bethleemul, în timp ce femeile îşi plîngeau copiii proprii, care fuseseră ucişi şi nu-şi găseau mîngîiere din cauza întîmplării care venise asupra lor.

Căci faptul că Isaia a spus: „Va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei"[608] însemna că în Hristos. Care abia Se născuse, avea să fie învinsă puterea demonului celui rău, care locuia în Damasc; ceea ce se arată că s-a şi întîmplat. Căci magii, care erau despuiaţi de toate faptele cele rele, săvîrşite de demonul acela, venind şi închinîndu-se lui Hristos, parcă s-au depărtat de puterea aceea, pe care Cuvîntul ne-a arătat-o în taină că **locuieşte în Damasc. Iar**

601. Mt. 2, 13.

602. Este pentru prima dată cînd întîlnim în literatura bisericească ideea aceasta, care se găseşte, de altfel, redată de evanghelistul Luca (2, 7). Ea se pomeneşte, de altfel, în evangheliile apocrife *(Protoevanghelia lui Iacov* XVII, 3) şi la scriitorii bisericeşti de mai tîrziu: Origen, *Contra Ceh.* I, LI (G.G.S. I, 102) şi Ieronim, *Ad Paulin.,* LVIII, 3 (P.L. XXII. 581).

603. Lc. 2, 6-7.

604. Mt. 2, 11.

605. Comp. cap. LXX; vezi şi Is. 33, 13-19.

606. Despre o *Rama,* situată la cîţiva kilometri la nord de Ierusalim ne vorbeşte şi Ieremia. Dar sfîntul Iustin caută o altă Rama care socoteşte că a existat sau mai exista în Arabia.

607. Mt. 1, 8; 12, 14, 16-18 şi Ier. 31, 15.

608. Is. 8, 4.

puterea aceea, fiind păcătoasă şi nedreaptă, o numeşte pe bună dreptate, în chip de parabolă, Samaria. Cum că Damascul era şi este o parte a pămîntului arab, cu toate că este atribuit aşa-zisei Syrofenicii, nimeni dintre voi n-ar putea să tăgăduiască. Aşa că ar fi bine pentru voi, o, bărbaţi, ca cele ce nu le-aţi înţeles, să le aflaţi de la aceia care au primit har de la Dumnezeul nostru, al creştinilor, în loc de a vă zbate, pe toate căile, ca să vă păstraţi învăţăturile voastre, necinstind pe acelea ale lui Dumnezeu. Iată pentru care motiv a şi fost trecut harul acesta la noi, după cum ne arată şi Isaia, care spune astfel, zicînd: „Poporul acesta se apropie de Mine; cu buzele lor Mă cinstesc, iar inima lor este mult departe de Mine. In zadar Mă respectă, învăţînd porunci şi învăţături omeneşti. Pentru aceasta, Eu voi adăuga să schimb pe poporul acesta şi-1 voi schimba şi voi ridica înţelepciunea înţelepţilor lor, iar priceperea pricepuţilor lor o voi nimici"[60]».

LXXIX.

Tryfon, pe de o parte revoltîndu-se, iar pe de alta ruşinîndu-se din cauza Scripturilor, lucru care se putea citi pe figura lui,mi-a zis:

— Cele ale lui Dumnezeu sînt sfinte, explicaţiile voastre însă sînt meşteşugite, după cum se arată şi din cele grăite de tine. Ba, ceva mai mult, ele sînt chiar defăimătoare, căci ai spus că sînt îngeri care au lucrat în chip viclean[610] şi care s-au îndepărtat de Dumnezeu.

Dar eu, cu vocea cît se poate de blinda, voind să-1 pregătesc pentru a mă asculta, i-am răspuns:

— Mă mir, o, omule, de dispoziţia aceasta pioasă a ta şi doresc să ai aceeaşi dispoziţie şi cu privire la Acela despre care se spune că îngerii Ii slujesc, după cum zice Daniel „că El este adus ca un fiu al omului la Cel învechit în zile şi că I se dă lui împărăţia în veacul veacului" [611]. Iar pentru ca să cunoşti, o, omule, că n-am făcut explicarea aceasta, folosindu-mă de îndrăzneala noastră, pe care tu o defăimezi, îţi voi da o mărturie din Isaia însuşi, care zice că în localitatea Tanis, din ţara Egiptului, au locuit şi locuiesc îngeri răi. Iată cuvintele lui: „Vai, vouă, fii apostaţi; acestea zice Domnul:

609. Is. 29,13-14.

610. Cu toate că Tryfon nu spune în ce constă „greşeala" (viclenia) acestor îngeri, nu există nici o îndoială că sfîntul Iustin vede aici, după Facere 6, 2, unirea lor cu fiicele oamenilor, de pe urma căreia au rezultat zeii păgînismului sau demonii. (Vezi ***Apolog. II,*** V, 3; ***Apolog. I,*** V, 2; ***Dialog.*** XLV, 4). De altfel, punctul acesta de vedere este comun tuturor scriitorilor creştini ai timpului aceluia. Interpretarea aceasta o găsim şi la Philon şi la Iosif Flaviu şi, sub o formă oarecare, şi la filozofii ellini stoici. Papias cunoaşte şi el căderea îngerilor, dar nu-i acuză că s-ar fi căsătorit cu fiicele oamenilor, ci numai pentru că s-au dovedit nişte slujitori necredincioşi în guvernarea lumii care le-a fost încredinţată. Se ştie că şi iudeii acordau un cult oarecare îngerilor. Declaraţiile sfîntului Iustin, la care se referă Tryfon, nu se mai găsesc însă în actualul text al ***Dialogului*** A se vedea G. Archambault, ***op. cit.,. Introduction,*** p. LXXII.

611. Dan. 7, 13-14.

„Aţi făcut sfat în afară de Mine şi convenţii în afară de Duhul Meu, ca să adăugaţi păcate peste păcate, voi, care aţi pornit să coborîţi în Egipt (iar pe Mine nu M-aţi întrebat), pentru a fi ajutaţi de faraon şi a vă acoperi de acoperămîntul Egiptenilor. Căci acoperămîntul lui faraon vă va fi vouă spre ruşine şi ocară, pentru cei care se încred în Egipteni, pentru că în Tanis sînt conducători îngerii cei răi. în zadar se obosesc către un popor, care nu le va fi lor de folos întru ajutor, ci numai întru ruşine şi ocară"[612]. Dar şi Zaharia zice, după cum ai amintit însuţi „că diavolul a stat la dreapta lui Iisus preotul, pentru a se opune Lui" şi a zis „Te va pedepsi Domnul, Care a ales Ierusalimul"[613]. Şi, iarăşi, s-a scris în Iov, după cum şi tu ai spus, că „îngerii au venit să se aşeze înaintea Domnului şi că diavolul a venit împreună cu ei"[614]. Tot asemenea s-a scris de către Moisi, la începutul cărţii Facerii, că a fost un şarpe care a rătăcit pe Eva şi a fost blestemat[61 s]. Iar că în Egipt au fost magi care au săvîrşit fapte de puterea celor săvîrşite de Dumnezeu, prin credinciosul servitor Moisi, cunoaştem destul de

bine[616]. De altă parte, ştiţi de asemenea că David a zis că „zeii neamurilor sînt demoni"[617].

LXXX.

***Despre hiliasm.* La acestea, Tryfon a zis:**

— Ţi-am spus, o, omule, că te străduieşti să fii sigur în toate Scripturile, atunci cînd te ocupi cu ele. Dar spune-mi: mărturisiţi voi, cu adevărat, că locul acesta al Ierusalimului va fi reclădit şi că poporul vostru se va aduna laolaltă şi se va bucura împreună cu Hristos, cu patriarhii şi profeţii cei din neamul nostru, sau chiar cu cei care au fost prozeliţi, mai înainte de a aştepta să vină Hristosul vostru, sau ai ajuns să mărturiseşti acestea, pentru ca să te arăţi că eşti mai tare decît noi în discuţii ?

Şi eu i-am răspuns:

— Nu sînt atît de mizerabil, o, Tryfon, pentru ca să spun altceva decît gîndesc. Deci, după cum ţi-am mărturisit şi mai înainte, atît eu, cît şi mulţi alţii gîndim acestea, fiindcă ştim, în genere, că astfel va fi. De asemenea, ţi-am arătat că mulţi dintre creştinii care sînt de o credinţă curată şi pioasă,

612. Lc. 30, 1-5.
613. Zah. 3,1-2.
614. Iov 1,6; 2, 1.
615. Fac. 3, 1-6, 14.
616. Comp. Ieş. 7-8.
617. Ps. 95,5.

nu cunosc acestea[618]. Dar că cei ce se numesc creştini, dar care, în realitate, sînt atei sau eretici impioşi, învaţă lucruri întru totul defăimătoare, atee şi nebune, ţi-

618. Credinţa în *mileniu* nu este absolut necesară pentru puritatea mărturisirii creştine: mulţi dintre creştinii autentici nu o cunosc. Totuşi, după sfîntul Iustin, ortodoxia desăvîrşită presupune credinţa în împărăţia de o mie de ani, la Ierusalim. La Clement Romanul, Ignatiu, Polycarp, Tatian şi Athenagoras nu găsim urme de milenarism. Sfîntul Iustin este, însă, milenarist, ca şi sfîntul Irineu. Tertullianus, totuşi, socoteşte că cel ce atinge credinţa chiar şi într-un singur punct, devine vinovat.

619. Aici este vorba despre *Dialogul* de faţă.

620. Fapte 5, 29.

621. Este vorba despre gnostici şi marcioniţi. Sfîntul Iustin nu concepe că sufletele ar merge în cer mai înainte de învierea finală, ci arată că, în aşteptarea învierii finale, ele merg într-un loc mai bun sau mai rău decît pămîntul acesta (cap. V, 3), după cum ele aparţin celor buni sau celor răi. Tot aşa şi sfîntul Irineu (P.G. VII, 1209).

622. Is. 29, 13.

623. Aceste erezii iudaice au devenit izvorul tuturor ereziilor creştine. Scriitorii vechi nu sînt de acord nici asupra numărului nici asupra numelui lor. Astfel, Hegesipp citează şapte erezii iudaice drept sursă a tuturor ereziilor creştine. Sfîntul Epifanie *(Adv. ffaeres.,* P.G. XLI, 239) citează şapte secte iudaice. în *Constituţiile Apostolice* VI, VI (Ed. Funk, Paderborn, 1905, p. 313—315), se vorbeşte numai de şase secte. în fine Isidor de Sevilla, în *Etymologiarum lib.* VIII, IV, P.L. LXXXII, 297-298, enumera opt astfel de secte iudaice, căutînd să dea şi scurte referinţe despre ele. Se pare că aceste secte au luat fiinţă nu în exilul babilonic, ci în diaşporaua hellenică. A se vedea şi G. Archambault, *Justin Dialogue avec Tryphon,* Paris, 1909, voi. II, p. 34—37, notă.

624. Iez. 37, 12-14.

am lămurit destul de bine. Totuşi, pentru ca să nu vă închipuiţi că spun acestea numai acum, în faţa voastră, voi face o lucrare asupra tuturor discuţiilor acestora) ale noastre[619], în care voi consemna în scris şi aceste lucruri pe care le mărturisesc acum în faţa voastră. Căci nu prefer nicidecum să urmez oamenilor sau învăţăturilor omeneşti, ci numai lui Dumnezeu[620] şi învăţăturilor care sînt de la El. Dacă totuşi, veţi întîlni pe oarecare dintre aceia care se numesc creştini, dar care nu vor mărturisi acestea, ci vor defăima pe Dumnezeul lui Avraam şi pe Dumnezeul lui Isaac şi pe Dumnezeul lui Iacov şi vor spune că nu există învierea morţilor ci că de-ndată ce mor, sufletele lor sînt luate în cer[621], să nu-i socotiţi creştini, după cum n-ar putea socoti cineva, dacă ar judeca bine lucrurile, să mărturisească iudei pe saduchei, sau ereziile asemănătoare ale geniştilor, meriştilor, galileenilor, hellenienilor, fariseilor şi baptiştilor (să nu mă ascultaţi cu scîrbă, atunci cînd spun tot ce gîndesc), ci că ei se numesc iudei şi fii ai lui Avraam, mărturisind pe Dumnezeu cu buzele aşa cum El însuşi a strigat[622] , avînd însă inima mult departe de El[623] . Eu, însă, ca şi toţi aceia care sînt întru totul creştini dreptcredincioşi, ştim că va fi atît învierea trupului, cît şi o împărăţie de o mie de ani în Ierusalimul construit din nou, împodobit şi lărgit, după cum mărturisesc profeţii Iezechiel[624] , Isaia şi alţii.

LXXXI.

Căci Isaia a spus despre mileniul acesta astfel: „Va fi cerul nou şi pămîntul nou şi nu-şi vor mai aduce aminte de cele dintîi şi nici nu li se va mai sui la inimă, ci vor găsi şi bucurie şi veselie în toate cîte Eu clădesc. Căci iată Eu fac Ierusalimul veselie şi poporul Meu bucurie şi mă voi veseli în Ierusalim şi Mă voi veseli de poporul Meu. Şi nu se va mai auzi în el glas de plîngere şi nici glas de strigare şi nici nu va mai fi acolo cineva prea tînăr în zile, sau bătrîn, care să nu-şi plinească vremea lui. Căci tînărul va fi de o sută de ani, iar păcătosul care va muri, tot fiu de o sută de ani va fi şi va fi blestemat. Şi vor clădi case şi vor locui ei înşişi întru ele şi vor planta vii şi vor mînca ei înşişi roadele lor şi vor bea vinul. Nu vor construi ei şi alţii vor locui şi nu vor planta ei şi alţii vor mînca. Căci zilele poporului Meu vor fi întocmai ca zilele lemnului vieţii, iar faptele durerilor lor se vor învechi. Aleşii Mei nu vor mai suferi în zadar şi nici nu vor mai naşte fii întru blestem. Căci ei vor fi sămînţa dreaptă şi binecuvîntată de

625. Is. 65,17-25.

626. Is. 65,22.

627. După modul în care sfîntul Iustin citează mai jos Psalmul 89, 4: „Ziua Domnului este ca o mie de ani", cu alte cuvinte: „O mie de ani înaintea Domnului sînt ca o zi care vine şi pleacă" *(Septuaginta)*, el vrea să arate că în planul lui Dumnezeu economia lumii trebuie să recapituleze creaţia: şase zile de lucru şi o zi de repaus (6.000+ 1.000=7.000 de ani). Domnul Iisus Hristos a pătimit în a şasea zi a acestei recapitulaţii a lumii, adică în al şaselea mileniu şi El va trebui să vină cînd acest mileniu se va termina, pentru a inaugura pe cel de-al şaptelea mileniu, cel aşteptat de sfîntul Iustin.

628. Fac. 2, 17.

629. Comp. Ps. 89, 4.

630. Apoc. 20, 4-6.

631. Evr. 6, 1.

Domnul, iar nepoții lor vor fi la fel cu ei. Şi va fi că mai înainte de a striga ei, eu îi voi auzi. Şi chiar în timpul cînd ei vor vorbi, le voi zice: Ce este ? Atunci lupii şi mieii vor paşte împreună şi leul, întocmai ca boul va mînca paie, iar şarpele va mînca pămînt în loc de pîine. Nu vor mai fi nedreptăți şi nu se vor corupe pe muntele cel sfînt, zice Domnul" [62S]. Deci, noi am înțeles că expresiunea din acest pasaj: „zilele poporului Meu vor fi întocmai ca zilele copacilor, iar faptele durerilor lor se vor învechi"[626] anunță în taină o mie de ani[627] . Căci atunci cînd s-a spus lui Adam că „în ziua în care va mînca din pom, în acea zi va muri""[628] , noi ştim că el nu împlinise încă o mie de ani. Am înțeles, de asemenea, că şi cuvintele: „ziua Domnului ca o mie de ani"[629] , trebuie să se refere la aceasta. Fiindcă şi la noi a fost un bărbat, al cărui nume era Ioan, unul dintre apostolii lui Hristos, care, într-o descoperire ce i s-a făcut lui, a profețit[630] că cei ce au crezut în Hristosul nostru vor petrece o mie de ani în Ierusalim şi că, după aceasta, va fi învierea şi judecata generală şi, ca să zic pe scurt, veşnică şi laolaltă a tuturor[631]. Lucru care s-a spus şi de Domnul nostru, că „nici nu se vor mai însura, nici nu se vor mai mărita, ci vor fi deopotrivă cu îngerii, fiindcă ei sînt copii ai Dumnezeului învierii"[632] .

LXXXII.

La noi există chiar şi pînă acum harisme profetice, din care pricină voi trebuie să înțelegeți că cele ce au fost mai înainte în neamul vostru au trecut acum la noi[633] . Şi, după cum şi la voi, alăturea de cei care au fost profeți sfinți, au mai fost şi alți profeți mincinoşi, tot aşa şi acum, la noi, sînt mulți învățători mincinoşi de care Domnul nostru ne-a prezis să ne păzim, pentru ca să nu păgubim cu nimic, ştiind că el a fost cunoscător de mai înainte al celor ce aveau să ni se întîmple nouă, după învierea Lui din morți şi după înălțarea Lui la ceruri. Căci a zis că vom fi ucişi şi urîți, din cauza numelui Lui şi că vor veni mulți profeți mincinoşi şi Hristoşi mincinoşi, întru numele Lui şi vor rătăci pe mulți[634] , ceea ce s-a şi întîmplat. Căci mulți au învățat cele atee, cele defăimătoare şi cele nedrepte, pecetluindu-le cu numele Lui şi au învățat şi învață pînă acum cele vîrîte în mințile lor de duhul cel necurat al diavolului. Pe aceştia, ca şi pe voi, ne silim să-i convingem să nu rătăcească ştiind că tot acela care poate să spună adevărul şi nu-1 spune, va fi judecat de Dumnezeu, după cum Dumnezeu însuşi a mărturisit prin Iezechiel, zicînd: „Te-am pus pe tine supraveghetor casei lui Iuda. Dacă păcătosul va păcătui şi nu vei protesta față de el, acesta va fi pierdut întru păcatul lui, iar sîngele lui îl voi cere de Ia tine. Dacă însă vei protesta față de el, vei fi nevinovat" [635] . Pentru teama aceasta ne străduim şi noi să vorbim după

632. Lc. 20, 35-36.

633. Darurile Duhului Sfînt (harismele) sînt arătate aici (ca şi în cap. LII, 4; LXXXVII—LXXXVHI), ca unele ce au dispărut din lumea iudaică, pentru a fi transferate asupra discipolilor lui Hristos. Ideea o găsim exprimată în Matei 11, 13. Harismele, care au fost manifestarea primitivă a Duhului Sfînt în Biserică, au rămas în ființă şi în sec. II. Dar pe vremea iui Origen, ele aproape că dispăruseră.

634. Comp. Mt. 24, 5, 9, 11, 24; 10, 21-22.

635. Comp. Iez. 3, 17-29; 33, 7-9.

636. Is. 1, 23.

Scripturi, iar nicidecum pentru iubirea de bani, de slavă sau de plăcere. Căci nimeni nu ne-ar putea vădi că ne-am găsi într-una din aceste situații. Noi nu voim nici măcar să trăim la fel cu boierii poporului vostru, pe care Dumnezeu îi defăimează, zicînd: „Boierii voştri sînt părtaşi furilor, iubind darurile, urmărind răsplata"[636]. Dacă voi, însă, cunoaşteți şi printre noi pe vreunii de felul acesta, nu este totuşi cazul să vă străduiți, ca pentru unii ca aceştia, să defăimați şi să interpretați greşit Scripturile şi pe Hristos.

LXXXIII.

Psalmul 109. De altfel şi cuvintele: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Şezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale"[637] , învățătorii voştri au îndrăznit să le explice că au fost spuse cu privire la Ezechia, deoarece lui i s-a poruncit să şeadă de-a dreapta templului atunci cînd împăratul Asirienilor, plin de amenințare, a trimis soli la el şi i s-a semnalat prin Isaia să nu se teamă de ei. Faptul că cele spuse de Isaia s-au întîmplat astfel[63]* şi că împăratul Asirienilor s-a întors în zilele lui Ezechia şi nu a mai dus război împotriva Ierusalimului,iar îngerul Domnului a ucis în timpul năvălirii Asirienilor ca Ia o sută optzeci şi cinci de mii, o ştim şi noi destul de bine şi o mărturisim. Dar este, de asemenea, lămurit că psalmul acesta nu a fost spus cu privire la Ezechia. Căci textul lui este acesta: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Şezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale. El va trimite toiagul puterii asupra Ierusalimului şi va stăpîni în mijlocul vrăjmaşilor Tăi. întru strălucirea sfinților, mai înainte de luceafăr Te-am născut. Juratu-S-a Domnul şi nu Se va căi. Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec" [639] . Dar că Ezechia nu este preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec, cine nu o ştie ? Şi că nu el este acela, care răscumpără Ierusalimul, cine nu o cunoaşte ? Şi, că nu el a trimis toiagul puterii în Ierusalim şi n-a stăpînit în mijlocul vrăjmaşilor lui, ci Dumnezeu a fost acela care a întors pe duşmani de la Ierusalimul care plîngea şi se văita, cine nu ştie ? Iisus al nostru, însă, mai înainte de a veni cu slavă, a trimis totuşi în Ierusalim toiagul puterii, cuvîntul chemării şi al pocăinței, către toate neamurile, la care demonii erau stăpînitori, după cum zice David: „Zeii neamurilor sînt demoni"[640] . Şi cuvîntul Lui puternic a făcut pe mulți să părăsească demonii cărora slujeau şi să creadă prin El în atotțiitorul Dumnezeu, fiindcă zeii neamurilor sînt demoni. Tot astfel şi cuvintele: „întru strălucirea sfinților, din pîntece mai înainte de luceafăr Te-am născut"[641] s-au zis pentru Hristos, după cum am spus şi mai înainte.

LXXXIV.

Tot despre Naşterea din Fecioară. Şi cuvintele: „Iată, Fecioara va lua în pîntece şi va naşte fiu"[642] s-au spus tot cu privire la aceasta. Căci dacă acesta, despre care vorbeşte Isaia, nu avea să se nască din fecioară, atunci despre cine

637. Ps. 109,1.
638. Is. 37, 33-38; IV Regi 19, 32-37.
639. Ps. 109, 1-4.
640. Ps. 95, 5.
641. Ps. 109, 3.
642. Is. 7, 14

strigă Duhul Sfînt: „Iată Domnul însuşi va da semn: iată, Fecioara va lua în pîntece şi va naşte fiu"?[643]. Căci dacă şi acesta avea să se nască la fel ca toți cei născuți din împreunare, pentru ce atunci Dumnezeu a mai zis că va da semn, care nu este ceva comun tuturor celor întîi născuți ? Dar, ceea ce este cu adevărat un semn şi care trebuia să devină pentru neamul omenesc un motiv de încredere, este că dintr-un sîn feciorесc[644] , Cel întîi născut dintre toate creaturile a devenit cu adevărat trup, S-a născut copil şi că, ştiind lucrul acesta de mai înainte, El l-a prezis prin Duhul profetic într-un fel sau altul, aşa cum am arătat mai înainte, aşa încît atunci cînd evenimentul acesta urma să se împlinească, să se ştie că el s-a întîmplat prin puterea şi voința Creatorului universului; în acelaşi chip în care Eva a fost făcută dintr-o coastă a lui Adam şi tot aşa cum toate celelalte ființe vii au luat ființă la început, prin Cuvîntul lui Dumnezeu. Dar voi chiar şi asupra acestor puncte, aveți îndrăzneala să falsificați explicațiile pe care le-au făcut bătrînii voştri de pe lîngă Ptolomeu, cel care a fost împăratul Egiptenilor; voi spuneți că Scriptura nu conține interpretarea pe care au dat-o ei, ci: „Iată, tînăra ia în pîntece", ca şi cum faptul acesta ar însemna ceva deosebit, ca o femeie să nască din împreunare bărbătească, aşa cum fac toate femeile tinere afară de cele sterpe, care, la rîndul lor, dacă Dumnezeu vrea, poate să le facă să nască. Astfel, mama lui Samuel, care nu năştea, a născut prin voința Iui Dumnezeu[645] şi tot astfel, femeia sfîntului patriarh Avraam[646] , ca şi Elisabeta, care a născut pe Botezătorul Ioan[647] , sau ca altele care au născut la fel. Aşa că voi nu trebuie să socotiți că este cu neputință ca Dumnezeu să poată toate cîte voieşte. Şi, ceva mai mult, deoarece s-a profețit cum că ceva avea să fie, n-ar trebui să cutezați a falsifica sau a interpreta greşit profețiile, pentru că, în cazul acesta, voi vă veți nedreptăți numai pe voi înşivă, în vreme ce pe Dumnezeu nu-L veți putea vătăma cu nimic.

LXXXV.

Alte profeții cu privire la Hristos. Cît priveşte cuvintele din profeția care zice: „Ridicați, boieri, porțile voastre şi ridicați-vă porți veşnice, pentru ca să intre împăratul slavei"[648] , unii dintre voi îndrăznesc, de asemenea, să le explice, că s-au zis cu privire la Ezechia, iar alții, cu privire la Solomon. în fapt însă nu este cu

643. Ibidem.
644. Col. 1, 15.
645. I Regi, 1,20.
646. Fac. 21,2.
647. Lc. 1,57.
648. Ps. 23, 7.

putință să dovediți că au fost spuse nici cu privire la acesta, nici cu privire la acela şi, în genere, nici cu privire la vreunul dintre cei ce se numesc împărați ai voştri; ci ele se pot spune numai cu privire la acest Hristos al nostru, Care S-a arătat „fără chip şi necinstit" după cum ne spune Isaia[649] , dimpreună cu David şi cu toate Scripturile, Care însă este „Domn al puterilor" [650] , prin vrerea Tatălui, pe care I-a încredințat-o Lui, Care a şi înviat din morți şi S-a înălțat la cer, aşa cum a arătat şi Psalmul şi celelalte Scripturi, atunci cînd S-au vestit ca Domn al puterilor, după cum şi acum, din cele ce se întîmpla sub ochii voştri, vă este uşor să vă încredințați, dacă voiți. Căci orice demon alungat prin numele Lui, al acestui Fiu al lui Dumnezeu şi întîi-născut al întregii zidiri[651], născut prin Fecioara şi devenit om, răstignit sub Pontius Pilat de poporul vostru, mort şi înviat din morți şi înălțat la ceruri, este învins şi este supus. Dacă, însă, cineva dintre voi ar exorciza în numele oricăruia din cei care au fost la voi împărați, drepți, profeți sau patriarhi, nici unul dintre demoni nu se va supune. Dar, dacă cineva dintre voi ar exorciza în numele Dumnezeului lui Avraam, al Dumnezeului lui Isaac şi al Dumnezeului lui Iacov, poate că se va supune. De altfel, aceia dintre voi care sînt exorcişti întrebuințează aceeaşi artă ca şi neamurile, atunci cînd exorcizează, folosindu-se de tămîieri şi de lanțuri magice. Iar că aceia cărora cuvîntul profeției lui David le spune să ridice porțile pentru ca să intre acest Domn — Care este Domnul puterilor prin voința Tatălui, Iisus Hristos, Care a înviat din morți — sînt îngerii şi puterile, a dovedit-o de asemenea cuvîntul lui David, la care mă voi referi iarăşi, din cauza acestora care n-au fost ieri cu noi şi pentru care spun de multe ori, acum, în rezumat, multe dintre cele spuse ieri.

Şi acum, dacă vă spun vouă acestea, cu toate că de multe ori am spus aceleaşi lucruri, ştiu că nu fac ceva necugetat. Căci altminteri, ar urma să zicem că este ceva ridicol ca soarele, luna şi celelalte stele să facă întotdeauna aceeaşi cale şi să dea naştere la schimbarea anotimpurilor, sau ca bărbatul care se ocupă cu socotelile, dacă ar fi cercetat cît fac de două ori două şi, fiindcă v-a spus de

649. Is. 53, 2-3
650. Ps. 23,10.
651. Col. 1, 15.

mai multe ori că fac patru, să înceteze de a vă zice, iarăşi, că fac patru şi altele la fel, care mărturisite în chip constant sînt spuse şi mărturisite întotdeauna la fel, cum şi ca cel ce discută pe baza Scripturilor profetice să nu fie lăsat să spună întotdeauna aceleaşi Scripturi, ci să se creadă că are de spus ceva mai bun decît Scripturile. Cuvîntul prin care v-am spus că Dumnezeu arată că în cer sînt şi îngeri şi puteri, este acesta:

„Lăudaţi pe Domnul din ceruri, lăudaţi-L pe El întru cei de sus. Lăudaţi-L pe El toţi îngerii Lui, lăudaţi-L pe El toate puterile Lui" [652] .

Atunci, un oarecare Mnaseas, dintre cei care veniseră cu cei din ziua a doua, a zis:

—Şi noi ne bucurăm, cînd vedem că tu încerci să spui iarăşi aceleaşi lucruri pentru noi.

La acestea, eu am răspuns:

—Ascultaţi, prieteni, cărei Scripturi încredinţîndu-mă, fac acest lucru: Iisus a poruncit „să iubim chiar şi pe vrăjmaşi"[653] , lucru care a fost propovăduit şi de Isaia, în mai multe locuri, în care se arată şi taina renaşterii noastre şi, în genere, a tuturor celor ce aşteaptă, ca să se arate Hristos în Ierusalim şi care se silesc să-i mulţumească prin fapte. Iată cuvintele care s-au spus prin Isaia; „Ascultaţi cuvîntul Domnului, cei care tremuraţi de cuvîntul Lui. Spuneţi, celor ce vă urăsc pe voi şi vă defăimează, „fraţii noştri", pentru că numele Domnului este slăvit de voi. S-a arătat în veselia lor, iar aceia se vor ruşina. Glasul strigătului din cetate, glasul poporului, glasul Domnului care răsplăteşte răsplată celor mîndri. Mai înainte ca aceea care se găseşte în dureri să nască şi mai înainte de a veni durerea facerii, a născut parte bărbătească. Cine a auzit un astfel de lucru şi cine a văzut aşa ceva, ca pămîntul să sufere durerile facerii într-o zi, şi ca să se nască un popor dintr-o dată, că Sionul a suferit durerile facerii şi a născut pe copiii lui ? Şi Eu am dat aşteptarea aceasta şi celei ce nu va naşte, zice Domnul. Iată, Eu am făcut-o pe cea care va naşte şi pe cea stearpă, zice Domnul. Veseleşte-te Ierusalime şi sărbătoriţi toţi cei care-1 iubiţi. Bucu-raţi-vă toţi care plîngeţi cauza lui, pentru ca să sugeţi şi să vă săturaţi din sînul mîngîierii lui şi, pentru ca sugînd, să vă înfruptaţi din intrarea slavei Iui" [654] .

LXXXVI. Şi,

spunînd acestea, am adăugat:

—Că Acesta, pe Care Scripturile îl arată că, după răstignire, va veni iarăşi plin de slavă[655] , a avut ca simbol pomul vieţii[656] care se zice că fusese plantat în rai, ca şi despre cele ce aveau să se întîmple celor drepţi, ascultaţi acum: Cu

652. Ps. 148, 1-2.
653. Comp. Mt. 5, 44; Lc. 6, 27.
654. Is. 66,5-11.
655. Dan. 7, 13-14; Ps. 23, 7.
656. Cf. Fac. 2, 9; Pilde, 3, 18.
657. Ieş. 4, 17.

toiagul a fost trimis Moisi pentru răscumpărarea poporului[657] . Cu acest toiag, pe care-1 avea în mînă, în fruntea poporului, el a despicat

marea"[8] şi tot prin el a văzut țîşnind apă din stîncă[659] . Tot astfel, aruncînd un lemn în apa din Merra, care era amară, a făcut-o dulce[660] . Iacov, aruncînd nişte toiege în canalele apelor, a izbutit ca oile fratelui mamei sale să aibă în pîntece pentru ca să dobîndească el ceea ce avea să se nască din ele. Şi tot cu ajutorul toiagului lui, acelaşi Iacov se laudă că a trecut rîul[661]. Se spune, apoi, că i s-a arătat (în vis) o scară, iar Scriptura a arătat că Dumnezeu se sprijinea pe ea[662] . Că aici nu era vorba despre Tatăl, v-am arătat îndeajuns din Scripturi. **în** acelaşi loc, Iacov, vărsînd untdelemn pe o piatră, a primit de la însuşi Dumnezeu care i se arătase, mărturia că a uns coloana în cinstea Lui[663] . Am arătat, de asemenea, că în multe locuri din Scriptură, Hristos a fost propovăduit în chip simbolic ca piatră şi am dovedit că toată ungerea, fie cu untdelemn, fie cu stactă, fie cu alte unguente care provin din compoziția mirului, **îl** simboliza pe El, deoarece Cuvîntul zice: „Pentru aceasta Te-a **Uns** pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, preferîndu-Te tovarăşilor Tăi"[664]. Căci toți împărații şi toți unşii de la El se împărtăşeau ca să se numească şi împărați şi unşi, în acelaşi chip în care şi El însuşi a luat de la Tatăl, numirea de împărat, de Hristos, de preot, de înger şi toate celelalte de felul acesta, pe care le are sau le-a avut. Toiagul lui Aaron, care a odrăslit, 1-a arătat pe Acesta arhiereu. Iar Isaia a profețit că Hristos va fi „toiag din rădăcina lui lesei"[665] . De asemenea, David zice că dreptul va fi „ca un arbore plantat la marginile rîurilor, care-şi va da rodul lui la timpul lui şi a cărui frunză nu va fi smulsă"[666] şi tot el a mai spus că dreptul „ca finicul va înflori" [667] . Dintr-un arbore S-a arătat Dumnezeu lui Avraam, după cum este scris, lîngă stejarul din Mamvri[668] . Iar poporul, cînd a trecut Iordanul, a găsit şaptezeci de sălcii şi douăsprezece izvoare[669] . **„în** toiag şi în varga"[670] zice David că a fost mîngîiat de Dumnezeu. Iar Elisei, aruncînd un lemn în rîul Iordan, a scos la suprafață fierul toporului cu care fiii profeților veniseră să taie lemne pentru construirea casei, în care voiau să grăiască şi să mediteze la legea şi la poruncile lui Dumnezeu[671], după cum şi pe noi, care ne găseam cufundați în păcatele cele mai grele pe care le-am făcut, prin răstignirea Sa pe lemn şi prin apă, Hristosul nostru curățindu-ne, ne-a răscumpărat şi ne-a făcut casă de

658. leş. 14, 16.
659. leş. 17, 5-6; Num. 20,8.
660. leş. 15, 23-25.
661. Fac. 30, 37-38;32, 10.
662. Fac. 28, 12-13.
663. Fac. 28, 18; 31, 13.
664. Ps. 44, 7.
665. Comp. Is. 11, 1.
666. Comp. Ps. 1,3.
667. Ps. 91,12.
668. Fac. 18, 1.
669. leş. 15, 27; Num. 33, 9. Capitolele indicate din Ieşire şi Numeri nu vorbesc de sălcii, ci de trunchiuri de palmieri.
670. Ps. 22, 14.

rugăciune şi de închinare. Şi tot toiag a'fost şi acela, care a arătat pe Iuda, tată al celor născuți din Tamara, printr-o taină atît de mare[672] .

LXXXVII.

După ce am terminat de spus acestea, Tryfon a zis:

—Să nu crezi că încerc să răstorn cele spuse de tine, dacă îți cer tot felul de lămuriri, aşa cum mă vezi că fac, ci numai voiesc să aflu cît mai multe despre cele cu privire la care te întreb. Spune-mi, deci, atunci cînd Cuvîntul grăieşte prin Isaia: ,,Va ieşi un toiag din rădăcina lui lesei şi o floare se va ridica din rădăcina lui lesei şi Duhul lui Dumnezeu Se va odihni peste ea, Duhul înțelepciunii şi al înțelegerii, Duhul voinței şi al puterii, Duhul cunoştinței şi al pietății şi-1 va umple Duhul temerii de Dumnezeu"[673] . El spunea că este de acord cu mine cum că textul acesta s-a spus cu privire la Hristos. Dar, a adăugat el, deoarece tu zici că Hristos a fost un Dumnezeu mai înainte de veci, că El S-a întrupat după voința lui Dumnezeu, pentru a Se naşte ca om din Fecioara, cum este cu putință să demonstrezi că El a fost preexistent, în timp ce El S-a umplut de puterile Duhului Sfînt, pe care Cuvîntul le enumera prin gura lui Isaia, ca şi cum El ar fi fost lipsit de ele ?

Față de acestea, eu i-am răspuns:

—Ai pus o întrebare cît se poate de inteligentă şi de înțeleaptă. Căci, cu adevărat, lucrul acesta pare a fi plin de nedumerire. Dar, pentru ca să înțelegi şi rațiunea acestora, ascultă cele ce-ți spun. Cuvîntul nu arată nicidecum că puterile acestea ale Duhului, enumerate aici, vor veni asupra Lui ca şi cum El ar fi lipsit cu totul de ele, ci ca unele care vor trebui să-şi găsească sfîrşitul în El, adică să-şi găsească odihna asupra Lui, pentru ca în neamul vostru să nu mai fie profeți, după obiceiul cel vechi, fapt care se poate constata chiar de voi înşivă: căci, după El, nu a mai fost la voi nici un alt profet. Iar că, de asemenea, profeții care au fost la voi, primind fiecare de la Dumnezeu o putere sau alta, au făcut şi au vorbit cele ce-am aflat şi noi din Scripturi, fiți atenți la cele ce vă spun eu acum. Căci Solomon a avut duhul înțelepciunii, Daniel pe cel al înțelegerii şi al voinței,

671. Cf. IV Regi 6, 1-7.

672. Fac. 38, 25—26. Istoria Tamarei este exploatată şi de sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.*, IV, XXV, 2 (P.G. VII, 1501) şi în sens mesianic. El vede însă taina nu în bastonul tatălui lui Iuda, ci în firul roşu pe care moaşa îl lega de mîna aceluia dintre gemeni care se părea că se va naşte întîi.

673. Is. 11, 1-3.

Moisi pe cel al puterii şi al pietății, Ilie pe cel al temerii şi Isaia pe cel al cunoştinței. Ceilalți au avut, iarăşi, o singură putere fiecare, sau, în chip succesiv, una după alta, cum au fost Ieremia, cei doisprezece (profeți mici), David şi toți ceilalți, în genere, care au fost profeți la voi. Apoi, s-a odihnit, adică a încetat,

cînd a venit Acela după care ele trebuiau să înceteze de la voi, atunci cînd iconomia Lui cu privire la oameni s-a împlinit. Şi luînd iarăşi odihnă în El, după cum se profeţise, ele aveau să devină daruri pe care le dă, din harul puterii Duhului Aceluia, celor ce cred în El, după cum ştie că este fiecare vrednic. Cum că s-a profeţit că acest lucru avea să se facă de El, după înălţarea Lui la ceruri, am spus-o şi mai înainte şi o spun iarăşi. Căci s-a zis: „s-a înălţat întru înălţime, a robit robia şi a dat daruri fiilor oamenilor" [674]. Şi, iarăşi, într-o altă profeţie s-a zis: „Şi va fi după acestea, că voi vărsa Duhul Meu peste tot trupul şi peste robii Mei şi peste roabele Mele şi vor profeţi"[675].

LXXXVIII.

Şi se pot vedea chiar şi în mijlocul nostru femei şi bărbaţi, care au primit harisme[676] de la Duhul lui Dumnezeu. Aşa că, nu din cauză că ar fi avut să fie lipsit de putere s-a profeţit că vor veni asupra Lui puterile enumerate de Isaia; ci din cauză că ele nu aveau să existe mai departe. Mărturie despre aceasta să vă fie vouă ceea ce v-am spus că s-a întîmplat cu magii din Arabia, care, de îndată ce S-a născut Pruncul, venind I s-au închinat. Căci chiar în clipa în care S-a născut, El a avut puterea Lui şi, crescînd la fel cu ceilalţi oameni, folosindu-Se de cele ce erau potrivite, a dat fiecărei vîrste aceea ce era propriu ei[677], hrănindu-Se cu toate felurile de hrană şi rămînînd astfel aproape treizeci de ani pînă cînd a venit, ca mai înainte propovăduitor al arătării Sale, Ioan, care a mers înaintea Lui pe calea botezului[678] după cum v-am dovedit-o şi mai înainte. Atunci Iisus, venind la rîul Iordan, unde boteza Ioan şi coborînd Iisus în apă, foc s-a aprins în Iordan[679]. Şi ieşind El din apă, apostolii acestui Hristos al nostru au scris că Duhul Sfînt a zburat, ca un porumbel asupra Lui[680]. Şi noi ştim că El a venit la rîu nu ca unul care ar fi avut trebuinţă de botez, sau de Duhul, care a venit în

674. Ps. 67, 18; Comp. Ef. 4, 8.

675. Ioel, 2,28-29.

676. Despre harismele din Biserica creştină a se vedea şi cap. LXXXII. După sfîntul Iustin ele s-au concentrat mai întîi toate în Hristos, Care apoi le-a transmis credincioşilor Săi.

677. Lc. 2,40,52.

678. Lc. 3, 23.

679. în istorisirea Botezului Domnului pe care ne-o face sfîntul evanghelist Luca (3, 21-22), nu găsim nimic în legătură cu focul care „s-a aprins în Iordan". în literatura creştină primară, focul este pus în legătură cu prezenţa Duhului Sfînt în ziua Cincizecimii, aşa cum se istoriseşte în Fapte, 2, 1, 4 şi aşa cum a prezis sfîntul Ioan Botezătorul despre Botezul „cu Duh Sfînt şi cu foc" (Mt. 3, 11; Lc. 3, 16).

chipul porumbelului, după cum El nu a suportat să Se nască şi să Se răstignească pe cruce ca unul care ar fi avut trebuinţă de acestea, ci a făcut toate acestea pentru neamul oamenilor, care de la Adam căzuse sub moarte şi sub rătăcirea şarpelui, fiecare săvîrşind Ia rîndul lui răul, şi prin greşeli personale. Căci voind ca aceştia — îngeri şi oameni — să fie cu putinţă liberă de hotărîre şi autonomi

din punct de vedere moral, Dumnezeu i-a făcut în aşa fel, ca fiecare să săvîrşească aceea ce le-a dat putere să facă, cu scopul ca, dacă vor alege cele plăcute Lui, să-i păstreze fără stricăciune şi fără de pedeapsă; iar dacă vor păcătui, să-i pedepsească pe fiecare aşa cum va socoti El.

Şi nici faptul că a intrat în Ierusalim şezînd pe un asin, după cum am arătat că s-a profeţit, nu I-a dat vreo putere ca să fie Hristos, ci a adus numai o mărturie oamenilor că El este Hristos, tot aşa cum şi în ce priveşte pe Ioan, el a trebuit să fie o mărturie oamenilor pentru ca aceştia să înţeleagă cine este Hristos. Astfel, pe cînd Ioan străbătea ţinutul de pe marginea Iordanului şi propovăduia botezul pocăinţei, purtînd cingătoare de piele şi îmbrăcăminte din păr de cămilă, şi nemîncînd nimic în afară de acride şi de miere sălbatică[681], oamenii socoteau că el este Hristos[682] . Din cauza aceasta, el striga oamenilor: „Nu sînt eu Hristos, ci glasul celui ce strigă[683] căci va veni Cel ce este mai puternic decît mine, a Cărui încălţăminte nu sînt vrednic să o duc"[684]. Şi venind Iisus la Iordan, şi crezîndu-se de lume că este fiul lui Iosif, tîmplarul[685] , şi arătîndu-se fără de chip aşa cum propovăduiesc Scripturile[686] şi fiind socotit El însuşi tîmplar[687] (căci nişte astfel de lucruri de tîmplărie lucrase cît timp fusese printre oameni: pluguri şi juguri, învăţîndu-ne prin aceasta şi simbolurile dreptăţii şi viaţa activă), din cauza aceasta Duhul Sfînt, şi pentru oameni, după cum am zis, a zburat în chip de porumbel asupra Lui şi totodată a venit şi un glas din cer, care a vorbit odinioară şi prin David ca din partea lui Hristos, spunînd ceea ce avea să I se spună Lui de către Tatăl: „Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut" [688] ; arătînd că atunci va fi naşterea Lui pentru oameni, cînd El avea să înceapă a fi cunoscut de oameni: „Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut".

LXXXIX.

680. Comp. Lc. 3, 21-22;Mt. 3, 13-16.
681. Comp. Mt. 3, 1-4; Mc. 1, 2-6; Lc. 3, 3.
682. Lc. 3, 15.
683. In. 1, 20-23.
684. Mt. 3, 11; Lc. 3, 16.
685. Mt. 13, 55; Lc. 3,23.
686. Cf. Is. 53,2-3.
687. Mc. 6,3.
688. Lc. 3, 21-22; Ps. 2, 7.

Profeţii referitoare la cruce. Acum, a zis Tryfon:

— Să ştii bine că tot neamul nostru aşteaptă pe Hristos şi că noi recunoaştem că toate Scripturile pe care tu le-ai adus au fost spuse cu privire la El. Ceva mai mult: eu spun că chiar numele de Iisus, cu care a fost supranumit fiul lui Navi, m-a făcut să înclin deopotrivă la aceasta. Cu toate acestea ne îndoim, cînd este vorba să credem că Hristos a avut să fie răstignit într-un chip atît de necinstit. Căci în Lege se spune că cel răstignit este blestemat[689]. Aşa că,

cu privire la faptul acesta, eu mă îndoiesc, pînă în clipa de faţă. Cum că Scripturile propovăduiesc că Hristos va fi pătimitor, este lucru lămurit. Am vrea totuşi să ştim, dacă El avea să pătimească de pe urma acestei pătimiri blestemate de lege ?[690] . Dacă poţi să dovedeşti şi aici ceva, dovedeşte.

La acestea, eu i-am răspuns:

— Dacă Hristos n-ar fi avut să pătimească şi dacă profeţii n-ar fi zis că „din cauza nelegiuirii poporului va fi dus la moarte şi că va fi necinstit[691] şi biciuit[692] , că va fi socotit printre cei nelegiuiţi şi că va fi dus ca o oaie la junghiere" [693] , El, al Cărui neam profetul zice că nimeni nu-1 va putea povesti, ar fi fost natural ca să vă miraţi. Dacă însă acest lucru este acela care-L caracterizează şi-L anunţă tuturor, cum, atunci, noi n-am fi crezut cu hotărîre în El ? De altfel, toţi aceia care au înţeles cele spuse de profeţi, acest lucru îl vor spune, iar nu altceva, de îndată ce numai vor auzi că El a fost răstignit.

XC.

Atunci, a zis Tryfon, învaţă-ne şi pe noi din Scripturi, pentru ca să ne încredinţăm şi noi. Noi ştim că El avea să pătimească şi să fie „dus ca o oaie"[694] , dar dovedeşte-ne, cum că El avea să se şi răstignească şi să moară atît de ruşinos şi de necinstit, prin moartea cea blestemată de lege[695] , căci noi nici măcar nu

689. Deut. 21, 23; Gal. 3,13.

690. Mărturisirea în legătură cu Hristos „pătimltorul" o mai găsim şi în cap. XXXIX, 7 al *Dialogului* Ceea ce punea în mare dificultate pe Tryfon era răstignirea lui Hristos, care era un lucru blestemat de Lege. Asupra credinţei iudaice într-un Mesia pătimitor a se vedea şi cap. LXVIII, 5 din *Dialog.* Dar iudeii din sec. al II-lea aşteptau în genere un Mesia glorios. El avea să fie precedat de un oarecare Ben Josef şi trebuia să învingă pe Gog şi Magog (Iez. 38—39), adică neamurile şi apoi să fie învins de ele şi ucis într-o luptă supremă. Iudeii trebuiau atunci să se refugieze, pentru a aştepta acolo pe Ilie şi pe Mesia Ben David, Mîntuitorul (A se vedea Langrange, *Le Messianisme chez Ies Juifs,* Paris, 1909, p. 236-256).

691. Ibidem.

692. Ibidem, 12.

693. Is. 53,8.

694. Is. 53, 7.

putem să ne apropiem cu gîndul de această idee.

—Tu ştii, i-am răspuns eu, că tot ce-au spus şi au făcut profeţii, după cum voi înşivă aţi mărturisit, au descoperit în parabole şi semne, pentru ca cele mai multe dintre ele să nu poată fi înţelese de toţi, ascunzînd astfel adevărul în ele, pentru ca cei care caută să-1 găsească şi să-1 înveţe, să-şi dea osteneală în vederea acestui lucru.

La aceasta, ei au zis:

—Am recunoscut cele ce zici tu acum.

—Ascultă, deci, am adăugat eu,şi cele ce urmează: Moisi, cel dintîi, prin semnele pe care le-a făcut, a arătat că blestemul acesta al crucii era numai ceva aparent.

—Dar care sînt semnele acelea de care vorbeşti? au zis ei .

—Cînd poporul, am continuat eu, lupta împotriva lui Amalec, iar fiul lui Navi, supranumit cu numele de Iisus, se găsea în fruntea luptei, Moisi însuşi se ruga lui Dumnezeu, avînd mîinile întinse, de o parte şi de alta, în timp ce Or şi cu Aaron i le ţineau astfel ziua întreagă, pentru ca nu cumva Moisi obosind, mîinile să-i cadă în jos. Căci, dacă din semnul acesta care imita crucea scădea ceva, după cum se scrie în cărţile lui Moisi[696] , poporul era învins, iar dacă rămînea în starea aceasta, în tot timpul acesta Amalec era învins şi, dacă avea putere asupra lui, prin cruce o avea. Iar poporul nu devenea mai tare pentru că Moisi se ruga astfel, ci pentru că numele Iui Iisus era în fruntea luptei, iar el făcea numai semnul crucii. Şi cine dintre voi nu ştie că pe Dumnezeu îl îmblînzeşte mai mult decît orice rugăciunea însoţită de plîngere şi de lacrimi, aceea pe care o face cineva, atunci cînd prostemîndu-se la pămînt, îşi pleacă genunchii ? Cu toate acestea, aşa cum s-a rugat atunci cînd a stat pe piatră, nu s-a mai rugat altă dată nici Moisi şi nici vreun altul; iar piatra, după cum am dovedit mai înainte, este şi ea un simbol cu privire la Hristos[697].

XCI.

Arătînd şi într-alt fel puterea tainei crucii, Dumnezeu a spus prin Moisi, în binecuvîntarea cu care a binecuvîntat pe Iosif: „Prin binecuvîntarea

695. Comp. Deut. 21, 23;Gal. 3, 13.
696. Ieş. 17, 9 şi urm.
697. Sfîntul Iustin combină aici figura lui Moisi, care îngenunchiat pe piatră se ruga cu mîinile întinse cruce, cu figura lui Iisus Navi, care se găsea în fruntea luptei împotriva lui Amalec, pentru ca să arate mai pregnant cum Iisus Hristos este învingătorul demonului, prin moartea pe cruce. O astfel de combinaţie, cu unele variante mai întîlnim, de asemenea, şi la alţi apologeţi.

Domnului este pămîntul său, din anotimpurile cerului şi din rouă, din izvoarele cele de jos ale abisurilor, din schimbările după anotimp ale roadelor soarelui; din adunarea laolaltă a lunilor, din vîrfurile munţilor, din crestele dealurilor, din rîurile cele veşnice şi din plinirea fructelor pămîntului. Şi să vină asupra capului lui Iosif şi asupra creştetului său cele plăcute Celui ce S-a arătat în rug. Intîi-născut slăvit între fraţi, frumuseţea Lui ca aceea a taurului, coarnele Lui întocmai ca coarnele rinocerului: întru ele va împunge neamurile, pînă la marginea pămîntului"[698]. Nimeni n-ar putea spune şi dovedi că „coarnele rinocerului" (care, de altfel nu are decît un singur corn) s-ar putea referi la un alt lucru sau la o altă formă, decît numai la figura care înfăţişează crucea. Căci crucea este un lemn

drept, la care, atunci cînd se adaugă un alt lemn lateral, partea de sus se vede ridicată întocmai ca un corn, în timp ce marginile celelalte, care sînt de o parte şi de cealaltă, se văd ca două coarne, legate de un singur corn. De altfel, şi lemnul care este înfipt la mijloc şi pe care sînt suiţi cei răstigniţi, iese în afară, ca un corn şi se înfăţişează şi el ca un corn aşezat laolaltă şi înfipt dimpreună cu celelalte coarne.

în ceea ce priveşte cuvintele: întru ele va împunge neamurile pînă la marginea pămîntului[699] , ele arată tocmai lucrul care se întîmpla acum în toate neamurile. Căci oamenii din toate neamurile fiind împunşi, cu alte cuvinte, fiind pătrunşi de pocăinţă, prin taina aceasta au venit la închinarea
adevăratului Dumnezeu, de la idolii şi demonii cei zadarnici, în timp ce acelaşi semn se vede spre nimicirea şi condamnarea celor necredincioşi, în acelaşi chip în care s-a întîmplat poporului celui ieşit din Egipt, că prin semnul întinderii mîinilor lui Moisi şi prin numirea cu numele lui Iisus a fiului lui Navi, Amalec a fost învins, iar Israel s-a arătat biruitor. Tot ca figură şi ca semn, de altfel, a fost şi ridicarea crucii aceleia care s-a făcut împotriva şerpilor care muşcau pe Israel, pentru mîntuirea celor ce aveau să creadă[700] că încă de atunci s-a propovăduit prin Cel ce avea să fie răstignit moartea şarpelui şi mîntuirea celor muşcaţi şi care se refugiau la Cel ce a trimis în lume pe Fiul Său, Care avea să fie răstignit[701]. Căci Duhul profetic nu ne-a învăţat să credem în şarpe, prin Moisi, fiindcă arată că, la început, el a şi fost blestemat de Dumnezeu[702] ; iar în Isaia se arată că El va fi ucis ca un vrăjmaş, cu marea sabie care este Hristos[703] .

XCII.

698. Deut. 33, 13-17.
699. Deut. 33, 17.
700. Cf. In. 3, 15.
701. Cf. In. 3, 14-16.
702. Fac. 3, 14.
703. Is. 27, 1.

In legătură cu observanţele legale. Deci, dacă cineva nu a primit de la Dumnezeu harul de a înţelege cele spuse şi săvîrşite de profeţi, el nu va folosi nimic, dacă va crede că spune cuvintele şi faptele profeţilor şi dacă, cu toate acestea, nu-şi va putea da seama de ele. Dar, oare, pentru cei mulţi nu se va părea că sînt chiar de dispreţuit cuvintele acestea, cînd vor fi rostite de către cei ce nu le înţeleg ? Căci, dacă cineva ar voi să vă cerceteze pentru ce Enoch şi Noe, dimpreună cu copiii şi alţii care au fost la fel cu aceştia, au bineplăcut lui Dumnezeu, cu toate că nu erau în circumciziune şi nici nu sărbătoreau sîmbătă şi pentru care motiv Dumnezeu a socotit de bine, ca, după atîtea generaţii, prin alte porunci şi legiuiri să se îndreptăţească ceilalţi, şi anume: cei de la Avraam, pînă la Moisi, prin circumciziune, iar cei de după Moisi, atît prin circumciziune, cît şi

prin alte porunci, adică prin păzirea sîmbetei, prin jertfe, libaţiuni şi ofrande,— ce veţi putea răspunde voi, decît că, aşa cum am spus-o mai înainte, din cauză că Dumnezeu, în calitate de cunoscător al celor viitoare, a ştiut că poporul vostru avea să devină vrednic de a fi izgonit din Ierusalim şi că nimănui nu-i va mai fi îngăduit să intre acolo ? Căci, după cum am spus-o mai înainte, voi nu sînteţi de recunoscut după nimic altceva, decît după tăierea împrejur cea trupească. Dar nici Avraam nu a fost mărturisit de Dumnezeu, ca drept, pentru circumciziune, ci pejvtru_credinţa lui, căci mai înainte de a se circumcide s-a spus despre el astfel: „Şi Avraam a crezut lui Dumnezeu şi i s-a socotit lui spre îndreptăţire" [704] .

Pentru noi, deci, care în necircumciziunea trupului nostru credem în Dumnezeu prin Hristos şi care am primit numai circumciziunea aceea care ne foloseşte, adică circumciziunea inimii, noi nădăjduim că ne vom arăta drepţi şi bineplăcuţi lui Dumnezeu, deoarece El însuşi ne-a dat mărturia aceasta prin cuvintele profeţilor. Iar dacă vi s-a poruncit să păziţi sîmbătă şi să aduceţi ofrande şi dacă Domnul v-a îngăduit să aveţi un loc, în care să invocaţi numele lui Dumnezeu, a făcut aceasta, după cum s-a spus: pentru ca nu cumva devenind idololatri şi neaducîndu-vă aminte de Dumnezeu, să deveniţi necredincioşi şi atei, aşa cum v-aţi arătat întotdeauna a fi. Cum că pentru aceasta v-a dat Dumnezeu poruncile cu privire la sîmbete şi la ofrande, v-am dovedit-o prin cele arătate de mine mai înainte. Cu toate acestea aş voi să reiau aproape toate cele spuse de mine pînă acum, pentru cei ce au venit aici abia astăzi. Căci, dacă nu ar fi aşa precum spun eu, atunci ar însemna ca Dumnezeu să fie calomniat că nici nu ar cunoaşte cele viitoare, nici nu ar învăţa pe toţi să cunoască şi să săvîrşească aceleaşi lucruri drepte (căci şi mai înainte de Moisi a fost un mare număr de

704. Fac. 15, 6; Comp. Rom. 4, 10.

generaţii omeneşti) şi atunci nu ar mai fi adevărat cuvîntul care zice că: „Dumnezeu este adevărat şi drept şi toate căile Sale sînt judecăţi şi nu este nedreptate întru El" [70 s]. Dar, deoarece cuvîntul este adevărat, Dumnezeu nu voieşte ca voi să fiţi întotdeauna atît de neînţelepţi şi de egoişti, pentru că El vrea ca să vă mîntuiţi dimpreună cu Hristos, Cel care este atît de bineplăcut lui Dumnezeu şi care a fost mărturisit de sfintele cuvinte profetice, aşa cum am arătat mai înainte, cînd am dovedit lucrul acesta.

XCIII.

Căci Dumnezeu a arătat la tot neamul oamenilor să cunoască cele ce sînt drepte întotdeauna şi pentru oricine, cu alte cuvinte, toată dreptatea, şi de aceea tot neamul omenesc cunoaşte că adulterul, curvia, uciderea de oameni şi toate celelalte de felul acestora sînt nişte lucruri rele. Şi chiar dacă toţi oamenii ar face nişte astfel de lucruri, pentru faptul că ei ştiu că săvîrşesc nedreptatea cu aceasta, ei nu sînt eliberaţi de vină, decît aceia care sînt plini de duhul cel necurat şi care, corupţi de o creştere rea şi de obiceiuri şi legi rele, au pierdut noţiunile naturale, sau, ceva mai mult, şi le-au stins sau continuă să le aibă înmormîntate în sufletele lor. Unii ca aceştia pot fi văzuţi că nu voiesc să sufere de la alţii, ceea ce ei înşişi fac altora şi că defăimează cu conştiinţa plină de vrăjmăşie pe alţii pentru aceleaşi lucruri pe care le săvîrşesc ei înşişi. Din cauza aceasta mi se pare că s-a spus într-un chip cît se poate de frumos de către Domnul şi Mîntuitorul nostru Iisus Hristos, că în două porunci.se împlineşte toată dreptatea şi pietatea[706] , iar acestea sînt: „Să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta şi din toată puterea ta şi pe aproapele tău (să-1 iubeşti), ca pe tine însuţi" [707] . Cel ce iubeşte pe Dumnezeu din toată inima şi din toată puterea, plin fiind de idei pioase nu va cinsti pe nimeni altul ca Dumnezeu; el va cinsti totodată, şi pe îngerul[708] acela cu voinţa lui Dumnezeu, şi Care este iubit de însuşi Domnul şi Dumnezeul nostru. Iar cel ce iubeşte pe aproapele ca pe sine însuşi bunurile pe care şi le-ar voi lui i le va voi şi aceluia; căci nimeni nu-şi voieşte lui cele rele. Deci, cel ce iubeşte pe aproapele va dori şi va lucra în aşa fel, ca să se întîmple şi aproapelui aceleaşi lucruri, ca şi lui însuşi. Cît priveşte aproapele omului, acesta nu este nimeni altul, decît fiinţa raţională[709] care simte deopotrivă cu el, cu alte cuvinte, omul. Astfel, principiul oricărei dreptăţi fiind dublu: Dumnezeu şi oamenii, Cuvîntul spune că

705. Deut. 32, 4; Comp. Ps. 91, 16.
706. Mt. 22,40.
707. Lc. 10, 27; Comp. Mt. 12,30,31.
708. Titlul de „înger" este dat lui Hristos şi în capit. LX, 5; CXXVI, 6; CXXVII, 4 din *Dialog.,* precum şi în *Apolog. I,* VI, 2 şi în *Apolog. I,* LXIII, 5, dar, după cîte se pare Iustin nu atribuie lui Hristos „natura îngerească" ci numai funcţia, deoarece Hristos este mai presus de îngeri, ca Unul care este „Dumnezeu".

numai acela care iubeşte pe Dumnezeu din toată inima şi din toată puterea lui şi pe aproapele ca pe sine însuşi este cu adevărat drept.

Voi, însă, v-aţi arătat că nu aţi avut niciodată prietenie sau iubire nici faţă de Dumnezeu, nici faţă de profeţi şi nici faţă de voi înşivă, ci, după cum s-a dovedit, v-aţi găsit întotdeauna şi idololatri şi ucigători ai celor drepţi, încît aţi mers pînă acolo, că v-aţi pus mîinile şi pe Hristos însuşi şi chiar şi pînă astăzi continuaţi să rămîneţi în răutatea voastră, blestemînd şi pe aceia care vă fac vouă dovada că Cel răstignit de către voi este Hristos. Ceva mai mult: voi pretindeţi să

dovediți că Acela a fost răstignit ca un vrăjmaş al lui Dumnezeu şi ca un blestemat, în vreme ce această faptă este numai fapta pornirii voastre nebune. Avînd toate motivele, prin semnele săvîrşite de Moisi, să înțelegeți că El este, nu voiți; ci, ceva mai mult, socotind că puteți dovedi că noi sîntem fără de rațiune, discutați tot ceea ce vă trece prin cap, cu toate că voi sînteți aceia care nu mai aveți ce să spuneți, atunci cînd vă găsiți în discuție cu un creştin dîrz.

XCIV.

Spuneți-mi, aşadar, oare nu Dumnezeu a fost acela care a poruncit prin Moisi, să nu se facă de către voi, nicidecum, nici chip, nici asemănare, nici a celor din cer de sus, nici a celor de pe pămînt[710] şi, cu toate acestea, în pustiu, El a fost acela care a făcut să se ridice, prin Moisi» şarpele de aramă, pe care l-a aşezat ca semn[711] prin care erau mîntuiți cei muşcați de şarpe[712] şi că pentru aceasta, El nu poate fi învinuit de nici o nedreptate ? Căci, după cum am spus, prin aceasta el a propovăduit o taină, prin care a nimicit puterea şarpelui, care a lucrat şi călcarea săvîrşită de Adam şi a dăruit mîntuirea celor ce cred în Acesta[713], Care avea să fie răstignit prin semnul acesta, de muşcăturile şarpelui, care sînt faptele cele rele, idololatriile şi alte nedreptăți. Căci, dacă nu ar trebui să se înțeleagă aceasta, atunci spuneți-mi, pentru care motiv Moisi a ridicat şarpele de aramă ca semn poruncind ca cei muşcați să privească la el, iar cei muşcați se vindecau cu toate că El a poruncit ca, întru nimic, să nu se facă vreo asemănare a cuiva ?

709. Definiția aceasta pare a fi stoică nu numai în ce priveşte gîndirea, ci şi originea.
710. Ieş. 20, 4.
711. Sensul de „semn" este sinonim cu acela de „cruce". A se vedea şi capit. XI, 1; XCI, 4; CXII, 1; CXXXI, 4 din *Dialog.*, precum şi cap. LX, 3 din *Apolog. I.*
712. Num. 21,8-9.
713. Cf. In. 3,15.

La acestea unul dintre cei ce veniseră a doua zi, a spus:

—Ai grăit adevărat, aşa că noi nu putem da nici un motiv. Eu, bunăoară, am întrebat de multe ori pe dascălii noştri şi nimeni nu mi-a motivat aceasta. Aşa că spune mai bine tu cele ce zici, iar noi îți vom da ascultare ca unuia care ne dezvăluieşti acum o taină, spunîndu-ne totodată şi cauzele pentru care învățăturile profeților sînt nesocotite.

Eu i-am răspuns:

—După cum Dumnezeu a poruncit să se facă semnul cel prin şarpele de aramă şi nu poate fi învinuit de aceasta, tot astfel şi în lege stă blestemul împotriva oamenilor celor răstigniți. Dar blestemul nu stă şi împotriva Hristosului lui Dumnezeu, prin Care mîntuieşte pe toți cei ce săvîrşesc fapte vrednice de blestem.

xcv.

Căci, după Legea lui Moisi, tot neamul omenesc se găseşte sub blestem, întrucît se zice că: „Blestemat este tot cel ce nu stăruieşte întru cele scrise în cartea Legii, pentru ca să le facă pe ele"[714]. Şi nimeni nu a îndeplinit cu exactitate toate cele de acolo (cred că nici voi nu puteți tăgădui aceasta), ci toți au păzit, mai mult sau mai puțin, unii decît alții, cele poruncite acolo. Iar dacă cei de sub legea aceasta se arată că sînt sub blestem din cauză că nu au păzit toate cele din lege, atunci, oare, nu se vor arăta că sînt, cu atît mai mult sub blestem toate celelalte neamuri, care sînt şi idololatre, corupătoare de copii şi care săvîrşesc totodată şi toate celelalte rele ? Deci, dacă Părintele tuturor a voit ca Hristosul Său să primească pentru toți oamenii, din tot neamul[715], blestemele tuturor, ştiind că după ce El va fi răstignit şi după ce va muri, îl va învia, pentru ce atunci vorbiți de El, Care a binevoit să pătimească toate aceste după vrerea Tatălui, ca de un blestemat şi nu vă plîngeți,mai degrabă, pe voi înşivă ? Căci dacă atît Tatăl Său, cît şi El însuşi au lucrat în aşa fel ca să sufere toate acestea pentru neamul omenesc, voi însă, n-ați făcut aceasta ca unii care slujeați vrerea lui Dumnezeu, după cum nici atunci cînd ați omorît pe profeți, n-ați săvîrşit un lucru pios[716]. Şi să nu zică cineva dintre voi că, dacă Tatăl a voit ca El să pătimească acestea pentru ca prin moartea Lui să vină vindecarea neamului omenesc[717], noi nu am greşit cu nimic. Căci, dacă pocăindu-vă de păcatele pe care le-ați făcut şi cunoscînd că El este Hristos şi păzindu-I poruncile, veți zice acestea, atunci, după cum v-am spus şi mai înainte, veți avea iertarea păcatelor. Dacă însă veți

714. Deut. 27, 26; Gal. 3, 10.

715. Ca şi în capit. LXXX1X, 3 şi CXVI1, 3 din *Dialog.,* sfîntul Iustin înfățişează aici suferințele şi moartea lui Hristos ca fiind o „expiație penală". Este o idee şi o precizie nouă, față de ideile care se găsesc în genere în epistola către evrei. A se vedea J. Riviere, *Le Dogme de la Redemption,* Paris, 1905, p. 114—115.

716. Cf. Mt. 23, 31;Lc. 13,34.

717. Is. 53,5.

continua să-L blestemați pe Acela, ca şi pe noi care credem în El, iar atunci cînd aveți putere, veți continua să ne ucideți, cum, oare, nu vi se va cere vouă socoteală ca unor nedrepți, ca unor păcătoşi şi ca unora ale căror inimi sînt cu totul învîrtoşate, pentru faptul că ați pus mîinile voastre pe El ?

XCVI.

Cine sînt adevărații blestemați ? Căci, ceea ce s-a spus în lege: „Blestemat[718] este cel ce atîrnă pe lemn"[719], întărește nădejdea noastră care depinde de Hristos cel răstignit, nu fiindcă Dumnezeu ar blestema pe Acest Răstignit, ci numai întrucît Dumnezeu a prezis ceea ce avea să se săvîrşească de către voi şi de către cei asemenea vouă, care nu ați știut că Acesta este cel ce este mai înainte de toți şi veşnicul lui Dumnezeu preot[720] şi împărat şi Hristos. Faptul acesta îl puteți vedea voi înşivă, cu proprii voştri ochi; căci voi înşivă blestemați în sinagogile voastre pe toți cei care prin El au devenit creştini, în timp ce celelalte neamuri execută acest blestem în faptă, ucigînd pe cei care doar mărturisesc despre ei că sînt creştini. Şi, cu toate acestea noi zicem tuturor acestora: „Voi sînteți frații noştri"[721], recunoaşteți, mai degrabă, adevărul lui Dumnezeu. Dar pentru că nici aceia, nici voi, nu vă încredeți nouă, ci dimpotrivă vă luptați ca să ne faceți să tăgăduim numele lui Hristos, noi preferăm să fim omorîți şi răbdăm, fiind convinşi că toate bunurile, pe care ni le-a făgăduit Dumnezeu, prin Hristos, ni se vor da nouă. Pe lîngă acestea, noi ne rugăm, ca voi să fiți miluiți de Hristos, deoarece El ne-a învățat să ne rugăm şi pentru vrăjmaşi, zicînd: „Fiți buni şi milostivi[722] ca şi Tatăl vostru cel ceresc" [723] . Căci vedem că Dumnezeu cel atotputernic este bun şi milostiv, făcînd să răsară soarele Lui şi peste cei nemulțumitori şi peste cei drepți şi făcînd să plouă şi peste cei cuvioşi şi peste cei răi[724] , pe care, aşa cum a învățat, pe toți va avea să-i judece.

XC VII.

718. Sfîntul Iustin citează acest text nu în felul în care el apare în *Septuaginta* („Blestemat de Dumnezeu este . . ."), ci aşa cum textul a trecut la scriitorii creştini de la început şi cum îl găsim şi în epistola către galateni, 3, 13 („Blestemat este tot cel spînzurat pe lemn"). Ieronim consideră cuvintele „de Dumnezeu", din Gal. 3, 13 (P.L. XXVI, 301 sq.), ca o interpretare iudaică.

719. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.

720. Cf. Ps. 109, 4.

721. Is. 66,5.

722. Textul evanghelic nu are în locul acesta decît: „fiți milostivi".

723. Lc. 6,35-36.

724. Mt. 5,45.

Alte profeții referitoare la cruce. Dar nici faptul că profetul Moisi, atunci cînd Or şi Aaron i-au ținut mîinile ridicate în sus şi a rămas pînă seara în chipul acesta, nu a fost fără însemnătate. Căci şi Domnul a rămas pe lemn aproape pînă seara, iar către seară L-au îngropat[725] , pentru ca apoi să învieze a treia zi. Acest lucru a fost grăit şi prin David, în felul acesta: „Cu glasul meu către Domnul am strigat şi m-a auzit din muntele cel sfînt al Lui. Eu m-am culcat şi am adormit; sculatu-m-am că Domnul m-a ajutat" [726] . Tot astfel, prin Isaia s-au rostit, despre chipul cum avea să moară, următoarele cuvinte: „Mi-am întins mîinile peste un popor neascultător şi potrivnic, asupra celor ce merg pe o cale care nu este cea

bună" [72 7] . Şi că avea să învieze, însuşi Isaia a zis: „Mormîntul Lui s-a luat din mijloc" [728] şi: „Da-voi pe cei bogaţi în schimbul morţii Lui" [729] . Tot astfel şi David, în psalmul al douăzecişiunulea, într-o parabolă tainică a spus, printre altele, cu privire la patimă şi cruce: „Străpuns-au mîinile Mele şi picioarele Mele, numărat-au toate oasele Mele; iar ei au înţeles şi au privit asupra Mea. împărţit-au hainele Mele loruşi şi pentru cămaşa Mea au aruncat sorţi" [730]. Căci atunci cînd L-au răstignit pe cruce, vîrînd cuiele, I-au străpuns mîinile şi picioarele, iar cei ce L-au răstignit, au împărţit între ei hainele Lui, aruncînd zarurile[731], pentru ca, după aruncătura zarurilor, să vadă fiecare ceea ce ar voi să aleagă dintre ele[732] . Voi spuneţi însă că psalmul acesta nu a fost spus cu privire la Hristos, fiind întru totul orbiţi şi neputînd înţelege, că nimeni în neamul vostru nu a fost numit vreodată împărat sau Hristos[733] şi căruia de viu să i se fi străpuns mîinile şi picioarele şi să moară prin această taină, adică prin răstignire, decît numai acest Iisus.

XC VIII.

însemnătatea psalmului XXI. Vă voi înfăţişa acum tot psalmul, pentru ca să auziţi atît pietatea Lui faţă de Părintele Său, cît şi modul în care El pune toate în raport cu Părintele Său, întrucît îi cere ca, prin El, să fie mîntuit de moarte,

725. Mt. 27, 57;Mc. 15,42.
726. Ps. 3, 5-6.
727. Is. 65,2.
728. Is. 57,2.
729. Is. 53,9.
730. Ps. 21, 16-18.
731. Se pare că locul acesta este citat din memorie. Expresia: „aruncînd zarurile" este extrem de rară. O mai întîlnim în Evanghelia apocrifă după Petru, 21 şi 12 (A se vedea Harnack, *Texte und Untersuchungen* IX, 2, p. 9, 10).
732. Mt. 27, 35; In. 20,25.
733. Tertullianus în *Adv. Jud.,* X (P.L.II, 629), face aceeaşi imputare cu privire la „haeretica duritia" a iudeilor şi dă o interpretare asemănătoare psalmului 21.

arătînd totodată în psalm, cine erau aceia care s-au ridicat împotriva Lui şi dovedind cu aceasta, că El a fost om cu adevărat, pătimind totul în chip sensibil. Psalmul este acesta: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, ia aminte la mine. Pentru ce m-ai părăsit ? Departe de mîntuirea mea cuvintele greşelilor mele. Dumnezeul meu, ziua voi striga înaintea Ta şi nu mă vei auzi; noaptea, şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă. Iar Tu locuieşti întru cel sfînt, lauda lui Israel. întru Tine au nădăjduit părinţii noştri; ei au nădăjduit, iar Tu i-ai smuls pe ei. Către Tine au strigat şi au fost mîntuiţi. întru Tine au nădăjduit şi nu au fost ruşinaţi. Eu sînt, însă, un vierme, iar nu un om; ocara oamenilor şi dispreţul poporului. Toţi cei ce mă privesc mă iau în derîdere; ei au vorbit cu buzele, mişcîndu-şi capul: „el a nădăjduit întru Domnul, smulgă-1 pe el, mîntuiască-1 pe el, pentru că pe el îl

voieşte". Că Tu eşti cel m-ai smuls din sînul maicii mele, nădejdea mea, de la sînul maicii mele; către Tine m-am avîntat din sînul maicii mele; din pîntecele ei, Tu eşti Dumnezeul meu. Nu Te depărta de la mine, căci necazul este aproape şi nu este cine să-mi ajute. înconjuratu-m-au viţei mulţi, tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor. Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară, care se topeşte în lăuntrul pîntecelui meu; uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu; coborîtu-m-ai în ţărîna morţii. Că m-au înconjurat cîini mulţi, adunarea celor răi m-a cuprins de jur-împrejur. împuns-au mîinile şi picioarele mele, număratu-mi-au toate oasele mele; ei m-au observat şi m-au privit. împărţit-au hainele mele loruşi şi pentru cămaşa mea au aruncat sorţi. Iar Tu, Doamne, nu îndepărta ajutorul Tău de Ia mine; ia aminte la ajutorarea mea. Smulge din sabie sufletul meu şi din laba cîinilor sufletul meu cel unul-născut. Mîntuieşte-mă din gura leilor şi din coarnele rinocerilor umilinţa mea. Povesti-voi numele Tău fraţilor mei, în mijlocul bisericii Te voi lăuda. Cei ce vă temeţi de Domnul, lăudaţi-L; toată sămînţa lui Iacov, slăviţi-L; să se teamă de El toată sămînţa lui Israel" [734] .

XCIX.

După acestea, am adăugat:

— Că tot acest psalm a fost spus cu privire la Hristos, vă voi dovedi iarăşi prin cele ce vă voi explica mai departe. Cuvintele care s-au spus la început: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, ia aminte la mine. Pentru ce m-ai părăsit ?" [735] s-au spus de mai înainte, despre ceea ce urma să se spună de către Hristos. Căci, pe cînd Se găsea răstignit pe cruce, El a zis: „Dumnezeule, Dumnezeul Meu, pentru

734. Ps. 21,2-23.
735. Ps. 21,2.

ce M-ai părăsit ?" [736] . Iar cuvintele care urmează: „Departe de mîntuirea mea cuvintele greşelilor mele. Dumnezeul meu, ziua voi striga înaintea Ta şi nu mă vei auzi; noaptea, şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă" [737] , s-au spus şi acestea, în conformitate cu ceea ce avea să facă. Deoarece, în ziua în care avea să fie răstignit, luînd pe trei dintre ucenicii Săi în muntele, care se cheamă al Măslinilor, şi care se găsesc în imediata apropiere a templului din Ierusalim, S-a rugat, zicînd: „Părinte, de este cu putinţă, treacă paharul acesta de la Mine" [738] , după care, rugîndu-Se, în continuare, a zis: „Dar nu după cum voiesc Eu, ci, după cum voieşti Tu" [739] , arătînd cu aceasta că El a fost, cu adevărat, un om pătimitor. Dar, pentru ca nu cumva să poată spune cineva: aşadar, El nu cunoştea că avea să pătimească, adaugă imediat în psalm: „şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă". Căci, după cum lui Dumnezeu nu-I era întru necunoştinţă, atunci cînd a întrebat pe Adam unde este[740] şi nici atunci cînd a întrebat pe Cain, unde este Abel[741], ci a făcut aceasta pentru a vădi pe fiecare cine este şi pentru a ajunge şi la cunoştinţa

noastră a tuturor, prin aceea că faptele acestea au fost trecute în scris; tot asemenea şi aici, a arătat că Lui nu-I va fi întru necunoştinţă, ci că vor fi numai întru necunoştinţă acelora care socoteau că El nu este Hristos şi-şi închipuiau că-L vor omorî şi că El va rămîne ca un om comun în infern.

C.

Cuvintele care urmează în psalm: „Iar Tu locuieşti întru cel sfînt, lauda lui Israel" [742] , au arătat că El va face un lucru vrednic de laudă şi de admiraţie, urmînd ca, după ce avea să fie răstignit, să învieze a treia zi din morţi, lucru pe care El 1-a primit de la Tatăl[743] . Faptul că Hristos se numeşte şi Iacov şi Israel, l-am dovedit. In afară de aceasta, am mai dovedit că nu numai în binecuvântarea lui Iosif şi a lui Iuda au fost propovăduite în taină cele cu privire la El, ci şi în Evanghelie[744] este scris că a zis: „Toate Mi s-au

736. Mt. 27, 46; Mc. 15, 34.
737. Ps. 21,2-3.
738. Mt. 26,39.
739. Ibidem.
740. Fac. 3,9.
741. Fac. 4, 9.
742. Ps. 21,4.
743. In. 10, 18.
744. Sfîntul Iustin întrebuinţează de două ori cuvîntul „evanghelie" la singular, aici şi în cap. X, 2 al *Dialogului,* pentru ca să arate izvoarele istoriei lui Hristos. O dată îl întrebuinţează la plural „evanghelia" *(Dialog.* LXVI, 3), unde el este sinonim cu termenul, mult mai familiar lui, „Memoriile Apostolilor". Cu toate că el cunoaşte şi Evanghelia a IV-a, nu o citează niciodată la rubrica „Memoriile Apostolilor". Citează mai ales pe Matei, adesea pe Luca şi mai rar pe Marcu. De multe ori citatele acestea sînt un amalgam din Matei şi Luca, cuprinzînd şi elemente pe care le găsim în Evangheliile apocrife (după Petru, după Toma, după cea a Ebioniţilor, după Protoevanghelia lui Iacov).

dat Mie de Tatăl şi nimeni nu cunoaşte pe Tatăl, decît numai Fiul şi nici pe Fiul, decît numai Tatăl şi cei cărora le va descoperi Fiul" [74 s]. El ne-a descoperit nouă toate cele cîte, de altfel, le-am înţeles şi din Scripturi, prin harul Său, cunoscînd că El este Cel întîi-născut al lui Dumnezeu şi mai înainte decît toate făpturile[746] şi totodată fiu al patriarhilor, întrucît, întrupîndu-Se prin Fecioara, care era din neamul lor, a îngăduit să fie om de rînd lipsit de cinste şi pătimitor[74 7] . De aceea şi în cuvintele Lui, atunci cînd a vorbit despre pătimirea Lui, a zis: „Că Fiul

745. Mt. 11,22.
746. Col. 1,15-16.
747. Is. 53,2,3.
748. Mc. 8,31 ;Lc. 9,22.
749. Lc. 3, 38.
750. Mt. 16, 15-18.
751. Pilde 8, 1 urm.
752. Este numele dat lui Hristos şi de Clement Alexandrinul, în ***Stromate,*** VI, XVI, 145 (C.G.S., 2, 506). **In** legătură cu aceste titluri date lui Hristos, a se vedea mai departe şi cap. CXXVI, 1 din ***Dialog.***
753. Zah. 6, 12.
754. Is. 27, 1.
755. Dan. 2, 34.
756. Is. 11,1.
757. Ps. 23,6.
758. Ps. 71,18.
759. Cf. Iac. 1, 15.

omului trebuie să pătimească multe şi să fie lepădat de farisei şi de cărturari, să Se răstignească şi a treia zi să învieze" [748] . Fiu al omului S-a numit aici pe El, ca unul care Se născuse din Fecioara, care era, după cum am spus, din neamul lui David, al lui Iacov, al lui Isaac şi al lui Avraam, sau, din cauză că Avraam însuşi era tatăl acestora enumeraţi mai înainte, din care şi Măria îşi trage neamul[749] . Căci noi ştim că acei cărora li se nasc fete sînt în acelaşi timp şi părinţii copiilor care se nasc din fiicele lor. De altfel şi unul dintre ucenici, care se chema mai înainte Simon, cunoscîndu-L pe El Fiu al lui Dumnezeu, după descoperirea pe care i-o făcuse Tatăl, a fost supranumit de El Petru[7 5 0] . îl avem apoi numit Fiu al lui Dumnezeu, în Memoriile Apostolilor, iar numindu-L Fiu, noi înţelegem că El este mai înainte de toate făpturile şi că a ieşit din puterea şi voinţa Tatălui, (El care în scrierile profeţilor este numit şi înţelepciune[751], şi ziuă[752] , şi răsărit[753] , şi sabie[7s4], şi piatră[7SS], şi toiag[756] , şi Iacov[757] , şi Israel[758] , şi în multe alte chipuri), şi că S-a făcut om, prin Fecioara, pentru ca, pe aceeaşi cale prin care a luat început neascultarea cea de la şarpe, să-şi ia şi sfîrşitul. într-adevăr, după cum Eva, fiind fecioară şi fără de pată şi primind întru sine cuvîntul şarpelui, a născut neascultarea şi moartea[75'], tot astfel şi Fecioara Măria, atunci cînd îngerul Gavriil i-a binevestit că: „Duhul Domnului va veni asupra ei şi puterea Celui

Prea **Înalt** o va umbri, din care cauză şi Sfîntul, care Se va naşte din ea, va fi Fiul lui Dumnezeu" [760] , primind credinţa şi bucuria, a răspuns: „Fie mie după cuvîntul tău"[761]**. în** felul acesta S-a născut prin ea Acesta, despre Care am arătat că s-au spus atîtea în Scripturi şi prin care Dumnezeu nimiceşte pe şarpe, ca şi pe îngerii şi oamenii cei asemănători cu el şi prin care liberează de moarte pe cei răi, care se pocăiesc şi care cred în El.

CI.

Cuvintele care urmează în psalm şi în care se zice: **„Intru** Tine au nădăjduit părinţii noştri; ei au nădăjduit, iar Tu i-ai smuls pe ei. Către Tine au strigat şi au fost mîntuiţi. **Intru** Tine au nădăjduit şi nu au fost ruşinaţi. Eu sînt, însă, un vierme, iar nu un om: ocara oamenilor şi dispreţul poporului" [762] , arată că El mărturiseşte de părinţi pe toţi aceia care au nădăjduit în Dumnezeu şi au fost mîntuiţi de El şi care au fost şi părinţii Fecioarei, prin care S-a născut, făcîndu-Se om. Mai arată, de asemenea, că şi El însuşi va fi mîntuit de acelaşi Dumnezeu, nelăudîndu-Se cîtuşi de puţin că ar face ceva cu voinţa sau cu puterea Lui. De altfel, pe pămînt acest lucru a făcut. Căci, atunci cînd cineva I-a zis: „învăţătorule bun", i-a răspuns: „Pentru ce Mă numeşti bun ? Numai unul singur este bun,

760. Lc. 1,26,35.
761. Lc. 1, 38. Paralela dintre Eva şi Sfîntă Fecioară Măria o mai găsim şi la Irineu III, XXII, 4 (P.G. VII, 959) şi V, XIX, 4 (Ibidem, 1175) şi la Tertullianus, ***De carne Christi,*** XVII (P.L. II, 782).
762. Ps. 21,5-7.
763. Mt. 19, 16-17;Mc. 10, 17-18; Lc. 18, 18-19.
764. Ps. 21,8-9.
765. Faptul acesta nu se găseşte istorisit de sinoptici. El repezintă, desigur, realizarea profeţiei din psalmul 21.

Tatăl Meu cel din ceruri" [763] . Iar prin cuvintele: „Eu sînt însă un vierme, iar nu un om: ocara oamenilor şi dispreţul poporului", El a vestit de mai înainte, cele ce se vede că au şi fost şi I s-au întîmplat Lui. Căci El este o ocară, pretutindeni, pentru noi oamenii care aveam să credem în El; „dispreţul poporului", fiindcă dispreţuit şi necinstit de poporul vostru, El a pătimit toate cele ce aţi hotărît voi cu privire la El. Cuvintele care urmează: „Toţi cei ce mă privesc, mă iau în derîdere; ei au vorbit cu buzele, mişcîndu-şi capul: „el a nădăjduit întru Domnul, smulgă-1 pe el, mîntuiască-1 pe el, pentru că pe el îl voieşte" [764] , arată, de asemenea, că El a vestit de mai înainte cele ce aveau să I se întîmple. Căci cei ce L-au văzut răstignit, îşi mişcau fiecare capetele, îşi schimonoseau buzele[765] şi umflîndu-şi nările între ei, ziceau în batjocură cele ce sînt scrise şi în Memoriile Apostolilor Lui: „El zicea că este

Fiul lui Dumnezeu, coborîndu-Se acum, să meargă, mîntuiască-L pe El Dumnezeu" [766] .

CIL

Cuvintele care urmează în psalm: „Nădejdea mea, de la sînul maicii mele, către Tine m-am avîntat din sînul maicii mele, din pîntecele ei, Tu eşti Dumnezeul meu. Nu Te depărta de la mine, căci necazul este aproape şi nu este cine să-mi ajute. înconjuratu-m-au viţei mulţi, tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor. Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară, care se topeşte în lăuntrul pîntecelui meu; uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mea s-a lipit de grumazul meu" [767] , au fost o vestire de mai înainte a celor ce s-au întîmplat. într-adevăr: „Nădejdea mea de la sînul maicii mele", prin aceea că, de îndată ce S-a născut în Bethleem, după cum am spus mai înainte, Irod împăratul, aflînd de la magii din Arabia, cele referitoare la El, a voit să-L ucidă, iar Iosif, după porunca lui Dumnezeu, luîndu-L pe El şi pe maica Lui, a plecat în Egipt. Căci Tatăl, Care L-a născut, a hotărit ca numai după ce Cuvîntul cel de la El[768] avea să propovăduiască, să fie supus la moarte. Dacă, însă, cineva ar zice: Nu putea, oare, Dumnezeu, să ucidă mai degrabă pe Irod ? Răspund de mai înainte: Nu putea, oare, Dumnezeu, chiar de la început să facă să dispară şi şarpele şi să nu mai spună: „Vrăjmăşie voi pune între

766. Mt. 17, 40-43; Mc. 15, 29-30; Lc. 23, 35.

767. Ps. 21, 10-16.

768. „Cuvîntul" arc în teologia biblică sensuri multiple. El poate să fie atît „Fiul şi Cuvîntul lui Dumnezeu", adică Domnul Iisus Hristos, fie pur şi simplu o voinţă exprimată în grai viu a Tatălui. Aici este luat în sensul întîi. în legătură cu aceasta, a se vedea şi *Apologia I,* LIII, 6 şi *Dialogul,* XIX, 6.

769. Fac. 3, 15.

770. Liberi de a lua o hotărire bună sau rea, liberi de a săvîrşi o faptă bună sau rea. Iar atunci cînd au luat o hotărire nimeni şi nimic nu-i putea face să nu o ducă la îndeplinire. Exemplul prim şi cel mai clar constă în neascultarea lui Adam din rai, de porunca lui Dumnezeu, iar cel de al doilea, acela cu ocazia ridicării turnului Babei (Fac. 11,6 sq.).

el şi femeie şi între sămînţa lui şi sămînţa ei"? [769] . Nu putea El, oare, să facă de îndată mulţime de oameni ? Dar, pentru că ştia că este bine să se întîmple astfel, El a făcut atît pe îngeri, cît şi pe oameni liberi[770] în ceea ce priveşte săvârşirea dreptăţii şi a hotărit şi vremea pînă cînd a ştiut că este bine ca ei să se folosească de libertate. Şi, fiindcă de asemenea a ştiut că este bine, El a făcut judecăţi universale şi parţiale, păstrînd, cu toate acestea şi pe mai departe libertatea. Pentru aceasta, atît la facerea turnului (Babei), cît şi la amestecarea şi schimbarea limbilor, cuvîntul zice acestea: „ Şi a zis Domnul: Iată că toţi sînt un neam şi" o buză şi au început să facă acestea. Şi acum nu va lipsi nimic de la ei, din cele ce s-au încercat să facă"[771].

Cît priveşte cuvintele: „Uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu", au fost de asemenea o vestire de mai înainte a celor ce aveau să se întîmple, după voinţa Tatălui, în timpul Lui. Căci tăria cuvîntului Lui puternic, cu care El vădea întotdeauna pe fariseii şi cărturarii care discutau cu El şi în genere pe dascălii din neamul vostru, s-a întrerupt, întocmai ca un izvor puternic şi abundent, a cărui apă a fost întoarsă, atunci cînd a tăcut şi nu a mai voit să răspundă nimănui nimic înaintea lui Pilat, după cum se arată în Memoriile Apostolilor Lui[772] şi pentru ca şi ceea ce s-a spus de Isaia, atunci cînd a zis că: „Domnul îmi dă limbă, ca să cunosc, atunci cînd trebuie să spun vreun cuvînt" [773] . Iar atunci cînd zice: '„Tu eşti Dumnezeul meu, nu te îndepărta de la mine", face aceasta învăţîndu-ne că toţi trebuie să nădăjduim în Dumnezeu, Care a făcut toate şi numai de la El să cerem mîntuire şi ajutor — şi ne arată că nu trebuie să socotim că putem fi mîntuiţi, aşa cum socotesc ceilalţi oameni, din cauza neamului, sau a bogăţiei, sau a puterii, sau a înţelepciunii, lucru pe care voi toţi l-aţi făcut întotdeauna, uneori con-struindu-vă un viţel de aur, la care să vă închinaţi şi întotdeauna arătîndu-vă nerecunoscători, ucigători ai drepţilor şi orbiţi de neamul vostru. Căci dacă Fiul lui Dumnezeu Se arată spunînd că El putea să fie mîntuit, nu pentru faptul că era Fiu, nici pentru acela că era puternic sau înţelept, ci pentru că era fără de păcat, după cum de altfel şi Isaia spune, că El nu a păcătuit nici măcar cu vorba „căci El nu a făcut nelegiuire şi nici vicleşug cu gura" [774] şi că fără de Dumnezeu nu putea să fie mîntuit, cum atunci voi, ca şi ceilalţi care aşteaptă să fie mîntuiţi fără de nădejdea aceasta, nu socotiţi cît de mult vă înşelaţi ?

CUI.

Cele ce se spun mai departe, în psalm: „Căci necazul este aproape şi nu este cine să-mi ajute. înconjuratu-m-au viţei mulţi, tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor.

771. Fac. 11,6.
772. Mt. 27, 13-14;Mc. 15,4-5;Lc. 23,9.
773. Is. 50,4.
774. Is. 53,9.
775. Ps. 21, 11-15.

Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele" [775] , au fost deopotrivă o vestire de mai înainte a ceea ce avea să I se întîmple

Lui. Căci în noaptea aceea[776] cînd au venit pe muntele Măslinilor asupra Lui cei din neamul vostru[777] , care fuseseră trimişi de farisei şi de cărturari şi care erau aţîţaţi de învăţătura lor, L-au înconjurat de jur-împrejur. Pe aceştia cuvîntul i-a numit: „viţei cu coarne şi pierduţi de mai înainte" [778] . Cînd El zice: „Tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur", El a prezis că aceştia aveau să procedeze întocmai ca viţeii, atunci cînd El avea să fie dus înaintea dascălilor voştri; iar dacă cuvîntul îi numeşte pe aceştia cu numele de tauri, este deoarece ştim că taurii sînt cauza pentru care există viţeii. Căci după cum taurii sînt părinţii viţeilor, tot astfel învăţătorii voştri au fost cauza pentru care copiii lor au ieşit pe muntele Măslinilor pentru ca să-L prindă pe Hristos şi să-L aducă la ei[779] . Cuvintele: „Şi nu este cine să-mi ajute", arată deopotrivă aceea ce s-a întîmplat. Căci nimeni, nici măcar un singur om nu s-a găsit ca să-I vină în ajutor ca unuia care era fără de păcat[780]. Iar cuvintele: „Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor", arată pe împăratul iudeilor, care era atunci şi care se chema Irod, fiind succesorul celuilalt Irod, care ucisese pe toţi pruncii născuţi la Bethleem, în vremea aceea cînd S-a născut El, socotind că printre ei avea să fie negreşit şi Acela despre care îi vorbiseră magii, cei veniţi din Arabia. El nu cunoştea voinţa Celui mai puternic decît toate, Care poruncise lui Iosif şi Măriei ca să pornească în Egipt, luînd cu ei, pruncul, şi să rămînă acolo, pînă ce iarăşi le va descoperi lor, să se întoarcă în ţara lor. Astfel, pornind, ei au rămas acolo pînă ce Irod care ucisese pruncii la Bethleem a murit şi a fost urmat la tron de Archelau[781]. Dar acesta s-a sfîrşit mai înainte ca Hristos să ajungă să fie răstignit, atunci cînd s-a împlinit cu privire la El iconomia cea după voinţa Tatălui. Iar Irod, urmînd la tron după Archelau şi luînd puterea care-i era încredinţată lui, a primit de la Pilat ca dar pe Iisus legat[782] , iar Dumnezeu ştiind de mai înainte că avea să se întîmple aceasta, a zis astfel: „Şi l-au dus pe el în Asiria, ca dar de găzduire împăratului" [783] . Sau, prin cuvintele: „leu răpitor şi răcnitor" a numit pe diavolul[784] , pe care Moisi îl numeşte şarpe şi care

776. Mt. 26,30.
777. Mt. 26,47;Mc. 14, 43.
778. Ieş. 19,29.
779. Mt. 26, 3,47.
780. Mt. 26, 56; Mc. 14, 50-52.
781. Comp. Mt. 2, 1-23.
782. Comp. Lc. 22, 7-8.
783. Osea, 10, 16.
784. Sinonimia cuvintelor diavol, şarpe, satan (demon), o găsim şi în *Apolog. I.* XXVIII, 1 (Cf. *Apoc.* 20, 2). *v* * •

la Iov[785] şi la Zaharia[786] se cheamă diavol, iar de către Iisus este arătat ca „satana" [787] , indicînd astfel numele compus pe care l-a dobîndit, după fapta pe care a făcut-o: căci „sataz", in limba iudeilor şi a syrienilor înseamnă „apostat", iar „nas" este numele din care vine tîlcuirea „şarpe" şi este acelaşi lucru cu „sata", în limba tîlcuită a ebreilor, iar din amîndouă acestea rezultă un singur nume „satanas"[788]. Diavolul acesta, de îndată ce Iisus a plecat de la rîul Iordanului după ce glasul cel din cer îi spusese: „Fiul Meu eşti Tu; Eu astăzi Te-am născut"[78'] se spune în Memoriile Apostolilor că s-a apropiat de El şi L-a ispitit pînă acolo, încît I-a zis: „Inchină-Te mie !" Dar Iisus i-a răspuns: „Mergi înapoia Mea, satana; să te închini Domnului Dumnezeului tău şi numai Lui singur să-I slujeşti !"[790]. Căci, după cum înşelase oarecînd pe Adam, el socotea că ar putea să încerce ceva şi de data aceasta cu Iisus. Mai departe, cuvintele: „Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară care se topeşte în lăuntrul pîntecelui meu", erau o profeție a ceea ce I s-a întîmplat Lui în noaptea aceea, cînd au ieşit asupra Lui pe muntele Măslinilor, ca să-L prindă. Căci în Memoriile, care am spus că au fost alcătuite de apostolii Lui şi de cei care au urmat acelora[791], se scrie că sudoarea II cuprinsese ca nişte broboane de sînge, pe cînd Se ruga şi zicea: „Treacă, dacă este cu putință, paharul acesta" [792] . Inima Lui era deci plină de groază, iar oasele Lui, la fel. Şi inima Lui era la fel ca o ceară care se topeşte în lăuntrul pîntecelui, pentru ca să ştim că Tatăl a voit ca Fiul Său să fie, cu adevărat,în nişte astfel de pătimiri pentru noi şi să nu zicem că Acela, fiind Fiul lui Dumnezeu, nu simțea nimic din cele ce se făceau şi se întîmplau asupra Lui. Tot astfel, cuvintele: „uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu", erau o profeție, după cum am spus mai înainte, a tăcerii Lui (nerăspunzînd nimic nimănui, El care vădea mai înainte drept nebuni pe toți învățătorii voştri).

CIV.

Apoi, cuvintele: „coborîtu-m-ai în țarina morții. Că m-au înconjurat

785. Iov, 1,2.
786. Zah. 3,1-2.
787. Mt. 4, 10.
788. Ibidem.
789. Comp. Lc. 3,22.
790. Mt. 4, 9-10; Lc. 4, 7-8.
791. S-ar părea că aici sfîntul Iustin vorbeşte despre cei doi apostoli şi evanghelişti Matei şi Ioan şi despre ceilalți doi discipoli ai apostolilor, evangheliştii Marcu şi Luca. Se ştie însă că sfîntul Iustin mai citează şi alte fapte sau cuvinte evanghelice care reprezintă izvoare diferite de cele ale evangheliilor sinoptice. Âşa că, din locul acesta nu se poate trage concluzia decît că, dintre Evangheliile pe care le cunoaşte, sfîntul Iustin atribuie pe unele apostolilor, iar pe altele, discipolilor apostolilor. Despre „sudoarea de sînge" vorbeşte numai evanghelistul Luca.
792. Mt. 26,39;Lc. 22,42.

cîini mulți[793] , adunarea celor răi m-a cuprins de jur-împrejur. Impuns-au mîinile şi picioarele mele, număratu-mi-au toate oasele mele; ei m-au observat şi m-au privit. Impărțit-au hainele mele loruşi şi pentru cămaşa mea au aruncat sorți" [794], după cum am mai spus, au fost o profeție cu privire la moartea, la care avea să-L condamne adunarea celor răi, pe care-i numeşte „cîini", dar îi arată totodată şi vînători, căci înşişi conducătorii dinilor se adunaseră deopotrivă, luptîndu-se ca El să fie condamnat. Lucrul acesta se găseşte scris şi în Memoriile Apostolilor, că s-a întîmplat astfel[79s]. Am arătat apoi deopotrivă cum după răstignire, cei ce L-au răstignit au împărțit hainele Lui între ei.

CV.

Cuvintele care urmează în psalm: „Iar Tu, Doamne, nu îndepărta ajutorul Tău de la mine; ia aminte la ajutorarea mea. Smulge din sabie sufletul meu şi din laba cîinilor pe cel unul-născut[796] al meu. Mîntuieşte-mă din gura leului şi din coarnele rinocerilor umilința mea" [797] , sînt de asemenea o învățătură şi o profeție a celor ce I se întîmplau şi aveau să I se întîmple Lui. După cum am aflat din Memoriile Apostolilor, v-am arătat mai înainte, că El era Unul-născut al Tatălui tuturor, Care S-a născut, în chip deosebit din El, Cuvînt şi Putere[798] şi mai pe urmă născut om, prin Fecioara. Tot cuvintele acestea prezic de asemenea că El avea să moară răstignit. Căci „smulge din sabie sufletul meu şi din laba cîinilor sufletul meu cel unul-născut. Mîntuieşte-mă din gura leilor şi din coarnele rinocerilor umilința mea", lasă să se înțeleagă pătimirea prin care avea să moară, adică cum că avea să fie răstignit. Astfel, după cum am explicat mai înainte „coamele rinocerilor" sînt numai o figură a crucii. Iar dacă, mai departe, cere să-I mîntuiască sufletul din sabie, din gura leilor şi din laba cîinilor, face această cerere, pentru ca nimeni să nu mai stăpînească asupra sufletului Său şi pentru ca şi noi, atunci cînd ne găsim pe pragul ieşirii din viață, să cerem aceleaşi lucruri lui Dumnezeu, Care poate să împiedice pe orice înger neruşinat şi rău, să ia sufletul nostru. Iar că sufletele rămîn (şi după **despărțirea de trup), v-am dovedit-o din aceea că şi sufletul lui Samuel, la cererea lui Saul, a fost chemat de către**

793. Interpretarea care vede în „taurii" şi „cîinii" mulți din psalmul 21, 13, 16 pe iudeii persecutori ai lui Iisus, se găseşte şi în *Constituțiile Apostolice* V, XIV, 10 (ed. Fuck, p. 275).
794. Ps. 21,16-19.
795. Comp. Mt. 26, 57; Mc. 14,53.
796. In originalul grecesc „pe cea una născută a mea", prin faptul că cuvîntul suflet (psychi) este de genul feminin.
797. Ps. 21,20, 22.
798. Comp. In. 1, 18.

ventrilocă[7]". Se vede, deci, că toate sufletele drepților şi profeților de felul acesta, se găseau sub stăpîni-rea unor astfel de puteri, cum era şi aceea care se

mărturiseşte din fapte că era în ventrilocă. Din cauza aceasta, Dumnezeu ne învață şi prin Fiul Său ca să ne luptăm din răsputeri să devenim drepți şi, la ieşirea noastră din viață, să cerem ca sufletele noastre să nu fie supuse unei asemenea puteri. Căci dîndu-Şi duhul pe cruce, El a zis: „Părinte, în mîinile Tale îmi încredințez duhul Meu"[800] , iar lucrul acesta l-am aflat deopotrivă din Memoriile Apostolilor. Deci, îndemnînd pe ucenicii Săi ca să depăşească felul de viață al fariseilor — iar dacă nu vor face astfel, să ştie că nu vor fi mîntuiți — se scrie în Memoriile Apostolilor că le-a grăit astfel: „Dacă dreptatea voastră nu va întrece cu mult pe aceea a cărturarilor şi fariseilor, nu veți intra întru împărăția cerurilor" [801].

CVI.

Şi, fiindcă ştia că Tatăl Său îi va da Lui toate cîte avea să ceară şi că*L va învia din morți[802] , El a îndemnat pe toți cei ce se tem de Dumnezeu, să laude pe Dumnezeu, pentru că a mîntuit tot neamul oamenilor credincioşi, prin taina Acestui Răstignit. Şi stînd în mijlocul fraților Lui, adică al Apostolilor[803] , care — după ce a înviat El din morți şi au fost încredințați de El, cum şi mai înainte de pătimire le spusese, că trebuia să pătimească acestea şi că şi în profeți erau prezise acestea — s-au pocăit pentru că se îndepărtaseră de El atunci cînd fusese răstignit[804] , şi petrecînd laolaltă cu ei, a preamărit pe Dumnezeu[805] , aşa cum se arată scris şi în Memoriile Apostolilor şi, cu acestea a lămurit şi cuvintele care alcătuiesc restul psalmului. Căci cuvintele acestea sînt următoarele: „Povesti-voi numele Tău fraților mei, în mijlocul Bisericii Te voi lăuda.Cei ce vă temeți de Domnul, lăudați-L; toată sămînța lui Iacov, slăviți-L; să se teamă de El toată sămînța lui Israel" [806] .

Faptul că se spune că unul dintre apostoli, Petru, a fost în mod deosebit, numit de către El — şi acest lucru tot în Memoriile Apostolilor se scrie că s-a întîmplat[807] , dimpreună cu faptul că şi alți doi frați, care erau fiii lui Zevedeu au

799. Comp. I Regi 28, 7.
800. Lc. 23, 46.
801. Mt. 5,20.
802. Comp. In. 13,3;Mt. 11, 26-27; 16, 21.
803. Comp. Lc. 24, 36; In. 20, 17.
804. Lc. 24, 25-26, 44-46, 50.
805. Mt. 26, 30;Mc. 14, 26.
806. Ps. 21,22-23.
807. Comp. Mc. 3, 16-17.

fost supranumiți cu numele de Voanerghes, ceea ce înseamnă „fiii tunetului", era semnul că El a fost acela prin care supranumele de Israel a fost dat lui Iacov şi cel de Iisus, lui Ausis, cu care nume poporul care mai rămăsese din cei ce ieşiseră din Egipt a şi intrat în pămîntul făgăduit patriarhilor. Cum că El avea să răsară ca o stea pentru neamul lui Avraam, Moisi însuşi a arătat prin aceste cuvinte: „Va

răsări o stea din Iacov şi un conducător din Israel"[808]. Iar o altă Scriptură zice: „Iată un bărbat; Răsăritul este numele lui"[809]. Căci la naşterea Lui răsărind pe cer o stea, cum se scrie în Memoriile Apostolilor Lui[810], magii din Arabia care au luat cunoştinţă din aceasta au venit şi I s-au închinat Lui.

CVII.

Profeţii despre înviere. **Despre faptul că a treia zi după răstignire avea să învieze, în Memoriile Apostolilor se scrie că cei din neamul vostru, discutînd cu El, au zis: „Arată-ne un semn". Şi le-a răspuns lor: „Neamul rău şi adulter cere semn şi nu li se va da alt semn, decît semnul lui Iona" [811]. Spunînd deci aceste cuvinte tainice, ascultătorii puteau să înţeleagă că, după ce va fi răstignit, El va învia a treia zi. El a arătat neamul vostru ca fiind mai rău şi mai adulter decît acela al cetăţii ninivitenilor care, după ce le-a propovăduit Iona, cel dat afară a treia zi din pîntecele peştelui celui mare, că după (patruzeci şi trei) zile[812] vor pieri cu toţii laolaltă, au proclamat post pentru toate vieţuitoarele, fără excepţie, pentru oameni şi animale, cu îmbrăcarea sacului şi îndelungate suspine şi cu pocăinţa adevărată a inimilor lor şi îndepărtarea de la toată nedreptatea, crezînd că Dumnezeu este milostiv şi iubitor de oameni faţă de toţi cei ce se pocăiesc de răutate; aşa încît însuşi împăratul cetăţii aceleia şi boierii ei, îmbrăcînd deopotrivă sacul, au stăruit în post şi rugăciune, izbutind, cu aceasta, ca cetatea lor să nu fie distrusă[813]. Dar Iona, întristîndu-se din cauză că cetatea nu a fost distrusă a (patruzeci şi) treia zi, după cum propovăduise el, Dumnezeu, prin iconomia vrejului, pe care i l-a răsărit din pămînt şi sub care Iona stînd, se umbrea de arşiţă (vrejul, era un vrej de dovleac, care crescuse deodată, nefiind nici sădit, nici udat de Iona, ci răsărind deodată pentru a-i procura umbră) şi prin iconomia cealaltă a uscării lui, care l-a**

808. Num. 24, 17. Cu acest citat din Numeri, adus aici spre confirmarea vers. 23 din psalmul 2,1 se termină exegeza psalmului, începută la cap. XCVIII.

809. Zah. 6,12.

810. Comp. Mt. 2, 2,9, 10.

811. Mt. 12, 39; 16, 1,4.

812. După textul ebraic al Vechiului Testament, Iona intrînd în cetatea ninivitenilor a anunţat acestora că „după patruzeci de zile" cetatea lor le va fi distrusă, dacă nu se vor pocăi. Septuaginta, de textul căreia se conduce sfîntul Iustin, arată că numai după „trei zile". Faptul că în textul de mai sus avem „după (patruzeci şi trei) zile" se datoreşte probabil unei glose marginale, care a voit să arate că deşi în unele texte se spune „după patruzeci de zile", în altele se spune numai „după trei zile".

813. Comp. Iona, 3, 5-9.

îndurerat pe Iona, l-a mustrat că nu este drept ca să fie necăjit din cauză că cetatea Ninivei nu a fost distrusă, zicînd: „Tu te-ai mîhnit pentru vrejul, pentru care nici n-ai obosit, pe care nici nu l-ai hrănit şi care, într-o noapte a venit şi într-o noapte a pierit. Iar Eu, oare, nu te voi cruţa Ninive, cetatea cea mare în care

locuiesc mai mult de douăsprezece zeci de mii de bărbaţi care nu ştiu să facă deosebire între cele de-a dreapta şi cele de-a stînga lor şi numeroase turme?"[814].

CVTII.

Cei din neamul vostru au cunoscut cu toţii cele ce s-au făcut de către Iona, iar Hristos, strigîndu-vă vouă că vă va da semnul lui Iona, v-a îndemnat ca cel puţin, după învierea Lui din morţi, să vă pocăiţi de relele pe care le-aţi făcut şi să plîngeţi înaintea lui Dumnezeu, pentru ca, atît neamul cît şi cetatea voastră să nu fie luate în stăpînire străină şi distruse, aşa cum vedeţi că au fost distruse. Dar voi, nu numai că nu v-aţi pocăit, atunci cînd aţi aflat că a înviat din morţi, ci, după cum am spus, aţi ales bărbaţi unul şi unul pe care i-aţi trimis în toată lumea[81 s], pentru a propovădui că o nouă erezie fără de Dumnezeu şi nelegiuită care se pune la cale de către un oarecare înşelător, Iisus Galileanul, pe Care noi răstignindu-L, ucenicii Lui L-au furat noaptea din mormîntul în care a fost aşezat după ce a fost dat jos de pe cruce, şi înşeală pe oameni zicînd că s-a sculat din morţi[816] şi că s-a înălţat la cer[817]. Voi ti acuzaţi de asemenea că ar fi învăţat şi învăţăturile pe care le arătaţi întregului neam omenesc ca atee, nelegiuite şi nepioase, pentru a vă răzbuna împotriva celor ce mărturisesc pe Hristos ca învăţător şi Fiu al lui Dumnezeu. Pe lîngă acestea, cu toate că cetatea voastră este luată în stăpînire străină şi pămîntul vostru pustiit, voi nu vă pocăiţi, ci îndrăzniţi chiar să-L blestemaţi pe Acela şi pe toţi cei ce cred în El. Noi însă nu vă urîm nici pe voi, nici pe aceia care, din cauza voastră, au astfel de idei împotriva noastră; ci, dimpotrivă, ne rugăm ca, chiar dacă vă veţi pocăi acum, să găsiţi cu toţii milă la Dumnezeu, Părintele cel Prea îndurat şi Mult Milostiv al tuturor.

CIX.

***Adevăratul popor al lui Dumnezeu.* Că neamurile aveau să se pocăiască de**

814. Iona, 4, 10-11.
815. Comp.Mt. 28,15.
816. Comp. Mt. 27, 63-64; 27,13.
817. Comp. Mc. 16, 10; Fapte, 1, 10-11.

răutatea in care trăiau, ca nişte rătăciţi, auzind cuvîntul propovăduit de apostolii Lui din Ierusalim şi să ajungă astfel, prin ei, la înţelegerea Lui, îngăduiţi-mi să vă arăt şi prin cîteva scurte cuvinte, luate din profeţia lui Miheia, unul dintre cei doisprezece (profeţi mici *n. tr.).* Acestea sînt următoarele: „Şi va fi în zilele din urmă lămurit muntele Domnului gata pe vîrful munţilor, ridicat el însuşi deasupra colinelor, şi popoarele vor aşeza un rîu pe el şi vor merge multe neamuri şi vor zice: Veniţi să ne urcăm în muntele Domnului şi în casa Dumnezeului lui Iacov şi

ne vor lumina calea Lui şi vom merge pe cărările Lui. Căci din Sion va ieşi Legea şi din Ierusalim, cuvîntul Domnului. Şi va judeca în mijlocul a multe popoare şi va vădi neamuri puternice, pînă departe. Şi vor preface săbiile lor în pluguri şi lăncile lor în coase şi nu va mai ridica un neam asupra altui neam sabia şi nu vor mai învăța să se războiască. Şi va sta bărbatul sub via lui şi sub smochinul lui şi nu va mai fi nimeni care să-I înfricoşeze, căci gura Domnului Puterilor a grăit. Toate popoarele vor merge în numele zeilor lor, iar noi vom merge în numele Domnului Dumnezeului nostru, în veac. Şi va fi în ziua aceea că voi aduna pe cea necăjită şi pe cea alungată şi pe cea pe care am făcut-o să sufere, le voi strînge laolaltă şi voi pune pe cea necăjită, ca o rămăşiță şi pe cea asuprită ca pe un neam puternic. Şi va împărați Domnul peste ele, în muntele Sion, de acum şi pînă în veac" [818].

CX.

***Iarăşi despre cele două veniri ale Domnului.* Terminînd acestea, am adăugat:**

— Că dascălii voştri, o, voi, bărbați, mărturisesc că toate cuvintele din pericopa aceasta au fost spuse cu privire la Hristos, o ştiu destul de bine. Şi ştiu de asemenea că ei zic că Hristos încă nu a venit. Sau, chiar dacă zic că a venit, ei zic că nu se ştie cine este[819] şi numai cînd va deveni strălucitor şi plin de slavă, numai atunci se va cunoaşte cine este. Şi numai atunci zic ei că se vor întîmpla cele spuse în pericopa aceasta, ca şi cum dintre cuvintele profeției, pînă acum, nici unul nu ar fi avut vreo roadă: oameni fără de rațiune şi care nu înțeleg ceea ce se dovedeşte prin toate cuvintele acestea, anume că aici sînt vestite două veniri ale Sale: una, în care este propovăduit pătimitor, fără de slavă, necinstit şi răstignit[820] , iar a doua, în care va veni cu slavă din ceruri[821], atunci cînd omul apostasiei, cel ce glăsuieşte cuvinte nebune chiar cu privire la Cel Prea înalt, va cuteza să săvîrşească pe

818. Mih. **4,1-7.**
819. In. **7,27.**
820. **Comp.** Is. **53, 2, 3, 8, 12.**
821. Dan. **7, 13, 14;** Is. **33, 17.**

pămînt lucruri nelegiuite, cu privire la noi, creştinii[822] , care, cunoscînd cinstirea lui Dumnezeu din legea şi cuvîntul care au ieşit din Ierusalim, cu apostolii lui Iisus, am găsit refugiu la Dumnezeul lui Iacov şi la Dumnezeul lui Israel. Şi noi, care eram plini de războaie, de ucideri şi de toată răutatea, pe tot pămîntul, am transformat fiecare din noi, instrumentele războinice: săbiile, în pluguri şi lăncile, în unelte de cultură; şi cultivăm pietatea, dreptatea, iubirea de oameni, credința şi nădejdea, care vin de la însuşi Tatăl, prin Cel Răstignit, stînd fiecare sub via noastră, adică, servindu-ne fiecare de o singură femeie legitimă. Căci cuvîntul profetic ştiți că zice: „Şi femeia lui va fi ca o vie îmbelşugată" [823] .

Iar că nimeni nu există pe tot pămîntul care să ne înfricoşeze[824] şi să ne robească pe noi, care am crezut în Iisus, este un lucru lămurit. Căci este un fapt cunoscut de toți că, atunci cînd sîntem decapitați, răstigniți, aruncați înaintea fiarelor, în lanțuri, în foc şi în toate celelalte chinuri, noi nu ne îndepărtăm de la mărturisirea noastră, ci că, dimpotrivă, cu cît nişte astfel de chinuri ni se întîmpla mai mult, cu atît şi numărul credincioşilor şi cinstiților de Dumnezeu, prin numele lui Iisus, sporeşte. După cum atunci cînd cineva, tăind de la o vie părțile acelea, care poartă roadă, face acest lucru pentru ca via să dea alte ramuri şi, într-adevăr, apar alte ramuri înfloritoare şi aducătoare de roadă, acelaşi lucru se **întîmpla** şi cu noi. Căci via plantată de Dumnezeu şi de Mîntuitorul Hristos este poporul Lui[825]. Cuvintele celelalte din profeție se vor întîmpla la cea de a doua venire a Lui. Astfel, cuvintele „cea necăjită şi cea alungată" [826] arată pe cei alungați din lume, căci, în ceea ce vă priveşte pe voi şi pe toți ceilalți oameni, nu numai că fiecare creştin este aruncat afară din proprietățile lui, ci el este alungat chiar din toată lumea, de vreme ce voi nu îngăduiți nici unui creştin să trăiască. Şi, cu toate acestea, voi ziceți că cuvintele acestea s-au întîmplat poporului vostru. Dar, dacă ați fost dați afară pentru că ați luptat, atunci voi ați suferit acestea pe bună dreptate, după cum de altfel, toate Scripturile stau mărturie. Noi, însă, fără să facem ceva de felul acesta, după ce am cunoscut adevărul lui Dumnezeu, sîntem arătați de Dumnezeu că vom fi luați de pe pămînt împreună cu prea-dreptul şi singur-nepătatul şi fără de păcat, Hristos. Căci, prin Isaia, strigă: „Iată că dreptul a pierit şi nimeni nu pune la inimă şi bărbații drepți sînt luați şi nimeni nu înțelege" [827].

CXI.

822. Comp. II Tes. 2,3-4.
823. Ps. 127,3.
824. Mih. 4, 4.
825. In. 15, 1,2.
826. Mih. 4, 6.
827. Is. 57,1.

Hristos pătimitorul. Că vor fi două veniri ale acestui Hristos, s-a prezis în chip simbolic şi de către Moisi, iar eu am arătat aceasta mai înainte, prin simbolul țapilor aduşi ca jertfă, în timpul postului. Şi iarăşi, acelaşi lucru a fost propovăduit şi spus simbolic şi de cele ce au făcut Moisi şi Iisus (Iosua Navi ***n. tr.).*** Dintre care, unul întinzîndu-şi mîinile, a rămas pe colină pînă seara, mîinile fiindu-i susținute astfel, încît să nu poată arăta altceva decît preînchipuirea crucii, iar celălalt, supranumit cu numele lui Iisus, era în fruntea luptei şi Israel era învingător. De altfel, cu privire la cei doi bărbați sfinți şi profeți ai lui Dumnezeu, mai trebuie înțeles şi următorul lucru: că ambele aceste taine nu era în stare să le poarte numai unul singur dintre ei. Mă gîridesc la preînchipuirea crucii şi la preînchipuirea numelui pe care-1 purta. Căci puterea aceasta a fost, este şi va fi

828. Comp. Ieş. 12, 7.
829. Comp. I Cor. 5, 7.
830. Is. 53, 7.
831. Icş. 12, 13.
832. Ieş. 2,18-21.

numai a Unuia singur, de al Cărui nume orice putere se înfricoşează, simţind durerea că prin el va fi distrusă. Deci, pătimitorul şi răstignitul nostru Hristos, nu a fost blestemat de lege, ci a arătat că numai El va mîntui pe cei ce nu se vor îndepărta de la credinţa în El. De altfel, chiar şi cei care au fost mîntuiţi în Egipt, atunci cînd au fost pierduţi cei întîi născuţi ai egiptenilor, au fost smulşi de sîngele paştelui, cu care s-au uns uşorii uşilor, de o parte şi de alta şi pervazul lor[828] . Căci pastele era Hristos, Cel care a fost jertfit mai în urmă[829], după cum şi Isaia a zis: „Ca o oaie spre junghiere S-a adus" [830] . De asemenea este scris, că în ziua paştelui L-aţi prins şi tot în ziua paştelui L-aţi răstignit. Deci, după cum pe cei din Egipt i-a mîntuit sîngele paştelui, tot astfel şi pe cei ce au crezut, îi va smulge din moarte sîngele lui Hristos. Avea, oare, Dumnezeu să se rătăcească, dacă n-ar fi fost semnul acesta pe uşi ?[831]. Acest lucru nu-1 pot spune, ci spun numai că prin aceasta El a propovăduit de mai înainte mîntuirea care avea să fie neamului oamenilor prin sîngele lui Hristos. Tot astfel, simbolul panglicii celei roşii, pe care au dat-o în Ierihon desfrânatei Raab, cei trimişi de Iisus Navi ca iscoade, spunîndu-i să o lege de fereastra prin care u coborîse pe ei, pentru ca să-i facă să scape de duşmani[832] , a arătat de asemenea simbolul sîngelui lui Hristos, prin care, cei din toate neamurile care odinioară au fost desfrânaţi şi nedrepţi se mîntuiesc, luînd iertarea păcatelor şi nemaipăcătuind mai departe.

CXII.

Despre dascălii legii. Voi, interpretînd acestea în chip umil, atribuiţi multă slăbiciune lui Dumnezeu, dacă înţelegeţi acestea atît de simplu şi nu cercetaţi sensul adînc al celor spuse. Fiindcă, în felul acesta şi Moisi ar trebui să fie socotit călcător al legii, pentru că el însuşi a poruncit ca să nu se facă nici o asemănare, nici a celor din cer, nici a celor de pe pămînt sau din mare[833] şi mai apoi el însuşi a făcut un şarpe de aramă, pe care, ridicîndu-1 drept semn, a poruncit celor muşcaţi de şerpi, să privească la el; iar cei ce priveau la el, se făceau sănătoşi. Deci, voi socotiţi că şarpele a mîntuit atunci, poporul, şarpele acesta, pe care, după cum am spus mai înainte Dumnezeu l-a blestemat la început[834] şi pe care avea să-1 nimicească, prin sabia Lui cea mare, după cum strigă Isaia[8 3 s].

Vom primi, oare, nişte astfel de lucruri într-un chip atît de nebunesc, cum spun dascălii voştri, şi nu le vom primi ca simboluri ? Nu vom referi, oare, semnul acesta la imaginea lui Iisus răstignit, de vreme ce şi Moisi, prin întinderea mîinilor, dimpreună cu cel numit cu numele lui Iisus, a făcut ca poporul să fie învingător ? în felul acesta ar trebui să încetăm de a mai rămîne uimiţi de cele ce a săvîrşit legiuitorul. Căci nu a îndemnat poporul ca, părăsind pe Dumnezeu să

833. Ieş. 20,4.
834. Fac. 3, 14.
835. Is. 27,1.
836. Fac. 32, 15.
837. Mt. 23,27.
838. Mt. 23, 24.

nădăjduiască în animalul prin care a luat început călcarea legii şi neascultarea. Aceste lucruri au fost spuse şi s-au făcut cu multă înţelepciune şi cu mare taină prin fericitul profet; şi, între cele spuse şi săvîrşite în genere de către toţi profeţii, nimic — judecind drept — n-ar putea să găsească cineva dintre voi ca să defăimeze, dacă ar avea cunoştinţă adevărată despre cele spuse m ele. Dar, dacă dascălii voştri vă explică vouă numai: pentru ce în locul acesta[836] nu se vorbeşte şi de partea feminină a căminelor, sau, pentru ce se întrebuinţează atîtea măsuri de făină şi atîtea măsuri de untdelemn în ofrande şi chiar şi pe acestea le explică în chip umil şi josnic, iar lucrurile mari şi demne de cercetare nu îndrăznesc niciodată să le explice, sau, chiar atunci cînd le explicăm noi, vă poruncesc să nu ne daţi ascultare şi nici să veniţi în discuţie cu noi, atunci oare, nu pe bună dreptate vor trebui să ia aminte la cele grăite către ei de către Domnul nostru Iisus Hristos: „morminte văruite, care se arată pe dinafară frumoase, iar pe dinăuntru sînt pline de oase şi de morţi"[837] , „voi plătiţi dajdie de izmă şi înghiţiţi cămila, conducători orbi"[838] ? Deci, dacă voi nu veţi dispreţui învăţăturile acelora care se înalţă pe ei înşişi şi voiesc să li se spună: „rabbi, rabbi" [839] şi dacă nu vă veţi apropia de cuvintele profetice cu o astfel de dispoziţie şi cu un astfel de sentiment, ca şi voi să suferiţi de la oamenii voştri aceleaşi lucruri, pe care şi profeţii înşişi le-au suferit, nu veţi putea nicidecum să dobîndiţi ceva folositor din cuvintele profetice.

CXIII.

Iisus Navi, figură a lui Iisus Hristos. Ceea ce voiesc să vă spun acum sînt următoarele:

Iosua (Navi) care se chema Ausis, după cum am arătat de mai multe ori înainte şi care a fost trimis dimpreună cu Chaleb, iscoadă în Canaan, pentru cercetarea pămîntului, a fost numit de către însuşi Moisi, Iisus [840] . Tu, însă, nu cercetezi pentru care motiv a făcut Moisi acest lucru, nu te miri şi nu-ţi place să cauţi să afli; în felul acesta Hristos rămîne ascuns pentru tine şi citind, nu înţelegi, nici acum, auzind că Iisus este Hristosul nostru. Nu cauţi să judeci, că nu în zadar şi nici la întîmplare i s-a dat aceluia numele acesta. Şi totuşi, faci tot felul de raţionamente[841] pentru ca să explici de ce s-a adăugat lui Avraam încă un „a", pe lîngă cel dintîi şi te pierzi în discuţii mărunte pentru ca să explici de ce numelui Sarra i s-a adăugat, deopotrivă, un nou „r" [842]. Dar nu cercetezi tot cu aceeaşi hotărire, pentru ce numele Ausis, pe care-1 avea dintru început fiul lui Navi, a fost schimbat în întregime, în acela de Iisus. Căci nu numai că i s-a

839. Mt. 23, 6-7.

840. Comp. Num. 13, 17. Asupra schimbării numelui lui Ausis, fiul lui Navi, în acela de Iisus, impus de Dumnezeu, a se vedea capit. LXXV, 1, din *Dialog.*

841. în textul grec: *„âeoXoyeXq".* Cuvîntul acesta este folosit pentru prima dată de sfîntul Iustin, în locul acesta, în loc de cercetare asupra chestiunii religioase.-

842. Comp. Fac. 17, 5-15.

843. Ios. 5, 6.

844. Sfîntul Iustin distinge o primă înviere, aceea a sfinţilor, după care va avea loc mileniul; apoi o a doua înviere, veşnică şi generală, aceea a tuturor oamenilor, care, la sfîrşitul mileniului va inaugura împărăţia cea fără de sfîrşit. Vezi şi cap. LXXXI, 3—4, din *Dialog.*

schimbat numele, ci, devenind urmaşul lui Moisi, el singur, dintre cei ce au ieşit din Egipt şi care erau în vîrsta aceasta, a adus poporul în pămîntul cel sfînt care a mai rămas[843] . Şi, după cum el a adus în pămîntul cel sfînt poporul, iar nu Moisi,şi după cum, prin tragere la sorţi, el a împărţit celor aduşi cu sine, pămîntul, tot astfel şi Iisus Hristos va întoarce împrăştierea poporului şi va împărţi pămîntul cel bun fiecăruia, dar nu deopotrivă. Căci unul le-a dat lor moştenirea cea trecătoare, ca unul care nu era nici Hristos, nici Dumnezeu, nici Fiul lui Dumnezeu, iar Celălalt, după învierea Sa cea sfîntă, avea să ne dea nouă stăpînirea cea veşnică[844] . Acela, după ce

mai înainte fusese supranumit cu numele lui Iisus, a oprit soarele în mersul său[845], luînd puterea Duhului lui. Am dovedit că Iisus a fost acela care S-a arătat şi a vorbit lui Moisi, lui Avraam şi în genere tuturor celorlalţi patriarhi, slujind voinţei Tatălui.

Şi voi spune mai departe că tot El a venit, născîndu-Se om prin Fecioara Măria şi rămînînd astfel de-a pururea. Acesta este acela cu care şi prin care Tatăl va reînnoi cerul şi pămîntul; Acesta este acela, care va străluci în Ierusalim lumină veşnică[846] ; Acesta este acela care este împăratul Salemului şi „Preotul cel veşnic al Celui Prea înalt" [847] , după rînduiala lui Melchisedec. Acela (Iosua Navi ***n. tr.***) se zice că a circumcis poporul cu o a doua circumciziune[848] cu cuţite de piatră (ceea ce a fost o propovăduire a circumciziunii acesteia, cu care ne-a circumcis pe noi Iisus Hristos, de la pietre şi de la ceilalţi idoli) şi a făcut o grămadă din prepuţuri, adică din rătăcirea lumii, circumcizîndu-i în tot locul cu cuţitele de piatră, adică cu cuvintele Domnului nostru Iisus. Căci am dovedit că Hristos a fost propovăduit prin profeţi, în parabole, ca stîncă şi piatră. Deci, şi prin cuţitele de piatră trebuie să înţelegem cuvintele Lui, prin care au fost circumcişi cu circurn-ciderea inimii atîţia rătăciţi de la necircumcidere. Cu această circumcidere de atunci, Dumnezeu a îndemnat prin Iisus (Navi ***n. tr.),*** să se circumcidă şi acei care au circumciderea aceea, care a luat fiinţă de la Avraam, spunîndu-se că Iisus (Navi ***n. tr.)*** a circumcis cu o a doua circumciziune, cu cuţite de piatră, pe cei ce au intrat în pămîntul acela sfînt[849] .

CXIV.

Alte profeţii cu privire la Hristos. De fapt, Duhul Sfînt a făcut uneori să se producă ceva vizibil, care însemna o figură tipică a viitorului, iar alte ori a pronunţat cuvinte cu privire la cele ce aveau să se întîmple, ca şi cum evenimentele în cauză s-ar întîmpla în momentul acela, sau s-ar fi şi întîmplat. Dacă cei ce se ocupă cu Sfîntă Scriptură nu cunosc meşteşugul acestei înţelegeri[850] , atunci în chip necesar ei nu vor putea urmări nici cuvintele profetice. Vă voi arăta, bunăoară, unele cuvinte profetice, pentru ca să urmăriţi în ele ceea ce se spune. Atunci cînd se spune prin Isaia: „Ca o oaie

845. Ios., 10, 12.
846. Is. 60, 1, 19-20.
847. Fac. 14, 18;Ps. 109,4.
848. Ios. 5, 2-3.
849. După sfîntul Iustin, prepuţul pe care circumcizia creştină îl înlătură este idololatria. A se vedea şi capit. CXIV, 4 din *Dialog.*
850. Harul de a înţelege Scripturile, dat de Dumnezeu creştinilor şi pe care sfîntul Iustin îl posedă (capit. XXX, 1), nu este ceva arbitrar, ci este o „artă" care îşi are regulile sale (Exemplu: *Dialog.* XL, 1;XCI, 2, 4 şi LIV, 2).

spre junghicre S-a adus şi ca un miel înaintea celui ce-L tunde"[8SI], se spune aşa,

851. Is. 53, 7.
852. Is. 65, 2.
853. Is. 53, 1.
854. Ps. 18, 1.
855. Aici ne întîlnim cu ideea Logosului-Creator. Este drept că sfîntul Iustin nu întrebuinţează aici expresia aceasta pe care în *Apologia* /,(X, 2; XIII, 1; XXVI, 5; LVIII, 1 şi LXIII, 11), s-ar părea că o aplică Tatălui, totuşi, el identifică, în chip sigur pe Dumne-zeu-Creatorul cu Acela care a apărut lui Moisi şi Patriarhilor *{Apologia I,* LXIII, 11) şi cum Acela nu este altcineva decît Logosul întrupat, Hristos (cf. *Dialog.* LVI sq.), urmează că expresia de Logos-Creator nu ar fi trădat gîndirea lui Iustin. De altfel, din *Apologia* //,VI, 3 (Cf. *Dialog.* LXXXFV, 2), în timpul creaţiei lumii, toate lucrurile au fost orînduite din materia informă (Cf. *şi Apologia I,* X, 2).
856. Comp. Is. 28, 16; Ef. 2, 20^1 Pt. 2, 6.
857. Comp. Dan. 2, 34.
858. Comp. In. 4, 14.
859. Ier. 2,13;3,8;Is. 16, 1.

ca şi cum pătimirea Domnului s-ar fi şi întîmplat. Şi, iarăşi, cînd zice: „Mi-am întins mîinile mele peste un popor neascultător şi mpotrivitor" [852] , sau cînd se zice: „Doamne, cine a crezut auzului nostru?" [853] , cuvintele acestea **se** spun, ca şi cum ar arăta nişte lucruri de mult timp întîmplate. Am dovedit, **de** asemenea, că în multe locuri, Hristos este numit, în parabolă, piatră şi, în chip figurat, Iacov şi Israel. Şi iarăşi, atunci cînd se zice: „Voi vedea cerurile, lucrurile degetelor tale" [854] , dacă prin acestea nu voi înțelege lucrarea cuvîntului Lui[855] ,atunci voi înțelege,în chip neînțelept, aşa cum pretind dascălii voştri, care socotesc că Părintele tuturor şi Dumnezeul cel nenăscut are mîini, picioare, degete şi suflet, ca o vietate compusă şi care învață, pentru aceasta, că Tatăl S-a arătat pe Sine însuşi lui Avraam şi lui Iacov. Fericiți sîntem, deci, noi, cei circumcişi cu cuțitele cele de piatră ale celei de a doua circumciziuni! Căci prima circumciziune vi s-a făcut şi vi se face vouă, cu cuțitul cel de fier, iar voi rămîneți cu inimile învîrtoşate. Circumciziunea noastră, însă, care este a doua la număr şi care s-a arătat după cea a voastră, prin pietre ascuțite, adică prin cuvintele apostolilor Pietrei celei din capul unghiului[856] netăiate de mîini omeneşti[857] , ne circumcide pe noi de la idololatrie şi, în genere, de la toată răutatea. Inimile noastre sînt atît de mult circumcise de la răutate, încît noi ne şi bucurăm atunci cînd murim pentru numele pietrei celei frumoase, care face să țîşnească apă vie în inimile celor ce au iubit, prin El, pe Tatăl tuturor şi adapă pe cei ce voiesc să bea apa vieții[858] . Dar cînd eu vă vorbesc vouă acestea, voi nu le înțelegeți; căci voi n-ați înțeles nici cele ce s-au profețit că va face Hristos şi nu credeți acum nici nouă, care vă conducem la cele ce-au fost scrise. De aceea, Ieremia vă strigă astfel: „Vai, vouă, că ați părăsit fîntîna vie şi v-ați săpat vouă gropi sparte, care nu vor putea să conțină apă. Oare nu este pustiu, acolo unde este muntele Sion, fiindcă am dat Ierusali-mului carte de despărțire în fața voastră ?" [859] .

CXV.

Alte profeții cu privire la chemarea neamurilor. Ar trebui să credeți, totuşi, lui Zaharia, care a arătat, în parabolă, taina lui Hristos. Cuvintele lui sînt următoarele: „Bucură-te şi te veseleşte, fiica Sionului, că iată, Eu vin şi Mă voi sălăşlui în mijlocul tău, zice Domnul. Şi neamuri multe se vor alipi de Domnul, în ziua aceea şi-Mi vor fi Mie drept popor. Şi Mă voi sălăşlui în mijlocul tău şi vor cunoaşte că Domnul Puterilor M-a trimis la tine. Şi va moşteni Domnul pe Iuda şi partea lui pe pămîntul cel sfînt şi va alege Ierusalimul. Să se umple de respect tot trupul înaintea feței Domnului, că El s-a ridicat din norii cei sfinți ai Lui. Şi mi-a arătat pe Iisus, preotul cel mare, stînd înaintea feței unui înger al Domnului. Iar diavolul stătea de-a dreapta lui, pentru ca să i Se împotrivească. Şi a zis Domnul către diavol: Să te pedepsească Domnul, cel ce a ales Ierusalimul. Oare, tăciunele acesta nu este smuls din foc?" [860].

Deoarece se părea că Tryfon voia să-mi răspundă şi să mă contrazică, i-am zis:

— Mai întîi aşteaptă şi ascultă cele ce spun. Căci explicarea pe care o voi face nu este aceea pe care o socoteşti tu, că adică, în pămîntul Babilonu-lui, unde a fost dus în captivitate poporul vostru, nu a fost nici un preot cu numele de Iisus. Chiar dacă aş face acest lucru, l-aş face, dovedindu-vă că în neamul vostru a fost un preot Iisus. Dar nu pe acesta l-a văzut profetul, în descoperirea lui, după cum nu i-a văzut, în stare normală, nici pe diavol, sau pe îngerul Domnului, ci în extaz[861], adică i se făcuse lui o descoperire. Acum însă vă spun că, după cum prin numele lui Iisus, fiul lui Navi, Cuvîntul a arătat că s-au săvîrşit puteri şi fapte, care propbvăduiau de mai înainte cele ce aveau să fie făcute de către Domnul nostru, tot astfel şi descoperirea care s-a făcut lui Iisus, care a fost în Babilon, preot, în poporul vostru, vă voi dovedi acum că a fost o propovăduire a celor ce aveau să fie făcute de Preotul, Dumnezeul şi Hristosul nostru, Fiul Părintelui tuturor. M-am mirat, mai adineaori, pentru ce aţi tăcut, atunci cînd v-am vorbit, sau cum s-a făcut că nu m-aţi înfruntat, cînd v-am spus că, dintre cei ce au ieşit din Egipt, numai fiul lui Navi, dintre cei de aceeaşi vîrstă cu el, a intrat în pămîntul cel sfînt, dimpreună cu acei ce erau mai mici în vîrstă din neamul acela, despre care vorbeşte Sfînta Scriptură ? Căci săriţi şi zburaţi peste răni, întocmai ca muştele. Şi chiar dacă cineva v-ar spune zeci de mii de lucruri bune şi dacă un

860. Zah. 2,14-3,2.

861. La sfîrşitul sec. II, polemica antimontanistă a dezvoltat în Biserică o vie repulsie împotriva extaticilor. Se depuneau atunci eforturi ca să se arate că profeţii Vechiului Testament şi scriitorii Noului Testament nu au vorbit în extaz. Nu există deci nici un motiv ca să ne mirăm câ sfîntul Iustin *(Apolog. I,* XXXIII, 9; XXXV, 3; XXXVI, 1 şi în *Dialog.* VII, 1, LII, 3), ca şi alţi apologeţi, atribuie starea extatică profeţilor. Cuvîntul se găseşte, de fapt, şi în Noul Testament: Fapte, 10, 10; 11, 5; 22, 17 ca şi în DCor. 12, 2 sq.

singur lucruşor v-ar fi neplăcut, sau neînţeles, sau nu destul de exact, voi nu ţineţi socoteala de cele multe bune, ci vă năpustiţi asupra micului cuvînt şi vă-ncercaţi să-1 înfăţişaţi ca o nelegiuire şi nedreptate, pentru ca să aveţi apoi a da socoteală, cînd veţi fi judecaţi de Dumnezeu, cu o judecată asemănătoare, cu mult mai mult pentru marile îndrăzneli, fie că sînt acestea fapte rele, fie că sînt explicări greşite, pe care falsificîndu-le, le explicaţi. Căci cu aceeaşi judecată, cu care judecaţi, este drept ca să fiţi judecaţi şi voi înşivă[862] .

CXVI.

Dar, pentru ca să vă dau socoteală despre descoperirea făcută lui Iisus Hristos cel sfînt[863] , reiau cuvîntul meu şi vă spun că descoperirea aceasta ni s-a făcut şi nouă, celor ce credem în Hristos, Arhiereul acesta răstignit. Noi, care ne găseam în desfrînare şi în genere în toată fapta cea murdară, prin harul cel de la Iisus al nostru am dezbrăcat de pe noi după vrerea Tatălui, toate răutăţile murdare cu care eram îmbrăcaţi[864] şi, cu toate că diavolul a stat continuu asupra noastră, ca un potrivnic[865], voind să ne atragă pe toţi la el, îngerul lui Dumnezeu, adică puterea lui Dumnezeu cea trimisă nouă prin Iisus Hristos, îl mustră şi el pleacă de la noi. Astfel, noi sîntem smulşi ca dintr-un foc[866] , fiind curăţiţi de păcatele de

862. Comp. Mt. 7, 2. Cuvintele acestea, citate de Matei şi reproduse de sfîntul Iustin, se găsesc şi în Talmud, ceea ce este o dovadă că aforismul acesta circula la începutul erei creştine şi printre iudei. Dar ceea ce surprinde pe Tryfon este că el circula şi printre creştini.

863. Iisus este numit aici „sfînt" prin opoziţie cu preotul Iisus, care a apărut profetului Zaharia (3, 3) îmbrăcat în „veşminte scîrnave".

864. Comp. Zah. 3, 4.

865. Comp. II Tes. 2,3-4.

866. Zah. 3,2.

867. Zah. 3,4-7.

868. Comp. I Ez. 10, 8.

869. Zah. 3,4.

mai înainte şi de întristarea şi fierbințeala cu care ne înflăcărează diavolul şi toți slujitorii lui, din mîinile cărora,iarăşi, ne smulge Iisus, Fiul lui Dumnezeu. El ne-a făgăduit, de asemenea, că dacă vom îndeplini poruncile Lui, ne va îmbrăca cu veşmintele cele pregătite nouă şi ne-a vestit că ne va orîndui împărăția Lui cea veşnică[867]. în acelaşi chip, în care Iisus acesta, pe care profetul îl numeşte preot, s-a arătat purtînd veşminte murdare, pentru faptul că s-a spus că şi-a luat o femeie desfrînată[868] şi s-a zis tăciune smuls din foc, pentru că El a luat asupra Lui iertarea păcatelor[869] , fiind mustrat de diavolul care I se împotrivea Lui, tot astfel şi noi, cei care am crezut prin numele lui Iisus, ca un singur om[870] , în Dumnezeu, Creatorul tuturor, dezbrăcați fiind de hainele cele murdare, adică de păcate, prin numele Fiului Lui cel întîi-născut[8 71] şi fiind înflăcărați de cuvîntul chemării Lui, sîntem adevăratul neam arhieresc al lui Dumnezeu, după cum însuşi Dumnezeu mărturiseşte, spunînd ca să aducem în tot locul, între neamuri, jertfe bine-plăcute şi curate[872] . Şi Dumnezeu, o ştiți prea bine, nu primeşte jertfe de la nimeni, decît numai prin preoții Săi.

CXVII.

Deci, toate jertfele, pe care le aducem în numele Lui şi pe care Iisus Hristos ne-a poruncit să le aducem, adică acelea care se fac de către creştini pe toată suprafața pămîntului cu ocazia euharistiei pîinii şi potirului, Dumnezeu mărturiseşte de mai înainte că sînt bine-plăcute Lui. Pe acelea, însă, care sînt aduse de voi şi de către preoții voştri, El le respinge, zicînd: „Şi jertfele voastre nu le voi primi din mîinile voastre. Căci de la răsăritul soarelui, pînă la apus, numele Meu este slăvit întru neamuri, iar voi îl pîngă-riți" [873] . Şi chiar şi pînă astăzi, certîndu-vă între voi, ziceți că Dumnezeu nu primeşte jertfele, care se aduceau în Ierusalim de către aşa-zişii Israeliți, care locuiau acolo atunci şi că El a zis că primeşte numai rugăciunile aduse de către cei ce se găseau atunci în diaspora, din neamul acela şi că El numeşte jertfe rugăciunile lor. Da, şi eu sînt de acord că rugăciunile şi euharistiile, care se aduc de cei vrednici, sînt singurele jertfe desăvîrşite şi bine-plăcute lui Dumnezeu. Căci numai pe acestea au primit poruncă să le aducă şi creştinii, chiar în timpul în care ei fac comemorarea Patimii pe care a suferit-o Fiul lui Dumnezeu pentru ei[874] , adică mai înainte de a mînca şi de a bea, la vremea prînzului lor, şi al Cărui nume, arhiereii şi dascălii poporului vostru se străduiesc să facă în aşa fel, ca să fie pîngărit şi batjocorit peste tot pămîntul. Dar veşmintele acestea murdare[875] , cu care voi ați acoperit pe toți aceia care, prin numele lui Iisus au devenit creştini, Dumnezeu a arătat că vor fi date la o parte de la noi atunci cînd ne va învia pe toți şi cînd ne va aşeza pe unii nestricați, nemuritori şi fără de durere, în împărăția cea veşnică şi fără de sfîrşit, iar pe alții îi va trimite în pedeapsa şi focul cel veşnic.

870. Comp. Gal. 3,28.
871. Zah. 3,4.
872. Mal. 1, 11.
873. Mal. 1, 10-12.
8 74. Cuvintele întrebuințate de sfîntul Iustin, în acest paragraf cu privire la Euharistie, nu sînt suficient de clare. El vorbeşte ca şi cînd ar voi sa arate că nu amintirea Patimii constituie caracterul sacrificial al Euharistiei, ci rugăciunile care însoțesc Euharistia.
875. Zah. 3,3.

Că voi vă înşelaţi singuri şi vă lăsaţi înşelaţi şi de dascălii voştri atunci cînd explicaţi că cuvîntul a vorbit despre aceia din neamul vostru, care sînt în diaspora[876] şi că el a spus acestea despre rugăciunile şi jertfele lor care se fac în tot locul, că ele sînt curate şi bine-plăcute, înţelegeţi destul de bine că voi vă minţiţi pe voi înşivă şi că încercaţi să înşelaţi pe toţi, deoarece, în primul rînd neamul vostru nici măcar acum nu este de Ia răsăritul soarelui la apus, ci aici sînt neamurile acelea între care nimeni din neamul vostru nu a locuit pînă acum. Căci nu este nici măcar un singur neam de oameni, fie barbari, fie elini, fie, în genere, cu orice rwume ar fi numit, sau de amaxobii (sciţi), sau din cei ce se numesc nomazi, sau care locuiesc în corturile în care cresc vitele, întru care să nu se aducă rugăciuni şi euharistii prin numele lui Iisus cel răstignit, Părintelui şi Creatorului tuturor [877] . De altfel, ştim că în vremea aceea, cînd profetul Maleahi spunea acestea, diasporaua voastră nu era peste tot pămîntul, peste care este astăzi, după cum se dovedeşte chiar din Scripturi.

CXVIII.

Aşa că, mai bine încetaţi de a vă arăta iubitori de gîlceavă şi vă pocăiţi, mai înainte de a sosi marea zi a judecăţii[878] , în care îşi vor lovi piepturile toţi cei care, din triburile voastre, au împuns pe Hristosul acesta, aşa cum v-am dovedit că a fost prezis de Scriptură[879] . V-am explicat, ***de*** asemenea, că Domnul ajurat că El va fi „după rînduiala lui Melchisedec" [880] şi v-am spus ce înseamnă aceasta. Tot astfel, profeţia lui Isaia, care a spus: „Mormîntul lui se va lua din mijloc"[881], v-am arătat, mai înainte, că a fost cu privire la Hristos, Care avea să Se răstignească şi să învieze. V-am mai spus, iarăşi, de multe ori, că Hristos acesta este judecătorul tuturor celor vii şi celor morţi[882] . De altfel şi Natan, spunînd la fel despre Acesta, a grăit astfel către David: „Eu Ii voi fi Lui Tată şi El îmi va fie Mie Fiu şi nu voi întoarce mila Mea de la El, după cum am făcut cu cei de dinaintea Lui. Şi-L voi aşeza îh casa Mea şi în împărăţia Lui pînă m veac" [883] . Iezechiel numeşte

„conducător în casă" [884] nu pe altul decît pe Acesta însuşi. Căci Acesta este preot

876. Mal. 1,11.

877. Ceea ce spune sfîntul Iustin în cap. CXVII, punctele 4—5, desigur că nu trebuie interpretate, ca o constatare de fapt. Este, mai degrabă un chip iperbolic de a exprima vocaţia universală a neamurilor la creştinism.

878. Mal. 4, 5.

879. Comp. Zah. 12, 2; In. 19, 37; Apoc. 1, 7.

880. Ps. 109, 4.

881. Is. 57,2.

882. Comp. Dan. 7, 26; Fapte 10, 42; II Tim. 4, 1; I Pt. 4, 5.

883. II Regi 7, 14-16.

ales şi inpărat veşnic, Hristos, ca Unul care este Fiul lui Dumne.zeu. Şi să nu socotiţi că Isaia sau ceilalţi profeţi spun că la venirea cea de a doua a Lui, urmează ca să se aducă jertfe de sînge, sau libaţiuni pe altare, ci laude şi euharistii adevărate şi duhovniceşti. De aceea, noi nu am crezut în zadar întru El şi nici nu ne-am lăsat înşelaţi de către cei ce au învăţat altfel, iar acest lucru s-a întîmplat prin pronia minunată a lui Dumnezeu, pentru ca noi să ne găsim mai înţelepţi şi mai respectuoşi faţă de Dumnezeu, decît voi, care vă socotiţi dar nu sînteţi nici iubitori de Dumnezeu şi nici înţelepţi, prin chemarea cea nouă[885] şi prin veşnicul aşezămînt[886] , adică prin acela al lui Hristos. De aceea şi Isaia, minunîndu-se, a

zis: „Şi împărații îşi vor închide gurile; fiindcă cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea şi aceia care nu au auzit vor înțelege. Doamne, cine a crezut auzului nostru şi brațul Domnului cui s-a descoperit ?" [88 7] Zicînd acestea, am adăugat:

— O, Tryfon, pentru cei ce au venit astăzi cu tine încerc să spun aceleaşi lucruri pe scurt, cît este de îngăduit, şi concis.

Şi el a zis:

— Bine faci. Căci chiar dacă prin cele mai multe pe care le grăieşti tu spui aceleaşi lucruri, află că atît eu, cît şi cei ce sînt cu mine, ne bucurăm.

CXIX.

Şi eu am continuat:

— Credeți, oare, o voi, bărbați, că noi am fi putut înțelege aceste lucruri în Scripturi, dacă n-am fi primit harul înțelegerii, prin vrerea Celui ce a voit acestea ? Pentru ca să se întîmple şi ceea ce s-a zis prin Moisi: „Ațîțatu-M-au cu zei străini, amărîtu-M-au întru urîciunile lor; ei au jertfit demonilor pe care nu-i cunosc. Au venit demoni noi şi proaspeți, pe care părinții lor nu i-au cunoscut. Ai părăsit pe Dumnezeul care te-a născut şi ai uitat de Dumnezeul care te-a hrănit. Şi a văzut Domnul, şi S-a umplut de zel, şi S-a ațîțat de mînie asupra fiilor şi fiicelor Lui, şi a zis: Intoarce-Mi-voi fața Mea de la ei şi le voi arăta ce le va fi lor la sfîrşit, căci ei sînt un neam pervers, fii ai celor întru care nu este credință. Ei M-au făcut gelos asupra a ceea ce nu-i Dumnezeu şi M-au ațîțat asupra idolilor lor. De aceea şi Eu îi voi face geloşi asupra a ceea ce nu este neam şi-i voi ațîța asupra poporului neînțelept. Căci foc s-a aprins din mînia Mea şi va arde pînă la iad. El va consuma pămîntul şi făpturile Lui şi va aprinde temeliile munților. Voi aduna rele asupra lor" [888] . într-adevăr, după ce dreptul acela a fost ucis, noi am

884. Iez. 44, 3.
885. Ier. 31,31.
886. Is. 55, 3; 61, 8; Ier. 32,40;Evr. 13, 20.
887. Is. 52, 15-53, 1.

înflorit ca un alt popor şi am răsărit spice noi şi înfloritoare, după cum au spus profeții: „Şi vor alerga neamuri multe la Domnul, în ziua aceea, drept popor şi se vor sălăşlui în mijlocul întregului pămînt" [889]. Iar noi, nu numai că sîntem popor, dar sîntem şi popor sfînt[890] , după cum am arătat mai înainte: ,,Şi-l vor numi popor sfînt, răscumpărat de Domnul"[891].

Deci, noi nu sîntem un popor vrednic de dispreţuit şi nici un trib barbar, nici aşa cum sînt neamurile carienilor sau frigienilor, ci pe noi ne-a ales Dumnezeu[892] şi S-a făcut vădit celor ce nu au întrebat de EI. Căci zice: „Iată, Eu sînt Dumnezeul neamului care nu a invocat numele Meu'* [893] . Iar acesta este neamul acela, pe care i 1-a făgăduit Dumnezeu odinioară lui Avraam, cînd i-a vestit că-1 va aşeza părinte al multor neamuri[894] , nespunînd cu această că-1 va aşeza părinte nici al arabilor, nici al egiptenilor, nici al iudumeilor, fiindcă şi Ismail a devenit părinte al unui neam mare, şi Esau şi amaniții sînt astăzi popoare numeroase. Noe a fost atît părintele lui Avraam, cît şi al întregului neam omenesc, în genere, iar

888. Deut. 32, 16-23.
889. Zah. 2, 11.
890. Este pentru prima dată cînd sfîntul Iustin arată, în mod expres, că poporul creştin este *sfînt.* Din cele arătate în cap. CX, 4 se poate numai trage concluzia aceasta.
891. Is. 62, 12.
892. Cf. Deut. 14, 2.
893. Is. 65, 1.
894. Fac. 12, 2.
895. Fac. 12, 1.
896. Comp. Gal. 3, 7.
897. Comp. Pilde 10, 1.
898. Conf. Deut. 32, 20.

alţii au fost strămoşii altora. Deci, ce hărăzeşte aici Hristos mai mult lui Avraam ? Aceea că, printr-o chemare asemănătoare, 1-a chemat cu glasul Său, spunîndu-i să iasă din pămîntul în care locuia[895] . Tot astfel, şi pe noi, pe toţi, ne-a chemat, prin acelaşi glas şi am ieşit din trăirea în care am vieţuit în felul comun al celorlalţi locuitori ai pămîntului, pe cînd vieţuiam rău. De aceea, vom moşteni dimpreună cu Avraam pămîntul cel sfînt, luînd moştenirea aceasta în veacul cel nesfîrşit pentru credinţa asemănătoare, fiind copii ai lui Avraam[896] . Căci în acelaşi chip în care acela a crezut în glasul lui Dumnezeu şi i s-a socotit lui întru îndreptăţire, tot astfel şi noi, crezînd pînă la moarte în glasul lui Dumnezeu, Cel grăit iarăşi prin apostolii lui Hristos şi propovăduit nouă prin profeţi, ne-am lepădat de toate cele ce sînt în lume. Deci, îşi făgăduieşte Lui un neam de aceeaşi credinţă, respectuos faţă de Dumnezeu, drept, înveselind pe Tatăl[897] , iar nu pe voi, întru care nu există credinţă[898] .

cxx.

Vedeţi, aşadar, că şi lui Isaac şi lui Iacov li se făgăduieşte aceleaşi lucruri. Astfel, lui Isaac îi zice: „Şi se vor binecuvînta întru sămînţa ta, toate neamurile pămîntului" [899]. Iar lui Iacov: „Şi se vor binecuvînta întru tine şi întru sămînţa ta, toate triburile pămîntului"[900]. Lucrul acesta nu l-a mai spus nici lui Esau, nici lui Ruvim şi nici vreunui altul, ci numai acelora, din care avea să fie Hristos, după iconomia[901] cea realizată prin Fecioara Măria. Căci, dacă ai stărui cu mai multă atenţie asupra binecuvîntării lui Iuda, atunci desigur ai vedea cele ce spun. Astfel, sămînţa cea din Iuda, se împarte şi se scoboară prin Iuda, Fares, Iessei şi David. Acesta era un simbol, că unii din neamul vostru se vor găsi că sînt fii ai Iui Avraam şi se vor găsi în acelaşi timp şi în partea lui Hristos şi că alţii, cu toate că sînt fii ai lui Avraam, fiind, totuşi, ca nisipul mării de pe ţărm[902] , care este nefecund şi infructos, cu toate că este mult şi nenumărat şi nu dă naştere nicidecum vreunui fruct, ci numai bea apa mării. Tot astfel şi în neamul vostru se vădeşte o mare mulţime, care însă, sorbind numai din învăţăturile amărăciunii şi ale ateismului, scuipă afară cuvîntul lui Dumnezeu.

De asemenea, cît priveşte pe Iuda, s-a zis: „Nu va lipsi stăpîn din Iuda, nici povăţuitor din coapsele lui, pînă nu vor veni cele ce sînt rămase pentru El, şi El va fi aşteptarea neamurilor" [903] . însă că aceste cuvinte nu s-au zis pentru Iuda, ci pentru Hristos, este lucru lămurit, căci noi toţi, cei din neamuri, nu aşteptăm pe Iuda, ci pe Iisus, Cel care a scos şi pe părinţii voştri din Egipt. Căci profeţia a propovăduit de mai înainte cele ce aveau să fie pînă la venirea lui Hristos: „pînă nu vor veni cele ce sînt rămase pentru El, şi El va fi aşteptarea neamurilor". Deci, după cum am dovedit de mai multe ori, El a venit şi este aşteptat să vină iarăşi pe norii cerului[904] : Iisus, al Cărui nume voi îl profanaţi[905] şi lucraţi în aşa fel ca el să fie profanat peste tot pămîntul. Mi-ar fi cu putinţă, o, voi, bărbaţi, să mă contrazic cu voi în ce priveşte cuvîntul acesta, despre care voi tălmăciţi că s-a spus astfel: „pînă ce vor veni cele ce sînt rămase pentru el" deoarece cei şaptezeci nu au tradus aşa, ci: „pînă ce va veni Acela, Căruia îi sînt rămase". Fiindcă, însă, cuvintele care urmează arată că ele au fost spuse cu privire la Hristos (căci se zice: „Şi el va fi aşteptarea neamurilor"), nu voi discuta cu voi asupra acestui cuvînt mărunt, după cum nu m-am silit să vă fac dovada despre

899. Fac. 26,4.
900. Fac. 28, 14.
901. Cf. Capit. XLV, 4.
902. Fac. 22, 17.
903. Fac. 49, 10.
904. Comp. Dan. 7, 13.
905. Mal. 1, 12.

Hristos, nici din Scripturile, care nu au fost recunoscute de voi, cu toate că vi le-am istorisit mai sus, cum sînt, bunăoară, cele din cuvintele profetului Ieremia, ale lui Ezdra şi David, ci numai din cele recunoscute de voi pînă acum şi care, dacă ar fi fost înțelese de dascălii voştri, fiți siguri că le-ar fi făcut să dispară, aşa cum au făcut cu cele referitoare la moartea lui Isaia, pe care l-ați tăiat cu un fierăstrău de lemn şi care a fost de asemenea o taină a lui Hristos, Care avea să taie neamul vostru în două şi Care avea să învrednicească pe cei vrednici, dimpreună cu sfinții patriarhi şi profeți, în împărăția cea veşnică, iar pe ceilalți a zis că-i va trimite în osînda focului nestins, la un loc cu ceilalți deopotrivă de neascultători şi de nepocăiți, din toate neamurile. Căci se zice: „Vor veni de la apusuri şi de la răsărituri şi se vor odihni laolaltă cu Avraam, Isaac şi Iacov, întru împărăția cerurilor, iar fiii împărăției vor fi aruncați întru întunericul cel din afară"[906] . Şi voiesc să spun acestea neîngrijindu-mă cu nimic de nimeni şi necăutînd să îmbunez pe nimeni, ci numai din dorința de a spune adevărul, chiar dacă ar trebui ca pe dată să fiu sfîşiat de voi. Căci fără să port grija nimănui din neamul meu, adică al samarinenilor, adresîndu-mă în scris Cezarului[907] , am spus că aceştia se înşeală încrezîndu-se în magul Simon, cel din neamul lor, despre care ei zic că este dumnezeu mai presus de tot începutul, de toată stăpînirea şi de toată puterea[908] .

CXXI.

Fiindcă ei tăceau cu toții, am adăugat:

— Vorbind despre Acest Hristos, prin David, o, prieteni, nu s-a spus că neamurile vor fi binecuvântate în posteritatea Lui, ci în El. Căci, cu privire la aceasta se spune astfel: „Numele Lui în veac; El va răsări mai presus de soare. Şi se vor binecuvînta întru El toate neamurile"[909] . Iar dacă toate neamurile se binecuvîntează în Hristos şi dacă noi, care sîntem dintre toate neamurile, credem în Acesta, atunci El însuşi este Hristos, iar noi sîntem cei binecuvîntați prin El, după cum se scrie[910]. Dumnezeu a dat mai întîi soarele, pentru ca lumea să I se închine şi, cu toate acestea, nu s-a putut vedea nicicînd cineva, care, pentru credința în soare, să fi suferit chinuri pînă la moarte. însă, pentru numele lui Iisus, se pot vedea oameni de toate neamurile, care au suportat şi suportă să sufere toate, numai ca să nu-L tăgăduiască, căci cuvîntul adevărului şi al înțelepciunii este mai aprins decît soarele şi este mai luminos decît puterile soarelui, pătrunzînd pînă în adîncul inimii şi al minții. Din cauza aceasta şi Cuvîntul zice: „Numele Lui va răsări mai presus de soare"[911]. Şi, iarăşi, Zaharia zice că: „Răsărit este numele Lui"[912] şi, grăind tot despre El, a zis: „Trib după trib îşi vor lovi pieptul"[913] . Căci, dacă în cea dintîi arătare a Lui, care a fost necinstită, fără de chip şi plină de nimicnicie, El a strălucit şi S-a arătat atît de puternic, încît nu mai este necunoscut de nici un .neam şi fiecare se pocăieşte de felul vechi şi rău de viață al fiecărui neam, aşa că pînă şi demonii se supun numelui Lui şi toate

906. Mt. 8, 11-12.

907. A se vedea *Apologia I,* XXVI, unde este istorisită toată povestea lui Simon, şi Faptele Apostolilor, 8, 10.

908. Comp. Ef. 1,21.

909. Ps. 71, 17.

910. Deut. 4, 9.

stăpîniile şi împărăţiile se tem de numele Lui, mai mult decît de toţi morţii, oare, la arătarea Lui cea slăvită, nu va nimici El cu totul pe toţi cei ce L-au urît şi pe cei care s-au îndepărtat în chip nedrept de El, în timp ce pe cei ai Lui îi va odihni, dîndu-le lor toate bunătăţile cele aşteptate? Deci, noi sîntem aceia cărora ni s-a dat să ascultăm, să înţelegem şi să ne mîntuim prin acest Hristos şi să cunoaştem toate cele ale Tatălui[914] . Pentru aceasta i-a zis: „Mare lucru este pentru tine de a te numi servul Meu, de a aduna triburile lui Iacov şi de a întoarce împrăştierile lui Israel. Pusu-te-am spre lumină neamurilor, pentru ca să fii spre mîntuirea lor, pînă la marginea pămîntului" [915].

CXXII.

Voi socotiţi că acestea au fost spuse pentru cei străini şi pentru prozeliţi, cînd în realitate ele au fost spuse pentru noi, cei luminaţi prin Iisus. Desigur că Hristos ar fi putut mărturisi şi pentru aceia: acum, însă, după cum a spus El însuşi, voi sînteţi de două ori fiii gheenei[916]. Prin urmare, cele spuse prin profeţi nu au fost spuse nici pentru aceia, ci au fost spuse pentru noi, despre care Cuvîntul zice: „Voi duce orbii pe calea pe care n-au cunoscut-o şi vor păşi pe cărările pe care nu le-au ştiut. Şi Eu sînt martor, zice Domnul-Dumnezeu, şi servul Meu pe care l-am ales"[917]. Pentru cine, deci, mărturiseşte Hristos ? Este lămurit că pentru cei ce au crezut. Căci prozeliţii nu numai că nu cred, ci ocărăsc de două ori cît voi numele Lui, iar pe noi, cei care credem în numele Lui, caută să ne ucidă şi să ne batjocorească, fiindcă se grăbesc să se arate, că se aseamănă întru totul cu voi. Şi, iarăşi, într-altă parte strigă: „Eu, Domnul, te-am chemat întru dreptate şi te voi ţine de mînă, te voi împuternici şi te voi pune drept aşezămînt al neamului, spre lumina neamurilor, ca să deschizi ochii orbilor şi să

911. Ps. 71,17.
912. Zah. 6, 12.
913. Zah. 12, 12.
914. In. 14, 7.
915. Is. 49,6.
916. Mt. 23, 15.
917. Is. 42, 16;43, 10.

scoţi din lanţuri pe cei chinuiţi"[918]. Fiindcă şi acestea, o, voi, bărbaţi, s-au spus pentru Hristos şi despre neamurile cele care au primit lumina. Sau, şi aici ziceţi că acestea s-au spus pentru lege şi pentru prozeliţi ? Deoarece, însă, unii dintre cei ce veniseră a doua zi au strigat ca la teatru: Dar ce ? Nu zice acestea despre lege şi pentru cei luminaţi de ea ? Iar aceştia nu sînt prozeliţii ? — am zis întorcînd ochii către Tryfon:

— Nu ! Căci dacă legea ar fi avut puterea de a lumina neamurile şi pe cei ce o au, atunci ce nevoie ar mai fi fost de un nou aşezămînt ? Fiindcă Dumnezeu a vestit de mai înainte, că va trimite un nou aşezămînt şi o lege şi o poruncă veşnică şi noi nu înţelegem prin aceasta legea cea veche şi pe prozeliţii ei, ci pe Hristos şi pe prozeliţii Lui, cu alte cuvinte, pe noi, neamurile, pe care ne-a luminat, după cum zice undeva: „Astfel zice Domnul: La vremea potrivită te-am ascultat şi în ziua mîntuirii ţi-am ajutat şi te-am dat spre aşezămînt neamurilor, pentru a orîndui pămîntul şi să primeşti drept moştenire locurile cele pustii"[919]. Care este,

aşadar, moştenirea lui Hristos ? Oare nu sînt neamurile ? Şi care este aşezămîntul lui Dumnezeu ? Oare nu este Hristos ? După cum zice şi într-altă parte: „Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut; cere de la Mine şi-Ți voi da neamurile spre moştenire şi marginile pămîntului spre stăpînire"[920] .

CXXIII.

Deci, după cum toate acestea au fost spuse pentru Hristos şi pentru neamuri, socotiți că şi acelea au fost spuse la fel. Căci prozeliții nu au nevoie de nici un aşezămînt, de vreme ce una şi aceeaşi lege este impusă celor tăiați împrejur. Despre aceştia Scriptura zice astfel: „Cel străin se va adăuga Ia ea şi se va adăuga la casa lui Iacov"[921]. Prozelitul cel circumcis, alăturîndu-se de popor, este ca şi un autohton, pe cînd noi, care am fost învredniciți să ne numim popor, sîntem în acelaşi timp un neam, prin aceea că sîntem necircumcişi. Pe lîngă aceasta, este chiar ceva ridicol să socotiți că ochii prozeliților au fost deschişi, iar ai voştri nu şi să auziți că voi sînteți numiți orbi şi surzi, iar aceia luminați. Şi este ceva şi mai ridicol pentru voi, ca să ziceți că legea a fost dată neamurilor, în timp ce voi nici măcar nu o cunoaşteți. Căci, dacă ați cunoaşte-o, v-ar fi teamă de mînia lui Dumnezeu şi n-ați mai fi nelegiuiți şi rătăciți, ci v-ați înfricoşa, auzind-o grăindu-vă mereu: „Fii, întru care nu este o credință" [922] şi „Cine este orb, dacă nu fiii mei şi surd,dacă nu cei ce au stăpînire asupra lor ? Şi au fost orbiți servii lui

918. Is. 42,6-7.
919. Is. 49,8.
920. Ps. 2, 7-8.
921. Is. 14, 1.
922. Deut. 32, 20.

Dumnezeu. Ați văzut de multe ori şi nu v-ați păzit. Urechile voastre sînt deschise şi n-ați auzit" [923] . Oare, lauda aceasta pe care Dumnezeu v-o dă este frumoasă şi mărturia aceasta a lui Dumnezeu este cuvenită unor servi ? Voi nu vă ruşinați auzind adesea nişte astfel de lucruri şi nu vă îngroziți de amenințarea lui Dumnezeu, ci rămîneți mai departe un popor nebun şi învîrtoşat cu inima. „Pentru aceasta, iată, adăugind, voi muta poporul acesta", zice Domnul, „şi-i voi muta pe ei şi voi pierde înțelepciunea înțelepților şi înțelegerea celor înțelegători o voi ascunde" [924] . Şi, pe bună dreptate ! Căci voi nu sînteți nici înțelepți, nici înțelegători, ci cutezători şi vicleni. Sînteți înțelepți numai atunci cînd este vorba să faceți răul şi sînteți neputincioşi atunci cînd este vorba să înțelegeți voința lui Dumnezeu cea ascunsă, sau aşezămîntul cel credincios al Domnului, sau să găsiți cărările cele veşnice[925] . Astfel, zice: „Voi ridica lui Israel şi lui Iuda o sămînța de oameni şi o sămînța de dobitoace" [926] . Iar prin gura lui Isaia zice, cu privire la un alt Israel, astfel: „în ziua aceea va fi un al treilea Israel, între asirieni şi între egipteni, binecuvîntat pe pămînt, pe care l-a binecuvîntat Domnul Savaoth, zicînd: Binecuvîntat va fi poporul Meu cel din Egipt şi cel din Asiria şi moştenirea Mea, Israel"[927]. Deci, de vreme ce Dumnezeu binecuvîntează şi numeşte Israel pe poporul acesta şi strigă că el este moştenirea Lui, cum încă nu vă pocăiți de rătăcirea în care vă găsiți, atunci cînd ziceți că voi singuri sînteți Israel şi cum nu încetați de a blestema poporul cel binecuvîntat al lui Dumnezeu ? Căci atunci cînd a vorbit de Ierusalim şi de țările din jurul lui, a adăugat iarăşi, astfel: „Şi voi naşte peste voi oameni, pe poporul Meu Israel şi vă vor moşteni şi

veți fi sub stăpînirea lor şi nu veți mai adăuga încă să rămîneți fără copii de partea lor" [928] .

— Dar ce ? a zis Tryfon. Voi sînteți Israel şi despre voi zice acestea ?

— Dacă, i-am răspuns eu, n-am fi vorbit atît de mult despre aceasta, m-aş îndoi, dacă-mi faci această întrebare, neînțelegînd bine lucrurile. Dar, pentru că am ajuns la această concluzie, prin dovezile mele şi prin consimță-mîntul vostru, cred că tu nu treci cu vederea cele spuse mai înainte şi nici că nu voieşti, din dragoste de gîlceavă, să prelungeşti discuția, ci numai să mă provoci să argumentez din nou acestea, cum am făcut-o şi cu altele, mai înainte.

întrucît Tryfon şi-a exprimat consimt amin tul, printr-o clipire din ochi, eu

923. Is. 42, 19-20.
924. Is. 29,14.
925. Ier. 6, 16.
926. Ier. 38, 27.
927. Is. 19, 24-25.
928. Iez. 36, 12.

am continuat:

— Şi iarăşi, în Isaia, ascultați cu urechile voastre, doar doar veți înțelege, că Dumnezeu, vorbind despre Hristos, ÎI numeşte, în parabolă: ***Iacov*** şi ***Israel.*** Căci zice astfel: „Iacov este Fiul Meu şi Eu îi voi purta de grijă. Israel este alesul Meu şi-Mi voi pune Duhul Meu peste El şi El va pronunța judecata oamenilor. El nu se va sforța, nici nu va striga şi nici nu va auzi cineva glasul Său, în piețe. El nu va zdrobi trestia frîntă şi nu va stinge inul aprins, ci se va pronunța întru adevăr, va lua judecata şi nu se va frînge, pînă ce nu va pune pe pămînt judecată: şi întru numele Lui vor nădăjdui neamuri" [929] . Deci, după cum de la acel singur Iacov, care a fost supranumit Israel, tot neamul vostru a fost supranumit Iacov şi Israel, tot astfel şi noi, după Hristos, Care ne-a născut pe noi în Dumnezeu, ne numim şi sîntem şi Iacov şi Israel şi Iuda şi Iosif şi David şi fii ai lui Dumnezeu, toți cei ce păzim poruncile lui Hristos[930] .

CXXIV.

Deoarece am văzut că s-au tulburat, fiindcă am zis că şi noi sîntem copiii lui Dumnezeu, nelăsîndu-i să mă mai întrebe ceva, ci luîndu-le-o înainte, am zis:

— Ascultați, o, voi, bărbați, cum spune Duhul Sfînt despre poporul acesta, că toți sînt fii ai Celui Prea înalt şi că în adunarea lor este de față însuşi acest Hristos, aducînd judecată asupra întregului neam al oamenilor. Cuvintele acestea, care au fost spuse de David, după cum voi înşivă le tîlcuiți, sună astfel: „Dumnezeu a stat în adunarea dumnezeilor şi, în mijlocul lor, El judecă pe dumnezei. Pînă cînd judecați nedreptate şi țineți socoteală de fețele păcătoşilor ? Faceți judecată orfanului şi săracului şi îndreptățiți pe cel umil şi pe cel lipsit. Liberați pe cel lipsit şi smulgeți pe sărac din mîna păcătoşilor. Ei nu au cunoscut şi nu au înțeles, ci umblă întru întuneric: toate temeliile pămîntului se vor tulbura. Eu am zis: Voi sînteți dumnezei şi fii ai Celui Prea înalt, cu toții; voi, însă, muriți întocmai ca oamenii şi cădeți întocmai ca unul dintre conducători. Ridică-te, Dumnezeule, judecă pămîntul, că Tu vei moşteni întru toate neamurile"[931]. în tîlcuirea celor şaptezeci, se spune, însă: „Iată, voi muriți întocmai ca oamenii şi cădeți întocmai ca unul dintre conducători" pentru ca, prin aceasta să arate şi

929. Is. 42, 1-4; Mt. 12, 18-21.
930. Comp. In. 1, 12; I In. 3, 1-3.
931. Ps. 81.

neascultarea oamenilor, adică a lui \dam şi a Evei şi căderea unuia dintre conducători, cu alte cuvinte a aceluia care este numit şarpe şi care a căzut, cu mare cădere, din cauză că a amăgit pe Eva[932] . Dar, totuşi eu nu am citat cuvîntul în sensul acesta, ci pentru a vă demonstra că Duhul Sfînt reproşează oamenilor deveniţi asemănători lui Dumnezeu, fără de patimă şi nemuritori ca El — atîta vreme cît ei păzesc poruncile — şi socotiţi vrednici de El a se chema fiii Lui, faptul de a-şi pregăti lor înşişi moartea, după exemplul lui Adam şi al Evei; aşa că nu am nimic împotriva traducerii acestui psalm, aşa cum voiţi voi. Şi, în felul acesta se demonstrează că ei au fost socotiţi demni de a deveni dumnezei, că au fost socotiţi demni de a putea deveni fii ai Celui Prea înalt şi că ei vor fi judecaţi şi condamnaţi separat, ca Adam şi Eva. Pentru faptul că Cuvîntul dă lui Hristos numele de Dumnezeu, vi s-a făcut dovada în mai multe rînduri.

CXXV.

— Aş voi, însă, o, voi, bărbaţi, să aflu de la voi care este puterea numelui Israel ? Dar, cum ei continuau să tacă, am zis:

— Eu vă voi spune aceea ce ştiu; căci socotesc că nu este drept să nu vorbesc atunci cînd ştiu ceva şi nici ca, atunci cînd bănuiesc că voi ştiţi ceva, dar că din cauza invidiei şi a nepriceperii voiţi să vă înşelaţi pe voi înşivă, să nu caut întotdeauna să aflu eu însumi şi să spun totul, în chip simplu şi fără de înşelăciune, aşa cum a poruncit Dumnezeul meu: „Ieşit-a semănătorul să semene sămînţa sa. Şi una a căzut pe cale, alta între spini, alta pe pămînt pietros, iar alta pe pămînt bun" [933] . Deci, trebuie să vorbim în nădejdea că se va găsi pe undeva şi pămînt bun. Căci venind Domnul acela al meu, ca unul care este tare şi puternic, va cere cele ale Sale de la toţi şi nu va condamna pe iconomul acela al Lui, dacă va cunoaşte că acesta, ştiind că Domnul lui este puternic şi că venind va cere cele ale Sale, le va pune pe orice masă şi nu le va îngropa, pentru vreo cauză oarecare[934] . Deci, numele ***Israel*** înseamnă: un om care învinge o putere. Căci „Isra", înseamnă „un om care învinge", iar „El", înseamnă „putere". Acest lucru s-a profeţit şi prin taina luptei pe care a dus-o Iacov, cu Acela care i s-a arătat, întru îndeplinirea voinţei Părintelui şi care, prin aceea că era Fiu întîi-născut al tuturor făpturilor[9 3 5] , era Dumnezeu. Şi lucrul acesta avea să-1 facă Hristos şi atunci cînd avea să fie om. Căci atunci cînd a devenit om, după cum am spus mai

932. Sfîntul Iustin, ca şi alţi scriitori bisericeşti ai timpului, plasează căderea şarpelui, adică a diavolului sau a lui satan după căderea Evei, ca o pedeapsă a intervenţiei lui pe lîngă cea dintîi femeie întru săvîrşirea actului de nesupunere faţă de porunca lui Dumnezeu. Ei socotesc că Dumnezeu a încredinţat îngerilor, al căror şef era satan, administrarea lumii şi că acesta, din invidie faţă de om, a devenit duşmanul lui şi, ca atare a meritat blestemul şi pedeapsa lui Dumnezeu. Desigur că, în felul acesta de a privi lucrurile, găsim şi o încercare de explicare a căderii unei părţi din îngeri, în frunte cu satan, despre care Sfînta Scriptură nu ne spune nimic înainte.

933. Mt. 13, 3-8.

934. Comp. Lc. 19, 12-23.

înainte, s-a apropiat de el diavolul, adică puterea aceea care se mai cheamă şi şarpe şi satana, ispitindu-L şi luptîndu-se să-L doboare, socotind că va avea să i se închine lui. Acela însă 1-a nimicit şi 1-a doborît, vădindu-i viclenia, atunci cînd, împotriva Scripturii, I-a cerut să i se închine ca unui Dumnezeu, în vreme ce el era un transfug de la voinţa dumnezeiască. Fiindcă i-a răspuns: „Scris este:

Domnului Dumnezeului tău te vei închina şi numai pe El singur îl vei adora" [936]. învins şi înfruntat, diavolul se dădu atunci înapoi[937]. Dar, deoarece în durerea şi în suferinţa pătimirii, atunci cînd avea să fie răstignit, Hristosul nostru avea să amorţească, El a făcut vestirea de mai înainte şi a acestui lucru, prin atingerea coapsei lui Iacov, cu care ocazie, acesta a amorţit[938]. Numele Lui era încă din vechime Israel. Cu numele acesta El a supranumit pe fericitul Iacov, binecuvîntîndu-1 cu numele Lui şi propovăduind prin aceasta, că toţi cei care vin prin el la Tatăl, sînt Israel cel binecuvîntat[939]. însă voi, cu toate acestea, neînţelegînd nimic din acestea şi nici fiind pregătiţi a înţelege, fiindcă sînteţi fii ai lui Iacov, după sămînţa trupească, aşteptaţi să fiţi mîntuiţi. însă că şi într-aceasta vă înşelaţi v-am dovedit-o în repetate rînduri.

CXXVI.

Hristos cel veşnic. Dacă aţi cunoaşte, o, Tryfon, cine este acesta, care este numit cînd „înger de mare sfat", cînd „bărbat", prin Iezechiel, cînd „Fiu al Omului", prin Daniil, cînd „copil" [940] prin Isaia şi „Hristos" şi „Dumnezeu vrednic de închinare" prin David, cînd „Hristos" şi „piatră", prin mulţi, cînd „înţelepciune" prin Solomon şi „Iosif", „Iuda" şi „stea" prin Moisi, cînd „răsărit" prin Zaharia şi „pătimitor" şi „Iacov" şi „Israel", iarăşi prin Isaia, cînd „toiag" şi „floare" şi „piatră din capul unghiului" şi „Fiu al lui Dumnezeu"[941], nu aţi mai pronunţa cuvinte de ocară împotriva Lui, Care a şi venit şi S-a născut, a pătimit şi S-a înălţat la cer. Căci El va veni iarăşi, şi atunci cele douăsprezece triburi ale voastre îşi vor lovi piepturile[942]. Căci, dacă aţi fi înţeles cele grăite de profeţi, nu aţi mai tăgădui că El este Dumnezeu, Fiul lui Dumnezeu celui unul singur, celui

935. Comp. Col. 1, 15.
936. Deut. 6, 13, 14.
937. Mt. 4, 10-11.
938. Fac. 32,25.
939. Is. 19,24-25.
940. „Copil" arată aici umilirea lui Hristos, Care S-a născut ca un copil ordinar şi termenul îl găsim la Isaia (7, 16).
941. Sfîntul Iustin foloseşte denumirea de „Fiu al lui Dumnezeu" în mai multe locuri: *Dialog.* VII, 3; XXIII, 3; XLIII, 1; XLV, 4; LXI, 1; LXVIII, 5; LXXXV, 2;XCI, 4; C, 4, 5; Cil, 7; CUI, 8; CV, 5; CVIII, 2; CXIII, 4; CXVI, 2; CVII, 3; CXVIII, 2; CXXIV, 3; CXXVI, 1; CXXVII, 4; CXXVIII, 1; CXXXI1, 1; CXXXVII, 2.

nenăscut şi nespus. De altfel şi prin Moisi se spune undeva în Ieşire, astfel: „A vorbit Domnul către Moisi şi i-a zis lui: Eu sînt Domnul şi M-am arătat lui Avraam, Isaac şi Iacov, Dumnezeul lor şi numele Meu nu l-am spus lor şi-am încheiat aşezămîntul Meu cu ei" [943]. Şi zice, iarăşi, astfel: „Un om a luptat cu Iacov" [944] şi a zis că este Dumnezeu. Şi, se zice că Iacov a grăit: „Am văzut pe Dumnezeu faţă către faţă şi sufletul meu a fost mîntuit"[945]. Şi s-a mai scris, de asemenea, că locul în care a luptat cu el, în care i s-a arătat şi în care 1-a binecuvîntat, 1-a numit „Vederea lui Dumnezeu". Şi tot Moisi spune cum Dumnezeu S-a arătat şi lui Avraam, lîngă stejarul din Mamvri, pe cînd acesta stătea la uşa cortului său, la amiază[946]. Apoi, spunînd acestea, adaugă: „Privind cu ochii a văzut şi iată trei bărbaţi au stat asupra lui. Şi văzînd, a alergat întru întîmpinarea lor" [947]. Puţin după aceasta, unul dintre ei făgăduieşte un fiu lui Avraam: „Pentru ce a rîs Sarra zicînd: „Aşadar, voi naşte ? Eu am îmbătrînit".

Oare este fără de putere un cuvînt la Dumnezeu ? La anul, tot pe vremea aceasta, mă voi*întoarce şi Sarra va avea un fiu"[948] . Apoi plecară de la Avraam. Şi Moisi zice iarăşi despre ei: „Şi ridicîndu-se de acolo, bărbații au privit asupra feței sodomiților"[949] . Apoi Cel ce era şi este zice iarăşi către Avraam, astfel: „N-am să ascund de copilul Meu Avraam, cele ce voi face"[950] .

Şi am spus din nou cele ce sînt istorisite mai departe în scrierile lui Moisi, care au fost explicate de mine, din care se dovedeşte că Acesta, Care S-a arătat lui Avraam, lui Isaac şi lui Iacov, ca şi celorlalți patriarhi şi Care este numit de Scriptură Dumnezeu, s-a găsit orînduit de către Tatăl şi Domnul, pentru a sluji voinței Lui. Am mai adăugat, de asemenea, cu toate că nu mai spusesem mai înainte: Tot astfel şi atunci cînd poporul a dorit să mănînce carne, iar Moisi s-a arătat necredincios îngerului, celui numit aşa şi în locul acesta[951] şi care făgăduise să le dea lor pe Dumnezeu spre saturare, se arată că El, Care a spus şi a făcut

942. Zah. 12, 12.
943. Ieş. 6, 2-4.
944. Fac. 32, 24.
945. Fac. 32, 30.
946. Fac. 18, 1.
947. Fac. 18, 2.
948. Fac. 18, 13-14.
949. Fac. 18, 16.
950. Fac. 18, 17.
951. Cu toate că titlul de înger este dat lui Hristos de către sfîntul Iustin în mai multe locuri: *Dialog.* LX, 5; CXXVI, 6; CXXVII, 4; *Apolog.* /, LXIII, 5; *Apolog. I,* VI, 2; în pasajul din Numeri 11; 23 la care se referă aici, nu este vorba de un înger, ci de Jahweh, tradus de obicei de *LXX* prin Kyrios, în care sfîntul Iustin vede pe Logos. S-ar putea ca exemplarul folosit de sfîntul Iustin să fi avut în locul acesta o retuşare, adică pe lîngă Jahweh, să fi avut mai înainte adaus „îngerul lui".

acestea, era şi Dumnezeu şi înger, trimis de Dumnezeu. Căci Scriptura adaugă, zicînd astfel: „Şi a zis Domnul către Moisi: Oare, mîna Domnului nu este de ajuns ? Tu cunoşti dacă cuvîntul Meu te va acoperi sau nu" [952] . Apoi, într-un alt Ioc El reia aceasta, zicînd: „Şi Domnul a zis către mine: Nu vei trece Iordanul acesta. Domnul, Dumnezeul tău, Cel ce a mers înaintea feței tale, El însuşi va nimici neamurile" [953] .

CXXVII.

Sînt şi alte multe de felul acesta, grăite legiuitorului şi profeților. Şi îmi pare că am arătat destul de des, că atunci cînd Dumnezeul meu zice: „S-a urcat Dumnezeu de la Avraam"[954] şi „A grăit Domnul lui Moisi"[955] , sau „A coborît Domnul să vadă turnul pe care l-au clădit fiii oamenilor"[956] , sau cînd zice: „A închis Dumnezeu corabia lui Noe pe dinafară" [957] , nu trebuie să credeți că însuşi Dumnezeu, Cel nenăscut, a coborît sau S-a ridicat de undeva. Căci Părintele cel nespus şi Domnul a toate, nici nu soseşte undeva, nici nu doarme, nici nu se deşteaptă, nici nu umblă, ci în locul acela al Lui, oriunde s-ar găsi El, El vede cît se poate de bine şi aude cît se poate de bine, nu cu ochii, nici cu urechile, ci cu puterea Lui, care nu se poate tîlcui. El vede toate şi cunoaşte toate şi nimeni

952. Num. 11, 23.
953. Deut. 31, 2-3.
954. Fac. 17, 22.
955. Ieş. 6,29.
956. Fac. 11,5.
957. Fac. 7, 16.
958. Este o idee comună apologeților creştini că Dumrtezeu-Părintele este locul exterior lumii (vezi LVI, 1) şi că îi este anterior.
959. Ieş. 19, 21.
960. în cartea II Paralipomena, cap. 5, 14 este vorba de „Preoții", la plural.
961. In. 1, 18.

dintre noi nu-I scapă. El nu Se mişcă, deoarece nu este cuprins în loc şi nici de lumea întreagă[958] , ca Unul care a fost şi mai înainte de a fi lumea. Deci, cum ar putea vorbi Acesta cuiva, sau cum s-ar putea arăta cuiva, sau cum s-ar putea face cunoscut pe o mică bucăţică de pămînt, de vreme ce nici slava Celui trimis de El nu a putut să o vadă poporul pe muntele Sinai[959] şi nici Moisi însuşi n-a putut să intre în cortul pe care l-a făcut, de îndată ce s-a umplut de slava Iui Dumnezeu şi nici preotul[960] nu a suportat să rămînă înaintea templului, atunci cînd Solomon a adus chivotul în templul din Ierusalim, pe care el însuşi îl construise? Deci, nici Avraam, nici Isaac, nici Iacov, nici vreun altul dintre oameni nu a văzut pe Tatăl[961] şi pe Domnul cel negrăit al tuturor, în genere şi al lui Hristos însuşi, ci numai pe Acela care, prin voinţa Lui, este de asemenea Dumnezeu, Fiu al Lui şi înger, din aceea că slujeşte hotărîrii Lui. Acesta, care odinioară a fost şi foc, în vorbirea cu Moisi din rug[962] a voit să Se nască şi om, prin Fecioara. Căci, dacă nu vom înţelege astfel Scripturile, atunci se va întîmpla că Tatăl şi Domnul tuturor nu a fost în ceruri, atunci cînd a zis prin Moisi: „Şi Domnul a plouat peste Sodoma foc şi pucioasă de la Domnul din cer" [963] şi iarăşi, cînd zice prin David astfel: „Ridicaţi, boieri, porţile voastre şi ridicaţi-vă porţi veşnice şi va intra împăratul slavei" [964], cum şi cînd zice: „Zice Domnul, Domnului meu: stai de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale"[96 s]

CXXVIII

Că Hristos este Domn, Dumnezeu, Fiu al lui Dumnezeu şi S-a arătat în chip virtual[966] , mai întîi ca un om şi un înger şi în slava focului din rug şi că El este acela care a apărut la judecata care s-a săvîrşit asupra Sodomei, este un fapt dovedit prin demonstraţiile mele de mai înainte. Totuşi, eu am relatat din nou toate pasajele din Ieşire, pe care le-am înfăţişat mai înainte, atît cu privire la arătarea din rug, cît şi la denumirea numelui de ***Iisus*** şi am adăugat: Să nu vă închipuiţi, scumpii mei, că eu fac nişte lucruri zadarnice, dacă repet acestea; ci ştiu că există unii care vor să anticipeze pasajele acestea, ca să încredinţeze că Puterea venită de la Părintele universului pentru a Se înfăţişa lui Moisi, lui Avraam şi lui Iacov, se numeşte „înger" în venirea Sa către oameni, pentru că prin ea lucrurile Părintelui sînt anunţate oamenilor; şi se mai numeşte şi „slavă", pentru că uneori apare într-o imagine nedeterminată; că ea este numită „om", pentru că ea a îmbrăcat forme omeneşti, voite de Tatăl, ca să apară; şi o numesc încă „Cuvînt", pentru că ea aduce oamenilor cele grăite de la Tatăl. Ei zic că nu se poate nici tăia, nici separa această putere de Tatăl, după cum nu se poate nici tăia şi nici separa lumina soarelui de pe pămînt, de soarele care este pe cer: cînd soarele apune, lumina dispare. Tot aşa şi Tatăl, atunci cînd voieşte — spun ei — face să ţîşnească de la Sine o putere, iar cînd voieşte din nou, o retrage la Sine. în felul acesta, învaţă ei, a făcut şi pe îngeri. Dar, am demonstrat că există îngeri, care sînt fiinţe personale permanente, care nu se absorb în ceea ce le-a produs; şi Puterea aceasta, pe care Cuvîntul profetic o numeşte de asemenea Dumnezeu (aşa cum a fost deopotrivă şi din abundenţă demonstrat) şi înger, nu este numai nominal distinctă de Tatăl, aşa cum lumina este distinctă de soare, ci se găseşte că

962. Ieş. 3, 2 urm.
963. Fac. 19,24.
964. Ps. 23, 7.
965. Ps. 109, 1.
966. „în chip virtual" înseamnă aici „în taină", pentru că vizibil, el nu a apărut decît după întrupare.

este un lucru numeric distinct. în cele de mai înainte, am insistat pe scurt asupra acestui lucru: am spus că această Putere a fost născută de Tatăl prin puterea şi voinţa Sa, nu prin amputare, ca şi cum „usia" Părintelui ar fi fost împărţită, ca toate celelalte lucruri, care, atunci cînd sînt împărţite sau tăiate, nu mai sînt aceleaşi cu cele de mai înainte, iar pentru a avea un exemplu, noi vedem că dintr-un foc se pot aprinde alte focuri, fără ca lumina aceluia de la care aprindem pe multe altele să fie împuţinată, ci ea rămîne deopotrivă aceeaşi[96 7].

CXXIX.

Şi acum vă voi înfăţişa, din nou cuvintele pe care le-am adus pentru dovedirea acestui lucru. Astfel, cînd se zice: „A plouat Domnul foc de la Domnul din cer" [968] , cuvîntul profetic lasă să se înţeleagă că sînt doi la număr: Unul care era pe pămînt, despre Care se zice că S-acoborît să vadă strigătul sodomiţilor[969] , şi Celălalt, Care era în ceruri şi Care era şi Domnul Domnului de pe pămînt, ca Tată şi Dumnezeu, şi cauză pentru care Acesta este şi puternic, şi Domn, şi Dumnezeu. Şi, iarăşi, cînd Cuvîntul zice că Dumnezeu a zis la început: „Iată Adam s-a făcut ca unul din noi" [970] , cuvintele „ca unul din noi"[971] sînt şi ele arătătoare de număr căci ele nu suportă metaforă, aşa cum se încearcă să explice sofiştii voştri, care nici nu pot grăi, dar nici nu pot înţelege adevărul. Chiar în înţelepciunea lui Solomon[972] s-a zis: „Dacă vă voi vesti vouă cele ce se fac zi de zi, îmi voi aduce aminte să povestesc şi lucrurile din veac. Domnul m-a zidit pe mine început căilor Sale, întru lucrurile Sale. Mai înainte de veac m-a întemeiat, întru început, mai înainte de a face pămîntul şi mai înainte de a face abisurile şi mai înainte de a ieşi la iveală izvoarele apelor, mai înainte de a fi aşezaţi munţii. Mai înainte de toate dealurile, mă naşte pe mine" [973] . Şi, spunînd acestea, am adăugat: înţelegeţi, o, voi, ascultători, dacă daţi puţină atenţie, că Cuvîntul a arătat, atît că Cel despre care este vorba, este născut din Tatăl, cu totul mai înainte decît toate creaturile şi că Cel născut este un altul cu numărul, decît Cel

967. Comparaţia cu cele două focuri separate, folosită de sfîntul Iustin, a fost înfăţişată la capit. LXI, 1.

968. A se vedea, în legătură cu aceasta,şi cap. LVI, 20—22.

969. Fac. 18, 21.

970. Fac. 3, 22.

971. Este pentru prima dată cînd apare în literatura creştină această interpretare a versetului respectiv din Facere, care a trecut apoi în tratatele moderne de teologie. Se pare, totuşi, că nu sfîntul este autorul ei, că ea a circulat în mediile iudaice helenistice convertite la creştinism, încă de mai înainte.

972. Citatul care urmează nu este din înţelepciunea lui Solomon, ci aşa cum am arătat la sfîrşitul lui, din Proverbe 8, 21—25.

ce-L naşte. Căci oricine ar putea mărturisi aceasta.

cxxx.

Adevăratul Israel. Fiindcă toţi au căzut de acord, am continuat: — Vă voi mai spune acum şi alte cîteva cuvinte, pe care nu vi le-am mai amintit pînă aici. Aceste cuvinte au fost grăite, în chip tainic de către Moisi, slujitorul cel credincios. Căci a zis astfel: „Bucuraţi-vă ceruri, dimpreună cu El şi să I se închine Lui toţi îngerii lui Dumnezeu"[974] , după care am adăugat cuvintele care urmează după acestea: „Bucuraţi-vă neamuri, dimpreună cu poporul Lui şi să se împuternicească întru El toţi îngerii lui Dumnezeu, fiindcă sîngele fiilor Lui este răzbunat şi fiindcă El va răzbuna, şi va face pedepsirea vrăjmaşilor şi va răsplăti precum se cuvine pe cei ce îl urăsc pe El şi va curăţa Domnul pămîntul poporului Lui"[975] . Prin aceste cuvinte, El ne spune nouă, neamurilor, să ne bucurăm dimpreună cu poporul Lui — cu alte cuvinte, cu Avraam, cu Isaac şi cu Iacov şi, în genere vorbind, cu profeţii şi cu toţi aceia din poporul acela, care au bineplăcut lui Dumnezeu, după cum am mărturisit mai înainte. Noi nu vom asculta, însă, pe toţi cei din neamul vostru, fiindcă prin Isaia cunoaştem că „mădularele călcătorilor de lege vor fi consumate de viermi şi de focul cel neîntrerupt", rămînînd totuşi nemuritoare, pentru ca „să fie la vederea oricărui trup"[976] . Pe lîngă aceasta, am spus eu, o, voi, bărbaţi, voiesc să vă mai adaug şi alte cîteva cuvinte, tot din cele grăite de Moisi, din care să puteţi înţelege că oamenii au fost împrăştiaţi, de la început, de Dumnezeu după neamuri şi limbi. Dintre toate neamurile acestea, El Şi-a ales apoi neamul vostru, neamul acesta nefolositor, neascultător şi necredincios[977] , arătînd mai apoi că aceia pe care i-a ales dintre toate neamurile, ca să se supună voinţei Lui, prin Hristos, pe Care-L cheamă Iacov şi pe Care-L numeşte şi Israel, numai aceia, după cum am mai spus şi mai înainte, în mai multe rînduri[978] , trebuie să fie şi Iacov, şi Israel. Deci, spunînd: „Bucuraţi-vă neamuri, dimpreună cu poporul Lui"[979] , El încredinţează acestora aceeaşi moştenire şi le dă aceeaşi numire. Căci, numindu-i neamuri şi spunîndu-le să se bucure dimpreună cu poporul Lui, zice aceasta spre ocara voastră, într-adevăr, după cum voi L-aţi mîniat prin idololatrie, tot astfel aceştia care erau idololatri, au fost învredniciţi să cunoască voia Lui şi să dobîn-dească moştenirea cea de la El.

973. Pilde 8, 21-25.
974. Deut. 32,43.
975. Ibid.
976. Is. 66,24.
977. Comp. Osea 8, 8;Is. 30, 9; 65, 2; Deut. 32, 20.
978. Vezi şi capit. CXXIII, 5, 6.
979. Deut. 32,43.

CXXXI.

Nerecunoştinţa lui Israel. Vă voi spune acum şi cuvintele prin care se arată că Dumnezeu a împărţit toate neamurile. Acestea sînt următoarele: „întreabă pe tatăl tău şi-ţi va vesti ţie, pe bătrînii tăi şi-ţi vor spune ţie. Cînd a împărţit Cel Prea înalt neamurile, de îndată ce a împrăştiat pe fiii lui Adam, a pus graniţe între neamuri, după numărul fiilor lui Israel. Şi s-a făcut parte a Domnului poporul Său Iacov şi sălaş al moştenirii Lui, Israel" [980] . Zicînd acestea, am adăugat că cei şaptezeci au tradus acest loc astfel: „A pus graniţe între neamuri, după numărul

980. Deut. 32, 7-9.
981. Sfîntul Iustin consideră armată a diavolului pe persecutorii şi calomniatorii creştinilor, ca pe nişte sprijinitori ai demonilor, vrăjmaşi ai lui Hristos (A se vedea şi cap. X, 1;XLIX, 8 etc).
982. Comp. Deut. 4, 34;Ieş. 6, 1 urm.; 13, 21; 16, 10; Fapte 13, 17.
983. în *LXX* citim: „Ziua stîlp de nour, spre a le arăta calea, iar noaptea stîlp de foc spre a lumina lor" (leş. 13, 21-22 şi 14, 24).
984. Comp. leş. 16, 14, urm.
985. Ier. 15, 25.

îngerilor lui Dumnezeu". Cu toate acestea, pentru că puterea argumentelor mele nu se micşorează cu nimic, eu v-am dat explicarea pe care voi înşivă o daţi locului acestuia. Deci, dacă voiţi să mărturisiţi adevărul, voi nu veţi putea tăgădui cîtuşi de puţin, că noi, cei chemaţi de Dumnezeu, prin taina plină de nimicnicie şi de ocară a crucii (şi cărora, pentru mărturisirea, ascultarea şi pietatea noastră, ni se impun chinuri pînă la moarte, de către demoni şi de către armata diavolului[981], prin slujba pe care voi înşivă o faceţi), noi care suferim totul pentru ca, nici măcar din gură, sa nu tăgăduim pe Hristos, prin Care am fost chemaţi la mîntuirea cea pregătită la Tatăl nostru, sîntem mai credincioşi decît voi, cei care aţi fost răscumpăraţi din Egipt „cu braţ înalt" şi „cu supravegherea marii slave" [982] , atunci cînd marea, despicîndu-se şi devenind cale uscată, a ucis apoi în ea pe cei ce vă urmăreau cu armată foarte mare şi cu care de luptă strălucitoare, închizîndu-se asupra lor, marea cea transformată pentru voi în cale; cărora v-a trimis şi stîlp de lumină[983] , ca să vă lumineze, pentru ca, spre deosebire de orice alt popor din lume, să vă slujiţi de o lumină proprie, neîmpuţinată şi care niciodată nu se termină; cărora şi mana, pîinea cea pentru hrană, v-a trimis-o prin îngerii cerurilor[984] , pentru ca nu cumva, avînd nevoie de hrană, s-o căutaţi în altă parte; cărora şi apa din Merra v-a îndulcit-o[9 8 s] şi v-a trimis semnul Celui ce avea să Se răstignească, aşa cum v-am spus şi mai înainte, pentru ca să scăpaţi de şerpii care vă muşcau (căci Dumnezeu v-a prevenit, hărăzindu-vă toate tainele, mai înainte de vremea lor, iar voi v-aţi vădit a fi întotdeauna nerecunoscători faţă de El); iar prin preînchipuirea întinderii mîinilor lui Moisi'[86], ca şi prin numele de Iisus, cu care S-a numit Cel ce dimpreună cu el a luptat împotriva lui Amalec, fapt care Dumnezeu a poruncit să fie trecut în scris, a zis că numele lui Iisus să fie întotdeauna în urechile voastre, arătînd că Acesta este acela care va şterge de sub cer pomenirea lui Amalec'[87]. Este lucru vădit, însă, că pomenirea lui Amalec a rămas şi după fiul lui Navi; cu toate acestea, cele istorisite de mine, o, Tryfon, arată că Dumnezeu a lămurit, că numai prin Iisus cel răstignit, ale Cărui simboale erau toate acele propo-văduiri de mai înainte ale celor ce se vor întîmpla sub El, va nimici pe demoni şi că aceştia se vor înfricoşa de numele Lui şi că toate puterile şi împărăţiile de asemenea se vor teme de El şi că tot neamul oamenilor vor fi evlavioşi şi paşnici numai cei ce vor crede în El. De asemena, vouă celor doritori de carne, vi s-au dat atîtea prepeliţe, încît am putea spune că ele au fost nenumărate*[88]. Pentru voi a făcut El să ţîşnească apă din stîncă şi a făcut ca să vă urmărească un nor, drept umbră pentru arşiţă şi acope-rămînt pentru frig'[8]', vestindu-vă preînchipuirea şi prezicerea altui cer nou"[0]. în acest timp, nici curelele încălţămintelor voastre nu s-au rupt, nici încălţămintea nu vi s-a învechit, nici hainele nu vi s-au ros, ba, ceva mai mult, chiar şi cele ale tinerilor voştri creşteau deopotrivă cu ei[991].

CXXXII.

Cu toate acestea, voi v-ați făurit un vițel, la care v-ați închinat și v-ați grăbit să vă împreunați, în chip nelegiuit, cu fiicele străinilor și să deveniți idololatri, chiar și după ce pămîntul v-a fost dat, printr-o minune atît de mare încît ați putut vedea și soarele, la ordinul bărbatului aceluia supranumit cu numele lui Iisus, oprindu-se pe cer și neapunînd pînă după treizeci și șase de ore[992] , și toate celelalte minuni, care s-au făcut vouă, dintre care mi se pare că este potrivit acum să vă enumăr una, care vă va ajuta să înțelegeți pe Iisus, pe Care L-am cunoscut și noi ca Hristos, Fiu al lui Dumnezeu, Care S-a răstignit, a înviat, S-a suit la ceruri și iarăși va veni ca judecător al tuturor oamenilor, în genere, pînă la Adam. Căci știți, am zis eu, că atunci cînd cortul mărturiei a fost răpit de către vrăjmașii din Azot și cînd o plagă îngrozitoare și fără de vindecare s-a abătut asupra lor, ei s-au sfătuit și l-au pus pe o căruță, la care au înjugat două vaci, care abia atunci **fătaseră, căutînd să afle din această experiență, dacă au fost loviți de acea plagă din puterea lui Dumnezeu, din cauza cortului și dacă Dumnezeu voiește ca el să fie**

986. Ieș. 17,9-13.
987. Ieș. 17, 14; Deut. 21, 19.
988. Ieș. 16,13; Num. 20, 11.
989. Ps. 77 14-104 39.
990. Is. 65,'l7;'66, 22;Âpoc. 21, 1,27; II Pt. 3, 13.
991. Deut. 8, 4; 29, 5; Neem. 9,21.
992. Ieș. 10, 12.

dus acolo, de unde a fost luat. De îndată ce au făcut acest lucru, vacile nefiind minate de nici un om, nu au venit în locul de unde fusese luat cortul, ci s-au dus în satul unui bărbat numit Ausis, acesta avînd același nume cu cel supranumit cu numele lui Iisus, după cum am arătat mai înainte, care a introdus pe popor în pămîntul făgăduit și li 1-a împărțit lor. Ajungînd în satul acesta, vacile s-au oprit aici, arătîndu-vă și prin aceasta că au fost conduse de numele puterii, după cum poporul care mai rămăsese dintre cei ce mai înainte ieșiseră din Egipt, a fost condus în pămîntul făgăduit, prin cel ce a luat numele de Iisus și care, mai înainte, se chemase Ausis[993] .

CXXXIII.

Și, după toate aceste lucruri minunate și surprinzătoare care vi s-au întîmplat și pe care le-ați văzut pe fiecare, la timpul său, profeții voștri au putut să vă învinuiască, fiindcă ați ajuns pînă acolo încît să jertfiți pe proprii voștri copii demonilor și, în afară <le toate acestea, de a fi îndrăznit și de a îndrăzni să săvîrșiți niște atentate de felul acesta împotriva lui Hristos, încît pentru toate acestea, fie ca să primiți milă de la Dumnezeu și de la Hristosul Lui și să vă mîntuiți. Căci, prin profetul Isaia, Dumnezeu știind că astfel veți face, v-a blestemat în chipul următor: „Vai de sufletul lor ! Ei s-au sfătuit sfat rău asupra lor înșiși, zicînd: „Să legăm pe cel drept", căci ne este nefolositor. Deci, ei vor mînca fructele faptelor lor. Vai de cel nelegiuit! după faptele cele rele ale mîinilor lui, i se va întîmpla lui. Poporul meu, exploatatorii voștri vă jecmănesc și cei ce cer de la voi, vă vor subjuga. Poporul meu, cei ce vă fericesc, vă înșală și tulbură cărările drumurilor voastre. Acum, însă, El va aduce la judecată pe poporul Său și însuși Domnul va veni la judecată, împreună cu bătrînii poporului și cu boierii lui. Iar voi, pentru ce ați pus foc viei mele și pentru ce țineți în casele voastre aceea ce ați răpit de la cel sărac ?

993. Comp. I Regi 4.
994. Is. 3, 9-15.

Pentru ce nedreptățiți pe poporul meu și pentru ce ați rușinat fața celor umili ?"[994] . Același profet a mai spus și cu alte cuvinte aceleași lucruri: Vai de cei ce trag păcatele lor întocmai ca și cu o funie lungă și nelegiuirile lor întocmai ca și cu o curea de la jugul viţelei; de cei ce zic: Să se apropie iuţeala lui şi să vină voinţa sfîntului lui Israel, ca să cunoaştem. Vai de cei ce zic că răul este bine şi binele rău; de cei ce spun luminii întuneric şi întunericului lumină, de cei ce spun amarului dulce şi dulcelui amar ! Vai de cei ce sînt înţelepţi în ei înşişi şi cunoscători înaintea lor înşişi !

Vai de cei puternici de la voi, de cei ce beau vinul, de cei ce au putere asupra voastră, de cei ce amestecă sichera, de cei ce îndreptățesc pe cel nelegiuit pentru daruri și de cei ce smulg dreptatea de la cel drept ! Pentru aceasta, după cum trestia va fi arsă de cărbunele din foc și va arde împreună cu acesta din cauza flăcării celei arzătoare, rădăcina lor va fi ca bruma și floarea lor se va ridica întocmai ca praful. Căci ei n-au voit legea Domnului Savaoth, ci au mîniat cuvîntul Domnului, Sfîntului lui Israel. Și S-a umplut de urgie Domnul Savaoth și a pus mîinile pe ei și i-a lovit și S-a mîniat pe munți și trupurile cele moarte ale lor au fost întocmai ca niște murdării, în mijlocul drumului. Cu toate acestea, ei nu s-au întors, ci încă mîna lor este ridicată ![99s] într-adevăr, mîna voastră este încă ridicată pentru a face răul, și fiindcă nici pe Hristos ucigîndu-L nu vă pocăiți, ci, pe lîngă aceasta, și pe noi — cei care am crezut prin El, în Dumnezeul și Părintele tuturor ne urîți și ne ucideți ori de cîte ori aveți puterea și blestemați fără încetare pe Acela și pe noi, care sîntem ai Lui, cu toate că noi ne rugăm cu toții pentru voi și, în genere, pentru toți oamenii, după cum am fost învățați de Hristos, Domnul nostru, să facem, de El, Care ne-a poruncit nouă să ne rugăm pentru vrăjmași, să iubim pe cei ce ne urăsc și să binecuvîntăm pe cei ce ne blestemă"[996].

CXXXIV.

Răutatea dascălilor lui Israel. Deci, dacă învățăturile profeților, ca și acelea ale lui Iisus vă tulbură, este mai bine pentru voi să urmați lui Dumnezeu, decît dascălilor voștri neînțelepți și orbi care vă îngăduie, pînă în clipa de față, ca fiecare dintre voi să aibă cîte patru și cinci femei, iar atunci cînd cineva, văzînd o femeie frumoasă, ar pofti la ea, povestindu-vă faptele lui Iacov, adică ale lui Israel și ale celorlalți patriarhi și spunîndu-vă că cei ce săvîrșesc niște astfel de lucruri, nu săvîrșesc nici o nedreptate, se arată și din acest punct de vedere niște mizerabili și niște nebuni. Căci, așa după cum v-am spus și mai înainte, în fiecare fapt de natura aceasta, cei despre care este vorba că făceau așa săvîrșeau iconomiile unor mari taine[997]. Astfel, în căsătoria lui Iacov[998] , se săvîrșea o iconomie și o vestire de mai înainte. Vă spun așa, pentru ca să cunoașteți că dascălii voștri au privit întotdeauna nu spre ceea ce este dumnezeiesc, pentru care s-a întîmplat fiecare faptă, ci mai mult spre patimile pămîntești și pline de stricăciune. Deci, luați aminte la ceea ce vă spun. Căsătoria lui Iacov a fost o

995. Is. 5, 18-25.

996. Mt. 5,44;Lc. 6,27-28.

997. Rațiunea poligamiei la patriarhi nu trebuie căutată, după sfîntul Iustin, în senzualitatea lor (cap. CXLI, 4), nici în nevoia de a-și înmulți familiile, ci în planul hristologic al lui Dumnezeu-Tatăl. în legătură cu această iconomie hristologică, căreia îi aparțin patriarhii, a se vedea și cap. XLV, 4.

998. Fac. 29, 16,urm.

figură a faptei celei viitoare pe care avea să o săvîrşească Hristos. Astfel, nu era îngăduit ca Iacov să ia în căsătorie, în acelaşi timp, două surori[999] . Cu toate acestea, el slujeşte lui Laban, pentru fiicele lui şi, fiind înşelat cu privire la cea mai tînără, a mai slujit încă şapte ani. Dar Lia înseamnă poporul vostru şi sinagoga, iar Rachela, Biserica noastră. Pentru acestea şi pentru servii din amîndouă, slujeşte Hristos pînă acum. Căci dacă Noe a dat spre servirea celor doi fii ai săi sămînța celui de-al treilea[1000], acum, iarăşi, Hristos a venit pentru restabilirea amîndoror copiilor liberi, ca şi a servitorilor care sînt printre ei, învrednicind de aceleaşi bunuri pe toți cei ce păzesc poruncile Lui, în acelaşi fel, în care, atît copiii pe care i-a avut Iacov din femeile libere, cît şi cei pe care i-a avut din roabe, i-au fost lui cu toții fii şi de aceeaşi cinste. Iar ce fel avea să fie fiecare, s-a profețit, după ordinea lor şi după cunoaşterea de mai înainte[1001] . A slujit Iacov lui Laban pentru turmele cele tărcate şi de multe feluri[1002] ; a slujit şi Hristos pînă la robia crucii[1003] , pentru diferiții şi felurițiі oameni de tot felul, dobîndindu-i pe ei prin sânge şi prin taina Crucii. Ochii Liei erau bolnavi[1004] , după cum şi ochii sufletului vostru sînt foarte bolnavi. Rachela a furat pe zeii lui Laban şi i-a ascuns pînă în ziua de astăzi[100s]. Tot astfel şi zeii noştri părinteşti şi materiali s-au pierdut. In tot timpul, Iacov a fost urît de fratele lui: tot astfel şi noi acum, şi însuşi Domnul nostru, sîntem urîți de voi şi, în genere, de alți oameni, cu toate că de la natură sîntem frați cu toții. Iacov a fost supranumit Israel; Israel s-a dovedit a fi şi Hristos, Cel ce este şi se numeşte Iisus[1006] .

cxxxv.

Atunci cînd Scriptura zice: „Eu sînt Domnul Dumnezeu, Sfîntul Iui Israel, Cel ce am arătat pe Israel împăratul vostru" [1007] , oare nu înțelegeți aici cu adevărat, pe Hristos împăratul cel veşnic ? Căci voi ştiți că Iacov, fiul lui Isaac,

999. Sfîntul Irineu IV, XXI, 3 (P.G. VII, 1045-1046) dă aceeaşi interpretare căsătoriilor lui Iacov. Interzicerea de a lua în căsătorie două surori aparține Legii mozaice (Lev. 18, 18), dar ea este şi un precept al legii veşnice şi naturale. Pentru că „patriarhii nu aveau încă legea mozaică" (XLVI, 3), „nu era îngăduit" din textul de mai sus trebuie să-1 referim la legea veşnică şi naturală. Sfîntul Iustin însă nu explică în ce mod a îngăduit Dumnezeu derogarea de la această lege.

1000. Comp. Fac. 9, 25.

1001. Fac. 49, 1 urm.

1002. Fac. 29-31.

1003. Comp. Fii. 2,7-8.

1004. Fac. 29, 17.

1005. Fac. 31,19-34.

1006. Sfîntul Iustin face discernămînt între cele două nume ale Mîntuitorului: *Hristos* arată latura divină, tainică a ființei Sale, iar *Iisus* arată latura Sa omenească.

1007. Is. 43, 15.

nu a fost niciodată împărat. Pentru aceasta, Scriptura expli-cîndu-ne iarăşi pe cine numeşte împăratul ***Iacov şi Israel,*** a zis astfel: „Iacov este fiul Meu şi Eu îl voi ajuta şi Israel este alesul Meu şi sufletul Meu îl va primi. Dat-am Duhul Meu asupra Lui şi El va spune judecata neamurilor. El nu va striga şi nici nu se va auzi ii afară glasul Lui; El nu va călca la pământ trestia cea zdrobită şi nici nu va stinge inul aprins, pînă ce nu va spune biruința şi va primi judecata şi El nu va fi zdrobit pînă ce nu va stabili judecata pe pămînt. Iar întru numele Lui vor nădăjdui neamurile" [1008] . Nu cumva neamurile nădăjduiesc în patriarhul Iacov şi chiar voi

înşivă, iar nu în Hristos ? Deci, după cum Scriptura numeşte pe Hristos ***Israel*** şi ***Iacov,*** tot astfel şi noi, care am fost tăiaţi din pîntecele lui Hristos, sîntem neamul israelit cel adevărat. Dar, să luăm aminte, mai bine, la cuvîntul acesta însuşi: „Voi scoate, zice, sămînţa din Iacov şi din Iuda: şi va moşteni muntele cel sfînt al Meu şi-1 vor moşteni aleşii Mei şi servii Mei şi vor locui acolo. Şi vor fi în păduri poieni pentru turme, iar valea Ahor spre odihnă cirezilor, pentru poporul şi pentru cei care M-au căutat. Voi, însă, care M-aţi părăsit şi care aţi uitat numele cel sfînt al Meu şi aţi pregătit masa demonilor, vărsînd demonului libaţiuni de vin amestecat cu apă, veţi fi daţi de Mine săbiei. Şi toţi veţi cădea în măcel, pentru că v-am chemat şi n-aţi ascultat, v-am vorbit şi n-aţi ţinut seamă, ci aţi făcut răul înaintea Mea, alegînd cele ce Eu nu am voit"[1009] . Acestea sînt cuvintele Scripturii. Şi, desigur că voi înşivă înţelegeţi că, ceea ce se numeşte acum sămînţa lui Iacov, este cu totul altceva, iar nu cum şi-ar mai putea cineva închipui că se mai poate spune despre poporul vostru. Căci nu este cu putinţă ca cei ce au fost semănaţi de Iacov să cedeze dreptul de intrare celor născuţi din Iacov şi nici ca cel care aduce poporului ocara de a nu-1 judeca demn de moştenire, ca şi cum l-ar protegui, iarăşi să i-o făgăduiască. Ci, după cum zice acolo profetul: „Şi acum tu, casă a lui Iacov, vino şi să mergem în lumina Domnului; căci EI a dat drumul poporului Lui, casei Iui Iacov, pentru că ţara lor s-a umplut, ca de la început, de ghicitori şi de prezicători" [1010] . Tot asemenea şi aici, noi trebuie să înţelegem două seminţii ale lui Iuda şi două neamuri, ca şi două case ale lui Iacov: una care s-a născut din sînge[1011] , iar cealaltă din credinţă şi din Duh.

CXXXVI.

Tot despre adevăratul Israel. Vedeţi, deci, cum vorbeşte acum poporului, după cele grăite mai sus: „După cum, găsindu-se boabe într-un

1008. Is. 42,1-4.
1009. Is. 65,9-12.
1010. Is. 2,5-6.
1011. Comp. In. 1, 13.

ciorchine, vor zice: nu-**1** distruge, fiindcă binecuvîntarea este în el, tot astfel voi face pentru cel ce-Mi slujeşte Mie. Din cauza lui, Eu nu-i voi nimici pe toţi". Iar după aceasta adaugă: „Şi voi scoate sămînţa cea din Iacov şi din Iuda" [1012]. Este lămurit, prin urmare, că, dacă El Se va mînia atît de mult împotriva acelora şi dacă ameninţă că numai puţini dintre ei vor mai rămîne, făgăduieşte, totuşi, că va scoate pe alţii, care să locuiască în muntele Lui. Şi aceştia slnt aceia pe care a zis că-i va semăna[1013] şi-i va naşte[1014] ; căci voi, nici atunci cînd vă cheamă nu-L suferiţi şi nici atunci cînd vă vorbeşte nu-L ascultaţi, ci, ceva mai mult, aţi făcut răul înaintea Domnului[1015]. Iar ceea ce a covîrşit răutatea voastră a fost că aţi urît pe Dreptul pe care L-aţi ucis, ca şi pe aceia care au primit de la El să fie aşa cum sînt, adică pioşi, drepţi şi iubitori de oameni. Astfel: „Vai de sufletul lor, zice Domnul, fiindcă au plănuit sfat rău împotriva lor înşile, zicînd: Să punem mîna pe cel drept, fiindcă ne este nefolositor" [1016] . Căci voi nu aţi jertfit lui Baal, ca părinţii voştri şi nici nu aţi adus prăjituri armatei cerului[1017] , în locuri umbrite, sau pe înălţimi, cu toate acestea aţi făcut ceva mai rău, fiindcă nu L-aţi primit pe Hristosul Lui. într-adevăr, cel ce-L dispreţuieşte pe Acesta, dispreţuieşte voinţa lui Dumnezeu şi cel ce-L insultă şi-L urăşte, urăşte şi insultă, în chip lămurit, şi

pe Cel ce L-a trimis pe El; iar dacă cineva nu crede în El, nu crede propovăduirilor profeților, care L-au bine-vestit şi L-au propovăduit tuturor[1018] .

CXXXVII.

Îndemnuri şi reproşuri adresate Iudeilor. Deci, fraților, să nu spuneți nimic rău cu privire la Cel Răstignit şi nici să nu luați în derîdere loviturile pe care El le-a primit şi prin care este cu putință tuturor vindecarea, după cum şi noi am fost vindecați[1019]. Căci ar fi fost frumos ca, încredințîndu-vă cuvintelor Scripturii, să vă circumcideți împietrirea inimii, întrucît circum-ciderea trupească pe care voi o aveți, o aveți nu datorită vreunei idei înnăscute în voi, fiindcă ea v-a fost dată vouă ca un semn, iar nu ca o lucrare de îndreptățire, după cum ne silesc să înțelegem cuvintele Scripturii. Deci, mărturisindu-L împreună cu noi, ca Fiu al Iui Dumnezeu, nu-L ocăriți şi nici, încrezîndu-vă în învățăturile fariseilor, nu-L

1012. Is. 65,8-9.
1013. Comp. Ier. 38,27.
1014. Comp. Iez. 36, 12.
1015. Is. 65, 12.
1016. Is. 3,9-10.
1017. Comp. Ier. 7, 18. „Armata cerului" menționată aici arată, fără îndoială pentru sfîntul Iustin, ca şi pentru profetul Ieremia — ținînd seama de diferența timpului — divinitățile astrale de origine babiloniană.
1018. Comp. In. 5,23,46.
1019. Is. 53,5.

luați în derîdere pe împăratul lui Israel, după rugăciune, aşa cum vă învață căpeteniile sinagogilor voastre să faceți. Căci, dacă cel ce se atinge de cei care nu sînt bine-plăcuți lui Dumnezeu este întocmai ca acela care se atinge de pupila ochiului lui Dumnezeu[1020], cu cît mai mult, cel ce se atinge de cel iubit al lui Dumnezeu[1021]. Iar că acest lucru este altfel, s-a dovedit îndeajuns. Fiindcă ei continuau să tacă, am zis:

— Acum, o, prieteni, am să vă citez şi Scripturile, aşa cum au fost ele traduse de cei şaptezeci. Căci atunci cînd vi le-am citat, mai înainte, aşa cum le aveți voi, am voit numai să încerc să văd care era părerea voastră. Astfel, citindu-vă Scriptura, care zice: „Vai de ei, fiindcă au plănuit sfat rău împotriva lor înşile, spunînd. . .", am adăugat aşa cum au tradus cei şaptezeci: „Să punem mîna pe Cel drept fiindcă ne este nefolositor", cu toate că, la începutul discuției noastre, ceea ce voi înşivă voiți să spuneți că s-a zis: „Să legăm pe Cel drept, fiindcă ne este nefolositor"[1022] , a rămas aşa precum voiți voi să citiți. Dar voi făceați atunci altceva şi mi se pare că n-ați dat ascultare, aşa cum trebuie, cuvintelor mele. Fiindcă, însă, şi acum ziua este gata să se termine (căci soarele este aproape să apună), voi adăuga doar un singur lucru, la cele spuse pînă acum, şi apoi voi termina. Ceea ce voiesc să vă spun acum, ați auzit şi mai înainte, în cele spuse de mine[1023] . Cu toate acestea mi se pare că este drept ca să reiau, din nou şi acum lucrul acesta.

CXXXVIII.

Noe şi Potopul. Cunoaşteţi, desigur, prietenilor, că în Isaia s-a zis de către Dumnezeul Ierusalimului: „în timpul potopului lui Noe, te-am mîntuit" [1024] . Şi, ceea ce a zis Dumnezeu este că taina oamenilor care aveau să fie mîntuiţi s-a întîmplat în timpul potopului. Căci dreptul Noe, dimpreună cu ceilalţi oameni din timpul potopului, adică cu femeia, cu cei trei fii ai lui şi cu femeile lor, care erau în număr cu toţii de opt, au fost un simbol al zilei celei de a opta[1025] cu numărul, în care S-a arătat Hristosul nostru înviat din morţi şi care, în ceea ce priveşte puterea, este întotdeauna cea dintîi. într-adevăr, Hristos fiind întîiul-născut al întregii zidiri[1026], El S-a făcut, iarăşi, început al unui alt neam, adică al celui renăscut de El, prin apă, credinţă şi lemnul care a avut în el taina Crucii, tot aşa

1020. Zah. 2,8.
1021. Comp. Ef. 1,6.
1022. Is. 3,9-10.
1023. A se vedea cap. XVII, 2 şi cap. CXXXIII, 2.
1024. Comp. Is. 54, 8-9.
1025. Sfîntul Iustin înfăţişează aici din nou valoarea simbolică a numărului „opt" ca o ipoteză convenţională a unei săptămîni de opt zile, dintre care ultima a fost pusă în evidenţă de Iisus, prin învierea Lui.
1026. Col. 1, 15.

cum şi Noe a găsit mîntuirea în lemn, dimpreună cu cei ai lui, fiind purtat de acesta pe deasupra apelor. Deci, cînd profetul a zis: „în timpul lui Noe te-am mîntuit", după cum am arătat mai înainte, zice aceasta deopotiivă poporului aceluia, care este credincios către Dumnezeu şi are simboalele acestea. Moisi, avînd un toiag în mînă, a trecut poporul vostru prin Marea Roşie. Voi gîndiţi că el a vorbit numai neamului vostru sau pămîntului. Cum însă, după cum spune Scriptura, în timpul potopului, tot pămîntul a fost acoperit de potop, iar apa s-a ridicat cu cincisprezece coţi deasupra tuturor munţilor, este lămurit că el nu a vorbit pămîntului, ci poporului care s-a încrezut în el, căruia i-a şi pregătit de mai înainte un loc de odihnă în Ierusalim[1027] , după cum s-a dovedit prin toate simboalele din timpul potopului. Şi am zis că, prin apă, prin credinţă şi prin lemn, cei care se pregătesc şi se pocăiesc de cele ce-au păcătuit, vor scăpa de judecata lui Dumnezeu, care va veni.

CXXXIX.

Noe şi fiii săi. De altfel, în timpul lui Noe a mai fost profeţită şi o altă taină că se va săvîrşi, pe care însă, voi nu o ştiţi. Şi aceasta este astfel: în binecuvântările cu care Noe a binecuvîntat pe cei doi fii ai lui, el a blestemat pe fiul celui de-al treilea fiu al lui. Căci Duhul cel profetic nu avea să blesteme pe fiul care a fost binecuvîntat de Dumnezeu, dimpreună cu ceilalţi doi, dar, pentru că pedeapsa păcatului trebuia să fie asupra întregului neam al fiului, care a rîs de goliciunea tatălui lui, a pornit blestemul de la fiul acestuia[1028] . în cele ce a spus, el a prezis că cei care se vor naşte din Sem, vor stăpîni posesiunile şi locuinţele lui Chanaan şi iarăşi, că cei ce se vor naşte din Iafet, vor stăpîni, cele ce fiii lui Sem au stăpînit, luînd de Ia cei ai lui Chanaan, smulgîndu-le cu forţa de la fiii lui Sem, în acelaşi chip în care şi fiii lui Sem le-au smuls cu forţa de la fiii lui Chanaan şi le-au stăpînit. Că astfel s-a întîmplat, ascultaţi. Voi, cei care vă trageţi după neam din Sem, aţi venit, după voinţa lui Dumnezeu, în pămîntul fiilor lui

1027. Dar sfîntul Irineu, V, XXX, 4 (P.G. VII, 1207) nu vorbeşte aici despre Ierusalimul cel ceresc, ci de împărăţia de o mie de ani din Ierusalimul Iudeii. A se vedea şi capit. LXXXI, 3.
1028. Comp. Fac. 9.
1029. „Fiii lui Iafet" arată aici pe cuceritorii romani.

Chanaan şi l-aţi stăpînit. Că, iarăşi, fiii lui Iafet[1029] , după judecata lui Dumnezeu, venind şi ei asupra voastră, v-au smuls pămîntul cu forţa şi l-au stăpînit, este de asemenea lămurit. Acestea au fost spuse în chipul următor: „S-a trezit Noe de pe urma vinului şi a cunoscut cîte i-a făcut fiul lui cel mai tînăr. Şi a zis: Blestemat să fie copilul lui Chanaan şi să fie serv fraţilor lui. Şi a zis:

Binecuvântat este Domnul Dumnezeul lui Sem şi Chanaan să fie servul lui. Lărgească Domnul pe Iafet şi să locuiască el casele lui Sem, iar Chanaan să fie servul lui" [1030] . Astfel, fiindcă două popoare au fost binecuvîntate, cele din Sem şi din Iafet, şi fiindcă cele din Sem sînt cunoscute ca cele dintîi care au pus stăpînire pe casele lui Chanaan, iar după ele au fost prezise că cele din Iafet vor succeda celor dintîi la stăpînirea aceloraşi posesiuni, şi fiindcă amîndoror acestor popoare li s-a dat spre servire unul şi acelaşi popor, cel din Chanaan, Hristos urmînd puterii Părintelui celui Atotputernic, care I-a fost dată Lui, a venit chemînd la prietenie, la binecuvîntare[1031], la pocăinţă şi la locuirea laolaltă, care urmează să fie în acelaşi pămînt al tuturor sfinţilor şi a cărui stăpînire le-a făgăduit-o, după cum s-a dovedit mai înainte. Din cauza aceasta, oamenii de pretutindeni, fie servi, fie liberi, crezînd în Hristos şi cunoscînd adevărul din cuvintele Lui şi ale profeţilor, ştiu că vor fi laolaltă cu El, în pămîntul acela şi că vor moşteni bunurile cele veşnice şi nestricate.

CXL.

Iacov şi soţiile lui. De aici şi Iacov, după cum am spus mai înainte[1032] , fiind o figură a lui Hristos, a luat în căsătorie pe cele două serve ale celor două femei libere ale lui, născînd cu ele fii, pentru ca să vestească de mai înainte, că Hristos va primi la Sine şi pe toţi aceia dintre fiii lui Channan care sînt în neamul lui Iafet, deopotrivă cu cei liberi şi-i va socoti drept copii şi moştenitori laolaltă: iar aceştia sîntem noi, dar voi nu puteţi să înţelegeţi aceasta, pentru că nu puteţi să beţi din izvorul cel viu al lui Dumnezeu, ci beţi numai „din gropile cele sparte, care nu pot păstra în ele apă", după cum spune Scriptura[1033] . Iar gropi sparte şi fără de apă sînt acelea pe care vi le-au săpat dascălii voştri înşişi, după cum spune lămurit Scriptura[1034] ; ei, care vă învaţă învăţături şi porunci omeneşti. Ceva mai mult, ei se înşeală pe ei înşişi, odată cu voi, socotind că, fiind în genere din sămînţa cea după trup a lui Avraam[1035], chiar dacă sînt păcătoşi, necredincioşi şi neascultători faţă de Dumnezeu, li se va da totuşi împărăţia cea veşnică, ceea ce Scripturile au dovedit că nu este aşa. Căci, dacă ar fi aşa, atunci Isaia n-ar fi mai spus: „Dacă Domnul Savaoth nu ne-ar fi lăsat nouă o sămînţa, am fi fost ca Sodoma şi ca Gomora" [1036] , iar

Iezechiel n-ar fi zis că: „Chiar dacă Noe, Iacov şi Daniel ar cere fii şi fiice, nu li

1030. Fac. 9, 24-27.
1031. IPt. 3,9.
1032. A se vedea capit. CXXXIV, 1.
1033. Ier. 2,13.
1034! Is. 29* 13; Comp. Mt. 15, 9.
1035. Comp. Mt. 3, 9.
1036. Is. 1,9.

se va da lor; căci nici tatăl în locul fiului, nici fiul în locul tatălui, ci fiecare va fi

pierdut pentru păcatul lui şi fiecare va fi mîntuit pentru dreptatea pe care o va fi săvîrşit" [1037] . Şi, iarăşi, Isaia n-ar fi zis că: „Vor vedea mădularele călcătorilor de lege; viermele lor nu va înceta, iar focul lor nu se va stinge şi vor fi spre privelişte oricărui trup" [1038] . Tot astfel, Domnul nostru n-ar fi zis, după voința Părintelui şi a Stăpînului tuturor, care L-a trimis: „Vor veni de la apusuri şi de la răsărituri şi se vor odihni dimpreună cu Avraam, Isaac şi Iacov, în împărăția cerurilor, iar fiii împărăției vor fi aruncați întru întunericul cel mai din afară" [1039]. Şi am dovedit îndeajuns în cele de mai înainte, că cei care au fost cunoscuți de mai înainte ca nedrepți şi cei care, fie dintre îngeri, fie dintre oameni aveau să fie astfel, sînt răi nu din cauza lui Dumnezeu, ci sînt astfel fiecare din cauza lui, adică după cum fiecare se va arăta a fi.

CXLI.

Despre Pocăință. Pentru ca nu cumva să aveți motiv să ziceți că trebuia ca Hristos să fie răstignit şi că trebuia ca în neamul vostru să fie călcători de lege, pentru că nu putea fi altfel, am spus mai înainte, la locul potrivit, că Dumnezeu intenționînd ca îngerii şi oamenii să urmeze voia Lui, a voit să-i facă liberi în ceea ce priveşte săvârşirea dreptății, înzestrîndu-i cu rațiune pentru a şti de cine au fost făcuți şi prin cine există acum, ei, care mai înainte, nu existau, dînd totodată şi legea de a fi judecați de El, atunci cînd vor săvîrşi ceva împotriva dreptei rațiuni. De aceea, atunci cînd săvîrşim răul, noi oamenii şi îngerii sîntem vădiți prin noi înşine, dacă mai înainte nu ne pocăim. Căci, dacă cuvîntul lui Dumnezeu prevesteşte, în genere, că unii dintre îngeri şi dintre oameni vor fi pedepsiți, face aceasta fiindcă El i-a cunoscut pe aceştia de mai înainte, că aveau să fie răi, iar nu fiindcă Dumnezeu i-ar fi făcut astfel. Aşa că, dacă se vor pocăi, toți cei ce vor voi să dobîndească milă de la Dumnezeu vor putea să o dobîndească, iar Cuvîntul propovăduieşte că unii ca aceştia vor fi fericiți, zicînd: „Fericit acela, căruia Domnul nu-i va socoti păcatul" [1040]. Cu alte cuvinte, numai cel ce se va pocăi de păcate va lua iertarea păcatelor de la Dumnezeu, iar nu cum vă înşelați voi pe voi înşivă şi cum se înşeală şi alții ca voi, cu privire Ia cele de mai sus, spunînd că, şi dacă ar fi păcătoşi, fiindcă cunosc totuşi pe Dumnezeu, Domnul nu le va socoti lor păcatul. Mărturie cu privire la aceasta avem unul dintre păcatele lui David, pe care acesta **1**-a făcut din cauza lăudăroşeniei, care păcat numai atunci i-a fost iertat, cînd, după cum se scrie, a plîns şi s-a jeluit[1041].

1037. Iez: 14, 14-20; 18, 4-20; Deut. 24, 26.
1038. Is. 66, 24.
1039. Mt. 8, 11-12.
1040. Ps. 31,2.

Şi dacă unuia ca acestuia nu i s-a dat iertarea pînă nu s-a pocăit, ci i s-a dat iertarea numai atunci cînd a plîns şi a făcut acestea, acest mare împărat, acest uns şi profet, cum, atunci, cei necurați şi pierduți cu totul pot avea nădejde că păcatul lor nu va fi socotit de Domnul, atîta vreme cît ei nu se vor jelui, nu-şi vor lovi pieptul şi nu se vor pocăi ? Şi fapta aceasta singură a păcatului lui David față de femeia lui Urie, o, voi, bărbați, arată că, dacă patriarhii au avut mai multe femei, n-au făcut aceasta ca o curvie ci că ceea ce se săvîrşea prin ei a fost o iconomie şi tot felul de taine. Căci dacă ar fi fost îngăduit ca cineva să ia femeia pe care o vrea, cînd o vrea şi deci să ia cîte femei vrea, ceea ce fac oamenii din neamul

vostru pe tot pămîntul unde se aşează şi unde sînt trimişi, luîndu-şi femei în numele căsătoriei, cu atît mai mult i s-ar fi îngăduit lui David să facă lucrul acesta.

Spunînd acestea, o, prea iubitule Marcus Pompeius[1042], m-am oprit aici.

CXLII.

Despărțirea lui Iustin de Tryfon. Tryfon, tăcînd cîtva timp, a zis apoi:

—Vezi că discuția noastră nu s-a făcut dintr-o dorință profesională de a discuta. în ce mă priveşte pe mine, mărturisesc că am fost în chip deosebit de plăcut impresionat de întîlnirea noastră şi socotesc că şi tovarăşii mei se găsesc în aceeaşi stare sufletească, ca şi mine: căci am aflat mult mai mult decît am aşteptat şi decît era cu putință să aştepte cineva vreodată. Dacă ar fi fost cu putință să facem lucrul acesta mai des, am fi folosit şi mai mult, cercetînd cuvintele Scripturii. Fiindcă, însă, tu eşti gata de îmbarcare şi zi de zi aştepți să porneşti pe mare dacă vei pleca, să nu-ți fie silă să-ți aduci aminte de noi, ca de nişte prieteni.

—în cît mă priveşte, i-am răspuns eu, dacă ar fi să mai rămîn, aş voi ca, în fiecare zi, să fac aceasta cu voi. Fiindcă aştept, însă, ca să mă îmbarc, cu

1041. Ps. 26,2, urm.

1042. Cît priveşte identitatea acestui Marcus Pompeius, căruia sfîntul Iustin îi dedică acest *Dialog cu Tryfon,* ea nu poate fi definitiv stabilită. Desigur că Marcus Pompeius va fi fost o personalitate în lumea creştină de atunci. Printre asemenea personalități creştine cu acest nume, în epoca respectivă, cunoaştem pe un Marcu, întîistătătorul Bisericii din Alexandria; un alt Marcu, episcopul Aeliei (Ierusalimului) reconstruit sub Hadrianus şi în fine pe Marcu, celebrul gnostic, care a putut fi ortodox, mai înainte de a se despărți de credința comună. Sfîntul Iustin,care era din Naplusa, va fi avut prilejul să cunoască probabil mai bine dintre cei trei pe Marcu, episcopul Aeliei, decît pe' ceilalți. Dar faptul acesta nu poate constitui un argument sigur că acestuia i-a fost dedicat' *Dialogul cu Tryfon.* A se vedea G. Archambault, *Justin,Dialogue avec Tryphon,* voi. II, Paris, 1909, p. 309-310.

îngăduința şi cu ajutorul lui Dumnezeu, vă sfătuiesc ca, începînd lupta aceasta măreață pentru mîntuirea voastră să vă siliți să dați preferință Hristosului Dumnezeului celui Atotputernic, mai mult decît dascălilor voştri.

După aceasta, ei au plecat, urîndu-mi mîntuire şi din călătoria mea şi de orice alt rău.

Iar eu, rugîndu-mă pentru ei, am zis: Nu pot să vă urez nimic altceva mai bun, o, voi, bărbați, decît ca, cunoscînd că prin această cale s-a dat înțelepciune fiecărui om, să faceți şi voi, la fel cu noi şi să credeți că Iisus este Hristosul lui Dumnezeu.

INDICE REAL Şl ONOMASTIC

A

Aaron; *Dialog (-Di),* XXXVII, LXIV, LXXXVI, XC, XCVII Abel;
Di, XCIX
Achile; *Apologia I* (- Al), XXV
Adam; *Di,* XIX, LXII, LXXXVIII, XCIX, CUI, CXXIV, CXXXI, CXXXII
adevăr; *Al,* II, V, XII, XVI, XVIII, XXVIII, XLIV, LIII, LXV, LXVII, *Apologia 2 (-A2),* II, III, XIII, *Di,* III, VII
Adonis ; Al, XXV
adunare (duminicală); *Al,* LXV
Afrodita ; *Al,* XXV
Agara; *Di,* LVI
Ahaz; *Di,* XLIII, LXVI, CXXXV Ahor; *Di,*
CXXXV Alexandria ; A2, II
Alianţă (Nouă); *Di,* XIV, XXIV, XXXIV, XLIII, LI; — veche; *Di,* XVIII, XXVII, XXXIX, XLIV
Alkeme; *Di,* LXIX
Amalek; *Di,* XLIX, XC, XCI, CXXXI
amoniţi; *Di,* CXIX
Amathul; *Di,* XXII
amaxobi (sciţi); *Di,* CXVII
Amhlochus ; *Al,* XVIII
Amos ; *Di,* XXII
Anania ; *Al,* XLVI
Antiohia ; *Al,* XXVI
Antinous ; Al, XXIX
Antoninus Pius (Titus Aelius Hadrianus Antoninus Augustus); *Al,* I, LXVIII
apa vieţii; *Di,* XIV, VI
apostol, i; *Al,* XLII, XLIX, LIII, LXI, LXIII, LXVI, LXVII; *Di,* XLII, LXXV, LXXVI, LXXXVIII, CVI, CIX, CXIX; — mincinoşi; *Di,* XXXV
Appolon ; *Al,* XXV
Arabia; Al, LXII, *Di,* XXIV, LXXVII, LXXVIII, LXXXVIII. Cil, CUI, CVI, CXIX
Archestrate; A2, XV
Ariadna ; *Al,* XXI
Argos; *Di,* I
Asclepios ; *Al,* XXI, XXII, XXV, LIV, *Di,* LXIX Asia ; *Al,*
LXVIII
Asiria, asirieni; *Di,* XLIII, LXVI, LXXVII, LXXXIII, CUI, CXXIII ateu, i; *Al,* V, VI, X,
XIII, XVI, LXVIII;
A2, III ; *Di,* XVII, XLVII, LXXVII, LXXX, XCII, CXX
Athena ; *Al,* LXIV
Atotţiitorul (Dumnezeu); *Di,* XVI, XXII, XXXVIII
Aussis ; *Di,* LXXV, CVI
Avraam; *Al,* XLVI, LXIII; *Di,* XI, XVI, XIX, ,XXIII, XXV, XXVII, XXXIII, XXXV, XXXVII, XLIII, XLIV, XLVI, XLVII, LVI, LVII, LVIII, LIX, LX, LXVI, LXXV, LXXVI, LXXX, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, XCII, CI, CVI, CXIII, CXIX, CXX, CXXVI, CXXVII, CXXX, CXL.
Azaria ; *Al,* LXXV, CVI
Azot; *Di,* CXXXII

B

Baal; *Di,* XLVI, CXXXVI
Babei; *Di,* CI Babilon ; *Di,* LII,
CXV Bachius ; *Al,* II
baia (botezului); *Al,* LXI; *Di,* XIII, XVIII, XLIV; — pocăinţei; *Di,* XIV, LXXXVIII
barbar, i; *Al,* V, VII, LX, LXVIII, Di", CXVII
Barcochebas ; *Al,* XXXI
bazilidieni; *Di,* XXXV
Bethel, *Di,* LVIII
Bethleem, Al, XXXIV, Di, LXXVIII, Cil,
cm
Bethfage (sat); *Di,* LIII bine ; AI, XXVIII, XLIII,
XLIV, LXI Boanerghees (Fiii tunetului) *Di,* CVI
botez, (a) boteza; *Di,* XIV, XIX, XXIX,
XLIII, LI; — cu Duh Sfînt,*Di,* XXIX Bosor ; *Di,*
XXVI Briseis; Al, XXV bun (Dumnezeu), *Al,* XIV

C

Cain; *Di,* XCIX
Canaan; *Di,* LVIII, CXIII, CXXXIX, CXL
Cappareteea (sat); *Al,* XXVI
carieni; *Di,* CXIX
Cârmii; *Di,* XCIX
Carnuti (localitate); *Al,* LXVIII
cărturari; *Di,* XVII
Cel Prea Înalt (Dumnezeu); *Di,* XXXI, XXXII, XXXIII
Cezar j *Al.* XVII; *A2,* II
Chaleb; *Di,* CXIII
Cbaldeean, *Al,* LIII
Chipul lui Dumnezeu; *Al,* IX
circumciziune; *Di,* XI, XVI, XVIII, XIX, XXIII, XXIV, XXVIII, XXIX, XXXIII, XLI, XLIII, XLVI, XCII, CXIII, CXIV, CXXIII, CXXXVII
Claudiu ; *Al,* XXVI, LVI
Core (fiica lui Zeus); *Al,* LXIV
Corint; *Di,* I
Corint Socraticul; *Di,* I

Creator (Dumnezeu); *Al,* XIII, XXI, XXVI, LVIII, LXVII; *Di,* XXXV, XXXVIII, XLVIII, L, LV, LVI, LXVII, LXXXIV, CXVI, CXVII
credinţă, (a) crede; *Al,* X, XIII, XLIX, LIII, LIV, LXV, A2, IV, *Di,* XIII, XX, XXIII, XXIV, XLIV, XLVII, LII, LIII, LXXX, XCII, CX, CXVIII, CXIX, CXXXVIII
Crescens (filozof); A2, III, XI
creştin, i; *Al,* IV, VII, VIII, IX, XII, XVI, LIII, LXVIII ; A2, I, II, III, VI, XII, XIII; *Di,* I, X, XVII, XXXV, XLIV, XLVII, LXIII, LXIV, LXXX, XCVI, XCVII, CX, CXVII
cruce; *Al,* LV *Di,* XL, LXXII, XC, XCI, XCVII, CV, CVIII, LXI, CXXXIV **Cuvîntul lui Dumnezeu;** *Al,* XXII, XXXII, XXXIII, XXXVI, XLVI, LX, LXIII, LXIV, LXVI; A2, VI, VIII, IX, X, XIII; *Di;* XXIII, XXXVIII, XLIX, LII, LVI, LVII, LX, LXI, LXII, LXVII, LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, LXXXVI, LXXXVII, CII, CV, CXXI, CXXV, CXXIX, CXLI
Cyrenius; *Al,* XXXIV

D

Damasc; *Di,* XXII. XLIII, LXVII, LXXVII, LXXVIII
Danae, *Al,* XXI; *Di,* LXVII
Daniel; *Di,* XIV, XXXI, XLIV, XLV, LXXIX, LXXXVII, CXXVI, CXL
David, *Al,* XXXV, XL, XLI, XLII, XLV; *Di,* XII, XIV, XIX, XXII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIV, XXXVI, XLII, XLIII, XLV, LV, LVI, LXIII, LXIV, LXVIII,
LXX, LXXIII, LXXIV, LXXVI, LXXIX, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, XCVI, C, CXVIII, CXX, CXXI, CXXIV, CXXVI, CXLI **Debora;** *Di,* LVIII
demon, i; *Al,* V, XIV, XXVI, XL, XLV, LIV, LVIII, LXII, LXIII, LXIV; A2, V, VI, VII, VIII, X, XI, Di. XIX, XXX, LV, LXXIII LXXVI, IXXIX, LXXXIII, XCI, CXIX, CXXI, CXXXI, CXXXIII, -răi; *Al,* V, IX, X, XII, XXI, XXIII, XXVIII, XLIV, LVIII; *A2,* VII, X, XIII, *Di,* LXXVIII
destin; *Al,* XLIV; A2, VII,
Deucalion; A2, VII
diacon, *i ; Al,* LXV, LXVII
didascal; *Al,* LIX
diaspora; *Di,* CXVII
diavol, i; AI, XXVII, Di, LXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXXII, CUI, CXV, CXVI, CXXV
Dionysios; Al, XXI, XXV, LIV, LXIX **Dioscuri;** *Al,* XXI
Domnul (Dumnezeu); *Al,* XVI, XL, XLI, XLIV, XLV, L, LI, LII, LIII, LXI, LXIII; *A2,* VI; *Di,* XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XXI, XXII, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XLI, XLIII, XLIX, L, LIII, LV, LVI, LVIII, LIX, LX, LXI, LXIII, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXXII, LXXIII, LXXIV, LXXVI, LXXIX, LXXXI, LXXXIII, LXXXV, XCII, XCVII, XCVIII, CUI, CV, CIX, CXIII, CXIV, CXV, CXVIII, CXXI, CXXIII, CXXIV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXXIV, CXXXV, CXXXVI
Dodona; Al, XVIII
drept, -ate ; *Al,* III, XV, XX, XL, *Di,* III, IV, XI, XX, XXIII, XXIV, XXV, XXVIII, XLIV, XLV, L, LII, LXIV, LXV, XCIII, XCVI, CII, CV, CX, CXX
Duhul Sfînt; *Al,* XXXII, XXXIII, LIV, LX, LXI, LXIV, LXVII, *Di,* IV, VII, IX, XXV. XXXII, XXXIII, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XLIX, LII, LIV, LVI, LXI, LXXIII, LXXIV, LXXVII, LXXXIV, LXXXVII, LXXXVIII, CXIII; -profetic; *Al,* XIII, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIV, XLVII, LI, LIII, LIX, LX, LXIII; *Di,* XXXII, XLIII, XLIX, LIII, LV, LVI, LXXVII, LXXXIV, CXXXIX; — lui Dumnezeu; *Al,* LX, LXIII; *Di,* XLIX, LXXXVIII, CXXIII; — duh necurat, *Di,* VII
Dumnezeu: *Al,* III, VIII, X, XI, XII, XIII, XV, XVI, XVII, XIX, XXII, XXV, XXVI, XXVIII, XXX, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXIX, XL, XLI, XLIV, XLV,
L, LIII, LVIII, LXI, LXIII, LXIV, LXVII, LXVIII; A2, I, IV, V, VI, VII, VIII, XII; *Di,* I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXVII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII,- XLIII, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI, LV, LVI, LVII, LVIII, LIX, LX, LXI, LXIII, LXIV, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXXI, LXXV, LXXVI, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVIII, LXXXIX, XCI, XCII, XCIII, XCVI, XCIX, C, CI, CII, CUI, CV, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI, CXU, CXIII, CXV, CXV1, CXVII, CXVIII, CXIX, CXX, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXIV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXIX, CXXXII, CXXXIII, CXXXIV, CXXXVII, CXXXVIII, CXXXIX, CXL, CXLII **duşman ;** *Al,* XV, XXXI

E

Edom; *Di,* XXVI, XXVIII
Efraim; *Di,* XXII, XLIII, LXVI
Egipt, -ean ; *Al* XXXI, LX, LXII, LXIII ; *Di,* XI, XXI, XXVIII, LIX, LXVIII, LXXVIII, LXXIX, XCI, CUI, CXI, CXV, CXIX, CXX, CXXIII, CXXXI, CXXXII
Elena ; *Al,* XXVI
elleni; *Al,* V, VII, XXIV, XXVI, XXXI, XLIV, LIV, LIX, LXVII, CXVII **Elisabeta ;** *Di,* LXXXIV **Elisei;** *Di,* LXXXVI **Empedocles ;** *Al,* XVIII **Emmanuel;** *Di,* XLIII, LXVI **Enoh;** *Di,* XIX, XXIII, XLIII, XLV, XCII **Epicur** j A2, VII, XII, XV **erezie** ; *Di,* XVII, LI, LXII **etiopian** ; Di, XXIV **Esau;** *Di,* LVIII, LX, CXIX, CXX **Esdra ;** *Di,* LXXII, CXX **Euharistie;** *Al,* LXV, LXVI, LXVII
eunuc ; Al, XV
Eva; *Di,* LXXXIX, LXXXIV, C, CXXIV, CXXV **evreu ;** *Di,* I
Exod ; *Di,* LIX, LXXV, CXXVII

F

Facere ; *Di,* LXXIX
farisei ; *Di,* XVIII, LI, LXXX, CII, CV, CXXXVI
Făcătorul a toate (Dumnezeu); Di, XVI, LVI, LVII, LX
Fecioara (Sf. Măria); *Al,* XXII, XXXI, XXXIII, XLVI, LIV, LXIII; *Di,* XXIII, XLIII, XLVIII, L, LVII, LXIII, LXVI, LXVII, LXVIII, LXXVII, LXXVIII, LXXXV, LXXXVII, C, CI, CUI, CV, CXIII, CXX
Felix (guvernatorul Alexandriei) *Al,* XXIX
fericire ; *Di,* I, III
fiii lui Zeus ; *Al,* XXI, XXII, LIV, LV, LVI ființă; *Al,* XV; A2, XI; *Di,* II, III filolog ; A2, XI
filozof; *Al,* II, III, IV, VII, XII, XX, XXVI, XLIV; *A2,* III, IX, X, XII, XV; *Di,* I, II, III, V, VII, VIII
Fiul lui Dumnezeu ; *Al,* VI, XII, XIII, XIV, XXII, XXIII, XXX, XXXII, XXXIII, XL, LIV, LVIII, LXIII, LXV, LXVII; A2, VI; Di, VII, XXIII, XLV, XLVIII, LXI, LXXXV, XCI, XCIX, C, CII, CUI, CV, CVI, CXIII, CXVI, CXVII, CXVIII, CXXIII, CXXV, CXXVI, CXXVII, CXXXVII
Fiul Omului; *Al,* LI; *Di,* XXXI, C, CXXV
foc (veşnic) ; *Al,* XV, XVI, XVII, LII; A2, II, VIII, IX, *Di,* XLV, XLIX
frigieni ; *Di,* CXIX

G

galilean ; *Di,* CVIII
Ganymede ; *Al,* XXI
Gavriil ; *Di,* C
Githon (sat) ; *Al,* XXVI
Ghet ; *Di,* XXII
genişti; *Di,* LXXX
Germania; *Al,* LXVIII
Gomora ; *Al,* LIII; *Di,* LV, LVI, LVII, CXL
Granianus ; *Al,* IV
Grecia ; *Di,* I

H

Halanis ; *Di,* XXII
Haran ; *Di,* LVIII
Heracles ; *Al,* XXI ; A2, XI
Hercule ; *Al,* XIV, LXVIII; *Di,* LXIX
Hermes ; *Al,* XXI, XXII
hetee ; *Di,* LXXVII '
hellenieni ; *Di,* LXXX
hiliasm ; *Di,* LXXX
Homer ; *Al,* XVIII; *A2,* X
Horeb ; *Di,* LXVII
Hristos; *Al,* IV, VIII, XIV, XV, XVII, XXIII, XXIV, XXVIII, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVIII, XL, XLI, XLII, XLV, XLVI, XLVIII, XLIX, LII, LIII, LIV, LVI, LVII, LXI, LXIII **j A2,** I, II, III, VI, VIII, X, XIII; ***Di,*** VII, VIII, IX, XI, XIV, XVII, XXV, XXVIII, XXXII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, LI, LII, LIII, LIV, LV, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX, LXXII, LXXVI, LXXVII, LXXVIII, LXXX LXXXI, LXXXIII, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX, XCII,
xcui, xciv, xcvii, xcix, c, cm, CVIII, CX, CXI, CXIII, CXIV, CXV, CXVIII, CXIX, CXX, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXIV, CXXVI, CXXVII, CXXXIII, CXXXIV, CXXXV, CXXXVI, CXXXVIII, CXXXIX, CXLI, **-cel răstignit ; *Al,*** XXI, XXXI, XXXV, XXXVIII, XLII, XLVI, L, LV, LXI; ***Di*** XI, XXX, XXXV, XXXVIII, XXXIX, XLVI, XLIX, LI, LIII, LXIII, LXVII, LXXII, LXXIII, LXXVI, LXXXVIII, XC, XCIII, XCV, **xcvi, xcvii, c, cm, cvi,** CVII, **cx,** CXII, CXV, CXVII, **cxxxn, cxxxvn,** CXLI; **-mort; *Al,*** XLVI XLIX, L, LI, LXIII ; **D/,** XIII, LXVII, LXXII, LXXXV, XCV; **-cel înviat; Al,** XLVI, XLVIII, L, LII, LXIII, LXVII, ***Di,*** XVII, XXXVI, XLI, XLV, LI, LIV, LXIII, LXXXII, LXXXV, XCV, XCVII, C, CI, CVII, CVIII, CXIII, CXVII, CXVIII, CXXXII, CXXXVII; **-cel suit la ceruri,** AI, XLVI, LIV, LXI; ***Di,*** XII, XXXII, XXXVI, XXXVIII, XXXIX, LXIII, LXXXIII, LXXXV, LXXXVII, CVIII, CXXVI, CXXXII ; **-care va veni cu slavă ; *Di,*** LII; **-Judecătorul tuturor; Di,** CXVIII
Hystaspe ; *Al,* I, XX, XLIV

I

Iacov , AI, XXXII, LIII, LXIII, *Di,* XI, XV, XXIV, XXVI, XXXV, XXXVI, XXXVII, XLIV, XLV, LII, LIII, LVI, LVIII, LIX, LX, LXIV, LXIX, LXXV, LXXVI, LXXVIII, LXXX, LXXXV, LXXXVI, X CVIII, C, CVI, CIX, CX, CXIV, CXX, CXXI, CXXIII, CXXV, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXX, CXXXI, CXXXIV, CXXXV, CXXXVI, CXL
Iafet; *Di,* CXXXIX, CXL
Iavoch ; *Di,* LVIII
idol, i; *Al,* XLI, XLIX; A2, XII; *Di,* XI, XLVI, LXV, LXX, XCI, CXIX idololatrie; *Di,* XXII, XLVI, XCIII, CXIV, CXXX
Ieremia ; *Al,* LI; *Di,* XI, XII, XXII, LXXII, LXXXVII, CXIV, CXX
Ierusalim; *Al,* XXXII, XXXIV, XXXV, XXXIX, XLV, XLVII, XLIX, LII; Di, XXIV, XXV, XXXIV, XL, LI, LIII, LXXVII, LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXIII, LXXXV, LXXXVIII, XCII, CIX, CXIII, CXV, CXVII, CXXXVIII, CXL
Ierihon ; *Al,* LXII, LXIII, CXI iartarea păcatelor; XI, LXVI; *Di,* XLIV, LIV
Iessei; A7, XXXII; Di, XXXIV, LXXXVI, LXXXVII
Iezechiel; *Ai,* LIII; *Di,* XXI, XLIV, XLV, XLII, XLVII, LI, LXXX, LXXXII, CXVIII, CXXVI, CXL
Iisus; *Al,* XXII, XXXI, XXXIII, XLVI, LV, LXIII, LXVI; A2, I, III; *Di,* XXXVI, XLVI, LII, LXVII, LXIX, LXXV, LXXVI, LXXIX, LXXXVIII, XCVII, XCIX, CIII, CVI, CX, CXI, CXII, CXIII, CXV, CXVII; -Hristos ; *Al,* XXXIV, XLII, LX, LXI, LXIII, LXVII, A2, VI, VIII; *Di,* XXIII, XXIV, XXVIII, XXX, XXXII, XXXV, XL, XLI, XLVII, XLIX, L, LI, LII, LIII, LVIII,

LXXXV, XCIII, CXIII, CXVI, CXVII; — (Iosua) Navi; *Di,* XLIX, LXI, LXII, LXXV, LXXXIX, XC, CXI, CXIII, CXV, CXXXI
Ilie,- *Al,* XLVI; *Di,* VIII, XXXIX, XLVI, XLIX, LI, LXIX, LXXXVII
impios, impietate; *Al,* IX, XXIII, XXVII, XXVIII, XLIII, LIII, LIV, LVII, LVIII; A2, II, III, X; *Di,* XXXV, XLVII
India ; *Di,* III
Ioan Botezătorul; *Di,* XLIX, L, LI, LII, LXXXIV, LXXXVIII Ioan Evanghelistul; *Di,* LXXXI Iona ; *Di,* CVII
Iordan; *Di,* XLIX, LI, LXIX, LXXXVI, LXXXVIII, CXXVI Iosif; *Di,* XXII, LXXVIII, XCI, C, CIII, ' CXXIII
Iov ; *Di,* XLVI, LXXIX, CIII
Irod; *Al,* XXXI, XL; *Di,* XLIX, LII, LXXVIII, cii, CIII
Isaia; *Al,* XXXII, XXXV, XXXVII, XLIV, XLVII, XLIX, LIII, LIV, LXI, LXIII ; *Di,* XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XLIII, XLIV, XLVI, XLIX, L, LV, LXIII, LXVI, LXVIII, LXX, LXXII, LXXV, LXXVIII, LXXX, LXXXII, LXXXIV, LXXXVII, XCI, XCVI, CII, CX, CXI, CXII, CXIV, CXVIII, CXX, CXXIII, CXXIV, CXXV, CXXXIII, CXL
Isaac; *Al,* LXIII, *Di,* XI, XXXV, XLVI, LXXII, LXXX, LXXXV, C, CXX, CXXVI, CXXVIII, CXXXV, CXL
Ismael; *Di,* CXIX
Israel; *Al,* XXXVI, LIII, LXIII, *Di,* XI, XII, XIII, XIV, XVII, XXII, XXV, XXVIII, XXXIV, LVIII, LIX, LXIV, LXI, LXVIII, XCI, XCVIII, C, CVI, CX, CXI, CXIV, CXXI, CXXIII, CXXV, CXXVI, CXXX, CXXXI, CXXXIII, CXXXIV, CXXXV, CXXXVII
israeliți; *Al,* LX, LXII; *Di,* XI, CXVII
Iuda (regat); *Al,* XXXII, XXXIV, *Di,* XI, XLIII, L, LII, LXVI, LXXVIII, LXXXII, CXV, CXX, CXXIII, CXXXV
Iudeea ; *Al,* XXXII, XXXIV ; *Di,* IX, XXX, LXXVIII
iudeu ; *Al,* XXXI, XXXII, XXXIII, XXXV, XXXVI, XXXVIII, XL, XLVII, XLIX, LII, LXIII; *Di,* XVI, LXXII, LXXX, CUI, CXXXVII
idumei; *Di,* CXIX
Iustin ; *Al,* I ; A2, I; Di, I, CXLII

I

împărăția cerurilor; AI, XV, LXI, *Di,* LXXVI, CV, CXX, CXL împărtăși (a se); *Al,* LXV, LXVI Inainte-Mergătorul; *Di,* XLIX înălțare (a lui Hristos la ceruri), *Al,* XXI, XXVI, XXXI, L, LI, LIV înger, i; *Al,* XXXIII, LXIII ; A2, V, VI,
Di, XIX, XXXIV, LVII, LVIII, LIX, LX, LXII, LXXV, LXXVIII, LXXIX, LXXXI, LXXXVIII, XCIII, CII, CXV, CXVI, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXX, CXXXI, CXL ; -răi ; A2, VII, IX;
Di, LXXVIII înțelepciune; *Al,* LI, LX; A2, III, VII;
Di, III, XXXII, LV, LXI, LXII, LXXVIII, CXXI, CXXIII învățător (Hristos); *Al,* IV, XII, XIII, XV,
XVI, XXXII; A2, IX învățătură dumnezeiască ; A2, IV, XIII;
Di, XLIX; -omenească; A2, X, *Di,* XLVIII, LXXVIII, LXXX înviere; *Al,* XIX, XXI, XXXI, LXXXII,
CVI, CXIII

J

jertfă ; *Al,* VIII; A2, V; Di, XXII, XXVIII, XLI, CXVII; -sîngeroasă ; AI, XIII; *Di,* XLIII
judecată; *Al,* III, IV, V, VIII, XXXIX, L, LVIII, LXVIII, A2, II; Di, II, XI,
XVII, XXVI, XXXIV, XXXVII, XXXVIII, XLV, XLIX, L, LVIII, LX, LXIV, CXV, CXXIII, CXXVIII, CXXXIII, CXXXIX *Jupiter* ■, A2, V

K

Kidar (localitate); *Di,* LXV
Kronos ; A2, XII

L

Laban ; *Di,* LVIII, CXXXIV Latona
; *Al,* XXV Leda ; *Al,* XXI
lege; *Al,* X, XV, *Di,* LXVIII, *A2,* VII, XI ; -lui Moisi; Di, VIII, X, XI, XXIX, XXXII, XLV, XLVII, LI, LIII, LXVII, LXXXIX, XCV, CXI, CXXIII ; -lui Hristos ; Di, XI, XII, XXXIV
Legiuitorul (Hristos); *Di,* XII, XIV, XVIII, CXXVII
Lia ; *Di,* XLVI, CXXXIV
Liban; Di, XXXIV, L
libațiuni; AI, XIII, XXIV, LXII, A2, V, XII ; Di, XXV libertate ; *Al,* XLIII, LXVIII Lot; *Al,* LIII; Di, LVI
lume ; *Al,* XV, XIX, LV, LVII, LIX, LXV, LXVII; A2, IV, VII, XV; *Di, V* luminare (baia botezului); *Al,* LXI lumină ; *Al,* LIX ; *Di,* VII, XIII, XVII, XX, XXIV, XXVI
lucruri dumnezeiești; *Di,* III; -omenești; Di, III
Lucius (creștin); *Al,* I, II Luz (localitate); *Di,* LVIII

M

Maleahi; Di, XLI, CXVIII
Mamvri; Di, LVI, LXXXVI, CXXVI
magi; *Di,* LXVIII, LXXVIII, LXXXVIII, CU, CVI magie; *Al,* XIV, XXVI, LVI Marea Roșie; Di, CXXXIX Măria (vezi Fecioară) Marcus Aurelius *; Al,* LXVIII Marcus Pompeius; *Di,* CXLI Marcion ; AI, XXVI, LVIII marcioniți; *Di,* XXXV mărturisire, (a) mărturisi; *Al,* IV, VI, XI, XVII; A2, XII; Di, XI, XXIX, LV,

LXXX, CX, CXXI
materie ; AI, IX
Melchisedec; *Di,* XIX, XXXII, LXIII, CXIII
Memoriile Apostolilor (Evangheliile) AI, LXVII; *Di,* C, CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI, CVII
Menandru ; *Al,* XX, XXVI, LVI
merişti (eretici); *Di,* LXXX
Merra; *Di,* LXXXVI, CXXXI
Miheea ; *Al,* XXXIV, CIX
milui (a); *Al,* XIV, XVIII
Minos ; *Al,* VIII
Misail; Al, XLVI
Mithra; *A l,* LXVI; *Di,* LXXVIII
Mîntuitorul; *Al,* XXXIII, LV, LXVI, LXVII; A2, VI; *Di,* VIII, XVII, XXV, XXXVI, LXXII, XCIII, XCVI
mîntuire; *Al,* XIII, XXVIII, XXXIII, LXIII ;*Di,* XI, XLVII, L, LVI, LXXIV, XCVIII, XCIX, CVI, CXXI Minucius Fundanus ; *Al,* LXVIII Moisi; *Al,* XXXII, XXXIII, XLIV, LX,
LXII, LXIII, LXIV; *Di,* XI, XIV, XIX, XX, XXIII, XXVII, XXX, XXXIV, XXXVII, XXXVIII, XLII, XLV, XLVI, XLVII, XLIX, LII, LIV, LVI, LVIII, LIX, LX, LXII, LXIII, LXIV, LXVII, LXVIII, LXIX, LXXVI, LXXIX, LXXXVII, XC, XCI, XCII, XCIII XCIV, XCVI, CIX, CXII, CXIII, CXIX, CXXVI, CXXVII, CXXVIII, CXXXI, CXXXVIII
Moab ; *Di,* XXVIII Moloc ;
Di, XXII Musonius ; A2,
VIII
moarte, (a) muri; AI, II, VIII, XI, XVIII, XIX, XXII, XLII, XLIV, XLVIII, LIII, LVII; *Di,* XII, XIV, XXIII, XXXIV, XLIV, XLVII, LXXXVIII, LXXXIX, XCVIII, C, CII, CIV, CXXI, CXXXI, CXL
Muntele Măslinilor ; *Di,* CIII

N

Natan, *Di,* CXXIII
Nazaret ; *Di,* LXXXVIII
nădejde; *Al,* XI; *Di,* XLIV
neamul omenesc; AI, XLIV, LIII, LIV,
LXIII; A2, V, XXIII, LIV, LXXXIV, XCIII, XCV, CXVIII nerecunoştinţa ; *Al,* XII
nedreptate; *Al,* II, IV, V, VII, VIII, XIV,
XV, XXI, XXIV, XXVII, XXVIII, XLIII,
LXVIII, *Di,* XI, XV, XVII, XXXV, XLVII, LXX neînsufleţit; *Al,* VIII nelegiuit; AI,
XV; *Di,* XIII, XXXVIII nemuritor (Dumnezeu);
Di, I, III, V, LXIX,
CXVIII, CXXIV ; — (sufletul); *Di,* I, III,
V
nenăscut (Dumnezeu); *.Al,* XIV, LIII, CXIV ; — (suflet); *Di,* V, VI nepătimire ; *Di,*
XLV nerecunoştinţa ; A7, XII, XXVII neschimbat
(Dumnezeu); *Al,* XIII nestricăciune ; *Al,* X ; *Di,* XI,
CXVII netrupesc (suflet); *Di,* I nevrednic (suflet);
Di, IV Ninive ; *Di,* CVII noua alianţă (vezi alianţa
nouă) nume ; *Al,* IV, IX
Noe; Di, XIX, XX, XLIV, XLV, XLVI, CXIX, CXXVII, CXXXVIII, CXXXIX, CXL

O

ofrandă ; *Al, X ; Di,* XCII
om, oameni; AI, II, III, IV, IX, X, XII, XV, XXVI, XXXI, XLII, XLIV, XLVI, L, LIII, LIV, LVI, LVII, LX, LXII, A2, III, V, VI, IX, XIII, XIV; *Di,* III, VI, IX, XI, XIII, XVII, XX, XXXIII, XXXVIII, XLII, XLIII, XLVII, XLVIII, LVII, LIX, LXIII, LXVII, LXVIII, LXXV, LXXVI, LXXIX, LXXX, LXXXVIII, XCIII, C, CI, CV, CXIII, CXXIV, CXXVII
Or , DJ, XC, XCVII
orfan ; *Al,* LXVII
Oseea ; *Di,* XIV, XIX

P

Palestina ; *Di,* I
pace ; *Al,* XII ; *Di,* XIII, XXXIV, L
păcat, (a) păcătui; *Al,* XV, XXIV, XL, L, LI; A2, II; Di, IV, XIII, XXII, XXIII, XXV, XL, XLII, XLVIII, L, LXXIX, CXVI, CXXIV, CXL, CXLI
Părinte (Dumnezeu); *Al,* VI, X, XXXII, XXXVI, XLI, LXIII; A2, IX, X, XCVII, XCIX, CXXV, CXXVIII; — al tuturor şi Stăpînul Dumnezeu; *Al,* XL, XLIV, XLVI, LX, LXI; — şi Creatorul tuturor; *Al,* VIII, LXIII; A2, X, CXVII, — ceresc; *Al,* XV, XVI; — tuturor; *Al.* XLV, XLVI; *Di,* LVIII, LX, LXXIV, LXXVI, XCV, CXV.
patimă (a) pătimi; *Al,* III, V, XII, LVII; A2, V, LVII, XCVIII, CV, CXXVI
Philaenis, A2, XV
pedeapsă, (a) pedepsi; *Al,* III, IV, VII, VIII, XI, XII, XVI, XXVIII, LII; A2, V, VIII, IX, XIII; *Di,* I, IV, XLV, XLVII, LXXXVIII; — veşnică; *Al,* VIII, XII, LVIII
Pegas ; *Al,* XXI, LIV perioadă de 1000 ani; Al, VIII
peripateticieni; *Di,* II Persefona; *Al,* XXV Perseu ;
Al, XXI, XXII, LIV, LXX perşi j *Di,* XXVIII
pios, i ; *Al,* II; *Di,* X, XIV, XXIV, LIII, XCIII
pietate; *Al,* III, V, XII; *Di,* IV, XI Petru; *Di,* C
pitagoreici; *Di,* II
pîine euharistică; *Al,* LXV, LXVI, *Di,*
XLI, CXVI Platon, -icieni; Al, VIII, XVIII,
XX,
XLIV, LIX, LX; A2, XII, XIII; *Di,* II,
IV, V, VI Pluton ;
A2, V
pocăinţă; *Al,* XV, XL, LXI; *Di,* XII, XXV, XXVIII, XXX, XL, XLIX, XCI, XCV, CVII, CVIII, CXL, CXLI
Pompeianusj Al, LXVIII
Pontius Pilat; *Al,* XIII, XXXV, XLVI, XLVIII, LXI; *A2,* VI, XXX, LXXVI, LXXXV, CII, CUI
Poseidon; A2, V
potir; *Di,* CXVII
post; Al, LX; *Di,* XV, XL, XLVI Priscus ; *Al,* I

preexistentă (lui Hristos); *Di,* LIV profet, i ; Al, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXVI, XLIII, XLIV, XLIX, L, LII, LIV, LV, LVI, LIX, LXII, LXIII; *Di,* I, VII, VIII, XXVII, XXXV, XXXVI, XXXIX, XLII, XLIX, LI, LII, LIII, LIV, LV, LXII, LXX, LXXIII, LXXV, LXXVI, LXXX, LXXXII, LXXXIV, LXXVII, LXXXIX,
xcv, c, cm, cxi, cxv, cxix, cxx,
CXXI, CXXVI, CXXVII, CXXX, CXXXIII, CXXXV, CXLI, — mincinoşi; *Di,* VII, LI, LXIX
Primul născut al lui Dumnezeu; *Al,* XXIII, LVIII, LXIII
Pronie; *Di,* I
Ptolemeu (creştin); A2, II Ptolomeu; Al, XXXI; *Di,* LXVIII, LXXI, LXXXIV
Puterea lui Dumnezeu; *Al,* XIV, XXIII, XXXIX, LX, LXVIII; A2, II, LXI; — Cuvîntului; *Al,* XLVI; — împărătească ; *Al,* XVII
Pytagora ; *Al,* XVIII; *Di,* VI Pitia;
Al, XVIII

O

Quirinus ; *Di,* LXXVIII

R

Raab ; *Di,* CXI
Rachela; *Di,* XLVI, LXXVIII, CXXXIV
Rafan (zeu); *Di,* XXII
Rama ; *Di,* LXXVIII
Rhadamante; *Al,* VIII
raţiune; *Al,* II, III, V, IX, LXVIII; A2, III, VII, IX ; *Di,* III, XX, LV, LXXXVII, CXLI
răstignire; *Al,* XXI, XXXI, XXXV, XXXVIII, XLII, LV; *Di,* LI
rătăcire; *Al,* VIII
răutate; *Al,* II, IV, VII, IX, XII, XXVIII, XLIV; *Di,* XI, XII Rebeca;
Di, XLVI, LVIII recompensă ;
Al, XIV Roma ; *Al,* XXVI, LVI
roman (popor); *Al,* I, LVI, LXVIII; *A2,* I
rugăciune; Al, XIII, XIV, XV, LXV, LXVII, LXVIII; *Di,* I, VII, LVIII, CXVII rug de foc ; Al,
LXII Ruvim; *Di,* CXX

S

Saara; *Di,* XLVI, LVI, CXIII, CXXVI Saba ; *Di,* XXXIV
sabat; *Di,* XIII, XVIII, XIX, XXI, XLIII, XLV
sacrificiu ; *Al,* LXII
Samuel; *Di,* XXXVII, LXIV, LXXXIV, CV
saduchei; *Di,* LXXV
Samaria; *Al,* LVI; *Di,* XXII, XLIII, LXVI, LXXVII, LXXVIII, CXX Sardanapal; *A2,* VII
Salem ; *Di,* CXIII Satan; *Al,* XXVIII; *Di,* LXXVI
Saturn ; *Al,* LXVII schit; *Di,* XXVIII sclav ; A2, V
Segor ; *Di,* LVI Sem; *Di,* CXXXIX Semele ; *Al,*
XXV ; *Di,* LXIX senat (roman); Al, I, LVI, LXVIII; A2,
I, II
Serenius Granianus ; *Al,* LXVIII Sibylla; *Al,* XX, XLIV Sidon; *Di,* XXXIV Simon (Petru); *Di,* C
Simon Magul; *Al,* XXVI, LVI; A2, XV, *Di,* CXX
Sion ; *Al,* XXXV, XXXIX, XL, XLVII; *Di,* XXII, XXIV, XXV, XXVII, XXXII, L, LIII, LXIV, LXX, LXXXV, CIX, CXIV
sîngele (Mîntuitorului); *Al,* LXVI, *Di,* XIII slava (lui Dumnezeu); *Di, XV;* — deşartă ; *Ai,* XV, LIII slujire; *Ai,* XVI; A2, II Socrate; AI, V, XVIII, XLVI, A2, VII, X Sofonia ; Al, XXXV
Sodoma; Al, LIII; Di, XIX, LV, LVI
LX, CXXVI, CXXIX, CXL sofist; *Al,* XIV; A2,
CXXIX Solomon; *Di,* XXXIV, XXXVI, LXI, LXII, LXIV, LXXXV, LXXXVII, CXXIX Sotades ; A2, XV
Stăpîn (Dumnezeu); *Al,* XII, XXXII, XXXVI, XLIV, XLV ; A2, VI stoici; *Al,* XX ; *A2,* VII, XIII statuie; *Al,* IX
suflet; *Al,* VIII, XIII, XV, XVIII, XIX, XXXIX, L, LI; *Di,* I, II, III, IV, V, VIII, X, XIII, XIV, XV, XXXIV, XLIV, LXXX, XCVIII, CV; — vrednic de" Dumnezeu ; *Al, V*
suferinţă; *Al,* LII; A2, XIII Syria
Palestinei; Al, I

T

Taină ; AI, XIII Tamara ; *Di,* LXXXVI Tanys (localitate); *Di,* LXXIX Tars; *Di,* XXXIV
Tatăl (Dumnezeu); Al, LXIII; *Di,* VII XVII, XXXII, XXXVI, XLIII, XLVIII, LVI, LXI, LXII, LXVIII, LXXIV, LXXV, LXXVI, LXXXVIII, XCV, C, CUI, CX, CXIII, CXIV, CXV, CXVI, CXVIII, CXXV, CXXVI, CXXVII, CXXIX, CXL
tămîiere; *Al,* XIII; *A2,* V
teoreticieni; *Di,* II
teoria ideilor; *Di,* II
Tethis ; *Al,* XXV
templu; *Al,* VIII, IX, LXII, LXVIII; *Di,* XVII, XXXIV, XXXVI, XCIX ,
Tiberius ; *Al,* XIII
Tibru ; *Al,* XXVI
Timaeos ; *Al,* LX ; Di, V
trup; *Al,* XIII, XIX; *Di,* IV, V, VI, XLII, XLVIII
Traian ; *Al,* LXVIII
Tryfon ; *Di,* I, IX, X, XI, XIV, XVIII, XX, XXIII, XXV, XXVII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXV, XXXVI, XXXVIII, XXXIX, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI, LV, LVI, LVIII, LX, LXIII, LXIV, LXV, LXVII, LXVIII, LXIX,
LXXII, LXXIV, LXXVII, LXXIX, LXXX, LXXXVI, LXXXIX, XC, CXV, CXVIII, CXXIII, CXXVI, CXXXI, CXLII Tyr; *Di,* XXXVIII

U

ucenici; *Al,* XV, LXVII; *Di,* LI, LIII, CVIII ucigaş ; A7,
XXIX Ulysse ,• *Al,*

XVIII Urbicus ; A2, I,
II Urie; D/, CXLI

V

valentinieni; *Di,* XXXV vameş;
***Al,* XV veac ; AI, XXVIII**
venirea lui Hristos (prima); *Di,* LIII; —
(a doua); Di, LIII, LXIX, CX Verrissimus; Al, I
viaţă; AI, III, XIII, XIV viciu ; *Al,* XV, XX, XLVI
virtute; AI, IV, V, XII, XXVIII, XLIII,
XLV, A2, II, IX, XI; Di, IV veşnic (Dumnezeu);
***Al,* XIII vin (amestecat cu apă la împărtăşanie);**
***Al,* LXV, LXVI Vitrassius Pollios; AI, LXVIII**
voinţa (lui Dumnezeu); *Al, X,* LXIII; *Di,*
V, XII, XXIII, CXXVIII, CXXX,
CXXXVI

Z

Zaharia ; A7, XII; Di, XLIX, LIII, LXXIX,
CVI, CXV, CXXI zeu, i; Al, V, VI, IX, XXV,
LXVIII; A2,
XI, XII, XIV; Di, LXXXIII, CXXXIV Zeus; AI,
IV, XXI, XXXIII, LIII, LIV,
LV, LVI, LXIV; A2, XII; *Di,* LXVII,
LXIX
Ziditor (Dumnezeu); A2, VI ziua
soarelui; *Al,* LXVII

Xenofon; A2, XI
Xistos; Di, I, IX

TEOFIL AL ANTIOHIEI

TREI CĂRȚI CĂTRE AUTOLIC

TRADUCERE, INTRODUCERE, NOTE ŞI INDICE
DE
PR. D. FECIORU

INTRODUCERE

Despre Teofil al Antiohiei avem foarte puține ştiri;pe unele le găsim în singura lui lucrare ce ni s-a păstrat — Cele Trei cărți către Autolic — iar pe altele în istoricii Eusebiu al Cezareii şi Ieronim; şi unul şi altul ne dau o listă a lucrărilor lui Teofil şi ne spun că a fost episcop al Antiohiei; Eusebiu îl dă ca al şaselea episcop al Antiohiei din anul 169 pînă în anul 177 (I. B., IV, 20; Cron. la anul 2185), iar Ieronim îl consideră cînd al şaselea episcop al Antiohiei (De vir. UI., XXV), cînd al şaptelea episcop, socotind pe sfîntul apostol Petru ca primul episcop al Antiohiei (Epist. 121, c. 6).

Teofil era de origine păgînă, născut, după cum spune în lucrarea sa, în regiunile învecinate cu fluviile Tigru şi Eufrat: „celelalte două rîuri, numite Tigru şi Eufrat, sînt bine cunoscute de noi, ele sînt vecine cu regiunile noastre" (II, 24). Era probabil fiul unor oameni cu stare, care i-au putut da o instrucție aleasă, pentru că Cele trei cărți către Autolic ni-l arată foarte bun cunoscător al literaturii şi filozofiei greceşti. O. Barden-hewer este de părere — neacceptată de G. Bardy —, că Teofil avea şi cîteva cunoştințe de limbă ebraică, pentru că tîlcuieşte în greceşte numele evreieşti: Sabbaten, Eden şi Noe: „Evreii numesc ziua a şaptea „Sabbaten"; şi se traduce în greceşte prin: „şapte" (II, 12); Cuvîntul „Eden" este un cuvînt ebraic şi înseamnă „desfătare" (II, 24); „Noe", un nume evreiesc, care în limba greacă se tîlcuieşte „odihnă" (III, 19). După propria sa mărturisire, a îmbrățişat creştinismul în urma citirii cărților Sfintelor Scripturi: „Şi eu nu credeam în învierea morților, dar acum, după ce am înțeles bine aceste lucruri, cred, am dat de Sfintele Scripturi ale sfinților profeți, care prin Duhul lui Dumnezeu au prezis pe cele de mai înainte aşa cum s-au întîmplat, pe cele prezente aşa cum se întîmpla, iar pe cele viitoare în ordinea în care se vor împlini. Luînd aşadar dovadă de cele întîmplate, prezise de mai înainte, nu mai sînt necredincios, ci cred, supunîndu-mă lui Dumnezeu" (1,14).

Ajuns episcop al Antiohiei, Teofil şi-a îndreptat activitatea sa pastorală în două direcții: 1. zidirea sufletească şi instruirea credincioşilor săi

prin comentarii la Scriptură şi cuvîntări catehetice, ţinute noilor convertiţi; şi 2. combaterea ereziilor, împotriva cărora a şi scris.

Data morţii sale nu este sigură. Eusebiu dă ca an al morţii lui Teofil anul 177; dar Teofil, la sfîrşitul lucrării către Autolic (III, 27), vorbeşte de moartea împăratului Marcu Aureliu, care s-a întîmplat în 180; deci la această dată Teofil trăia. Unii cercetători au căutat să explice această nepotrivire, inventînd doi Teofili: un Teofil, episcop al Antiohiei, care moare, după cum spune Eusebiu, în anul 177, şi un alt Teofil, laic nu episcop, autor al celor Trei cărţi către Autolic. Acestei ipoteze, însă, i se opun două fapte: 1. Şi Eusebiu şi Ieronim îl dau pe Teofil, episcopul Antiohiei, ca autor al celor Trei cărţi către Autolic; 2. Toată lumea e de acord că datele cronologice din lucrările istorice ale lui Eusebiu sînt în cea mai mare parte aproximative. Urmează că moartea lui Teofil, episcopul Antiohiei, trebuie pusă după anul 180, probabil în jurul anului 185, după opinia majorităţii patrologilor.

Martirologiul roman înscrie numele lui Teofil, episcopul Antiohiei, la 13 octombrie; Sinaxarul Bisericii Constantinopolitane nu face nici o menţiune de numele său.

SCRIERI

Din multele scrieri ale lui Teofil, au ajuns pînă la noi numai apologia sa: Trei cărţi către Autolic. Cine este acest Autolic, nu ştim. Era, însă, un bărbat studios, de o vîrstă cu Teofil, care-şipetrecea tot timpul în biblioteci: „Că nu pregeţi, îi spune Teofil, de ţi-ar fi cu putinţă, să stai şi noaptea în biblioteci" (III, 4). Probabil că Teofil l-a cunoscut şi s-a împrietenit cu el în'tîlnindu-l într-o bibliotecă, pentru că amîndoi erau îndrăgostiţi de studii şi de carte; pentru Teofil stă mărturie mulţimea de poeţi, scriitori şi filozofi citaţi în scrierea sa, rod al unui contact direct cu lucrările lor, nu al folosirii florilegiilor, cum susţin unii cercetători, iar pentru Autolic, spusele lui Teofil. Şi se poate că acolo creştinul, cu tăria credinţei sale, care pulsează în fiecare rînd al apologiei sale, s-a confruntat cu păgînul, care se lăuda cu zeii lui şi se mîndrea cu frumuseţea gîndirii şi culturii greceşti. Şi e cu putinţă ca acolo, într-o bibliotecă, să fi început discuţia între cei doi prieteni, care a dat naştere lucrării pe care o avem astăzi. început al discuţiei l-a făcut poate chiar Autolic, care se lăuda cu zeii lui, că spune Teofil: „Aşadar, o, prietene, pentru că m-ai zăpăcit cu cuvintele tale deşarte, lăudîndu-te cu zeii tăi de piatră şi de lemn, făuriţi, turnaţi, sculptaţi sau pictaţi, care nici nu văd, nici nu aud — că sînt idoli şi lucruri de mîini omeneşti — ba încă mă mai numeşti în bătaie de joc creştin, ca şi cum aş purta un nume urît, ei bine, mărturisesc că sînt creştin şi port acest nume iubit de Dumnezeu" (I, 1).

Vorbindu-i de Dumnezeu, Autolic îi spune: „Arată-mi pe Dumnezeul tău !". Teofil îi răspunde, vorbindu-i de fiinţa lui Dumnezeu: Dumnezeu este mai presus de toate; depăşeşte toate posibilităţile noastre de cunoaştere; nu poate fi văzut cu ochii trupului, ci cu ochii sufletului şi numai de cei care au curate inimile şi viaţa; se poate înţelege însă din lucrurile Sale şi din purtarea de grijă pe care o are de întreaga lume.

Desăvîrşit, Dumnezeu va putea fi văzut la învierea morţilor. „Dar tu nu crezi în învierea morţilor ! îi spune Teofil. Cînd va fi învierea morţilor, atuncea, vrînd-nevrînd, vei crede; dar credinţa de atunci va fi socotită necredinţă, dacă acum nu crezi" (I, 8).

La replica lui Autolic: „Arată-mi cel puţin un om înviat din morţi, ca văzîndu-l să cred !", Teofil îi răspunde:

„Mai întîi ce lucru mare este dacă crezi după ce ai văzut săvîrşită învierea !"

în continuare, Teofil îi arată cum sînt zeii paginilor, ai grecilor şi ai egiptenilor; zeii grecilor sînt mîncători de copii, desfrînaţi, ucigaşi, beţivi, iar zeii egiptenilor sînt şerpii, animalele domestice, animalele sălbatice, vieţuitoarele din mare.

Prima discuţie dintre cei doi prieteni, care formează cartea întîia (14 capitole), a luat sfîrşit fără ca Autolic să se lase convins. Şi cu toate că discuţia a fost aprinsă, cu toate că Autolic i-a vorbit aspru lui Teofil şi i-a socotit o nebunie spusele sale, totuşi cei doi s-au despărţit unul de altul „cu foarte mare prietenie" şi s-a dus fiecare la casa lui (II, 1).

Celelalte două cărţi, a doua (38 de capitole) şi a treia (30 de capitole), nu mai sînt transcrieri ale discuţiilor dintre cei doi prieteni, ci lucrări scrise de Teofil şi trimise lui Autolic. Amîndouă sînt scrise la rugămintea lui Autolic.

Teofil acceptă cu plăcere rugămintea şi la începutul cărţii a doua îi spune: „Deşi sînt neiscusit la cuvînt, totuşi vreau acum în această scriere să-ţi dovedesc mai precis zadarnica ta strădanie şi deşartă religie în care te găseşti, totodată doresc să-ţi fac cunoscut adevărul cu ajutorul cîtorva istorii de-ale voastre, pe care le cunoşti din citit, dar pe care poate că nu le înţelegi" (II, 1).

Potrivit acestui plan, Teofil prezintă mai întîi absurditatea credinţei în zei şi contrazicerile poeţilor şi scriitorilor păgîni cu privire la zei şi la originea lumii, apoi expune, cu bogate comentarii ale textului biblic, doctrina despre facerea lumii şi facerea omului, despre rai şi izgonirea omului din rai, despre potop şi genealogiile neamului omenesc, despre, cultul lui Dumnezeu şi poruncile lui Dumnezeu. Şi pentru ca păgînul Autolic să nu se simtă cu totul străin în faţa noii doctrine, Teofil, la sfîrşitul acestei cărţi, împlinind'şi ultima parte a planului său trasat la începutul ei, vine în sprijinul demonstraţiei sale şi cu texte din literatura păgînă, care, după cum însuşi se exprimase, nu au fost înţelese poate cum trebuie de prietenul său. Ilustrarea aceasta o face cu.un fragment lung de 84 versuri din Sibila, profetesă între păgîni, în care se află aceeaşi doctrină ca şi în cărţile sfinte ale creştinilor şi cu numeroase citate din poeţii şi scriitorii greci, care conţin idei, apropiate de cuvintele profeţilor, despre dreptate, despre judecată şi pedeapsă, despre purtarea de grijă a lui Dumnezeu, despre pieirea lumii prin foc.

Teofil îşi încheie această a doua scriere cu un memento pe măsura intelectuală a prietenului său: „Trebuie, dar, ca cel care este amator de ştiinţă să şi iubească ştiinţa. Caută deci să stai de vorbă cu creştinii, ca şi prin viu grai să afli adevărul" (II, 38).

Autolic n-a fost convins. O spune chiar Teofil: „Cînd stai de vorbă cu mine, socoteşti încă basm cuvîntul adevărului" (III, 1). Mai mult, Autolic, pentru a veşteji

entuziasmul cu care Teofil i-a prezentat şi interpretat cărțile lui Moisi şi ale profeților, le atacă spunîndu-i că „sînt scrise de curînd şi noi" (III, 1).

Pentru a respinge acest nou atac, Teofil îi adresează o altă scriere: Cartea a treia. Dar înainte de a demonstra vechimea scrierilor creştine, Teofil, în capitolele 2—15, respinge acuzațiile de imoralitate şi de antropofagie, aduse de păgîni creştinilor, arătînd superioritatea doctrinei creştine şi curățenia vieții creştinilor, în opoziție cu desfrîul, adulterul şi incestul profesat de poeții şi scriitorii păgîni, chiar de Platon „cel mai curat dintre filozofi", care rînduieşte ca femeile să fie comune tuturor, şi în opoziție cu pervertirile sexuale, incestul şi crimele zeilor: creştinii cred într-un singur Dumnezeu şi se supun poruncilor lui Dumnezeu de a trăi în dreptate, de a fi căşti, de a iubi pe duşmani, de a se supune autorităților. „Departe de creştini, spune Teofil, de a gîndi să facă nişte fapte ca acestea ! La ei castitatea este o realitate, înfrînarea se practică, monogamia se păstrează, curăția se păzeşte, nedreptatea este izgonită, păcatul este smuls din rădăcină, dreptatea este trăită, legea stăpîneşte, cinstirea de Dumnezeu se săvîrşeşte, Dumnezeu se mărturiseşte, adevărul este prețuit, harul nu se pierde, pacea ne acoperă, cuvîntul sfînt ne povățuieşte, înțelepciunea ne învață, viața se încununează, Dumnezeu împărăteşte" (III, 15). In capitolele 16—30, Teofil, folosind cronologia dată de Biblie şi scrierile istoricilor păgîni, demonstrează, cu cifre, că religia creştină este mai veche decît toate celelalte religii, pentru că scrierile lui Moisi sînt scrise cu 900 sau 1000 de ani înainte de războiul troian, iar scrierile profeților sînt mai vechi decît scrierile tuturor scriitorilor păgîni.

La sfîrşitul cărții, Teofil îi recomandă lui Autolic citirea Sfintelor Scripturi, spunîndu-i: „Deci, dacă vrei, citeşte-le cu atenție, ca să-ți fie ție sfetnic si arvună pentru adevăr" (III, 30).

Nu ştim dacă Autolic a fost convins pînă la urmă de adevărul expus şi apărat de Teofil, deşi s-ar putea admite această posibilitate, dacă ne gîndim la insistența cu care Autolic îi cerea lui Teofil noi lămuriri asupra religiei creştine, dar e sigur că lucrarea episcopului Antiohiei a convins şi a adus pe mulți la creştinism, după cum o arată aria sa de răspîndire, Africa şi Galia, respectiv Tertulian şi Irineu, care o cunosc.

SCRIERI PIERDUTE

în cele *Trei cărți către Autolic,* Teofil menționează unele/ lucrări ale sale, care tratează subiecte în directă legătură cu teme atinse în treacăt în apologia sa.

1. *Despre demon:* „Demonul se numeşte şi drac, pentru că a fugit pe furiş de Dumnezeu; mai întîi era înger. Dar despre subiectul acesta este mult de spus; de aceea trec acum peste el, pentru că l-am tratat în altă parte" (II, 28).

2. *„Despre istorii",* titlu dat de Teofil, probabil în mai multe cărți, în care vorbea despre genealogia fiilor lui Adam şi ai lui Noe: „Şi eu am scris despre acestea . . . în prima carte a lucrării mele *„Despre istorii"* (II, 30; să se vadă şi: II, 31, 34 şi III, 19).

3. *Despre zei şi viața lor desfrînată:* „Pentru ce să mai înşir faptele lor . . . cînd am vorbit mai cu deamanunțul despre ei într-o altă carte ?" (III, 3).

Eusebiu al Cexareii (I. B., IV, 24) şi Ieronim (De vir. IU., XXV) au cunoscut, în afară de apologia care ni s-a păstrat şi alte lucrări ale lui Teofil:

1. *Cuvîntări catehetice;*

2. ***Contra ereziei lui Hermogen,*** **în care, după Eusebiu, Teofil se serveşte de mărturii scoase din Apocalipsa lui Ioan;**

3. ***Contra lui Marcion.***

F. Loofs a încercat să demonstreze, dar fără succes, că sfîntul Irineu a folosit în ***Adversus Haereses*** **această lucrare a lui Teofil şi că pe baza citatelor din ea poate fi chiar reconstituită în linii mari.**

Sfîntul Irineu, pe lîngă aceste lucrări menţionate şi de Eusebiu, ne spune că a citit şi alte lucrări ale lui Teofil:

4. ***Comentar la Evanghelii;***

5. ***Comentar la Proverbe;***

6. Tot Ieronim, în Epistola 121 către Algas, c. 6, scrie că Teofil a alcătuit o ***Armonie a Evangheliilor.***

în 1575, Margarin de la Bigne a editat la Paris în ***Bibliotheca Sanctorum Patrum,*** **sub numele lui Teofil al Antiohiei, un comentar în latineşte al Evangheliei, reprodus de I. C. T. Otto în:** ***Corpus apologetarum christianomm saeculi secundi,*** **Jena, 1861, p. 278—324. Th. Zahn a socotit că poate demonstra că Teofil este autorul comentarului; dar cercetările de mai tîrziu au arătat că acest comentar este o compilaţie de la sfîrşitul secolului V din Ciprian, Ambrozie, Ieronim, Pseudo-Arnobiu cel Tînăr şi Augustin.**

PUNCTE DE DOCTRINĂ

1. Le-a revenit antiohienilor meritul de a îmbogăţi vocabularul creştin cu noi termeni teologici, care au fost acceptaţi şi folosiţi de teologia creştină posterioară cu sensul ce li s-a dat la început. Primul antiohian este sfîntul Ignatie Teoforul, care foloseşte pentru întîia oară în literatura creştină termenul de „creştinism" (xpiOTiavtouâc:) pentru a arăta noua situaţie creată în lume prin învăţătura lui Hristos şi termenul de „Biserica catolică" (nadoXiurj 'EKKXnaia), adică universală, sobornică, pentru a arăta atît unitatea de doctrină a Bisericii în opoziţie cu comunităţile eretice, aşa de diversificate din punct de vedere doctrinar, cît şi universalitatea ei, întinderea ei în spaţiu, ecumenicitatea ei. Al doilea antiohian, tot un episcop, Teofil, care pune în circulaţie termenul de „Treime" (Tpîaq), pentru a arăta unitatea lui Dumnezeu în cele trei persoane şi termenii „Cuvîntul imanent" (A070C 'evSid&eToq) şi „Cuvîntul rostit" (A070C irpo<popiic6q), pentru a arăta cele două stări ale Cuvîntului: înainte de crearea lumii $i la crearea lumii. In sfîrşit tot lui Teofil îi revine meritul de a acorda omului un loc cu totul deosebit; îl situează îndată după persoanele Sfintei Treimi: „In al patrulea loc, spune Teofil, este omul, ca să fie astfel: Dumnezeu, Cuvînt, înţelepciune, om" (II, 15) şi-l defineşte „operă veşnică": „Dumnezeu pe toate le-a socotit secundare, numai facerea omului, operă veşnică, o socoteşte vrednică de mîinile Sale" (II, 18). Iar peste două veacuri, tot un antiohian, sfîntul Ioan Gură de Aur, îi consacră omului cele mai frumoase pagini din literatura creştină universală. In sfîrşit, Teofil este cel dintîi scriitor creştin care vorbeşte şi de inspiraţia Noului Testament: sfîntul Ioan Evanghelistul este numit „purtător de Duh" (II, 22), iar epistolele sfîntului apostol Pavel „cuvînt dumnezeiesc " (III, 14).

2. Faţă de mulţimea dumnezeilor cu care se lăuda Autolic, Teofil afirmă cu tărie unitatea lui Dumnezeu, monarhia lui Dumnezeu, cum îi place să o numească (II, 4, 8, 35, 38; III, 7); iar acestei monarhii îi găseşte un termen nou: Treime, care exprimă şi unitatea lui Dumnezeu, şi cele trei persoane ale dumnezeirii: Dumnezeu

(Tatăl), Cuvîntul, înțelepciunea, cărora Teofil le găsește o preînchipuire în lumea creată: primele trei zile ale creației (II, 15). Chiar dacă acest nou termen teologic n-ar fi creația lui Teofil, așa cum vor mulți patrologi, ci l-a folosit luîndu-l din tradiția bisericească antiohiană, totuși meritul lui nu-i mai puțin mare; i-a dat o circulație universală. Autolic, care nu concepea pe zei decît sub formă materială, îi cere lui Teofil să-i vorbească de chipul lui Dumnezeu. Teofil îi răspunde că despre chipul lui Dumnezeu nu se poate vorbi și nici nu poate fi văzut cu ochi trupești, pentru că Dumnezeu este „în slavă, fără de hotar; în măreție, de neînțeles; în înălțime, mai presus de pricepere; în putere, neegalat; în înțelepciune, fără de asemănare; în bunătate, de neajuns; în facerea de bine, mai presus de cuvînt. De-aș spune că e lumină, vorbesc de o făptură a Lui; de-aș spune că e cuvînt, vorbesc de începutul creației Lui; de-aș spune că e minte, vorbesc de gîndirea Lui; de-aș spune că e duh, vorbesc de suflarea Lui; de-aș spune că e înțelepciune, vorbesc de o odraslă a Sa; de-aș spune că e tărie, vorbesc de stăpînirea Sa; de-aș spune că e putere, vorbesc de lucrarea Lui; de-aș spune că e purtare de grijă, vorbesc de bunătatea Lui; de-aș spune că e împărăție, vorbesc de slava Lui; de-aș spune că e domn, vorbesc de El ca judecător; de-aș spune că e judecător, vorbesc de dreptatea Lui; de-aș spune că e Tată, vorbesc de toate cîte le are; de-aș spune că e foc, vorbesc de mînia Lui" (I, 3); este domn, pentru că domnește peste toate; este Tată, pentru că El este înainte de toate; este creator și făcător, pentru că este ziditorul și făcătorul universului; este foarte înalt, pentru că este mai presus de toate; este atotțiitor, pentru că ține și cuprinde totul" (I, 4). Dumnezeu nu poate fi văzut cu ochii trupului; poate fi văzut însc de cei care au deschiși ochii sufletului, de cei care trăiesc în curăție și sînt fără de păcate (I, 2, 5, 7); dar cînd omul va îmbrăca nestricăciunea, va vedea după vrednicie pe Dumnezeu (I, 7). Dumnezeu este nefăcut și fără de început, neschimbat și nemuritor. Din veșnicie, înainte de crearea universului, Dumnezeu a născut Cuvîntul imanent (Aâyoq 'evS id&eroq) și înțelepciunea Sa (II, 10). Dumnezeu a creat lumea din nimic (tel- OUK *OVTUV) prin Cuvîntul Său, Care din Cuvînt imanent ajunge în actul creației Cuvînt rostit* (A0700 77poipoptKoc) *(ÎL, 22). Termenii 'euS*laiîeToc *și* npoyoptKOț *au putut fi luați de Teofil, așa cum s-a spus, din Filon sau din filozofia stoică, dar episcopul Antiohiei a făcut din ei termeni cu o semantică nouă, le-a dat un alt conținut, așa cum creștinismul a dat alt conținut templelor păgîne, făcînd din ele biserici creștine. Cuvîntul este Dumnezeu, Fiu al lui Dumnezeu, născut din Dumnezeu (II, 22). Dumnezeu, Tatăl universului, trimite, cînd vrea, Cuvîntul Său în vreun loc oarecare și acolo „este auzit, este văzut și Se găsește în acel loc" (II, 22). în rai, cu Adam a vorbit Cuvîntul: „Iar Cuvîntul lui Dumnezeu, prin Care a făcut pe toate, fiind puterea și înțelepciunea Lui, luînd chipul Tatălui și Domnului universului, mergea prin rai, în chipul lui Dumnezeu, și vorbea cu Adam. Că însăși dumnezeiasca Scriptură ne învață că Adam a zis că a auzit glasul. Iar glasul ce este altceva decît Cuvîntul lui Dumnezeu, Care este și Fiu al Lui ?" (II, 22). Negreșit scopurile sale apologetice, de a demonstra vechimea religiei creștine, l-au făcut pe Teofil să nu vorbească deloc în lucrarea către Autolic despre nașterea și viața Mîntuitorului Hristos. Poate tot aici stă explicația că Teofil derivă numele de creștin (xpioriavos) nu de la xpiarot;, numele Domnului Iisus Hristos, ci de la xpwroq, adjectivul de la* xpiw *(I, 12). A treia persoană a Sfintei Treimi este Sfîntul Duh, numit*

de Teofil şi Înțelepciune (II, 10). Duhul Sfînt dă viață creației (II, 10), acoperă întreaga creație (I, 5), a grăit prin profeți (II, 33),a inspirat pe Moisi şi pe profeți (II, 30), învață pe creştini (II, 33).

3. Omul, „opera veşnică" a lui Dumnezeu (II, 18), este plăsmuire a lui Dumnezeu şi icoană a Sa (I, 4). Pentru om a pregătit Dumnezeu mai dinainte lumea (II, 10) şi tot pentru om a creat Dumnezeu raiul, „pentru ca omul să locuiască într-un loc mai bun şi într-un ținut deosebit" (II, 23), cu plante şi cu pomi, care nu erau în alt pămînt decît în rai (II, 24). Omul n-a fost făcut „nici cu totul muritor, nici desăvîrşit nemuritor" (II, 24), ci cu voință liberă (II, 27): „Prin fire omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor Dacă l-ar fi făcut dintru început nemuritor, l-ar fi făcut dumnezeu; şi iarăşi, dacă l-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu este pricina morții lui. Aşadar nu l-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci capabil şi de una şi de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea şi avea să ajungă Dumnezeu; şi iarăşi, dacă se îndrepta spre faptele morții, neascultînd de Dumnezeu, el însuşi avea să fie pricina morții sale, că Dumnezeu l-a făcut pe om liber, cu voință liberă" (II, 27).

După ce l-a făcut pe om din pămînt, Dumnezeu l-a luat „din pămîntul din care a fost făcut şi l-a mutat în rai", pentru a-i da prilej de propăşire, „ca să ajungă desăvîrşit, ba încă să ajungă şi Dumnezeu" (II, 24). Omul a fost pus în rai ca „să-l lucreze", adică să păzească porunca lui Dumnezeu, după cum tîlcuieşte Teofil (II, 24). Omul, însă, n-a păzit porunca lui Dumnezeu, a mîncat din pomul cunoştinței — care „nu cuprindea moartea, ci neascultarea; că rodul acestui pom nu era altceva decît cunoştința, iar cunoştința este bună, dacă este folosită cum trebuie" (II, 25) — şi Dumnezeu l-a pedepsit, izgonindu-l din rai. Păcatul săvîrşit de om a adus asupra lui osteneală, durere, întristare şi moarte (II, 25). Tot păcatul lui Adam este pricina că viețuitoarele au ajuns rele din bune şi blînde cum erau, cînd le-a creat Dumnezeu: „Cînd a păcătuit stăpînul, au păcătuit şi roabele. Cînd însă omul va alerga iarăşi să le facă pe cele ale firii, atunci şi fiarele îşi vor dobîndi blîndețea de la început" (II, 17). Izgonirea omului din rai a fost o mare binefacere făcută omului de Dumnezeu, pentru ca omul să nu rămînă pe veci în păcat, ci, datorită acestei pedepse, să se pocăiască, să ajungă mai bun prin învățătură şi să se reîntoarcă iarăşi în rai, după înviere şi judecată (II, 26).

4. Răul nu-i creația lui Dumnezeu, „pentru că toate cele create de Dumnezeu au fost bune şi bune foarte" (II, 17). Răul a intrat în lume prin ispita demonului, care mai întîi era înger (II, 28). Demonul se mai numeşte satan — „Cel care a vorbit atunci prin şarpe cu Eva" — ți'se mai numeşte si drac, pentru că a fugit pe furiş de la Dumnezeu (II, 28). Demonii au lucrat asupra poeților (II, 8).

5. Negreşit, scopul apologetic al scrierii sale de a apăra în fața păgînului Autolic unitatea lui Dumnezeu şi credința în învierea morților şi de a dovedi, bazat pe cronologie, vechimea creştinismului, a făcut pe Teofil să nu se ocupe de soteriologie. Aminteşte doar în treacăt de mărturi-

sire, de pocăinţă şi de botez: „ca oamenii să primească pocăinţă şi iertare de păcate prin apă şi prin baia naşterii din nou" (II, 16); dar acordă un loc deosebit Bisericii, deţinătoarea mijloacelor de mîntuire, asemănînd-o cu insulele locuite, care au porturi primitoare: „Şi după cum în mare stnt insule locuite, cu apă bună de băut, cu pomi roditori, care au ţărmuri de care te poţi apropia şi porturi în care-şi pot găsi refugiul cei prinşi pe mare de furtuni, tot aşa a dat Dumnezeu în această lume, înv aiurată şi înviforată de păcate, adunări, adică sfintele biserici, în care sînt, ca în insule, porturi primitoare, adică învăţăturile adevărului, spre care aleargă cei care vor să se mîntuiască, cei care s-au îndrăgostit de adevăr şi vor să scape de urgia şi judecată lui Dumnezeu" (II, 14). Şi după cum în mare stnt şi insule stîncoase, lipsite de apă şi neroditoare, de care nu te poţi apropia decît cu preţul pierderii vieţii, tot aşa şi în lume sînt ereziile, oare pierd pe cei ce se apropie de ele, căci sînt conduse nu de Cuvîntul adevărului, ci de piraţi (II, 14).

6. Raportul dintre Biserică şi Stat este fixat de Teofil prin raportul creştinilor faţă de împărat; creştinii nu se închină împăratului cum fac paginii, ci îl cinstesc, pentru că Dumnezeu i-a încredinţat dregătoria de împărat .şi, pentru că Dumnezeu a rînduit să fie cinstit cu cinstea legiuită (1,11).

7. Niciunul din scriitorii şi părinţii bisericeşti creştini n-a avut atîta preţuire ca Teofil pentru poporul iudeu şi pentru marile lui personalităţi. Preţuirea lui merge pînă acolo că numeşte strămoşi ai săi pe iudei (III, 20, 21), pe Avraam (III, 28) şi pe David (III, 25). Dacă n-ar fi spus el însuşi că s-a convertit „cînd a dat de Sfintele Scripturi ale sfinţilor profeţi" (I, 14), ar fi trebuit să-l socotim de origine iudaică, nu numai pentru simpatia sa faţă de poporul iudeu, dar şi pentru revolta ce şi-o manifestă, cînd preotul şi istoricul egiptean Manethos, în lucrarea sa „Istoria Egiptului", spune că iudeii au fost izgoniţi din Egipt „pentru că erau plini de lepră" (III, 23).

8. Faţă de cultura şi Kteratura clasică, poziţia lui Teofil este negativă. Pentru el scriitorii, poeţii şi filozofii greci sînt nişte oameni ticăloşi, cu mintea coruptă, care scriu spre laudă şi slavă deşartă (I, 1); n-au cunoscut adevărul, se contrazic nu numai între ei, ci chiar cu ei înşişi (III, 3); singur Platon „pare a fi cel mai curat dintre filozofi" (III, 6), dar şi el se aseamănă cu ceilalţi filozofi, cînd „legiuieşte deschis că femeile trebuie ţă fie comune tuturor" şi cînd nu cunoaşte adevărul cu privire la cronologia lumii (III, 6, 26, 29). Dacă se găseşte cîte un pic de adevăr în scrierile lor, acesta e împrumutat din Sfintele Scripturi, pentru a face „învăţăturile lor vrednice de credinţă" (I, 14). Această atitudine nedreaptă faţă de filozofii mai vechi sau de cei contemporani lui Teofil, este adesea prezentă în operele apologeţilor. Cultura pagină era respinsă în bloc, ceea ce conducea uneori la exagerări, întrucît este ştiut că Biserica — de îndată ce a fost recunoscută ca atare — a preţuit pe unii filozofi, ca fiind inspiraţi adeseori de un duh favorabil concepţiei creştine. Socrate şi Platon sînt uneori prezenţi în picturile bisericeşti, ceea ce denotă comprehensiunea doctrinei creştine pentru adevărurile exprimate de gînditorii necreştini.

9. Cu mult mai bogat ar fi fost ansamblul gîndirii lui Teofil, dacă ar fi ajuns pînă la noi cel puţin Cuvîntările catehetice, Comentaru.1 la Evanghelii şi Comentarul

la Proverbe. Am fi avut prin Teofilgîndirea creştină din a doua jumătate a secolului al doilea a Bisericii apostolice din Antiohia, pentru că Teofil a fost un erudit dublat de un teolog însuflețit de o puternică credință, de un teolog episcop, nu un teolog laic, pentru că altfel gîndeşte şi scrie teologul care e episcop şi altfel gîndeşte şi scrie teologul care e laic.

*
* *

Teofil a fost valorificat diferit. Antichitatea creştină l-a folosit, iar Ieronim apreciază stilul său ales şi elegant. Cercetătorii noi, însă, îl judecă diferit: unii nu-i acordă nici o prețuire, ba ajung chiar pînă la calificări jignitoare, alții merg pe linia pozitivă a primuluipatrolog, Ieronim. Mai întîi, teologii care îl denigrează. J. Geffcken îl socoate „un palavragiu superficial, la care stilul şi vocabularul se iau la întrecere cu sărăcia gîndirii". A. Puech, în „Les apologistes grecs" are nişte calificative ca acestea: „erudiția lui Teofil este mai mult de fațadă decît de fond"; „Teofil pare puțin prost cînd spune că Dumnezeu nu este un arhitect ca ceilalți"; „adesea stilul îi este improvizat şi impersonal"; „a condamnat filozofia, fără să fi înțeles nimic din ea"; „apologet superficial, scriitor care improvizează cu o uşurință banală"; „lipsit de originalitate şi ştiință adîncă"; „acest Tațian fără talent, care este Teofil, nu merită în general în el însuşi decît puțin interes".

G. Bardy, în DThC, nu este atît de pornit ca Geffcken şi Puech, totuşi îi subapreciază aportul teologic şi literar: „Cultura sa generală este de mîna a doua. A consultat cu mai multă plăcere florilegiile decît lucrările originale; iar cînd se amestecă în cronologie, se mulțumeşte să aducă, fără a controla, datele găsite ici şi colo. De altfel scrie rău şi nu ştie să compună o lucrare. Merge mai mult la hazard, decît să urmărească un plan determinat; se lasă prins de digresiuni, iar neclaritatea se ia la întrecere cu inexactitatea". Şi e surprinzător că grăieşte aşa un om de talia lui Bardy.

Să auzim acum şi cealaltă parte ! „Teofil, spune O. Bardenhewer, scrie uşor şi curgător, într-un stil proaspăt şi vioi". „Teofil se arată în lucrarea sa către Autolic, scriu]. Leitl şi Dr. Andreas Frh.DiPauli, ca un om de mare erudiție şi de o proeminentă agerime. Apărarea pe care o face revelației creştine este desăvîrşită. In toate demonstrațiile sale este clar şi uşor de înțeles, fără însă să cruțe contribuția spirituală a cititorului. Stilul său este simplu şi elegant, fără emfază şi adîncimi de gîndire căutate". J. Tixeront: „Inferior lui Iustin şi Atenagora în adîncime filozofică, Teofil este superior în cultură literară, întinsă şi variată. Citise mult, dar lecturile sale nu înăbuşiseră în el nici gîndirea şi nici vederile personale". D. S. Balanos: „Incontestabil, Teofil este un scriitor de o mare cultură şi agerime de minte, cu un stil simplu şi elegant".

Atîtea voci, pentru şi contra, îl arată pe Teofil al Antiohiei un scriitor mare, precum şi este.

LITERATURA

Manuscrise. Aretas al Cezareii Capadociei (f între 932—935), acest mare bibliofil şi filolog, din a cărui bibliotecă provin cele mai valoroase manuscrise ale antichităţii clasice şi creştine, aflate astăzi în bibliotecile din Paris, Londra, Roma, Moscova, Atos, Atena, Veneţia — din biblioteca lui este celebrul Codex Klarkianus din Londra cu scrierile lui Platon, care stă la baza ediţiilor critice ale acestui filozof grec — nu a inclus în codicele în care a adunat scrierile apologeţilor creştini, aflat astăzi în Biblioteca Naţională din Paris — Codex Parisinus gr. 451 — lucrarea apologetică a lui Teofil al Antiohiei. Probabil că nu avea cunoştinţă de ea. Dar lucrarea lui Teofil nu s-a pierdut, ci ni s-a transmis pe altă cale prin trei manuscrise:

1. *Codex Venetus graecus 496,* care se află în Biblioteca Sfîntul Marcu din Veneţia, scris în secolul XI; manuscrisul aparţinuse cardinalului Visarion;

2. *Codex Bodleianus graecus miscelaneus 25,* păstrat în Biblioteca Bodleiană din Oxford, scris în secolul XV;

3. *Codex Parisinus graecus 887,* păstrat în Biblioteca Naţională din Paris, scris în 1540 de Constantin Paleocappa.

Ultimele două manuscrise derivă din manuscrisul veneţian.

Ediţii: **Prima ediţie a celor *Trei cărţi către Autolic* se datoreşte lui Jean Frisius, tipărită la Ziirich în 1546; au urmat mai multe ediţii, între care a lui Prudentius Maran, Paris, 1742, reprodusă în *Migne, Patrologia greacă,* voi. 6, col. 1023—1068. în 1861 Ioann. Carol. Theod. Otto tipăreşte o nouă ediţie în: *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi,* voi. VIII, Jena. Ediţii separate: S. Frasca, *Justinus, Apologie;* Segue:**

***Theophilus Antiochenus, Gli tre libri ad Autolico,* Teste, versione, introd., Torino, 1938;**

G. Bardy în: Sources Chre'tiennes, 20, Paris, 1948.

Traduceri: a) în *franceză:* J. Sender, *TheophUe d'Antioche,* Trois livres â Autolycus, Paris, 1948 (Sources Chre'tiennes, 20). b) în *germană:* J. Leitl — Dr. Andreas Frh. Di Pauli, *Des heiligen Theophilus Bischofs von Antiochien Drei Bucher an Autolykus,* Aus dem griechischen iibersetzt, ed. II, Kempten-Miinchen, 1913 (Bibliothek der Kirchen-văter, 14); c) în *italiană:* S. Frasca, *Op. cit.,* la ediţii; E. Rapisarda, *Teofilo di Antiochia,* Torino, 1937; d) în *română:* St. G. Brădişteanu, *Către Autolic, Apologie în trei cărţi de Teofil, episcopul Antiohiei,* Traducere şi studiu, Bucureşti, 1906.

Studii: G. Bardy, *TheophUe d'Antioche* (saint), sixieme eveque de cette viile, sous le rigne de Marc Aurele, în: Dictionnaire de theologie catholique, voi. XV, 1, col. 530—536. O. Clausen, *Die Theologie des Theophilus von Antiochien,* în: Zeitschrift fur wissenschaftliche Theologie, 46 (1903), p. 81-141; 195-313. E. Erbes, *Die Lebens-zeit des Hippolytus nebst des Theophilus von Antiochien,* în: Jahrbîicher fur prot. Theologie, 14 (1888), p. 611—656. J. Geffcken, *Zwe'i griechische Apologeten,* Leipzig, 1907. R. Grant, *Notes of the Texte of Theophilus,* în: Vigiliae Christianae, 12 (1958), p. 136—144. R. M. Grant, *The Problem of Theophilus,* în: The Harvard Theological Review, 43 (1950), p. 179-196. R. M. Grant, *Scripturea, Rhetoric and Theology,* în: Vigiliae Christianae, 13 (1959), p. 33—45. R. M. Grant, *Theophilus of Antioch to Autolycus,* în: Tne Harvard Theological Review, 40 (1947), p. 227-256. O. Gross, *Die Gotteslehre des Theophilus,* Chemnitz, 1896. Acelaşi, *Die Weltentstehungslehre des Theophilus,* Jena, 1895. A. Harnack, *Der angebliche Evangelienkommentar des Theophilus von Antiochien,* Leipzig, 1883. Acelaşi, *Theophilus von Antiochien und das Neue Testament,* în: Zeit schrift fur Kirchengeschichte, 11 (1890), p. 1-21. P. C. Hristu, 'O *QeoipiXoq AvrioxeCas*

flepl *avdpwnov* Tesalonic, 1957. Acelaşi, ©eoVXoc *'emonoiux;* ÂiriOYeiac, în: *QprjOKevTuctl nai '-qâuifi eyKVicXona&eia,* Atena, voi. VI, col. 393—396. G. Karaban-geles'H *ireplOeâbS&aoKdkia. deaptkov rtjs* Xmoxeiac, Leipzig, 1891. F. Loofs, *Theophilus von Antiochien Adversus Marcionem und die andern theologischen Quellen bei Irenăus,* Leipzig, 1930. P. Nautin, *Notes critiques sur Thiophile d'Antioche,* in: Vigiliae Christianae, 11 (1957), p. 212—225. F. Ogara, *Aristidis et Epistolae ad Diognetum cum Theophilo Antiocheno cognatio,* în: Gregorianum, 1944, p. 74—102. K. Otto, *Gebrauch neutestamentlicher Schriften bei Theophilus voii Antiochien,* în: Zeitschrift fur histo-rische Theologie, 29 (1859), p. 617-622. L. Paul, *Der Begriff des Glaubens bei dem Apologeten Theophilus,* în: Jahrbuch fur protestantische Theologie, 1 (1875), p. 546— 559. A. Pommrich, *Des Apologeten Theophilus von Antiochien Gottes* — und Logoslehre, Leipzig, 1904. A. Puech, *Les apologistes grecs du Il-e siecle,* Paris, 1912, p. 207—227.

H. Quentin, *Jean de Jerusalem et le commentaire sur les Evangiles attribue a TheophUe d'Antioche,* în: Revue Be'ne'dictine, 24 (1907), p. 107-109. E. Rapisarda, *Cenni su Teofilo d'Antiochia,* în: Studii dedicaţi alia memoria di Paolo Ubaldi, Milan, 1937, p. 381—400. M. Richard, *Les fragments exegStiques de TheophUe d Alexandrie et de TheophUe d'Antioche,* în: Revue Biblique, 47 (1938), p. 387-397. Th. Rusch, *Die Entstehung der Lehre vom Heiligen Geist bei Ignatius von Antiochia, Theophilus von Antiochia und Irenaeus,* Zurich, 1952. W. Sanday, *A Commentary on the Gospel Attribued to Theophilus of Antioch,* în: Studia Biblica, 1885, p. 98-101. C. H. Turner, *Theophilus of Antioch as Commentator,* în: Journal of Theological Studies, 12 (1911), p.99 urm. A. W. Ziegler, *Die Erklărung des Gottesnamens bei Theophilus von Antiochien,*

în: Festschrift fur Gottleeb Sohngen, 1962, p. 332-336. Th. Zahn, *Evangelienkommentar des Theophilus von Antiochien,* Erlangen, 1883.

* *

Traducerea Apologiei lui Teofil al Antiohiei am făcut-o după ediţia lui Ioann. Carol. Theod. Otto, *Theophili episcopi Antiocheni ad Autolycum libri ţres,* în: Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi, voi. VIII, p. 2—277, citată în cursul acestei lucrări: *Otto.*

Pentru introducere şi note am folosit următoarele lucrări: *Theophile d'Antioche, Trois livres a Autolycus,* Traduction de Jean Sender, Introduction et notes de Gustave Bardy, Paris, 1948 (Sources Chre'tiennes, 20), citată în această lucrare: S-B. Berthold Altaner — Alfred Stuiber, *Patrologie,* Leben, Schrif ten^ und Lehre der Kirchenväter, Freiburg i. Br- 1966, p. 75—77. D. S. Balanos, *Uarpokoyia (OîkKKXvoiaoTtual* TOTe'pec *Kal (nrrypaipeK TUJU OKTU nponov aubvuv).* Atena, 1930,j>. 81—82. Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Litteratur,* I Bd., Freiburg i. Br., 1902, p. 278-290. Pierre Batiffol, *Anciennes litteratures chre'tiennes,* I, Paris, 1901, p. 100—101. F. Cayre, *Pre'cis de patrologie et d'histoire de la thiologie,* Tome I, 2-e ed., Paris, 1931, p. 128—129. Pr. Prof. Ioan Coman, *Patrologie.* Manual pentru uzul studenţilor Institutelor teologice, Bucureşti, 1956, p. 57—58. J. Geffcken, *Zwei griechische Apologeten,* Leipzig und Berlin, 1907. Pan. C. Hristu, *&e6tpCXoq \=moK(rno<; 'AvTvoxeiaq ,* în: *QpvaKevrocri nai fjâuc^ eyKVicXonaiSeia,* tomul VI, col. 393—396. Preot Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creştine* (primele trei veacuri pînă la 325), Partea I, Iaşi, 1934, p. 92—96. J. Leitl—Dr. Andreas Frh. Di Pauli, la traduceri, p. 9—11. Aime Puech, *Les apologistes grecs du Il-e siecle de notre ere,* Paris, p. 206—227. Acelaşi, *Histoire de la litterature grecque chretienne depuis les origines jusqu'a la fin du IV-e sticle,* Tome II, Paris, 1928, p. 204-213. Johannes Quasten, *Patrology,* voi. I, Utrecht-Antwerp, 1962, p. 237-242. Dr. Gherasim Timus, episcopul Argeşului, *Dicţionar aghiografic cuprinfînd pe scurt vieţile sfinţilor,* Bucureşti, 1898, p. 58—60. Enciclopedii: Dr. Michael Buchberger, *Lexikon fur Theologie und Kirche,* Freiburg i. Br., voi. I—X, 1930—1938. Pauly— Wissowa—Kroll, *Realencyklop'ddie der classischen Altertumswissenschaft,* Stuttgart. Larousse du XX-e siecle, voi. I—VI, Paris, 1928—1933.^676X^7 *eWrjvinr) eyKvicXomubeia* Atena, voi. I—XXIV, de la 1934. *QpvaKevruirj Kal* TJÎÎOCT) e7KUKXoira(i5eta, Atena, voi. I-XII, 1962-1968.

TREI CĂRȚI
CĂTRE AUTOL IC

CARTEA ÎNTÎIA

I.

O limbă frumoasă şi o frază bine întocmită fac plăcere şi aduc laudă, spre slavă deşartă, oamenilor netrebnici, care au mintea coruptă; dar omul care iubeşte adevărul nu se uită la cuvintele înflorate, ci cercetează temeiul cuvîntului: care este şi cum este.

Aşadar, o prietene, pentru că m-ai zăpăcit cu cuvintele tale deşarte, lăudîndu-te cu zeii tăi de piatră şi de lemn, făuriți, turnați, sculptați sau pictați, care nici nu văd, nici nu aud[1] — că sînt idoli şi lucruri de mîini omeneşti — ba încă mă mai numeşti creştin, în bătaie de joc, ca şi cum aş purta un nume urît, ei bine, mărturisesc că sînt creştin şi port acest nume iubit de Dumnezeu, nădăjduind să fiu cu el de folos lui Dumnezeu. Că nu-i, precum socoti tu, un rău să porți numele lui Dumnezeu; dar poate că tu gîndeşti aşa despre Dumnezeu, pentru că nu eşti încă de folos lui Dumnezeu.

II.

Iar dacă îmi spui: „Arată-mi pe Dumnezeul tău !", atunci îți voi spune şi eu: „Arată-mi omul din tine şi-ți voi arăta şi eu pe Dumnezeul meu !" Arată-mi că ochii sufletului tău văd şi că urechile inimii tale aud! După cum cei care privesc cu ochii trupului înțeleg cele ce se petrec în viață şi pe pămînt şi fac totodată deosebire între lumină şi întuneric, între alb şi negru, între urît şi frumos, între armonios şi nearmonios, între măsurat şi nemăsurat, între excesiv şi ciuntit şi la fel deosebesc sunetele de sînt ascuțite sau groase sau plăcute, tot aşa se poate spune şi de urechile inimii şi de ochii sufletului, că le este cu putință să vadă pe Dumnezeu. Da, Dumnezeu este

l.Ps., 134,31-32.

văzut de cei ce pot să-L vadă, dacă au deschişi ochii sufletului. Toţi oamenii au ochi; dar unii au ochii acoperiţi cu o pieliţă şi nu văd lumina soarelui. Pentru că orbii nu văd, nu înseamnă că lumina soarelui nu străluceşte, ci orbii să dea vina pe ei şi pe ochii lor. Tot aşa şi tu, o omule, din pricina păcatelor şi a faptelor tale rele, ochii sufletului tău îţi sînt acoperiţi cu o pieliţă. Că omul trebuie să aibă aşa de curat sufletul ca o oglindă strălucitoare. După cum atunci cînd oglinda prinde rugină, nu se poate vedea chipul omului în ea, tot aşa şi un om nu poate vedea pe Dumnezeu cînd se află în el păcatul. Vezi-te cum eşti; dacă nu eşti cumva răsdesfrînat, dacă nu eşti cumva desfrînat, dacă nu eşti cumva hoţ, dacă nu eşti cumva hrăpăreţ, dacă nu eşti cumva jefuitor, dacă nu eşti cumva sodomit, dacă nu eşti cumva furios, dacă nu eşti cumva pornit pe ocări, dacă nu eşti cumva plin de mînie, dacă nu eşti cumva invidios, dacă nu eşti cumva mîndru, dacă nu eşti cumva dispreţuitor, dacă nu eşti cumva lacom, dacă nu eşti cumva iubitor de arginţi, dacă nu eşti cumva neascultător de părinţi, dacă nu-ţi vinzi cumva copiii ! Celor care săvîrşesc aceste fapte nu li se arată Dumnezeu, pînă ce nu se curăţesc mai întîi de orice întinare. Toate aceste păcate te întunecă. Sînt ca un gunoi, care-ţi intră în ochi, de nu mai poţi vedea lumina soarelui. Tot aşa şi cu tine, o omule ! Păcatele tale te întunecă, de nu mai poţi vedea pe Dumnezeu.

III.

Dar mă vei întreba:

— Tu, care vezi pe Dumnezeu, vorbeşte-mi de chipul lui Dumnezeu !

— Ascultă, o omule ! Despre chipul lui Dumnezeu nu se poate vorbi; chipul Lui nu se poate explica. Cu ochii trupeşti nu poate fi văzut chipul lui Dumnezeu. în slavă, este fără de hotar; în măreţie, de neînţeles; în înălţime, mai presus de pricepere; în putere, neegalat; în înţelepciune, fără de asemănare; în bunătate, de neajuns; în facerea de bine, mai presus de cuvînt. De-aş spune că e lumină, vorbesc de o făptură a Lui; de-aş spune că e Cuvînt, vorbesc de începutul creaţiei Lui; de-aş spune că e minte, vorbesc de gîndirea Lui; de-aş spune că e duh, vorbesc de suflarea Sa; de-aş spune că e înţelepciune, vorbesc de o odraslă a Sa; de-aş spune că e tărie, vorbesc de stăpînirea Sa; de-aş spune că e putere, vorbesc de lucrarea Lui; de-aş spune că e purtare de grijă, vorbesc de bunătatea Lui; de-aş spune că e împărăţie, vorbesc de slava Lui; de-aş spune că e domn, vorbesc de El ca judecător; de-aş spune că e judecător, vorbesc de dreptatea Lui; de-aş spune că e Tată, vorbesc de toate cîte le are; de-aş spune că e foc, vorbesc de mînia Lui.

— Dar Dumnezeu se mînie ? mă vei întreba.

— Negreşit ! Se mînie pe cei care fac rele, dar e bun, milostiv şi îndurător cu cei care-L iubesc şi se tem de El. Este învăţător celor temători de Dumnezeu şi tată celor drepţi; dar celor necredincioşi, judecător şi pedepsitor.

IV.

Este fără de început, pentru că este nefăcut; este neschimbat, pentru că este nemuritor. Se numeşte Dumnezeu, pentru că le-a aşezat pe toate pe tăria Lui şi pentru că cuvîntul Dumnezeu vine de la cuvîntul ***deew***; iar cuvîntul #eeu> înseamnă: a alerga, a mişca, a lucra, a hrăni, a purta de grijă, a conduce, a da viață tuturor. Este domn, pentru că domneşte peste toate; este Tată, pentru că El este înainte de toate; este creator şi făcător, pentru că este ziditorul şi făcătorul universului; este foarte înalt, pentru că este mai presus de toate; este atotțiitor, pentru că ține şi cuprinde totul. înălțimile cerurilor, adîncurile abisurilor şi marginile lumii sînt în mîna Lui şi nu este loc în care să nu se vadă lucrarea Sa[2] . Cerurile sînt lucrul Lui, pămîntul facerea Lui, marea făptura Lui, omul plăsmuire şi icoană a Lui, soarele, luna şi stelele stihii ale Lui, făcute spre semne, spre vremi, spre zile şi spre ani[3] , ca să slujească şi să robească oamenilor. Pe toate le-a adus Dumnezeu din neființă la ființă, pentru ca, prin lucruri, să se cunoască şi să se înțeleagă măreția Lui.

V.

După cum în om nu se vede sufletul, că este nevăzut pentru oameni, dar prin mişcarea trupului se înțelege că este în om suflet, tot aşa şi Dumnezeu nu se poate vedea cu ochii omeneşti, dar se vede şi se înțelege din purtarea Lui de grijă şi din lucrurile Lui. După cum cînd vezi pe mare o corabie bine echipată că aleargă şi se întoarce în port, gîndeşti negreşit că este m ea un căpitan care o conduce, tot aşa trebuie să gîndeşti că este un Dumnezeu Care conduce totul, chiar dacă nu-i văzut cu ochii trupului, pentru că-i necuprins. Dacă omul nu poate să se uite la soare, o stihie foarte mică, din pricina covîrşitoarei lui călduri şi puteri, oare nu cu mult mai mult om muritor nu poate privi slava lui Dumnezeu, care-i mai presus de cuvînt ? După cum rodia are o coajă, care o acoperă, iar înăuntru are multe cămăruțe şi cutiuțe, despărțite prin membrane, în care se găsesc multe semințe, la fel şi întreaga creație este acoperită de Duhul Iui Dumnezeu; iar
Duhul care o acoperă, împreună cu creația, sînt acoperiți de mîna lui Dumnezeu;

2. Is., **66, 1;** ***Fapte,*** **7, 49.**
3. **Fac, 1, 14.**

şi după cum sămînța rodiei, care este înăuntru, nu'poate vedea cele
ce sînt dincolo de coajă, pentru că este înăuntru, tot aşa nici omul, acoperit împreună cu toată creația de mîna lui Dumnezeu, nu poate vedea pe Dumnezeu. Mai mult; toți cred că este un împărat pămîntesc, deşi nu-i văzut de toți; dar toți îl cunosc prin legile şi hotărîrile lui, prin dregătorii şi puternicii lui slujbaşi, prin statuile lui. Pe Dumnezeu nu vrei tu să-L cunoşti oare prin lucrurile şi puterile Lui ?

VI.

Priveşte, o omule, lucrurile Lui: schimbarea timpului după anotimpuri; schimbările aerului; drumul regulat al aştrilor; mersul regulat al zilelor, al nopţilor, al lunilor şi al anilor; felurita frumuseţe a seminţelor, a plantelor şi a fructelor; speciile atît de deosebite ale animalelor cu patru picioare, ale păsărilor, ale reptilelor, ale peştilor, de apă dulce şi apă sărată; instinctul pus în aceste vietăţi pentru a se naşte şi a creşte, nu pentru folosul lor, ci pentru trebuinţa omului; purtarea de grijă, pe care o are Dumnezeu pentru a pregăti hrană la tot trupul, sau supunerea, pe care a nnduit-o Dumnezeu, ca toate să se supună neamului omenesc; curgerea necontenită a izvoarelor cu apă dulce şi a nurilor; căderea la vreme a rouăi, a furtunilor şi ploilor; mişcarea foarte felurită a corpurilor cereşti; luceafărul, care răsare şi vesteşte dinainte sosirea astrului celui desăvîrşit; conjuncţia Pleiadei şiOrionului; steaua strălucitoare Arcturo[4] şi dansul celorlalte stele în cercul cerului, cărora înţelepciunea. cea de multe feluri a lui Dumnezeu[5] le-a dat nume speciale tuturora[6]. Numai acest Dumnezeu a făcut din întuneric lumină; El a făcut rezervoarele vîntului de miazăzi, vistieriile adîncului de ape, hotarele mărilor, vistieriile zăpezilor şi ale grindinei; El a adunat apele în vistieriile adîncului de ape şi întunericul în vistieriile lui; El scoate lumina cea dulce, dorită şi plăcută din vistieriile ei, ridică norii de la marginile pămîntului, înmulţeşte fulgerele spre ploaie[7], trimite tunetul spre înfricoşare şi vesteşte mai dinainte prin fulger lovitura tunetului, ca nu cumva sufletul înspăimîntat pe neaşteptate să moară, dar tot El măsoară tăria fulgerului, care coboară din ceruri, ca să nu aprindă pămîntul; că dacă fulgerul şi-ar slobozi toată puterea lui, ar arde pămîntul, iar dacă tunetul ar da drumul întregii lui tării, ar distruge cele de pe pămînt.

VII.

4. Iov, 9, 9.
5. Ef., 3, 10.
6. Ps., 146,4.
7. Ps., 134, 12; Ier., 10, 13.

Acesta este Dumnezeul meu, Stăpînul universului, Cel ce singur a întins cerul* şi a rînduit lăţimea pămîntului[9] sub cer[10]; Cel ce tulbură adîncul mării şi face să răsune valurile ei[11] ; Cel ce stăpîneşte puterea mării şi potoleşte frămîntarea valurilor ei[12] ; Cel ce a întemeiat pămîntul pe ape[13] şi i-a dat duh ca să-1 hrănească, a Cărui suflare dă viaţă universului; că dacă-şi va opri Duhul Său, universul va pieri[14] . De Acest Dumnezeu vorbeşti, omule ! Duhul Acestuia îl respiri şi pe Acesta nu-L cunoşti ! Iar aceasta ţi s-a întîmplat din pricina orbirii sufletului tău şi din pricina împietririi inimii tale[1 s]. Dar, dacă vrei, poţi să te vindeci. Dă-te pe mîna doctorului şi-ţi va opera ochii sufletului .şi ai inimii.

—Cine-i doctorul ?

—Dumnezeu, Cel ce vindecă şi dă viaţă prin Cuvîntul şi Înţelepciunea Şa. Dumnezeu, Cel ce a făcut universul prin Cuvîntul şi înţelepciunea Sa: ***„Cu Cuvîntul Lui cerurile s-au întărit şi în Duhul Lui toată puterea lor"[16]*** . Foarte mare

este înțelepciunea Lui: ***„Dumnezeu cu înțelepciunea a întemeiat pămîntul și a gătit cerurile cu pricepere; întru cunoștința Lui adîncurile de ape s-au deschis, iar norii au izvorît apă"***[17] . Dacă înțelegi acestea, omule, și dacă trăiești curat, cuvios și drept, poți vedea pe Dumnezeu. Dar, înainte de toate, să premeargă în inima ta credința și frica de Dumnezeu. Atunci vei înțelege acestea cînd vei lepăda ceea ce este muritor și vei îmbrăca nestrică-ciunea[18], atunci vei vedea după vrednicie pe Dumnezeu. Că Dumnezeu înviază nemuritor trupul tău împreună cu sufletul. Atunci, ajungînd nemuritor, vei vedea pe Cel nemuritor, dacă acum vei crede în El; atunci vei cunoaște că pe nedrept ai vorbit împotriva Lui.

VIII.

Tu, însă, nu crezi în învierea morților. Cînd va fi învierea morților, atuncea vrînd-nevrînd vei crede: dar credința ta de atunci va fi socotită necredință, dacă nu crezi acum. Dar de ce nu crezi ? Nu știi oare că credința premerge tuturor lucrurilor pe care le face omul ? Care plugar poate secera, dacă nu crede mai întîi în pămîntul în care aruncă sămînța ? Sau cine poate călători pe mare, dacă nu

8. Iov, 9, 8.
9. *Pămîntului* adăugat textului ediției lui Otto după S.B., p. 64.
10. Iov, 38, 18.
11. Ps., 64, 7.
12. Ps., 88, 10.
13. Ps., 23,2.
14. Iov, 34, 14-15.
15. Ef.,4, 18.
16. Ps., 32, 6.
17. Pilde, 3, 19-20.
18. I Cor., 15, 53-54; II Cor., 5, 4.

crede mai întîi în corabie și în căpitanul corăbiei ? Care bolnav poate să se vindece, dacă nu crede mai întîi în doctor ? Cine poate învăța o meserie sau o știință, dacă nu se dă mai întîi pe sine învățătorului și dacă nu crede în el ? Așadar, dacă plugarul crede în pămînt, dacă cel care călătorește pe mare crede în corabie, dacă bolnavul crede în doctor, pentru ce tu nu vrei să crezi în Dumnezeu, cînd ai de la El atîtea garanții ? Mai întîi, că t e a adus de la neființă la ființă. Că dacă n-ar fi existat nici tatăl tău, nici mama ta, cu atît mai mult nici tu n-ai fi existat cîndva ! Dumnezeu te-a plăsmuit dintr-o mică materie lichidă și dintr-o foarte mică picătură, care nici nu era cîndva și te-a adus în această viață. Și totuși crezi că statuile făcute de oameni sînt dumnezei și fac minuni, dar nu crezi că Dumnezeul, Care te-a făcut, poate să te facă din nou ?

IX.

De altfel, numele dumnezeilor despre care-mi spui că-i adori, nu sînt decît nume de oameni morţi. Dar a căror oameni şi a ce fel de oameni ? Nu este oare Cronos[19] un mîncător de copii ? Nu şi-a mîncat el proprii săi copii ? Iar dacă-mi vorbeşti de Zeus[20] , fiul lui, vezi-i şi faptele şi purtarea ! Mai întîi, a fost crescut de o capră în muntele Ida[21] , pe care, după cum spun miturile, a tăiat-o, a jupuit-o de piele şi şi-a făcut din ea o haină. Iar celelalte fapte ale lui — traiul său cu soră-sa, adulterele sale, sodomiile sale — le istorisesc mai bine Homer[22] şi ceilalţi poeţi. Pentru ce să mai vorbesc apoi de fiii lui: de Heracle , care s-a ars pe el însuşi, de Dionisos, care era

19. Cronos, una din marile divinităţi greceşti — la romani identificat cu Saturn — **fiul lui Uranos şi al Geii. S-a căsătorit cu sora sa Rea, a detronat pe tatăl său şi** i-a luat **locul. Potrivit unui oracol al mamei sale, Geea, trebuia să fie detronat şi el** de unul din **copiii săi; pentru a anula oracolul, îşi mînca copiii; a scăpat numai fiul său** Zeus, fiind **ascuns de mama sa. Cînd s-a făcut mare, a pornit război împotriva lui Cronos,** pe care **l-a învins şi l-a aruncat în Tartar.**

20. Zeus, divinitatea supremă a grecilor — identificat la romani cu Jupiter — căsătorit cu Hera, este tatăl multor zei şi semi-zei.

21. Munte în Creta.

22. Homer, poet epic grec, a trăit în secolul IX înainte de Hristos; este **autorul— contestat de unii — al Iliadei şi Odiseii. Tradiţia îl prezintă bătrîn, mergînd** din cetate în **cetate, recitind versurile sale.**

23. Heracle, erou al mitologiei greceşti, semi-zeu — identificat la romani cu Hercule- **este fiul lui Zeus. După multe fapte eroice s-a dus la Teba, unde s-a căsătorit** cu Megara. **într-un acces de nebunie, şi-a ucis soţia şi copiii. Pentru a ispăşi această** crimă, regele **Euristeu l-a obligat să execute 12 munci, aşa numitele „cele 12 munci ale** lui **Hercuîe". în afară de acestea a făcut şi alte multe fapte eroice. A avut, însă, şi în o** sută de **locuri aventuri amoroase; şi-a uitat chiar de eroismul său, ajungînd sclavul Omfalei. în sfîrşit s-a căsătorit cu Deianira, pe care a părăsit-o pentru Iola. Deianira, pentru a-şi** aduce soţul **înapoi, i-a trimis cămaşa muiată în sîngele lui Nesos, primită în dar de la** acesta în clipa **morţii, fiind ucis de Heracle pentru că se îndrăgostise de Deianira. Cămaşa avea darul miraculos de a aduce înapoi pe soţul necredincios. îndată ce Heracle a îmbrăcat cămaşa, a fost cuprins de dureri atît de puternice, încît, pentru a scăpa de ele, s-a ars de viu.**

24. Dionisos, fiul lui Zeus şi al Semelei, zeul viei şi al vinului — identificat la romani cu Bahus. Cultul lui a contribuit la introducerea misterelor.

25. Apolo, fiul lui Zeus şi al Letei, zeul luminii, al artelor frumoase şi al divinaţiei. Avea la Delfi un templu şi un oracol.

26. Ahile, fiul lui Peleu şi al zeiţei Tethis, eroul principal al Iliadei. La naştere a fost scufundat de mama sa în apele Stixului pentru a-1 face nemuritor; i-a rămas vulnerabil numai călcîiul, de care-1 ţinuse mama lui pe cînd îl scufunda. în războiul troian, Ahile a murit de săgeata lui Paris, primită în călcîiul care nu fusese udat de apele Stixului.

27. Dafne, nimfă, fiica unui zeu-fluviu şi a zeiţei Geea. Apolo s-a îndrăgostit de ea; voind să fugă de Apolo, s-a rugat de mama sa să o scape şi mamă-sa a prefăcut-o în dafin.

28. Hyacinth, personaj din mitologia greacă, prefăcut de Apolo în floare.

29. Afrodita, fiica lui Zeus şi a nimfei Diona; după altă tradiţie, fiica lui Uranus, născută din spuma mării, zeiţă a frumuseţii şi a dragostei — identificată la romani cu Venus.

30. Ares, fiul lui Zeus şi al Herei, era zeul războiului — identificat la romani cu Marte.

31. Osiris, zeu egiptean, fiul zeului Geb (pămîntul) şi al zeiţei Nut (cerul), căsătorit cu Isis; era zeul morţuor. A fost ucis de fratele său Set, tăiat în bucăţi şi împrăştiat; dar soţia sa Isis le-a găsit şi i-a reconstituit trupul.

32. Attis, zeul vegetaţiei în Asia Mică. Părăsit de copil în trestiile unui rîu din Frigia, a fost descoperit de zeiţa Rea şi a ajuns amantul ei. Rea, de gelozie, s-a împotrivit căsătoriei lui. Attis, cuprins de furie, s-a castrat. Rea l-a prefăcut în pin.

33. Adonis, divinitate în mitologia greacă; era atît de frumos, că -zeiţa Afrodita a părăsit Olimpul pentru a merge împreună cu el la vînătoare. A fost ucis de un mistreţ. La rugămintea Afroditei, Zeus l-a prefăcut în dediţel.

34. Asclepios, fiul Iui Apolon, zeul medicinii — identificat la romani cu Esculap.

35. Serapis, zeu introdus în Egipt sub Ptolomei, era originar din Sinope, celebrat în o mulţime de temple, dintre care cele mai celebre au fost: Serapeum din Alexandria şi Serapeum din Memfis.

36. Artemida, fiica lui Zeus şi a Letei, zeiţa vînătorii — identificată la romani cu Diana.

37. Endymion, păstor de o rară frumuseţe. A fost iubit de Selena (luna), care în fiecare noapte venea şi-1 privea. Zeus i-a dat să-şi aleagă existenţa pe care o doreşte;

bețiv[24] şi nebun, de Apolo[25], care se temea de Ahile[26] şi fugea din fața lui, care era îndrăgostit de D; fne [27] şi nu ştia de soarta nenorocită a lui Hyacinth[28] ; sau de Afrodita[2*] , care a fost rănită, sau de Ares[30] , o nenorocire pentru muritori, sau de sîngele care curgea din aceşti aşa zişi dumnezei ? A vorbi de acestea e puțin lucru, cînd voi aveți un dumnezeu, numit Osiris[31] , cu mădularele tăiate, ale cărui mistere le săvîrşiți în fiecare an, ca şi cum Osiris s-ar fi pierdut şi a fost găsit şi pe care îl căutați mădular cu mădular; şi nici nu se ştie, dacă s-a pierdut, nici nu se arată, dacă a fost găsit. Pentru ce să mai vorbesc de Attis[32] cel castrat, sau de Adonis[33], care umbla de colo-colo prin pădure după vînat şi a fost rănit de un porc sălbatic, sau de Asclepios[34] , care a fost lovit de trăsnet, sau de Serapis[35], care a fost alungat din Sinope şi s-a refugiat în Alexandria, sau de Artemida scitică[36] , surghiunită şi ea, ucigaşă, vînătoriță şi îndrăgostită de Endymion[37]. Acestea nu le spunem noi, ci scriitorii şi poeții voştri le predică.

X.

Pentru ce să mai înşir mulţimea animalelor, pe care le adoră egiptenii: şerpi, animale domestice, animale sălbatice, păsări, vieţuitoare care înoată în apă şi încă bai pentru spălarea picioarelor şi sunete pline de ruşine ? Iar dacă-mi vorbeşti de greci şi de celelalte popoare, apoi acestea, după cum am spus mai înainte, se închină la pietre, la lemne şi la celelalte materiale, chipuri de oameni morţi. Fidias[38] a făcut în Pisa[39] pentru eleni pe Zeus Olimpicul, iar pentru atenieni pe zeiţa Atena[40] de pe Acropole. Te întreb şi eu, o omule, cîţi dumnezei sînt cu numele de Zeus ? Mai întîi este Zeus numit Olimpicul, apoi Zeus numit Latearios, apoi Zeus din muntele Casios, apoi Zeus numit Tunătorul, apoi Zeus numit Protopărintele, apoi Zeus numit Privighetorul, apoi Zeul Protectorul cetății, apoi Zeus Capitolin. Zeus, fiul lui Cronos, care a fost împărat al cretanilor, îşi are mormîntul în Creta; ceilalţi n-au fost învredniciţi poate nici de mormînt. Iar dacă-mi vorbeşti de mama aşa numiţilor dumnezei, apoi să **mă** ferească Dumnezeu să rostesc cu gura mea faptele ei, (că nouă nu ne este îngăduit nici cu numele să pomenim nişte fapte ca acelea) sau faptele cu care-i slujesc cei care se închină ei; sau să rostesc cîte biruri şi tributuri dau împăratului ea şi fiii ei[41] . Aceştia nu sînt dumnezei, ci ***„idoli",*** după cum am spus mai înainte, ***„lucruri de mîini omeneşti"***[42] şi ***„draci"***[*3] necuraţi. Să fie ca ei cei ce fac acestea şi nădăjduiesc în ei !

XI.

Voi cinsti, deci, mai mult pe împărat, nu cînd mă închin lui, ci cînd mă rog pentru el. Mă închin lui Dumnezeu, Dumnezeului care este de fapt şi cu adevărat Dumnezeu, ştiind că împăratul de Dumnezeu a fost rînduit.

Dar mă vei întreba:

— Pentru ce nu te închini împăratului ?

— Nu mă închin lui, pentru că Dumnezeu n-a rînduit ca oamenii să se

Endymion i-a cerut să nu îmbătrînească niciodată şi să rămînă nemuritor; şi a fost cufundat într-un somn fără de sfîrşit.

38. Fidias, cel mai mare sculptor al grecilor (sec. V î. Hr.). A sculptat numeroase statui celebre, astăzi pierdute, între care grandioasa statuie a lui Zeus Olimpicus, executată din aur şi fildeş, precum şi statuia Atenei de pe Acropole. A îndrumat şi executat, din însărcinarea lui Pericle, zidirea şi decorarea Parthenonului.

39. Oraş foarte vechi în Peloponez.

40. Atena, fiica lui Zeus, ieșită înarmată din capul lui Zeus, zeița gîndirii, artelor, științelor şi industriei — identificată la romani cu Minerva.

41. Se plăteau impozite împăratului pentru vizitarea templelor şi aducerea de jertfe. Despre aceste„biruri şi tributuri" vorbesc Tertulian *(Ad nationes* II, 10; *Apologeticum,* 13) şi Lactantius *(Divinae institutiones,* I, 10).

42. Ps., 134, 30.

43. Ps., 95,5.

închine împăratului, ci să-1 cinstească cu cinstea legiuită. împăratul nu-i Dumnezeu, ci om, rînduit de Dumnezeu[44] nu pentru a i se închina lui oamenii, ci pentru a judeca cu dreptate. Că după cum lui i s-a încredințat de Dumnezeu dregătoria de împărat, iar împăratul nu vrea ca cei care sînt sub stăpînirea lui să se numească împărați, că numele de împărat este al lui şi nu-i îngăduit altuia să-1 poarte, tot aşa nu este îngăduit să te închini altuia decît numai lui Dumnezeu. Eşti, deci, cu totul rătăcit, o omule! Cinsteşte, aşadar, pe împărat, iubindu-1, supunîndu-te lui, rugîndu-te pentru el. Făcînd acea-sta,faci voia lui Dumnezeu. Că spune legea lui Dumnezeu: ***„Cinsteşte, fiule, pe Dumnezeu şi pe împărat şi nici unuia din ei să nu fii neascultător, că pe neaşteptate vor pedepsi pe duşmanii lor"*[*5]**.

XII.

Nu ştii apoi ce spui, cînd îți bați joc de mine, numindu-mă creştin[46] . Mai întîi, pentru că cuvîntul „hristos", adică uns, este plăcut, folositor şi lipsit de batjocură. Care corabie poate fi de folos, care corabie poate scăpa de la înec, dacă n-a fost mai întîi unsă ? Sau care turn sau casă este frumoasă şi de folos, înainte de a fi unsă ?[47] Care om care intră în această viață sau luptă în stadion, nu se unge cu ulei ? Care lucru sau podoabă poate avea frumusețe, dacă nu-i unsă şi lustruită ? Apoi văzduhul şi tot pămîntul de sub cer sînt, într-un chip oarecare, unse cu lumină şi cu duh. Şi tu nu vrei să fii uns cu uleiul lui Dumnezeu ? Noi, deci, de asta ne numim creştini, pentru că sîntem unşi cu uleiul lui Dumnezeu.

XIII.

Tăgăduieşti, însă, şi învierea morților, că spui:

—„Arată-mi cel puțin un om înviat din morți, ca văzîndu-1 să cred !".

—Mai întîi, ce lucru mare este, dacă crezi, după ce ai văzut săvîrşită învierea ! Dar crezi că Heracle trăieşte, după ce singur s-a ars de viu şi că Asclepios a înviat, după ce a fost lovit de trăsnet şi nu crezi în cele ce-ți spune Dumnezeu ? Poate îți voi arăta şi un mort înviat şi în viață ! Dar tot nu vei crede ! Dumnezeu îți dă multe dovezi, ca să crezi în El. Gîndeşte-te, dacă vrei, la sfîrşitul

44. Rom., 13, 1.

45. Pilde, 24, 21-22.

46. Paginii de limbă greacă derivau numele de creştin = XPiariaPOC de la cuvîntul XPtoroc, care înseamnă *uns,* nu de la numele Domnului Hristos; de aici batjocura pe care o aruncau numelui de creştin, numindu-i pe creştini *„unşi".*

47. Adică: vopsită, văruită.

anotimpurilor, zilelor şi nopților; că şi ele mor şi înviază. Nu este oare o reînviere a semințelor şi fructelor şi aceasta spre folosul oamenilor ? De pildă, bobul de grîu sau de alte semințe, cînd e aruncat în pămînt, mai întîi moare şi se descompune, apoi înviază şi ajunge spic[45]. Pomii şi plantele nu dau oare, la porunca lui Dumnezeu, fructe la timp, pe neaşteptate şi pe nevăzute ? Mai mult; uneori chiar o vrabie sau o altă pasăre înghite o sămînța de măr sau de smochin sau o altă **sămînța;** se duce pe o colină pietroasă sau pe un mormînt şi o dă afară; şi sămînța aceea, care a fost înghițită şi a avut atîta căldură, se prinde şi dă naştere unui pom. Pe toate acestea le lucrează înțelepciunea lui Dumnezeu, ca să arate şi prin ele că Dumnezeu este puternic să facă învierea universală a tuturor oamenilor. Iar dacă vrei să vezi o privelişte şi mai minunată pentru dovedirea învierii, nu numai din lucrurile de pe pămînt, ci şi din cele din cer, gîndeşte-te la învierea lunii, care se **întîmpla** în fiecare lună; ajunge de moare şi apoi înviază iarăşi. Mai mult; ascultă că şi în tine se petrece învierea, deşi n-o ştii, o omule ! Poate că ai căzut cîndva bolnav şi ai pierdut din carne, din putere şi din frumusețe; avînd, însă, parte de mila lui Dumnezeu **te**-ai vindecat şi ai dobîndit iarăşi carnea, frumusețea şi puterea. Şi după cum nu ştii unde a plecat carnea ta de nu se mai vedea, tot aşa nu ştii nici de unde este sau de unde a venit, îmi vei spune, însă:

—Din pricina mîncării şi a lichidelor transformate în sînge !

—Bine ! Dar şi aceasta este o lucrare a lui Dumnezeu, Care a creat aşa trupul, şi nu a altcuiva.

XIV.

Nu fi necredincios, ci crede ![49] Nici eu nu credeam în învierea morților; dar acum, după ce am înțeles bine aceste lucruri, cred; în acelaşi timp am dat de Sfintele Scripturi ale sfinților profeți, care prin Duhul lui Dumnezeu au prezis pe cele de mai înainte aşa cum s-au întîmplat, pe cele prezente aşa cum se **întîmpla,** iar pe cele viitoare în ordinea în care se vor împlini. Luînd aşadar dovadă de cele întîmplate, arătate de mai înainte, nu mai sînt necredincios, ci cred, supunîndu-mă lui Dumnezeu. Dacă vrei, acestui Dumnezeu supune-te şi tu, crezînd în El, ca nu cumva, necrezînd acum, să crezi atunci cînd vei îndura acele pedepse veşnice. Aceste pedepse, prezise de profeți, au fost furate din Sfintele Scripturi de poeții şi filozofii de mai tîrziu, pentru ca să fie şi învățăturile lor vrednice de credință. De altfel şi ei au prezis despre pedepsele care au să vină peste cei ce nu cinstesc pe Dumnezeu şi peste cei necredincioşi, ca **să** fie mărturie tuturora şi să nu spună nimeni: „N-am auzit, nici n-am ştiut". Dacă vrei, citeşte şi tu cu rîvnă cărțile

48. **In., 12, 24; I Cor., 15, 36-37.**
49. **In., 20, 27.**

profetice ! Ele te vor povăţui mai lămurit, ca să fugi de chinurile cele veşnice şi să dobîndeşti veşnicile bunătăţi ale lui Dumnezeu. Cel Care a dat gură pentru a grăi, Care a plăsmuit urechea pentru a auzi şi Care a făcut ochii pentru a vedea[50] , va cerceta toate, va judeca cu dreptate şi va răsplăti fiecăruia după meritele lui[51] . Celor care prin fapte bune au căutat cu răbdare nestricăciunea, le va dărui viaţă veşnică, bucurie, pace, odihnă şi mulţime de bunătăţi, pe care ***„nici ochiul nu le-a văzut, nici urechea nu le-a auzit şi nici la inima omului nu s-au suit"***[52] ; iar celor necredincioşi, celor care dispreţuiesc adevărul şi nu cred în el, celor care se dedaii la nedreptăţi, care se tăvălesc în adultere, desfrînări, sodomii, lăcomii şi nelegiuite închinări la idoli[53], partea lor va fi urgia şi mînia, necazul şi strîmtorarea; iar la sfîrşit pe unii ca aceştia îi va primi focul cel veşnic.

Şi pentru că ai adăugat, o prietene: „Arată-mi pe Dumnezeul tău", îţi spun: Acesta este Dumnezeul meu ! Te sfătuiesc să te temi de El şi să crezi în El.

50. Ieş., **4, 11; Ps., 93, 9.**
51. Rom., 2, 6-9. 52.1 Cor., 6,
9. 53.1 Cor., 6, 9-10.

CARTEA A DOUA

I.

Cu cîteva **zile** înainte, o prea bunule Autolic, am stat de vorbă împreună. M-ai întrebat care-i Dumnezeul meu şi urechile tale au dat ascultare cîtăva vreme cuvîntului meu. Ți-am vorbit de cinstirea lui Dumnezeu. Apoi ne-am despărțit unul de altul cu foarte mare prietenie şi ne-am dus fiecare la casa lui, deşi Ia început ai fost aspru cu mine. Ştii doar şi-ți aminteşti că socoteai nebunie spusele mele[1] . Mai tîrziu, însă, tu m-ai îndemnat să-ți **Scriu;** şi deşi sînt neiscusit în cuvînt[2], totuşi vreau acum, în această scriere, să-ți dovedesc mai precis zadarnica ta strădanie şi deşartă religie în care te găseşti; totodată doresc să-ți fac cunoscut adevărul cu ajutorul cîtorva istorii de-ale voastre, pe care le cunoşti din citit, dar pe care poate că încă nu le înțelegi.

II.

Mi se pare de rîs ca tăietorii în piatră, sculptorii, pictorii sau făurarii să sculpteze, să picteze, să graveze, să făurească şi să facă zei, cărora, atîta vreme cît sînt în atelierele meşterilor, să nu li se dea nici o cinstire; dar cînd sînt cumpărați de cineva **şi** sînt puşi în aşa numitul templu sau într-o casă oarecare, acestora **li** se aduc jertfe, nu numai de cei care i-au cumpărat, dar şi de cei care i-au făcut **şi i-**au vîndut; şi vin cu toții, cu rîvnă şi cu pompă, cu jertfe **şi** libațiuni, ca să se închine lor; îi socotesc dumnezei, fără să cugete că aceştia sînt aceia care au fost făcuți de ei, adică piatră, bronz, lemn, culoare sau alte materii. Acelaşi lucru se **întîmpla** şi cu voi care citiți istoriile şi genealogiile aşa numiților zei. Cînd citiți despre naşterea lor, îi socotiți oameni; dar apoi îi proclamați dumnezei, vă închinați lor, fără să **vă** dați seama **şi** fără **să** înțelegeți **că** aşa cum ați citit că s-au născut, aşa au **şi** rămas.

III.

l.IGor., 1,18, 21,23. 2. II Cor., 11,6.

Dacă zeii s-au născut, apoi mulți s-au născut pe vremea aceea ! Dar acum nu se mai naşte, nici un zeu ! Dacă pe vremea aceea zeii se năşteau şi erau

născuți, ar fi trebuit negreşit ca şi pînă azi să se nască zei; dar dacă nu se nasc, înseamnă că zeii sau sînt slabi sau au îmbătrînit şi de aceea nu mai nasc; sau au murit şi deci nu mai sînt. Dacă zeii s-au născut, ar fi trebuit să se nască pînă azi, aşa cum se nasc şi oamenii; dar, mai bine spus, ar fi trebuit ca zeii să fie mai mulți decît oamenii, precum spune Sibila[3] :

„Dacă zeii se nasc şi rămîn nemuritori,
Mai mulți ar fi fost zeii decît muritorii,
Iar muritorii n-ar mai fi avut unde să stea" [4] **.**

Dacă fiii născuți din oameni muritori şi cu o viață de puțini ani se văd pînă astăzi şi nu încetează de a se naşte oameni, că umplu oraşele şi satele, ba locuiesc încă şi în cîmpii, n-ar fi trebuit oare ca zeii, care, după poeți, nu mor, să nască şi să se nască, aşa precum voi spuneți că zeii se nasc ? Pentru ce muntele numit Olimp, locuit altădată de zei, este acum pustiu ? Sau pentru ce pe vremuri Zeus locuia în muntele Ida (că după Homer şi ceilalți poeți se ştia că acolo locuieşte), iar acum nu se ştie unde locuieşte ? Pentru ce nu este pretutindenea, ci se află numai într-o parte a pămîntului ? Sau de celelalte părți nu se îngrijeşte, sau este neputincios să fie pretutindeni şi să poarte grijă de toate. Dacă era de pildă în răsărit, nu era în apus; şi iarăşi, dacă era în apus, nu era în răsărit. Dumnezeul cel prea înalt, Cel atotțiitor. Cel Care-i cu adevărat Dumnezeu, nu trebuie să fie numai pretutindenea, ci să şi vadă toate şi să-i audă pe toți. Mai mult: nici nu trebuie să fie cuprins într-un loc; dacă nu-i aşa, atunci locul care-1 cuprinde este mai mare decît el; că e mai mare cel ce cuprinde decît cel cuprins. Dumnezeu nu este cuprins, ci El este locul tuturora. Pe lîngă acestea, Zeus a părăsit muntele Ida. L-a părăsit înainte de a muri, sau pentru că nu i-a mai plăcut muntele acela ? Şi unde s-a dus ? In ceruri ? Nu ! Vei spune: îh Creta ? Da, că acolo i se arată pînă azi mormîntul. Dar vei spune iarăşi: în Pisa, pentru că acolo, pînă astăzi, Zeus face celebre mîinile lui Fidias !

Dar să venim la scrierile filozofilor şi ale poeților.

3. Sibilele erau preotese ale zeului Apolo, care prevesteau viitorul. Textele citate de Teofil sînt din Oracolele Sibiline. în secolul II înainte de Hristos, iudeii din Alexandria, imitînd Cărțile Sibiline păgîne, au alcătuit alte Oracole Sibiline. Creştinii au preluat aceste oracole şi le-au prelucrat în spirit creştin. Oracolele Sibiline, formate din 14 cărți, s-au bucurat de mare autoritate în antichitatea creştină, fiind citate de scriitorii creştini, începînd cu Hernia.

4. *Oracula Sibyllina,* fragm. 2. Aceste trei versuri nu sînt cunoscute decît de Teofil (la: S-B,p. 77, nota 2).

IV.

Unii filozofi stoici tăgăduiesc desăvârşit existența lui'Dumnezeu, sau, dacă-I acceptă existența, spun că Dumnezeu nu se îngrijeşte de nimeni decît de El Însuşi. Aceste idei pun deplin în lumină nebunia lui Epicur[5] şi Hrysippos[6]. Alți filozofi spun că automatismul dirijează universul, că lumea este nefăcută, iar natura veşnică; au îndrăznit să spună chiar că universul nu este în purtarea de

grijă a lui Dumnezeu, ci declară că Dumnezeu nu-i decît conştiinţa fiecăruia. Alţii iarăşi învaţă că Duhul lui Dumnezeu este în tot universul. Platon[7] şi adepţii filozofiei lui mărturisesc că Dumnezeu este nefăcut şi că este tatăl şi făcătorul universului; dar spun că pe lîngă Dumnezeu este şi materia nefăcută şi coeternă cu Dumnezeu. Dar dacă Dumnezeu este nefăcut şi este şi materia nefăcută, atunci Dumnezeu nu mai este creatorul universului; şi deci, după platonicieni, nu se poate vorbi nici de monarhia lui Dumnezeu, cel puţin precum gîndesc ei. Mai mult: dacă Dumnezeu este nefăcut, înseamnă că este şi neschimbător; şi la fel, dacă materia este nefăcută, atunci este şi ea neschimbătoare şi egală cu Dumnezeu, pentru că ceea ce este făcut este variabil şi schimbător, pe cînd ceea ce este nefăcut este nevariabil şi neschimbător. Dar ce lucru mare este dacă Dumnezeu a făcut lumea dintr-o materie existentă ? Şi un meseriaş, cînd are în mîini o materie oarecare, face din ea ce vrea. Puterea lui Dumnezeu, însă, în aceea se arată că face ce vrea din cele ce nu există, precum a da suflet şi mişcare nu este cu putinţă altcuiva decît numai lui Dumnezeu. Omul poate face o statuie, dar nu-i poate da statuii, făcute de el, cuvînt, suflare sau simţire. Dumnezeu, însă, posedă ceva mai mult decît un meseriaş; este creatorul vorbirii, suflării şi simţirii. După cum în toate acestea Dumnezeu este mai puternic decît omul, tot aşa şi cînd e vorba de a crea şi de a face din nimic toate cîte sînt, şi de a face cîte voieşte şi cum le voieşte.

V.

Deci, cu privire la Dumnezeu, filozofii şi scriitorii nu gîndesc la fel. Şi în timp ce aceştia au aceste păreri, poetul Homer are o altă ipoteză, nu numai despre facerea lumii, ci şi despre naşterea zeilor. Că spune undeva:

5. Epicur, filozof grec (341—270 î. Hr.), a învăţat că plăcerea este supremul bine, pentru obţinerea căruia trebuie făcute toate eforturile; Epicur, însă, nu se gîndeşte la plăcerea josnică a simţurilor, ci la plăcerea spiritului, plăcerea virtuţii, el însuşi fiind un model de sobrietate. Din numeroasele lui scrieri nu au ajuns pînă la noi decît trei scrisori şi o culegere de maxime, datorată unui discipol al său.

6. Hrysippos, filozof grec (280—206 î. Hr.), unul din reprezentanţii stoicismului.

7. Platon, filozof grec (428—384 î. Hr.), discipolul lui Socrate şi dascălul lui Aristotel. Autor a numeroase lucrări filozofice, scrise în formă de dialog: *Criton, Fedon, Gorgias, Banchetul, Republica* şi altele. Filozofia sa are ca metodă dialectica şi ca încoronare teoria ideilor.

„Oceanos , originea zeilor, şi Tethis , mama Din care
sînt toate rîurile şi orice mare" [11].

Spunînd aceste cuvinte, Homer nu vorbeşte de Dumnezeu. Că cine nu ştie că Oceanul este apă! Iar dacă-i apă, nu-i Dumnezeu; iar Dumnezeu, dacă este creatorul universului, precum şi este, este şi ziditorul apei şi al mărilor.

Hesiod[12] , apoi, şi el n-a vorbit numai de originea zeilor, ci şi de facerea lumii. Dar vorbind de facerea lumii, n-a putut spune de cine a fost făcută. Mai mult: a numit zei pe Cronos, pe Zeus, fiul lui, pe Poseidon[13] şi Pluton[14] ; dar

aceştia sînt posteriori facerii lumii. Mai mult: Hesiod istoriseşte că Zeus, fiul lui Cronos, a dus război cu tatăl lui. Şi spune aşa:

„Cu putere a învins pe tatăl său Cronos; şi.bine
A împărțit între nemuritori lumea, dînd fiecăruia dregătoria sa" [1 s] .

Hesiod vorbeşte şi de fiicele lui Zeus, pe care le numeşte Muze. Vrînd să afle de la ele în ce chip'a fost făcută lumea, le roagă, zicînd:

„Salutare, fiicele lui Zeus ! Daţi-mi cîntarea voastră dulce ! Sărbătoriți neamul fericiților nemuritori, al celor ce trăiesc în veci, Născuți din Pămînt şi Cerul înstelat,
Din Noaptea cea întunecată şi hrăniţi de Marea cea sărată. Spuneţi-mi, cum s-au născut la început zeii şi pămîntul, Rîurile şi marea cea fără de hotar, cu valuri înspumate, Şi stelele cele strălucitoare şi cerul larg deasupra. Spuneţi-mi cum şi-au împărţit ei bogăţiile, precum şi cinstirile, Cum au locuit la început Olimpul cel cu multe văi şi înălţimi. Acestea spuneți-mi-le, Muzelor, voi care aveţi în Olimp locuinţa Dintru început.. Spuneţi-mi, cine a fost făcut întîi !" [16].

Dar cum puteau şti muzele acestea, de vreme ce s-au născut după ce fusese creată lumea ? Sau cum le puteau povesti lui Hesiod, cînd tatăl lor încă nu se

8. Oceanos, una din cele mai vechi divinităţi elene, fiul lui Uranus şi al Geii ; după Homer, Oceanos este tatăl zeilor. Era închipuit ca un fluviu imens, care înconjoară pămîntul, izvor al tuturor fluviilor şi mărilor.
9. Tethys, divinitate marină, fiica lui Uranus şi al Geii, căsătorită cu Oceanos.
10. Homer, *Iliada,* XIV, 201 (302) (la S-B, p. 80, nota 2).
11. Homer, *Iliada,* XXI, 196 (la S-B, p. 80, nota 3).
12. Hesiod, poet grec (sec. VIII î. Hr.), autorul poemelor didactice: *Munci şi zile* şi *Teogonia.*
13. Poseidon, zeul mării — la romani identificat cu Neptun — fiul lui Cronos şi Rea, fratele lui Zeus şi Pluton. Locuia în fundul mării, într-un măreţ palat.
14. Pluton, zeul infernului, stăpînitor al bogăţiilor din măruntaiele pămîntului, zeul morţilor, fiul lui Cronos şi Rea.
15. Hesiod, *Teogonia,* 73—74 (la S-B,p. 81, nota 1).
16. Hesiod, *Teogonia,* 104-115 (la S-B, p. 81, nota 2).

născuse ?

VI,

în sfîrşit Hesiod a pus ca ipoteză materia şi facerea lumii, spunînd:

„La începutul începuturilor, Haosul a fost; şi după el
Pămîntul cel cu pieptul lat, mereu locuinţă sigură a tuturor
Nemuritorilor, cei care locuiesc vârfurile înzăpezitului Olimp; Apoi
Tartarul cel întunecat, în largul adînc al pămîntului;
Apoi Eros, cel mai frumos dintre nemuritorii zei,
Cel ce alungă mîhnirea din zei şi din oameni,
Cel care are în inimi stăpînire peste gîndirea şi sfatul înţelept.
Din Haos au ieşit întuneciunea şi Noaptea cea adîncă.

Geea a născut mai întîi, egal cu ea,
Cerul înstelat, ca peste tot să o acopere
Şi să fie fericiților zei veşnic locuință sigură;
A născut apoi munții cei înalți, locuințe plăcute dumnezeieştelor nimfe, Care locuiesc în munți prăpăstioşi; Apoi a născut marea, cu valuri înspumate, Pontul, cel lipsit de dragoste puternică.
Apoi Geea, împreunîndu-se cu Cerul, a născut Oceanul cel adine*.' [11].

Deşi Hesiod a spus acestea, totuşi n-a arătat de cine a fost făcută lumea. Dacă la început era Haos şi preexista o materie nefăcută, cine a fost atunci cel care a transformat-o, a rînduit-o şi i-a dat formă ? Oare materia singură s-a transformat şi s-a împodobit ? Că, după Hesiod, Zeus s-a născut mult mai tîrziu; nu numai în urma materiei, ci şi a lumii şi a mulțimii oamenilor; şi la fel şi Cronos, tatăl lui Zeus. Dar, mai bine spus, n-a fost oare un Stăpîn, Care a făcut lumea — adică Dumnezeu — Cel Care a şi împodobit-o ? Mai mult: Hesiod îndrugă vrute şi nevrute şi se contrazice în ceea ce spune. Vorbeşte de pămînt, de cer şi de mare şi vrea ca din acestea să se fi născut zeii; spune apoi că din zei s-au născut oameni foarte puternici, înrudiți cu zeii, neamul titanilor, al ciclopilor şi mulțimea giganților, a demonilor din Egipt; pe drept cuvînt oameni deşerți, de care aminteşte Apolonides[18], numit şi Horapios, în cartea intitulată „Semenuthi" şi în alte cărți istorice ale lui despre religia egiptenilor şi a împăraților lor.

VII.

17. **Hesiod, *Teogonia,* 116-133 (laS-B,p. 82, nota 1).**
18. **Muller, *Fragmenta historicorum graecorum,* Paris, 1851, t. IV, p. 309 (la S-B, p. 82, nota 2).**

Pentru ce mai este nevoie să vorbesc de miturile greceşti şi de deşertăciunea cuprinsă în ele ? Că Pluton împărăteşte peste întuneric, că Poseidon locuieşte în adîncul mării şi din împreunarea lui cu Melanippa[19] s-a născut un fiu mîncător de oameni, sau despre toate cele ce au scris în tragedii scriitorii de copiii lui Zeus ? Că, după ei, s-au născut oameni, nu zei ! Chiar scriitorii vorbesc de neamul lor. Aristofan[20] comicul, în piesa intitulată „Păsările", încercînd o explicație a facerii lumii, a spus că la început lumea era închisă într-un ou, zicînd:

„La începutul începutului un ou, cu aripile negre, a născut" [21] .

Dar şi Satyros[22], făcînd istoricul familiilor din Alexandria, începe cu Filopator, care mai avea şi numele de Ptolomeu şi spune că Dionisos este începătorul familiei lui. De aceea Ptolomeu a dat naştere primei seminții. Satyros spune aşa: „Din Dionisos şi Althea, fiica lui Thestios, s-a născut Deianira; din ea şi Heracle, fiul lui Zeus, s-a născut Hillos; din acesta Cleodemos, din acesta Aristomah, din acesta Temenos, din acesta Ceisos, din acesta Maron, din acesta Thestios, din acesta Acoos, din acesta Aristomidas, din acesta Caranos, din acesta Coinos, din acesta Tyrimmas, din acesta Perdiccas, din acesta Filip, din acesta Aeropos, din acesta Alcetas, din acesta Amyntas, din acesta Bocros, din acesta Meleagros, din acesta Arsinoe; din aceasta şi Lagos s-a născut Ptolomeu

numit şi Soter; din acesta şi Berenica, Ptolomeu Filadelful; din acesta şi Arsinoe, Ptolomeu Everghetul; din acesta şi Berenica, fiica lui Magas, împăratul Cirenei, Ptolomeu Filopator"[23].

Aşa se leagă înrudirea împăraților din Alexandria cu Dionisos. De aceea şi în seminția dionisiacă sînt familii deosebite: familia altheidică, din Althea, soția lui Dionisos, fiica lui Thestios; familia deianiridică, din fiica lui Dionisos şi Althea, soția lui Heracle; de aici îşi au numele şi familiile descendente: familia ariadnidică de la fiica lui Minos, soția lui Dionisos, copilă iubită de tatăl ei, însoțită cu Dionisos, care luase chipul unui marinar; familia thestidică, de la Thestios, tatăl Altheii; familia thoantidică, de la Thoantos, fiul lui Dionisos; familia stafylidică, de la Stafylos, fiul lui Dionisos; familia evenidică, de la Evnoos, fiul lui Dionisos; familia maronidică, de la Maron, fiul Ariadnei şi al lui

19. Melanippa, fiica lui Eol (zeul vîntului) şi al Hippei. Iubită de Poseidon, a avut de la el doi gemeni. Tatăl ei, aflînd de dragostea ei, i-a scos ochii şi a închis-o într-o temniță. Poseidon i-a redat libertatea şi vederea.

20. Aristofan, poet comic grec (445—386 î. Hr.). Au ajuns pînă la noi unsprezece piese de-ale lui,între care: *Norii, Păsările, Pacea, Adunarea femeilor, Broaştele, Lysistrata.*

21. Aristofan, *Păsările,* 696 (la S-B, p. 83, nota 1).

22. Satyros, filozof peripatetician şi istoric, a trăit în Egipt (181—146 î. Hr.). A scris: *Viața bărbaților iluştri* şi *Despre caractere,* din care au rămas fragmente.

23. Muller, *Fragm. hist. graec,* t. III, p. 164-165 (la S-B, p. 83, nota 3).

Dionisos. Aceştia toți sînt fiii lui Dionisos. Dar au fost şi alte nume de familii, care mai sînt şi astăzi, aşâ numita familie heraclidică de la Heracle, familia apolonidică şi familia apolonică de la Apolon; familia poseidonică, de la Poseidon, familia dionică şi familia diogenică de la Dios[24] . '

VIII.

Dar pentru ce să mai înşir mulțimea unor astfel de nume de familii şi de genealogii ? Căci, oricum le-ai lua, se fac de rîs toți scriitorii, poeții şi aşa zişii filozofi, încă şi cei care ascultă spusele lor. Că au scris mai mult mituri şi nerozii despre zeii lor; nu i-au arătat zei, ci oameni; pe unii bețivi, pe alții desfrînați şi ucigaşi. Dar şi cu privire la facerea lumii nu sînt de acord unii cu alții; spun nerozii. Unii au spus că lumea este necreată, aşa cum am arătat mai înainte; iar cei care au spus că natura este necreată şi veşnică se contrazic în spusele lor cu cei care susțin că e creată. Că tot ce au grăit aceştia sînt presupuneri şi gînduri omeneşti, nu adevăr. Alții au spus iarăşi că există o providență; şi cu asta au dărîmat învățăturile celorlalți.

Arătos[25] spune:

„Cu Zeus să începem ! Niciodată să nu trecem, bărbați,
Fără a vorbi de el ! Sînt pline de Zeus drumurile toate
Şi toate piețile oamenilor; plină e şi marea
Şi limanurile. Pretutindeni, toți nevoie-avem de Zeus,
Că al lui neam sîntem![26] . Cu blîndețe face oamenilor semn

Cu mîna sa cea dreaptă şi deşteaptă popoarele la lucru,
Aducîndu-le aminte că trăiesc; le spune cînd pămîntul
E bun pentru arat şi bun pentru cazmale; le spune care-i timpul potrivit
Pentru culesul fructelor şi aruncatul tuturor semințelor" [27].

Pe cine să credem: pe Arătos sau pe Sofocle[28] , care spune:

„Nu este nici o providență clară !
Cel mai bun lucru e să trăieşti la întîmplare, cum poate fiecare" [29]. Homer iarăşi este de acord cu el, că spune: **„Zeus măreşte şi micşorează virtutea în oameni" [30].**

24. **Genetivul de la *Zevq.***
25. **Arătos Solevs, poet şi astronom grec (305—240 î. Hr.). în poema sa didactică intitulată *Fenomenele,* prezintă cunoştinţele timpului său despre pămînt şi corpurile cereşti; prima ediţie la Veneția în 1494, ultima la Berlin în 1898.**
26. **Text citat de sfîntul apostol Pavel în cuvântarea din Aeropag, *Fapte,* 17, 28.**
27. **Arătos, *Phaenom.,* 1—9 (la S-B, p. 85, nota 4).**
28. **Sofocle, poet tragic grec (496—406 î. Hr.). Au rămas de la el şapte piese: *Antigona, Electra, Trahinienele, Edip rege, Edip la Colonos, Aiax, Filoctet.***
29. **Sofocle, *Edip rege,* 978-979 (la S-B, p. 85, nota 5).**
30. **Homer, *Iliada,* XX, 242 (la S-B, p. 86, nota 1).**

Iar Simonides[31] :

„Nimeni fără Dumnezeu,
N-a fost virtuos ! Nici oraş, nici muritor !

Dumnezeu cunoaşte totul. Fără Dumnezeu nimic nu-i sănătos

în muritori" [32].

La fel şi Euripide[33] :

„Fără Dumnezeu nu e nimic în oameni" [34] .

Şi Menandru[35]:

„Nimeni de noi nu are grijă, decît numai Dumnezeu" [36] . Şi iarăşi

Euripide:

„De cîte ori Dumnezeu vrea să mîntuie pe cineva îi dă
prilejuri multe pentru mîntuire" [37].

Şi Thestios[3*] :

„Cînd Dumnezeu vrea să te mîntuie,
Poți merge pe mare, stînd pe-o rogojină" [39] .

Sînt nenumărate textele de acest fel, în care scriitorii se contrazic între ei. Astfel Sofocle, care tăgăduia în alt loc providența, zice:

„De lovitura lui Dumnezeu nu scapă muritorul" [40] .

Unii scriitori au introdus o mulţime de dumnezei, alţii au vorbit de monarhia lui Dumnezeu; iarăşi, unii au spus că există providenţă, alţii, dimpotrivă, au tăgăduit-o. De aceea Euripide mărturiseşte, zicînd:

31. Simonides din Cheos, cel mai mare poet liric grec (556—467 î. e. n.).
32. *Anthotog. Lyr. graecor.,* ediţia' *Diehl,* t. II, p. 68;fragm. 10 (61) (la S-B, p. 86, nota 2).
33. Euripide, poet tragic grec (480—406 î. Hr.). Cele mai celebre din operele sale sînt: *Alceste, Medeea, Andromaca, Electra, Hecuba, Ifigenia în Aulida, Ifigenia în Taurida, Bacantele.*
34. Euripide, *Fragm.* 391. Nauck, *Tragicorum graecorum fragmenta,* Leipzig, 1889, p. 480 (la S-B, p. 86, nota 3).
35. Menandru, poet comic grec (342—292 î. Hr.). Se spune că ascris 108 comedii; sînt cunoscute numai prin fragmente.
36. Menandru, Meineke, *Fragmenta comic, graecor.,* Berlin, 1841, t. IV, p. 276, (la S-B, p. 86, nota 4).
37. Euripide, *Fragm.* 1089, Nauck (la S-B, p. 86, nota 5).
38. Thestios, poet grec necunoscut enciclopediilor consultate.
39. Fragmentul este din Euripide, fragm. 397, Nauck (la S-B, p. 86, nota 6).
40. Sofocle, *Fragm.* S76, Nauck (la S-B, p. 87, nota 1).

„Ne străduim nădăjduind să aflăm multe; dar în zadar Ne ostenim,
că nu ştim nimic"[41] .

Şi fără voia lor scriitorii mărturisesc că nu cunosc adevărul. Fiind inspiraţi de demoni şi îngîmfaţi de ei, prin ei au spus tot ce au spus. Poeţii, de pildă Homer şi Hesiod, inspiraţi de muze, după spusele lor, au grăit din imaginaţie şi rătăcire; nu dintr-un duh curat, ci dintr-un duh înşelător. Aceasta se vede lămurit de acolo, că dacă cei stăpîniţi de demoni sînt exorcizaţi uneori în numele adevăratului Dumnezeu, aceste duhuri înşelătoare mărturisesc, cum se întîmpla pînă azi, că sînt demoni şi că altădată lucrau asupra poeţilor. Unii poeţi uneori, cînd erau cu sufletul treaz, au vorbit la fel cu profeţii despre monarhia lui Dumnezeu, despre judecată şi despre alte lucruri, pe care le-au spus, ca să fie mărturie Ioruşi şi tuturor oamenilor.

IX.

Dar oamenii lui Dumnezeu, care au fost purtători de Duh Sfînt şi profeţi, fiind inspiraţi şi înţelepţiţi chiar de Dumnezeu, au ajuns oameni învăţaţi de Dumnezeu, oameni cuvioşi şi drepţi. De aceea au şi fost învredniciţi de Dumnezeu de a primi această răsplată, de a fi adică organe ale lui Dumnezeu; au primit de la Dumnezeu înţelepciune şi, datorită acestei înţelepciuni, au vorbit despre facerea lumii şi de toate celelalte. Profeţii au făcut profeţii despre ciumă, foamete şi războaie. De-a lungul vremurilor au fost la evrei nu unul sau doi profeţi, ci mai mulţi, iar la greci au fost sibilele. Toţi profeţii au fost de acord şi în armonie unii cu alţii în cele ce au spus, fie de cele întîmplate înainte de ei, fie de cele întîmplate în timpul lor, fie de cele ce se **întîmpla** acum, în vremea noastră. De aceea şi sîntem încredinţaţi şi cu privire la cele viitoare că se vor împlini, aşa precum s-au împlinit şi cele de mai înainte.

X.

Şi mai întîi profeţii, de acord toţi unii cu alţii, ne-au învăţat că Dumnezeu a făcut universul din nefiinţă. Că n-a existat nimic alături de Dumnezeu, ci **El** era singur; nu avea nevoie de nimeni şi de nimic; şi, existînd înainte de veci, a voit să facă pe om, ca să fie cunoscut de om; pentru om deci a pregătit Dumnezeu mai dinainte lumea. Că cel care-i creat are şi trebuinţe, pe cînd cel necreat n-are trebuinţă de nimic. Avînd, aşadar, Dumnezeu în El însuşi Cuvîntul Lui imanent, L-a născut împreună cu înţelepciunea Sa, scoţîndu-L înainte de crearea universului. Pe Acest Cuvînt L-a avut slujitor pentru cele făcute de El şi prin El a

41. Euripide, *Fragm. 391,* Nauck (la S-B, p. 87, nota 2).

făcut toate[42]. Cuvîntul se numeşte Început, pentru că El începe şi stăpîneşte toate cele create prin El. Acesta, deci, fiind Duh al lui Dumnezeu şi început şi înţelepciune şi Putere a Celui preaînalt, S-a pogorît în profeţi şi prin ei vorbea despre facerea lumii şi despre toate celelalte. Că profeţii nu existau cînd s-a făcut lumea, ci era înţelepciunea lui Dumnezeu, Care este în Dumnezeu şi Cuvîntul cel sfînt al Lui, Care este totdeauna împreună cu El. De aceea şi profetul Solomon grăieşte aşa: ***„Cînd a gătit cerurile, eram împreună cu El şi cînd făcea tari temeliile pămîntului, eram la El întocmind"*3.*** Moisi, care a trăit cu mulţi ani înainte de Solomon, dar mai bine spus, Cuvîntul lui Dumnezeu, spune prin Moisi, ca printr-un organ al Său: ***„La început a făcut Dumnezeu cerul şi pămîntul"** .*** Moisi a vorbit mai întîi de ***„început"*** şi de ***„facere"*** şi în urmă a vorbit de ***„Dumnezeu",*** pentru că nu trebuie să pronunţăm numele lui Dumnezeu de prisos şi în zadar. înţelepciunea lui Dumnezeu ştia mai dinainte că unii aveau să pălăvrăgească şi să născocească o mulţime de dumnezei inexistenţi. Aşadar, pentru ca Dumnezeu să se facă cunoscut prin lucrurile Sale, şi pentru că a făcut cu Cuvîntul Lui cerul şi pămîntul şi cele din ele, Moisi a zis: ***„La început a făcut Dumnezeu cerul şi pămîntul".*** Iar după ce ne-a spus de facerea lor, ne lămureşte: ***„Pămîntul era nevăzut şi netocmit şi întuneric era deasupra adîncului şi Duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apei"*5.*** Acestea ne învaţă chiar de la început dumnezeiasca Scriptură; ne învaţă în ce chip a fost creată materia; ne învaţă că a fost creată de Dumnezeu şi că din această materie Dumnezeu a făcut şi a creat lumea.

XI.

Lumina este început al creaţiei, pentru că lumina ne arată cele ce au fost împodobite. De aceea Moisi zice:

„Şi a zis Dumnezeu: Să se facă lumină ! Şi s-a făcut lumină. Şi a văzut Dumnezeu că lumina este bună"*6 ; adică este bună pentru om. ***„Şi a despărţit Dumnezeu lumina de întuneric. Şi a numit Dumnezeu lumina zi şi întunericul l-a numit noapte. Şi a fost seară şi a fost dimineaţă, ziua întîia. Şi a zis Dumnezeu: „Să fie tărie în mijlocul apei, ca să despartă apa de apă !" Şi s-a făcut aşa. Şi a făcut***

42. In. 1, 3.
43. Pilde, 8, 27, 29, 30.
44. Fac, 1, 1.
45. Fac, 1,2.
46. Fac, 1, 3-4.

Dumnezeu tăria şi a despărțit apa care era sub tărie de apa care era deasupra tăriei. Şi a numit Dumnezeu tăria cer. Şi a văzut Dumnezeu că este bine. Şi a fost seară şi a fost dimineață, ziua a doua. Şi a zis Dumnezeu: „Să se adune apa cea de sub cer într-o adunare şi să se arate uscatul". Şi s-a făcut aşa. Şi s-a adunat apa în adunările ei şi s-a arătat uscatul. Şi a numit Dumnezeu uscatul pămînt şi adunările apelor le-a numit mări. Şi a văzut Dumnezeu că este bine. Şi a zis Dumnezeu: „Să răsară pămîntul iarbă verde, care să semene sămînța după fel şi după asemănare şi pom roditor, care să facă rod, a cărui sămînța să fie inel spre asemănare". Şi s-a făcut aşa. Şi a dat din sine pămîntul iarbă verde, care să semene sămînța după fel şi pom roditor, care să facă rod, a cărui sămînța să fie în el după fel pe pămînt. Şi a văzut Dumnezeu că este bine. Şi a fost seară şi a fost dimineață, ziua a treia. Şi a zis Dumnezeu: „Să se facă luminători în tăria cerului, ca să lumineze pe pămînt şi să despartă ziua de noapte şi să fie spre semne şi vremi, spre zile şi ani şi să fie spre luminare întru tăria cerului, ca să lumineze pe pămînt". Şi s-a făcut aşa. Şi a făcut Dumnezeu cei doi luminători mari: luminătorul cel mare spre stăpînirea zilei şi luminătorul cel mai mic spre stăpînirea nopții şi stelele. Şi le-a pus Dumnezeu în tăria cerului, ca să lumineze pe pămînt şi să stăpînească peste zi şi peste noapte şi să despartă lumina de întuneric. Şi a văzut Dumnezeu că este bine. Şi a fost seară şi a fost dimineață, ziua a patra. Şi a zis Dumnezeu: „Să scoată apele tîrîtoare cu suflete vii şi păsări zburătoare pe pămînt sub tăria cerului". Şi s-a făcut aşa. Şi a făcut Dumnezeu chiții cei mari şi tot sufletul vietăților, care se tîrăsc, pe care le-au scos apele după felul lor şi toată pasărea zburătoare după fel. Şi a văzut Dumnezeu că sînt bune. Şi le-a binecuvîntat zicînd: „Creşteți şi vă înmulțiți şi umpleți apele mării; şi păsările să se înmulțească pe pămînt". Şi a fost seară şi a fost dimineață, ziua a cincea. Şi a zis Dumnezeu: „Să scoată pămîntul suflet viu după fel, animale cu patru picioare şi tîrîtoare şi fiare pe pămînt după fel". Şi s-a făcut aşa. Şi a făcut Dumnezeu fiarele pămîntului după fel şi dobitoacele după fel şi toate tîrîtoarele pămîntului. Şi a văzut Dumnezeu că este bine. Şi a zis Dumnezeu:„Să facem pe om după chipul nostru şi după asemănare şi să stăpînească peştii mării şi păsările cerului şi dobitoacele şi tot pămîntul şi toate tîrîtoarele care se tîrăsc pe pămînt". Şi a făcut Dumnezeu pe om, după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el; bărbat şi femeie i-a făcut pe ei. Şi i-a binecuvîntat Dumnezeu pe ei, zicînd: „Creşteți şi vă înmulțiți şi umpleți pămîntul şi stăpîniți-lpe el; şi stăpîniți peştii mării şi păsările cerului şi toate dobitoacele şi tot pămîntul şi toate tîrîtoarele, care se tîrăsc pe pămînt". Şi a zis Dumnezeu: „Iată, v-am dat vouă toată iarba ce face sămînța de semănat, care este deasupra întregului pămînt şi tot pomul, care are în el rod cu sămînța de semănat, ca să vă fie vouă spre mîncare; iar tuturor fiarelor de pe pămînt fi tuturor păsărilor cerului fi oricărei tîrîtoare, care se tîrăfte pe pămînt fi are în ea suflare de viață, să le fie spre mîncare toată iarba verde". Şi s-a făcut aşa. Şi a văzut Dumnezeu toate cîte a făcut; fi iată bune foarte. Şi a fost seară fi a fost dimineață, ziua a şasea. Şi s-au sfîrfit de făcut cerul fi pămîntul fi toată podoaba lor. Şi a sfîrfit Dumnezeu în ziua a şasea lucrurile Lui, pe care le-a făcut; fi S-a odihnit m ziua a faptea de toate lucrurile Lui, pe care le-a făcut. Şi a binecuvîntat Dumnezeu

ziua a faptea fi a sfințit-o, că în ea S-a odihnit de toate lucrurile Lui, pe care a început Dumnezeu să le facă"*[7].

XII.

Nici un om nu poate spune după vrednicie istoria şi întreaga rînduiala a celor şase zile ale creației lumii, nici dacă ar avea mii de guri şi mii de limbi; dar nici dacă ar trăi cineva mii de ani, viețuind în viața de aici, nici aşa nu va fi în stare să spună ceva vrednic cu privire la creație, din pricina covârşitoarei măreții şi a bogăției înțelepciunii lui Dumnezeu arătate în aceste şase zile ale creației de care am scris mai înainte. Mulți dintre scriitori au imitat istoria creației şi au voit să vorbească pe larg, luînd temeiuri din ea, fie despre zidirea lumii, fie despre natura omului; dar în spusele lor nu se găseşte nici o mică scînteie vrednică de adevăr. Cuvintele filozofilor, scriitorilor şi poeților par a fi vrednice de credință, pentru că sînt spuse fțumos; dar cuvîntul lor este searbăd şi gol, pentru că pălăvrăgeala lor e mare şi nu găseşti în ea pic de adevăr. Iar dacă se pare că a fost rostit de ei vreun adevăr, apoi adevărul acesta este amestecat cu rătăcirea. După cum otrava amestecată cu miere sau cu vin sau cu altceva face vătămătoare şi nefolositoare materia cu care s-a amestecat, tot aşa şi vorbăria lor este strădanie zadarnică şi mai degrabă vătămare pentru cei care îi dau crezare. De pildă, ziua a şaptea, de care vorbesc toți oamenii, dar cei mai mulți nu-i cunosc sensul; evreii o numesc ***„sabbaton"*** şi se traduce în greceşte prin ***„fapte";*** tot neamul omenesc o numeşte aşa, dar nimeni nu ştie pricina pentru care poartă acest nume. Apoi e deşartă, fără valoare şi străină oricărui adevăr spusa lui Hesiod poetul că dn Haos s-au născut Erebos, Geea şi Eros, adică întunericul, pămîntul şi dragostea, care domnesc peste oameni şi peste dumnezeii lui. Că Dumnezeu nu trebuie să fie învins de plăcere, odată ce oamenii cuminți se abțin de la orice plăcere ruşinoasă şi de la orice poftă rea.

XIII.

Dar şi spusele lui Hesiod că facerea lumii a început cu facerea celor de jos

47. Fac, 1,4-2,3.

de pe pămînt sînt iarăşi un gînd omenesc, smerit şi foarte slab față de creația săvîrşită de Dumnezeu. Da, omul începe să clădească, pornind de jos, de la pămînt şi în chip firesc nu poate face acoperişul dacă nu-i pune temelia. Puterea lui Dumnezeu, însă, se arată în aceea că mai întîi a făcut din nimic cele ce sînt şi că le-a făcut cum a voit. ***„Că cele cu neputință la oameni sînt cu putință la Dumnezeu"[49]*** . De aceea şi profetul a vorbit mai întîi de facerea cerului, care este

48. Lc, 18,27.
49. Fac, 1, 1.
50. Adică: „prin Cuvînt".
51. Fac, 1, 3.
52. Is., 40, 22.
53. Fac, 1,5.
54. Adică: ale Cărții Facerii.
55. Adică: despre cerul, pe care-1 vedem noi.

ca un acoperiş, zicînd: ***„La început a făcut Dumnezeu cerul"***[49] , adică cerul a fost făcut ***„prin început"***[50] , precum am arătat mai înainte; în urmă vorbeşte de „pămînt" ca de o pardoseală şi temelie, apoi de ***„adînc"*** adică de mulțimea apelor, şi de ***„întuneric",*** pentru ca cerul creat de Dumnezeu să acopere, ca un acoperiş, apele împreună cu pămîntul. Profetul vorbeşte apoi de Duhul care se purta deasupra apei, pe care l-a dat Dumnezeu spre a da viață creației, precum este pentru om sufletul; a amestecat ceea ce e fin cu ceea ce e fin — că Duhul este fin şi apa este fină — pentru ca Duhul să hrănească apa, iar apa împreună cu Duhul pătrunzînd pretutindeni, să hrănească creația. Duhul cel unul, care ținea bcul luminii, era între apă şi cer, ca, într-un oarecare chip, întunericul să nu aibă vreo părtăşie cu cerul, care este mai aproape de Dumnezeu, înainte de a spune Dumnezeu: ***„Să se facă lumină*** /"[51] Aşadar cerul, fiind ca o boltă, ținea materia, care era asemenea unui bulgăre. Că a spus despre cer un alt profet cu numele Isaia, zicînd: ***„Acest Dumnezeu a făcut cerul ca o boltă şi l-a întins ca un cort de locuit"***[52]***.*** Deci porunca lui Dumnezeu, adică Cuvîntul Lui, luminînd ca o făclie într-o cameră închisă, a luminat pămîntul de sub cer, independent de facerea lumii. ***„Şi a numit Dumnezeu lumina zi, iar întunericul, noapte"***[53] ; pentru că omul n-ar fi ştiut să numească lumina zi sau întunericul noapte, dar nici pe celelalte lucruri din lume, dacă n-ar fi primit numele lor de la Dumnezeu, Cel ce le-a făcut. în primele cuvinte ale Istoriei[54] şi ale facerii lumii, Sfîntă Scriptură n-a vorbit despre tăria aceasta[55], ci de alt cer, nevăzut de noi, după care este cerul acesta văzut de noi, numit tărie, pentru că opreşte deasupra lui jumătatea de apă, ca să dea omenirii ploi, furtuni şi rouă, iar jumătatea cealaltă de apă a fost lăsată

pe pămînt în rîuri, izvoare şi mări. Şi pentru că apa acoperea pămîntul şi mai ales locurile adînci, Dumnezeu, prin Cuvîntul Lui, a făcut ca apa să se adune într-o singură adunare şi să se arate uscatul, care mai înainte era nevăzut. Pămîntul a ajuns văzut, dar era încă netocmit[56] ; mai pe urmă l-a întocmit Dumnezeu şi l-a împodobit cu tot felul de ierburi, semințe şi plante[57].

XIV.

Uită-te, deci, la mulțimea şi la variata şi felurita lor frumusețe şi la aceea că prin ele se arată învierea, spre dovedirea viitoarei învieri a tuturor oamenilor. Cine nu se va mira cînd vede că dintr-un sîmbure de smochină se face un smochin sau că din celelalte semințe foarte mici cresc pomi foarte mari ? Putem spune că lumea este pentru noi o imagine a mării[58] . După cum marea ar seca din pricina apei ei sărate, dacă n-ar fi hrănită prin vărsarea în ea a rîurilor şi izvoarelor, tot aşa şi lumea ar fi pierit din pricina răutății şi păcatului înmulțit în ea, dacă n-ar fi avut legea lui Dumnezeu şi profeții, care revarsă şi izvorăsc bunătatea, dulceața, îndurarea, dreptatea şi învățătura sfintelor porunci ale lui Dumnezeu. Şi după cum în mare sînt insule locuite, cu apă bună de băut, cu pomi roditori, care au țărmuri de care te poți apropia şi porturi, în care îşi pot găsi

refugiul cei prinşi pe mare de furtuni, tot aşa a dat Dumnezeu în lumea învălurată şi înviforată de păcate, adunări, adică sfintele biserici, în care sînt, ca în insule, porturi primitoare, adică învăţăturile adevărului, spre care aleargă cei care vor să se mîntuie, cei care s-au îndrăgostit de adevăr şi vor să scape de urgia şi judecata lui Dumnezeu. Şi după cum în mare sînt şi alte insule, stîncoase, fără de apă, neroditoare, sălbatice şi nelocuite, spre vătămarea corăbierilor şi a celor prinşi de furtună, de care se sfărîmă corăbiile şi pier cei care coboară în ele, tot aşa sînt în lume învăţături rătăcite, adică erezii, care pierd pe cei ce se apropie de ele. învăţăturile acelea nu sînt conduse de Cuvîntul adevărului. Şi precum piraţii, după ce au umplut corăbiile cu călători, sfărîmă corăbiile în locurile de care am vorbit, ca să le nimicească, tot aşa se întîmpla şi cu cei rătăciţi de la adevăr; pier din pricina rătăcirii.

XV.

în ziua a patra au fost creaţi ***„luminătorii"***[59]**.** Pentru că Dumnezeu cunoaşte totul de mai înainte, ştia de pălăvrăgeala deşerţilor filozofi; ştia că aceştia, ca să

56. Fac, 1,2.
57. Fac, 1, 11-12.
58. Textual: întru *asemănarea mării,* cf. Rom., 8, 3; Fii., 2, 7.
59. Fac, 1, 14.

îndepărteze pe Dumnezeu, aveau să spună că pămîntul rodeşte datorită acestor luminători; deci, ca să se arate adevărul, a creat plantele şi seminţele înainte de crearea luminătorilor; că cele create mai tîrziu nu pot face pe cele ce existau mai înainte. Cei doi luminători sînt apoi dovadă şi imagine a unei mari taine. Soarele este preînchipuire a lui Dumnezeu, luna, preînchipuire a omului. După cum soarele se deosebeşte mult de lună şi în putere şi în slavă, tot aşa Dumnezeu se deosebeşte mult de om. Şi după cum soarele rămîne totdeauna întreg, fără să se micşoreze, tot aşa şi Dumnezeu rămîne totdeauna desăvîrşit, plin fiind de toată puterea, priceperea, înţelepciunea, nemurirea, plin de toate bunătăţile; luna însă, în fiecare lună se micşprează şi ca să spunem aşa, moare, ca şi omul, apoi renaşte şi creşte, spre dovedirea învierii viitoare. De asemenea cele trei zile înainte de crearea luminătorilor sînt preînchipuiri ale Treimii: a lui Dumnezeu, a Cuvîntului Lui şi a înţelepciunii Lui. în al patrulea loc[60] este omul, care are nevoie de lumină; ca să fie astfel-.Dumnezeu, Cuvînt, înţelepciune, om. Iată pentru ce luminătorii au fost creaţi în a patra zi. Poziţia stelelor reprezintă rînduiala şi ordinea drepţilor, a cuvioşilor şi a celor care păzesc legea şi poruncile lui Dumnezeu. Stelele mari şi strălucitoare sînt o imagine a profeţilor; de aceea rămîn pe drumul lor şi nu se mută din loc în loc; alte stele, care au altă ordine de strălucire, sînt preînchipuiri ale poporului drepţilor; iar alte stele, care-şi schimbă poziţia şi fug din loc în loc, care se numesc şi planete[61], sînt preînchipuiri ale oamenilor care se depărtează de Dumnezeu, care părăsesc legea şi poruncile Lui.

XVI.

în a cincea zi au fost create viețuitoarele din ape; prin ele şi în ele se arată înțelepciunea cea de multe feluri a lui Dumnezeu[62]. Cine ar putea enumera mulțimea lor şi marea varietate a soiurilor lor ? Mai mult: viețuitoarele create în apă au fost binecuvîntate de Dumnezeu, ca să fie şi aceasta o dovadă că oamenii au să primească pocăință şi iertare de păcate prin apă şi prin baia naşterii din nou[63] , adică toți cei care se apropie de adevăr, care se nasc din nou şi primesc binecuvîntare de la Dumnezeu. Chiții şi păsările carnivore, însă, sînt o imagine a oamenilor lacomi şi a călcătorilor de lege. Viețuitoarele din apă şi păsările au una şi aceeaşi fire; dar unele şi-au păstrat firea lor şi nu fac rău celor mai slabe decît ele; păstrează legea lui

60. Am urmat lectura propusă de Maran: *TeTaproj S e T&nCş),* în loc de: *TerâpTC*)* 5e Tiwqj din ediția lui Otto (la Otto, *op. cit.,* p. 102, notall).
61. Iuda, 13.
62. Ef., 3, 10.
63. Tit, 3, 5.

Dumnezeu şi se hrănesc cu semințele pămîntului; altele, însă, calcă legea lui Dumnezeu, sînt carnivore şi fac rău celor mai slabe decît ele; tot aşa şi drepții, care păzesc legea lui Dumnezeu, nu mănîncă pe nimeni şi nu fac rău nimănui, pentru că trăiesc cuvios şi drept; iar răpitorii, ucigaşii şi necredincioşii se aseamănă cu chiții, cu fiarele şi cu păsările carnivore, că, aşa zicînd, mănîncă pe cei mai slabi decît ei. Da, neamul viețuitoarelor din apă şi al tîrîtoarelor, deşi a avut parte de binecuvântarea lui Dumnezeu, binecuvântarea nu le-a folosit la nimic.

XVII.

In a cincea zi, Dumnezeu a făcut animalele cu patru picioare şi fiarele şi tîrîtoarele cele de pe pămînt, dar nu le-a mai binecuvîntat, pentru că păstra binecuvântarea pentru omul pe care avea să-1 facă în ziua a şasea. In acelaşi timp, animalele cu patru picioare şi fiarele sînt preînchipuire a unor oameni care nu cunosc şi nu cred în Dumnezeu, a acelora care cugetă cele pămînteşti[64] şi nu se pocăiesc. Că oamenii, care se întorc de la nelegiuirile lor şi trăiesc cu dreptate, ca păsările se înalță cu sufletul, cugetînd cele de sus[6s] şi bineplăcînd voinței lui Dumnezeu; dar cei care nu cunosc pe Dumnezeu şi sînt necredincioşi se aseamănă cu păsările care au aripi, dar nu pot să zboare şi nici nu pot alerga spre cele înalte ale Dumnezeirii; şi unii ca aceştia se numesc oameni, dar gîndesc cele de jos şi cele pămînteşti, pentru că sînt îngreuiați de păcatele lor. Animalele care se numesc ***fiare sălbatice*** îşi au numele de la cuvîntul ***a se sălbătici;*** la început n-au fost create rele sau otrăvitoare — că răul nu-i o creație a lui Dumnezeu — ci toate cele create de Dumnezeu au fost bune şi bune foarte[66] , dar păcatul săvârşit de om le-a făcut rele şi pe ele; cînd omul a călcat porunca lui Dumnezeu, au călcat-o şi ele. întocmai ca un stăpîn al casei: dacă el face binele, neapărat şi

slugile vor face fapte bune; dar dacă stăpînul păcătuieşte, păcătuiesc împreună cu el şi robii; la fel s-au petrecut lucrurile şi cu cele care erau în jurul omului; cînd a păcătuit stăpînul, au păcătuit şi roabele. Cînd, însă, omul va alerga iarăşi să le facă pe cele ale firii şi nu va mai păcătui, atunci şi fiarele îşi vor redobîndi blîndețea de la început.

XVIII.

Cît priveşte facerea omului, omeneşte este cu neputință de tîlcuit; de altfel, dumnezeiasca Scriptură a vorbit pe scurt de ea. în cuvintele pe care le-a spus Dumnezeu: ***„Să facem pe om după chipul şi asemănareanoastră"***[61]***,*** dumnezeiasca

64. **Fii., 3, 19.**
65. **Col., 3, 2.**
66. **Fac, 1, 31.**

Scriptură a arătat mai întîi vrednicia omului. Pe toate le-a făcut Dumnezeu cu Cuvîntul, că pe toate le-a socotit secundare; numai facerea omului, operă veşnică, o socoteşte vrednică de mîinile Lui. Mai mult: Dumnezeu găseşte că pentru facerea omului are nevoie de ajutor, că spune: ***„Să facem pe om după chip şi asemănare"***[1]***.*** N-a spus altcuiva: ***„Să facem"*** decît Cuvîntului Lui şi înțelepciunii Lui. L-a făcut pe om şi l-a binecuvîntat să se înmulțească şi să umple pămîntul; a supus lui pămîntul, ca să-i fie toate cele de pe pămînt sub mînă şi roabe; de la început i-a poruncit să se hrănească din roadele pămîntului, ale semințelor, ale ierburilor, ale pomilor. în acelaşi timp a poruncit ca şi animalele să fie tovarăşe omului la acelaşi fel de hrană, să mănînce şi ele din semințele tuturor celor de pe pămînt.

XIX.

Astfel, după ce Dumnezeu a terminat de creat în ziua a şasea cerul şi pămîntul şi marea şi toate cele din ele, în ziua a şaptea **S**-a odihnit de toate lucrurile Lui, pe care le-a făcut[2] . Apoi dumnezeiasca Scriptură rezumă cele spuse aşa: ***„Aceasta este Cartea facerii cerului şi a pămîntului, cînd şi în ce zi a făcut Dumnezeu cerul şi pămîntul şi toată verdeața cîmpului, înainte de a fi,-şi toată iarba țarinii înainte de a răsări; că nu a plouat Dumnezeu pe pămînt şi om nu era ca să lucreze pămîntul"***[10] **.** Prin aceste cuvinte dumnezeiasca Scriptură arată că în acel timp tot pămîntul era udat de izvor dumnezeiesc şi nu avea nevoie să fie lucrat de om; pămîntul, după porunca lui Dumnezeu, producea totul de la sine, ca să nu se ostenească omul cu lucrarea lui. Dar Scriptura, ca să arate şi facerea omului — pentru a nu părea pentru oameni o problemă nedezlegată spusele lui Dumnezeu: ***„Să facem pe om"*** şi nu fusese încă arătată facerea lui —, ne învață zicînd: ***„Izvor ieşea din pămînt şi adăpa toată fața pămîntului şi a făcut Dumnezeu pe om cu țarină din pămînt şi a suflat în fața lui suflare de viață şi s-a făcut omul cu suflet viu"***[11]***.*** Pe

1 Fac, 2, 3.
2 Fac, 2, 3.

temeiul acestor cuvinte cei mai mulți numesc nemuritor sufletul. După ce a făcut pe om, Dumnezeu i-a ales un ținut în locurile din răsărit, deosebit prin lumina sa, clar prin văzduhul lui strălucitor, cu plante foarte frumoase; în acel ținut l-a pus pe om.

XX.

Şi cuvintele istoriei din Sfîntă Scriptură sînt aşa:.„£i ***a sădit Dumnezeu raiul în Eden spre răsărit şi l-a pus acolo pe omul pe care l-a făcut. Şi a făcut***

67. Fac, 1, 26.
68. Fac, 1, 26.

70. Fac, 2, 4-5.
71. Fac, 2, 6-7.

Dumnezeu să răsară din pămînt tot pomul, frumos la vedere ți bun la mîncare; si pomul vieții în mijlocul raiului şi pomul cunoştinței binelui şi răului. Şi rîu ieşea din Eden ca să ude raiul; de acolo se împarte în patru rîuri. Numele unuia este Fison; acesta înconjoară tot pămîntul Evilat; acolo este aur; şi aurul pămîntului aceluia este bun; acolo este rubinul şi piatra verde. Numele celui de al doilea rîu este Gheon; acesta înconjoară tot pămîntul Etiopiei. Rîul al treilea este Tigru; acesta curge prin fața Asiriei. Rîul al patrulea este Eufratul. Şi a luat Domnul Dumnezeu pe omul pe care l-a făcut şi l-a pus în rai ca să-l lucreze şi să-l păzească. Şi a poruncit Dumnezeu lui Adam, zicînd: „Din tot pomul din rai să mănînci; dar din pomul cunoştinței binelui şi răului să nu mîncați; că în ziua în care veți mînca din el, cu moarte veți muri". Şi a zis Domnul Dumnezeu: „Nu este bine să fie omul singur; să-i facem lui ajutor asemenea lui". Şi a făcut Dumnezeu încă din pămînt toate fiarele cîmpului şi toate păsările cerului şi le-a' adus lui Adam. Şi pe care, suflet viu, l-a numit Adam, acesta este numele lui. Şi a dat Adam nume tuturor dobitoacelor şi tuturor păsărilor cerului şi tuturor fiarelor cîmpului. Dar lui Adam nu i s-a găsit ajutor asemenea lui. Şi a adus Dumnezeu somn peste Adam; şi a adormit. Şi a luat una din coastele lui şi a plinit cu carne locul ei. Şi coasta pe care a luat-o de la Adam a făcut-o Dumnezeu femeie şi a adus-o lui Adam. Şi a zis Adam: „Iată acum os din oasele mele şi trup din trupul meu; aceasta se va numi femeie, că din bărbatul ei s-a luat ea. Pentru aceea va lăsa omul pe tatăl său şi pe mama sa şi se va lipi de femeia sa şi vor fi amîndoi un trup". Şi erau amîndoigoi, şi Adam şi femeia lui, şi nu se ruşinau.

! XXI.

Iar şarpele era mai înțelept decît toate fiarele cele de pe pămînt, pe care le-a făcut Domnul Dumnezeu. Şi a zis şarpele către femeie: „Ce este că a spus Dumnezeu: „Să nu mîncați din tot pomul raiului ?" Şi a zis femeia către şarpe: „Din tot pomul raiului mîncăm; dar din rodul pomului, care este în mijlocul raiului, a spus Dumnezeu: „Să nu mîncați din el şi nici să vă atingeți de el, ca să nu muriți". Şi a zis şarpele către femeie: „Nu veți muri! Că ştia Dumnezeu, că în ziua în care veți mînca din el vi se vor deschide ochii voştri şi veți fi ca nişte dumnezei, cunoscînd binele şi răul". Şi a văzut femeia că bun este pomul la mîncare, plăcut ochilor la vedere şi că frumos este a

cunoaşte. Şi luînd din rodul lui, a mîncat; şi i-a dat şi bărbatului ei şi au mîncat. Şi celor doi li s-au deschis ochii şi au cunoscut că erau goi; şi au cusut frunze de smochin şi şi-au făcut acoperăminte. Şi au auzit glasul Domnului-Dumnezeu, umblînd prin rai, spre seară, şi s-au ascuns Adam şi femeia lui de la fața lui Dumnezeu între pomii raiului. Şi Domnul

Dumnezeu a chemat pe Adam şi i-a zis: „Unde eşti ?" şi I-a zis Lui: „Glasul tău l-am auzit în rai; m-am temut că sînt gol şi m-am ascuns". Şi i-a zis Dumnezeu lui: „Cine ți-a spus că eşti gol, decît numai de la pomul din care ți-am poruncit ca numai din acesta să nu mănînci ? Din el ai mîncat ?" Şi a zis Adam: „Femeia, pe care mi-ai dat-o, aceasta mi-a dat din pom şi am mîncat". Şi a zis Dumnezeu femeii: „Pentru ce ai făcut aceasta ?" Şi a zis femeia: „Şarpele m-a înşelat şi am mîncat". Şi a zis Domnul Dumnezeu către şarpe: „Pentru că ai făcut aceasta, blestemat să fii tu dintre toate fiarele cele de pe pămînt; pe pieptul şi pe pîntecele tău te vei tîrî şi pămînt vei mînca în toate zilele vieții tale. Duşmănie voi pune între tine şi femeie şi între sămînța ta şi sămînța ei. Omul va pîndi capul tău, iar tu vei pîndi călcîiul lui". Iar femeii i-a spus: „înmulțind voi înmulți necazurile tale şi suspinul tău; în dureri vei naşte fii şi către bărbatul tău întoarcerea ta şi el te va stăpîni". Iar lui Adam i-a zis: „Pentru că ai ascultat de glasul femeii tale şi ai mîncat din pomul din care ți-am poruncit ca numai din acela să nu mănînci, dar ai mîncat din el, blestemat să fie pămîntul în lucrurile tale; întru necaz vei mînca pe pămînt în toate zilele vieții tale; spini şi ciulini îți va răsări şi vei mînca iarba cîmpului tău. întru sudoarea feței tale vei mînca pîinea ta pînă te vei întoarce în pămîntul din care ai fost luat; că pămînt eşti şi în pămînt te vei întoarce"[3]. Aşa sînt cuvintele Sfintei Scripturi cu privire la istoria omului şi a raiului.

* XXII.

Dar mă vei întreba:

— Ai spus că Dumnezeu nu poate fi cuprins de vreun loc şi cum îmi spui acum că Dumnezeu umbla prin rai ?[4] .

— Ascultă ce-ți spun ! Dumnezeul şi Tatăl universului este necuprins şi nu se găseşte într-un singur loc, „că ***nu este loc al odihnei Lui"***[14] **.** Dar Cuvîntul Lui, prin Care le-a făcut pe toate, fiind puterea şi înțelepciunea Lui, luînd chipul Tatălui şi Domnului universului, El mergea prin rai, în chipul lui Dumnezeu, şi vorbea cu Adam. Că însăşi dumnezeiasca Scriptură ne învață că Adam a zis că a auzit glasul[5]. Iar glasul, ce este altceva decît Cuvîntul lui Dumnezeu, Care este şi Fiu al Lui ? Este Fiu, nu în sensul în care poeții şi scriitorii de basme spun că fiii zeilor s-au născut din împreunări, ci precum spune adevărul că totdeauna Cuvîntul este imanent în inima lui Dumnezeu. Înainte de crearea lumii îl avea sfetnic, era mintea şi**priceperea** Lui. Iar cînd Dumnezeu a voit să le facă pe toate

3 Fac, 2, 8-3, 19.

4 Fac, 3,8.

14. Is., 66, 1; Fapte, 7, 49.

5 Fac, 3,10.

cîte S-a sfătuit să **facă, a** născut Cuvîntul Acesta rostit, primul născut al întregii creații, fără **ca** Dumnezeu să Se lipsească de Cuvînt, ci născînd Cuvîntul, vorbea totdea**una** cu Cuvîntul Lui. Aşa ne învață dumnezeieştile Scripturi şi purtătorii de Duh, dintre care Ioan zice: ***„La început era Cuvîntul şi Cuvîntul era la Dumnezeu"***[16] , arătînd că la început era singur Dumnezeu şi în El era Cuvîntul. Apoi zice: ***„Şi Dumnezeu era Cuvîntul; toate prin El s-au făcut şi fără de El nimic nu s-a făcut"***[11]. Aşadar Cuvîntul este Dumnezeu şi născut din Dumnezeu; Tatăl universului, cînd vrea, îl trimite în vreun loc oarecare; şi, trimis de Tatăl, se duce acolo; este auzit, este văzut şi se găseşte îh acel loc.

XXIII.

Dumnezeu a făcut pe om în ziua a şasea, dar a făcut cunoscută facerea Mi după ziua a şaptea, cînd a făcut şi raiul, pentru ca omul să locuiască într-un loc mai bun şi într-un ținut deosebit.

Chiar cele ce se petrec astăzi arată că cele spuse în Scriptură sînt adevărate. Nu se înțelege oare de la sine că durerea, pe care o sufăr femeile la naştere şi pe care o uită după naştere[6], este pentru a se împlini cuvîntul Iui Dumnezeu pentru creşterea şi înmulțirea neamului omenesc ? Oare blestemarea şarpelui — că este urît, că se, tîrîie pe pămînt şi mănîncă pămîrit— nu este o dovadă a celor ce ni s-au spus mai înainte ?

XXIV

Aşadar ***„a făcut Dumnezeu să răsară încă din pămînt tot pomul frumos la vedere şi bun la mîncare"***[19] . La început, în ziua a treia, a fost făcută vegetația: plantele, semințele şi ierburile; vegetația din rai, însă, a fost făcută cu înfățişare şi frumusețe deosebită, pentru că, după cum spune Scriptura, în rai au fost şi plante plantate de Dumnezeu. Toate celelalte plante din rai erau la fel cu cele din întreaga lume; dar cei doi pomi, pomul vieții şi pomul cunoştinței, nu erau în alt pămînt decît numai în rai.

Raiul era pămînt şi sădit pe pămînt. Că spune Scriptura: ***„Şi a sădit Dumnezeu raiul în Eden spre răsărit şi l-a pus acolo pe om; şi a făcut Dumnezeu să răsară încă din pămînt tot pomul, frumos la vedere şi bun la mîncare"***[90] **.** Cînd Scriptura spune: ***„din pămînt"*** şi ***„spre răsărit",*** ne învață lămurit că raiul era sub cerul acesta al nostru, sub care se află răsăritul şipămîntul. Cuvîntul ***„Eden"*** este

76. In., 1, l.
77. In., 1, 1,**3.**

79. Fac, 2, 9.
80. Fac, 2, 8-9.

un cuvînt ebraic şi înseamnă ***„desfătare".*** Scriptura a însemnat apoi că din Eden ieşea un rîu ca să ude raiul şi că de acolo se împărțea în patru rîuri[7] ; din care

---

6 In., 16,21.
7 Fac, 2, 10-14.

două, numite Fison şi Gheon, adapă părțile răsăritene, mai cu seamă Gheon, care înconjoară tot pămîntul Etiopiei, despre care se spune că se arată în Egipt[8] cu numele de Nil; celelalte două rîuri sînt bine cunoscute de noi, rîurile numite Tigru şi Eufrat; ele sînt vecine cu regiunile noastre. Cînd, după cum am spus mai înainte, l-a pus Dumnezeu pe om în rai ca să-I lucreze şi să-1 păzească, i-a poruncit să mănînce din toate roadele, adică şi din pomul vieții, dar i-a poruncit ca numai din pomul cunoştinței să nu guste[9]. Dumnezeu l-a luat deci pe om din pămîntul din care l-a făcut şi l-a mutat în rai,dîndu-i prilej de propăşire; să crească, să ajungă desăvîrşit, ba încă să ajungă şi Dumnezeu, ca să se urce şi în cer, dobîndind veşnicia. Omul a fost făcut la mijloc: nici cu totul muritor, nici desăvîrşit nemuritor; în el erau cu putință amîndouă; tot aşa şi raiul, în ce priveşte frumusețea, era la mijloc, între lume şi cer. Iar cînd Scriptura a spus: ***„să-l lucreze"**** [10], n-a arătat altceva decît păzirea poruncii lui Dumnezeu, ca să nu piară din pricina neascultării, după cum a şi pierit, din pricina păcatului.

XXV.

Cît priveşte pomul cunoştinței, era bun şi pomul şi era bun şi rodul lui. Că nu-i aşa, precum socot unii, că pomul acesta cuprindea în el moartea; nu cuprindea moartea, ci neascultarea. în rodul lui nu era altceva decît cunoştință. Iar cunoştința este bună, dacă este folosită cum trebuie. în ce priveşte vîrsta, Adam era încă copil; de aceea Adam nu putea cuprinde după vrednicie cunoştința. Că şi acum, cînd se naşte un copil, nu poate mînca pîine, ci este hrănit mai întîi cu lapte; apoi, cu creşterea vîrstei, ajunge şi la mîncare tare[11]. Aşa s-a întîmplat şi cu Adam. Deci ***nix*** din invidie, cum gîndesc unii, i-a poruncit Dumnezeu lui Adam să nu mănînce din pomul cunoştinței. Mai mult: Dumnezeu voia să-1 încerce dacă este ascultător poruncii Lui. Totodată Dumnezeu voia ca Adam să rămînă mai multă vreme copil: curat şi nevinovat. Că lucru cuvios este, ca, în nevinovăție şi nerăutate, să te supui părinților, nu numai înaintea lui Dumnezeu, ci şi înaintea oamenilor. Iar dacă trebuie să se supună copiii părinților, apoi cu cît mai mult, lui Dumnezeu şi Tatălui universului ! Mai mult: este chiar urît camicii copii să gîndească mai presus de vîrstă lor. Că după cum creşti în chip treptat în vîrstă, tot aşa şi în gîndire. De altfel, cînd legea porunceşte să te abții de la ceva, şi nu asculți, nu înseamnă că legea aduce pedeapsă, ci neascultarea şi nesupunerea. Un tată porunceşte uneori copilului său să se abțină de la ceva; dacă nu ascultă de porunca părintească, este bătut şi pedepsit pentru neascultare. Nu e vorba de lovituri, ci de neascultare; neascultarea aduce lovituri neascultătorului. Tot aşa şi cu cel dintîi zidit; neascultarea i-a adus izgonirea din rai; pomul cunoştinței nu conținea în el ceva rău; dar, din pricina neascultării,

8 Ier., 2, 18.
9 Fac, 2, 15-17.
10 Fac, 2, 15.
11 Evr., 5, 12-14.

omul a adus asupra lui osteneală, durere, întristare şi la sfîrşit a fost doborît de moarte.

XXVI.

Dumnezeu a făcut prin asta o mare binefacere omului, ca să nu rămînă pe vecie în păcat, ci în Oarecare chip, ca printr-un exil, l-a izgonit din rai, pentru ca omul, datorită acestei pedepse, lepădînd într-un timp anumit păcatul şi ajungînd bun prin învățătură, să fie mai tîrziu rechemat. De aceea este scris, în chip tainic, în Scriptură că după ce a fost făcut omul în lumea aceasta, a fost pus de două ori în rai[12] : prima dată s-a împlinit cînd a fost pus acolo; a doua oară se va împlini după înviere şi judecată. întocmai ca un vas, dacă, după ce a fost făcut, are vreun defect, vasul acela se retopeşte sau se face din nou, ca să ajungă nou şi întreg, tot aşa se **întîmpla** şi cu omul prin moarte; aşa zicînd, omul a fost sfărîmat, ca să fie găsit întreg la înviere, adică fără pată, drept şi nemuritor.

Cînd Dumnezeu l-a chemat pe Adam şi i-a spus: ***„Unde eşti, Adame*** ?"[13] , n-a făcut aceasta pentru că nu ştia, ci pentru că, fiind îndelung răbdător, i-a dat prilej de pocăință şi de mărturisire.

XXVII.

Dar îmi vei spune:

—A fost făcut omul, prin fire, muritor ? -Nu !

—Atunci, nemuritor ?

—Nici asta n-o spun !

Dar mă vei întreba:

—Nu era nimic din acestea ?

— Nici asta n-o spun. Prin fire omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor. Dacă l-ar fi făcut dintru început nemuritor, l-ar fi făcut Dumnezeu; şi iarăşi, dacă l-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu este pricina morții lui. Aşadar nu l-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci, după cum am spus mai înainte, capabil şi de una şi de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca. plată nemurirea şi avea să ajungă Dumnezeu; şi iarăşi dacă se îndrepta spre faptele morții, neascultînd de Dumnezeu, el însuşi avea să fie pricina morții sale, că Dumnezeu l-a făcut pe om liber, cu voința liberă. Aşadar ceea ce omul nu şi-a agonisit sieşi[14] din pricina nepurtării de grijă şi neascultării, aceea îi dăruieşte Dumnezeu acum[15] , prin milostivirea şi iubirea Sa de oameni, dacă omul ascultă de El. După cum omul prin neascultarea lui şi-a atras asupra lui moartea, tot aşa cel ce voieşte să asculte de voința ki Dumnezeu îşi poate agonisi viață veşnică.

---

12 Fac, 2, 8, 15.
13 Fac, 3, 9;
14 Am urmat în traducere lectura propusă de *Maran,* dată de *Otto* în nota 11, p. 132.
15 Adică: în timpul harului.

Dumnezeu a dat lege şi porunci sfinte, care pot mîntui pe om, dacă le împlineşte şi, avînd parte de înviere, să moştenească nestricăciunea.

XXVIII.

După ce Adam a fost izgonit din rai, a cunoscut-o pe Eva, femeia lui[16] , pe care Dumnezeu i-a făcut-o lui femeie din coasta lui. Şi a făcut-o din coasta lui, nu pentru că Dumnezeu nu putea să o facă separat, ci pentru că ştia mai dinainte că oamenii aveau să născocească o mulțime de dumnezei. Aşadar, Dumnezeu cunoscînd mai dinainte şi ştiind că rătăcirea avea să născocească prin şarpe o mulțime de dumnezei, care nu sînt dumnezei — (că unul este Dumnezeu; deoarece chiar de pe atunci rătăcirea căuta să răspîndească ideea unei mulțimi de dumnezei, că şarpele spusese femeii: ***„ Veți fi ca nişte dumnezei"***[17]) — şi deci ca să nu se creadă că un dumnezeu a făcut pe bărbat şi un altul pe femeie, de aceea nu i-a făcut pe cei doi separat. Dumnezeu a făcut pe femeia lui Adam aşa, nu numai ca să se arate şi prin aceasta taina unității lui Dumnezeu, ci şi ca să fie şi mai mare dragostea între bărbat şi femeie[18], Adam a zis Evei: ***„Iată acum os din oasele mele şi trup din trupul meu !"*** [19] Mai mult încă, Adam a şi profețit, zicînd: ***„Pentru aceea va lăsa omul pe tatăl său şi pe mama sa şi se va lipi de femeia sa şi vor fi amîndoi un trup*** "[20]. Iar profeția lui se vede împlinită în noi înşine. Care om căsătorit legal mai ține seamă de mamă, de tată, de rude şi de toți ai lui şi nu se lipeşte de femeia sa şi n-o iubeşte pe ea mai mult decît peoricine ? De aceea adeseori unii merg pînă la moarte pentru soțiile br. Chiar pînă azi pe această Evă, sub numele de Evan[9s], o invocă demonul cel făcător de rele — care se mai numeşte şi satan, cel care a vorbit atunci prin şarpe cu Eva — lucrînd în oamenii înnebuniți de el, pentru că Ia început Eva a fost înşelată de şarpe şi a ajuns începătoarea păcatului. Demonul se mai numeşte şi drac[21] , pentru că a fugit pe furiş de la Dumnezeu. Mai întîi era înger. Dar despre subiectul acesta este mult de spus; de aceea trec acum peste el, pentru că l-am tratat în altă parte.

XXIX.

După ce Adam a cunoscut-o pe Eva, femeia lui, Eva a zămislit şi a născut fiu, al cărui nume era Cain[22]. Şi a spus Adam: ***„Am dobîndit om prin Dumnezeu"*** [9i]. Şi a mai născut Eva şi al doilea fiu, al cărui nume Avei[23] . Avei a început să fie păstor de oi, iar Cain lucra pămîntul[24] . Istoria acestor doi fii este mare şi la fel

---

16 Fac, 4, 1.
17 Fac,3,5.
18 In traducere, am urmat conjectura propusă de *Maran,* dată de *Otto,* nota 7, p. 135-136.
19 Fac, 2, 23.
20 Fac, 2, 23-24.
21 *Apâxcov* de la cuvîntul *SeSpa.Ke'vai,* care înseamnă a fugi în secret, mai ales cînd e vorba de robii fugiți de la stăpîni.
22 Fac, 4, 1.
23 Fac, 4, 2.
24 Fac, 4, 2.

şi tîlcuirea; de aceea pe cei cărora le place studiul îi poate învăța mai cu de-amănuntul istoria lor însăşi cartea care se intitulează: ***Facerea lumii.***

Cînd satan a văzut că Adam şi femeia lui nu numai că trăiesc, dar că au făcut şi copii,pentru că n-a putut să-i omoare a fost cuprins de invidie. Văzînd că Avei este bine plăcut de Dumnezeu, a lucrat asupra fratelui său Cain şi l-a făcut să-şi omoare fratele, pe Avei. Şi aşa s-a făcut început morții în această lume; iar moartea îşi continuă pînă azi calea peste tot neamul omenesc. Dar Dumnezeu, fiind milostiv şi vrînd să-i dea lui Cain prilej de pocăință şi de mărturisire, i-a zis, ca şi lui Adam: ***„Unde este Avei, fratele tău ?"***[25] Iar Cain I-a răspuns obraznic Iui Dumnezeu, zicînd: „A/u ***ştiu. Sînt eu oare paznicul fratelui meu ?"***[26] Dumnezeu, mîniindu-se pe el, i-a zis: ***„Pentru ce ai făcut asta ? Glasul sîngelui fratelui tău strigă către Mine din pămînt. Şi acum, blestemat să fii tu pe pămîntul care s-a deschis să primească sîngele fratelui tău din mîna ta. Gemînd şi tremurînd vei fi pe pămînt"***[27]**.** De aceea de atunci pămîntul, înfricoşat, nu mai primeşti sînge de om şi nici de animal; şi este lămurit că nu pămîntul e de vină, ci omul care a călcat porunca.

XXX.

Cain a avut şi el un fiu, al cărui nume era Enoh. ***„Şi a zidit cetate, pe care a***

95. Evan era strigătul bacantelor la orgiile lui Bachus (la S-B, p. 112, nota 4).

numit-o cu numele fiului său, Enoh"[28] **.** De atunci a început să se zidească cetăți —

98. Fac, 4, 1.

şi asta înainte de potop — nu după cum minte Homer, cînd spune:

„Nu era încă zidită nici o cetate omenească"[29].

„Lui Enoh i s-a născut un fiu cu numele Gaidad; acesta a născut pe cel numit Meii; Meii pe Metusala şi Metusala pe Lameh; iar Lameh şi-a luat două femei, numele lor Ada şi Sela" [30] . De atunci a luat început poligamia, dar şi muzica. Lameh a avut trei fii, pe Ovil, Iuval şi Tovel. Ovil era bărbat crescător de vite şi locuia în corturi[31], Iuval este cel ce a izvodit psaltirea şi chitara[32] ; iar Tovel era cu ciocanul, făurar de aramă şi de fier[33] . Pînă la acesta a mers şirul seminției lui Cain; mai departe s-a acoperit de uitare sămînța genealogiei lui, din pricină că-şi ucisese fratele.

Dumnezeu i-a dat Evei să zămislească şi să nască fiu în locul lui Avei, care a fost numit Sit[34]; de la el se continuă pînă azi celălalt neam al oamenilor. Dar cei

---

25 Fac. 4,9.
26 Fac, 4, 9.
27 Fac, 4, 10-11.
28 Fac, 4, 17.
29 *Iliada* 20, 217 (la S-B, p. 114, nota 5).
30 Fac. 4, 18-19.
31 Fac, 4, 20.
32 Fac, 4,21.
33 Fac, 4, 22.
34 Fac, 4, 25.

care voiesc să ştie mai multe despre toate neamurile oamenilor le pot afla uşor din Sfintele Scripturi. Şi eu am scris despre acestea într-o altă lucrare, după cum am spus mai înainte, vorbind despre ordinea genealogiilor în prima carte a lucrării mele, ***Despre istorii.*** Duhul Sfînt ne învață toate acestea prin cărțile lui Moisi şi ale celorlalți profeți, pentru că scrierile noastre cele cinstitoare de Dumnezeu sînt mai vechi; şi nu numai atît, ci se arată a fi şi mai adevărate decît scrierile tuturor scriitorilor şi poeților. Dar şi despre muzică unii au pălăvrăgit că a izvodit-o Apolon; alții spun că Orfeu[35] a izvodit muzica de la cîntecul dulce al păsărilor. Deşert şi gol se arată cuvîntul lor, pentru că aceştia au trăit cu mulți ani după potop. Viața lui Noe, numit de unii şi Deucalion[36] , este istorisită de mine în cartea de care am pomenit mai înainte, pe care, dacă vrei, poți să o citeşti şi tu.

XXXI

După potop au luat iarăşi început cetățile şi împărățiile în acest chip. Cea dintîi cetate a fost Babiloxiul; apoi, Oreh, Arhath şi Halani în pămîntul Sennaar[37]. împăratul lor se numea Nebroth. Din acestea a ieşit Asur[38] , de la care îşi trag numele asirienii. Nebroth a zidit cetățile Ninevi, Roboam şi Caiac şi Dasen între Ninevi şi Caiac. Ninevi a fost de la început cetate mare[39]. Un alt fiu al lui Sem, fiul lui Noe, cu numele Mesrain a născut pe luduimi, pe aşa numiții enemighini, pe laviimi, pe neftalimi, pe patrosoniimi, pe hasloniimi, de unde au ieşit filistenii. Despre cei trei fii ai lui Noe, despre neamul şi genealogia lor, am scris pe scurt în cartea amintită mai sus. Acum voi face mențiune de cele rămase cu privire la cetățile şi împărățiile care se aflau cînd era o limbă şi o gură. înainte de împărțirea limbilor au luat ființă cetățile, de care am scris mai înainte. Cînd a fost să se despartă oamenii unii de alții, oamenii au făcut sfat — la hotărîrea lor, nu a. lui Dumnezeu — să zidească o cetate şi un turn, al cărui vîrf să ajungă pînă la cer, ca să-şi facă br nume de slavă[40] . Dar pentru că au îndrăznit să facă o lucrare mare împotriva voinței lui Dumnezeu, Dumnezeu a distrus cetatea lor şi a dărîmat turnul. De atunci a schimbat Dumnezeu limbile oamenilor, dînd fiecăruia un grai deosebit[41]. Sibila a însemnat acest fapt, vestind urgia care avea să vină peste lume. Şi a grăit aşa:

---

35 Orfeu, poet şi muzician trac, fiul lui Apolo şi al nimfei Caliope. Fascina cu cîntecele sale animalele, plantele, stîncile. I se atribuie numeroase aventuri, printre care coborîrea în iad, pentru a readuce pe soția sa Euridice. A fost ucis de femeile trace sau, după o altă versiune, de trăsnetul lui Zeus.

36 Deucalion, fiul lui Prometeu şi al Pandorei, soțul Pyrrei. Cînd Zeus, mîniat pe neamul omenesc, a trimis pe lume potopul, au scăpat numai Deucalion şi Pyrra. Aceştia, la sfatul lui Prometeu, şi-au construit o ladă mare şi cînd a venit potopul au intrat în ea. Lada a mers pe ape nouă zile şi s-a oprit în vîrful unui munte. Pentru a repopula pămîntul, Deucalion şi Pyrra au primit poruncă de la un oracol să arunce în urma lor pietre. Pietrele aruncate de Deucalion s-au prefăcut în bărbați, cele aruncate de Pyrra în femei.

37Fac, 10, 10.

114- Fac, 10, 11.

39 Fac, 10, 11-12.

40 Fac, 11, 4.

41 Fac, 11, 7.

„Dar cînd s-au împlinit amenințările marelui Dumnezeu,
Cu care i-a amenințat cîndva pe muritori, cînd și-au zidit ei turn
în țara Asiriei. Toți aveau aceeași limbă
Și voiau să se urce la cerul înstelat.
Dar îndată Cel nemuritor a trimis mare urgie
Prin duhuri; și iată vînturile au doborît turnul cel mare și înalt
Iar pe muritori i-a făcut să se certe între ei.
Și pentru că turnul a căzut, limbile oamenilor muritori
S-au împărțit în multe dialecte" [42], și celelalte.

Acestea s-au petrecut în pămîntul haldeilor. în pămîntul Hanaan a fost o cetate cu numele Harran. în acele vremuri, primul împărat al Egiptului a fost Faraon, care Ia egipteni se numea și Nehaoth și așa au urmat și ceilalți împărați. în pămîntul Sennaar, la așa numiții haldei, cel dintîi împărat a fost Arioh; după acesta, altul Ellasar; după acesta Hodollagomor, împăratul Elamului; după acesta Thargal, împăratul neamurilor numite asirieni. în partea de pămînt a lui Ham, fiul lui Noe, au fost alte cinci cetăți; prima, numită Sodoma, apoi Gomora, Adama, Sevoin și Balac, numită și Sigor. Iar numele împăraților lor sînt acestea: Ballas, împăratul Sodomei; Bar sas, împăratul Gomorei; Sennaar, împăratul Adamei; Ymoor, împăratul Sevoinei; Balah, împăratul Sigorului, numită și Balac. Aceștia au fost robi lui Hodollagomor, împăratul asirienilor, vreme de 12 ani; în anul al treisprezecelea s-au desprins de Hodollagomor și așa s-a făcut atunci război între cei patru, împărați ai asirienilor și cei cinci împărați. Atunci au fost pentru întîia oară războaie pe pămînt. Ei au bătut pe uriașii caranaini și odată cu ei popoare puternice, pe omeeni chiar în cetatea lor și pe horreeni, care locuiesc în munții numiți Seir pînă la cetatea numită Terevinth din Faran, care este în pustie[43] . în același timp a fost un împărat drept cu numele Melchisedec în cetatea Salim[44] , care acum se numește Ierosolima; acesta a fost cel dintîi preot dintre toți preoții Dumnezeului Celui preaînalt. De la acesta, orașul numit mai sus Ierosolima a fost numit Ierusalim; tot de la acesta sînt și preoții, care se găsesc pe tot pămîntul[45] . După acesta a fost Abimeleh, care a domnit în Gherara[46] ; după acesta un alt Abimeleh[47] ; apoi a domnit Efron, numit și Hetteul[48] . Acestea sînt numele împăraților care au fost la început. Ceilalți împărați ai asirienilor, care au domnit vreme de mulți ani, n-au mai fost consemnați. în vremile din urmă, din apropierea noastră, sînt pomeniți ca împărați ai asirienilor: Theglafasar, după acesta Selamanasar, apoi Sennaharim.

42 ***Oracula Sibyll.*** **III, 97-105 (la S-B, p. 117, nota 1).**
43 Fac, 14, 1-6.
44 Fac, 14, 18.
45 Preoții creștini.
46 Fac, 20, 2.
47 Fac, 26, 1.
48 Fac, 23, 10.

Triarh al acestuia din urmă a fost Adramaleh Etiopianul, care a domnit şi peste Egipt. Negreşit aceste ştiri sînt cu totul noi faţă de scrierile noastre.

XXXII.

De aici înainte este treaba celor ce iubesc ştiinţa şi antichităţile să judece istoria, pentru că sînt noi cele spuse de mine, fără ajutorul sfinţilor profeţi[49]. Puţini erau la început oamenii care locuiau în pămîntul arabic şi haldaic; dar după împărţirea limbilor s-au înmulţit treptat şi s-au întins petot pămîntul. Unii s-au îndreptat să locuiască în răsărit; alţii în părţile marelui continent şi spre nord, încît au ajuns pînă în Britania în ţinuturile arctice; alţii s-au îndreptat spre pămîntul hananeian, numit Iudeia şi Fenicia, şi spre părţile Etiopiei, Egiptului, Libiei, a regiunii numite fierbinte şi spre ţinuturile care se întind pînă în apus; ceilalţi au ocupat regiunile de la ţărmul mării şi ale Pamfiliei, apoi Asia, Grecia, Macedonia şi în sfîrşit Italia şi ţinuturile numite Galia, Spania şi Germania, încît acum toată lumea e plină de locuitori. La început oamenii şi-au avut locuinţa în trei direcţii ale pămîntuluu spre răsărit, spre miazăzi şi spre apus; apoi, înmulţindu-se oamenii, au locuit şi celelalte părţi ale pămîntului.

Necunoscînd aceste lucruri, scriitorii vor să spună că lumea este sferică sau o compară cu untub. Dar cum pot să grăiască adevărul, dnd nu cunosc facerea lumii şi nici populaţia pămîntului ? Oamenii crescînd treptat şi, aşa precum am spus mai înainte, înmulţindu-se pe pămînt, au locuit şi insulele mării şi celelalte regiuni.

XXXIII.

Cine dintre aşa numiţii înţelepţi,poeţi şi istoriografi ar fi fost în stare să spună adevărul, cînd ei au trăit cu mult în urma acestor evenimente, cînd au introdus mulţime de zei, cînd s-au născut cu atîţia ani în urma oraşelor şi cînd sînt mai recenţi decît împăraţii, popoarele şi războaiele ? Ar fi trebuit să le menţioneze pe toate; şi pe cele ce au fost înainte de potop şi pe cele cu privire la crearea lumii şi la facerea omului. Pe toate acestea ar fi trebuit să le spună precis profeţii Egiptului sau profeţii haldeilor sau ceilalţi scriitori, dacă ar fi vorbit cu duh curat şi dumnezeiesc. Dacă spusele lor ar fi vestit adevărul, ar fi trebuit să prezică nu numai cele întîmplate mai înainte sau cele prezente, ci şi evenimentele care aveau să vină peste lume. De aceea este lămurit că toţi aceştia sînt rătăciţi şi numai noi creştinii posedăm adevărul, pentru că sîntem învăţaţi de Duhul Sfînt, Cel ce a grăit prin sfinţii profeţi şi le-a vestit lor mai dinainte pe toate.

XXXIV.

Caută deci de cercetează pe viitor cu bunăvoinţă cuvintele lui Dumnezeu, adică cele spuse prin profeţi, pentru că, punînd faţă în faţă cele spuse de mine cu cele spuse de ceilalţi, vei putea descoperi adevărul. în ce priveşte numele aşa

49 La traducere am urmat textul propus de Maran (la Otto, p. 153, nota 2).

numiților dumnezei, am dovedit chiar din istoriile pe care le-am scris, aşa cum am arătat mai înainte, că nu sînt pentru ei decît nume de oameni. Statuile lor, apoi, care se cioplesc zilnic pînă în ziua de azi, sînt idoli, lucruri de mîini omeneşti[50]. Acestora se închină mulțime deoameni cu mintea deşartă, dar pe Făcătorul şi Creatorul universului, pe Hrănitorul întregii suflări îl leapădă, dînd crezare unor învățături deşarte primite de la o tradiție părintească rătăcită, ieşită dintr-o minte nesocotită. Dar Dumnezeu şi Tatăl şi Ziditorul universului n-a părăsit omenirea, ci a dat lege şi a trimis profeți sfinți pentru a vesti şi a învăța neamul omenesc ca fiecare din noi să se trezească şi să cunoască anume că există un singur Dumnezeu. Profeții au învățat pe oameni să se depărteze de nelegiuita închinare la idoli[51] , de adulter, de ucidere, de desfrînare, de hoție, de iubire de arginți, de jurămînt mincinos, de mînie,de orice destrăbălare şi necurăție, de toate cîte omul nu vrea să i se facă lui, ca să nu le facă nici el altuia[52]" şi, făcînd astfel fapte de dreptate, să scape de muncile veşnice şi să fie învredniciți de Dumnezeu de viață veşnică.

XXXV.

Legea dumnezeiască opreşte nu numai închinarea la idoli, ci şi la stihii, la soare, la lună sau la celelalte stele. Omul nu trebuie să se închine nici la cer, nici la pămînt, nici la mare sau la izvoare sau la rîuri, ci trebuie să se închine, în cuvioşia inimii şi cu gînd curat, numai adevăratului Dumnezeu, Făcătorul universului. De aceea spune legea cea sfîntă: ***„Să nu fii desfrînat, să nu ucizi, să nu furi, să nu dai mărturie mincinoasă, să nu pofteşti femeia aproapelui tău"[53] .*** La fel şi profeții. Solomon ne învață să nu păcătuim nici cu clipitul ochilor, zicînd: ***„Ochii tăi drept să privească, iar pleoapele tale drept să clipească"[54] .*** Iar Moisi, şi el profet, zice despre monarhia lui Dumnezeu: ***„Acesta este Dumnezeul vostru, Cel ce a întărit cerul şi a zidit pămîntul, ale Cărui mîini au arătat toată oştirea cerului; dar nu v-a arătat-o vouă ca să mergeți după ea"[55] .*** Isaia zice şi el: ***„Aşa grăieşte Domnul Dumnezeu, Cel ce a întărit cerul şi a întemeiat pămîntul şi cele din el, Cel ce a dat suflare poporului care este pe el şi duh celor ce umblă pe el. Acesta este Domnul Dumnezeul vostru"[56] .*** Şi iarăşi, prin acelaşi profet, Dumnezeu spune: ***„Eu am făcut pămîntul şi pe om pe el;Eu, cu mîna Mea, am întărit cerul"[57] .*** Iar în alt capitol: ***„Acesta este Dumnezeul vostru,Cel ce a făcut marginile pămîntului; nu va flămînzi,***

50Ps., 134,30.
51 IPt., 4, 3.
52 Mt., 7, 12.
53 Ieş., 20, 13-17.
54 Pilde, 4, 25.
55 Cuvintele lui Moisi, sînt alcătuite din: Fac, 1, 8; 2, 1; Deut., 4, 19; 17, 3.
56 Is., 42,5.
57 Is., 45, 12.

nici nu va osteni, nici nu se poate descoperi înțelepciunea Lui"*[58] . La fel şi Ieremia zice: ***„Cel ce a

***făcut pămîntul cu puterea Lui, Cel ce a îndreptat lumea cu înțelepciunea Lui şi cu priceperea Lui a întins cerul şi mulțime de apă în cer şi a ridicat nori de la marginea pămîntului; fulgerele spre ploaie le-a făcut şi a scos vînturile din vistieriile Lui"*[i3s]. Poți vedea cît de apropiate şi cît de acord, unele cu altele, sînt cuvintele rostite de toți profeții, pentru că unul şi acelaşi Duh a vorbit prin ei despre monarhia lui Dumnezeu, despre crearea lumii şi despre facerea omului. Nu numai atît, dar profeții au şi suferit, jelind neamul necredincios al oamenilor şi au făcut de mşine pe cei ce păreau a fi înțelepți din pricina rătăcirii lor şi a învîrtoşării inimii lor. Ieremia a spus: ***„înnebunit-a tot omul din pricina cunoştinței lui; ruşinat a fost orice aurar de cele săpate de el; în zadar argintarul lucrează argintul său; nu este în ei duh; în ziua cercetării lor, vor pieri"*[59]. Acelaşi lucru îl spune şi David: ***„Stricatu-s-au şi urîți s-au făcut întru meşteşugurile lor; nu este cel ce face bunătate, nu este pînă la unul; toți s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut"*[60]. Asemenea şi Avacum: „ ***La ce-i foloseşte omului chipul cioplit, că a cioplit închipuirea lui cea mincinoasă ? Vai de cel ce zice pietrei: „Ridică-te !" şi lemnului: „Inalță-te ! "*[13i]. La fel şi ceilalți profeți ai adevărului. Dar pentru ce să înşir mulțimea profeților, cînd sînt mulți, iar spusele lor sînt de acord şi apropiate unele de altele ! Cei care voiesc pot cunoaşte precis adevărul dacă citesc spusele lor şi nu se lasă duşi de gînduri şi de strădanii zadarnice. Profeții de care am vorbit au fost evr.ei, oameni neinstruiți, păstori, oameni simpli.

XXXVI.

Sibila, care a fost profeteasă la greci şi la celelalte popoare, la începutul profeției ei mustră neamul omenesc zicînd:

Oameni trupeşti şi muritori, care nimica nu sînteți !
Ce repede vă înălțați şi la sfîrşitul vostru nici nu căutați!
Nu tremurați şi nici nu vă temeți de Dumnezeu, Care vă priveşte,
De Cel preaînalt, cunoscător, atoatevăzător, martor al tuturora,
Ziditorul, Care pe toți hrăneşte, Care în toți un dulce duh a pus
Şi l-a făcut povățuitor celor muritori.
Singurul Dumnezeu, singurul Care conduce, Care-i preamăreț şi nenăscut,
Atoatețiitor şi nevăzut; singurul Care vede toate,
Dar nu-i văzut de trup muritor.
Care trup poate oare vedea cu ochii pe Dumnezeul
Cel ceresc şi adevărat, Care locuieşte-n cer,

135. Ier., 10, 12-13.

~~**138. Avac, 2, 18, 19.**~~

58 Is., 40, 28.
59 Ier., 10, 14-15;51, 17-18.
60 Ps., 13, 1, 3.

Cînd oamenii nici razele soarelui

Nu le pot privi, că sînt muritori,
Făcuţi din oase, din vine şi din carne ?
Cinstiţi, dar, pe Cel ce singur este conducător al lumii,
Singurul care din veac a fost şi în veac va fi,
Care-i din sine născut şi nenăscut, Care pe toate de-a pururea le ţine
Şi dă tuturor muritorilor judecată în lumina cea de obşte !
Dar plată meritată veţi avea pentru voinţa voastră rea,
Dacă nu slăviţi pe Dumnezeul cel adevărat şi veşnic,
Dacă nu-I jertfiţi Lui sfintele hecatombe,
Ci aduceţi jertfe dracilor din iad.
Voi, care, cu mîndrie şi cu nebunie mergeţi,
Voi, care aţi părăsit cărarea dreaptă şi adevărată
Şi-aţi mers prin spini şi v-aţi rătăcit printre scaieţi.
încetaţi, muritorilor, odată, încetaţi de a mai rătăci
în întuneric, în noaptea neagră şi fără de lumină !
Părăsiţi întunecimea nopţii şi primiţi lumină !
Că iată, cel nerătăcit e luminos în faţa tuturora !
Veniţi şi nu mai mergeţi mereu în întuneric şi în ceaţă,
Că iată dulcea lumină-a soarelui străluceşte tare.
Cunoaşteţi-o, punînd înţelepciune în piepturile voastre.
Este un singur Dumnezeu ! El trimite ploi, vînturi şi cutremure,
Fulgere, foamete, ciumă şi dureri cumplite,
Zăpadă şi grindină. Dar pentru ce să le spun una cîte una ?
El conduce cerul, El ţine pămîntul, El însuşi există !

Iar despre aşa numiţii dumnezei, care s-au născut, Sibila a spus:

Dacă ce-i născut negreşit se strică, atunci nu se poate ca Dumnezeu
Să se nască din bărbat şi pîntece de mamă.
Singur Dumnezeu e mai presus de toate; El a făcut
Cerul, soarele, stelele şi luna,
Pămîntul roditor şi valurile mării,
Munţii cei înalţi, izvoarele, ce curg fără de oprire.
El dă naştere mulţimii fără număr a peştilor din apă,
Dă viaţă tîrîtoarelor, care se mişcă pe pămînt,
Feluritelor păsări cîntătoare cu glas armonios,
Cu cîntec dulce şi duios, ale căror aripi brăzdează văzduhul,
El Care în văile de munţi a pus neamul sălbatic al fiarelor,
Care ne-a supus nouă muritorilor toate dobitoacele,
Care a pus pe omul plăsmuit de El conducător a toate
Şi i-a supus bărbatului prea felurite lucruri, ce-s mai presus de minte,
Căci care trup de muritor le poate cunoaşte pe acestea toate ?
Singur El le ştie, Cel ce le-a făcut dintru început !
El, Creatorul, este nemuritor şi veşnic şi-Şi are locuinţa dincolo de cer,
Dă celor buni bună şi multă răsplată,
Iar pentru cei nedrepţi şi răi ridică mînie şi urgie,

Război şi ciumă şi lacrimi dureroase.
Oamenilor ! pentru ce mîndrindu-vă-n zadar, vă dezrădăcinaţi ?
Ruşinaţi-vă cînd faceţi dumnezei din pisici şi crocodili !
Oare nu nebunia şi furia vă fură simţul judecăţii,
Cînd credeţi că zeii vă fură vasele şi vă golesc ulcelele ?
în loc ca zeul vostru să locuiască într-un cer acoperit cu aur
El priveşte lucruri mîncate de viermi şi se împodobeşte cu pînze de păianjen.
Nebunilor ! vă închinaţi şerpilor, cîinilor, pisicilor,
Cinstiţi păsările, tîrîtoarele şi fiarele pămîntului,
Statuile de piatră, sculpturile făcute de mîna omenească,
Ba chiar şi grămezile de piatră de pe drumuri !
Pe acestea le cinstiţi, ba încă şi alte mai deşarte lucruri,
Pe care mi-i ruşine a le şi rosti !
Aceştia sînt zeii care înşeală pe muritorii cei fără de minte, Zei, a
căror gură varsă venin aducător de moarte.
Tu, însă, pleacă-te Aceluia, Care e viaţă şi lumină în veci nepieritoare, Care-i
pentru oameni bucurie mai dulce decît dulceaţa mierii ! Numai înaintea Lui se cade
să-ţi pleci capul. Apucă pe cărarea unei evlavii veşnice !
Dar pe toate acestea voi le-aţi părăsit ! Aţi părăsit cupa plină de dreptate,
Curată, puternică, grea şi fără de amestec !
Cu toţii aţi sorbit în voi duh de nepricepere şi de nebunie.
Nu vreţi să vă treziţi, s-aveţi minte înţeleaptă !
Nu vreţi să cunoaşteţi pe împăratul Dumnezeu, Care priveşte peste toate ! De aceea veni-va peste
voi fulger de foc arzător, Ale cărui flăcări vă vor arde veşnic !
Vă va fi ruşine de idolii cei falşi, care de folos nu vă pot fi !
Dar cei care-au cinstit pe Dumnezeul cel adevărat şi veşnic,
Aceia vor moşteni pe vecie viaţa,
Vor locui în rai, grădină roditoare,
Şi vor mînca pîine dulce din cerul înstelat[61] .

Sevede lămurit că acesteape care le-a spus Sibila sînt adevărate,folositoare, drepte şi bune tuturor oamenilor. Se vede de asemenea lămurit că cei care au săvîrşit răul vor fi neapărat pedepsiţi după meritul faptelor lor.

XXXVII.

Au spus şi unii poeţi acestea, ca un fel de oracol al lor şi ca o mărturie pentru cei ce fac nedreptăţi, spunînd că vor fi pedepsiţi. Eshil[62] a zis:

„Cel care face răul trebuie să şi sufere" [63]. Iar
Pindar[64] a spus şi el:

---

61 Fragmentul acesta din Cărţile Sibiline, alcătuit în textul original din 84 versuri, nu se găseşte în nici un codice al Cărţilor Sibiline (la *Otto,* p. 164, nota 2).
62 Eshil, poet tragic grec (525—456 î. Hr.). A scris: *Perşii, Cei şapte contra Tebei, Prometeu înlănţuit,* trilogia *Orestia (Agamemnon, Hoeforele si Eumenidele).*
63 Eshil, *Fragm.* 456, Nauck (la S-B, p. 127, nota 1).'
64 Pindar, poet liric grec (518—438 î. Hr.). Poeziile sale aparţin tuturor genurilor lirismului coral. A ajuns pînă la noi o singură colecţie: *Odele triumfale.*

„Pentru că e drept să și sufere cel care face răul" [65]. La fel şi

Euripide:

„Cînd suferi, rabdă; că te bucurai cînd făceai răul. Lege este să faci rău duşmanului, cînd îl ai în mînă" [66].

Şi iarăşi acelaşi:

„Socot că-i partea bărbatului să facă rău duşmanilor" [67]. La fel şi

Arhiloh[68] : **„Eu ştiu un mare lucru:**
Cel care face rău primeşte în schimb cumplite rele" [69].

Şi că Dumnezeu vede toate, că nu-I este nimic ascuns şi că,fiind îndelung răbdător, le îndură pînă ce va judeca, a spus-o şi aceasta Dionisie[70] :

„Ochiul dreptății priveşte liniştit, Dar
totdeauna le vede pe toate" [71].

Că va fi o judecată a lui Dumnezeu şi că rele vor cuprinde pe neaşteptate pe cei răi, a însemnat-o şi pe aceasta Eshil, zicînd:

„Cu picioare repezi vine răul peste muritori;
Nenorocire celui ce nesocoteşte pe zeița Themis[72].
Dreptatea este mută, nevăzută,
Fie de dormi, fie de mergi, fie de stai;
Uneori îți iese-n cale, alteori vine tîrziu;
Noaptea nu acoperă pe cel ce face răul;
De săvîrşeşti vreun rău, să ştii că eşti văzut" [73].

Nu zice oare şi Simonidis:

„Nici un rău nu vine
Pe neaşteptate peste oameni; dar, în scurtă vreme, Pe toate
le schimbă Dumnezeu" [74].

Iarăşi Euripide:

„Nu socoti niciodată trainică
Fericirea bărbatului rău şi bucuria celui mîndru,
Şi nici neamul nedrepților. Că timpul, care nu-i făcut de om,

---

65 Pindar, Nem., IV, 51-52 (la S-B, p. 127, nota 2).
66 Euripide, *Fragm.* 1090 şi 1091; Nauck (la S-B, p. 127, nota 3).
67 Euripide, *Fragm.* 1092; Nauck (la S-B, p. 127, nota 4).
68 Arhiloh, poet grec (712—664 î. Hr.), creatorul versurilor iambice. De la acest poet, cel mai mare al antichității, nu ne-au rămas decît fragmente.
69 Diehl, *Anthologia lyr. graecor.,* t. I, p. 230; fragm. 66 (65) (la S-B, p. 127, nota 5).
70 Dionisie din Sinope, poet comic grec (sec. IV î. e. n.). Au rămas cîteva fragmente din operele sale.
71 Dionisie, *Fragm.* 5, Nauck (la S-B, p. 127, nota 6).
72 Themis, zeița dreptății, fiica lui Uranos şi a Geii.
73 Textul acesta este format din trei fragmente de origine diferită. Primele două sînt ale lui Eshil, fragm. 22, Nauck; versurile 3—5 sînt ale unui tragic necunoscut, fragm. 493, Nauck; ultimele două sînt uneori atribuite lui Menandru, dar Nauck le lasa anonime, fragm. 493 (la S-B, p. 128, nota 1).
74 Diehl, *Anthol. lyr. graecor.,* t. II, p. 68, fragm. 11 (62) (la S-B, p. 128, nota 2).

Vădeşte răutatea omului" [75] **.**

Tot Euripide:

„Că Dumnezeirea nu-i fără pricepere, ci-i cunoaşte bine Pe cei care se jură pe nedrept sau pe cei care silit o fac" [76]**.**

Şi Sofocle:

„Te-ai pus pe rele, trebuie și rele să suferi" [77] **.**

Deci că Dumnezeu are să cerceteze şi jurămîntul nedrept şi orice alt păcat, au -spus-o aproape cu aceleaşi cuvinte şi aceşti scriitori şi poeți. Au vorbit apoi, vrînd-nevrînd, la fel cu profeții, despre pieirea lumii prin foc, deşi au trăit cu mult mai tîrziu; au furat, însă, acestea din lege şi profeți.

XXXVIII.

Dar ce-i dacă au trăit mai pe urmă sau mai înainte ? Trebuie reținut atîta, că au grăit la fel cu profeții. Pieirea lumii prin foc a prezis-o profetul Maleahi: ***„Iată, vine ziua Domnului arzînd ca un cuptor şi va arde pe toți cei necredincioşi"***[78] . Şi Isaia: ***„ Şi va veni urgia lui Dumnezeu ca grindina care se pogoară cu furie şi ca apa care se prăvăleşte în prăpastie"***[79]**.** Aşadar Sibila și ceilalți profeți, dar și poeții şi filozofii, au vorbit lămurit de dreptate, de judecată şi pedeapsă. Mai mult, au vorbit şi de purtarea de grijă a lui Dumnezeu — că Dumnezeu se îngrijeşte nu numai de noi cei vii, ci şi de cei morți — deşi au grăit fără voia lor; au fost siliți de adevăr. Dintre profeți, Solomon a spus despre cei morți: ***„ Vindecare va fi pentru trupuri şi purtare de grijă de oase"*** [80] . Acelaşi lucru l-a spus şi David: ***„Bucura-se-vor oasele cele smerite"***[81] **.** La fel cu aceste cuvinte a grăit şi Timocles[82] , cînd a spus:

„Bunul Dumnezeu are milă de cei morți"

Scriitorii au vorbit despre mulțimea de dumnezei, dar au ajuns la monarhia lui Dumnezeu; au spus că nu este providență, dar au vorbit de providență; au spus că nu este judecată, dar au mărturisit că va fi judecată; iar cei care au tăgăduit existența .simțirii după moarte, au mărturisit-o.

Homer a spus:

---

75 Euripide, *Fragm.* 303, Nauck (la S-B, p. 128, nota 3).
76 Euripide, *Ifigenia în Aulida,* 396 (la S-B, p. 128, nota 4).
77 Sofocle, *Fragm.* 877, Nauck (la S-B, p. 128, nota 5).
78 Mal., 4, 1.
79 Is., 30, 27, 28, 30.
80 Pilde, 3,8.
81 Ps., 50.
82 Timocles, poet comic grec (sec. II î. Hr .). Din cele 27 titluri de piese, care se cunosc, au ajuns pînă la noi cîteva fragmente.

„Sufletul, ca un vis, îşi ia zborul şi pleacă" [83] **.** în alt

foc zice:

„Sufletul zburînd din mădulare, coboară la iad" [84] **.** Şi iarăşi:

„îngropați-mă cît mai repede, ca să trec porțile iadului" [85]**.**

în ce priveşte pe ceilalți scriitori, pe care i-ai citit, socot că ştii precis cum au grăit. Pe toate acestea le va înțelege orice om care caută înțelepciunea lui Dumnezeu şi-i bine plăcut Lui prin credință, dreptate şi fapte bune. Că a spus unul din profeții de care am scris mai înainte, cu numele Osie:***„Cine este înțelept şi va pricepe acestea ? Cine este priceput şi le va cunoaşte ? Că drepte sînt căile Domnului şi drepții vor merge pe ele, iar cei necredincioşi vor slăbi într-însele"*** [16s] **.** Trebuie, dar, ca cel care este amator de ştiință să şi iubească ştiința. Caută deci să

161. Timocles, *Fragm.* 25. Meineke. Cf. Stobee, Florii., CXXV, 10 (la S-B, p. 129, nota 7).

165. Osie, 14, 10.

---

83 Homer, *Odiseea,* XI, 221 (la S-B,p. 129, nota 8).
84 Homer, *Iliada,* XVI, 856; 362 (la S-B, p. 130, nota 1).
85 Homer, *Iliada,* XXIII, 71 (la S-B, p. 130, nota 2).

stai mai des de vorbă[86], ca şi prin viu grai să afli precis adevărul.

CARTEA A TREIA

I.

Teofil către Autolic, salutare[87] .

Pentru că scriitorii vor să compună mulţime de cărţi spre slavă deşartă, unii despre zei, războaie sau ani, alţii despre mituri nefolositoare şi despre alte subiecte zadarnice, cu care şi tu te-ai ocupat pînă acum şi nu pregeţi de a îndura osteneala aceasta, iar cînd stai de vorbă cu mine socoteşti încă basm cuvîntul adevărului, socotind că scrierile noastre sînt scrise de curînd şi noi, de aceea nici eu nu voi pregeta a vorbi, cu ajutorul lui Dumnezeu, din nou despre vechimea lor, făcîndu-ţi o scurtă prezentare, ca să nu pregeţi a o citi, tocmai pentru a cunoaşte pălăvrăgeala celorlalţi scriitori.

II.

86 Cu creştinii.
87 Această salutare lipseşte din unele manuscrise. Unul din ele, codicele parisian, îl înlocuieşte cu acest titlu: *„A lui Teofil, al şaselea patriarh al Antiohiei, către elenul Autolic, despre credinţa creştinilor şi că dumnezeeştile* noastre Scripturi (textual: *dumnezeeştile cuvinte cele după noi) sînt mai vechi şi mai adevărate decît cele egiptene şi greceşti şi decît ale tuturor celorlalţi scriitori".*

Ar fi trebuit ca cei care au scris despre aceste lucruri să fi fost martori oculari sau să le fi aflat precis de la cei ce le-au văzut; că cei care scriu despre lucruri nesigure, lovesc în oarecare chip în aer. La ce i-a folosit lui Homer că a scris despre războiul troian, ca să înșele pe mulți sau la ce i-a folosit lui Hesiod catalogul din Teogonie a așa numiților de el dumnezei, sau lui Orfeu cei trei sute șaizeci și cinci de zei, pe care el însuși i-a tăgăduit la sfîrșitul vieții, spunînd în Testamentele sale că există un singur Dumnezeu ? Ce i-a folosit lui Arătos sferografia ciclului cosmic sau celor care au grăit la fel cu el, decît să dobîndească slavă de la oameni, de care nici de ea n-au avut parte după vrednicie ? Ce adevăr au spus ? Sau la ce au folosit Iui Euripide, lui Sofocle sau celorlalți poeți tragici tragediile lor, sau lui Menandru și Aristofan și celorlalți poeți comici comediile lor, sau lui Herodot[88] și Tuchidide[89] istoriile lor, sau lui Pitagora[90] altarele, sau lui Heracle coloanele, sau lui Diogene[91] filozofia cinică, sau lui Epicur dogmatizarea inexistenței proniei, sau lui Empedocle*[92] ateismul său, sau lui Socrate[93] jurămîntul pe cîine, pe gîscă și pe platan, sau lui Asclepie, cel lovit de fulger, demonii pe care-i invoca ? Pentru ce folos, chiar dacă Socrate a murit de bună voie ? Ce răsplată nădăjduia să primească după moarte ? Ce i-a folosit lui Platon filozofia lui sau celorlalți filozofi doctrinele lor, ca să nu înșir tot numărul lor, că sînt mulți ? Acestea le-am spus pentru a arăta gîndirea lor nefolositoare și lipsită de credință.

III.

Toți aceștia, îndrăgostiți de slava goală și deșartă, n-au cunoscut nici ei adevărul și nici pe alții nu i-au îndemnat spre adevăr. Chiar scrierile lor îi vădesc că nu sînt de acord în cele ce au spus; iar cei mai mulți dintre ei au dărîmat

---

_88_ Herodot, istoric grec (484—420 î. Hr.), născut în Halicarnas, supranumit părinte-
Ie istoriei. îndrăgostit de faptele istorice, a adunat în timpul marilor sale călătorii (în Asia, Africa, Europa) material pentru celebra sa lucrare: _Istorii._

89 Tuchidide, istoric grec (465—388 î. Hr.), autorul lucrării: _Istoria războiului peloponeziac._ A adus o nouă concepție în scrierea istoriei; o gîndește ca filozof, o socoate dominată de legi și caută să afle cauza evenimentelor.

90 Pitagora, filozof și matematician grec (sec. VI î. Hr.), fondatorul pitagorismului, partizan al metempsihozei și al unei vieți morale înalte, austere. Scrierile sale nu s-au păstrat.

91 Diogene Cinicul, filozof grec (413—327 î. Hr.). După el virtutea este suveranul bine; știința, onorurile, bogăția sînt bunuri false, care trebuie să fie disprețuite. Consecvent ideilor sale, locuia într-un butoi. Contemporanii își băteau joc de el, dar se temeau de el din pricina spiritului lui caustic; posteritatea i-a ridicat o coloană, iar locuitorii orașului său natal, Sinope, i-au ridicat o statuie; Epictet îl socotea model de înțelepciune și omul cel mai apropiat de desăvârșire.

92 Diogene Cinicul, filozof grec (413—327 î. Hr.). După el virtutea este suveranul bine; știința, onorurile, bogăția sînt bunuri false, care trebuie să fie disprețuite. Consecvent ideilor sale, locuia într-un butoi. Contemporanii își băteau joc de el, dar se temeau de el din pricina spiritului lui caustic; posteritatea i-a ridicat o coloană, iar locuitorii orașului său natal, Sinope, i-au ridicat o statuie; Epictet îl socotea model de înțelepciune și omul cel mai apropiat de desăvârșire.

93 Socrate, filozof grec (470—399 î. Hr.). N-a lăsat nici o scriere; și-a expus învățătura prin viu grai și e cunoscut din dialogurile lui Platon, din piesa Aporii a lui Aristofan și din _Memoriile_ lui Xenofon. Spre deosebire de filozofii anteriori lui, Socrate privește omul ca obiect propriu filozofiei. Deviza lui a fost: „Cunoaște-te pe tine însuți!" Acuzat că este împotriva religiei statului și că ar corupe tineretul, Socrate a fost condamnat Ia moarte. Prietenii i-au propus să evadeze, dar a refuzat, spunînd că nu vrea să fie văzut de străini proscris, umilit și condamnat ca dușman al autorității și călcător al legii.

6. Empedocle, filozof, om politic, medic, profet și magician (sec. V î. Hr.). A fost un filozof eclectic; dar ceea ce îi este propriu este teoria celor patru elemente: apa, aerul, focul și pămîntul din combinarea cărora s-au creat toate lucrurile.

propriile lor învăţături; că nu s-au contrazis numai unii cu alţii, ci unii chiar şi-au anulat învăţăturile lor, încît slava lor s-a prefăcut în necinste şi nebunie, iar oamenii cu judecata sănătoasă îi condamnă. Că, sau au vorbit la început despre zei, dar tot ei mai pe urmă au profesat ateismul; sau dacă au vorbit despre facerea lumii, în cele din urmă au spus că universul s-a făcut de la sine; iar dacă au vorbit de providenţă, în urmă au învăţat că lumea există fără vreo purtare de grijă. Dar ce ? Dacă au încercat să scrie desprecurăţie, n-au învăţat să se săvîrşească destrăbălări, desfrînări şi adultere ? Mai mult: n-au adus ei între oameni năravurile cele mai urîte şi mai ruşinoase ? Scriitorii aceştia propovăduiesc că zeii lor de frunte se dedau în timpul blestematelor lor ospeţe la împreunări, de care nici nu poţi vorbi. Care poet nu cîntă pe Cronos, care-şi mînca copiii; pe Zeus, fiul lui, care a înghiţit pe Metis[94], şi pregătea zeilor ospeţe criminale, la care, după cum poeţii spun, îl servea un fierar şchiop, Hefaistos[95] ; pe Hera[96], sora lui Zeus, cu care nu numai că s-a căsătorit, dar cu gura ei spurcată săvîrşea fapte pe care nu le poţi rosti ? Celelalte fapte ale lui Zeus, pe cîte le cîntă poeţii, poate că le ştii. Pentru ce să mai înşir faptele lui Poseidon şi ale lui Apolo, sau ale lui Dionisos, ale lui Heracle, ale Atenei cea cu sîni frumoşi şi ale Afroditei cea neruşinată, cînd am vorbit mai cu de-amănuntul despre ele într-o altă carte ?

IV.

Nici n-ar mai fi trebuit să combat acestea, dacă nu te-aş fi văzut stînd la îndoială faţă de cuvîntul adevărului. Că, deşi eşti deştept, totuşi îngădui cu plăcere prostiile; că altfel n-ai fi fost mişcat de nişte oameni fără de minte, ca să fii furat de nişte cuvinte deşarte şi să dai crezare unor zvonuri răspîndite de mai înainte, că guri necredincioase ne calomniază pe nedrept pe noi care sîntem cinstitori de Dumnezeu, numindu-ne în bătaie de joc creştini, spunînd că femeile

94 Metis, divinitate greacă, personificarea înţelepciunii şi a prudenţei. A fost prima femeie a lui Zeus.
95 Hefaistos, fiul lui Zeus şi al Herei, zeul focului şi al meşteşugurilor — identificat la romani cu Vulcan. A fost aruncat de Zeus din cer, dar adus mai tîrziu în Olimp de Dionisos. Îşi avea atelierul său, în care lucra singur sau cu ciclopii în Olimp sau în craterul vulcanului Etna. A făurit o mulţime de opere celebre.
96 Hera, zeiţa greacă a căsătoriei — identificată la romani cu Junona — fiica lui Cronos şi a Reii, sora şi soţia lui Zeus.

noastre sînt comune tuturor, fără să țină seamă cu cine trăieşte, că avem legături chiar cu surorile noastre şi ceea ce-i mai lipsit de Dumnezeu şi mai criminal decît toate este că mîncăm carne de om. încă mai spun că învățătura noastră a apărut de curînd, că nu putem spune nimic pentru dovedirea adevărului şi a învățăturii noastre şi că învățătura noastră e o nebunie. Eu mă mir mai ales de tine, care eşti studios în toate celelalte şi cercetezi toate lucrurile, că asculți cu nepăsare cele spuse despre noi. Căci nu pregeți, de ți-ar fi cu putință, să stai şi noaptea în biblioteci.

V.

Dar pentru că ai citit mult, ce ți se pare de cele cuprinse în cărțile lui Zenon[97] sau ale Iui Diogene sau ale lui Cleanthes[98], care învață antropofagia, ca părinții să fie fierți şi mîncați de proprii lor copii, iar dacă cineva n-ar vrea să mănînce sau ar arunca un mădular din această groaznică mîncare, cel care nu mănîncă să fie mîncat ? Pe lîngă acestea, ce glas mai necredincios poți găsi decît cel al lui Diogene, care învață ca părinții să-şi jertfească proprii lor copii şi să-i mănînce ? Dar ce ? Nu şi istoricul Herodot vorbeşte de Cambyses[99] , care a tăiat copiiilui Harpagos[100] , i-a fiert şi i-a dat tatălui lor ca să-i mănînce ? încă şi de indieni se spune că părinții sînt mîncați de copiii lor. Ce învățătură nelegiuită a celor care au scris unele ca acestea, dar, mai bine spus, a celor care le-au şi profesat ! Ce necredință, ce lipsă de evlavie ! Ce gîndire au avut cei care au filozofat aşa şi au răspîndit filozofia lor ! Cei care au învățat acestea au umplut lumea de necredință.

VI.

Cu privire la faptele cele ruşinoase şi nelegiuite ale zeilor sînt de acord aproape toți cei care formează corul cel rătăcit al filozofiei. Mai întîi Platon, cel care pare a fi cel mai curat dintre filozofi, în prima carte a lucrării sale numită „Republica", legiuieşte deschis că femeile trebuie să fie comune tuturor — dîndu-1 de exemplu pe fiul lui Zeus, care a fost legiuitorul creta-nilor[101] — sub pretextul că în acest chip se nasc mai mulți copii şi pentru ca aşa-zişii întristați să aibă o mîngîiere prin nişte legături ca acelea. Epicur şi el, odată cu învățătura lui ateistă, dă şi sfaturi pentru legături cu mamele şi cu surorile, împotriva legilor care le interzic. Că Solon[102] legiuieşte clar cu privire la aceasta: copiii să se nască

---

97 Zenon din Citium, filozof grec (336—264 î. Hr.), întemeietorul stoicismului.
98 Cleanthes, filozof stoic (331—251 î. Hr.), discipolul lui Zenon; i-a succedat lui Zenon la conducerea şcolii. Din numeroasele sale scrieri, n-au rămas decît fragmente.
99 Teofil din greşeală a scris Cambyses. Nu e vorba de Cambyses, ci de Astyages (la Otto, *op. cit.,* p. 198, nota 9).
100 Harpagos, general al mezilor şi rudă cu Astyages, ultimul împărat al mezilor (584-550 î. Hr.).
101 Teofil înțelege pe Minos, care a dat legi cretanilor (la *Otto,* p. 200, nota 5).
102 Solon, legislator, om de stat, poet şi filozof, unul din cei şapte înțelepți ai Greciei (640—558 î. Hr.). Ajungînd arhonte a redeşteptat naționalismul atenienilor, a uşurat pe cetățenii săraci de impozite şi a restabilit armonia în cetate, dînd o constituție democrată.

legitimi din căsătorie şi nu din adultere, ca nu cumva să cinstească cineva ca tată pe unul care nu-i este tată, sau ca cineva să nu respecte pe adevăratul tată, pentru că nu ştie că-i este tată; dar şi alte legi ale romanilor şi elenilor interzic săvîrşirea unor fapte ca acestea. Pentru ce, dar, Epicur şi stoicii profesează legături cu surorile şi cu bărbaţii ? Cu aceste învăţături au umplut bibliotecile, ca din copilărie să se înveţe legăturile cele nelegiuite ! Dar pentru ce să mai vorbesc de aceste fapte ale lor, cînd şi despre zei spun că săvîrşesc aceleaşi nelegiuiri ?

VII.

Spun că există zei, dar iarăşi, îi socotesc o nimica. Unii au spus că zeii sînt alcătuiţi din atomi; alţii dimpotrivă că se dizolvă în atomi şi susţin că zeii nu au mai mare putere decît oamenii. Platon afirmă existenţa zeilor, dar vrea ca ei să fie din materie; iar Pitagora, care s-a străduit atît de mult cu problema zeilor şi a făcut călătorii multe, în cele din urmă defineşte natura şi spune că universul s-a făcut de la sine şi că zeii nu se îngrijesc de oameni. Cîte argumente n-a adus Clitomahos Academicul [103] pentru susţinerea ateismului ? Ce n-a spus şi Critias[104] ? Protagoras Abderitul[105] spune: „Chiar de există zei, eu nu pot vorbi de ei, nici nu pot arăta cum sînt. Multe sînt cele care mă împiedică !" Iar despre cele spuse de Evhemeros[106] , cel mai ateu filozof, e de prisos să mai vorbesc. A îndrăznit să spună multe despre zei şi a terminat prin a spune că nu există zei, afirmînd că universul se conduce singur. Iar Platon, care a spus atîtea despre monarhia lui Dumnezeu şi despre sufletul omului, declarînd că sufletul este nemuritor, nu s-a găsit mai tîrziu în contrazicere cu el însuşi, cînd a spus că sufletele trec în alţi oameni, iar ale unora intră chiar în animale necuvîntătoare ? Nu va părea oare celor cu mintea sănătoasă, cumplită şi nelegiuită această învăţătură, ca cel ce-a fost altădată om să ajungă apoi lup sau cîine sau măgar sau alt dobitoc necuvîntător ? Pitagora, urmînd pe Platon, flecăreşte şi el, în afară de aceea că tăgăduieşte providenţa. Căruia din aceştia să-i dăm crezare ? Cui ? Lui Filimon Comicul[107] , care spune:

---

103 Clitomahos, filozof grec (180—110 î. Hr.) născut în Cartagina. După ce s-a ocupat cu filozofia în patria sa, a venit la Atena, unde s-a iniţiat în toate doctrinele filozofice şi a ajuns adeptul noii Academii, pe care a şi condus-o. I se atribuie mai mult de patru sute de tratate.

104 Critias, cel mai cunoscut din cei treizeci de tirani, discipolul lui Socrate (450— 403 î. Hr.), faimos prin cruzimea şi jafurile sale. Platon a dat numele lui Critias unuia din dialogurile sale. A fost orator, filozof, poet şi istoric. Din scrierile sale n-au rămas decît fragmente.

105 Protagoras, sofist grec, născut în Abdera (485—410 î. Hr.). Platon dă numele lui Protagoras unui dialog al său, în care este prezentat ca bun vorbitor, destul de îngîmfat, dar savant şi ingenios. După el, toate cunoştinţele noastre le avem de la simţuri. Publicînd la Atena o carte, a fost acuzat de necredinţă. Ca să scape de condamnare, a fugit şi a pierit într-un naufragiu în drum spre Sicilia.

.20. Evhemeros, scriitor grec (sec. III î. Hr.). Marea sa operă intitulată *Descriere sfîntă* s-a pierdut, dar ne este cunoscută din lucrarea lui Lactanţiu, *Instituţiile divine.* In *Descrierea sfîntă,* Evhemeros povesteşte că într-o călătorie făcută de-a lungul coastelor Arabiei şi Indiei, a descoperit insula Punhaia, unde inscripţiile dintr-un templu i-au revelat originea zeilor: zeii sînt oameni divinizaţi, datorită fricii şi admiraţiei.

107 Filimon, poet comic grec (361—262 î. Hr.), unul din principalii reprezentanţi ai comediei de moravuri sau ai comediei noi. Se cunosc şaizeci de piese de-ale lui, prin titluri şi fragmente.

„Cei care cinstesc pe Dumnezeu nădejdi bune
De mîntuire au" [108] ,sau celor de care am vorbit mai înainte, lui Evhemeros; lui Epicur, lui Pitagora şi celorlalţi care tăgăduiesc existenţa lui Dumnezeu şi înlătură providenţa ?

Dar despre Dumnezeu şi providenţă Ariston[109] a spus:

„Curaj ! Dumnezeu obişnuieşte să ajute pe cei vrednici;
Şi le ajută mult unora ca aceştia.
Dacă nu este purtare de grijă
Pentru ce sa trăiască oamenii cum trebuie ?
Pentru ce să fie credincioşi ?
Dar-ar Dumnezeu să fie aşa,
Mi-ar spune cineva. Dar văd destul de des
Că cei care au ales traiul evlavios
O duc destul de greu, pe cînd cei care n-au ales
Altceva decît numai folosul lor,
Vieţuiesc mai bine decît noi
Da, pentru prezent ! Uită-te, însă, mai departe !
Pe toţi aceştia, pieirea îi aşteaptă !
Că nu-i aşa, cum s-a înrădăcinat în unii
Părerea rea, nefolositoare vieţii,
Că totul merge de la sine sau că răsplata
Este la-ntîmplare. Toate acestea le gîndesc cei răi,
Ca să aibă temei pentru felul lor de viaţă.
Este, însă, răsplată pentru cei cu viaţa sfîntă,
Iar pentru cei răi, pedeapsa cuvenită.
Nimic nu se întîmpla fără providenţă" [110] **.**

Poţi vedea că toate cele spuse de scriitori — şi aproape de cei mai mulţi — despre Dumnezeu şi providenţă se contrazic unele cu altele. Că unii au tăgăduit cu totul existenţa lui Dumnezeu şi a proniei, iar alţii au susţinut existenţa lui Dumnezeu şi au mărturisit că toate sînt conduse de providenţă. Dar ascultătorul şi cititorul cu mintea sănătoasă trebuie să se uite cu atenţie la cuvintele lor, precum a spus şi Simylos[111].

„Este obiceiul să-i numim pe toţi de-a valma poeţi, Şi pe cei din fire fără de talent şi pe cei buni; Dar trebuie să ştim a-i judeca" [112] **.**

La fel şi Filimon:

„Cumplit lucru este s-asculţi cu nepricepere,
Că din pricina prostiei, nici nu poţi blama" [113]**.**

---

108 Meineke, *Fragmenta comic, graec,* t. IV, p. 60 (la S-B, p. 137, nota 3).
109 Ariston, filozof stoic (sec. III î. Hr.). După el binele constă în virtute, iar din filozofie numai partea morală merită să fie studiată.
110 Meineke, *op. cit,* t. I. p. IX-X (la S-B, p. 138, nota 1).
111 Simylos, necunoscut în enciclopediile consultate.
112 Meineke, *op. cit.,* t. I, p. XIII-XIV (la S-B, p. 138, nota 2).
113 Koch, *Comic graecor. fragmenta,* Fragm. 143; t. II, p. 522 (la S-B, p. 138, nota 3).

Prin urmare trebuie privite şi înţelese critic şi cu cercetare cele spuse de filozofi şi grăite de ceilalţi poeţi.

VIII.

Scriitorii tăgăduiesc existenţa zeilor, dar apoi o mărturisesc cînd spun că zeii săvîrşesc fapte nelegiuite. în primul loc cîntă în versuri frumoase faptele urîfe ale lui Zeus; iar Hrysippos, cel care a flecărit multe, n-a lăsat scris oare că Hera se împreuna cu Zeus în gura ei spurcată ? Dar pentru ce să înşir desfrînările aşa numitei maici a zeilor sau ale lui Zeus Lateariu, cel setos de sînge omenesc sau ale lui Attis cel castrat sau că Zeus, cel numit Tragicul, care, după cum se spune, şi-a ars propria sa mînă, este cinstit acum ca zeu de către romani ? Trec sub tăcere templele lui Antinoos[114] şi ale celorlalţi aşa numiţi zei. Că cele ce se istorisesc de ele sînt de rîs şi de batjocoră în ochii oamenilor cu mintea sănătoasă. Cei care au filozofat unele ca acestea sînt învinuiţi chiar de învăţăturile lor de ateism, de promiscuitate şi de împreunări nelegiuite. Mai mult: în scrierile lor se spune că zeii sînt mîncători de oameni şi pun faptele acestea pe seama celor dintîi zei, pe care i-au cinstit.

IX.

Şi noi mărturisim pe Dumnezeu, dar numai unul, ziditorul şi făcătorul şi creatorul întregii lumi; ştim că universul este condus de providenţă, dar numai de providenţa Lui; am învăţat o lege sfîntă şi avem legiuitor pe adevăratul Dumnezeu, Care ne şi învaţă să facem fapte de dreptate, să fim binecredincioşi[115] să facem fapte bune. Iar despre bună credinţă spune: ***„Să nu ai alţi dumnezei afară de Mine. Să nu-ţi faci idol, nici vreo altă asemănare din cîte sînt în cer sus sau cîte sînt pe pămînt jos sau cîte sînt în apă sub pămînt. Să nu te închini lor, nici să slujeşti lor, că Eu sînt Domnul Dumnezeul tău"***[116]. Iar despre facerea de fapte bune a spus: ***„Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta, ca să-ţi fie ţie bine şi să trăieşti mulţi ani pe pămîntul pe mre Eu Domnul Dumnezeu, ţi-l dau ţie"***[117]. Iar despre dreptate: ***„Să nu fii desfrînat, să nu ucizi, să nu furi, să nu dai mărturie mincinoasă împotriva aproapelui tău, să nu pofteşti femeia aproapeluitău, să nu pofteşti casa lui, nici ţarina lui, nici sluga lui, nici slujnica tui, nici boul lui, nici o vită de jug a lui, nici vreun dobitoc al lui, nimic din cele cîte sînt ale aproapelui tău***[118]***. Să nu strici judecata săracului cînd se judecă; de tot cuvîntul nedrept fereşte-te; pe cel nevinovat şi pe cel drept să nu-l omori; să nu dai dreptate celui rău şi daruri să nu primeşti; că darurile orbesc ochii celor ce văd şi strică cuvintele cele drepte"***[119]. Slujitor al acestei legi

---

114 Antinoos, necunoscut ca zeu în enciclopediile consultate.
115 Tit, 2, 12.
116 Ieş., 20, 4-5.
117 Ieş., 20, 12.
118 Ieş., 20, 14-17.
119 Ies., 23, 6-8.

dumnezeiești a fost Moisi, care a fost și sluga lui Dumnezeu[120] în toată lumea, dar mai ales între evrei, numiți și iudei; aceștia, care erau **sămînța** dreaptă a unor bărbați cinstitori de Dumnezeu și sfinți, ai lui Avraam, Isaac și Iacov, au fost la început robi regelui Egiptului;aducîndu-și aminte Dumnezeu de ei și făcînd minuni și semne prin Moisi, i-a scăpat în chip minunat, i-a scos din Egipt și i-a dus prin așa numita pustie; pe aceștia i-a așezat în pămîntul Hanaan, numit mai tîrziu Iudeea, le-a dat lege și i-a învățat toate. Această lege, mare și minunată pentru orice dreptate, cuprinde zece porunci, de care am vorbit mai sus.

X.

Evreii, fiind de neam din pămîntul Haldeii, au fost străini în Egipt — pe vremea aceea a fost foamete în Haldeia și a trebuit să se ducă în Egipt ca să cumpere de acolo grîu; cu timpul au locuit în Egipt ca străini; acestea li s-au întîmplat așa cum le vestise mai dinainte Dumnezeu — pentru că au locuit în Egipt patru sute treizeci de ani și pentru că Moisi avea să-i scoată în pustie, Dumnezeu i-a învățat prin lege, spunîndu-le: ***„Pe cel străin să nu-l necăjiți, că voi știți sufletul celui străin; că și voi a ți fost străini în pămîntul Egiptului"[3 s].***

XI.

Poporul a călcat legea dată de Dumnezeu; Dumnezeu, însă, fiind bun și milostiv, n-a voit să-i piardă, ci pe lîngă darea legii le-a mai trimis și profeți dintre frații lor, ca să-i învețe și să le amintească poruncile legii, ca să-i mtoarcă la pocăință spre a nu mai păcătui; și le-a prezis că dacă vor stărui în fapte rele vor fi dați robi tuturor împărățiilor pămîntului. Și că asta li s-a întîmplat, e cunoscut. Isaia proorocul grăiește tuturor despre pocăință, dar poporului iudeu direct: ***„Căutați pe Domnul; și cînd îl veți găsi, chemați-L, cînd se va apropia de voi. Să părăsească cel necredincios căile lui și bărbatul nelegiuit sfaturile lui și să se întoarcă la Domnul***

Dumnezeul lui; și-l va milui, că mult va ierta păcatele voastre"[121] . Iar alt profet, Iezechiil, zice: ***„Dacă cel fărădelege se va întoarce de la toate fărădelegile pe care le-a***

35. leș., 23,9.

făcut și va păzi poruncile Mele și va face dreptățile Mele, cu viață va trăi și nu va muri. Toate nedreptățile lui pe care le-a făcut nu se vor pomeni, ci va trăi întru dreptatea pe care a făcut-o, că nu vreau moartea celui fărădelege, zice Domnul, ci să se întoarcă de pe calea răutății și să fie viu"[122]. Iarăși Isaia zice: ***„Intoarceți-vă cei ce sfătuiți sfat adînc și fărădelege, ca să vă mîntuiți"[123].*** Iar altul, Ieremia, zice: ***„întoarceți-vă la Domnul Dumnezeul vostru, ca cel ce culege în coșnița sa și veți fi miluiți"[124]*** . Multe

---

120 leș., 14, 31.
121Is., 55, 6-7.
37.1ez., 18, 21-23.
123 Ier., 6, 9.
124 Ier., 6, 9.

sînt, dar, mai bine spus, nenumărate, cele spuse în Sfintele Scripturi despre pocăință, pentru că Dumnezeu totdeauna voieşte să se întoarcă neamul omenesc de la toate păcatele lui.

XII.

Mai mult: şi cele spuse de lege despre dreptate sînt la fel cu cele spuse de profeți şi de Evanghelii, pentru că toți cei insuflați de Dumnezeu au grăit prin unicul Duh al lui Dumnezeu. Isaia grăieşte aşa: ***„Scoateți răutățile din sufletele voastre, învățîndu-vă să faceți bine, căutați judecata, mîntuiți pe cel năpăstuit, judecați pe orfan, faceți dreptate văduvei"*** [125] . Iarăşi acelaşi: ***„Dezleagă,*** spune el, ***toată legătura nedreptății, dezleagă învoielile cele cu silă făcute, iartă-i pe cei loviți, rupe orice contract nedrept; frînge cu cel flămînd pîinea ta şi bagă în casa ta pe săracii fără adăpost; de vezi pe cel gol, îmbracă-l şi nu trece cu vederea pe cei ce sînt din sămînța neamului tău. Atunci va ieşi de dimineață lumina ta şi vindecarea ta iute va răsări şi va merge înaintea ta dreptatea ta"*[1].*** La fel şi Ieremia: ***„Stați,*** spune el, ***la drumuri şi vedeți şi întrebați care este calea cea bună a Domnului Dumnezeului nostru şi mergeți pe ea şi veți afla odihnă sufletelor voastre. Faceți judecată dreaptă, că în acestea este voința Domnului Dumnezeului vostru"*[2]*** . La fel şi Osie zice: ***„Faceți judecată şiapropiați-vă de Domnul Dumnezeul vostru, Cel ce a întărit cerul şi a zidit pămîntul" *[3] .*** Un alt profet, Ioil, grăieşte la fel cu aceştia: ***„Adunați poporul, sfințiți biserica, primiți pe bătrîni, adunați pruncii care sug la stn ! S ă iasă mirele din camera sa de culcare şi mireasa din cămara ei**. Rugați-vă stăruitor Domnului***

38. Is„ 31, 6.

41. Is., 58,6-8.
42. Ier., 6, 16.
43. Osie, 12,6;13,4;Is.,56,l;4I, 1;45, 18.
44. Ioel, 2, 16.

---

125 Is., 1, 16-17.

Dumnezeului vostru, ca să vă miluiască şi va şterge păcatele vostre"[126] **.** La fel şi un alt profet, Zaharia: ***„Acestea spune Domnul atotțiitorul: Faceți judecată cu dreptate ! Fiecare să aibă milă şi îndurare de aproapele său ! Nu asupriți pe văduvă, pe orfan şi pe străin ! Fiecare să nu poarte răutate în inima lui împotriva fratelui lui, zice Domnul atotțiitorul"***[127]**.**

XIII.

Iar despre curăție Sfîntul Cuvînt ne învață nu numai să nu păcătuim cu fapta, dar nici cu gîndul; să nu gîndim ceva rău în inima noastră despre cineva sau să poftim, cu ochii, uitîndu-ne la o femeie străină. Solomon, care a fost împărat şi profet, a spus: ***„Ochii tăi drept să privească, iar pleoapele tale cu dreptate să facă semn ! Lasă urme drepte cu picioarele tale*** /"[128] . Iar glasul evanghelic mai cu tărie ne învață despre curăție, zicînd: ***„Tot cel care se uită la o femeie străină spre a o pofti pe ea a şi făcut desfrînare cu ea în inima lui"***[4s] ***. Cel care se căsătoreşte cu o femeie lăsată de bărbat face desfrînare; iar cel care lasă pe femeia lui, afară de cuvînt de desfrînare, o face să se desfrîneze"*** [129] . Solomon zice încă:„ fa ***pune cineva foc în haina sa şi nu-şi va arde haina ? Sau va călca cineva pe cărbuni aprinşi şi nu-şi va arde picioarele ? Aşa cel care intră la o femeie căsătorită nu va fi fără de vină"***[130]**.**

XIV.

Şi ca să nu fim binevoitori numai cu cei de un neam cu noi, cum gîndesc unii, Isaia profetul a spus: ***„Spuneți celor ce vă urăsc pe voi şi se scîrbesc de voi: „Sînteți frații noştri !", ca numele Domnului să fie slăvit şi să fie văzut întru bucuria lor"***[131] ; iar Evanghelia zice: ***„Iubițipe duşmanii voştri şi vă rugați pentru cei ce vă supără. Că dacă iubiți pe cei ce vă iubesc pe voi, ce plată aveți ? Aceasta şi tîlharii şi vameşii o fac "***[132]**.** Pe cei care fac binele îi învață să nu se laude, ca să nu caute lauda oamenilor. ***„Să nu ştie,*** spune Evanghelia, ***mîna ta cea stingă, ce face mîna ta cea dreaptă"*** [133] **.** Mai mult, Cuvîntul cel dumnezeiesc ne porunceşte să ne supunem domniilor şi stăpîniilor[134] şi să ne rugăm pentru ele[135], ***„ca să ducem viață paşnică şiliniştită"***[136]. Şi ne învață ***„să dăm tuturor toate; celui cu cinstea, cinste, celui cu frica, frică, celui cu dajdia, dajdie; să nu fim datori nimănui cu nimic, decît numai să iubim pe toți"***[137]**.**

48. Mt., 5, 28.

XV.

Gîndeşte-te, deci, dacă cei care au nişte învățături ca acestea pot trăi oricum, pot avea legături nelegiuite, sau — ceea ce-i mai fără de Dumnezeu decît toate —

126*„Rugați-vă. . . păcatele voastre",* nu sînt în Ioel nici în alt loc din Scriptură.
46.Zah., 7,9-10.
128 Pilde, 4, 25-26.
129 Mt., 5, 32.
130 Pilde, 6, 27-29.
131 Is., 66,5.
52.Mt.,5,44, 46.
133 Mt., 6, 3.
134 Tit, 3,1.
55.1 Tim., 2, 1.
56.1 Tim., 2, 2.
137 Rom., 13, 7-8.

pot să se atingă de carne omenească, cînd nu ni-i îngăduit să vedem nici spectacolele cu lupte de gladiatori, spre a nu fi părtaşi şi martori crimelor ! Nu trebuie să vedem nici chiar celelalte spectacole, ca să nu ni se întineze ochii şi urechile, făcîndu-ne părtaşi crimelor care se declamă pe scenă. Iar dacă e vorba de mîncare de carne de om, apoi pe scenă Thyest[138] şi Tereu[139] îşi mănîncă copiii; iar dacă e vorba de desfrînare, apoi pe scenă sînt declamate în piesele poeţilor tragici, cu cuvinte frumoase, cu premii şi cinstiri, nu numai desfrînările oamenilor, ci şi ale zeilor. Departe de creştini de a se gîndi să facă nişte fapte ca acestea ! La ei castitatea este o realitate, înfrînarea se practică, monogamia se păstrează, curăţia se păzeşte, nedreptatea este izgonită, păcatul este smuls din rădăcină, dreptatea este trăită, legea stăpîneşte, cinstirea de Dumnezeu se săvîrşeşte, Dumnezeu se mărturiseşte, adevărul este preţuit, harul nu se pierde, pacea ne acoperă, cuvîntul sfînt ne povăţuieşte, înţelepciunea ne învaţă, viaţa se încununează, Dumnezeu împărăteşte. Pot să-ţi spun multe despre felul nostru de vieţuire şi despre îndreptările lui Dumnezeu, creatorul întregii zidiri, dar socot că cele amintite acum ânt îndestulătoare să te facă să cunoşti mai bine cele ce citeşti şi să fii la fel de îndrăgostit de ştiinţă precum ai fost pînă acum îndrăgostit de ea.

XVI.

Cu ajutorul lui Dumnezeu, vreau să-ţi arăt acum mai precis cele cu privire la cronologie, ca să cunoşti că doctrina noastră nu este nici nouă, nici mitică, ci mai veche şi mai adevărată decît învăţăturile tuturor poeţilor şi scriitorilor, pentru că ei au scris întemeiaţi pe presupuneri. Unii, cei carespun că lumea este necreată, îi dau o viaţă fără de sfîrşit; alţii, cei care afirmă că este creată, spun că lumea are 153.075 ani. Aceasta o spune Apolonie Egipteanul[140]. Iar Platon, cel care pare că a fost cel mai înţelept dintre filozofii greci, la cîtă vorbărie n-a ajuns ! în lucrarea întitulată ***Republica***[141] scrie categoric: „Cum s-ar fi descoperit ceva nou, dacă lucrurile ar fi rămas aşa cum sînt acuma rînduite ? Că zeci de mii de zeci de mii de ani au rămas ascunşi oamenilor; de o mie de ani sau de două ori pe atîţia dacă s-a descoperit ceva; unele lucruri au fost descoperite de Dedal[142] , altele de Orfeu, iar altele de Palamed"[143] . Cînd Platon a spus zeci de mii de zeci de mii de ani a arătat timpul de la potop pînă la Dedal. Platon a vorbit apoi pe larg şi de oraşele din lume, de locuinţe şi de neamuri, dar mărturiseşte că pe acestea le-a spus prin presupuneri, că zice: „Dacă, o străine, vreun zeu ne-ar făgădui că putem porni să

138 Thyest, fiul lui Pelops, s-a certat cu Atreu, fratele său, regele legendar al Micenei, cînd acesta a ajuns rege al Micenei. Ca să scape cu viaţă, Thyest a fugit din Micena. Mai tîrziu s-a întors, a cerut iertare şi fratele său l-a primit, dar cu gînd viclean. Pentru a sărbători împăcarea, Atreu a dat un ospăţ, la care a servit mîncări pregătite din carnea celor doi fii ai lui Thyest.
139 Tereu, fiul lui Ares, regele Traciei, a avut un copil, pe Itys, din căsătoria cu Procna. Necinstind pe Filomela, sora Procnei, aceasta, spre a se răzbuna pe soţul ei, a tăiat pe Itys, copilul lor, şi l-a făcut mîncare soţului ei.
140 Miiller, *Fragmenta hist. graecor.,* t. IV, p. 310 (la S-B, p. 146, nota 2).
141 Textul nu este din scrierea *Republica,* ci din *Legi* (la S-B, p. 146, nota 3).
142 Dedal, personaj mitologic, inventatorul ferăstrăului, toporului şi al altor instrumente de tîmplărie. Din porunca regelui Minos al Cretei, a construit Labirintul, închis de Minos în Labirint împreună cu fiul său Icar, şi-au făcut amîndoi aripi de pene lipite cu ceară şi au evadat, zburînd. Icar a căzut în Marea Egee, pentru că, apropiindu-se prea mult de soare, s-a topit ceara, care ţinea unite penele; Dedal a coborît bine, după unii în Italia, după alţii în Egipt.
143 Palamed, erou grec legendar, inventatorul unor litere din alfabetul grec, al calendarului, al greutăţilor şi măsurilor, etc.

cugetăm despre legislație, prin cele ce spunem acum" [144] . Estt clar deci că cele ce-a scris Platon sînt presupuneri; iar dacă-s presupuneri, spusele lui, nu-s adevărate.

XVII.

Dar, mai bine zis, trebuie să fii ucenic al legiunii lui Dumnezeu. Dealtfel însuşi Platon a mărturisit, spunînd că nu poți cunoaşte ceva precis, dacă nu te învață Dumnezeu prin lege[145]. Dar ce ? N-au spus oare.şi poeții Homer, Hesiod şi Orfeu că au fost învățați de pronia dumnezeiască ? Mai mult, după aceşti scriitori, au existat şi ghicitori şi prezicători de la care au învățat să scrie. Dar cu mult mai mult vom şti adevărul noi, care am fost învățați de sfinții profeți, pe care i-a insuflat Duhul cel Sfînt al lui Dumnezeu ! Din pricina asta toate cuvintele profeților sînt de acord unele cu altele şi nu se contrazic; din pricina asta au predicat mai dinainte cele ce aveau să se întîmple în lume. împlinirea evenimentelor prezise de profeți şi a celor săvîrşite pînă acum poate învăța pe cei ce iubesc ştiința, dar mai bine spus, pe cei ce iubesc adevărul, că sînt adevărate cele predicate de ei cu privire laanii şi vremile de dinainte de potop, de la zidirea lumii şi pînă azi, aşa precum s-au scurs anii, pentru a fi dovedită flecăreala minciunii scriitoribr, că nu sînt adevărate spusele lor.

XVIII.

După cum am spus mai înainte[146] , Platon a arătat că a fost un potop, dar a spus că n-a fost pe tot pămîntul, ci numai pe şesuri şi că cei care au fugit pe munții cei mai înalți au scăpat. Alții vorbesc de Deucalion şi Pyrra, care au scăpat de potop într-o ladă şi că Deucalion, după ce a ieşit din ladă, a aruncat pietre în urma lui şi pietrele s-au făcut oameni; se spune că de aici mulțimile de oameni au căpătat numele de popoare[147]. Alții iarăşi spun că Clymenos[148] a fost pe vremea celui de al doilea potop. Din cele ce am spus mai înainte se vede clar că cei care au scris unele ca acestea şi au filozofat zadarnic sînt nişte ticăloşi, nişte oameni foarte necredincioşi şi nişte nepricepuți. Moisi, profetul nostru şi slujitor al lui Dumnezeu, istorisind facerea lumii, a spus în ce chip a fost potopul pe pămînt şi tot ce se leagă de potop. N-a născocit pe Pyrra, nici pe Deucalion, nici pe Clymenos; nici n-a spus că numai şesurile au fost acoperite de ape, nici că au scăpat numai cei care au fugit în munți.

XIX.

Dar nici n-a arătat că a mai fost un al doilea potop, ci dimpotrivă a spus că n-are să mai fie pe lume potop de apă cum a fost şi nici nu va mai fi[149]. Moisi a spus că au scăpat de potop opt suflete de oameni în corabia care a fost făcută la porunca lui Dumnezeu[150] ; nu de Deucalion, ci de Noe, un nume evreiesc, care în

---

144 Platon, *Legile,* III, p. 683 b {la S-B, p. 147, nota 1).
145 Platon, *Menon,* p. 100 (la S-B, p. 147, nota 2).
66.111,16.
147 De la asemănarea fonetică între Xitîoț (piatră) şi Xaoț (popor).
148 Clymenos, cel care a reintrodus jocurile olimpice după cincizeci de ani de la potopul lui Deucalion.
149 Fac, 8, 11.
150 Fac, 6, 13-16.

limba greacă se tîlcuieşte: odihnă. Aşa precum am arătat în altă carte, Noe, vestind oamenilor de atunci că va veni potopul, le-a profețit, zicînd: „Veniți, vă cheamă Dumnezeu la pocăință". De aceea în chip propriu Noe a fost numit Deucalion[151] . Noe a avut trei fii, precum am arătat şi în cartea a doua[152], care se numeau: Sim, Ham şi Iafet[153] ; ei aveau şi trei femei, fiecare din ei; şi avea şi Noe femeia sa[154] . Unii au numit pe Noe:

Eunuhos. Au scăpat din potop aşadar, cu totul, opt suflete omeneşti, cele care s-au găsit în corabie. Moisi a însemnat că potopul a ținut patruzeci de zile şi patruzeci de nopți[155] ,s-au rupt jgheaburile cerului şi s-au revărsat toate izvoarele adîncului[156] , încît apa s-a ridicat cu cincisprezece coți mai presus de cel mai înalt munte[157]. Şi aşa a pierit neamul tuturor oamenilor de atunci şi au scăpat numai cei care fuseseră păziți în corabie, cei opt, de care am vorbit mai înainte. Rămăşițele corăbiei se văd pînă azi în munții arabici. Aceasta e pe scurt istoria potopului.

XX.

După cum am spus mai înainte, Moisi a condus pe iudei, după ce au fost izgoniți din pămîntul Egiptului de împăratul Faraon; numele lui era Tethmosis, care, după cum calculează Manethos[158], a domnit douăzeci şi cinci de ani şi patru luni după izgonirea poporului. După Tethmosis a domnit Hebron treisprezece ani; după acesta, Amenofis douăzeci de ani şi şapte luni; după acesta Amessa, sora lui, douăzeci şi unu de ani şi o lună; după aceasta Mefres, doisprezece ani şi nouă luni; după acesta Meforammu-thosis, douăzeci de ani şi zece luni; după acesta, Tythmosis nouă ani şi opt luni; după acesta Damfenophis treizeci de ani şi zece luni;după acesta Oros treizeci şi şase de ani şi cinci luni; apoi fiica acestuia zece ani şi trei luni; după aceasta, Merheres, doisprezece ani şi trei luni; după acesta, Armais, patru ani şi o lună; după acesta, Ramesses, un an şi patru luni; după acesta, Messes, fiul lui Miammos, şase ani şi două luni; după acesta, Amenofis, nouăsprezece ani şi şase luni; după acesta, Thoissos şi Ramesses, zece ani, despre care se spune că au avut o cavalerie puternică şi o mare flotă de război pentru timpurile lor. Evreii, care locuiau în acel timp ca străini în Egipt, fiind luați robi de Tethmosis, regele de care am vorbit mai înainte, au zidit acestui rege cetăți puternice: Peitho, Ramesse şi On, care este Heliopo-lis. Deci evreii, care sînt şi strămoşi ai noştri, sînt mai vechi decît cetățile egiptene amintite mai înainte; de la evrei avem sfintele cărți, care, după cum am spus mai înainte, sînt mai vechi decît toți scriitorii.

Egiptul îşi are numele de la regele Sethos, pentru că se spune că Sethos se numea Egipt. Sethos a avut un frate cu numele Armais; acesta, sub numele de

151 De la cuvintele începutului proorociei lui Noe: AeOVe /caXețet= Veniți,vă cheamă.
152 Capitolele 30-31.
153 Fac, 5, 32.
154 Fac, 7, 13: cei trei fii aveau, fiecare, femeia sa.
155 Fac, 7, 12, 17.
156 Fac, 7, 11.
157 Fac, 7, 19-20.
158 Manethos, preot şi istoric egiptean, a compus pe la 270 î. Hr. o *Istorie a Egiptului* în trei volume; în această istorie Manethos a împărțit pe toți împărații Egiptului în treizeci de dinastii.

Danaos[159] , a plecat din Egipt în Argos; de acesta amintesc ceilalți scriitori, ca fiind foarte vechi.

XXI.

Dar Manethos, care a pălăvrăgit multe despre egipteni, a mai şi hulit, spunînd că Moisi şi evreii cei împreună cu el au fost izgoniți din Egipt pentru că erau plini de lepră; dar n-a putut spune cu precizie cînd au fost izgoniți. Manethos a spus că erau păstori şi duşmani ai egiptenilor; fără voia lui a spus că erau păstori, silit de adevăr. Da, într-adevăr, strămoşii noştri, care au locuit ca străini în Egipt, erau păstori, dar nu leproşi. Cînd au ajuns în pămîntul numit Ierosolima, unde mai pe urmă au şi locuit preoții, care din porunca lui Dumnezeu stăteau neîntrerupt în templu, vindecau — şi ne arată sfintele cărți în ce chip — orice boală şi orice suferință şi tămăduiau şi pe leproşi. Solomon, regele Iudeii, a zidit templul.

Manethos se înşeală în privința anilor; se vede aceasta din spusele sale; dar se înşeală şi cu privire la regele cu numele Faraon, care i-a izgonit pe evrei din Egipt. Regele acela nu mai domnea peste egipteni, pentru că, urmărindu-i cu oastea sa de evrei, s-a înecat în Marea Roşie. Mai mult: Manethos minte şi cînd spune că cei numiți de el păstori s-au războit cu egipienii. Evreii au ieşit din Egipt cu trei sute treisprezece ani înainte de a ajunge Danaos în Argos, şi au locuit de atunci în țara care se numeşte şi acum Iudeea. Este clar că cei mai mulți scriitori greci îl socot pe Danaos mai vechi decît pe toți ceilalți. Deci Manethos, ii scrierile lui, ne-a dat, fără voia lui, două adevăruri: primul, mărturisind că evreii au fost păstori, al doilea, spunînd că au fost izgoniți din pămîntul Egiptului; iar din relatările acestea reiese că Moisi şi cei care au plecat împreună cu el au trăit cu nouă sute sau o mie de ani înainte de războiul troian.

XXII.

Iar despre zidirea templului din Iudeea, pe care I-a zidit împăratul Solomon la cinci sute şaizeci şi şase de ani după ieşirea iudeilor din Egipt, este scris şi de tirieni cum a fost zidit templul. In arhivele lor se păstrează scrieri în care este scris că templul lui Solomon a fost zidit cu o sută treizeci şi patru de ani şi şase luni înainte de zidirea Cartaginei de către tirieni. Acestea s-au scris de Hieromos, regele Tirului, fiul lui Abeibalos, pentru că Hieromos era prieten cu Solomon, datorită legăturilor prieteneşti ale tatălui său cu Solomon, dar totodată datorită şi covîrşitoarei înțelepciuni pe care o avea Solomon. Ei se consultau adeseori unul cu altul în diferite probleme; şi se spune, ca dovadă că la tirieni se păstrează pînă acum copii după scrisorile lor, că îşi scriau unul altuia, după cum menționează Menandru Efeseanul[160] ,care a scris istoria împărăției Tirului. Acesta spune aşa: „La moartea lui Abeibalos, regele Tirului, i-a urmat la tron Hieromos, fiul lui, care a trăit cincizeci şi trei de ani. Acestuia i-a urmat Bazoros, care a trăit patruzeci şi trei de ani şi a domnit şaptesprezece ani. După acesta, Methuastartos, care a trăit cincizeci şi patru de ani şi a domnit doisprezece ani. După acesta Atharymos, fratele lui, care a trăit cincizeci şi opt de ani şi a domnit nouă ani. Pe

159 Danaos, fiul mitic al lui Belos şi al Anhiroei, nepotcul lui Poseidon, tatăl Danaide-
lor. A domnit mai întîi în Egipt împreună cu fratele său Egipt; certîndu-se cu el, a plecat cu cele cincizeci de fiice ale lui şi s-a stabilit în Argos.

160Menandru Efeseanul, necunoscut enciclopediilor consultate.

acesta l-a ucis Helles, fratele lui, care a trăit cincizeci de ani şi a domnit opt luni. Pe acesta l-a ucis Iuthobalos, preotul Astartei[161], care a trăit patruzeci de ani şi a domnit doisprezece ani. Acestuia i-a urmat Bazoros, fiul Iui, care a trăit patruzeci şi cinci de ani şi a domnit şapte ani. Fiul acestuia, Mettenos a trăit treizeci şi doi de ani şi a domnit douăzeci şi nouă de ani. Acestuia i-a urmat Pygmalion, care a trăit cincizeci şi şase de ani şi a domnit şapte ani. In al şaptelea an al domniei lui, sora lui fugind în Libia a zidit oraşul care pînă azi se numeşte Cartagina. în total, de la domnia lui Hieromos pînă la zidirea Cartaginei sînt o sută cincizeci şi cinci de ani şi opt luni. în anul al doisprezecelea al domniei lui Hieromos a fost zidit templul din Ierusalim, aşa că de la zidirea templului pînă la zidirea Cartaginei sînt în total o sută treizeci şi trei de ani şi opt luni".

XXIII.

Să ne fie îndestulătoare cele spuse în istoriile Fenicîei şi Egiptului, pe care le-au scris despre timpurile noastre Manethos Egipteanul, Menandru Efeseanul şi Iosif[162] , cel care a scris despre războiul iudaic, dus împotriva lor de romani. Din aceste scrieri vechi se vede că scrierile date nouă prin Moisi, ba chiar cele ale profeților, sînt mai vechi decît celelalte scrieri; că cel mai din urmă dintre profeți, cu numele Zaharia, a trăit pe timpul domniei lui Darius[163] . Dar şi toți legiuitorii au dat legile lor în urma cărților lui Moisi şi profeților. Dacă mi-ai vorbi de Solon atenianul, îți voi spune că acesta a trăit pe timpul împăraților Cirus[164] şi Darius,pe timpul profetului Zaharia, amintit mai sus, care au trăit cu mulți ani în urma lui Moisi; iar dacă mi-aivorbi de legiuitorii Licurg[165], Dracon[166] şi Minos[167], îți voi spune că Sfintele Cărți sînt cu mult mai vechi decît aceştia, iar scrierile care cuprind legea cea dumnezeiască dată nouă prin Moisi sînt mai vechi chiar decît Zeus, care a împărățit peste cretani şi decît războiul troian. Dar ca să fac o dovadă mai exactă a timpurilor şi a vremilor, voi vorbi, cu ajutorul lui Dumnezeu, nu numai de evenimentele de după potop, ci şi de cele de dinainte de potop; şi voi spune, pe cît îmi va sta în putință, numărul anilor tuturor evenimentelor; o voi face acum, luîndu-o chiar de la început, de la facerea lumii, despre care a scris Moisi, slujitorul lui Dumnezeu, prin Duhul cel Sfînt. Moisi, vorbind de zidirea şi facerea lumii, de omul cel dintîi zidit, şi de evenimentele care au urmat, a însemnat şi anii care au urmat, a însemnat şi anii care s-au scurs înainte de potop. Am să cer har de la singurul Dumnezeu, ca să spun după voința Lui adevărul şi pe toate exact, ca şi tu şi oricine va citi acestea să fiți conduşi de adevăr şi de harul lui Dumnezeu. Voi începe, aşadar, mai întîi cu genealogiile consemnate în scris, adică voi face începutul cu omul cel întîi zidit.

---

161 Astarte, divinitate semitică, zeița cerului, protectoarea multor oraşe.

162 Iosif Flaviu, istoric evreu, născut în anul 37 la Ierusalim, mort Ia Roma în anul 100, descendent dintr-o familie sacerdotală. Era în Ierusalim în timpul asediului. A scris: *Războiul iudaic, Antichitățile iudaice* şi *Viața* sa.

163 Darius, fiul lui Histaspe, împăratul perşilor (521—486 î. Hr.) a refăcut unitatea împărăției persane, recucerind Babilonul, Susania şi Media; a supus Tracia şi Macedonia, a luptat împotriva sciților la Dunărea de Jos (514 î. Hr.). A fost înfrînt de greci la Maraton (400 î. Hr.).

164 Cirus II cel Mare, împăratul perşilor (558—528 î. Hr.) prin victoriile sale a ajuns stăpînul întregii Asii occidentale. A fost învins şi ucis în 528 în lupta din Massagetia.

165 Licurg, legiuitorul pe jumătate legendar al Spartei. După lungi călătorii în Egipt şi India, la cererea spartanilor şi a poruncii oracolului de la Delfi, a dat legi noi țării sale.

166 Dracon, arhonte şi legiuitor atenian (sec. VII î. Hr.). Codul de legi alcătuit de el a rămas celebru prin asprimea pedepselor; erau pedepsite cu moartea cele mai mici delicte. De la numele lui, zisa: legi draconice.

167 Minos, rege legendar al Cretei, fiul lui Zeus şi al Europei, legislatorul Cretei. După moartea sa, a ajuns unul din judecătorii infernului.

XXIV.

Adam a trăit 230 de ani pînă cînd a născut pe fiul său[168] ; Sit, fiul lui, 205 ani; Enos, fiul lui, 190 de ani; Cainan, fiul lui, 170 de ani; Maleleil, fiul lui, 165 de ani; Ieret, fiul lui, 162 de ani; Enoh, fiul lui, 165 de ani; Matusala, fiul lui, 167 de ani; Lameh, fiul lui, 188 de ani; acestuia i s-a născut un fiu, Noe, cel amintit mai înainte, care a născut pe Sim, cînd era de 500 de ani. Pe timpul lui a fost potopul, el fiind de 600 de ani. Toți anii pînă la potop sînt 2242. îndată după potop, Sim, fiind de 100 de ani,a născut pe Arfaxat, iar Arfaxat a născut pe Sala, fiind de 135 de ani;iar Sala a născut pe Eber, fiind de 130 de ani;de la Eber neamul lor a primit numele de evrei. Eber a născut pe Faleg, fiind de 134 de ani; acesta a născut pe Ragav, fiind de 132 de ani; acesta a născut pe Seruh, fiind de 130 de ani; acesta a născut pe Nahor, fiind de 75 de ani; acesta a născut pe Iharra, fiind de 70 de ani; fiul acestuia, Avraam, patriarhul nostru, a născut pe Isaac, fiind de 100 de ani. Au fost deci pînă la Avraam 3278 de ani.Isaac, de care am vorbit mai sus, era de 60 de ani cînd a născut pe Iacov. Iacov a trăit pînă la mutarea în Egipt, de care am amintit mai sus, 130 de ani; evreii au stat ca străini în Egipt 430 de ani; după ce au ieşit din pămîntul Egiptului au rătăcit prin pustie 40 de ani. De toți deci au fost 3938 de ani pînă în timpul în care a murit Moisi şi a urmat la conducerea poporului Iisus, fiul lui Navi, care a stat în fruntea evreilor 27 de ani. După Iisus al lui Navi, poporul a călcat poruncile lui Dumnezeu şi a fost rob vreme de opt ani regelui Husarathon al Mesopotamiei[169]. Pocăindu-se poporul, evreii au avut judecători: Gonotheil 40 de ani, Eclon 18 ani, Aoth 8 ani. Apoi, pentru că au păcătuit, au fost subjugați de cei de alt neam, 20 de ani[170].

Apoi Debora le-a fost judecător 40 de ani[171] . Apoi madianiții i-au subjugat 7 ani[172]. Apoi le-a fost judecător Ghedeon 40 de ani. Avimeleh 3 ani, Thola 23 de ani, Iair 22 de ani[173] . Apoi filistenii şi amaniții i-au subjugat 18 ani[174]. Apoi le-a fost judecător Iefthae 6 ani, Esbon 7 ani, Elon 10 ani şi Abdon 8 ani[175]. Apoi cei de alt neam i-au subjugat 40 de ani[176] . Apoi Samson le-a fost judecător 20 de ani[177]. Apoi au avut pace 40 de ani. Apoi au avut judecător pe Samira un an, pe Ilis 20 de ani, pe Samuil 12 ani.

XXV.

După judecători, evreii au avut împărați. Cel dintîi împărat, cu numele Saul, a domnit 20 de ani; apoi David, strămoşul nostru, 40 de ani. Pînă la domnia lui David sînt de toți 498 de ani. După aceştia a împărățit 40 de ani Solomon, cel dintîi împărat care, după rînduiala lui Dumnezeu, a zidit templul din Ierusalim; după acesta,Rovoam 17 ani;după acesta, Abia 7 ani; după acesta, Asa 41 de ani; după acesta, Iosafat 25 de ani; după acesta, Ioram 8 ani; după acesta, Ohozias un an; după acesta, Gotholias 6 ani; după acesta Ioas 40 de ani; după acesta Amesias 39 de ani; după acesta, Ozias 52 de ani; după acesta, Ioatham 16 ani; după acesta,

168 Adică, pe Sit.
169 Jud., 3, 8.
170 Jud., 4, 3.
171 Jud., 5, 32.
172 Jud., 6,1.
173 Jud., 6, 8-10, 5.
174 Jud., 10, 8.
175 Jud., 11, 1-12, 15.
176 Jud., 13, 1.
177 Jud., 16,32.

Ahaz 17 ani; după acesta, Ezechias 29 de ani; după acesta, Manasses 55 de ani; după acesta, Amos 2 ani; după acesta, Iosias 31 de ani; după acesta,Ohas 3 luni; după acesta, Ioachim 11 ani; apoi, alt Ioachim trei luni şi zece zile; după acesta, Sedechias 11 ani. După aceşti împăraţi, pentru că poporul a stăruit în păcatele lui şi nu s-a pocăit, potrivit profeţiei lui Ieremia[178], s-a suit în

Iudeea împăratul Babilonului, Nabuhodonosor cu numele" . Acesta a mutat pe poporul iudeilor în Babilon şi a dărîmat templul,pe care-1 zidise Solomon. **In** robia babilonică poporul a stat 70 de ani. Sînt pînă la şederea m Babilon de toţi 4954 de ani, 6 luni şi 10 zile. După cum Dumnezeu a proorocit prin profetul Ieremia, că poporul are să fie dus în Babibn în robie, tot aşa a arătat mai dinainte că iudeii se vor întoarce iarăşi în pămîntul lor după 70 de ani. După trecere de 30 de ani[179], a ajuns Cirus împărat al perşilor. Acesta, potrivit profeţiei lui Ieremia, în al doilea ah al domniei lui, a dat ordin în scris ca toţi iudeii care se află în împărăţia Iui să se întoarcă în ţara lor şi să reclădească lui Dumnezeu templul pe care-1 dărîmase împăratul Babilonului, mai sus amintit. în afară de asta, Cirus, la porunca lui Dumnezeu, a dat ordin lui Sabessaros şi Mithridate, oameni din garda sa personală, să ducă înapoi şi să pună în templu vasele luate din- templul din Iudeea de Nabuhodonosor. Aşadar, în al doilea an al domniei lui Darius[180] se împlinesc cei 70 de ani, profeţiţi de Ieremia.

XXVI.

Din acestea se vede că sfintele noastre cărţi se dovedesc a fi mai vechi şi mai adevărate decît ale grecilor şi egiptenilor sau decît ale celorlalţi istoriografi. Herodot, Tuchidide sau chiar Xenofon[181] sau ceilalţi istoriografi au început istoriile lor cam de la domniile lui Cirus şi Darius, pentru că n-au putut să vorbească cu precizie despre timpurile cele vechi şi mai înainte de ei. Ce lucru mare au spus, dacă au vorbit de Darius şi Cirus, împăraţii barbarilor, sau la greci[182], de Zopyros[183] şi Hippias[184] sau de războaieleatenienilor şi lacedemonienilor sau de faptele lui Xerxes[185] sau ale lui Pausanias[186] , care

99. Navuhodonosor, împăratul Babilonului (605—562 î. Hr.) a făcut mai multe campanii împotriva Egiptului. In 586 a cucerit Iudeea şi a distrus Ierusalimul.

---

178 Ier., 6,22; 16, 15.
179 Am păstrat lectura ediţiei lui Otto, *„30 de ani";* S-B, dau o altă lectură: *„ 70 de ani".*
180 Am păstrat iarăşi lectura ediţiei lui Otto *„Darius".* S-B o corectează prin *„Cyrus",* pentru a pune de acord contextul.
181 Xenofon, istoric, filozof şi general atenian, ucenic al lui Socrate (430—355 î. Hr.). Xenofon a fost un poligraf; a scris lucrări de istorie *(Anabasis, Viaţa şi faptele lui Cirus, Hellenica),* lucrări despre Socrate *(Memorii, Banchetul, Apologia lui Socrate),* lucrări de filozofie, lucrări de economie.
182 Teofil trece printre greci şi pe Zopyros, care era persan.
183 Zopyros, satrap persan, celebru prin devotamentul său faţă de împăratul Darius I (521—486 î. Hr.). în timpul asediului Babilonului, apărat de Navuhodonosor III, Zopyros, pentru a-1 ajuta pe Darius să cucerească cetatea, şi-a tăiat nasul şi urechile, şi-a sfîşiat trupul cu lovituri de bici şi s-a dus în Babilon ca transfug. Cîştigînd încrederea asediaţilor, a putut deschide porţile cetăţii şi aşa perşii au cucerit Babilonul.
184 Hippias, tiran al Atenei (527-510 î. Hr.), fiul lui Pisistrate. La început a continuat politica abilă şi conciliantă a tatălui său, apoi însă, a instaurat teroarea şi a fost exilat.
185 Xerxes, fiul lui Darius I, împăratul perşilor (486—465 î. Hr.), a supus Egiptul, a cucerit Atica, a învins pe Leonida la Termopile şi a distrus Atena; fiind înfrînt la Salamina, a fost nevoit să se întoarcă în Asia. A fost ucis de unul din curtenii săi.
186 Pausanias, principe lacedemonian, mort pe la 470 î. Hr. A comandat armata în lupta de la Plătea. Suspectat că vrea să supună întreaga Grecie cu ajutorul perşilor, şi-a găsit scăparea refugiindu-se într-un templu.

refugiat într-un templu al Atenei a fost în primejdia de a muri de foame sau de Temistocle[187] şi de războiul peloponesian sau de Alcibiade[188] şi Thrasybul[189] ?

N-am de gînd să prezint material de poliloghie, ci să fac cunoscut numărul anilor de la facerea lumii şi să dovedesc strădania zadarnică şi vorbăria scriitorilor, că nici nu s-au scurs, după cum a spus Platon, două miriade de miriade de ani — că atîția ani a arătat că au fost de la potop pînă în zilele lui — nici cincisprezece miriade şi trei mii şaptezeci şi cinci de ani, cum a zis istoricul Apolonie Egipteanul, precum am arătat mai înainte[190], nici că lumea este nefăcută şi că toate cele din univers s-au făcut de la sine, precum au flecărit Pitagora şi ceilalți, ci universul este făcut şi condus de pronia lui Dumnezeu, Cel care le-a făcut pe toate. Iar celor care vor să se încredințeze de adevăr, le-o arată timpul şi anii.

Dar ca să nu pară că am mers cu arătarea vremilor numai pînă la Cirus şi că am trecut cu vederea vremile de după el, pentru că n-am putut să le arăt, voi încerca, cu ajutorul lui Dumnezeu, pe cît voi putea, să lămuresc şi timpurile de mai tîrziu.

XXVII.

Cirus a domnit 38 de ani şi a fost ucis de Tomyrida[191], în Massage-tia[192] ; era olimpiada a şaizeci şi doua. De atunci au început romanii să ajungă puternici, întăriți fiind de Dumnezeu. Roma fusese zidită de Romulus, fiul lui Ares şi al Iliei, după cum scrie istoria, în olimpiada a şaptea, cu şaptesprezece zile înainte de calendele lui mai, anul socotindu-sepe atunci la zece luni. Cirus a murit, după cum am spus mai sus, în olimpiada a şaizeci şi doua, adică în anul 220 de la întemeierea Romei, cînd domnea peste Romani Tarquinius[193] , zis Superbus. El este cel dintîi care a surghiunit pe cîțiva romani; a necinstit copii, a dat drept de cetățenie eunucilor; mai mult, necinstea fecioarele, apoi le mărita. De aceea, pe bună dreptate, romanii l-au numit „Superbul", care se tîlcuieşte „îngîmfatul". El este cel dintîi care a legiuit ca celor care-1 salută pe el, alții să le răspundă la salut. A domnit 25 de ani. După el, vreme de 453 de ani, au urmat an de an consuli, tribuni şi edili; a înşira numele lor ar lua mult timp şi o socot de prisos. Dar dacă vrea cineva să le afle le va găsi în însemnările pe care le-a alcătuit Chryseros Nomenclatorul[194] , sclavul eliberat al lui Marcus Aurelius Verus; acesta a

---

187 Temistocle, general şi om de stat atenian, şeful partidului democrat (520— 460 î. Hr.). A cîştigat bătălia de la Salamina, înfrîngînd flota persană, condusă de Xerxes. A murit în exil.
188 Alcibiade, general, orator, om politic atenian, ucenic al lui Socrate (450— 404 î. Hr.). Aventuros ca general, ducîndu-şi patria în dezastruosul război din Sicilia, nestatornic ca om politic, punîndu-se pe rînd şi în slujba Atenei şi a Spartei, a sfîrşit prin a se exila şi a fost asasinat din ordinul satrapului Farnabaze al Bitiniei.
189 Thrasybul, general şi om de stat atenian (445—388 î. Hr.), a alungat, cu ajutorul tebanilor, pe cei treizeci de tirani ai Atenei şi a restaurat regimul democratic.
190 Cartea III, 16.
191 Tomyrida a fost regina massageților din Sciția. în anul 528 î. Hr., Cirus s-a pornit cu război împotriva ei. La început a fost învinsă, dar într-o nouă bătălie-, Tomyrida a biruit pe perşi şi l-a ucis pe Cirus.
192 Massagetia este Turkestanul de astăzi.
193 Tarquinius Superbus (mort în anul 496 î. Hr.) a fost al şaptelea şi ultimul din cei şapte regi ai Romei. Din pricina tiraniei lui, poporul s-a răsculat, l-a înlăturat de la domnie şi a proclamat republica.
194 Chryseros a scris o sinopsă cronologică a istoriei romane de la întemeierea Romei pînă în timpul împăratului Marcu Aureliu.

consemnat clar toate, şi evenimentele, şi numele, şi anii de la zidirea Romei pînă la moartea stăpînului său, împăratul Verus. Au domnit deci magistraţii anuali, precum am spus, 453 de ani; apoi au început să domnească aşa numiţii împăraţi. Mai întîi Caius Iulius, care a domnit 3 ani,4 luni şi 6 zile; apoi August, 56 de ani, 4 luni şi o zi; Tiberiu, 22 de ani; apoi un alt Caius 3 ani, 8 luni şi 7 zile; Claudius, 13 ani, 8 luni şi 24 de zile; Neron, 13 ani, 6 luni şi 28 de zile; Galba, 7 luni şi 6 zile; Oton, 3 luni şi 5 zile; Vitelius, 6 luni şi 12 zile; Vespasian, 9 ani, 11 luni şi 22 de zile; Tit, 2 ani şi 22 de zile; Domeţian, 15 ani, 5 luni şi 6 zile; Nerva, 1 an, 4 luni şi zece zile; Traian, 19 ani, 6 luni şi 16 zile; Adrian, 20 de ani, 10 luni şi 28 de zile; Antonin, 22 de ani, 7 luni şi 6 zile; Verus, 19 ani şi 10 zile. Aşadar timpul cezarilor pînă la moartea împăratului Verus sînt 225 de ani, iar de la moartea lui Cirus şi domnia peste romani a lui Tarquinius Superbus pînă la moartea împăratului Verus, de care am vorbit mai înainte, sînt de toţi 741 de ani.

XXVIII.

Pe scurt tot timpul de la începutul lumii se prezintă aşa:

De la zidirea lumii pînă la potop au fost	2.242 de ani
De la potop pînă la naşterea fiului lui Avraam, strămoşul nostru	1.036 de ani
De la Isaac, fiul lui Avraam, pînă la şederea poporului împreună cu Moisi în pustie	660 de ani
De la moartea lui Moisi şi conducerea lui Iisus fiul lui Navi pînă la moartea lui David patriarhul	498 de ani
Iar de la moartea lui David şi domnia lui Solomon pînă la strămutarea poporului în pămîntul Babilonului 6 luni şi 10 zile	518 de ani,
Iar de la domnia lui Grus pînă la moartea împăratului Aureliu Verus	741 de ani

La un loc, de la zidirea lumii se adună de toţi 5.695 de ani, lăsînd la o parte lunile şi zilele.

XXIX.

Strîngînd aşadar la un loc anii şi toate cele spuse, se poate vedea vechimea cărţilor profetice şi dumnezeirea învăţăturii noastre; se poate vedea că învăţătura noastră nu e nouă şi nici nu sînt mituri şi minciuni, cum gîndesc unii, evenimentele istoriei noastre, ci mai vechi şi mai adevărate decît ale celorlalţi. Thallos[195] aminteşte de Belos, care a domnit peste asirieni şi de Cronos Titanul, spunînd că Belos împreună cu titanii a luptat împotriva lui Zeus şi a aşa-numiţilor zei care erau împreună cu acesta. Şi spune că Gygos, fiind biruit, a fugit în Tartesson, care făcea parte din ţara numită pe atunci Acta, iar acum se numeşte Atica; peste aceea domnea atunci Gygos. Socot că nu mai este nevoie să înşir celelalte ţări şi oraşe, să vorbesc de originea numelor lor mai ales ţie, care cunoşti istoria.

Aşadar se vede de aici că Moisi este mai vechi decît toţi scriitorii (şi nu numai el, ci şi cei mai mulţi din profeţii care au trăit după el); este mai vechi şi decît Cronos şi Belos şi decît războiul troian. După istoria lui Thallos, Belos a trăit cu 322 de ani înaintea războiului troian. Şi am arătat mai sus, că Moisi a trăit cu 900 sau chiar cu 1000 de ani înainte de căderea Troiei. Cronos şi Belos au fost contemporani; dar cei mai mulţi nu ştiu cine a fost Cronos sau cine a fost Belos. Unii îl cinstesc pe Cronos ca zeu, şi-1 numesc Bel sau Bal, mai ales cei care locuiesc în ţinuturile

195 Thallos, necunoscut în enciclopediile consultate.

răsăritene, neştiind nici cine este Cronos, nici cine este Belos. La romănise numeşte Saturn, dar nici ei nu ştiu care din ei este Saturn: Cronos sau Belos. Se spune că începutul olimpiadelor este de la Eifitos[196], după alţii de la Limos[197] , care a fost numit şi Ilios. Am arătat, în cele de mai sus, care este numărul anilor şi şirul olimpiadelor. Socot că am spus, cît mi-a stat în putinţă, exact numărul anilor şi al vechimii evenimentelor din istoria noastră. Iar dacă mi-a scăpat vreun an, apoi poate fi vorba de 50 de ani sau de 100 de ani sau chiar de 200 de ani, dar nu de miriade sau mii de ani, aşa cum au spusmai înainte Platon, Apoloniu şi ceilalţi care au scris minciuni. Poate că nici eu nu ştiu exact numărul tuturor anilor, pentru că în cărţile noastre sfinte sînt lăsate la o parte lunile şi zilele.

Mai mult, cele ce am spus despre ani concordă cu cele spuse de Berosos[198] , care a fost filozof haldeu; el a făcut cunoscute grecilor scrierile haldeice; acest filozof a vorbit la fel cu Moisi despre potop şi despre alte multe fapte istorice. Mai mult, spusele lui ânt de acord în parte cu cele spuse de profeţii Ieremia şi Daniel, anume despre cele suferite de iudei de la împăratul Babilonului, pe care Berosos îl numeşte Nabopalassar, iar de evrei este numit Nabuhodonosor. Aminteşte şi de templul din Ierusalim, care a fost pustiit de împăratul haldeilor; că i-au fost puse temeliile în al doilea an de domnie a lui Cirus şi că templul s-a sfîrşit de zidit în al doilea an de domnie a lui Darius.

XXX.

Grecii, însă, nu menţionează deloc faptele istorice adevărate, mai întîi, pentru că ei au cunoscut tîrziu scrierea; ei înşişi vorbesc de descoperirea scrierii şi unii spun că a fost descoperită de haldei, alţii de egipteni, alţii de fenicieni; în al doilea loc, pentru că au greşit şi greşesc, deoarece nu vorbesc de Dumnezeu, ci de lucruri deşarte şi fără de folos. Astfel, grecii vorbesc cu zel de Homer, de Heisod şi de ceilalţi poeţi, dar slava nemuritorului şi singurului Dumnezeu nu numai că au uitat-o, dar o şibîrfesc; mai mult, au prigonit şi prigonesc în fiecare zi pe cei care slujesc lui Dumnezeu. Dar nu numai atît ! Dau premii şi recompense celor care, cu cuvinte frumoase, II insultă pe Dumnezeu, iar pe cei care se străduiesc pentru virtute şi duc o viaţă cuvioasă, pe unii i-au lovit cu pietre, pe alţii i-au ucis şi pînă astăzi îi supun la cumplite torturi. De aceea unii ca aceştia au pierdut neapărat înţelepciunea lui Dumnezeu şi adevărul nu l-au găsit.

Deci, dacă vrei, citeşte-le acestea cu atenţie, ca să-ţi fie sfetnic şi arvună pentru adevăr.

INDICE SCRIPTURISTIC

---

196 Eifitos a înfiinţat jocurile olimpice la ordinul unui oracol de la Delfi, pentru a pune capăt războaielor interne şi unei ciume.

197 Limos, necunoscut enciclopediilor consultate.

198Berosos, preot babilonean, istoric şi astronom, născut pe la 330 î. Hr. A scris în greceşte o lucrare istorică, intitulată probabil *Babiloniacon,* împărţită în trei părţi; prima parte merge de la facerea lumii pînă la potop; a doua pînă la împăratul Nabonasar (sec. VIII î. Hr.); a treia parte de la Nabonasar pînă la Alexandru cel Mare (356—323 î. Hr.). Din păcate, din lucrarea lui Berosos nu ne-au rămas decît fragmente transmise de Iosif Flaviu (+ 100), Clement Alexandrinul (+ c. 214) şi Eusebiu al Cezareii (+ 339).

Facere

1, 1 - II, 10; II, 13. 1, 2 - II, 10; II, 13. 1 , 3 - II, 13. 1, 3–4 - II, 11. 1, 4–2, 3 - II, 11. 1, 5 - II, 13. 1, 8 - II, 35. 1, 11–12 - II, 13. 1, 14 - I, 4 ; II, 15. 1, 26 - II, 18.
1, 31 - II, 17.
2, 1 - II, 35. 2, 3 - II, 19.
2, 4–5 - II, 19.
2, 6–7 - II, 19.
2, 8 - II, 26.
2, 8–9 - II, 24.
2, 8–3, 19 - II, 20–21.
2, 9 - II, 24.
2, 10–14 - II, 24.
2, 15 - II, 24, 26.
2, 15–17 - II, 24.
2, 23 - II, 28.
2, 23–24 - II, 28.
3, 5 - II, 28. 3, 8 - II, 22. 3, 9 - II, 26.
3. 10 - II, 22.
4, 1 - II, 28.
4, 1 - II, 29.
4, 2 - II, 29.
4, 9 - II, 29.
4, 10–11 - II, 29. 4, 17 - II, 30. 4, 18–19 - II, 30. 4, 20 =■ II, 30. 4, 21 - II, 30. 4, 22 - II, 30.
4, 25 - II, 30.
5, 32 - III, 19.
6, 13–16 - III, 19.
7, 11 - III, 19.
7, 12 - III, 19. 7, 13 - III, 19. 7, 17 - III, 19.
7, 19–20 - III, 19.
8, 11 - III, 19. 10, 10 - II, 31. 10, 11 - II, 31.
10, 11–12 - II, 31.
11, 4 - II, 31. 11, 7 - II, 31. 14, 1–6 - II, 31. 14, 18 - II, 31. 20, 2 - II, 31. 23, 10 - II, 31. 26, 1 - II, 31.

Ieşire

4, 11 - I, 14.
14, 31 - III, 9. 20, 4–5 - III, 9. 20, 12 - III, 9. 20, 13–17 - II, 35. 20, 14–17 - III, 9. 23, 6–8 - III, 9. 23, 9 - III, 10.

Denteronom

4, 19 - II, 35. 17, 3 - II, 35.

Judecători

3, 8 - III, 24.
4, 3 - III, 24.
5, 32 - III, 24.
6, 1 - III, 24.
6, 8–10, 5 - III, 24.
10, 8 - III, 24.
11, 1–12, 15 - III, 24. 13, 1 - III, 24.
16, 32 - III, 24.

Iov

9, 8 - I, 7. 9, 9 - I, 6. 34, 14–15 - I, 7. 38, 18 - I, 7.

Psalmi

13, 1 - II, 35.
13, 3 - II, 35.
23, 2 - I, 7.
32, **6** - I, 7.
50, 9 - II, 38.
64, 7 - I, 7.
88, 10 - I, 7.
93, 9 - 1 , 14.
95, 5 - 1 , 10.
134, 12 - I, 6.
134, 30 - I, 10; II, 34.
134, 31–32 - I, 1.
146, 4 - I, 6.

Pilde

3, 8 - II, 38.
3, 19–20 - 1, 7.
4. 25 - II, 35.
4, 25–26 - III, 13. 6, 27–29 - III, 13. 8, 27 - II, 10. 8, 29 - II. 10. 8, 30 - II, 10. 24, 21–22 - I, 11.

Isaia

1, 16–17 = III, 30, 27 - II, 38.
30, 28 - 11, 38.
30, 30 - II, 38.
31, 6 - III, 11. 40, 22 - II, 13.
40, 28 - II, 35.

32, 1 – III, 12.
33, 5 - II, 35. 45, 12 - II, 35. 45, 18 - III, 12.
55, 6–7 = III, 11.
56, 1 - III, 12. 58, 6–8 - III, 12. 66, 1 - I, 4 ; II, 22. 66, 5 - III, 14.

Ieremia

2, 18 = II, 24. 6, 9 - III, 11. 6, 16 - III, 12. 6, 22 - III, 25. 10, 12–13 - II, 35. 10, 13 - I, 6. 10, 14–15 - II, 35. 16, 15 - III, 25. 51, 17–18 = II, 35.

Iezechiel

18, 21–23 - III, 11.

Osie

12, 6 - III, 12.
13, 4 - III, 12.

Ioil

2, 16 - III, 12.

Malahia

4, 1 - II, 38.

Avacum

2, 18 - II, 35. 2, 19 - II, 35.

Zaharia

7, 9–10 = III, 12.

I Corinteni

1, 18 - II, 1. 1, 21 - II, 1.
1, 23 = II, 1.
2, 9 - I, **14.**
6, 9–10 - I, 14. 15, 36–37 - I, 13. 15, 53–54 - I, 7.

I Petru

4, 3 - II, 34.

Iuda

13 - II, 15.

Matei

5, 28 - III, 13.
32 -= III, 13.
5, 44 - III, 14.
5, 46 - III, 14.
6, 3 - III, 14.
7, 12 - II, 34.

Luca

18, 27 - II, 13.

Ioan

1, 1 - II, 22.
1, 3 - II, 10, 22.
12, 24 - I, 13.
16, 21 - II, 23.
20, 27 - I, 14.

Faptele Apostolilor

7, 49 - I, 4; II, 22.
17, 28 = II, 8.

Romani

2, 6–9 - I, 14.
8, 3 - II, 14.
13, 1 - I, 11.
13, 7–8 - III, 14.

II Corinteni

5, 4 - I, 7. ■ 11, 6 - II, 1.

Eieseni

3, 10 - I, 6 ; II, 16.
4, 18 - I, 7.

Filipeni

2, 7 - II, 14.
3, 19 - II, 17.

Colosenl

3, 2 - II, 17.

I Tlmotel

2, 1 - III, 14. 2, 2 = III, 14.

Tit

2, 12 - III, 9.
3, 1 - III, 14. 3, 5 - II, 16.

Evrei

5, 12–14 - II, 25.

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

Abdon, III, 24.
Abeibalos, III, 22. Abias,
III, 25. Abimeleh, III, 24,
31. Abis, -uri, I, 4. Acoos,
II, 7.
Acoperemînt, -minte, II, 21.
Acoperiş, II, 13. Acropole, I, 10.
Acta, III, 29. Ada, II, 30,
Adam, II, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29 ; III, 24.
Adama, II, 31. Adăpost, III, 12.
Adevăr, -uri, I, 1, 14 ; II, 1, 8, 12, 14, 15, 16, 22, 32, 33, 34, 35, 38; III, 2, 3, 4, 15, 17, 21, 23, 26, 30; II, 14; III, 1, 4.
Adonis, I, 9.
Adramaleh Etiopianul, II, 31.
Adrian, III, 27.
Adulter, -e, I, 9, 14; II, 34; III, 3, 6. Adînc, -uri, I, 4; II, 6, 10; 1, 6; I, 7 ; II, 7 ; III, 19.
Adunare, -nări, II, 11, 13, 14. Aer,
I, 6. Aeropos, II, 7. Afrodita, I, 9;
III, 3. Ahaz, III, 25. Ahile, I, 9.
Ajutor, II, 20, 32; III, 1, 16, 26; II, 18.
Alcetas, II, 7.
Alcibiade, III, 26.
Alexandria, I, 9; II, 7.
Altar, -e, III, 2.
Althea, II, 7.
Amanit, -ţi, III, 24.
Ameninţare, -ţări, II, 31.
Amenofis, III, 20.
Amesias, III, 25.
Amessa, III, 20.
Amos, III, 25.
Amyntas, II, 7.
An, ani, 1, 4, 6, 9; II, 3, 10, 11, 12, 31, 33; III, 1, 16, 17, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29; III, 26, 29.
Animal, -e, I, 10 ; II, 17, 18, 29; III, 7 ; I, 6; II, 11. Anotimp, -uri, I, 6,
13. Antichitate, II, 32.
Antinoos, III, 8. Antonin, III,
27. Antropofagie, III, 5. Aoth,
III, 24.
Ajoă, ape, I, 6, 7; II, 5, 10, 11, 13, 16, 35, 36, 38;
III, 9, 19; II, 14; I, 6; III, 19. Apolon, I, 9; II, 7, 30
; III, 3. Apolonidis, numit Horapios, II, 6.
Apolonie, III, 29. Apolonie Egipteanul, III, 16, 26.
Aproapele, II, 35; III, 9, 12. Apropiere, II, 3.
AIDUS, II, 3, 32. Arabia, II, 32 ; III, 19. Arabic, III,
19; II, 32. Aramă, II, 30. Arătos, II, 8 ; III, 2.
Arătare, III, 26. Arcturos, I, 6. Ares, I, 9 ; III, 27.
Arginţi, II, 35 ; II, 34. Argintar, II, 35. Argos, III,
20, 21. Argument, -e, III, 7. Arhath, II, 31.
Arhiloh, II, 37. Arhivă, -ve, III, 22. Ariadna, II, 7.
Arioh, II, 31." Aripă, -i, II, 7, 17, 36. Aristofan, II,
7; III, 2. Aristomah, II, 7. Aristomides, II, 7.
Ariston, III, 7. Armais, III, 20. Armonie, II, 9.
Arfoaxath, III, 24. Arsinoe, II, 7. Artemida, I, 9.
Arvună, III, 30. Asa, III, 25.
Asclepios, I, 9, 13; III, 2.
Ascultare, II, 1.
Ascultătorul, III, 7.
Asemănare, II, 11, 18; III, 9.
Asia, II, 32.
Asiria, II, 20, 31.
Asirian, -eni, II, 31 ; III, 29.
Assur, II, 31.
Astarte, III, 22.
Astru, aştri, I, 6.
Ateism, III, 2 ; III, 3, 7, 8.
Atelier, -e, II, 2.
Atena, zeiţa, I, 10; III, 3; templul -nei, III, 26.
Atenian, -nieni, I, 10, 23, 26; III, 26.
Atenţie, III, 7, 30.
Atharymos, III, 22.
Atica, III, 29.
Attis, I, 9 ; III, 8.
Atom, -i, III, 7.
Aur, II, 20, 36.
Aurar, II, 35.
Aureliu Verus, III, 28.
Autolic, II, 1 ; III, 1.
Automatism, II, 4.
Avacum, II, 35.
Avei, II, 29, 30.
Avraam, III, 9, 24 ; III, 28.
Azi, II, 30.

B

Babilon, II, 31 ; III, 25, 29 ; III, 28.
Baie, -ia naşterii din nou, II, 16.
Bal, III, 29.
Balac, Balah, II, 31.
Ballas, II, 31.
Barbar, -i, III, 26.
Barsas, II, 31.
Basm, -e, II, 22 ; III, 1.
Batjocură, I, 12 ; III, 8.

Bazoros, III, 22.
Bărbat, -ţi, II, 8, 11, 20, 21, 28, 30, 36, 37; III, 9; III, 11 ; III, 6, 11.
Bătaie de joc, I, 1; III, 4.
Bătător, II, 30.
Bătrîn, -i, III, 12.
Bel, III, 29.
Belos, III, 29.
Berenica, II, 7.
Berosos, III, 29.
Bibliotecă, -ci, III, 4, 6.
Binecuvîntare, II, 16, 17.
Binefacere, II, 26.
Binele, II, 17, 20, 21 ; III, 14.
Bir, -uri, I, 10.
Biserică, -ci, II, 14 ; III, 12.
Blestemare, II, 23.
Blindeţe, II, 8, 17.
Bob, — de grîu, I, 13.
Bocros, II, 7.
Bogăţie, -ţii, II, 5, 12.
Bolnav, I, 8.
Boltă, II, 13.
Botez, II, 16.
Bou, boi, I, 10; III, 9.
Britania, II, 32.
Bronz, II, 2.
Bucurie, I, 14; II, 36, 37; III, 14. Bunătate, -taţi, I, 3, 14; II, 14, 15, 35. Bunăvoinţă, II, 34.

C

Cain, II, 29, 30. Cainan, III, 24. Caius Iulius, III, 27. Caiac, II, 31.
Cale, căi, II, 29, 37; III, 11; III, 12; II, 38.
Calende, III, 27.
Cambyses, III, 5.
Cameră, II, 13; III, 12.
Cap, II, 21, 36.
Cupi-ă, i, a
Caranaian, -ieni, II, 31.
Caranos, II, 7.
Carne, I, 13; II, 20, 36; III, 4, 15. Cartagena, III, 22.
Carte, cărţi, II, 6, 29, 30, 31 ; III, 1, 3, 5, 19; II, 19, 29; II, 30; III, 23; I, 14; III, 23 ; III, 26; III, 23, 29; III, 20.
Casă, I, 12 ; II, 1, 2, 17 ; III, 9, 12.
Casios, muntele, I, 10.
Castitate, III, 15. Catalog, III, 2.
Cavalerie, III, 20. Cazma, -le, II, 8.
Cădere, I, 6; II, 19 ; III, 29.
Cămară, III, 12. Călător, -i, II, 14.
Călătorie, -ii, III, 7. Călcător, -i de lege, II, 16. Călcîi, II, 21. Căldură, I, 5, 13. Căpitan, I, 5, 8. Cărare, II, 36. Cărbune, III, 12. Căsătorie, III, 6. Ceaţă, II, 36. Ceisos, II, 7.
Cer, -uri, I, 6, 7, 12, 13; II, 5, 6, 10, 11, 13, 19, 20, 24, 31, 35, 36; III, 9, 12; I, 4, 6, 7; II, 3, 10; II, 13; III, 2.
Cercul, -ului, I, 6 ; III, 19.
Cercetare, -tări, II, 35; III, 7.
Cetate, -taţi, II, 30, 31 ; III, 20; III, 20.
Cetăţean, -ţeni, III, 27.
Cezar, -i, III, 27.
Chip, -uri, I, 10; II, 11, 18, 22, 31, 35; III, 6 ; I, 2 ; I, 3.
Chit, chiţi, II, 11, 16.
Chitară, II, 30.
Chryseros Nomenclatorul, III, 27.
Chrysippos, II, 4.
Ciclop, -i, II, 6.
Cinste, I, 11 ; III, 14.
Cinstire, -ri, II, 2, 5; III, 15; II, 1.
Ciocan, II, 30.
Cirina, II, 7.
Cirus, III, 23, 25, 26, 27, 28, 29.
Citit, II, 1.
Cititor, III, 7.
Ciulin, -i, II, 21.
Ciumă, II, 9, 36.
Cîine, -ni, II, 36; III, 2, 7.
Cîmp, -ii, II, 3, 19, 20, 21.
Cîntare, II, 5.
Cîntăreaţă, -reţe, II, 36.
Cintec, II, 30, 36.
Claudie, III, 27.
Cleanthes, III, 5.
Cleodemos, II, 7.
Clipit, II, 35.
Clitomahos Academicul, III, 7. Clymenos, III, 18.
Coajă, I, 5.
Coastă, -tele, II, 20, 28.
Coinos, II, 7.
Coloană, -ne, I, 13 ; III, 2.
Comedie, -ii, III, 2. Conducător, II, 36. Conducere, III, 24, 28.
Conjuncţie, I, 6. Consul, -i, III, 27.
Conştiinţă, II, 4. Continent, II, 32.
Contract, III, 12. Contrazicere, III, 7.
Copil, -pii, I, 2, 9; II, 7, 25, 29; III, 3, 5, 6, 15, 22, 27.
Copilă, II, 7.
Copilărie, III, 6.
Cor, III, 6.
Corabie, -ăbii, I, 5, 8, 12; II, 14; III, 19.
Corăbier, -i, II, 14.
Corp, I, 6.
Cort, -uri, II, 13, 30.
Coşniţă, III, 11.
Creare, II, 15; II, 22, 33, 35; II, 10. Creator, I, 4; II, 5, 36; II, 4; III, 15; II, 34.
Creaţie, II, 11, 13, 22; II, 12, 17. Credinţă, I, 7, 14; II, 12, 38; III, 2, 9; I, 8 ; I, 14.
Crescător, II, 30.
Creştere, II, 23.

Creştin, I, 1, 12; II, 33; III, 4, 15; I, 1; I, 1 ; II, 33; I, i:
Creta, I, 10; II, 3. Cretan, -i, I, 10 ;
III, 6, 23.
Crezare, II, 12, 34.
Crimă, -me, III, 15.
Critias, III, 7. Crocodil, -
i, II, 36. Cronologie, III,
16.
Cronos, I, 9, 10; II, 5, 6; III, 3; III, 29. Cub, II, 32.
Cules, II, 8. Culoare, II, 2.
Cunoştinţă, -te, II, 20, 25, 35; I, 7; II,
24, 25. Cupă, II, 36.
Cuptor, II, 38. Curăţie,
III, 3, 12, 15. Curgere, I,
6. Cutiuţă, -ţe, I, 5.
Cutremur, -e, II, 36.
Cuvios, II, 15.
Cuvînt, -vinte, I, 3; II, 1, 4, 5, 12, 13, 18, 14, 15, 19, 30, 34, 35, 37, 38; III, 1, 4, 9, 12, 17.
Cuvîntul, (Dumnezeu), I, 7; II, 13, 15, 18, 23; III, 14; III, 12, 15; II, 10; II, 22 ; II, 22 ; II, 10 ; II, 10 ; II, 22 ; II, 22 ; II, 10; II, 22; II, 10, 22; I, 7; II, 18; I, 7 ; II, 22 ; II, 10.

D

Dafne, I, 9. Dajdie, III, 14.
Damfenofis, III, 20. Danaos,
III, 20, 21. Daniil, III, 29.
Dans, I, 6. Dar, -uri, III, 9.
Dare, -a legii, III, 11. Darius,
III, 23, 25, 26, 29. Dasen, II,
31.
David, II, 35, 38; III, 28; III, 25. Debora, III, 24.
Dedal, III, 16. Defect, II, 26. Deianira, II, 7.
Demon, -i, II, 6, 8, 28; III, 2. Descoperire, -a
scrierii, III, 30. Desfătare, II, 24.
Desfrînare, -nări, I, 14; II, 34; III, 8, 12,
15 ; cuvînt de-, III, 12. Destrăbălare, -lări, II,
34; III, 3. Deşertăciune, II, 7. Deucalion, III, 18,
19, 30. Dialect, -e, II, 31. Dimineaţă, II, 11 ; III, 12.
Diogene, III, 2, 5. Dionisos, I, 9; II, 7 ; III, 3.
Dionisie, II, 37. Direcţie, -ii, II, 32. Dobitoc, -toace,
II, 11, 20; III, 7, 9. Doctor, I, 7, 8; I, 7.
Doctrină, -ne, III, 2; III, 16.
Dogmatizare, III, 2. Dometian, III,
27.
Domnie, -nii, III, 22, 23, 26, 27, 28, 29; III, 14.
Domn, -ul, I, 3 ; II, 22, 38 ; III, 14. Dovadă, I, 13,
14; II, 15, 16, 23; III, 23. Dovedire, I, 13; II, 15;
III, 4; II, 14. Drac, -i, I, 10 ; II, 28, 36. Dracon, III,
23. Dragoste, II, 6, 12, 28. Dregător, -i, I, 5.
Dregătorie, II, 5.
Drept, drepţii, II, 16, 38; II, 15. Dreptate, I, 3, 11,
14; II, 14, 17, 34, 36,
37, 38; III, 9, 12, 15; III, 12; III, 11. Drum, -uri,
I, 6; II, 8, 15, 36; III, 12. Duh, -uri, I, 3, 12 ; II, 31,
35, 36 ; II, 8, 33. Duh, -ul, I, 7, 5, 14; II, 9, 10, 13,
14, 30,
33, 35 ; III, 12, 17, 23, 30, 33, 35. Dulceaţă, II,
14, 36.
Dumnezeu, I, 2, 3, 4, 5, 7; II, 3, 5, 34, 35, 36; III, 9, 15; Împăratul-, I, 1, 7, 8; II, 9, 10, 11, 15, 27, 34; III, 11, 15, 23; înţelepciunea lui-, II, 4, 8, 35, 37, 38; III, 7, 11, 12, 17, 23, 25, 26, 38; Cuvîntul lui-, I, 7 ; II, 10, 13, 15, 18, 22, 23 ; Duhul lui-, I, 1, 4, 5, 7, 12, 14, 17.
Dumnezei, I, 9, 10; II, 2, 8, 10, 12, 21, 28, 34, 36; III, 2; II, 38.
Dumnezeire, II, 17, 37; III, 29.
Durere, -ri, II, 21, 23, 36; II, 25.
DuşmaD, -i, I, 11; II, 37; III, 14.
Duşmănie, II, 21.

E

Eber, III, 24. Eclon, III,
24. Edem, II, 20 ; II, 24.
Efron Heteul, II, 31.
Egipt, I, 10, 21, 30; II, 6, 24, 31, 32, 33 j II, 6, 11, 31; III, 9, 10, 20, 21, 22; III, 23 ; III, 24, 26.
Elam, II, 31.
Ellasar, II, 31.
Elean, -eeni, I, 10.
Elen, -i, III, 6.
Elon, III, 24.
Empedocle, III, 2.
Endymion, I, 9.
Enemighin, -i, II, 31.
Enoh, III, 24, 30.
Enos, III, 24.
Epicur, II, 4; III, 2, 6, 7. Erebos, II,
12. Erezie, -ii, II, 14.
Eros, li, 6, 12. Esbon, III, 24.
Eshil, II, 37. Etiopia, II, 20,
24, 32. Etiopian, II, 31. Eufrat,
II, 20, 24. Eunuc, -i, III, 27.
Eunuhos, III, 19. Euripide, II,
8, 37; III, 2. Eva, II, 28 ,29, 30.
Evan, II, 28.
Evanghelie, -ii, III, 12, 14. Eveniment, -e, III, 17,
23, 27 ; III, 29. Everghetu (Ptolomeu) II, 7.
Evhemeros, III, 7. Evilat, II, 20. Evlavie, II, 36;
III, 5. Evnoos, II, 7.
Evreiesc, Noe nume-, III, 19.
Evreu, -ei, II, 9, 12, 35; III, 9, 10, 20, 24,
25, 29. Exemplu,
III, 6. Exil, II, 26.
Existenţă, II, 4, 38; III, 7, 8.
Explicaţie, II, 7. Ezechias, III, 25.

F

Facere, I, 3, 4; II, 5, 6, 7, 8, 9; II, 10, 13, 32 ; II, 18, 19, 23, 33, 35; III, 3, 18, 23, 26. Faleg, III, 24.
Familie, -ii, II, 7, 8.
Faptă, -te, I, 2, 9, 10, 14; II, 17, 27, 31, 34, 36; III, 3, 6, 8, 12, 15, 26, 9, 29, 30;
II, 17, 38.

Față, I, 9; II, 19, 20, 21.
Faran, II, 31.
Faraon, II, 31; III, 20, 21.
Făcător, I, 4 ; II, 4. Făclie, II,
13. Făptură, I, 3, 4.
Fărădelege, -gi, III, 11.
Făurar, -i, II, 2, 30. Fecioară, -
re, III, 27. Fel, II, 11.
Femeie, -mei, II, 11, 20, 21, 23, 28, 29, 35;
III, 9, 12, 19; III, 12; III, 12; III, 12;
III, 6; III, 4.
Fenicia, II, 32; III, 23.
Fenician, -ieni, III, 30.
Fericire, II, 37.
Fiară, -re, II, 11, 16, 17, 20, 21, 36 ; II, 17.
Fidias, I, 10; II, 3.
Fier, II ,30.
Fierar, III, 3.
Fiică, -ce, II, 5, 7.
Ființă, I, 8; II, 31.
Filadelfu (Ptolomeu), II, 7.
Filimon Comicul, III, 7.
Filip, II, 7.
Filistean, -teni, II, 31 ; III, 24.
Filopattor (Ptolomeu), II, 7.
Filozof, -i, I, 14 ; II, 3, 4, 5, 8, 12, 15, 38 ;
III, 2, 6, 7, 16, 29. Filozofie, II, 4 j III, 2, 5, 6;
III, 2. Fire, II, 16, 17, 27; III, 7. Fison, II, 20, 24.
Fiu, fii, I, 9 ,10, 11 ; II, 3, 5, 7, 21, 22, 29,
30, 31 ; III, 3, 6, 19, 22, 24, 27, 28. Flacără, -ri,
II, 36. Flecăreală, III, 17. Flotă, III, 20.
Foamete, II, 9, 36; III, 10, 26.
Foc, I, 3 ; II, 36; III, 12 ; I, 14; II, 37, 38.
Folos, I, 6, 13; II, 36; III, 7.
Formă, II, 6.
Frate, frați, II, 29, 30; III, 11, 12, 14, 20.
Frază, I, 1.
Frămîntare, I, 7.
Frică, III, 14; I, 7.
Fruct, -e, I, 6, 13 ; II, 8.
Frumusețe, I, 6, 13 ; II, 14, 24.
Frunte, III, 24.
Frunză, -ze, II, 21.
Fulger, -e, I, 6; II, 35, 36; III, 2.
Furie, II, 36, 38.
Furtună, -ni, I, 6 ; II, 13, 14.

G

Gaidad, II, 30. Galba,
III, 27. Galia, II, 32.
Garanție, -ii, I, 8.
Gardă, III, 25. Geea,
II, 6, 12.
Genealogie, -ii, II, 2, 8, 30, 31 ; III, 23.
Germania, II, 32.
Ghedeon, III, 24.
Gheon, II, 20, 24.
Gherara, II, 31.
Ghicitor, -i, III, 17.
Gigant, -ți, II, 6.
Gind, -uri, II, 8, 13, 35; III, 12.
Gîndire, I, 3 ; II, 6, 25 ; III, 2, 5.
Gîscă, III, 2.
Gladiator, -i, III, 15.
Glas, II, 21, 22, 29, 36; III, 5; III, 12.
Gomora, II, 31.
Gonotheil, III, 24.
Gotholias, III, 25.
Grai, II, 31 ; viu —, II, 38,
Grădină, II, 36.
Grămadă, -mezi, II, 36.
Grec, -i, I, 10; II, 9, 36; III, 16, 21, 26,
29, 30. Grijă,
II, 8.
Grindină, I, 6; II, 36, 38. Grîu,
I, 13 ; III, 10.
Gunoi, I, 2.
Gură, I, 10, 14; II, 12, 31, 36; III, 3, 4, 8.
Gygas, III, 29.

H

Haină, I, 9 ; III, 12.
Halam, II, 31. Haldaic,
II, 32. Haldea, III, 10.
Haldeu, -ei, II, 31, 33 ; III, 30; III, 29
Ham, II, 31 ; III, 19.
Hanaan, II, 31 ; III, 9.
Hananian, II, 32.
Haos, II, 6, 12.
Har, III, 15, 23.
Harran, II, 31.
Harpagos, III, 5.
Hasloniimi, II, 31.
Hebrot, II ,31.
Hebron, III, 20.
Hecatombă, -be, II, 36.
Hefaistos, III, 3.
Heliopolis, III, 20.
Helles, 111, 22.
Hera, III, 3, 8.
Heracle, I, 9, 13; II, 7; III, 2, 3.
Herodot, III, 2, 5, 26.
Hesiod, II, 5, 6, 8, 12, 13 ; III, 2, 17, 30.
Hetteu, II, 31.
Hieromos, III, 22.
Hillos, II, 7.
Hippias, III, 26.
Hodollagomor, II, 31.
Homer, I, 9; II, 3, 5, 8, 30, 38; III, 2,
17, 30. Horapios, II, 6.
Horreeni, II, 31. Hotar, I, 3;
II, 5. Hoție, II, 34. Hrană, I,
6 ; II, 18. Hrănitor, II, 34.
Hristos, I, 12. Hrysippos, II,
4; III, 8. Husarathon, III
,24. Hyacinth, I, 9.

I

Iacob, III, 9, 24.
Iad, II, 36, 38.

Iafet, III, 19. Iair,
III, 24.
Iarbă, -uri, II, 13, 18, 19, 21, 24; II, 11. Icoană, I, 4.
Ida, muntele —, I, 9; II, 3. Idee,
-ei, II, 4, 28.
Idol, -i, I, 1, 10, 14; II, 34, 36; III, 9. Iefthae, III, 24.
Ieremia, II, 35; III, 11, 12, 25, 29. Ieret, III, 24.
Ierosolima, II, 31 ; III, 21.
Iertare, II, 16.
Ierusalim, II, 31 ; III, 22; III, 25, 29. Ieşire, III, 22.
Iezechiil, III, 11. Iharra, III, 24.
Iisus fiul lui Navi, III, 24, 28. Ilia,
III, 27. Ilios, III, 29. llis, III, 24.
Imagine, II, 15, 16. Imaginaţie, II,
8. Indian, HI, 5. Inexistentă, III, 2.
Inimă, I, 2, 7, 14 ; II, 6, 22, 35 ; III, 12.
Instinct, I, 6.
Insulă, -le, II, 14, 32.
Invidie, II, 25, 29.
loachim, III, 25.
Ioas, III, 25.
Ioatham, III, 25.
Ioil, III, 12.
Ioran, III, 25.
Iosafat, III, 25.
losias, III, 25.
Iosif Flaviu, III, 23.
Iphtos, III, 29
Ipoteză, II, 5, 6.
Isaac, III, 9, 24, 28.
Isaia, II, 13, 35, 38; III, 11, 12, 14.
Istorie, -ii, II, 1, 2, 12, 20, 21, 29, 30, 32, 34; III, 2, 12, 13, 26, 27, 29, 30; III, 23 ;
III, 22. Istoric, II, 7; III, 5, 26. Istoriograf, -i, II, 33; III, 26; III, 26. Italia, II, 32. Iubire, II, 34 ; II, 27. Iudeea, II, 32; III, 9, 21, 22, 25. Iudeu, -ei, III, 9, 11, 20, 22, 25, 29. Iuthobalos, III, 22. Iuval, II, 30. Izgonire, II, 25; III, 20. Izvor, izvoare, I, 6, 19, 35, 36; II, 14.

Î

împărat, -aţi, I, 5, 10, 11 ; II, 6, 7, 31, 33, 36; III, 12, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29.
Împărăţie, -ţii, I, 3; II, 31; III, 11, 25; III, 22.
Împărţire, II, 31, 32.
Împietrire, I, 7.
Împlinire, III, 17.
Împreunare, -nări, II, 7, 22; III, 3; III, 8. înălţime, -mi, I, 3, 4 ; II, 5. începător, II, 7. începătoare, II, 28.
început, II, 6, 7, 10, 11, 18, 24, 31, 32, 36;
III, 3 ; III, 28, 29. închinare, I, 14; II, 34, 35.
Închipuire, II, 35. îndoială, III, 4. Îndreptare, III, 15. Indurare, II, 14; III, 12. înec, I, 12. Înfăţişare, II, 24. Înfricoşare, 1, 6. Infrînare, III, 15. înger, II, 28. înmulţire, II, 23. Înrudire, II, 7. însemnare, III, 27. lntinăciune, I, 2. întîmplare, -lari, II, 8, 33. întoarcere, II, 21. Întristare, II, 25. Intuneciune, II, 6, 36. Intunerec, I, 2, 6; II, 7, 10, 11, 12, 13, 36.
Înţelepciune, I, 3, 6; II, 9, 10, 15, 22, 36;
III, 22.
înţelepciune, I, 7, 13; II, 10, 12, 15, 16,
18, 22, 35, 38 ; III, 30 ; II, 10. înţelept, II, 33.
Învăţător, I, 3, 8.
Învăţătură, -ri, I, 14; II, 8, 26, 3, 4, 5; III,
3, 4, 5, 6, 7, 8, 15. înviere, I, 13, 14; II, 26, 27 ; I, 13 ; I, 8,
13, 14; I, 13; II, 15; II, 14.
învîrtoşenie, II, 35. învoială, III, 12.

J

Jertfă, -fe, II, 2, 36.
Judecată, -căţi, II, 8, 14, 26, 36, 37, 38;
III, 3, 9, 12. Judecător, -i, I, 3 ;
III, 24, 25. Jug, III, 9. Jumătate, II,
13. Jurămînt, III, 2 ; II, 34 ; II, 37.

L

Lacedemonian, III, 26.
Lacrimă, -mi, II, 36. Ladă,
III, 18 Lagos, II, 7. Lameh,
II, 30 ; III, 24. Lapte, II,
25.
Laudă, I, 1 ; -da oamenilor, III, 14. Laviimi, II, 31.
Lăcomie, I, 14. Lăţime, I, 7.
Legătură, -ri. III, 4, 6, 11, 12, 15, 22. Lege, legi, I, 5, 11; II, 15, 16, 25, 27, 34, 37; III, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 17, 23; II, 14,
16; II, 35; III, 9; II, 35; III, 9; II, 34;
III, 11. Legislaţie, III, 16.. Legiuire, III, 17, 23.
Legiuitor, -i, 111, 6, 9; -ii, III, 23. Lemn, -e, I, 1, 10 ; II, 2, 35. Lepră, III, 21. Lepros, III, 21.
Libaţiune, -ni, II, 2. Libia, II, 32 ; III, 22. Lichid, -e, I, 13. Licurg, III, 23. Liman, -uri, II, 8.
Limbă, -bi, II, 12, 31, 32; I, 1 ; III, 19. Limos, III, 29.
Loc, I, 4; II, 3, 8, 13, 14, 15, 19, 20, 22, 23, 28.
Locuinţă, II, 5, 6, 32, 36 ; III, 16. Lovitură, I, 6 ; II, 8, 25. Luceafăr, I, 6.
Lucrare, I, 3, 4, 13; II, 19, 31; III, 16;
II, 30; II, 24. Lucru, -ri, I, 1, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 13, 14;
II, 2, 8, 10, 11, 13, 17, 19, 21, 32, 34, 36, 37 ; III, 2, 4, 7, 16, 26.
Luduimi, II, 31.
Lume, I, 4; II, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 19, 22, 24,
26, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 38;
III, 3, 5, 9, 16, 17, 19, 23 ; 22, 26, 28, 32, 33, 35.
Luminare, II, 11.
Lumină, I, 2, 3, 6, 12; II, 4, 11, 13, 19, 36;
III, 12. Luminător, -i, II, 11, 15. Lună (astru), I, 4, 13; II, 35, 36; II, 15. Lună, -ni (timp), I, 6, 13, 15; III, 20, 22,
27, 28, 29.
Lup, III, 7.

M

Macedonia, II, 32.
Madianit, III, 24.
Magas, II, 7. Magistrat,
III, 27. Mai (luna), III,
27. Maică, III, 8.
Malahia, II, 38.
Maleleil, III, 24.
Mamă, I, 8; II, 5, 28, 36; III, 6, 11.
Manasses, III, 25.
Manethos, III, 20, 21.
Manethos Egipteanul, III, 23.
Marcus Aureliu Verus, III, 27.
Mare, mări, I, 5, 7, 8, 10; II, 5, 6, 7, 8, 11,
14, 19, 20, 32, 35, 36.
Marea Roşie, III, "21.
Margine, -ni, I, 4 ; I, 6 ; II, 35. Marinar, II, 7.
Maron, II, 7.
Martor, -i, II, 36; III, 2, 15.
Massageţia, III, 27.
Materie, -ii, I, 8; II, 2, 4, 6, 10, 12, 13; III, 7.
Material, -e, I, 10 ; III, 26.
Matusala, III, 24. Măr, I, 13.
Mădular, -e, I, 9; II, 38; III, 5. Măreţie, I, 3, 4 ; II,
12. Măgar, III, 7.
Mărturie, I, 14; II, 8, 37; III, 9.
Mărturisire, II, 26, 29.
Meii, II, 30.
Melanippa, II, 7.
Melchisedec, II, 31.
Meleagros, II, 7.
Membrană, -ne, I, 5.
Menandru, II, 8 ; III, 2.
Menandru Efeseanul, III, 22.
Menţiune, II, 31.
Meframmuthosis, III, 20.
Mefres, III, 20.
Merheres, III, 20.
Merit, -e, I, 14 ; II, 36.
Mers, I, 6.
Meseriaş, II, 4.
Meserie, I, 8.
Mesopotamia, III, 24.
Mesraim, II, 31.
Messes, III, 20.
Meşter, -i, II, 2.
Meşteşug, -uri, II, 35.
Metempsihoză, III, 7.
Methuastratos, III, 22.
Metis, III, 3.
Mettenos, III, 22.
Metusala, II, 30.
Miammos, III, 20.
Miazăzi, I, 6.
Miere, II, 12, 36.
Miiloc, II, 11, 20, 21.
Milă, III, 12 ; I, 13.
Milostivire, II, 27.
Minciună, -ni, III, 29; III, 17.
Minos, II, 7; III, 23.
Minte, I, 1, 3 ; II, 22, 34, 36; III, 4, 7, 8.
Minune, -ni, I, 8; III, 9.
Mire, III, 12.
Mireasă, III, 12.
Miriade, III, 26, 29.
Mister, I, 9.
Mişcare, II, 4, 5, 6.
Mit, -uri, 1, 9; II, 7, 8; III, 1,
Mithridate, III, 25.
Mîhnire, II, 6.
Mină, -ni, I, 1, 2, 4, 5, 10; II, 3, 4, 8, 14,
18, 29, 34, 35, 36, 37. Mîncare, I, 13; II, 11, 20,
21, 24, 25; III,
5; III, 15. Mincător, II, 7 ; III, 8. Mîndrie, II, 36.
Mîngîiere, III, 6. Mînie, I, 3, 14; II, 34, 36.
Mîntuire, II, 8; III, 7. Moarte, II, 20, 25, 26, 27, 28,
29, 38; I»,
2, 22, 27, 28. Moise, II, 30; III, 23, 28, 29.
Monarhie, -ia lui Dumnezeu, II, 4, 8, 35,
38; III, 7. Monogamic III, 15. Mormînt, I, 10,
13; II, 3. Mort, -ţi, I, 8, 13, 14; II, 27, Mulţime, I,
14; II, 6, 8, 10, 13, 14, 16, 28,
33, 34, 35, 36. Munci, I,
14; II, 34.
Munte, -ţi, I, 9, 10,• II, 3, 6, 31, 36; III,
18, 19.
Muritor, -i, I, 9; II, 3, 8, 31, 36. 37. Muză, -ze, II, 5,
8. Muzică, II, 30.

N

Nabopalassar, III, 29.
Nabuhodonosor, III, 25, 29.
Nahor, III, 24.
Natură, II, 4, 8, 12 ; III, 7.
Naştere, II, 2, 5, 7, 16, 23, 28, 36.
Nădejde, -di, III, 7.
Nărav, -uri, III, 3.
Neam, -uri, I, 6; II, 5, 6, 7, 8, 12, 16, 29, 30, 31, 34,
35, 36, 37; III, 12, 11, 14, 16,
19, 24.
Neascultare, II, 24, 27; II, 25 ; II, 25. Neascultător,
II, 25. Nebroth, II, 31.
Nebunie, II, 1, 4; II, 36; III, 3, III, 4.
Necaz, I, 14 ; II, 21.
Necinste, III, 3.
Necredinţă, I, 8; III, 5.
Necredincios, -oşi, II, 16, 38; III, 11.
Necurăţie, II, 34.
Nedrept, -pţi, II, 37.
Nedreptate, -taţi, I, 14; III, 11, 15; III, 12.
Nefiinţă, I, 4, 8; II, 10.
Neftalimi, II, 31.
Nehaoth, II, 31.
Nelegiuire, -ri, II, 17; III, 6.
Nemurire, II, 15, 27; II, 27.
Nemuritor, -i, II, 5, 6, 31.

Nenorocire, I, 9 ; II, 37.
Nepăsare, III, 4.
Nepricepere, II, 36; III, 7.
Nepurtare de grijă, II, 27.
Nerăutate, -tați, II, 25. Neron,
III, 27. Nerozie, -ii, II, 8.
Nerva, III, 27. Nesraim, II, 31.
Nestricăciune, I, 7, 14; II, 27. Nesupunere, II, 25.
Nevinovăție, II, 25. Nil, II, 24. Nimfă, -e, II, 6.
Ninevi, II, 31.
Noapte, -pți, I, 6, 13; II, 5, 6, 11, 13, 36,
37; III, 19. Noe, II, 30, 31 ; III, 24 ; III, 19. Nor,
nori, I, 6, 7; II, 35. Nord, II, 32. Număr, III, 2; III,
29.
Nume, I, 1, 6, 10; II, 7, 8, 10, 13, 20, 24, 29, 30, 31,
34, 38; III, 19, 20, 24, 25, 27, 29.

O

Oaie, oi, II, 29. Obicei,
III, 7. Ocară, ocări, I, 2.
Oceanos, II, 5, 6.
Ochi, I, 2, 5, 7, 8, 14; II, 21, 35, 36, 37;
III, 8, 9, 12, 15. Odihnă, I, 14; II, 22; III, 19; III,
12.
Odraslă, I, 3.
Oglindă, I, 2.
Ohas, III, 25.
Ohozias, III, 25.
Olimp, muntele-, II, 3, 5, 6.
Olimpiadă, III, 27, 29.
Om, oameni, I, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14;
II, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17,
18, 19, 20, 23, 24, 25. 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36. 37, 38; III, 2, 3, 4, 7, 8, 14, 15, 16,
19. 23, 25.
Ommean, -eeni, II, 31.
On, III, 20.
Operă, II, 18.
Oprire, II, 36.
Oracol, II, 37.
Oraș, -e, II, 3, 8, 31, 33; III, 16, 29.
Orb, -ii, I, 2.
Orbire, I. 7.
Ordin, III, 25.
Ordine, II, 15, 30.
Orfan, III, 12.
Oreh, II, 31.
Orfeu, II, 30; III, 2, 16, 17. Organ,
II, 10; II, 9. Origine, III. 29; II, 5.
Orion, I, 6. Oros, III, 20.
Os, oase, II, 20, 28, 36, 38.
Osie, III, 12, 38.
Osiris, I, 9.
Ospăț, III, 3.
Osteneală, III, 1; II, 25.
Oștire, II. 35.
Oton, III, 27.
Otravă, II, 12.
Ou, II, 7.
Ovil, II, 30.
Ozias, III, 25.

P

Pace, I, 14 j III, 15, 24.
Palammed, 111, 16. Pamfilia,
II, 32. Pardoseală, II, 13.
Parte, părți, II, 3, 28, 32, 37; III, 2 ; II, 24. Pasăre,
-ri, I, 6, 10, 13; II, 11, 16, 17, 20, 30, 36.
Pasările, piesa Iul Aristolan-, II, 7.
Pată, II, 26.
Patriarh, III, 24, 28.
Patrosoniimi, II, 31.
Pausanias, III, 26.
Paznic, II, 29.
Păcat, -e, I, 2; II, 14, 16, 17, 24, 26, 28.
37; III, 11, 12, 15, 25 j II, 17 j I. 2. Pădure, I, 9.
Păianjen, II, 36. Pălăvrăgeală, II, 12, 15 ; III, 1.
Pămînt, I, 2, 4, 6, 7, 8, 12, 13 j II, 3, 5, 6
8, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 21.
23, 24, 29. 31, 32, 35, 361 III, 9, 10, 11,
12, 18, 24, 25; III, 28. Părere, -ri,
II, 5 5 III, 7. Părinte, -ți, I, 2; II. 25
j III, 5. Părtaș, III, 15. Părtășie, II,
13. Păstor, i, II. 29. Păzire, II, 24.
Pedeapsă, -se, I. 14 j II, 25, 26, 38j HI. 7.
Peitho, III, 20.
Peliță, I, 2} III. 26.
Perdiccas, II, 7.
Pers, -și, III, 25.
Pește, -ti, I, 6} II, 11, 36.
Piatră, pietre, I, 1, 10; II 2 20. 35. 36?
III, 18, 30. Piață, piețe,
II, 8. Picătură, I, 8.
Picior, -oare, I. 6, 10; II, 37} III, 12.
Pictor, -i, II, 2.
Pieire, III, 7 5 II, 37, 38.
Piele, I. 9.
Piept, -uri, 6, 21, 36.
Piesă, -se, II, ? i III. 15.
Pildă, II. 3, 12.
Pindar, II, 37. Pirat, -ți, II, 14.
Pisa, orașul*, I, 101 II, 3. Pisică, -
ci, II, 36. Pitagora, III, 2, 7, 26,
Pline, II. 21, 25, 36; III, 12. Pîntece.
II, 21, 26. Pinză, H, 36.
Plantă, -te, I, 6. 13; II, 13, 15, 19, 24.
Platan, III, Z
Plată, II, 27. 36 j III, 14.
Platon. II, 4; III, 2, 6. 7. 16. 17, 18, 26, 29.
Platonician, -eni, II, 4.
Plăcere, I. 1 ,• II, 12 j III. 4.
Plăsmuire, I, 4.
Pleoapă, -pe, II, 35; III, 12.
Pleiada, I, 6.
Ploaie, ploi, I, 6; II, 13, 35, 36. Plugar, I, 8. Pluton,
II, 5, 7. Poartă, II, 38.
Pocăință, II. 16, 26, 29; III, 11, 19. Podoabă, II, 11.

Poet, -ţi, I, 9; II, 3, 5, 8, 12, 22. 30, 33, 37, 38; III, 2, 3, 7, 15, 30; I, 14. Poftă, -rea, II, 12. Poligamie, II, 30. Polilogie, III, 26.
Pom, -i, I, 131 II, 11, 14, 18, 20. 21, 24. 25.
Pompă, II, 2.
Pontul, II, 6.
Popor, -oare, I, 10; II, 8, 15, 31, 33, 35, 36? III, 11, 12. 18, 24, 25. 28. Populaţie, II, 32.
Porc, I, 9.
Port, -uri, I. 5; II, 14.
Poruncă, -i, II, 29; II, 13, 14. 15, 17. 19, 24, 25, 27; III, 11, 13, 19. 24, 25. Poseidon, II, 5, 7; III, 3. Potop, II, 30, 31, 33; III, 16, 17. 18, 19, 23. 24, 26, 28, 29. Povăţuitor, II, 36.
Poziţie, II, 15. Prăpastie, II, 38.
Prelnchipuire, II, 15. Premiu, -ii, III, 15, 30. Preot, II, 31; III, 21.
Presupunere, -i, II, 8 j III, 16.
Pretext, III, 6. Prezentare, UI, 1.
Prezicător, -i, III, 17.
Pricepere, I, 3, 7; II, 15, 22, 37 j II, 22. 35.
Prieten, III, 22; -e. 1, 1, 14.
Prietenie, II, l.
Prilej, -uri. II, 8. 29.
Primejdie, III, 26.
Priveliște, I, 13.
Problemă. II. 19} III, ?. 22.
Profet, -ţi, I, 14; II, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38; III, 11, 12, 14, 17, 18, 23, 29.
Profeteasă, II, 36.
Profeţie, II, 28, 36; UI, 25.
Promiscuitate, III, 8.
Pronie, vezi: providenţă.
Prooroc, vezi: profet.
Propășire, II, 24.
Prostie, -ii, III, 4, 7.
Protagoras Abderitul, III, 7.
Protopărinte, I, 10.
Providenţă, I, 3, 5, 6, 25 j II, 4, 8, 38; III, 2, 3, 7, 9, 17, 26. Prunc, -i, III, 12.
Psaltire, II, 30. Ptolomeu Everghetu, II, 7. Ptolomeu Filadelful, II, 7. Ptolomeu Filopator, II, 7. Ptolomeu Soter, II, 7. Purtare, I, 9.
Putere, I, 3, 5, 6, 7, 13 ; II, 4, 5, 10, 15, 22, 35; III, 7. Putinţă III, 29. Pustie, III, 9, 10, 24.
Pygmalion, III, 22. Pyrra, III, 18.

R

Ragav, III, 24.
Rai, II, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 36.
Ramesses, III, 20.
Rază, II, 36.
Răbdare, I, 14.
Rădăcină, III, 15.
Rămășiţă, III, 19.
Răpitor, -i, II, 16.
Răsărit, II, 3, 19, 20, 24, 32.
Răsplată, II, 9, 36; III, 2, 7.
Rătăcire, II, 8, 14, 28, 35.
Rău, rele, I, 3; II, 20, 21, 36, 37; II, 17.
Răutate, -taţi, II, 14, 37; III, 11, 12.
Război, -boaie, II, 9, 31, 33, 36; III, 1, 2, 20, 23, 21, 27, 29. Realitate, III, 15. Recompensă, -se, III, 30.
Refuoiu, II, 14. Rege, III, 9, 20, 22, 24. Regiune, -ni, II, 24, 32.
Reînviere, I, 13. Relatare, -tări, III, 21. Religie, II, 1 ; II, 6. Reptilă, -le, I, 6. Republica, III, 6, 16. Rezervor, I, 6. Rînduiala, II, 12, 15; III, 25.
Rîs, III, 8. Rîvnă, II, 2.
Rîu, -ri, I, 6; II, 5, 14, 20, 24, 35. Roabă, -be, II, 18; II, 17. Rob, -i, II, 17, 31 ; III, 9, 11, 20, 24. Robie, III, 25.
Roboam, cetatea —, II, 31 j împăratul — III, 25.
Rod, roade, II, 11, 18, 21, 24, 25.
Rodie, I, 5.
Rogojină, II, 8.
Rouă, I, 6; II, 13.
Roma, III, 27 ; III, 27.
Roman, -i, III, 6, 8, 23, 27, 29.
Romulus, III, 27.
Rubin, II, 20.
Rudă, -de, II, 28.
Rugină, I, 2.
Rușine, II, 35.

S

Sabbaton, II, 12.
Sabessaros, III, 25. Sala, III, 24. Salim, II, 31. Salut, III, 27. Salutare, II, 5; III, 1. Samira, III, 24. Samson, III, 24. Samuil, III, 24. Sat, -e, II, 3. Satan, II, 28, 29.
Saturn, III, 29. Satyros, II, 7. Saul, III, 25.
Sămînţa, seminţe, I, 5, 8, 13 ţ II, 11, 13, 14, 15, 18, 21, 24, 30; III, 9ţ III, 12. Sărac, -i, III, 9, 12. Săvîrșire, III, 6. Sbor, II, 38. Scaiete, -ţi, II, 36. Scenă, III, 15. Schimbare, I, 6. Sclav, III, 27. Sculptor, -i, II, 2. Sculptură, -ri, II, 36. Scînteie, II, 12.
Scriere, -ri, II, 1, 3; II, 30, 31; III, 1. 23, 29 30.
Scriitor, -i, I, 9; II, 5, 7, 8, 12, 22, 30, 32, 33, 37, 38; III, 1, 3, 7, 8, 17, 20, 26; III, 21 29.
Scriptură, II, 19, 23, 24, 26; II, 10, 18, 19, 22; II, 13, 20, 21, 30; III, 1 1 ; I, 14. Scrisoare, -sori, III, 22. Seară, II, 11, 21. Sedechias, III, 25.
Seir, munţii-, II, 31. Sela, II, 30. Selamanasar, II, 31.
Sem, II, 31.
Semenuthi, II, 6

Seminție, -ii, II, 7, 30.
Semn, -e, I, 4; II, 11 ; III, 9, 12.
Serinaar, II, 31.
Sennahariim, II, 31.
Sens, II, 12, 22.
Serapis, I, 9.
Seruh, III, 24.
Sethos, III, 20.
Sevoines, II, 31.
Sfat, -uri, II, 6, 31 ; III, 6, 11.
Sferografia, — cerului, III, 2
Sfetnic, III, 30; II, 22.
Sfîrşit, I, 13; II, 36; III, 2.
Sfint, -ți, III, 9.
Sibila, II, 3, 31, 36, 38.
Sigor, II, 31.
Sim, III, 19, 24.
Simonides, II, 8, 37
Simț, II, 36.
Simțire', II, 4, 38.
Simylos, III, 7.
Sinope, 1, 9.
Sit, II, 30; III, 24.
Sîmbure, II, 14.
Sîn, -i, III, 3, 12.
Sînge, I, 9, 13, 29 ; III, 8.
Slavă, I, 3, 5 ; II, 15, 31 ; III, 1, 3, 5.
Slugă, -gi, II, 17; III, 9.
Slujbaş, -i, I, 5.
Slujitor, III, 9, 18, 23.
Slujnică, III, 9.
Smochin, -nă, I, 13; II, 14, 21. Soare, I, 4, 5 ; II, 15, 35, 36. Soartă, I, 9. Socrate, III, 2. Sodoma, II, 31.
Sodomie, -ii, I, 9, 14. Sofocle, II, 8, 37; III, 2. Soi, II, 16.
Solomon, II, 10, 35, 38; III, 13, 21, 25, 28; înțelepciunea lui -, III, 22. Solon, III, 6, 23. Somn, II, 20. Soră, surori, III, 4, 6, 2Z Sosire, I, 6.
Soter, Ptolomeu -, II, 7. Soție, -ii, II, 7, 28. Spania, II, 32.
Spălare, I, 10. Specie, -ii, I, 6.
Spectacol, -e, III, 15. Spic, I, 13.
Spin, -i, II, 21, 36.
Spusa, -se, II, 1, 8, 12, 13, 19, 33, 35; III, 17, 29.
Stadion, I, 12.
Stafylos, II, 7.
Stare, II, 19.
Statuie, -ui, I, 5, 8; II, 4, 34, 36.
Stăpîn, I, 7; II, 6, 17; III, 27.
Stăpînie, -nii, să ne supunem -niilor, III, 14. Stăpînire, I, 3, 11 ; II, 11. Stea, stele, I, 4, 6; II, 5, 11, 15, 35, 36. Stihie, -i, I, 4, 5; II, 35. Stoic, -ii, III, 6.
Strădanie, -ii, II, 1, 12; II, 35; III, 26.
Străin, III, 10, 12, 16, 24.
Strălucire, II, 15.
Strămoş, -i, III, 20, 25, 28.
Strămutare, III, 28.
Strîmtorare, I, 14.
Studiu, II, 29.
Subieot, -e, II, 28 ; III, 1.
Sudoare, II, 21.
Suflare, -lări, I, 3, 7 ; II, 4, 11, 19, 34, 35. Suflet, -e, I, 2, 5, 6, 7; II, 4, 8, 11, 17, 19, 38; III, 7, 10, 12, 19; I, 7; II, 13; II, 19, 20; III, 12. Sunet, -e, I, 2, 10. Supunere, I, 6.
Suspin, II, 21.

Ş

Şarpe, şerpi, I, 10; II, 21, 23, 28, 36. Şedere, III, 25, 28. Şes, -uri, III, 18. Şir, II, 30; III, 29.

Ştiinţă, I, 8; II, 32, 38; III, 15, 17. T

Taină, II, 15.
Talent, III, 7.
Tarcvinius Superbus, III, 27.
Thargal, II, 31. Tartar, II, 6.
Tartesson, III, 29.
Tată, I, 3, 8 ; II, 4, 5, 6. 7, 20, 25, 28; III, 5, 6, 9, 22.
Tatăl, II, 34 ; -universului, I, 4; II, 22, 25.
Tărie, I, 3, 4, 6; II, 2, 11, 13; III, 12.
Theglafasar, II, 31.
Temei, -uri, I, 1 ; II, 12, 19; III, 7.
Temelie, -ii, II, 10; III, 29.
Tamenos, II, 7.
Temistocle, III, 26.
Templu, -ple, II, 2; III, 8, 22, 29.
Teofil, III, 1.
Teogonia, III, 2.
Tereu, III, 15.
Terevinth, II, 31.
Testament, III, 2.
Tethmosis, III, 20.
Tethys, II, 5. Tetrarh, II, 31. Text, -e, II, 8. Thallos, III, 29. Themis, II, 37.
Thestios, II, 7, 8.
Thoanthos, II, 7.
Thoissos, III, 20. Thola, III, 24. Thrassybul, III, 26. Thyest, III, 15.
Tiberiu, III, 27. Tigru, II, 20, 24. Timocles, II, 38.
Timp, -uri, I, 6, 13; II, 8, 9, 17, 19, 26, 37; III, 10, 20, 23, 24, 26, 27, 28. Tir, III, 22.
Tirian, -ieni, III, 22. Titan, -i, II, 6; III, 29. Tit, III, 27. Tîlcuire, II, 29. Tîlhari, -i, III, 14. Tîrîtor, -toare, II, 11, 16, 17, 36. Tomyrida, III, 27. Tortură, -ri, III, 30. Tovarăşă, -şe, II, 18. Tovel, II, 30.
Tradiție, II, 34. Tragedie, -ii, II, 7; III, 2. Trai, III, 7. Trăznet, I, 9, 13. Trăit, I, 9. Treabă, II, 32.
Trebuință, -țe, I, 6; II, 10. Treimea, II, 15. Tribun, -i, III, 27. Tribut, -uri, I, 10. Troia, căderea -iei, III, 29. Troian, războiul -, III, 2, 21, 23, 27, 29.
Tron, III, 22.

Trup, -uri, I, 5, 6, 13; II, 20, 28, 36, 38; I, 7.
Tuchidide, III, 2, 26.
Tunet, I, 6. Turn, I ,12;
II, 31. Tyrimmas, II, 7.
Tythmoses, III, 20.

T

Tară, II, 31 ; III, 21, 25, 29.
Ţarină, II, 19; III, 9.
Ţărm, -uri, II, 14, 32.
Ţinut, -uri, II, 19, 23, 32"; III, 29.

U

Ucenic, III, 17.
Ucidere, II, 34.
Ucigaş, -i, II, 16.
Uitare, II, 30. Ulei,
I, 12. Ulcică, II, 36.
Unitate, II, 28.
Univers, I, 7 ; II, 4, 5, 10, 22, 34, 35; III, 3, 7, 9, 26.
Ureche, -chi, I, 14; II, 1 ; III, 15; I, *2.* Urgie, I, 14;
II, 14, 31, 36; II, 38. Uriaş, -i II, 31. Urmă, III, 12.
Uscat, II, 11, 13.

V

Val, -uri, I, 7 ; II, 5, 6, 36. Vameş, -
i, III, 14. Varietate, II, 16. Vas, -e,
II, 26, 36. Vale, văi, II, 5, 36.
Văduvă, III, 12. Vărsare, II, 14.
Vătămare, II, 12, 14. Văzduh, I, 12,
19, 36. Veac, veci, II, 10, 36.
Vechime, III, 1, 29. Vecie, II, 26,
36.
Vedere, II, 20, 21, 24; III, 12, 26.
Vegetaţie, II 24.
Venin, II, 36.
Verdeaţă. II, 19.
Vers, -uri, III, 8.
Verus, III, 27.
Vespasian, III, 27.
Veşnicie, II, 24.
Viaţă, I, 2, 7, 8, 12, 14; II, 3, 11, 12, 13, 19, 20, 21, 24, 27, 30, 34, 36; III, 2, 7, 14, 15, 16, 30.
Vierme, -mi, II, 36.
Vietate, -taţi, I, 6 ; II, 11.
Vieţuire, III, 15.
Vieţuitor, -toare, II, 16; I, 10; II, 17.
Viitor, II, 34.
Vin, II, 12.
Vină, II, 29; III, 12.
Vindecare, II, 38; III, 12.
Virtute, II, 8; III, 30.
Vis, II, 38.
Vistierie, I, 6; II, 35.
Vitelius, III, 27. Vînă,
vine, II, 36. Vînat, I, 9.
Vînătoriţă, I, 9.
Vînt, -uri, I, 6 ; II, 31, 35, 36; III, 2.Vîrf, -uri, II, 6, 31.

Vîrstă, II, 25.
Voia, I, 11; II, 38.
Voinţă, II, 17, 27, 31, 36; III, 12, 23.
Vorbă, II, 38; III, 1, 15.
Vorbărie, II, 12; III, 16, 26.
Vorbire, II, 4.
Vrabie, I, 13.
Vrednicie, I, 7 ; II, 12, 18, 25; 111, 2. Vreme, -mi, -muri, I, 4; II, 1, 2, 3, 9, 11, 31, 37; III, 10, 17, 18, 23, 26.

X

Xenofon, III, 26.
Xerxes, III, 26.

Y

Ymoor, II, 31.

Z

Zaharia, III, 12, 23.
Zăpadă, -pezi, I, 6; II, 36.
Zi, -le, I, 4, 6, 13; II, 1, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 34, 38; III, 19, 26, 27, 28, 29.
Zeiţă, II, 37.
Zenon, III, 5.
Zeu, zei, I, 1, 10; II, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 22, 33, 36; III, 1, 3, 6, 7, 8, 15, 29. Zeus, I, 9, 10; II, 2, 3, 5, 6, 7, 8; III, 3, 6, 8, 23, 29. Zidire, II, 12; III, 15, 22. Ziditor, I, 4; II, 5, 36; III, 9. Zopyros, III, 26. Zvon, -uri, III, 4.

DIN SCRIERILE FILOZOFULUI ŞI APOLOGETULUI CREŞTIN ATENAGORA ATENIANUL

TRADUCERE INTRODUCERE, NOTE ŞI INDICE de

Pr. prof. T. BODOGAE

INTRODUCERE

După cum bine observa recent cineva[199], dacă un scriitor din veacul II s-a putut intitula „filozof creştin", poate că nici unul n-a avut mai mare îndreptăţire s-o facă în măsura în care a făcut-o Atenagora. Căci în acea vreme poate nici un alt scriitor creştin n-a fost mai stăpîn pe mitologia şi filozofia greacă decît el[200], distingîndu-se printr-o judecată clară şi corectă, mînuind un limbaj filozofic limpede, prevenitor față de concepţiie păgîne ale timpului, uneori întrebuinţînd chiar o oarecare curtoazie în metoda cu care combate tezele păgîne susţinute de reprezentanţii stăpînirii romane de atunci.

Cu toate că Atenagora nu e o personalitate atît de originală ca sfîntul Iustin Filozoful şi Martirul şi cu toate că nu-i atît de rafinat ca Taţian[201], totuşi el depăşeşte pe toţi contemporanii săi prin măsură, prin echilibru, prin claritate, prin expresivitate. Deşi cele două lucrări ale lui: Solie, (ambasadă sau intervenţie) pentru creştini (npeofiela vnep xP^OTiavciv) şi Despre învierea morților (nepl äuaoTâoecoq veKp&v) au caracter apologetic, totuşi autorul lor apare în primul rind ca filozof. Oricum, filozoful lui creştină e remarcabilă pentru anii 177—180, cînd a activat.

în cugetarea lui merită să fie subliniate unele formulări îndrăzneţe, în prima lui operă (Solie, cap. VI), el face d asemănare între creştinism şi gîndirea aproape monoteistă a lui Platon[202] , atunci cînd numeşte pe Dumnezeul cel unic „făcătorul tuturor", „nenăscut şi fără de început".

Pentru ca omul să cunoască pe Dumnezeu, zice Atenagora, e ajutat de „suflarea Duhului", care duce la un fel de înrudire a omului cu Dumnezeu („sympatheia" Solie, cap. VII). De aceea, după el, adevărul creştin nu constă atît din „cuvintele omeneşti", ci în „revărsare de sus" (ibid. cap. IX).

Deşi nu se întîlneşte în scrisul lui expresia „Hristos", ci numai ‚fiul lui Dumnezeu", el afirmă totuşi destul de explicit credinţa în Sfîntă Treime, exprimîndu-se clar despre divinitatea cea una şi despre însuşirile specifice fiecărei persoane. Termenul „Treime" nu-l cunoaşte, aşa cum e obişnuit la Teofil de Antiohia. Aminteşte în schimb şi despre îngeri şi despre tradiţia Bisericii, chiar dacă nu atît de pe larg.

---

199 Stelian Papadopulos: *YlaTpokoyla,* Voi. I, Atena 1977, pag. 271.
200 D. S. Balanos: *llaTpoKoyta,* Atena 1930, pag. 80.
201 Aime Puech, *Histoire de la litterature grecque chretienne,* voi. II, Paris 1928, p. 198-200.
202 Barnard *(Athenagoras, A study in second century christian Apologetic,* Paris, 1972, pag. 192), susţine chiar că Atenagora ar fi vrut să creştineze pe Platon, ceea ce este desigur exagerat.

Un punct discutabil în cugetarea lui este acela unde (S o l i e, cap. 3 3) socoate căsătoria a H a un fel de „adulter deghizat", desigur sub influența unor cercuri rigoriste de gen montanist, aşa cum susținea şi Tertulian.

în schimb, alături de sfîntul Iustin, de Tațian, de Minucius Felix,dar mai ales de Aristide, descrierea entuziastă a vieții curate a creştinilor, aşa cum reiese şi din fragmentele traduse de noi aici, e impresionantă.

C i n e era A t e n a g o r a ?

Cu toate meritele deosebite ale scrisului său, tradiția primelor veacuri aproape nu l-a cunoscut. Nu-l amintesc nici Eusebiu, nici Ieronim. Singur Metodiu de Olimp citează, indicîndu-i şi numele, un fragment din tratatul D e s p r e î n v i e r e, pe care-l reproduc apoi sfinții Epifanie şi Fotie[203] *.Cele mai bune referințe despre a u t o r l e dau tot scrierile lui, mai ales S o l i e. E l se intitulează „filozof creştin din Atena". Aticismul stilului său şi tradiția cărturărească a predecesorilor săi din capitala Greciei (mai ales a lui Aristide) justifică aceste atribute*[204]*.*

Despre t i m p u l, cînd au fost redactate operele lui, merită a fi subliniat pasajul autorului din cap. I al S o l i e i, unde spune că „universul întreg se bucură, grație înțelepciunii Voastre, de o pace profundă". Cercetătorii au stabilit că momentul vizat d e acest pasaj pare a fi avut loc între anii 1 7 7— 180, cînd celor d o i împărați cărora se adresează S o l i a p e n t r u c r e ş t i n i, anume Marcu Aureliu şi fiul său Commodus, li se potrivesc cel mai bine aluziile făcute[1]*.*

în privința conținutului, S o l i a e poate cea mai completă şi cea mai clară apologie scrisă în favoarea creştinilor. Cu destul curaj, dar cu mult tact, el respinge cele trei acuze absurde aduse creştinilor: cea de ateism, de ospețe thiestice şi de incest oedipic. Toate națiunile imperiului îşi au obiceiurile şi credințele lor, zice Atenagora, şi nimeni nu-i persecutat pentru ele, numai noi, creştinii, sîntem molestați şi persecutați mai întîi pentru numele pe care-l purtăm, cel de „creştini". Denunțînd absurditatea acestui procedeu întîlnit în scrisul tuturor celorlalți apologeți, Atenagora aduce bogate informații din filozofie şi din mitologie, dovedind superioritatea concepției creştine, umanitarismul şi chiar utilitarismul ei în cadrul imperiului. Credem c ă reies cu prisosință aceste adevăruri şi din pasajele traduse de noi aici.

---

203 Cel mai vechi codice cuprinzînd operele lui Atenagora copiat în anul 914, provine de la cunoscutul bibliograf bizantin Areta, arhiepiscopul Cezareii Capadochiei (t 939 ?), care se pare că a formulat şi titlurile celor două lucrări. Codicele lui Areta se află sub cota *Paris gr. 451.* din capitala Franței. în schimb, după acesta s-au copiat alți codici cu text mai bun. în tipar, ambele opere ale lui Atenagora apar prima oară concomitent la Zurich şi Paris în 155 7, iar după aceea, de repetate ori. Dintre edițiile textului original, afară de cea din Migne P.G. col. 889 — 1024, cele mai critice sînt cele ale lui T. OTTO, *Corpus apologetarum saeculi secundi, VII Jena* 1858, apoi a lui E. Schwartz, in *Texte und Untersuchungen,* IV, 2, Leipzig 1891, a lui J. Geffeken *Zweigriech, Apologeten,* Leipzig 1907 şi altele. Ultima, a lui W. Scroedel, Oxford, 1972, nu ne-a fost accesibilă. Dintre traducători amintim, între altele, în germană, pe a lui A. Bieringer (în „Bibliothek der Kirchenvater", Kempten 1875); în franțuzeşte (Paris 1908) şi G. Bardy (în „Sources Chretiennes", Paris, 1943), numai *Solia.*

204 Mai pe larg, la G. Bardy *.Athenagore, Supplique au sujet des chritiens,* introducere.

Cealaltă lucrare, care e un adevărat tratat „despre învierea morților" [205] *, şi care a fost redactat în urma S o l i e i ?, e cea mai frumoasă scriere de acest fel din întreaga antichitate creştină. îndeosebi, trei sînt argumentele de care uzează Atenagora: învierea este posibilă, aşa cum reiese din actul creației divine; în al doilea rînd, este voită de Dumnezeu, iar în al treilea rînd, este conformă atît cu atotputernicia Lui, cît şi cu scopul final pentru care a fost omul creat: desăvîrşirea. Redăm din această lucrare*

7. Pentru orientarea generală, A. Puech: *Les apologistes grecs du II-e siecle de notre ere,* Paris, 1912.

9. *Solia,* cap. 37.

205 A se vedea în legătură cu el, la G. I. Coman: *Atenagora despre învierea morților,* în „Probleme de filozofie şi literatură patristică", Bucureşti, 1944, pag. 74—104 şi I. Caraza: *Învățătura despre învierea morților,* în rev. „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", Iaşi, 1968, pag. 361-372.

cîteva capitole.

ATENAGORA, FILOZOF CREŞTIN DIN ATENA: SOLIE ÎN FAVOAREA CREŞTINILOR

A

Către împăraţii Marcu Aureliu Antoninul şi Lucius Verus Commodus, biruitori ai armenilor şi ai sarmaţilor, dar care mai presus de toate sînt filozofi[206].

I.

în împărăţia pe care o conduceţi (Prea înălţaţilor împăraţi) fiecare popor îşi are datinile şi legiuirile lui proprii şi nici un om nu e împiedicat de vreo lege sau de frica unei pedepse, ca să-şi ţină vechile predanii părinteşti, nici chiar dacă aceste predanii stîrnesc rîsul. Aşa, de pildă, locuitorii oraşului Troia spun că eroul

---

206 Războiul contra sarmaţilor, care durase nouă ani, s-a terminat în toamna anului 175. L. Homo: *Le Haut Empire,* în „Histoire generale", ed. g. Glotz, pag. 570, apud G. Bardy, *op. cit.,* pag. 12. După fiecare biruinţă nouă, împăraţii îşi mai adăugau şi cîte un atribut nou „armeniakos, sarmatikos". De subliniat, ca o „captatio benevolen-tiae", celălalt atribut, „mai presus de toate, filozofi".

brHector e un zeu, iar pe Elena, soţia lui, ei o cinsteau ca pe o adevărată Adrasteie[207]. Spartanii preamăresc în fostul lor rege Agamem-non pe un al doilea Zeus, întocmai ca şi pe Filonoe, fiica lui Tindar, căreia i-au dat numele de Ennodia, pe dnd cel ce trăieşte m Atena aduce jertfă la templul de pe Erehteion, zeului mării Poseidon[208]. Ba, mai mult, atenienii cinstesc pînă şi jertfele şi slujbele idoleşti aduse zeiţelor Agraulos şi Pandro-sos, despre care ei înşişi spun că au fost nişte desfrînate, dovadă că au deschis şi cutia Pandorei (de unde au venit relele pe pămînt).

Cu un cuvînt, oamenii fiecărui neam şi fiecărui popor, aduc jertfe şi fac slujbele pe care le găsesc mai potrivite cu dorinţele lor. Pentru egipteni,pisicile, crocodilii, şerpii, viperele şi cănii sînt socotite zeităţi[209]. Tuturor acestor culte le daţi slobozenie, Voi şi legile **VoastK,** pentru că socotiţi că ar fi, pe de o parte, lucru necinstit şi nelegiuit să nu crezi într-o divinitate, iar pe de altă parte, pentru că ar trebui să se lase tuturor libertatea de a se închina zeilor pe care îi vroiesc, pentru ca nu cumva, dacă nu mai există frică de zei, să ajungă omul să fecă rele.

în ce ne priveşte pe noi, creştinii, vă rugăm să nu vă simţiţi jigniţi, ca atîţia alţii, din prima clipă în care auziţi rostindu-se acest nume de „creştin". Căci nu se cade să fie urgisit cineva numai pentru că poartă un anumit nume, ştiut fiind că nu numele, ci nedreptatea este aceea care trebuie pedepsită şi osîndită. De aceea, noi sîntem bucuroşi să admirăm bunătatea şi blîndeţea Domniilor Voastre, duhul de pace şi dragoste pe care le aduceţi în toate, încît, pe de o parte, fiecare locuitor se simte ocrotit de aceleaşi legi, iar pe de altă parte, cetăţile se împărtăşesc şi ele deopotrivă de aceeaşi cinste, fiecare după vrednicia sa, aşa încît lumea întreagă se bucură, potrivit înţelepciunii Voastre, de o pace adîncă.

Numai faţă de creştini voi nu aveţi nici o consideraţie, ci — deşi noi nu săvîrşim nici o nedreptate, ba, după cum vom dovedi, avem atitudinea cea mai plină de evlavie şi cea mai dreaptă, atît faţă de divinitate, cît şi faţă de împărăţia Voastră — vedem totuşi că Voi consimţiţi ca creştinii să fie urgisiţi, să fie arestaţi şi prigoniţi, în cele mai multe cazuri numai şi numai pentru că poartă numele de creştin.

De aceea ne luăm îndrăzneala să Vă facem cunoscut prin acest discurs că noi ne simţim persecutaşi pe nedrept, împotriva oricărui temei legal şi a oricărui temei raţional; de aceea Vă şi cerem respectuos să găsiţi şi pentru noi posibilitatea de a

---

207 Adraste, rege legendar în Argos, cunoscut pentru crimele lui sîngeroase descrise în piesa *Cei 7 contra Tebei,* a lui Eschil. Se ştie că nici Elena nu era străină de această atmosferă *(Enciclopedia civilizaţiei greceşti,* Ed. I şi S. Staţi, Bucureşti, 1970, s. v.).

208 Pentru amănunte de ordin mitologic, la care face aluzie autorul în *Solia* sa, a se vedea în afară de *Enciclopedia civilizaţiei greceşti* şi Anca Balaci: *Mic dicţionar mitologic greco-roman,* Bucureşti, 1969.

209 Mulţi din scriitorii creştini zeflemisesc aceste credinţe deşarte ale egiptenilor. Sfîntul Chirii de Ierusalim zice în cateheza VI, 10: „în locul lui Dumnezeu au ajuns să fie adoraţi pisica, lupul, cîinele, alţii au cinstit leul, şarpele, balaurul. . . unii s-au închinat şi la ceapă" (trad. D. Fecioru, voi. I, pag. 160).

nu mai fi aduşi în arena sfîşierilor de către orice calomniator[210] . Căci jignirea pe care ne-o aduc cei ce ne duşmănesc nu se referă atît la averea noastră ori la situaţia de cetăţeni liberi, pe care o avem, şi nici la vreo păgubire în alt chip a bunurilor noastre, întrucît noi nu dăm importanţă prea mare lucrurilor de acest fel, cum fac cei mai mulţi oameni. Noi am învăţat nu numai să nu răspundem cu rău celui ce ne loveşte şi să nu purtăm prin judecăţi pe cei ce ne jefuiesc şi ne răpesc avutul, ci sîntem în stare ca, şi celui care ne-a lovit peste un obraz, **săi** întoarcem şi pe celălalt, iar dacă ne-a luat mantaua, sîntem în stare să-i dăm şi haina[211]. Se vede însă că după ce am

renunţat la averi, duşmanii aceştia se leagă acum şi de trupurile şi de sufletele noastre, înscenînd împotriva noastră o mulţime de învinuiri, a căror bănuială, de fapt, a ajuns să nu ne mai supere, ştiind că ele vinde la nişte flecari şi de la alţii de teapa lor.

II.

Dacă însă ne-ar putea dovedi cineva vinovaţi de vreo nedreptate, mică sau mare, noi n-am fugi de pedeapsă, ci, dimpotrivă, am accepta să ni se dea osîndă oricît de grea şi oricît de necruţătoare[212]. Dar dacă învinuirea se mărgineşte numai la numele de „creştin" pe care-1 purtăm — şi pînă acum toate zvonurile false pe care le răspîndesc îh legătură cu noi, nu sînt altceva decît bîrfeli ordinare şi nesocotite, căci în mod concret nici unui singur creştin nu i-au putut fi puse în spate astfel de învinuiri — atunci ar fi de datoria Măriilor Voastre, care sînteţi împăraţii cei mai mari, cei mai plini de omenie şi cei mai iubitori de adevăr, să puneţi capăt, prin lege, acestor calomnii, pentru ca, aşa cum întreaga lume, fiecare în parte şi oraşe întregi deopotrivă, gustă din binefacerile stăpînirii Voastre, tot aşa şi noi să Vă mulţumim şi să Vă preamărim că am încetat de a mai fi calomniaţi.

Căci, într-adevăr, potrivit dreptăţii Imperiului Roman, nu se cuvine să nu-şi primească pedeapsă toţi cei acuzaţi şi dovediţi de crime, în vreme ce, privitor la noi, simpla calitate de „creştin" trage mai greu în cumpănă decît mărturiile dovedite, iar cei ce ne judecă nici nu se mai întreabă dacă într-adevăr învinuitul lor e vinovat, ci se lasă porniţi împotriva acestui simplu nume, ca şi cînd numai acesta ar constitui o crimă[213] . Luat în sine şi pentru sine, nici un nume nu-i nici

---

210 *Oipanoiiev* > *Otpâţco* = a sfîşia. După expresia clasică a lui Tertullian: „creştinii, la lei" ! *Apologeticum,* cap. 40.

211 Ca şi în *Epistola către Diognet* şi în *Apologia* lui Aristide, sublinierea pe care o face Atenagora în legătură cu preţuirea mai mult a bunurilor spirituale decît a celor materiale şi trecătoare este o notă comună aproape tuturor apologeţilor. De aceea, aşa cum se spune în *Epistola către Diognet,* cap. 5 şi cum afirmă şi Atenagora, viaţa creştinilor din vremurile acelea era concepută mai mult ca un dar al Duhului Sfînt, virtutea creştină fiind socotită ca o dovadă a prezenţei lui Dumnezeu printre oameni. Temeiurile biblice ale predicii de pe munte se resimt uşor.

212 Minucius Felix: *Octavius,* 35, 6.

213 Aceeaşi idee, la Justin, *Apoi. I,* cap. 4, 1, Tertullian, *Apoi.* cap. 3.

bun, nici rău. Doat faptele bune sau rele, legate de numele respective, numai ele dau vrednicie sau osîndă acestor nume. Lucrul acesta îl ştiţi Voi mai bine decît oricine, căci sînteţi iscusiţi în filozofie şi m toate învăţăturile.

De aceea, cei judecaţi în faţa Voastră, chiar dacă sînt învinuiţi de cele mai mari crime, cîştigă încredere ştiind că urmează să le cercetaţi viaţa fără să vă opriţi la numele lor, oricît de puţin însemnate ar fi acestea, nici nu vă uitaţi la învinuirile aduse atunci cînd acestea smt false, aşa încît cu aceeaşi încredere primesc sentinţa, fie ea de osîndire, fie de achitare. Ei bine, tocmai tratament egal cu toţi ceilalţi cerem şi noi, în sensul că să nu mai fim urîţişi pedepsiţi pentru faptul că purtăm nume sau calitate de creştin — căci cc rău aduce în sine un astfel de nume ? — ci să fim judecaţi pentru vreo vină reală, dacă la judecată ne va putea fi adusă, şi atunci să fim achitaţi, dacă acuzele se infirmă, ori să fim osmdiţi dacă sîntem dovediţi ca nelegiuiţi, dar şi atunci, nu din pricina numelui. Căci nu există creştin nelegiuit, afară doar de cei care caută în chip ipocrit să joace rol de creştin. Cu alte cuvinte, să fim pedepsiţi numai dacă sîntem dovediţi ca vinovaţi de crimă.

Vom vedea că cel puţin filozofii Voştri în acest chip sînt judecaţi. Pentru ştiinţa sau pentru filozofia lor, nici unul din ei nu e socotit bun sau rău înainte de a i se fi cercetat faptele. Dacă, pe de o parte, se dovedeşte vinovat, atunci i se aplică pedeapsa, dar nu cu privire la filozofia lui, căci tocmai acela e rău care nu filozofează în conformitate cu legea, ştiinţa lui nefiind în acest caz cu nimic vinovată. Pe de altă parte, dacă se face liber de orice învinuire atunci e pur şi simplu scos din cauză.

De aceea, în clipa în care încep să iau apărarea învăţăturii creştine,va trebui să Vă cer, Prea Puternicilor împăraţi, să fim şi noi ascultaţi la fel cu ceilalţi locuitori ai Imperiului şi să nu Vă mai lăsaţi stăpîniţi şi influenţaţi de tot felul de scorniturі vulgare şi fantastice, ci să arătaţi dragoste de ştiinţă şi de adevăr, şi atunci cînd cercetaţi expunerea noastră. Procedînd aşa, pe de o parte nu veţi mai greşi pe motiv că nu ne cunoaşteţi, iar pe de altă parte, eliberaţi de sporovăielile fără rost ale mulţimii, vom înceta şi noi, în sfîrşit, de a mai fi duşmăniţi fără motiv.

III.

Trei mari învinuiri ni se aduc: mai întîi că am fi atei, cu alte cuvinte că n-am avea nici un respect faţă de zei; a doua, că ne-am deda la ospeţe thiestice, hrănindu-ne pînă şi cu carne din trupul fiilor şi al fraţilor de acelaşi sînge cu noi, dar pe care nu-i putem suferi şi, în sfnşit, că am trăi în incest şi în fărădelegi,

împreunîndu-ne trupeşte pînă şi cu mama care ne-a născut, aşa cum a făcuto Oedip regele[214] .

Dacă s-ar putea dovedi că există măcar un singur creştin care să ducă o viaţă atît de dobitocească, ei bine ! atunci să nu ne cruţaţi pe nici unul din noi, ci să pedepsiţi pînă la capăt astfel de nelegiuiri, stîrpindu-ne din rădăcină şi omorîndu-ne, chiar cu femei şi cu copii cu tot. Dar se ştie că nici animalele sălbatice nu se mănîncă una pe alta în felul acesta, că şi împreunarea lor trupească urmează legile firii şi are loc numai în scop de procreare, iar nu pentru desfrîu. Mai mult, pînă şi aceste dobitoace se dovedesc recunoscătoare faţă de cei care se poartă bine cu ele. Dacă s-ar găsi vreun singur om mai sălbatic decît fiarele, atunci oare ce fel de pedeapsă ar trebui să i se dea, încît să fie corespunzătoare crimei lui ? Dacă însă n-avem aici de-a face decît cu scorneli şi cu simple calomnii, lucrurile trebuie altfel judecate, întrucît răul este, se ştie, duşmanul virtuţii şi legea dumnezeiască nu suferă ca cele două, binele şi răul, să se împace între ele, din care motiv voi înşivă sînteţi martori că noi, creştinii, nu sîntem în stare să săvîrşim astfel de nelegiuiri. în acest caz, nu mai rămîne altceva de făcut decît să dispuneţi să se facă cercetare asupra felului nostru de viaţă şi asupra doctrinei noastre, ca şi asupra loialităţii şi supunerii noastre faţă de persoana înălţimii Voastre, faţă de cei din casa înălţimii Voastre, cît şi faţă de împărăţia pe care o conduceţi, urmînd ca în chipul acesta să nu ne daţi cu nimic mai mult decît ceea ce le daţi şi duşmanilor noştri, dar atunci fără îndoială, dreptatea va fi de partea noastră, pentru că noi sîntem în stare să ne dăm şi viaţa pentru adevăr[215] .

IV.

Şi acum am să răspund pe rînd la fiecare din cele trei învinuiri.

Că sîntem atei ? Mi-e teamă să nu stîrnesc rîsul combătînd pe cei care ne acuză de aşa ceva. Căci doar pe bună dreptate acuzau atenienii pe Diago-ra de ateism atunci cînd el nu se mulţumise numai să dea pe faţă misterele învăţăturii lui Orfeu şi să le persifleze, ci a mai dezvăluit şi tainele ceremoniilor de la Eleusis şi pe cele ale cabirilor, ba a făcut ţăndări şi statuia zeului Heracle, numai ca să-şi poată fierbe napii, dînd astfel de înţeles că pentru el nu există nici un zeu[216]. Or nouă, creştinilor, care facem deosebire clară între Dumnezeu şi lumea materială, arătînd că una este materia şi cu totul altceva este Dumnezeu, că între aceste două realităţi nu există nici un fel de legătură, pentru că mai întîi ceea ce-i dumnezeiesc

---

214Aceeaşi idee, la Iustin, *Apoi. I* cap. 26, 7; 11, 2; Tertullian, *Apoi.* 7, 1; Minu-cius Felix, *Octavius,* 9; 28; 30.
215 Aceleaşi afirmaţii, la Iustin, *Apoi. I,* 56, 2; Minucius Felix, *Octavius,* 8, 5.
216 Pentru antici, Diagora a fost un exemplu tipic de ateism. A se vedea între altele, Aristofan *(Păsările)* şi Cicero *(De natura deorum* III, 37, 89).

e necreat, veşnic, vizibil numai în duh şi în cuget[217] , cîtă vreme materia este creată şi trecătoare — ei bine, oare în cazul acesta nu-i absurd să ni se aducă nouă porecla de atei ?

Dacă am avea şi noi idoli asemănători cu cei de care vorbeşte Diagora, noi care avem atîtea temeiuri să cinstim pe Dumnezeu ca chezăşia ordinei, a armoniei din natură, a măreţiei, a frumuseţii şi a bunei orînduieli din univers[218], atunci aş înţelege de ce ni s-ar aduce învinuirea că nu cinstimdivinitatea, şi atunci pe bună dreptate ar trebui să fim prigoniţi. Dar cită vreme învăţătura noastră spune că există un singur Dumnezeu, Care a creat toate acestea, dar Care în fiinţa Sa nu este ceva creat,căci nu e chemat la viaţă ceva ce exista dinainte, ci ceva ce nu exista şi întrucît prin Cuvîntul Lui s-a făcut tot ce s-a făcut[219], atunci în amîndouă felurile noi suferim pe nedrept, atît pentru că am purta un nume infamant, cît şi pentru că sîntem prigoniţi fără temei.

XVII.

Dar în apărarea tezei mele va trebui să adie mărturii şi mai bogate, privind unele nume, şi mai recente şi unele imagini răspîndite, cum s-ar spune, abia de ieri, de alaltăieri. Toate acestea le cunoaşteţi mai bine, pentru că printre toţi şi mai mult decît toţi înălţimile Voastre sînteţi cei mai familiarizaţi cu clasicii vechi.

Eu cred că Orfeu, Homer şi Hesiod sînt cei care au plăsmuit genealogiile şi au dat numele celor pe care lumea îi numeşte zei. Iată ce mărturiseşte Herodot: „cred într-adevăr că Hesiod şi Homer au trăit cam cu 400 de ani înainte de mine, nu mai mult. Ei sînt cei ce au fixat pentru greci teogonia sau învăţătura despre naşterea zeilor, atribuind zeilor însuşirile lor, împărţind între ei onorurile şi măiestriile şi apoi desemnîndu-le înfăţişarea" [220] . Desigur, atîta vreme cît nu exista încă arta plastică, adică pictura şi sculptura, nu au apărut nici chipuri ale zeilor.

Pe vremea lui Saurios din Samos, a lui Craton din Sikiona[221], a lui Geante din Corint[222] şi a unei tinere fete din Corint s-a ajuns să se descopere de către Saurios felul cum se reprezintă în desen umbrele, el fiind cel dintîi care a schiţat contururile unui cal pe o zi cu soare. Pictura a fost descoperită de Craton, care a dat nuanţe de culoare şi de umbră unui bărbat şi unei femei în faţa unui zid alb. Confecţionarea păpuşilor a fost descoperită de o fînără fată, care, fiind îndrăgostită de un tînăr, a desenat pe un zid umbra lui, redîndu-1 parcă dormind, după care tatăl ei, care lucra cu lut, îneîntat de asemănarea extraordinară a trăsăturilor, i-a sculptat chipul, umplîndconturorile cu lut.

---

217 Atributele: *ayivrrros* diotoc *v& a6v(^* «al *\6ycp deupoouevoţ* sînt întîlnite şi în clasici, mai ales la Seneca. Cf. G. Bardy *op. cit.,* p. 80, nota 2.
218 Probabil tot sub influenţă stoică, ideea de ordine a universului e folosită adeseori de apologeţi: Minucius Felix, *Oct.,* 17; Teofil: *Către Autolic,* I, 6 etc.
219 Pentru prima oară e pomenit Cuvîntul, desigur în sensul ioaneic. In 1, 14; I In. 1, 3. Se ştie că în privinţa Logosului, sfîntul Iustin l-a depăşit pe Atenagora.
220 Herodot: *Istorii,* II, 53, traducere românească, F. Vant Ştef. voi. I, Bucureşti, 1961,p. 157.
221 Sauros şi Craton nu sînt cunoscuţi decît de Atenagora: T. Otto: *Corpus apoi.,* p. 76. A se vedea şi G. Bardy *op. cit,* p. 107—108, nota 3.
222 Despre Cleante ca inventator al schiţei *(linearis pictura, Geographia,* voi. II, Bucureşti, 1975, p. 314), vorbea încă Pliniu *(Ist. nat.* 35, 3) şi Strabon *(Geografia* VIII, 3, 12)la Bieringer, *op. cit,* p. 51 nota 3.

Modelul se păstrează şi azi în Corint. După ei, Dedal, Teodor şi Smilis au descoperit sculptura şi plastica. Data de cînd se pictează chipuri şi de cînd se confecţionează idoli e atît de recentă încît aş putea spune numele fiecărui artist care le-a confecţionat. Idolul zeiţei Diana, Artemida din Efes şi acela al Atenei (mai curînd Atela, căci aşa-i spuneau cei mai iniţiaţi, mă gîndesc la vechea statuie cioplită dintr-un lemn de măslin), ca şi cea a Atenei care şade, au fost executate de Endoios, un ucenic al lui Dedal. Statuia lui Apollo Pyticul e opera scluptorilor Teodor şi Tele-kles. Cea a lui Apollo din insula Delos şi a Artemidei din Efes sînt opera lui Tektaios şi a lui Angelion. Hera din Samos şi cea din Argos sînt confecţionate de mîna lui Smilis. Ceilalţi idoli au fost lucraţi de Fidias. Afrodita din Cnidos e opera lui Praxitel, Asclepios din Epidaur a fost executat de Fidias[223].

Cu alte cuvinte, nu există nici un idol care să nu fi fost confecţionat de mîna omului, căci dacă ar fi fost ei zei cu adevărat, atunci de ce n-au existat ei de la început ? De ce sînt mult mai recenţi decît cei care i-au confecţionat ? Şi apoi, ca să existe, ce lipsă ar fi avut ei de mîna omului şi de măiestria lui ? Ei sînt, aşadar, din lut ori din piatră, în orice caz din materie, o plăsmuire inutilă.

XXXI.

Ni se mai aduce pe nedrept învinuirea că am organiza ospeţe criminale şi orgiastice, şi aceasta numai ca să se creeze un motiv de a putea fi osîndiţi pentru credinţa noastră. Ei iac acest lucru pentru că îşi închipuie că, pe de-o parte, terorizîndu-ne, ne vor dezobişnui de felul nostru de a crede şi de a trăi, iar pe de altă parte, că în urma acestor învinuiri monstruoase, împăraţii vor fi neînduplecaţi şi fără milă faţă de noi. Se vede că n-au ce lucra, împuind minţile unor oameni care ştiu că lupta continuă a răutăţii împotriva virtuţii e o obişnuinţă foarte veche, neinventată de veacul nostru.Ştim doar că şi Pitagora a murit ars de viu împreună cu 300 de ucenici ai săi[224]. Heraclit şi Democrit au fost şi ei izgoniţi, unul din Efes, celălalt din Abdera, după ce fuseseră osîndiţi ca nebuni, iar despre atenieni se ştie că au condamnat şi ei pe Socrate la moarte[225]. Dar întrucît nici unul din aceşti filozofi n-au pierdut nimic din vrednicia lor, cu toate că concepţiile lor erau diferite de cele ale mulţimii, desigur că nici blasfemia fără seamăn a cîtorva inşi de astăzi nu întunecă nici ea dreptatea vieţii noastre, pentru că noi avem o bună mărturie înaintea Iui Dumnezeu[226]. Cu toate acestea am să răspund şi acestor neruşinate învinuiri.

Am credinţa că şi din cele spuse pînă acum am adus suficientă apărare crezului nostru. Dar întrucît prin înţelepciune şi prin ştiinţă Majestăţile Voastre

---

223 Despre Dedal şi Smilis, vorbeşte cu admiraţie Pausanias în „Călătoria" **sa,** cartea a II-a (Bucureşti 1974, p. 144). Tot aşa despre Fidias şi Praxiteles. Dar e firesc lucru ca nici informaţiile lui Atenagora să nu fie toate corecte. Statuia lui Asclepios din Epidaur nu provine de la Fidias, ci de la un ucenic al său, Trasimede (Pausanias: *Călătorie în Grecia,* II, 27, 2).
224 Despre moartea lui Pitagora, a se vedea Diogene Laertius: *Despre vieţile şi doctrinele filozofilor,* trad. C. I. Balmuş, Bucureşti, 1963.
225 Despre Heraclit, model al dreptului care suferă, aminteşte şi sfîntul Iustin, *Apoi. **I*** 8, 1. Despre Democrit „contemplativul", ştie şi Origen: *Contra Cels.,**11,*** 41 şi
alţii. Dar şi mai cunoscut a fost cazul lui Socrate: Iustin, *Apoi. I,* 46, 3 şi mai multe acte martirice.
226 Cf. II Tim. 4, 7-8.

întreceţi pe toţi oamenii, ştiţi prea bine că, prin viaţa pe care o ducem, noi sîntem întotdeauna cu gîndul la Dumnezeu, încît fiecare din noi vrem să ne înfăţişăm înaintea Lui fără vină şi fără osîndă; de aceea, în calitate de oameni, în stat, noi nici cu gîndul nu ajungem să greşim[227] . într-adevăr, dacă am crede că ne ducem viaţa numai aici pe pămînt, poate că ar fi posibil să fim bănuiţi că sîntem robii cărnii şi sîngelui şi că păcătuim lăsîndu-ne biruiţi de pofta de cîştig şi de plăceri. Dar, întîi de toate, noi avem convingerea că Dumnezeu este cel care supraveghează gîndurile noastre, ziua şi noaptea, El care e numai lumină[228], care vede tot ce e în inima noastră[229], şi întmcît credem, în sfîrşit, că după ce vom pleca din viaţa aceasta, vom trăi o altă viaţă, mai fericită decît cea de aici, una cerească şi nepămîntească (dacă avem, bineînţeles sufletele îndreptate spre Dumnezeu şi cu Dumnezeu şi dacă ne vom ridica deasupra patimilor şi nu vom rămîne numai trupuri, ci vom avea în noi un fel de duh ceresc[230] , pentru că altfel vom cădea într-o viaţă mai rea decît cea omenească, vrednică de toată pedeapsa focului) pentru că Dumnezeu nu ne-a făcut numai ca pe nişte oi sau ca pe nişte vite, ca să pierim şi să dispărem apoi fără urmă[231] .

Din toate cele spuse pînă aici se poate vedea că voia noastră nu stă înclinată numai spre rău şi nici nu avem de gînd să ne predăm de bună voie în mîna Marelui Judecător ca să fim osîndiţi,ci tindem spre ceva mai bun.

XXXII.

E drept că nu trebuie să ne mirăm deloc că oamenii pun pe seama noastră ce au pus pe seama zeilor, exprimînd în misterele lor tocmai aceastăviaţă plină de patimi, a zeilor. Dacă aceşti oameni ar vrea să înfiereze ca înspăimîntătoare toate aceste aventuri desfrînate şi neruşinate ale zeilor, atunci ar trebui ori să refuze cu dispreţ de a-1 mai cinsti pe Zeus, care a zămislit copii nu numai cu mama lui, Rea şi cu fiica lui, Kore, el care şi-a luat de soţie şi pe propria lui soră, ori, dacă nu, atunci să-şi arate toată scîrba faţă de Orfeu, poetul acestor istorisiri, care a făcut din Zeus un nelegiuit şi un desfrînat, mai mare chiar decît Thieste, despre care legenda spune că, vrînd să ajungă rege şi să se răzbune, s-a împreunat cu însăşi fiica lui.

Cît despre creştini, noi sîntem atît de departe chiar de nepăsarea morală, încît pînă şi privirea cu gînd păcătos a cuiva o socotim păcat, cum spune Scriptura: „oricine se uită la o femeie poftind-o, acela a şi săvîrşit adulter cu ea în inima

227 Minucius Felix: *Octavius,* 35, 6: „Vos scelera admissa punitis; apud nos et cogitare peccare est", idee pe care o repetă mulţi apologeţi pînă la Lactanţiu, în sec. IV.
228 Cf. I In. 1, 5.
229 Ps. 7, 10; Ier., 17, 10; Rom. 8, 27; I Cor., 9, 5.
230 c£>c *ovpăviov m>evp.a* dovadă că autorul avea înclinări autentice spre viaţă duhovnicească, I. Cor. 2, 14 etc.
231 Vezi şi Iustin, *Apoi. I,* 43, 8.

lui"[232] . Aşa, încît, de ce n-am crede că există oameni care vor fi judecaţi chiar şi după cele mai neînsemnate gînduri, oameni curaţi cărora nu le e slobod nici să privească altceva decît lucrurile pe care le-a lăsat Dumnezeu să fie privite (şi care sînt o lumină pentru noi) şi care socot drept adulter pînă şi privirea lacomă, întrucît ochii sînt lăsaţi omului pentru cu totul alt scop ? V-am asigurat, domnilor, la începutul cuvîntului meu, că în învăţătura noastră nu-i vorba de orînduidi omeneşti, de prevederile cărora un om certat cu legea ar putea scăpa, ci noi avem o astfel de lege şi o astfel de rînduială, încît drept măsură a moralităţiie să avem aceeaşi iubire pentru aproapele nostru ca pentru noi înşine[233] . Aşa se face că, după vîrstă, fiecare din noi considerăm pe unii fii şi fiice, iar pe alţii, fraţi şi surori, pe cei mai în vîrstă cinstindu-i ca pe taţii şi pe mamele noastre. Şi ţinem mult ca trupurile celor pe care-i socotim fraţi şi surori cu noi, sau cărora le dăm alte titluri de rudenie, să rămînă curate şinepîngărite, pentru că în învăţătura noastră se spune că oricine dă uneia din aceste rude mai mult decît o singură îmbrăţişare, însemnează că acela face acest lucru dintr-o oarecare patimă, aşa încît la noi nu numai a săruta pe cineva, ci şi chiar felul cum îl saluţi trebuie să fie în aşa fel, încît nici cu vreun gînd necurat să nu primejduim împărtăşirea noastră din viaţa de veci[234] .

XXXIII.

De dragul nădejdii în viaţa veşnică, noi sîntem în stare să dispreţuim nu numai bunurile vieţii pămînteşti, ci chiar şi unele plăceri îngăduite ale sufletului, încît si cu femeia cu care ne-am însoţit în căsătorie, potrivitrînduielilor căsătoriei, noi nu ne îngăduim alte raporturi decît cele legate de gîndul de a naşte copii[235] . Aşa cum agricultorul aşteaptă cu răbdare recoltarea seminţei aruncate în pămînt, fără să se grăbească să mai semene din nou[236], aşa este şi viaţa de familie cu soţiile noastre. Poţi găsi la noi mulţi bărbaţi şi femei, care, de dragul nădejdii că pentru o astfel de jertfă mai mare vor ajunge să fie cu Dumnezeu, au îmbătrânit fără să se căsătorească. Dacă starea de feciorie şi de necăsătorie[237] ne apropie de Dumnezeu, în timp ce chiar şi un singur gînd sau măcar pofta după o plăcere oarecare ne depărtează de El, atunci e uşor de înţeles de ce nu săvîrşim astfel de fapte, la care nici măcar să ne gîndim nu vrem, căci, în definitiv, viaţa noastră creştină se întemeiază nu atît pe grija de a cuvînta frumos, cît mai ales pe puterea de

---

232 Mt. 5,28.
233 în sensul ideii din Mt. 7,12.
234 Pasajul spune mult în legătură cu puritatea morală a relaţiilor dintre creştini. Termenul *irpoanuirnua* n-are aici sens de „închinare", ci de „înclinare", salutare. A se vedea D. Cantemir: *Loca obscura,* trad. T. Bodogae, în B.O.R. 7-8/1971.
235 Iustin, *Apoi. I*, 29, l;Minucius Felix, *Oct.,* 31,5.
236 Clement Alexandrinul: *Pedag.,* II, 10 (trad. rom. N. Ştefănescu), Bucureşti 1939, p. 230.
237 Iustin, *Apoi. I,* 15: mulţi bărbaţi şi femei îndrăgind încă din copilărie învăţătura lui Hristos, au rămas curaţi pînă la 60—70 de ani.

convingere a faptelor bune[238] . Aceasta însemnează ori că rămînem singuri, aşa cum ne-am născut, ori că ne mărginim numai la o singură căsătorie, pentru că pe cea de a doua o socotim un adevărat adulter[239] , după cum zice Scriptura: „Oricine va lăsa pe femeia sa şi se va însura cu alta, săvîrşeşte adulter"[240]. Dar în acelaşi timp Scriptura nici nu ne îngăduie să ne despărțim de femeia pe caream luat-o ca fecioară, nici nu ne lasă să ne luăm o a doua soție, chiar dacă cea dintîi ar fi decedat, căci unul ca acela comite un adulter deghizat, întrucît la început Dumnezeu a creat numai un singur bărbat şi o singură femeie, desființînd oarecum comunitatea bazată numai pe relații trupeşti, spre a asigura parcă în primul rînd relațiile spirituale ale rasei umane[4 s].

XXXIV.

Dar parcă văd că, în ciuda tuturor celor afirmate, aud zicala care mi se aruncă în față: „Femeia stricată ajunge să facă morală celei cinstite"[241]. Căci cei ce pun la cale tîrgul prostituției, organizînd pentru tineri, spre ruşinea legii, cuiburi de tot felul de plăceri ruşinoase[242], care nu cruță nici pe bărbați (cu alte cuvinte, bărbații dedîndu-se la acte oribile, asupra

altor bărbați)[243] şi care înjosesc cu totul trupuri atît de venerabile şi de frumoase, necinstind în acelaşi timp şi minunata făptură a lui Dumnezeu — căci frumusețea n-a venit singură pe pămînt, ci a fost adusă de puterea şi de voia lui Dumnezeu — de aceea oamenii aceştia pun în seama noastră tocmai ceea ce ştiu că au ei pe conştiință, adică isprăvile urîte ale zeilor lor, de care sînt mîndri. Ne acuză pe noi de crime, cine ? Tocmai nişte desfrînați şi pederaşti ca ei. Pentru ce? Pentru că unii din noi trăim în feciorie, iar alții nu vrem decît o singură căsătorie. Să ne acuze nişte oameni care trăiesc ca peştii care înghit pe cine le cade la îndemînă, hrănindu-se astfel unul din altul cu carnea de om,

45. Text corupt, sensul rotunjit de noi.

cel mai tare, din cel mai slab, şi aceasta într-o vreme cînd, în ciuda legilor aspre dar drepte aşezate de voi şi de strămoşii voştri, se aplică forța împotriva creştinilor tocmai prin călcarea acestor legi ! Atunci nu-i nici o mirare că nici guvernatorii trimişi de Voi prin provincii nu mai pot pune capăt proceselor stîrnite împotriva mulțimilor care nu pot avea nici atîta libertate încît, dacă-i loveşte cineva, să se lase loviți sau să răspundă la calomnii cu rugăciuni,pentru că noi credem că nu-i destul

---

238 Creştinism al faptei, iar nu al vorbelor: ***OV jap pekin] \6ycjv ăW eirt&eiței Kai 8 i &aoKakui epycoP Ta r)U€Tepa*** **iată ce frumos program etic aveau creştinii atunci.**
239 Cum precizau şi Minucius Felix *(Oct.* 35, 6) şi Tertullian *(Apoi.* 46, 11), ceea ce însemnează montanism. Biserica nu putea cere atît de mult.
240 Mt. 14.9;Mc. 10. 11.
241 Text neîntîlnit în altă parte.
242 Pe bună dreptate, apologeții n-au îndrăznit să atace toată turpitudinea moravurilor păgîne (Bardy,o£>. *cit.,* p. 163, nota 3).
243 Rom. 1, 27.

numai să fii drept şi să tratezi pe fiecare ***în*** mod egal, ci ni se cere să fim buni chiar şi cu cei œ ne fac rău[244].

XXXV.

în astfel de împrejurări, ce om cu mintea întreagă ar putea crede că noi sîntem ucigaşi ? Căci nu-i cu putinţă să te hrăneşti cu carne de om, dacă n-ai ucis înainte pe cineva. Ori, dacă mint în primul caz, atunci mint şi în cel de al doilea. Fireşte, dacă întrebi pe careva de s-a convins cu ochii săi despre ceea ce vorbeşte, nimeni nu va fi atît de neruşinat să confirme că a văzut aşa ceva. Şi totuşi, cu noi în casă trăiesc destui sclavi, la unii mai mulţi, la alţii mai puţini, de care nu ne putem nicicum ascunde. Ei bine, din toţi aceşti sclavi, pînă acum nu s-a găsit nici unul care să ne fi învinuit, nici măcar *în chip mincinos, că am fi comis astfel de nelegiuiri. Şi apoi, dintre toţi creştinii aceştia, care se ştie că nici nu suportă să vadă ucideri omeneşti, nici măcar dacă ar fi ele cerute de lege, oare care va fi acela care ne-ar putea relata cum ucidem noi pe om şi cum consumăm noi carne de om ? Cine dintre ceilalţi oameni nu-i dornic să vadă lupte de gladiatori şi de animale în circ, mai ales atunci cînd acestea sînt organizate de Voi ? Pentru noi, creştinii însă e aproape acelaşi lucru să vedem un om ucis sau să-l ucidem; de aceea în toate chipurile noi ne ferim de astfel de spectacole. Şi atunci, cum am putea fi noi în stare să ucidem, dacă nu ne place nici să primim o astfel de fărădelege strigătoare la cer ? Cum am putea noi săvîrşi astfel de ucideri, cînd şi pe femeile care le ajută pe mame să avorteze le numim ucigaşe[s0] şi spunem că pentru această colaborare a lor vor avea să dea socoteală înaintea lui Dumnezeu ? Pînă şi de fătul din pîntecele mamei, de care încă nu sîntem siguri că e într-adevăr o fiinţă vie, spunem că Dumnezeu îi poartă de grijă; dar să mai şi ucidem pe cineva care e înaintat în vîrstă ?! După cum nimeni din noi nu aruncă un copil abia venit pe lume — căci cine face aşa ceva e cu adevărat un infanticid — cu atît mai puţin nu s-a auzit ca cineva din creştini să omoare vreun creştin după ce a ajuns să crească, căci noi, creştinii, sîntem în toate şi pretutindeni egali cu noi înşine, ascultînd de raţiune şi neforţînd-o.

XXXVI.

Aş vrea să cunosc şi eu pe cineva care, deşi creând în înviere, s-ar da pe sine însuşi mormînt trupurilor destinate să învieze. Să crezi în învierea trupurilor şi totuşi să mănînci din ele ca şi cum ele n-ar mai învia, ar fitot atît de neînţeles ca şi cum ai crede că, pe de-o parte, pămîntul ne va da afară trupurile care s-au odihnit în el, iar pe de alta, că chiar dacă nu le-ar cere, trupurile n-ar putea învia. Dar noi nu sîntem nici ucigaşi, nici mîncători de oameni. Dimpotrivă, e lucru firesc să spunem că oamenii care cred că n-au să dea nici o socoteală despre viaţa de aici şi care spun că nu există înviere, ci că şi sufletul piere odată cu trupul, nimicindu-se de tot, numai astfel de oameni nu se dau înapoi de la nici o nelegiuire. Noi, care sîntem convinşi că în faţa lui Dumnezeu nimic nu va rămîne necercetat şi că trupul care a servit poftelor nebuneşti şi fără de frîu ale sufletului va fi judecat şi el împreună cu sufletul, pentru aceştia nu există nici un temei spre a justifica păcatul, nici măcar unul cît de mic. Unora s-ar putea să le pară mare prostie să crezi că, odată descompus şi căzut în

---

244 Lc. 6, 29.

putrejune, nimicit de jos pînă sus, trupul s-ar mai putea reconstitui. Pentru o astfel de părere s-ar putea să fim taxaţi nu ca răi — căci prin aceasta n-am aduce nimănui nici o jignire—dar oamenilor care n-au credinţă noi le-am apărea poate naivi[245].

Să se ştie însă că nu sîntem singurii care spun că trupurile vor învia odată. Aşa ceva şi filozofii susţin, deşi nu găsesc acum necesar să insist asupra lor, ca să nu se pară că aduc argumente străine faţă de cele de care am amintit, vorbind despre lucruri spirituale şi sensibile şi despre compoziţiabr, arătînd că cele spirituale sînt superioare celor sensibile. După părerea lui Pitagora

50. Deşi avortul era oprit de lege, practica aceasta călca legea. Literatura timpului e plină de proteste zadarnice, neputincioase în a îndrepta decadenţa. Bardy, *op. cit.,* p. 166—167, note.

şi a lui Platon, cu toată descompunerea trupurilor, nimic nu ne-ar împiedica să credem că trupurile omeneşti s-ar putea compune din nou în elementele din care fuseseră formate la început. Dar cuvîntul despre înviere[246] să-l lăsăm pentru altădată.

XXXVII.

Cît despre Voi, oameni cu totul deosebiţi atît prin fire, cît şi prin educaţie, înţelepţi, binevoitori şi vrednici de domnia ce Vi s-a încredinţat, Vă rugăm să Vă aplecaţi cu înţelegere faţa Voastră de suverani spre mine, cel care am infirmat acuzele aduse împotriva noastră şi am dovedit că, fiind adînc cinstitori de Dumnezeu, noi creştinii,sîntem oameni modeşti şi curaţi sufleteşte. Şi atunci, spuneţi Voi înşivă, ce alţi supuşi merită mai mult să fie ascultaţi decît noi, care înălţăm rugăciuni pentru stăpînirea Voastră[247], pentru ca din tată în fiu să Vă facă părtaşi, pe bună dreptate, de puterea conducerii* şi ca această putere să crească şi să se întindă tot mai mult asupra cît mai multora ? Căci ar fi şi în avantajul Vostru dacă şi noi, creştinii, am petrece viaţă senină şi paşnică şi dacă şi noi am ajunge să ne împlinim liber îndatoririle noastre.

B
DESPRE ÎNVIEREA MORŢILOR

IX.

245 Teofil, *Către Autolic,* 3, 7; Minucius Felix, *Octavius,* 34, 6 şi Tertullian, *De ress. camis,* 1, citează şi ei pe Pitagora şi Platon, în sprijinul acestei păreri.
246 Aici e dovada că *Solia* a fost scrisă înainte.
247 Rugăciunile pentru conducătorii statului sînt recunoscute în multe scrieri neotestamentare: Rom. 13, 1; I Tim. 2, 1—2; Tit 3, 1, dar şi în scrierile apologeţilor: Iustin, *Apoi. I,* 17, 3. Tertullian, Ad. Scap., 2 etc. Atenagora nu putea fi de altă părere, mai ales că el cunoştea şi a folosit adeseori scrierile sfîntului Iustin.

Cu toate că despre problema de care ne ocupăm s-ar mai putea spune multe lucruri utile, totuşi deocamdată nu mai țin seamă de acei vrăjmaşi care-caută scăpare în ceea ce e făcut de om şi, în general, la oameni, oricît de mari artişti ar fi ei, şi care spun că operele, odată avariate, fie că au fost măcinate de dintele vremii, fie în alt chip ruinate, numai pot fi nicicum refăcute. Oamenii aceştia ar vrea să spună că, aşa cum nici olarul, nici un alt meşter nu ar putea reface la loc aşa cum a fost înainte un obiect care s-a stricat, tot aşa nici Dumnezeu nu ar vrea şi, chiar dacă ar vrea,nu ar putea să reînvie pe omul odată aşezat în groapă şi, mai puțin, pe cel intrat în descompunere. Ei nu-şi dau seama că, prin aceasta, aduc cea mai mare hulă lui

Dumnezeu, atunci cînd pun alături forțe şi existențe total deosebite una de alta, sau şi mai mult, firi cu totul diferite, care acționează una prin sine, iar cealaltă doar prin lucrări, care se mărginesc numai la cadrul natural. A intra mai adînc în această problemă ar însemna să ne împotmolim, întrucît nu ne-am alege decît cu ceva superficial şi absurd. Cu mult mai apropiat de adevăr ar fi să spunem că „cele ce nu sînt cu putință la oameni sînt cu putință la Dumnezeu"[248] . Or, dacă rațiunea ne spune că cele afirmate prin acest cuvînt şi prin tot ce s-a cercetat pînă acum susțin posibilitatea învierii atunci e limpede ca lumina soarelui că învierea nu e deloc un lucru cu neputință, căci desigur ea nu e în nici un chip potrivnică voii lui Dumnezeu.

XIII.

Punîndu-ne aceeaşi încredere în viitor, pe cît am făcut-o în trecut, şi luînd în considerare firea noastră proprie, noi, oamenii, îndrăgim pe de-o parte această fragilă şi trecătoare existență, pe care o numim „cea de azi", dar pe de altă parte, ne punem cu toată puterea nădejdea şi într-o viață veşnică[249]. O viață pe care nu ne-o plăsmuim în chip vanitor, bazîndu-ne doar pe simple visuri, pe care să le hrănim cu speranțe înşelătoare, ci în care ne încredem cu toată tăria prin cel mai sigur garant[250] , care este Dumnezeu; căci potrivit sfatului Său, atunci cînd l-a adus pe om la viață, Creatorul i-a dat suflet nemuritor şi un trup sensibil, dîndu-i rațiune şi insuflîndu-i o lege, prin care ar vrea să apere şi să păstreze toate darurile de care l-a învrednicit şi care să-i asigure o viață rațională şi o existență conştientă. Şi ştim foarte bine că Dumnezeu n-ar fi creat o astfel de ființă şi n-ar fi prevăzut-o cu toate condițiile de supraviețuire, dacă El n-ar fi dorit continuarea acestei existențe. Creatorul lumii întregi cu acea destinație a creat pe om, ca el să se bucure de o

---

248 Mt. 19,26;Lc. 18,27.

249 Atenagora ştie că are în fața sa două categorii de oameni: pe cei necredincioşi (oî amOTOI) şi pe cei îndoielnici (oi ajutplpVlXXoi'Tec)cap. 1—2. De aceea scrisul lui e cald, personal, convingător, cum stă bine unui gînditor.

250 Garantul sau chezaşul cel mai neînşelător *âirXaveOTaTOt; ex^y)V(K* nu poate fi decît Dumnezeu, în sensul expresiei de la Evrei 7 , 2 .

existenţă raţională, încît, privind într-una la mărirea dumnezeiască şi la înţelepciunea Lui cea mai presus de toate, să supravieţuiască desfătîndu-se încontinuu de darul creaţiei, după sfatul Celui ce l-a zidit şi potrivit cu firea pe care a primit-o. Scopul creării omului confirmă deci dăinuirea lui pentru veşnicie, iar în această dăinuire e implicată şi învierea, fără de care omul n-ar putea supravieţui.

XV.

Cînd ne gîndim Ia crearea omului, implicit ne gîndim că trebuia să şi existe un singur scop, atît pentru sufletul cît şi pentru trupul lui[s7] . Preţuirea deopotrivă a sufletului şi a trupului postulează în mod obligatoriu şi învierea trupurilor moarte şi descompuse, fără de care o nouă împreunare firească a celor două componente (suflet şi trup) nu s-ar putea concepe. Dacă oamenii au primit minte şi raţiune ca să facă deosebire din punct de vedere duhovnicesc între diferite lucruri, nu numai în ce priveşte substanţa lor, ci şi să cunoască bunătatea, înţelepciunea şi dreptatea Celui ce a dăruit toate acestea, atunci, deodată cu valabilitatea netrecătoare a obiectivelor finale ale acestei activităţi spirituale, e necesară şi continuarea neschimbată a activităţii ce li s-a încredinţat. Dacă aşa ceva n-ar fi cu putinţă, atunci natura n-ar fi primit o astfel de capacitate şi ea n-ar mai supravieţui în cei cărora a fost dată. Cel care a primit minte şi raţiune este omul, nu numai sufletul singuri Datorită acestui fapt, omul trebuie să dăinuiască etern sub forma ambelor elemente, fapt care ar fi de neconceput fără înviere. Căci dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare nu ar putea dăinui. Dacă omul n-ar putea supravieţui, totul ar fi zadarnic : în zadar i s-ar fi însoţit sufletului nevoi şi pasiuni trupeşti, cu tot avîntul lor; în zadar ar fi împiedicat trupul de mustrarea şi de frîul sufletului[251], spre atingerea ţelului final al înclinărilor şi dorinţelor, zadarnică activitatea raţiunii, zadarnică funcţionarea minţii, zadarnică înţelepciunea, dreptatea, practicarea oricărei virtuţi, promulgarea şi controlarea oricărei legi, cu un cuvînt, zadarnic ar fi tot ce poate fi măreţ şi frumos în viaţa oamenilor şi pentru oameni.

Ba, ceea ce ar fi şi mai grav, însăşi crearea omului şi înzestrarea lui cu toate darurile s-ar dovedi fără de nici un rost. însă fiindcă nici toate aceste lucrări ale lui Dumnezeu şi nici toate aceste daruri, care provin de la El, nu ,pot fi socotite zadarnice şi fără rost, atunci în chip necesar trebuie legată de dăinuirea veşnică a sufletului şi prelungirea vieţii trupeşti, precum şi corolarul ei firesc, învierea.

5 7 . E impresionantă această convingere demnă a creştinilor din timpul persecuţiilor. Minucius Felix comentează simplu şi totuşi măreţ: „Liniştiţi, modeşti şi fără griji, prin dărnicia Dumnezeului nostru, ne întărim nădejdea în fericire şi în viaţa viitoare, crezînd mereu în prezenţa şi măreţia Lui. Renaştem şi trăim de pe acum o viaţă fericită cînd privim în viitor" (*Octavius,* cap. 38, trad. rom.de P. Papadopol, Rm. Vîlcea, 1936, p. 69).

251. Imaginea frîului poate fi împrumutată de la Platon (*Timaios*), dar e frecventă la sfinţii Vasile (ep. 150) şi Ioan Hrisostom (Omilii 30) şi la alţii.

INDICE SCRIPTURISTIC

Vechiul Testament

S — *Solie în favoarea creştinilor* I — *Despre învierea morţilor* Psalmul 7, 10, S, XXXII Ieremia 17, 10, S, XXXII

Noul Testament

Matei 5, 28, S, XXXI Matei 5, 39—40, S, X Matei 7, 12, S, XXXII Matei 19, 9, S, XXXII Matei 19, 26, I, IX Marcu 10, 11, S, XXXIII
Luca 6, 29, S, XXXIV Luca 18, 27, I, IX Ioan 1, 14, S, XVII
Romani 1, 27, S, XXXIV Romani 8, 27, S, XXXI Romani, 12, 17—21, S, I Romani 13, 1, S, XXXVII
I Corinteni 2, 14, S, XXXI I Corinteni 9, 5, S, XXXI
I Timotei 2, 1—2, S, XXXVII
II Timotei 4, 7—8, S, XXXI
Tit 3, 1, S, XXXVII
I Ioan 1, 3, S, XVII I Ioan 1, 5, S, XXXII

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

Abdera, oraş în Tracia, S, XXXI
Adraste, rege în Argos, S, I
adulter, S, XXX
Afrodita, zeiţă, S, XVII
Agamemnon, rege, S, I
Agraulos, fiul lui Cecrops, S, I
agricultor, S, XXX
Angelion, sculptor, S, XVII
Apollo, zeul artelor, S, XVII
Argos, certate şi ţinut, S, XVII
armeni, S, I
arte plastice, S, XVII
Artemis (Diana), S, XVII
Asclepios, zeul medicinei, S, XVII
ateism, acuză adusă creştinilor, S, III—IV
atenieni, S, I; S, XXXI
avort, S, III; I, XV
bine moral, S, III; I, XV
cabiri, zeităţi trace, S, IV
calomnii (la adresa creştinilor), S, I; S, II; S, III; S, XVII; S, XXXII; S, XXXIV—XXXV căsătoria creştină, S, XXXII
Cleante, pictor, S, XXVII Cnidos, oraş, S, XXVII
Commodus, împărat, S, I Core, fiica lui Zeus, S, XXXII Corint, oraş, S, XVII
Cratos, artist plastic, S, XVII
creştin (nume de), S, I—II
creştini, frăţietatea dintre ei, S, XXXII
Dedal, arhitect, S, XVII
Delos, insulă, S, XVII
Democrit, filozof, S, XXXI
Diagora «ateul», S, IV; S, XXXI
divorţ, S, XXXIII
dorinţa de a supravieţui, I, XV
Dumnezeu (însuşiri), S, IV; I, IX
Efes, oraş, S, XVII
egalitate de tratament, S, II—III; S, XXXIV
Elena, soţia lui Menelau, S, I
Eleusis, oraşul «misterelor», S, IV
Endoios, sculptor, S, XVII
Epidaur, oraş în Argos, S, XVII
Erehteion, templu, S, I
fecioria la creştini, S, XXXIII
Fidias, sculptor, S, XVII
filozofi, filozofie, S, I—II; S, XVIII; S, XXXI; S, XXXVI—XXXVII gladiatori, S, XXXV Hector, erou troian, S, I Hera, protectoarea căsniciei, S, XVII Heracle, erou, S, IV Herodot, istoric, S, XVII Hesiod, poet, S, XVII

Homer, poet epic, S, XVII homosexualitate, S, XXXIV
idoli, originea lor, S, IV, XVII; S, XXXII incest, acuză
adusă creştinilor, S, III Învierea morţilor, S, XXXVI, VI; 1,
IX, XIII, XV
lege creştină, S, I; S, XXXII; S, XXXIII
lege dumnezeiască, S, III
lege a firii (la animale), S, III
lege omenească, S, I; S, XXXII—XXXIV
loialitatea creştinilor, S, III
Marcu Aureliu, împărat, S, I
materia, însuşirile ei, S, I; î, IX
moralitatea creştinilor, S, XXXII—XXXIII
Oedip, rege în Teba, S, III
Olarul şi munca lui, I, IX
omucidere, S, XXXV
omul are un fel de «duh ceresc», S, XXXI; î, XV
Orfeu, cîntăreţul, S, IV; S, XXXII ospeţe thiestice, S, III
pace (climat de), S, I
Pandora, prima femeie creată de zei, aducătoare a nenorocirilor în lume, S I
Pandrosos, fiică a lui Cecrops, regele Atenei, S, XVII
Pitagora, filozof, S, XXXI; S, XXXVI
Platon, filozof, S, XXXVI
Poseidon, zeul mării, S, I
Praxitel, sculptor, S, XVII
peştii, care devorează tot ce le cade în cale, S, XXXIV
prigonirea creştinilor, S, 11 j S, IV; S,
XXXIV prostituţie, S, XXXIV providenţa divină, S,
XXXV; 1, XIII răul moral, S, III Rea, mama lui Zeus, S,
XXXII Samos, insulă, S, XVII sarmati, popor, S, I
Saurios, artist, S, XVII sclavi, S, XXXV
Scriptura, S, XXXII ; S, XXXIII
Sfatul lui Dumnezeu, I, XIII
Sroilis, sculptor, S, XVII
Socrate, filozof, S, XXXI
spartani, S, I
statul roman, S, XXXI
suflet, S, XXXV; î, XIII
Tectaios, sculptor, S, XVII
Telecles, artist, S, XVII
Teodor, sculptor, S, XVII
Thieste, rege în Argos, care mînca din carnea fiilor lui, S, III; S, XXXII; S,
XXXV Ttndar, tatăl Elenei, S, I
Troia (Ilion), S, I
trupul omenesc, S, XXXI—XXXII j S.
XXXVI; I, XIII viaţa, S, XXXI; S, XXXII; I, XIII virtutea,
S, III
zeii, naşterea şi moralitatea lor, S, I; S,
III; S, XVII; S, XXXII; S, XXXIV zeităţi diferite, S, I
Zeus, tatăl zeilor, S, I; S, XXXII

CUPRINS

Pag.

Introducere 5

1. Sfîntul Justin Martirul şi Filozoful

Apologiile.. 23

Apologia întîia în favoarea creştinilor:

Către Antoninus Pius.. 25

Către Minucius Fundanus.. 7 2

Epistola lui Antoninus către populaţia din Asia 72

Epistola împăratului Marcus Aurelius, către Senat.. 73

Apologia a doua în favoarea creştinilor.. 7 7

Dialogul cu iudeul Tryfon.. 89

Partea întîia 91

Partea a doua.. 180

Indice real şi onomastic.. 259

2. Teofil al Antiohiei

Trei Cărţi către Autolic 267

Introducere.. 269

Cartea întîia.. 282

Cartea a doua 293

Cartea a treia 328

Indice scripturistic.. 351

Indice real şi onomastic.. 353

3. Din scrierile filozofului şi apologetului creştin Atenagora Atenianul

Introducere.. 369

Atenagora, filozof creştin din Atena:

A. Solie în favoarea creştinilor.. 372

B. Despre învierea morţilor.. 384

Indice scripturistic 387

Indice real şi onomastic 387

Cuprins.. 389